

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

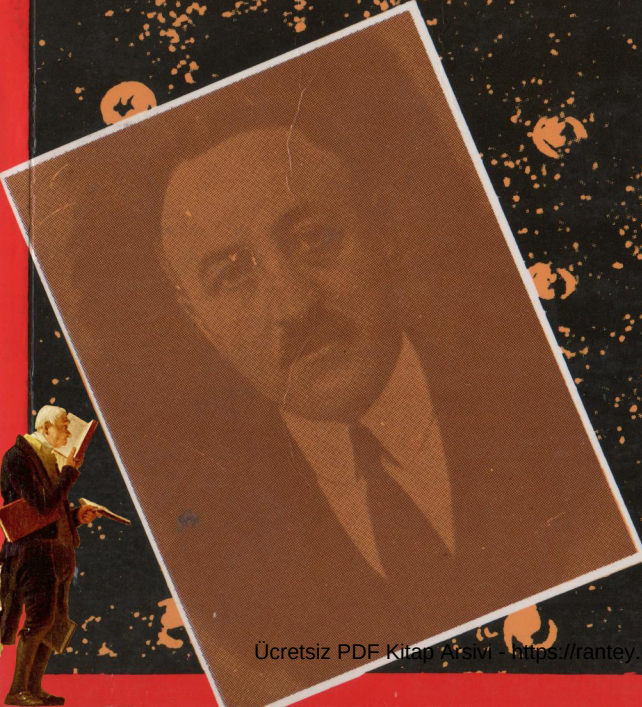
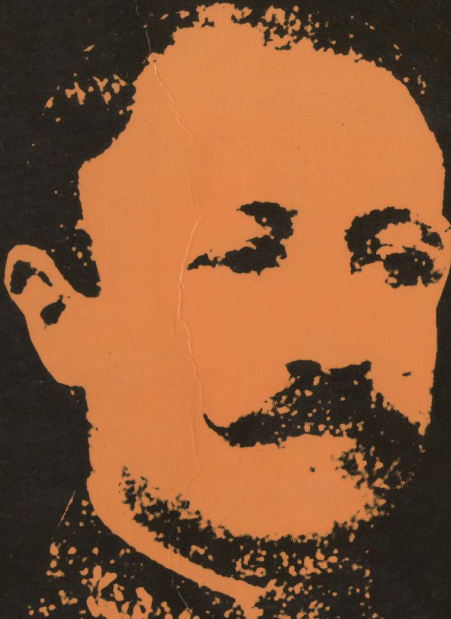
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

HAYAT
VE
HATIRATIM

1

RIZA
NUR
KENDİNİ
ANLATIYOR

işaret yayınları: 60
belgelerle yakın tarih dizisi: 1

tashih

işaret - h.koç

kapak, dizgi ve ofset hazırlık
beyajans, 512 76 97.

baskı

gümüş ofset, mayıs 1992

ISBN

975-350-019-X (takım no)

975-350-020-3 (1. cilt)

işaret yayımları

ankara cd. no: 107/63

cağaloğlu 34410 - istanbul

tel: 519 17 28

DR. RIZA NUR

HAYAT ve HATIRATIM

I

RIZA NUR KENDİNİ ANLATIYOR

Yayına Hazırlayan
Abdurrahman Dilipak

İşaret Yayınları
İstanbul - 1992

İÇİNDEKİLER

Sunuş/Rıza Nur'un Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme.....	13
Rıza Nur Hakkında Birkaç Küçük Not.....	24
Rıza Nur İçin Ne Dediler?.....	27
Dr. Rıza Nur'un "British Museum"daki Yazma Eserleri I.mk.....	31
Gizli Kalmış Önemli Bir Belge II.mk.....	36
Rıza Nur'un kişiliği III.mk.....	41
Tepkiler (Basında Çıkan Yazılar).....	44
Kişilik (Yeni İstanbul/Mahir İz).....	44
Rıza Nur Fobisi (Tercüman/Ahmet Kabaklı).....	46
Rıza Nur (Akşam/Fevzi Şerbetçi).....	48
Rıza Nur (Cumhuriyet/Ecvet Güresin).....	48
Rıza Nur'un Gizli Projesi Türkiye'nin Yeni Baştan İhyası.....	50
Rıza Nur (Dünya/Falih Rıfkı Atay).....	54
Muhalefetin İflası (Ulus/Agah Sırrı Levend).....	57
Muhalefetin Böylesi Elbette İflas Eder.....	60
Dr. Rıza Nur'un Muhalefetteki Rolü.....	64
İki Göbek Yerli (Forum/Ömer Sakıp).....	67
Hatırat Niçin Yazdım? Başlangıç (Dr.Rıza Nur).....	69

BİRİNCİ BÖLÜM ÇOCUKLUK HAYATI

Rıza Nur Kendini Anlatıyor.....	73

Annesi.....	74
Babası.....	74
Rıza Nur'da Ana Sevgisi.....	75
Rıza Nur ve Müslümanlık.....	76
Tekrar Babası.....	78
Halası-Amcası.....	79
Sinop ve İstanbul.....	79
İlk Öğrenimi.....	81
Eski İstanbul'da Çocuk Oyunları.....	82
Bayram Günleri.....	84
Sünnet Düğünü.....	86
Düğün.....	86
Okula Başlama Töreni.....	87
Yılbaşı.....	87
Gâvur Taşlamak.....	87
Cuma Şenliği.....	88
Rüştiye Günleri.....	88
Rüştiye Bittikten Sonra.....	94
İlk Sarhoşluk.....	95
Askeri İdadi Günleri.....	96
Rıza Nur'un Başına Gelenler.....	100
Puşt Kahraman Olmaz.....	101
İlk Mahkûmiyet.....	101
Tebdil-i Hava Günleri.....	102
Abdülhamit ve Rıza Nur.....	107
Livata Eğilimi.....	108
Şair ve Filozof Rıza.....	109
Politika ile İlgilendiği Günler.....	111
Tıbbiye Günleri.....	115
Kendi Kendisiyle Savaş.....	119
Tıp Eğitimi.....	120
Tıbbiye Üçte.....	123
Hadım Olma Düşüncesi.....	126
Cuma Eğlencesi.....	127
Sulu Şakalar.....	129

Rıza Nur ve Babası.....	130
Bektaşılık ve Rıza Nur.....	131
Tıbbiye'deki Din Dersi.....	134
Osmanlı'nın Zamanında İlim.....	135
Doktora İmtihanı.....	139
İlk Tiyatro Eseri: Tıbbiye Hayatından.....	140
Okul Bitti.....	143
Utanç Günleri.....	145

İKİNCİ BÖLÜM KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Kendi Dilinden Rıza Nur'un Eserleri.....	159
Henüz Tabedilmemiş Eserlerim.....	165

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM HEKİMLİK HAYATIM

Fenn-i Hıtan.....	174
Tam Not.....	178
Dayka'nın Dostluğu.....	180
Alman Sefirinin Himmeti.....	181
Tıbbiye Fransız, Gülhane Alman.....	185
İlk Kız Rıza Nur Adı Nasıl Doğdu?.....	188
Abdülhamit ile Tanışma.....	192
Tabiplik Hatıraları.....	198
İşret Günleri.....	201
Yeni Bir Kitap Daha!.....	203
Osmanlı'nın Son Zamanında İstanbul Sosyetesinde Hayat.....	205
Rıza Nur'un İlk Büyük Aşkı.....	208
Selanik Günleri.....	214
Zibefçe Yolculuğu.....	216
İstanbul'a Dönüş.....	224
Gülhaneden Sonrak i Günler.....	227

Hekimlik Hatıraları.....	230
Cizvit Olayı.....	236
Beyrut Günleri.....	237
Rıza Nur'un Hekimlik Hayatı ve Tecrübeleri.....	243

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SİYASİ HAYATIM

Meşrutiyet (Harbi Umumi Sonuna Kadar).....	251
İngiliz Hayranlığı.....	253
Rıza Nur Sinop Mebusu.....	255
İttihat Terakki ve Masonluk.....	263
Tevfik Fikret, Hüseyin Cahit ve Ötekiler.....	267
Milliyetçilik Hareketleri.....	267
Osmanlı'nın Son Günleri.....	268
Sukuti'nin Serencamı.....	270
Padişah Düşmanına Padişah Desteği.....	272
Mezartaşı Parası Hesabı.....	273
Meclis-i Mebusan Günleri.....	275
Emanuel Karasu.....	278
Mebuslar ve Yabancı Sefaretler.....	280
Meşrutiyet Ruhu ve Ricali Gayb.....	280
Meşrutiyet ve Kabadayılık.....	281
Yüzbaşı İsmet ve Kâzım!.....	281
Kurtar Bizi İngiltere!.....	282
Meşrutiyet Meclisinde Takvim Reformu Teklifi.....	284
Şapka Meselesi.....	285
Meclis-i Mebusan.....	285
Meşrutiyet Meclisi'nde Muhalefetin Hükmü.....	286
Ana Nasihatu.....	287
Bir Fıkra.....	287
Muhalefetin Bedeli.....	288
Kale İçeriden Fethedilir mi?.....	293
Cemiyet-i Muhammediye.....	294
İttihatçılar'ın Yıldızı Sönüyor.....	295

31 Mart'a Doğru.....	295
Selanik Hareket Ordusu Dönmeler ve Bulgarlar.....	300
Rıza Nur'un Mısır'a Kaçışı	302
İttihatçılar'ın Desteğinde Yahudiler'in Padişah'ı Halli.....	303
Abdülhamit Hakkında.....	303
Mısır'dan Atina'ya.....	304
İstanbul'a Dönüş.....	305
Çırağan Yangını.....	306
Fındıklı'daki Yeni Meclis Binası.....	307
Cemiyet-i Hafiye Mescesi.....	309
Sarhoşlar ve Katiller.....	310
Fuhuş ve İhtilal.....	313
Ahlâksızlık Örnekleri.....	315
Aldatılan Kadınlar.....	316
Bir Başka Olay.....	317
Cem.....	319
Süleyman Nazif.....	321
Şapkalı Abdullah Efendi.....	322
İttihatçı Portreleri.....	323
İttihatçılar'ın Sansür Gayreti.....	323
Mebus Tipleri.....	324
Mebus Pazarı ve Guruplar.....	327
Meclis-i Mebusanda Araplık-Türklük Kavgası.....	330
Emevi Devletini İhya Gayretleri.....	331
Rıza Nur Tutuklanıyor.....	334
Rıza Nur'u Asma Gayretleri.....	335
Viyana Günleri.....	337
Rıza Nur Fransa'da	337
Düello.....	340
Hürriyet ve İtilâf Fırkası.....	341
Devrim Hayalleri.....	342
Meclis'in Son Günleri.....	344
Sakal Vergisi.....	344
Kumar Masasında Savaş İlânı Haberini Cebinde Unutan Sadrazam.....	345

Trablus Harbi.....	346
Sait Paşa Üzerine.....	347
Rıza Nur Askerlikten Ayrılıyor.....	350
Meclis-i Mebusan Komedişi.....	352
Sansür Edilen Meclis Zabıtları.....	355
Seçim Komedişi.....	357
Sopalı Seçim.....	360
Mebusluktan Sonraki Günler.....	364
Halâşkâr Zabitan Grubu.....	365
Mason Locasında.....	367
Balkan Harbi.....	373
İhtilal Provası.....	374
Rıza Nur Tekrar Asker.....	377
Edirne Muhasarası.....	378
Ermeni Komitacısı Hariciye Nazırı Olursa.....	379
Savaş Sürüyor.....	380
Hastanede Bir Rezalet.....	382
Rıza Nur Morg Müdürü.....	385
Bab-ı Ali Baskını.....	392
Rıza Nur Hapiste.....	394
Rıza Nur Köstence'de.....	395
Cenevre'de.....	398
Paris Günleri.....	402

BEŞİNCİ BÖLÜM

AİLE HAYATI

Rıza Nur Evleniyor.....	405
Evlilik Dramı.....	409
Evlilik Günleri.....	411
Zor Günler.....	421
Yürümeyen Evlilik Hayatı.....	424
Rıza Nur Boşanıyor.....	426
İstanbul'a Dönme Umudu.....	429
Mısır'a Doğru.....	436

Mısır Günleri.....	438
Maymun Merakı.....	440
İngilizler Mısır'da İttihatçılar'ı Tutukluyor.....	443
Müthiş Bir Eğlence.....	449
Kavgalı Günler.....	453

ALTINCI BÖLÜM OSMANLI'NIN SON GÜNLERİ

Auf'ın Başına Gelenler.....	457
Rıza Nur Divan-ı Harp'te.....	457
Çanakkale Savaşı.....	461
Şerif Hüseyin Olayı.....	462
Mondros Mütarekesi.....	465
Anadolu'nun İşgali.....	469

RIZA NUR'UN AİLE HAYATINDAN ENSTANTENELER

Acı Hayat.....	474
Viyana Günleri.....	477
Berlin.....	479
Yağma Hasan'ın Böreği ve Yunus Nadi.....	480
Morfîn.....	481
Paris Günleri.....	486
Yine Aynı Dert.....	506
Hizmetçi Kız Derdi.....	507
Miras Derdi.....	515

YEDİNCİ BÖLÜM İSTANBUL'A DOĞRU

İşgal Altında İstanbul.....	522
Kurtuluş Sancısı.....	527
Malta Sürgünü.....	530
Ülke Yağma Hasan'ın Böreği.....	531
Yunanistan'ı Protesto Mitingi.....	532

Türk Ocağı.....	533
1919.....	534
İntihab.....	535
Mustafa Kemal Rıza Nur'u İstemiyor.....	538
Misak-ı Milli.....	541
Yine Aile Meselesi.....	542
İstanbul'un Resmen İşgali.....	542
Millet Gidiyor.....	546
Heyet-i Nâsiha Konusu.....	548
Harem	550
Bir Ajan: Nors.....	554
Mustafa Kemal'le İlk Karşılaşma.....	555
Ankara.....	557
Heyet-i Temsiliye.....	558
Atatürk/Rıza Nur Kavgası.....	563

SUNUŞ

RIZA NUR'UN HAYATI VE ESERLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Yakın tarihimizle ilgili tartışmaların belki de en önemli isimlerinden biri de **Rıza Nur**'dur. Hatıratı ile resmi tarihçileri rahatsız eden bir isim.

Rıza Nur'un belki de bir tesadüf sonucu ele geçirilen hatıratı olmasa idi, Cumhuriyet tarihinin önemli isimlerinden biri unutulup gidilecekti.

Resmi tarih yazarları öyle bir tarih yazdılar ki, nerede ise ne Türk Kurtuluş tarihinde, ne de **kemalist devrimlerin** düşünülüp uygulanmasında ondan başka bir düşünür, ondan başka bir irade sahibi yoktu. Bu iddialarını pekiştirmek için bütün karşı tarih kaynaklarını kuruttular. Bir toplumun geçmişini belgeleyen resmi belgeleri yasak kapsamına aldılar ve çizgi dışı yayınları ise yasakladılar.

Belki de hatıratlar karşı tarihin en önemli belgeleridir.

Biz burada kimseyi kötülemek ya da yüceltmek istemiyoruz. Sadece gerçeği arıyoruz. Sadece.. Gerçeği aramanın kolay bir iş olmadığını, düşünen kafalardan ve gerçeği arayan insanlardan tarihin karanlık zulüm dönemlerinde daima korkulduğunu da biliyoruz. Buna rağmen gerçeği aramaya devam edeceğiz.

Rıza Nur'un yaşadığı dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve kemalist inkılabın düşünülüp uygulandığı dönemdir. Dolayısı ile Rıza Nur, Cumhuriyet tarihinin en önemli dönemine tanık olan, sorumluluk üstlenen bir kişi olarak üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir isimdir. Bu anlamda da hatıratı büyük

değer taşımaktadır.

Biz, Hatıratın doğruları ya da yanlışları ile ilgili değiliz. Bir insanın ölümünden sonra yayınlanmak üzere,kendi ülkesi dışında,bu gün siyasilerimizin bütünleşmek iddiası ile devletin bütün müesses nizamlarını tebdil ve tağyir etme iddiası içinde olduğu, Kurtuluş Savaşı'ndaki karşı gücün,eski müstevlilere emanet ettiği Hatıratında ilgi çekici,cazib pek çok şey olduğu muhakkaktır.

Rıza Nur,Gerek Ankara'daki siyasi arenada,gerek Lozan Konferansı'nda,gerekse Moskova görüşmelerinde önemli bir isimdir ve Türkiye'yi temsil sıfatını taşımaktadır. O, ölene kadar da arkadaşları onun hakkında kötü bir isnatta bulunmamışlardır. Delilik iddiası ise herhalde, sadece bir suçluluk psikolojisinin ürünü olabilir. Öyle sanıyorum ki, en az dönemin önde gelen öteki isimleri kadar akıllı idi. İktidarı ele geçirenler, daima karşı devrimci güçleri her zaman aynı ucuz yaftalarla yaftalamayı kolaycı bir yol olarak görmüşlerdir. Halkı savunanların başını halka ezdirmek daha ucuz bir seçenektir.

Rıza Nur deli idiyse,devletin bunca önemli işlerini böyle bir çılgına emanet etmek ve devletin geleceğini,dış ilişkilerini bir takım kişisel hesaplara dayandırmak herhalde pek akıl kârı ve dü-rüst bir yol değildir.

Kaldı ki **Rıza Nur**'un Hatıratı çıkana kadar bu konu üzerinde de ciddi olarak durulmamış,resmi tarih belgelerinden anlaşıldığı-na göre, **Rıza Nur**'un Paris'teki hayatı boyunca Ankara'nın kendisine ilgisi sürmüştür.

İsmet Paşa, **Rıza Nur** konusunda daha çok kendi kişisel çıkarları ve geleceği açısından konuya yaklaşmıştır. Hatıratın ortaya çıkmasından sonra ise bu tutum değişmiş,doğrudan doğruya **Rıza Nur**'un söylediklerinin, ciddiye alınması mümkün olmayan bir ruh hastasının hezeyanları şeklinde takdimine ağırlık verilmiştir.

Burada hemen şunu ifade etmekte yarar vardır ki, hiç kimse ciddi planda **Rıza Nur**'u kendini eleştirdiği ölçüde eleştirme gücüne sahip değildir.. **Rıza Nur** bir bakıma Hatıratı ile sadece **Mustafa Kemal** ve **İnönü**'nün değil,kendisinin de içinde bulunduğu bir

kadronun, bir dönemin fotoğrafını çekmektedir. Yaşadığı döneme tanıklık etmektedir. Orada **A t a t ü r k** ve **İ n ö n ü** kadar **Osmanlı dönemine** ilişkin ilginç hakikatleri bulacaksınız ve en çok ta tabii olarak kendinin fiilen içinde bulunduğu bir takım olayların gelişme tarzını.

Bu konuda insanı düşündüren asıl şey,sadece üç beş kişinin özel hayatına ilişkin sansasyonel ayrıntılar değil,bir imparatorluğun çöküşüne yol açan ve yeni bir düzenin oluşturulması yönünde gayretlerin ortaya çıktığı bir zamanda,toplumun durumu,bürokrasinin ve sözde **imparatorluğu** kurtarma sevdasındaki ihanet çetresinin komplolarıdır. **Rıza Nur** bu komploların içinde yer alan biridir. Kimi zaman kendini savunma gayreti içindedir. Savunurken bile,olaya bu gün baktığımızda,çare olarak sunduğu şeylerin bir başka tehlike olduğu gözükcektir. Hatta **Rıza Nur**'un kendini övmek için anlattığı bir çok olay bile bu gün bakıldığında hiç te övünülecek cinsten şeyler olmadığı gibi,bu gün gelinen noktaya nasıl yuvarlanıldığını gösteren birer belge niteliğindedir.

Cehennem yolları iyi niyet taşları ile döşelidir. Kimi zaman açık bir ihanet komplosu ile,kimi zaman ise sözde iyilik yapma gayreti ile çoğu zaman bir devletin felaketini hazırlayan anlar yaşanmıştır. Bu Hatırat bir yerde bu gerçeği belgelemektedir.

Biz bazı hukukçu arkadaşlarla Hatıratı baştan sona inceledik, hatıraın üçte biri **Rıza Nur**'un kendi özel hayatı ve **Osmanlı Dönemi** ile ilgili. Yine geri kalan üçte biri ise dönemin **Mustafa Kemal** dışında kalan ve herhangi bir koruma altında bulunmayan şahıslar hakkında. Son üçte birlik bölümde ise **Mustafa Kemal**'den söz edilmektedir. Bu bölümün de ancak çok küçük bir kısmı, bu gün üzerinde düşünülmesi gereken bir durum arz etmektedir. Dolayısı ile Hatıraın yayını büyük ölçüde herhangi bir hukuki sakınca doğurmamaktadır.

Biz **Rıza Nur**'un Hatıratının tamamını eksiksiz olarak okuyucuya kolaylık olması için ve konularına göre tasnif ederek yayınlama düşüncesindeyiz. Belki bu zaman alacak bir konudur. İpleri sonuna kadar zorlayarak ama koparmadan yürümek istiyoruz. Bu alandaki mücadelemiz yasakçı zihniyetin dayatmasına karşı

toplumsal bir zafer olacaktır. Bu başarımız,bir bakıma Türkiye'de hukuk devleti mücadelesinin,insan temel hak ve hürriyetlerinden olan **inanç ve fikir hürriyeti** mücadelesinin seyir grafiğini sergileyen bir barometre niteliğini taşıyacaktır.

Bu sadece bir yazar ya da yayıncının, ya da belli görüş sahibi insanların değil, bir toplumun tarihine sahip çıkma mücadelesi açısından kitlenin ortak sorunudur ve bu anlamda kitlesel bir sorumluluk şuurunun konunun takipçisi olacağında kuşku yoktur.

Rıza Nur'un Hatıratı birbirinden bağımsız bir çok bölümden oluşmuştur ve kendisinin Hatıratın dışında yazdığı bir çok kitaba atıflar yapılmaktadır. Bu kitapların bir bölümü daha önce yayınlanmış ve herhangi bir takibata da uğramamıştır. Dolayısı ile bu kitabın da herhangi bir takibata uğramayacağını düşünüyor ve ümid ediyoruz. Türkiye'nin ulaştığı düzeyin bu tür hukuk ihlallerini aşacak noktada bulunduğunu düşünmek istiyoruz.

Başka çalışmalar için Hatıratı alıntılar yapmak ta (bu belgeleri ilk bulan **Cavit Orhan Tütengil'in** 1965 yılında,Kitap Belleten (1 Ekim 1963), **Cumhuriyet** (9 Mart 1964-10 Ağustos 1964) tarihinde makalelerinde görüldüğü gibi) suç teşkil etmemektedir. Kaldı ki, bu makalelerin yayını izleyen günlerde konu ile ilgili 30'a yakın makale yayınlanmış ve Tütengil'in aktardıkları iktibas edilmiştir. Daha sonra da 23 Ekim 1964 te Tütengil'in söz konusu makaleleri ve basında çıkan yankılarının bir bölümü, **Tütengil'in** yurtdışından getirdiği hatıratla ilgili fotokopilerden eklemeler yapılarak ve bazı bölümler eklenmek,bazı iddialara cevap verilmek üzere yayınlanmıştır. Bu kitap herhangi bir soruşturmaya uğramamıştır ve hâlâ bir çok kütüphanede araştırmacıların ilgisine açıktır.

Biz burada bu kitabın geniş bir özetini de alıyoruz.

Tütengil'in şu tesbitlerine katılmamak mümkün değil:" İnsanların tanrılaştırılmasından yana değiliz. Hakikatler aranırken elbette olaylara ve insanlara değişik,hatta karşıt açılardan bakılması gereklidir. Bu düşüncede olduğumuz içindir ki, Ankara'daki **Türk Devrim Tarihi Enstitüsü'nün** dikkatini bu yazmalara çekmiştik. (...) **Cumhuriyet Türkiye'sine** ve onun kurucularına çok

başka bir açıdan bakan bu eserin,kin ve garaz dolu satırları dışında kalan hakikat payı,herhalde ciddiyetle incelenmeye muhtaçtır".

Evci **Tütengil**'in bu tesbiti,aslında bizim bu çalışmamızın belkemiğini oluşturmaktadır.

Eğer Altındağ yayınlarının büyük ilgisi ve cesareti olmasa idi,herhalde **Tütengil**'in bu temennisi bu gün bu aşamaya gelmiş olmayacaktı. Biz bu hatıratın hakikat payını ciddiyetle inceleme " ve bunu toplumun ilgisine sunma gayretindeyiz. Sadece **Atatürk** korkusu ile bütün bir çalışmayı görmemezlikten gelmeyi doğru bulmadığımız gibi, **Atatürk** adına bir baskı politikası oluşturmayı ve onu korkutucu bir güç olarak kullanmak isteyen yaklaşımları da onaylamıyoruz. Hele hele **Atatürkçülük** ve ona ilişkin yasaları toplumun gerçekleri öğrenmesi ve kendi tarihini tanıması açısından engel olarak göstermek isteyen bir zihniyeti ise sadece gerçeğe karşı değil, **Yeni Türk Devletinin** varoluş temellerine karşı komplo olarak değerlendirmekte mümkündür. Böyle bir tutum, insanların gerçeği arama mücadelesinde yerini vehimlere , rivayet ve söylentilere bırakır ki, bunlar en acı tarihi hakikatlerden bile daha yıkıcı ve tahripkârdır. Gerçek herkes için en iyi ve doğru olanıdır.

Rıza Nur'un hatıratını inceleyenler, **Rıza Nur**'un yazdığı Türk tarihine geniş ölçüde atıflar yapıldığını göreceklere ve **Tütengil**'in kitabı gibi **Rıza Nur**'un Türk tarihinde Türkiye'de basılmış ve hiç bir takibata uğramadan hâlâ piyasada bulunmaktadır. Dolayısı ile **Rıza Nur** adına bir yasaklama sözkonusu değildir.

Kaldı ki **Rıza Nur**'un hatıratına ilişkin bu ilk cilt, daha önce de ifade edildiği gibi, **Osmanlı Dönemini** ve **Rıza Nur**'un aile hayatını konu almaktadır. **Rıza Nur**'un aile hayatı ile ilgili,daha sonraki bölümlerde anlatılanlar da konu birliği gözetilerek bu cilde aktarılmıştır. Zaten Hatırat kendi içinde disiplinli bir kronolojik düzen gözetmemektedir. Bu bakımdan bu yer değiştirme okur açısından fazla bir sorun çıkartmayacaktır diye düşünüyoruz.

Üç ciltte yayınlamayı düşündüğümüz Hatıratın ikinci cildinde **Rıza Nur-İnönü** kavgasını ve **Murahhas üye** olarak bulunduğu **Lozan Konferansı** ile ilgili hatıralarını neşretmeye alışa-

çağız.

Bir bakıma üç ciltlik bu çalışmanın her cildi iki bölümden oluşmaktadır. Hattatın yazarı **Rıza Nur**'dur. Biz sadece her cildin giriş bölümünde genel bir değerlendirme yapmak istiyoruz. Böylece her cilt iki bölümden oluşacaktır ve her cildin ilk bölümünde bizim bir değerlendirmemiz ve açıklamalarımız yer alacaktır. Doğru bir söyleyişle bu kitab Hattatın bu günün gerçekleri ışığında yeniden gözden geçirilmiş bir tabıdır. Tarafımızdan sadece bir sunuş ve konunun anlaşılması açısından takdim nitelikli kısa bir değerlendirmeden ibarettir.

Bu dizinin ilk kitabı olan birinci cilt, özellikle ve öncelikle **İmparatorluğun yıkılış** dönemini konu almaktadır. Ayrıca **Rıza Nur**'un kendi çocukluk, gençlik ve yetişkinlik yıllarına ilişkin anılarını ihtiva etmektedir. Aile ilişkileri yine bu bölümün en ilgi çekici yanıdır. Bir kadının kimi zaman nasıl bir başbelası olabileceğini gösteren ilginç bir bölümdür bu. Tabi ki bunun aksi de her zaman mümkündür. Ama yine de çözülmeyen bir aile bağının varlığı, **Osmanlı** toplum yapısındaki bir başka özelliği belgeler niteliktedir. En azından bu yönü ile bile bu Hattatın tarihçiler, siyaset bilimciler için olduğu kadar sosyal bilimciler açısından da değer taşıdığını düşünüyorum.

Bir zamanların "**ünlü Türkçüsü**", "büyük fikir ve aksiyon adamı", "Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin öncü kadrosunda yer alan bir siyaset adamı, "bir fikir adamı" olarak, **Kemalist** devrimlerin biçimlenmesine katkı sağlayan bir kişi olarak **Rıza Nur**'un tarihi tanıklığı önemlidir.

Kuşkusuz hiç kimse burada anlatılan şeylerin tümünü doğru kabul etmek zorunda değildir. Ama üzerinde bir ihtimal hesabı olarak düşünülmesi gereken bir çok konu olduğunu düşünüyorum. Ve yine şunu gönül rahatlığı ile söyleyebiliriz ki, resmi tarihçilerin abartma ve sapırmaları konusunda en iyimser bir yaklaşımla **Rıza Nur**'un yaklaşımı arasında bir kıyaslama yapacak olursak, herhalde **Rıza Nur** bu konuda daha gerçekçi bir çizgide kalacaktır.

Bir insan hakkında dün ve bu gün, dostları ve düşmanları

arasında bu denli zıt yorumların yapılması düşündürücüdür. Bu gerçek te, **Rıza Nur**'un değil, onu kendi çizgisinde yorumlamaya çalışan çevrelerin ahlaki seviyesini gösteren bir vakıa olarak üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir konudur. Biz özenle ve titizlikle bu tartışmanın dışında kalacağız. Sadece içeriden birinin söyledikleri üzerinde düşünmek ve gerçeği ararken bir ihtimal hesabı olarak not etmek, bu yöndeki gerçeklerin anlaşılması için toplumun tarihi üzerinde ipotek kuran bürokratların hukuk dışı tasarruflarını zorlamak istiyoruz.

Geçmiş olmayan bir toplumun geleceği yoktur. Bu günün cylemi, barış ve özgürlük ortamı, gelişme umudu, yaşama sevinci, dünün bilgi birikimi ve deneyleri, düne ilişkin gerçekler ve geleceğe ilişkin umut arasında yaşayabilir. Geçmiş ipotek koyanlar, geleceğe ilişkin umudu da yok etme cürmü işlerler.

Herhangi bir kişinin,suç olan bir fikrinin ya da davranışının, onun bütün davranışlarını ve fikirlerini mahkum etmeye yetmeyeceğini düşünüyoruz. Böyle bir şey hukukun temel ilkeleri ile çelişen bir davranış olacaktır. *Pozitif hukuk ilkelerinin dışında bir yaklaşım ise mer'i hukuk düzeninin inkarı anlamına gelen bir davranış olacaktır.*

Bu Hatıratın yayınlanmasında, bu şekli ile mer'i hukuk sistemi açısından maddi ya da manevi hiç bir suç unsuru bulunmamaktadır. Suç kastı olmadığı gibi,bilimsel bir yaklaşımla,açık ve toplum yararına bir tavır sergilenmektedir.

Ümid ediyoruz ki, bu çalışmamız herhangi bir hukuki kovuşturmayla uğramaz. Böyle bir şeyin Türk Hukuk sistemi üzerinde olduğu kadar inanç ve fikir hürriyetine ilişkin mevcut gündemi harekete geçireceğinde de kuşku yoktur. Böyle bir yaklaşım, **Türkiye**'deki hukukun ve siyasal sistemin yeniden yapılanması sürecine de ters düşecek bir davranış olur.

Selman Rüşti'nin, **Allah'a, Resul'e**, Kitaba, Mekke'nin manevi statüsüne, **peygamber eşlerine** iğrenç iftiralarının konu edildiği "**Şeytan ayetleri**" nin **Türkiye**de kitaplaştırılmasına ilişkin gayretlerin tartışıldığı, esasen çok satan gazetelerde çok geniş ictibaslar yapılarak, özet metinlerinin yayımlandığı bir zamanda Rı-

za Nur'un Hatıratına yasak koymak herhalde kamu vicdanında kabul görmeyecek bir davranış olacaktır.

Ve de özellikle **Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na** tam üyelik başvurusunu yaptığı bir zamanda, herhalde, **Londra'da, Paris ve Berlin'de** kütüphanelerdeki el yazması kopyaların imhası ve belgelerin araştırmacılara yasaklanması, ya da tüm Avrupa ülkelerinde bu kitapların yasaklanması mümkün olmayacaktır. O halde, batılılaşma adına tanınacak hak ve özgürlüklerin, şimdiden kendi halkımıza onun liyakatine saygının bir ifadesi olarak tanınması daha doğru bir hareket olacaktır.

Kültür hareketleri, fikir akımları artık yeni iletişim çağında sansür duvarlarını hızla eritmektedir. Uydu yayınları, bilgisayar sistemlerinin başdöndürücü bir hızla geliştiği günümüzde, isteyen araştırmacı, evindeki bilgisayar kanalı ile **Rıza Nur'un Hatıratının** orjinal kopyalarını artık manyetik bir diske, oturduğu yerden ilgili kütüphane ile irtibat kurarak anında transfer etme şansına sahiptir. Küçük disketlerle bile bu bilgiler çok geniş kitlelere ulaşabilir ve insanlar bu bilgileri yasak baskısı altında daha egzotik duygularla ve olumsuz şartlarda yakalayabilir. Oysa konunun açığa çıkması söylentileri keseceği gibi, iddialara karşı ciddi cevaplar verilerek yanlışlıkların düzeltilmesine de vesile olabilir.

Tabi önce saf bir yürekle gerçeği aramayı kabul etmemiz gerek. Vehimlerimizin doğruluğunu isbatlama kaygusunun ötesinde gerçeği öğrenme dürüstlüğüne göstermemiz gerekir.

Özellikle devletin elindeki arşivlerin, resmi tarih araştırmacılarının, akademik çevrelerin **Kemalist** kadroların eğitim kurumları vasıtası ile, Radyo, Tv ve basın yolu ile , bir takım iddialara karşı çok ciddi ve inandırıcı açıklamalar yapmaları mümkünken, bir takım iddiaları görmemezlikten gelmeyi tercih etmeleri söylentilere güç katmakta ve karşıt tezleri savunanların cesaretini artırmaktadır.

Nerede ise bir asra yaklaşan bir zaman içinde kökleşmesi gereken devrimler ve bunca propogandaya, andlara, törenlere rağmen hâlâ toplumda bir tarih bilinci oluşturulamadığı düşünülüyorsa, ya bu kabul ettirilmeye çalışılan tezlerin doğru olmadığını,

ya da toplumun çok anlayışsız olduğu tartışmasını gündeme getirir ki, sanırım bu konunun üzerinde uzun boylu ve ciddi bir biçimde düşünmemiz gerekir.

Cavit Orhan Tütengil'in bulduğu, daha sonra **Alundağ** yayınları tarafından neşredilen **Hatıratın**, Türk tarihi araştırmacıları için önemli bir belge niteliği taşıdığını düşünüyorum. **Rıza Nur'un** **Hatıratı** bir bakıma onun vasiyeti gibidir. Zaten **Hatıratın** sonuna eklenen vasiyette bunu göstermektedir. Dolayısı ile anonim bir metin niteliğindedir. **Alundağ** yayınları, yazarının topluma sunduğu herkesin ilgisine açık bu **Hatıratı Osmanlıca aslından** aynen bu günki harflere aktarmıştır. Ne var ki bu eser yasaklanmıştır. Yine de bu gün bir çok kişi bu eserin muhtevasına tanıktır. Büyük bir kitle ise genel anlamda iddiaları bilmektedir. İddiaların en frapan marjinal noktaları bir tarih dedikodusu olarak giderek genişleyen dalgalar halinde yayınlanmaktadır. Bizim bu çalışmamız, bir bakıma konuyu tarih dedikodusu sınırlarından çekip kendi gerçekliği ile çerçeveleyecektir. **Hatıratı** bir söylenti kaynağı olmaktan çıkartıp bir tarih belgesi niteliği kazandıracaktır. Gerçek ise bu süreç içinde, tartışmaların ışığında açıklık kazanacaktır.

Tarih övgü ve sövgü kitabı değildir. Tanıkları ve sanıkları kaybolmuş davaların yeniden yargı makamı da değildir. Onlar geldiler ve gittiler. Biz bu gün yaşarken, bu günümüzün sorunlarının temellerine inerek, geleceğe ilişkin çözümler üretmek zorundayız ve bu anlamda da tarih bilgisine sahibiz. Biz bunun davacı-sıyız.. İmtihan için geldiğimiz bu dünyada şu kısa ömrümüz içinde hayatımızı anlamlı kılma mücadelesinde sahip olmak zorunda olduğumuz bilgiler var. Tarih te bunlardan biridir. Geçmişten ders almak istiyoruz, hepsi bu kadar!

Cavit Orhan Tütengil'in söz konusu kitabının takdimini yazan **İbrahim Olgun'un** dediği gibi " Yakın tarihimizle ilgili kişiler ve olaylar üzerinde, genel nitelikte ve belgelerle değerlendirilerek olumlu yargılara varılmış araştırmalara geniş ölçüde ihtiyacımız olduğu kanısındayız."

Bir şairin, şiir kitabındaki bir şiirin "yasak" olması, o şairin

bütün şiirlerinin yasaklanması, ya da bir antoloji de yer alan şairlerden birinin bir şiirinin yasaklanmasının o antolojideki bütün şiirlerin yasaklanabileceği anlamına gelmeyeceği gibi, **Osmanlı** ve **Türk** tarihinin farklı kesitlerini, meslekî, tarihî, siyasî ve sosyal hayatına ilişkin hatıraları ihtiva eden bir bakıma **Hatırat Antolojisi** niteliğindeki notların belli bir disiplin içinde aktarılmasının herhangi bir suç teşkil etmeyeceği açıktır. Yine aynı şekilde, bir eseri yasaklanan bir yazarın adını taşıyan bütün eserlerin yasak sayılması da hukuken mümkün değildir.

Bu dizinin yayınına ilişkin gelişmelerin herkes tarafından ilginç bir serüven şeklinde izleneceğinde kuşku yok.. Bu serüven gerçeği arayan **Türk** aydınının ve **Türk** toplumunun, **Türk** Hukuk sisteminin, resmi tarih yazarlarının ortak serüveni olacaktır.. Bu serüvenlerden kurtulduğumuz ölçüde, uygar bir toplum olacağız. İnsan haklarına sahip olacağız, refaha, barışa ve özgürlüğe sahip olacağız. Gelişmeler bu günümüzü ve götürülmek istediğimiz yeri belgeleyen bir başka **Hatırat** kaynağı oluşturacaktır.. Tarihin kavgasını verirken, bu günün hatıratını oluşturacağız.

Tarih tabu olmamalı. **Kâzım Karabekir**'in, **Ali İhsan Sabis** Paşa'ların **Hatıratları** tek tek günyüzüne çıkmaya başladığına göre, yakın tarih üzerine yeni yorumlar ve belgeler yayınlandığına göre ümidvâr olabiliriz diye düşünüyorum. Kamuoyundaki talep ve sağ ile solu ile **Türk** aydınının bu konudaki ilgisi ve yürekliliği de ümidvâr olmamızın bir diğer sebebi.

Az önce de sözünü ettiğimiz **Cavit Orhan Tütengil**'in sözkonusu kitabına takdim yazısı yazan **İbrahim Olgun**'un, bu yazısında ifade ettiği şu görüşler de altı çizilmeye değer:" ..İktisat Fakültesi Sosyoloji doçenti **Dr. Cavit Orhan Tütengil**'in, ikisi Cumhuriyet gazetesinde olmak üzere, **Rıza Nur**'la ilgili olarak yayınladığı üç makalenin, bunların basınıımızdaki yankılarının ve sonuç olarak **British Museum**'da bu güne kadar gizli kalan ve asılları ilk olarak bu kitapta yayınlanan belgelerin bizi, Türkiye'nin sorunları üzerine daha gerçekçi bir anlayışla eğilmek gibi olumlu bir yöne iteceği kanısındayız."

Gerçeği arama yolunda çıktığımız bu yolculukta, sanıldığı

ve uyarıldığımız gibi güçlüklerle karşılaşmamayı ümid ediyoruz. Bize getirilecek engelleme,sizin bilgilenmenize getirilen bir yasa anlamını taşıyacaktı. Eğer bu yönde bir durumla karşılaşacak olursak,cezalandırılacak olan sadece biz değil, sizler de olacaksınız. Biz,bir insana yapılan haksızlığın, bütün topluma yönelik bir tehdit olduğunu düşünüyoruz.

Ne yaptığımızı ve ne istediğimizi biliyoruz. Sizin de bu konuda bizim yanımızda olacağınıza inanıyoruz. Birinin bu işi yapması gerekiyordu. Onu da biz yapıyoruz. Türkiye'nin ulaştığı özgürlük düzeyinin bu tür çabaları mümkün kılacağına inanıyor ve bunun denemek istiyoruz. Bu kitap çevresinde gelişecek tartışmalar, uygarlık düzeyimiz ve Türk hukuk sisteminin insan hakları ve hukuk devleti ilkesi açısından yorumsal niteliğini belgeleyecek bir olaydır.

Bir grub hukukçu arkadaşla yaptığımız görüşmelerde , bu çerçevede ele alınmış bir çalışmanın herhaangi , insan haklarına saygılı bir hukuk devletinde sorun olmayacağı yönündeki kanaatleri bizi ümidlendirmiştir.

Bu çalışmamızın salimen hedefine ulaşarak, insan hakları ve hukukun temel ilkelerine ilişkin uygulamalar açısından Türkiye'yi izleyen çevrelere karşı ulusal bir prestij kazanmaya vesile olacağını ve güveni pekiştireceğini düşünüyoruz.

Abdurrahman Dilipak

Not:

Kitaba eklenen içindekiler bölümü, Hatırat bölümünde yer alan ara başlıkların büyük bir kısmı ve okuma rahatlığı, aranılan bölümlerin daha kolay bulunması, konuların tasnifi açısından tarafımızdan eklenmiştir.

Ayrıca, hatıratın aslından olmayan ve bizce de gereksiz görülen sonradan ilave edilmiş kısımlar Hatıratın orijinalitesini korumak bakımından alınmamıştır.

RIZA NUR HAKKINDA BİRKAÇ KÜÇÜK NOT

Rıza Nur üzerinde çalışan bir dostum, **Rıza Nur**'un son günleri ile ilgili bazı bilgiler verdi. **Rıza Nur**'un yanlış anlaşılmasından, anlatılmasından kaygı duyuyordu. **Rıza Nur** bir dönemi yaşamış, o döneme damgasını vuran kadroda yer almış, sonra dönemi, döneme damgasını vuranları (kendisi dahil) sorgulamıştı. O herşeyi yaşadığı biçimde yazdı. Son zamanları acılar yalnızlıklar ve çaresizlikler içinde geçmişti.

Rıza Nur hatıratını 1928'de yazmış, daha sonra 1939'da Türkiye'ye dönmüştü. Türkiye'ye döndükten sonra çok yaşamadı. 1942'de Taksim'de, Kristal Kiraathanesi'nde bir kalp krizi sonucu hayata veda edecek, sonra da Merkez Efendiye gömülecekti.

Dolu dolu bir hayat yaşamıştı. Daha özgür bir zamanda **Rıza Nur**'un Hatıratı, atuf yaptığı eserlerinden alıntılar yapılarak, sözü geçen belgelerin eklenmesi ile yeniden yayınlaması gerekecektir.

Nihal Atsız, müslüman bir zâtâ, **Rıza Nur**'dan söz ederken şöyle diyecektir: "Bizim manevi peder, ahir ömründe sizden oldu, cami cami gezdi." **Fethi Gemuhluoğlu** da onun Hatıratı için "yanlışları ve doğruları ile önemli bir eser" der.

Rıza Nur burada kendi yaşadığı gerçekleri kendi pencerelelerinden sorgulamaktadır. Gizlemek yerine açığa çıkarmayı seçmiştir. Başkalarını eleştirirken kendini de eleştirmiştir.

Münip Hayrı Ürgüplü, Cumhuriyet dönemine ilişkin ilk sivil ve önemli bir belge olan **Hatırat için Rıza Nur**'u över ve hataları ve sevapları ile böyle bir eser ortaya koyduğu için heykelinin dikilmesi gerektiğini söyler.

Rıza Nur yanlış bir hayat yaşadı. Ama ölürken dürüsttü.

A.D.

RIZA NUR İÇİN NE DEDİLER

Rıza Nur ile ilgili olarak *Ana Britannica*'da şu bilgiler verilmektedir:

"**Nur Rıza** (d.1878-ö. 8 Eylül 1942) Hekim ve siyaset adamı. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'yi hekim yüzbaşı olarak bitirdi. 2. Meşrutiyetin ilanından (1908) sonra yapılan ilk seçimlerde **İttihat Terakki** listesinden Sinop mebusu seçildi. Ama kısa bir süre sonra İttihat ve Terakkiye karşı yürütülen muhalefete katıldı ve **Osmanlı Ahrar Fırkasını** destekledi. 31 Mart olayından (1909) sonra bir çok kez tutuklandı. 1911'de Hürriyet ve İtilaf fırkasının kurucuları arasında yer aldı. **İttihat Terakki**'nin iktidarı doğrudan ele aldığı Babıali baskını (1913) sonrasında yurtdışına sürüldü. Fransa ve Mısır'da yaşadı. Mondros Mütarekesi'nden (30 Ekim 1918) sonra İstanbul'a döndü. Son Meclis-i Mebusan'a ve ilk iki dönem (1920-27) TBMM'ne Sinop mebusu olarak girdi. TBMM hükümlerinde maarif ve sıhhiye vekilliklerinde bulundu. Moskova (1921) ve Lozan (1923) anlaşmalarını imzalayan delegasyonda yer aldı. 1924'te Cumhuriyet yönetimi ile anlaşmazlığa düşerek Paris'e gitti. Orada tarih ve edebiyat araştırmaları yaptı. **Atatürk**'ün ölümünden sonra 1939'da Türkiye'ye döndü. Ölümünden 25 yıl sonra yayınlanmak üzere **Paris'te Ulusal kütüphane ve Londra British Museum'un** kütüphanesinde bıraktığı ve **Atatürk'e** ilişkin ağır suçlamalar taşıyan anıları , Hayat ve Hatıratım (1967-68 4. Cilt) adıyla yayınlandı. **Rıza Nur'un** öbür kitapları arasında : Meclis-i Mebusunda fırkalar meselesi (1909), Türk Tarihi (1924-26), Cemiyeti Hafiye (1914), Hürriyet ve İtilâf Nasıl doğdu, nasıl

öldü (1919), Hücumlara Cevaplar (1941) sayılabilir.

Rıza Nur hakkında, Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisinde ise şu bilgiler verilmektedir:

"**Rıza Nur** (1878-1942)

Türk Hekim ve Siyaset adamı. 2. Meşrutiyet dönemi siyasi tartışmalarında önemli rol oynamış, **Hürriyet ve itilaf** fırkasını kurmuştur.

Sinop'ta doğdu, 8 Eylül 1942'de İstanbul'da öldü. İlk öğrenimini Sinop'ta, orta öğrenimi İstanbul'daki Askeri okullarda tamamlayarak Askeri Tıbbiyeyi Yüzbaşı olarak bitirdi. Bir süre Gülhane Askeri Hastahanesi'nde çalıştıktan sonra Askeri Tıbbiyede cerrahi muallimliğine getirildi ve binbaşı oldu. İkinci Meşrutiyette Sinop mebusu seçilerek Meclisi Mebusan'a girdi. Kısa bir süre sonra üyesi bulunduğu İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefete girişti ve partiden istifa ederek Osmanlı Ahrar fırkasına girdi. 31 Mart 1909 dan sonra Yurt dışına çıkmak zorunda kaldı . 1911'de yurda dönerek **Miralay Sadık Bey**'le birlikte Hürriyet ve İtilaf fırkasını kurdu. İttihat ve Terakki fırkası 1913'de Babıali baskını ile iktidarı ele geçirince Yurt dışına sürüldü. Fransa ve Mısır'da yaşadıkdan sonra 1919'da Yurda dönerek 12 Ocak -16 Mart 1920 arasında çalışan son Meclisi Mebusan'a girdi. Meclisin dağıtılmasından sonra Ankara'ya geçerek TBMM'ne Sinop mebusu olarak katıldı. **Mustafa Kemal Paşa** başkanlığında kurulan ilk hükümette 16 Aralık 1923 ve 24 Ocak 1921 arası Maarif vekilliği (Milli Eğitim Bakanlığı) yaptı. Mart 1921'de imzalanan Moskova anlaşmasına delege olarak katıldı. 24 Aralık 1921-9 Temmuz 1922 arası **Fevzi Paşa (Çakmak)** hükümetinde sıhhiye ve Muavenet-i içtimaiye vekilliği (Sağlık ,sosyal yardım bakanlığı) 25 Eylül 1922-4 Ağustos 1923 arası **Rauf Bey (Orbay)** hükümetinde ve 14 Ağustos 1923-27 Ekim 1923 arasındaki **Fethi Bey (Okyar)** hükümetinde Sıhhiye vekilliği yaptı. 1923'de yeniden Sinop mebusu seçildi ve 1926'da siyasi yaşamdan çekilerek yurt dışına gitti. **Atatürk**'ün ölümünden sonra yurda dönerek son yıllarını siyasetten uzak geçirdi.

Yapıtlar (Başlıca): Servet-i Şahane ve Hakkı Millet (1908),

Meclis-i Mebusunda Fırkalar Meselesi (1909), Cemiyet-i Hafiye (1914), Hürriyet ve İtilaf nasıl Doğdu ve Nasıl Öldü (1919), Gurbet Dağarcığı (1919), Türk Tarihi (12 Cilt) (1924-1926), Hucumlara cevaplar (1941). Hayat ve Hatıratım Ö.S. 4. Cilt (1967-1968)

I (*)

DR. RIZA NUR'UN

«BRITISH MUSEUM» DAKİ YAZMA ESERLERİ

Rıza Nur'un hatıralarına ilişkin ilk bilgileri basına yansıtan **Cavit Orhan Tütengil'in** 1963 yılında Kitap Belleten ve Cumhuriyet gazetelerinde yayınlanan 3 makaleyi aynen yayınlıyoruz.

**Birinci Şiir Kitabına Deredilmemiş Olan Şiirlerim
İskenderiye, (1936) (119 yaprak)**

Bu cilt 3 ayrı eserle 2 ceki kapsamaktadır. İlk eser bu cildin adını taşıyor ve şiirlerden meydana geliyor. İkinci eser, 1935 yılında Roma'da yazılmış olan **Ziya Paşa'nın Zafernemesi** olup **Atatürk'ü** konu alan bir hicivdir. Üçüncü eser **Topal Osman** adlı bir opera-komik'tir. 1918-1923 yıllarında geçen olaylar bu eserin konusu olmuştur. Yazarın belirttiğine göre, «**Bu vaka tarihi ve hakikidir. İçinde değiştirilmiş bir şey yoktur.**»

Eklerden ilki **Vasiyetnamem** adını ve «İskenderiye, 17 Kânunusani 1936» tarihini taşımaktadır. Vasiyetname'nin dikkate değer cümlesi şudur: «**Eğer Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'lar sağ ise cenazem İskenderiye'de gömülsün, onlar öldükten sonra Sinop'a dediğim yere nakledilsin.**»

İkinci ek ise **Eserlerimin listesi'dir.** Listenin tctkikinden,

(*) Kitap Belleten, 1 Ekim 1963, S.4 (28), s. 3-5

1936 yılının Ocak ayına kadar Doktor Rıza Nur'un Türkçe ve Fransızca olarak 35 eser yayınladığı, «Henüz basılmamış olan» eserlerinin sayısının da 36 olduğu anlaşılmaktadır.

OR. 12,589

Türkiye'nin Yeni Baştan İhyası ve Fırka Programı Paris, (1929). (63 yaprak)

«Başlangıç» adlı önsözündeki şu satırlar bu eserin mahiyeti ve önemi hakkında bir fikir verebilir: «...Türk millet ve devletinin ihyası için görgülerimiz ve ilimle öğrendiklerimizden istifade ederek bu husustaki fikirlerimizi bu kitapla tesbit ediyoruz.

Tanrı fırsat verirse bunları bizzat yapıp esasları kuracağız. Yok olmazsa... Malûmat bari kafamızla mezara gidip heba olmasın. Belki istifade edenler olur.»

Bu eserin önsözü yukarıdaki tarihi taşısa da zeylin daha sonraki yıllarda yazıldığı, Üniversite ıslahatından sözedilmesinden anlaşıyor.

Bundan sonra da «Millet Meclisi»nden başlanarak çeşitli bakanlık ve dairelerin meseleleri, tedbirler kısmında öne sürülen esaslar dahilinde ortaya konulmaktadır.

Her ne kadar «Meclistè muhtelif fırkalar olmalıdır» prensibi çerçevesinde demoktarik yolla iktidara gelmek zehabı yaratılmakta ise de «İlk tedbirler» in bazı maddeleri bir arka düşüncenin varlığından şüphe bırakmamaktadır. «Mustafa Kemal Paşa'nın ıskatı ve cezalandırılması» maddesiyle başlayan ilk tedbirler arasında Meclis'in ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın feshi ile birlikte «Heyeti Vekile ve emsalinin tevki» de vardır.

Bir «karşı-devrim» mihveri etrafında toplanan fikirlerin tutarlı olduğunu söylemek güçtür. Hele bazı düşünceleri ciddiye almak mümkün değildir. Fakat Türkçü bir partinin ideolojisini ve temel fikirleri yanında ayrıntılarını göstermek bakımından çok önemli bir belgeyle karşı karşıya olduğumuz muhakkaktır. Bizim için anlaşılması güç olan bir taraf da «Altın Dağ» adında ilmî ve edebî bir cemiyet teşkil edeceğim diye ya-

zan Doktor Rıza Nur'un üyeliğini düşündüğü şahıslar listesinde Zeki Velidî adı ile Nâzım Hikmet adının bir arada bulunmasıdır.

OR. 12,590

Şiirlerim ve Nesir ve Makalelerimden Birkaçı
Paris. (1929). (135 yaprak)

«Başlangıç» yazısında deniliyor ki: «...Ara sıra şiir yazardım. Son yıllarda çokça yazdım. Nihayet şiirlerimi, yazıldıkları tarih sırasıyla, kitap halinde neşretmeyi tasavvur ettim. Buna edebî eserlerimden, diğer siyâsî makalelerimde de mevcut bir kaçını ilave edeceğim.»

«Aruzlu şiirler» den sonra «Hece vezninde şiirler» gelmekte, bunları «Cehennemde Celse» adlı iki perdelik manzum piyes, «Nesirlerim» başlığı altında bazı makaleler ve Namık Kemal'in eserinin «sade Türkçe ve bazı tadillerle» yazılmasından meydana gelen "Rüya" adlı yazı takip etmektedir.

İlk yazı 1929 tarihini taşıdığı halde bu eserde 1933 tarihine kadar yazılmış şiirlerle karşılaşmak mümkündür. Doktor Rıza Nur'un «İffet»e adlı şiirine eklediği şu not onun hayat hikâyesinin bazı çizgilerini vermektedir: «İffet zevcem idi. Kendisine Ankara'dan 1 Mayıs 1919 yılında gönderdiğim mektuptur. O vakit henüz hükûmeti teşkil etmemiştik. Bu kadın sonra bana hıyanet etmiştir. Ayrıldık.»

OR.12,591

Hayat ve Hâtıratım
Paris, (1929) (908 yaprak)

Bir «Başlangıç» tan sonra eser, yazarın hayatını anlatmasıyla başlıyor. «**Hekimlik Hayatım**» adlı bölümü «**Siyasi hayatım**» takip ediyor. «**Millî Kıyam- İçyüzü**», «**Lozan Konferansı**»,

Mustafa Kemal'in Nutkunun Mahiyeti» bu eserin belli başlı bölümleridir. Mustafa Kemal ile Abdülhamit ve Mussolini arasında yapılan mukayeselerden sonra Cumhuriyet devrinin belli başlı şahsiyetleri, Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'lardan «Muhtelif Simalar» a kadar, ayrı ayrı ele alınıyor. Sonunda yazar «Şimdi bizzat kendim, kendimi tarif edeyim» diyerek kendisini anlatıyor. «Eserlerim» başlığı altında bilgi verdikten sonra yeniden hatıralarına devam ediyor. 7 Ağustos 1930 tarihinde Claude Farere'e yazdığı 7 sayfalık mektubun Fransızca bir kopyesi de esere eklenmiştir.

Eser şu cümlelerle sona ermektedir: «Dört beş aydır da hatıratımı kendim kopye kağıtlarıyla müteaddit nüshalar olarak yazdım. Bugün yani 12 Mart 1935 Cuma günü bu da bitti. Hâtıratım'dan evvel şiirlerimi de, Türkiye'nin ihyası Programını da müteaddit nüsha olarak yazmıştım. Bunları başkasına yazdırmak mümkün değildi. Kendim yazdım. Şimdi bunları eve bir mücellit getirip ciltleteceğim. Alıp Avrupa'ya götüreceğim. Emin yerlerde saklayacağım. Bunu da yaptığım gün gönlüm büsbütün rahat olacak.»

Bu satırlar, söz konusu ettiğimiz eserlerin niçin «yazma» olduğu hakkındaki bir sebebi açıkladığı gibi, nerelerde veya kimlerde olduğunu henüz kesinlikle bilmediğimiz «müteaddit nüsha»ları da haber vermektedir.

Cumhuriyet Türkiyesi'ne ve onun kurucularına çok başka bir açıdan bakan bu eserin, kin ve garaz dolu satırları dışında kalan hakikat payı, herhalde ciddiyetle incelenmeğe muhtaçtır.

Bu eserlerin «British Museum»a nasıl geldiği de ilginizi çekmekten geri kalmadı Mr. G. M. Meredith - Owens (*) in bizi minnettar eden yardımları burada da işimizi kolaylaştırdı. Onun aracılığı ile Doktor Rıza Nur'un Sir George Hill'e yazdığı mektubun muhtevassından haberdar olabildik.

Meşrutiyetin ilânından sonra «...mebus intihap olunup

(*) 1963 yılında «Turkish Miniatures» adlı küçük kitabı yayınlanan G. M. Meredith - Owens'in, mektubunun aslı «Belgeler» bölümündedir.

siyasî sahaya geçen» Cumhuriyet'in ilk yıllarında «Türkiye Maarif Veziri, sonra Sıhhiye Veziri» olan Doktor Rıza Nur'un çizdiği Atatürk portresi beşerî zaaflar üzerine kuruludur. Cumhuriyet tarihinin ve ricalinin değişik bir perspektiften görünüşü olan bu eserler titiz bir ayıklama sonunda bazı hakikatlerin bilinmesini sağlayabilir. Türkiye'nin Yeni Baştan İhyası ve Fırka Programı ise, Türkiye'deki bir fikir cereyanının siyasî emelleri ve gerçek felsefesi hakkında, bazı çevrelerce yetkili bir kişi olarak tanınan yazarın düşüncelerini ortaya koymaktadır. «Türk Devrim Tarihi Enstitüsü» bu eserlerin fotokopilerini Cumhuriyet tarihi belgeleri arasına katmalıdır.

II(*)

GİZLİ KALMIŞ ÖNEMLİ BİR BELGE

Siyasî hayatımızda olduğu kadar «**Türkçü**» akım içinde de belli bir yeri ve rolü olan **Doktor Rıza Nur (1879-1942)** **Sir George Hill'e** yazdığı **4 Haziran 1935** tarihli mektubunda, **British Museum'a** sunacağı **4 yazma eser hakkında** şu şartları öne sürüyordu:

1) **Hiçbir kimse, mirasçıları bile, yazmaları hiçbir paha ile geriye satın alamıyacak.**

2) **British Museum bu yazmaları, bağışlayanın mühürü ile paketlenmiş olarak saklayacak.**

3) **Adı geçen yazmalar, 1960 yılına kadar okuyuculara sunulmayacak.**

Sözü edilen dört yazma eser ise şu adları taşımaktadır.

a) **Birinci Şiir Kitabına Dercedilmemiş Olan Şiirlerim İskenderiye (1936).**

b) **Türkiye'nin Yeni Baştan İhyası ve Fırka Programı. Paris (1929).**

c) **Hayat ve Hâtıratım. Paris (1929)**

İkinci şartın ne dereceye kadar yerine getirildiğini bilmiyoruz. Fakat, adı geçen yazma eserler, «**British Museum**» un **Doğu Yazmaları Kataloğu'na 1961 yılının 5. ayında** geçirilmiştir.

(*) Cumhuriyet, 9 Mart 1964, s.2

Her biri çeşilli açılardan incelemeğe değer olan bu yazmalardan ikincisi, «**Türkiye'nin Yeni Baştan İhyası ve Fırka Programı**» Türkçü bir partinin ideolojisini, temel görüşleri yanı sıra bazı ayırınlarını göstermesi bakımından ilgi çekici bir belge özelliği kazanmaktadır. Yazarın, Meşrutiyet'in ilânından sonra «...mebus intihap olunup siyasî sahaya geçen» Cumhuriyet'in ilk yıllarında «Türkiye Maarif Veziri, sonra Sıhhiye Veziri» olan, Lozan Konferansı'na Murahhas olarak katılan bir insan oluşu ve Türkçülük akımı içinde yetkili bir kişi olarak tanınması bu ilgiyi haklı kılan sebepler arasında sayılabilir. Ana fikirlerini ortaya koymak istediğimiz bu yazmalardan ikincisinde bir «**Başlangıç**»tan sonra «**Fırka Programı**» adını taşıyan bölüm gelmektedir. 34 maddelik programın ilk maddeleri şunlardır.

1. Fırkanın adı «Türkçü» dür.
2. Hükümet şekli Cumhuriyettir.
3. İdare sistemi lâik ve içtimaidir. Din ve devlet ayrılığı esastır.

Bu maddelerin yanısıra 6. maddede «Türkiye'nin resmi dini vardır. Bu da Müslümanlıktır. Bunu Teşkilat-ı Esasiye Kanununa koyacaktır», 31. maddede «Eski yazıya ric'at edilecek ve Lâtin harfiyle de yanlışsız bir yazı yapıp ikisi beraber yürüyecektir.» 32. maddede Tekkeler ıslâh edilip onlara misyoner teşkilâtı verilerek ikmal edilecek, bunlar Türklük için çalışacaklar ve Türklüğü bilfiil yapacaklardır.» gibi görüşler öne sürülmektedir. «Avrupa'nın ilim, teknik, metod, teşkilât ve intizamı» ile «dans ve emsali» arasında bir ayırım yapan Fırka Programı, sosyalistliği de, komünistlik, enternasyonallik ve kozmopolitlik gibi «İçtimâî nizamın birer mikrobu, milletlerin birer felâketi» sayarak şiddetle aleyhine hareket edileceğini işaret etmektedir. Sendika ile locaları «içtimâî ve iktisadî teşkilât olarak birlikte ele alan program, Türkiye'nin bir sanayi ülkesi halini almasını doğru bulmamaktadır.

«**Alınacak Tedbirler**» adını taşıyan ikinci bölümde ise, iki ayrı başlık altında:

1. İlk tedbirler.

2. İkinci ve esash tedbirler.

Ele alınıyor. 96 madde halinde üzerinde durulan «İlk tedbirler» meyanında Cumhuriyet devrinin bütün ileri gelenleriyle ilgili şahsî mahiyette pek çok şey üzerinde durulmaktadır. Bir zihniyeti belirtmek bakımından aşağıdaki maddelerin ele alınmasını gerekli saymaktayız.

1. Mustafa Kemal Paşa'nın iskati ve cezalandırılması

2. Mustafa Kemal'in ve onun aleti olup sırf mevkide kalmak ve servet yapmak için her kötülüğü kabul ve icra eden İsmet Paşa'nın cezalandırılması. Bütün fenalıklardan kanun huzurunda İsmet mesuldür.

3. Erkân-ıharbiye riyasetinden Fevzi Paşa gibi şerre istinatgâh olan birinin kaldırılması.

6. Meclis feshedilip yerine yeni bir Meclis intihabı.

7. Cumhuriyet Halk Fırkası emvalini bu fırkaya vermek.

14. İlk hamlede Mustafa Kemal, İsmet, Heyeti Vekile ve emsali tevkif edilecek.

20. Mustafa Kemal'in heykelleri kâmilten imha ve bunları yapanlar mesul edilecek.

21. Mustafa Kemal ve emsaline izafeten konan şehir, sokak, köy ve emsali adlar kaldırılacak.

66. Eski yazının iadesi.

68. Muhtelif mekteplerin ilgası

«İkinci ve esash tedbirler» arasında şunlar anılmaya değer:

17. Cumhuriyet'te birçok bayramlar yapıldı. Bunları kaldırmalı..

29. Türk olmayan zabıt, memur, muallim, bir kanunla çıkarılacak. 15 yıl çalışmış olanlarına tekaüdiye verilecek.

30. Türkler'den Rumelililer de memuriyete, zabıtlığe, muallimliğe Anadoluîlular'a mukabil nüfusları nisbetinde alınacaktır.

35. Bize yalnız fennî ve sistemli bir ziraat, ufak sanayi,

ihtiyacımız kadar fabrika sanayii ve serbest ticaret lâzımdır. Memleketimizi sanayi memleketi yapmak büyük bir felakettir.

Doktor Rıza Nur, «bu esaslar dahilinde müfredata» girerek Meclis, bakanlık ve dairelerin meseleleri üzerinde duruyor. Millet Meclisi başlığı altında ele aldığı meseleler arasında:

1. Mebuslar vilâyetlerin iki göbek yerli ahalisinden olacaktır.

3. Meclis'te muhtelif fırkalar olmalıdır. Bu fırkalar, ırk üzerine müesses olamayacağı gibi henüz Türkiye'de fabrika ve amele hayatı tesis edecek derecede fabrikalar olmadığından komünist ve sosyalist fırkaları da olamaz.

«Maarif» e büyük önem veren yazar «Din ve vakıf teşkilâtı» bölümünde «Hilafetin yeniden tesisi hayati bir ihtiyaçtır» diyerek tarikatlerin Hilâfete merbut olmasını istemektedir. Ona göre, «Zikir için bir mahal tahsis edilip haftada bir defa ayin icra edilecektir.»

«Bütün Türklerden konfederasyon halinde büyük bir devlet teşkili», «Resmî vazifelerde Anadolu evlâtlarının bulunması», Başbakanlığa bağlı bir «İrk Müdürlüğü» nün kurulması, «Kadın sokaktan eve» ilkesi.. Bu yazma eserde yer alan düşünceler arasındadır. Bu görüş açısı içinde «şehirlerden hariç olarak taaddüdü zevcâta müsaade edilmesi» «irsi hastalıklara müptelâ olanların kısırlaştırılması» gibi konular pek de yadırganmamalıdır.

Kendi aralarında pek de tutarlı görünmeyen fikirlerin bir karşı devrim mihveri etrafında toplandıkları meydandadır. Mecliste çeşitli fırkaların bulunması ilkesi ve tek dereceli seçim usulü ile demokratik yolla iktidara gelmek zehabı yaratılmakta ise de «ilk tedbirler» in bazı maddeleri, bir arka düşüncenin varlığından şüphe bırakmamaktadır. Bize kalırsa «Türkiye'nin Yeni Baştan İhyası ve Fırka Programı» bir fikir cereyanının siyasî emelleri ve gerçek felsefesi hakkında, yetkili bir kişi olarak sayılan Doktor Rıza Nur'un düşüncelerini ortaya koyması bakımından daha büyük bir önem taşımaktadır. 1946 yı-

İndan bu yana çok partili hayat içinde, ister iktidarda bulunsun isterse muhalefette kalsın bazı partilerin genel tutum ve davranışları ile söz konusu edilen «madde»ler arasında bazı ilişkiler kurulabilir sanıyoruz. «Biz, şiddetli Türkçü nasyonalistiz» diyen yazarın gerçek düşünceleri ve maksadı, paravana gibi kullanılan kelimelerin arkasında olanca çıplaklığı ile ifadesini bulmaktadır.

III (*)

RIZA NUR'UN KİŞİLİĞİ

1963 yılının yaz günlerinde Londra'da dünyanın sayılı kitaplıklarından biri olan British Museum'da çalışırken Doktor Rıza Nur'un yazma eserleri ile karşılaşmak benim için büyük bir sürpriz olmuştu. Haftalarımı alan uzun bir çalışmadan sonra derin düşüncelere dalmış, kalın olaylar ve insanlar üzerinde bile hüküm vermenin ne kadar güç olduğunu görmüştüm. Fikir hayatımız bakımından büyük önem taşıyan bu dört yazma eser hakkında toplu bilgi veren ilk yazımın yayınlanması 1963 yılının Ekim ayındadır. (Bk. Kitap Belleten, Doktor Rıza Nur'un «British Museum» daki yazma eserleri, Sayı 28, s. 3-5) Daha sonra, bu yazmalardan en önemlisi saydığım «Türkiye'nin Yeni Baştan İhyası ve Fırka Programı» nı bu sütunlarda tanıtmıştım. Bu iki yazı, kaçak güreşen bir pehlivanın sandığı gibi hayatta bulunan büyük bir insanı savunmak için değil, tarihî hizmet ve nasıl yürütüldüğü ilgililerce bilinen bir akımın üzerindeki örtüyü kaldırmak için yazılmıştı.

Doktor Rıza Nur'un kişiliği, bize kalırsa, bu yazmalardan sonra önem kazanıyor. Onun kişiliğini yaptığını sandıran ana çizilerin yanı sıra, kişiliğinin dokusunu ortaya koyan küçük işaretlere eğilmek lüzumunu duyuyoruz. Çünkü bunlar bilinmeden doğru bir neticeye varmak mümkün olamayacak-

(*) Cumhuriyet, 10 Ağustos 1964, s. 2

tır.

Birinci yazmanın son sayfasına «18 Teşrinievvel 1935, İskenderiye» tarihiyle eklediği bilanço özeti şudur:

Eserlerimin sayısı 71

Boyum 1 m. 69 cm.

Kitaplarımın boyu 1 m. 37 cm.

Kitaplarımın ağırlığı 35 kg. 350 gr.

Eserlerimin sahife adedi 17147

Şiirlerimin adedi 600

Şiirlerimin mısra adedi 11967

İkinci yazmanın «İlmî edebî cemiyet» başlıklı bölümünde (s.124 - 125) «Altın Dağ» adında ilmî ve edebî bir cemiyet teşkil edeceğim, diyen Rıza Nur «Şunlar aza olacak (Kabul ederlerse):» diyerek aşağıdaki listeyi veriyor. Arada bir adın karalandığı ve en son addan sonra bir virgölün yer aldığı bu liste şöyledir:

«Mehmet Ali, Mükramin Halil, Zeki Velidî, Doktor Süheyl, Fikret Çeltikçi, Nihal, Ağaoğlu Mehmet, Hamit Zubeyr, Vâlâ Nurettin, Nâzım Hikmet, Peyami Sefa, Reşat Nuri, Kut-si, Rahmeti, Aziz, Robert Kolej'den Hüseyin,»

Üçüncü yazmada çirkin kelimelerle dolu «Zuhre Mabedi-Bir Sefarethane» başlığı ile yer alan «manzume» yi defterimize not etmeğe elimiz varmamıştı. 1923 yılında Moskova'da yazıldığı anlaşılan bu manzume için Rıza Nur şu açıklamayı yapmaktadır:

«Bu şiir gerek mündericatı, gerek tarihi cihetiyle buraya girecek değil, şiirlerim arasında bile bulunacak mahiyette değildir. Âdet de böyledir. Fakat Rusya'ya fevkalâde Hey'eti Murahhasa Reisi olarak gittiğim vakit bana Sefarethane ile konsoloshanelerinde teftiş vazifesi verilmişti. Moskova Sefarethanesi'ni fuhushane halinde buldum. Bu hal bana bu şiiri yazdırdı. Çirkin tâbirleri olan bir şiirdir. Fakat tasvir ettiği şey başka türlü ifade ve tesbit edilemezdi.» (s.142)

Dördüncü yazmadan da Türkçe ve Fransızca olarak iki

küçük aktarma ile yetinmek istiyoruz. Mareşal Fevzi Çakmak'ın Zafer Bayramı vesilesiyle Mustafa Kemal'e çektiği telgrafi «Milliyet» gazetesinden naklettikten sonra Rıza Nur Mareşal'e hücum ederek onun için ağza alınmayacak kelimeler kullanmaktadır (*)

«Meğerse şu Fevzi sade öküz değil, âdi bir dalkavuk, pek bayağı bir şey imiş» s. 1749

«Büyük Türkçü»nün bu sözleri karşısında ıstırap ve hatta infial duymamak mümkün değildir. Mareşal Fevzi Çakmak için bunları yazan Rıza Nur'un, başta Atatürk olmak üzere Cumhuriyet Türkiye'sinin ileri gelenlerine neler söyleyebileceği tahmin edilebilir sanırım.

Aşağıdaki satırlar 7 Ağustos 1930 tarihiyle Claude Farrère'e yazıp yolladığı mektuptan alınmıştır:

«.....»

Yukardaki satırlara ne bir şey ekleyecek, ne de bir yorumda bulunacağız. Bir insanın kişiliğini psikanaliz yoluyla ortaya çıkarma eğiliminde olanlar için bir «malzeme» özelliği taşıyan bu satırlar herhalde Doktor Rıza Nur'un bilinen kişiliğine yeni bir aydınlık getirebilecektir. Türk dostu bir yazara mektubunda sözünü ettiği «birgün esecek olan rüzgâr» sözüyle neyi kastettiği «Türkiye'nin Yeni Baştan İhyası ve Fırka Programı»ndaki ana fikirlerine aşina olanlar için bellidir. İttihat ve Terakki Fırkası içinde siyasete atıldıktan sonra bu fırkanın muhalifi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na, oradan da Millî harekete katılan Doktor Rıza Nur, bir kere daha, karakterinin ana çizgisi-ne uyarak içinde bulunduğunun ve bulunduklarının insafsızca karşısına geçmektedir. Açıkladığımız liste ise ideoloji farkı gözetmeden, kimlerle işbirliği etmeyi tasarladığını ortaya koyuyor.

İnsanların tanrılaştırılmasından yana değiliz. Hakikatler aranırken elbette olaylara ve insanlara değişik, hatta karışık açılardan bakılması gereklidir. Bu düşüncede olduğumuz

(*) Cumhuriyet'in titizlik göstererek yayını dışı bıraktığı Rıza Nur'un sözleri aşağıdadır:

içindir ki, Ankara'daki Türk Devrim Tarihi Enstitüsü'nün dikkatini bu yazma eserlere çekmiştik.

Bir araştırmacı için hayatının sayılı günleri, kendisini heyecanlandıran eser ve yazılarla karşılaşma günleridir. Doktor **Rıza Nur**'un yazmalarından sonra **Ziya Gökalp**'ın yayınlanan ilk yazısıyla **1895** yılında **Londra**'da çıkan «**İstikbal**» gazetesinin sayfa larında karşılaşmak yeni bir «sayılı gün»ü **British Museum**'daki çalışmalarla katacaktı.

Söz konusu makalelerin yayınlanmasından sonra basında başlayan tartışmaya ilişkin haberleri özet olarak sunuyoruz.

TEPKİLER

YENİ İSTANBUL

24. Ağustos 1964

Mahir İz

KİŞİLİK

Bugün şahsiyet mânasına kullanılan bu kelime, mücerret olarak bir adama izafe edilirse tam bir mâna ifade edemez. Mutlaka başka bir kelime ile birleşmesi zaruridir. Siyasî şahsiyet, içtimaî şahsiyet, idarî şahsiyet gibi bir adamın kişiliği nerde ise o yönü belirtmek iktiza eder.

Geçen günkü Cumhuriyet gazetesinde «**Rıza Nur'un Kişiliği**» başlıklı bir yazı okudum. Muhterem yazar **Tütengil**, üç devre adı karışmış bir zâtın İngiliz Millî Müzesi'ne vakfettiği Hatıratından bahsetmektedir.

İçtimaî bir cereyana önderlik etmek isteyen bu zat hakkında ileride yazılacak Meşrutiyet ve Cumhuriyet tarihlerine pek küçük birkaç mülâhaza arz etmek istedim.

Dr. **Rıza Nur** Beyi'n ilmî kişiliğini meslektaşları daha iyi bilir. Biz herkesin bildiği siyasî ve içtimaî şahsiyetini gözden geçi-

relim.

Rıza Nur Bey, saltanat devrinde Ahrardan Meşrutiyet başlangıcında İttihatçı, daha sonra Hürriyet ve İtilafçı, Millî Mücadele başlarken Maarif Vekili ve Lozan'da Türkiye Devleti'nin muhahhası olarak görünüyor, sonra siyasî hayattan siliniyor.

Bu parti değiştirmeleri veya partiler prensiplerine sadık kalmadığı için ayrılma sebepleri, Hâtıratı bütünüyle yayınlandıktan veya birlikte çalıştığı zevatın hatıraları neşredildikten sonra iyice anlaşılacaktır. (1)

Bizce bu siyasî ve içtimaî toplumlarda bir mevki alamaması, saplandığı Türkçülük inancının keskinliğindendir. Nitekim mutedil olmayan bütün emsali ideolojiler ile baş başa kalmışlardır. **Rıza Nur** Bey de kendini o kadar yalnız hissetmiştir ki, emanetini, bir birleriyle esaslı hiçbir fikir ve kanaat yakınlığı olmayan zevata tevdi etmek zorunda kalmıştır.

Rıza Nur Bey Millî Hükûmetin ilk Maarif vekilidir. Fakat bu makam kendisini tatmin etmediği için hiç ilgilenmedi. İş vekâlete girmiş bulunan daire müdürlerinin eline bıraktı. O yüzden kısa bir zamanda suallere, istizahlara maruz kaldı. Bu sebepten yerini Büyük Millet Meclisin'de **Hamdullah Suphi** Bey'e terke mecbur oldu. **Hamdullah Suphi** Bey tabî **Ziya Gökalp**'ten münevver muhafaza etti. **Hamdullah Suphi** Bey Türk Ocakları banilerinin mümessili idi. Osmanlı camiasında Türk Ocağı ne demekti? İttihat ve Terakki idaresinin doğmasına sebep olduğu Arap ittihamı, **Kürt Tealî Cemiyeti** gibi ihtiras ve kin saikasıyla kurulmuş birliklere karşı devletin hâkim olan aslî unsuru, «**Türk Ocağı**» diye bir dernek tesis edebilir miydi? Türk Ocağı ancak Avrupa'da ve Amerika'da bulunan Türkler'e güzel bir Lokal adı olalırdı.

Osmanlı camiasında ekalliyeti teşkil eden anasıra karşı devlet böyle bir tefrikayı nasıl hoş görebilirdi?

Değil Osmanlı idaresinde, Millî Türkiye Devletinde bile onun kurucusu **Mustafa Kemâl**, Türk Ocaklarını zararlı gördü-

(1) Eski Hariciye Vekillerinden muhterem **Yusuf Kemal** Beyin hâtıratı gerek yakın tarihimizi gerekse **Rıza Nur** hakkındaki bilgileri tamamlayabilir.

ğü için lâğvederek yerine Halk Evlerini ikame etti. Bu ne güzel, ne tabîi ve ne halktan gelen bir isim idi. Fakat iktidar partileri bu ismi istismara kalktılar. Siyasî maksatlarına her teşekkülü olduğu gibi, bunu da âlet ettiler. İktidar değişti. Kabahat isimde zannedilerek adına Kültür Ocakları dendi. Mücevher kutusuna çakıl doldurmak isteyenler araştırılmadı...

(Yazının devamı konumuzla ilgili olmadığı için bu kadarını aktarmakla yetiniyoruz.)

TERCÜMAN /25 Temmuz 1964

Ahmet KABAKLI

RIZA NUR FOBİSİ

İlkin, ilim adamı maskesine bürünmüş birisi açtı bayrağı. Rıza Nur'un Londra'da saklı hâtıralarından birkaç yaprağı, maksada uygun şekilde yayınlıyordu. Büyük Türkçü Rıza Nur'u da «gericiler» listesine yazdı. Aşkolsun adama.

Sonra lâf ayağa düştü. İptidâî yazıcıların kirli yorumlarına kadar dolandı durdu.

Nihayet, Dil Kurultayı'nın «olağanüstü» toplantısında bir daha patlak verdi. Şimdi günün konusudur. Nedir mesele? Hiç...

Tarihini, milletini ve dilini sever bir adam, konuşmaya başlarken:

«-Işıklar içinde yatsın Rıza Nur...» demiştir.

Ne var bu sözde kızacak? Büyüklerimizin hepsi «ışıklar içinde yatsın!» değil mi?...

Hayır... Bu sözü duyan bir alay «dilmaç» öfkeler içinde salonu koyup çıkmıştır. Ve tabîi bu hal, yeniden, o en ilkel sütun dolduruculara, Rıza Nur düşmanlığı sermayesi vermiştir.

-A dilmaçlar! A bilim- baçlar! A yazarcıklar! Nedir bu hırsınız, öfkeniz «çabakeş»liğiniz? desen, tıs çıkmayacak. Çünkü ya çokbilmişlikten ya da iyice bilgisizlikten yapıyorlar bunu.

-Bu yurttta Türkçülük için en çok çalışan, milliyetçiliğimi ze tarihi ve ilmi temeller atan Doktor Rıza Nur değil midir?

-Evet...

-Türk dilini o zamanki herkesten daha açık ve sade yazan?

-Evet Rıza Nur.

-Bize yetmiş cilt eser ile birlikte en değerli «Türk Tarihi»ni kazandıran?

-Evet O...

-Abdülhamit'le mücadele edip Mısır'a sürülen, sonra İttihat Terakki diktasına karşı geldiği için tevkif edilip işkence gören, Balkan Harbi ve Büyük Harb yıllarında, Türklüğe ait yazıları en ciddi dünya gazetelerinde çıkan...

-Evet, evet Rıza Nur.

-Sonra «Milletin bana ihtiyacı var» diye Mütareke ve Kurtuluş Savaşı günlerinde, Paris'teki kazancını bırakıp gelen.. Mosko-va, Harkof sulh görüşmelerinde Millî Hükûmeti temsil eden, Sakarya Cephesi'nin önsaflarında, yaralı askerlerimizi tedavi eden.. İlk Hükûmetlerde, Sıhhat, Maarif ve Hariciye Vekillikleri eden..

-Rıza Nur.

Peki ya, onun Lozan Sulh Müzakerelerine «ikinci Mürâhhas» olarak katıldığını ve bizzat «Reis» İsmet Paşa'nın onu meclis'te:

-Bilhassa mürâhhas olarak beraber çalıştığım Dr. Rıza Nur Bey'i «kemal-i tevkîr»le yad etmek isterim arkadaşlar!

Türlü tesirler altında yalnız ilim vukuf ve tecrübe kâfi değildir. Fevkalâde bir sinir metaneti lâzımdır. Hakikaten bir ideale hizmet lâzımdır. Fevkalâde bir feragati nefis hissi ile birbirine eklenmek ve birbirlerine samimi bir yardım göstermek lâzımdır. Arkadaşlarımdan , bilhassa Rıza Nur Bey'den bunu gördüm. Rıza Nur Bey, Türk Murahhas Heyeti içinde başlıca «medar-ı muvafakiyet» olmuştur. Millete bunu söylemek vazifemdir.»

Diye övdüğünü de bilir misiniz?

-Evet biliriz...

-Öyle ise çok ayıp ediyorsunuz efendiler...

AKŞAM /12 Aralık 1963
Fevzi ŞERBETÇİ

«Kitap Belleten» Dergisinin 4 üncü sayısında Cavit Orhan Tütengil'in Dr. Rıza Nur'la ilgili çok önemli bir yazısı :

CUMHURİYET/11 Mart 1964
Ecvet GÜRESİN

Türkiye'de ümmetçiliğin, şeriatçılığın, ırkçılık akımıyla atbaşı yürüdüğü , hatta aralarında bir işbirliğinin bulunduğu çok zaman reddedilmiş, aksine iki akım yürütücülerinin birbirlerine düşman olduğunu kanaati ortaya yayılmak istenmiştir

Adalet Partisi içinde geçen yıl olagelen mücadelelerde iki akım savunucularının birleşmesinin bir nef'si müdafaa zarureti şeklinde gösterildiği hatırlardadır. Oysa Türkiye'de iki akım Cumhuriyet'ten beri işbirliği halinde ve gayeleri birleştirilmiş olarak yürümektedirler. Nitekim Sayın **Doç. Cavit Orhan Tütengil**'in **British Museum**'da bulduğu **Rıza Nur**'a ait el yazması parti programında bu gerçek apaçık görülüyor.

Bir zamanların Bakanı ve Lozan Murahhas Heyeti üyesi **Dr. Rıza Nur**'un 1935'ten önce hazırlayıp **British Museum**'a verdiği Türkiye'nin geleceği hakkındaki düşüncelerle parti programında ırkçılık ve din anlayışına dayanan bir devlet kuruluşu öngörülmüştür. Her ne kadar tekkelerin misyoner teşkilâtı haline getirilip Türkçülük için çalışacakları, dolayısı ile lüzumsuz müesseselerden faydalanılması ileri sürülmüş gibi görünüyorsa da Anayasaya konulması istenen din ve lâiklik konuları ile ilgili ve hayli çelişik olan maddeler ırkçılıkla şeriatçılığın sarmaş dolaş hâle geldiğini ortaya koyması bakımından pek ilgi çekicidir. Bunların ilerisinde asıl önemli olan **Atatürk**'e ve onun devrimlerine karşı belirmiş kinin **Dr. Rıza Nur**'un programında olduğu gibi aksetmesidir. **Dr. Nur**'un istediği, **Atatürk**'ün ıskatı ve cezalandırılması, **İsmet**

İnönü ve Mareşal Fevzi Çakmak'la o zamanki bakanların, **Atatürk**'ün etrafındakilerin temizlenmesidir. **Doktor** aynı zamanda **Atatürk** heykelinin imhasını, şehir sokak ve köylerden isimlerinin kaldırılmasını istemektedir. **Rıza Nur** programında hilâfetçidir. Aynı zamanda ırkçıdır ve Türkiye'yi federatif bir devlet halinde düşünmektedir.

Ekonomi bakımından üzerinde durulmayacak kadar saçma olan fikirler bir yana, fakat 1960'dan sonra başlayan **Atatürk** heykellerine tecavüzler, hilâfet, şeriat isteyen hareketlerle **Dr. Rıza Nur**'un programı arasındaki yakın ilişki gerçekten üzerinde durulmağa değer. Zaman zaman «**Büyük Türkçü Rıza Nur**» başlığı altında yayınlanan ve hatta **Lozan** delegesi **doktorun Atatürkçü** olduğunu ileri süren makalelerle ortaya çıkarılan belge karşılaştırılınca ırkçıların bir taraftan kendilerini nasıl maskeleye çalıştıkları, öte taraftan liderlerinin işaret ettiği yolda nasıl yürüdüklerini açıkça görüyoruz, ki bu da olayları ve gerçekleri yakından tanımaya kâfi fikir veriyor.

1960'dan sonra aynı akımı yazılarıyla ve sözleriyle destekleyenlerin iç yüzleri **Dr. Rıza Nur**'un 35 yıl önce hazırladığı programda çirkin çirkin sırtıtmaktadır. Hele bir zamanlar başka hüviyette görünüp de, ellerine geçen kuvvetten faydalanarak **Rıza Nur**'u takip etmeye çabalayanların maskeleri **Sayın Doç. Tütengil**'in açıklamasıyla düşüveriyor. **Doç. Tütengil**'in makalesi bu açıklama dolayısı ile bize aynı zamanda, Türkiye'nin geçirmekte olduğu çalkantıların nedenlerini bulmak için faydalı bir anahtar olmuştur. Açıklamadan bir kere daha anlaşılıyor ki, **Atatürk** devrimlerine karşı kâh sinsi sinsi devam eden, kâh açığa çıkan hareketlerin gerisinde bir takım cahilleri ve cahillikleri yüzünden ümmetçi olanları değil, kökü eskiye dayanan ve 2. Dünya Harbi içinde faşizmle beslenen ırkçı akımların yürütücülerini aramak gerekir. Zira nurcularıyla, ticanîleriyle, serbest kalmak isteyen tarikatçılarıyla, derebeyi artıklarıyla bütün geri unsurlar **Dr. Rıza Nur**'un programında birleşmektedirler ve bu programın savunucuları bugün yasama meclislerine kadar girebilmişlerdir.

KİM/12 Mart 1964 RIZA NUR'UN GİZLİ PROJESİ

Dr. Cavit Tütengil'in geçen yıl Londra'da bulunduğu sırada «British Museum» un Türkçe yazmalar bölümünde görerek okumak ve not almak fırsatını bulduğu bu eserin yalnız yakın çağ tarihimizin gerçeklerine eğilecekler için değil, günümüzün meseleleri ile ilgilenenler için de büyük önem taşıdığı anlaşılmaktadır. **Atatürk'**ün ölümünden bu yana Türkiye'nin içinde çalkandığı iç politika akıntılarını iyice anlıyabilmek için yakın tarihimizde rol oynamış kişilerin temel düşüncelerini, onların genç nesiller üzerinde sürüp giden tesirlerini, yer yer ortaya dökülen olayların bu tesir ve düşüncelere hangi noktalardan bağlandıklarını iyice araştırıp öğrenmek zorundayız. **Dr. Rıza Nur'**un ortaya çıkarılıp tanıtılan bu yeni kitabının alaca karanlıkta el yordamı ile kavramağa çalıştığımız meseleleri anlamakta büyük faydalar sağlayacağına inanıyoruz.

«TÜRKİYE'NİN YENİ BAŞTAN İHYASI»

Sahibi tarafından 4 Haziran 1935 tarihinde mühürlü bir paket halinde «British Museum» a sunulan eserler arasında çıkan bu kitabın adı «Türkiye'nin Yeni Baştan İhyası ve Fırka Programı» adını taşımaktadır. Kitaplığa 1960 yılına kadar okuyuculara sunulmaması ve paketin mühürü açılmaması şartı ile verilen bu kitap artık kataloğa geçirilmiş, okumaya açılmış bulunmaktadır. Yazarının gizlilik şartının 1960 yılına kadar devamını istemesinin sebepleri ne olabilirdi diye düşününce, ilk akla gelen husus kendisine tabii ömür olarak 80 yaşı yeter görmüş olmasıdır. Fakat yazar bu haddi doldurmadan 63 yaşında göçmüştür. Akla daha yakın gelen bir başka husus, yazarının iktidarı elde etmeyi demokratik yoldan tasarlar görünmekle birlikte, **Cavit Tütengil'in** de kapalı olarak belirttiği gibi «ilk Tedbirler» bölümünde bir takım «arka düşünceler» in de varlığıdır. **Dr. Rıza Nur**, Türkiye'ye döndükten sonra gelişen olayların, kendi tasarladığı «Aşırı Türkçü» partinin

«İlk Tedbirler» in hazırlıyacağı imkânlardan faydalanarak gizli olarak teşkilâtlanabileceğini, 1960 yılına kadar da artık iktidara giden yolların tavsiye ettiği usullerle önlerinde açılacağını, kitabının da okunmak üzere mühürlerinin açılabilceğini düşünmüş olabilir. Eseri bize tanıtan **Cavit O. Tütengil** de «1946'dan bu yana çok partili hayat içinde, ister iktidarda bulunsun, isterse muhalefette kalsın, bazı partilerin genel tutum ve davranışları ile söz konusu edilen maddeler arasında bazı ilişkiler»in kurulabileceğine inanmaktadır. Aslına bakılırsa, bu politika, projesindeki maddelerin birer kısmıyla olsun 1946'dan bu yana partiler ve demeklerce uygulanmak istenmiş, bu siyasî vasiyetname etkilerini siyasî hayatımızda hissettirmiş olmalıdır kanısındayız. Bu demektir ki, eserini mühürlü olarak British Museum'a emanet eden **Dr. Rıza Nur** prensiplerini Türkiye'ye getirmiş. Kendine inananların aracılığı ile uygulama alanına sokmuş olabilir. Yoksa bu projedeki temel düşüncelerle 1946'dan sonraki siyaset akımları arasındaki ayınilik derecesindeki benzerlikler başka türlü açıklanamazdı. Eseri Londra'da idi ama sahibi Türkiye'de idi, üstelik de bu düşüncelerini kabul ve yaymağa hazır bir ortam Türkiye'de günden güne gelişmekteydi.

Dr. Rıza Nur'un Türkiye'yi yeniden kuracak olan siyasî vasiyetnamesindeki başlıca temel düşünceleri birkaç grupta gözden geçirebiliriz. Gerçi bazı maddeleri paravana gibi kullanılmış, bu yüzden birbirlerini tutmayan düşüncelerin çelişmeleri içinde bir düzensizliğin varlığı ilk başta belli oluyorsa da bu projenin başından sonuna kadar tek bir amaca yöneldiği de belli olmaktadır. Türkiye Devleti'ni yalnız Cumhuriyet şeklini muhafaza ederek ırkçı, mukaddesatçı, aşırı milliyetçi esaslar üzerinde yeniden kurmak, buna karşı olan müesseseleri ve insanları ortadan kaldırmak.

1. Din ve Devlet anlayışı- İdare sistemi şeklen lâik ve içtimâî olacak. Fakat Türkiye'nin resmi dini «Müslümanlık» olarak Anayasaya yazılacaktır. 1946'dan bu yana Anayasadaki «lâiklik» prensibinin zaman zaman nasıl zedelendiğini devlet adamlarının «Müslüman Başbakan» adıyla halka nasıl methedilmeğe çalışıldığını hatırlayanlar, **Dr. Rıza Nur**'un programındaki bu maddenin

uygulanmasında nasıl büyük adımlar atıldığını kabul edeceklerdir. Demokrat Parti programındaki «halka maledilmemiş devrimler»i tadil etmeyi teklif eden madde ile **Ali Fuat Başgil**'in «ammenin vicdanında yer etmemiş» devrimleri değiştirmek isteyen yazılarını bu maddenin ışığı altında yeniden hatırlayınca, **Dr. Rıza Nur**'un anlayışından bazı politikacıların anlayışının pek o kadar uzak bulunmadığının farkına varılacaktır. **Menderes** «Siz isterseniz hilâfeti bile getirebilirsiniz» demişti parti grubunda.

Bu birinci prensibe eklenecek başka maddeler arasında da «Yeniden organize edilerek açılacak olan tekkeler» üzerindeki teklifler bulunmaktadır. Tekkelere misyoner teşkilâtına benzer yeni bir kılık verilecek, gezginci dervişler de «Türklük» propagandası için çalışacaklardır. Bu arada «Hilafetin yeniden tesisi hayati bir ihtiyaçtır» diyen **Rıza Nur**, tarikatleri halifelîğe bağlamakta, din ve vakıf teşkilatına büyük önem vermektedir. 1946'dan bu yana yapılan çalışmalarla Nakşibendiliğin ve Nureluluğun yayılmaları Mevlevî ayinlerine izin verilmesi, İmam-Hatip okullarının çevrelerinde kümelenen İlim Yayma Dernekleri'nin çalışmaları, ortaya çıkan olaylar bu maddenin ışığı altında yeniden incelenmelidir. Dört milyon lira sermayeli bir matbaacılık şirketinin dini yayınlar konusunda çalışması, 1962 yılında din ve ilâhiyat konusunda 13 gazete çıkarken 1963 yılında bu sayının 23'e yükselmesi; bizde kitap ve gazete yayınlarının hiç bir dalında göze çarpmayan bir gelişme olarak dikkati elbette çekmelidir.

2. Millî Eğitim ve Kültür Anlayışı, Lâtin alfabesi bugünkü şekliyle yanlışdır, düzeltilecek ve eski yazıya da dönülerek iki alfabeli bir eğitime geçilecektir. 1946'dan bu yana sayıları 18.000'i aşan Kuran Kursları ile 22 İmam Hatip okulu ve kontrolden uzak kalmış bir çok eski yazı dershanelerinde yapılan öğretim de Türkiye'yi yavaş yavaş iki alfabeli bir memleket haline getirmek üzere-dir. İstanbul Üniversitesi Türkoloji bölümünde eski yazı ve Osmanlıca'nın dört yıl okutulması, yalnız kitap okuyabilecek bir seviye ile yetinilmeyip yanlış yazmanın da ısrarla öğretilmesi yalnız bilime hizmet amacını mı gütmektedir?

3. Bu grupta toplayacağımız teklifler, devlete verilecek **ırkî**

düzene ait olanlardır. Türk olmayan subay, memur, öğretmenlerin işlerine son verilecek. Rumelili Türkler de memurluk, öğretmenlik ve subaylığa; Anadolu ile nisbet edilerek nüfus miktarına göre alınacaktır. Yani Devlet kadrolarındaki Anadolu miktarı çoğunlukta bulunacaktır. Başkaları ırk esasına göre parti kuramayacaklar. Ama devlet ırk esasına göre yeniden teşkilatlanacaktır. Milletvekilleri de vilâyetin iki göbekten yerlisi olacak, dışarıdan gelenler namzet gösterilemeyeceklerdir.

4. **Rıza Nur** bu grupta toplayacağımız tekliflerinde, liste halinde verdiği ünlü kimselerin alaşağı edilmesini ve cezalandırılmalarını teklif ediyor. Başta **Mustafa Kemal Paşa**, ona âlet olanların hepsi, mevkide kalmak ve servet yapmak için her kötülüğü yapan **İsmet Paşa**, şerre dayanak olan **Fevzi Paşa**, vekiller heyeti ve benzerleri ilk fırsatta tevkif edilecek ve cezalandırılacaklardır. Meclis feshedilecek ve «**Türkçü Fırka**» kurulacak, yeniden seçimlere gidilecektir.

5. Bu grupta Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana **Atatürkçülüğü** hatırlatan ne varsa hepsinin kaldırılmasına değinen maddeler toplanmıştır. Her şeyden önce Cumhuriyet Halk Partisi feshedilecek yerini «**Türkçü Fırka**» alacaktır. Halk Partisi'nin bütün malları bu fırkaya verilecektir. **Atatürk**'ün adı ile ilgili bütün yer, kasaba, sokak ve cadde isimleri kaldırılacaktır. Cumhuriyetten sonra getirilen millî bayramların hepsi kaldırılacaktır CHP malları ile ilgili kanun ve meşhur Tahkikat Komisyonu'nun kuruluş maksatlarını bu açıdan değerlendirmekte fayda vardır.

6. Türkiye'nin bir endüstri ülkesi olması doğru değildir. Bizze yalnız fennî ve sistemli bir tarım, ufak endüstri, yeteri kadar fabrika sanayi ve serbest ticaret gereklidir. Memleketimizi endüstri memleketi yapmak büyük bir felâkettir. Zira o takdirde içtimâî nizamın mikrobi olan aşırı görüşler de Türkiye'ye girebilir.

7. Başbakanlığa bağlı bir «**İrk Müdürlüğü**» kurulacaktır. Bu projenin ışığında «**Nurculuk**» bir bakıma «**Rıza Nurculuk**» la clele yürümektedir denilebilir.

DÜNYA

22 Mart 1964

Falih Rıfki ATAY

Mütareke günlerinde ortaklarından olduğum «Akşam» gazetesindeki odamda oturuyordum. «Rıza Nur Bey geldi» dediler. Meşrutiyet meclislerinden adını bilirdim. Hürriyet -ve- İtilâf soysuzları ile birlikte Ulah, Bulgar, Rum, Sırp, Ermeni, ve İstiklâlcî Arnavut ve Arap mebusları ile işbirliği ederek Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü parçalamağa çalışanlar arasında idi. Böylelerinden bir haylisi İttihatçılar'ın listesinde seçilerek Meclis'e gelmişler, aradıkları ikbali bulamayınca 1908 devrimcilerine karşı Türklüğün bütün yıkıcıları ile elbirliği etmişlerdir. Rıza Nur, politikacı oluncaya kadar, sünnet âletlerinde değişiklik yapan bir cerrah olarak tanınmakta idi.

Her ne ise biz Türkçüler için o bir Türk düşmanı idi. «Akşam» gazetesinden ne isteyeceğini merak ettim. İçeri girdi. Sinop'tan mebusluğa adaylığını koyacakmış. Bize bir kitap yazmış getirmiş. Yazdığı eser Hürriyet -ve- İtilâf Partisinin İcüyü ve bütün dedikoduları idi. Anadolu'da Kuvay-i Milliyetçilik geçtiği için bu yazılar onun seçim propagandasında işine yarayacaktı. Mütareke hükûmetlerini durmadan tenkid eden bir gazete için eski bir Hürriyet ve İtilâfcıdan kendilerinin rezalet hikâyelerini öğrenmek pek işimize geldi.

Onu böyle tanırım.

İngilizler o meclisten bir takımını Malta'ya sürmeleri üzerine Ankara'ya giderek Mustafa Kemal'e sığınanlar arasında idi. Bize o tefrikayı yazdıktan sonra İstanbul iktidarındaki eski kafadarları ile anlaşmasına ve onlardan bir kötülük görmeyerek yahut yardım umarak İstanbul'da kalmasının ihtimali yoktu. Bakanların Meclis'de milletvekilleri tarafından seçildiği rejimde o da ikinci grup bozguncularının işbirliği ile hükûmet koltuklarından birine oturdu. Birinci Kuvay-i Milliye Meclisi'nin «Menfi» lerinden ve Mustafa Kemal'in tenkitçilerinden idi. Rıza Nur eski arkadaşları arasında akılsızlığı ile, arasına hırsından gösterişçi atılganlıklarda

bulunuşu ile, deli saçması fikirler ortaya atması ile, hiç kimse ile uyuşamamazlığı ile tanınmıştır. Doğrusunu isterseniz o bir ruh hastası idi.

Lozan Barış Konferansı'na delegeler seçileceği zaman **Atatürk**'ün neden onu da heyet arasına kattığını eski bir tanışı: «- Belki de muhalifleri arasında en budalası o olduğu için...» sözü ile yorumlamıştır. Belki de eğer Ankara'da kalırsa, delege olamamak hırsından, en fazla bozgunculuğu yapacaklardan olduğu için **Atatürk** böyle davranmıştır. Bilindiği üzere birinci Kuvay-i Milliye Meclisi'nde ikinci grup denen bozguncu muhaliflerin azgınlığı pek aşırı idi..

O vakitler Lozan'a gitmesi konuşulan ve adı bir savaş kahramanlığı ile Türk tarihine geçen bir şahsiyet için:

-O Çerkeştir, Türklüğü temsil edemez, diye gürültü çıkardığını duymuştuk.

Birinci Kuvay-i Milliye Meclisi'nde «Beş yıl Türkiye'nin bir şehrinde oturmayan milletvekili olamaz,» teklifi ile **Atatürk**'ün bile milletvekilliği hakkını almak isteyen ve **Ziya Gökalp**'le beraber Türkçülüğü, Türkçeciliği kuranları bile yabancı sayan, medresecilerle elele tuhaf bir ırkçılık o günlerde kendini göstermiştir. Bu ırkçılara göre Türkçülüğün ve Türkçeciliğin fikir temellerini atan **Ziya Gökalp** dahi Diyarbakirli olduğu için bir Kürt'tür. Meselâ ben anam Çerkes olduğu için Çerkes'im.

Akılsız ve ruh hastası Rıza Nur çok geçmeden Ankara devrim politikacıları arasından ayıklandı, gitti. Kendisinden bende kalan son hatura şudur. Rahmetli **Abdulhalik Renda** pek vatansever bir Türktü. Dahiliye Nâzırı **Talât Paşa**'nın müsteşarlığında ve Halep valiliğinde tanınmışım. Medine ve Sina cephelelerindeki orduyu beslemek için nasıl fedakârca çalıştığını görmüşüm. Bütün ömrü Osmanlı Devrinin tehlikeli idare hizmetlerinde geçmişti. Bir Rumeli Türk'ü olduğu için **Rıza Nur** Meclis'de onun Arnavut olduğunu iddia etmeğe kalktı. Avrupa Türkiye'sinden memkelete göçen Türklere Rumlar'a bıraktığı mallar verilmeli idi.

Hiç bir zaman hiç kimse ile sertçe bir tartışma bile yapmadığını

görmediğim «Sessiz yiğit»lerden **Mustafa Abdülhalik**'in öfke-
den köpürerek kürsüye nasıl fırladığı hâlâ gözümün önüne gelir.
Atatürk de locasında idi. **Mustafa Abdülhalik**, **Rıza Nur**'a dö-
nerek:

-Ben devletin kaymakamı olarak sırtımda tüfek, Arnavut-
luk dağlarında isyan edenleri takip ederken, sen Hürriyet ve İtilâf-
cı **Rıza Nur** Arnavutlar'ı devlete karşı isyan etmeğe teşvik eden-
lerle beraberdin. Onlarla yan yana çalışıyordun, diye bağırıyordu

Rıza Nur'un dili tutuldu idi.

Sonra kaybolup gitti. Avrupa'da vermiş kendini ırkçılığa!
Meğer bir de Türkiye'yi yeniden diriltecek bir parti programı ya-
parak British Museum'un Şark eserleri bölümüne bırakmış. 1960
dan önce açılmamasını da tavsiye etmiş. Şimdi ruh hastasının
«Cumhuriyet»te arkadaşımızın bir yazısında çıkan programın-
dan şu maddelere bakınız: «1- **Mustafa Kemal Paşa**'yı düşürmek
ve cezalandırmak, 2- Mevkide kalmak ve zengin olmak için onun
âleti olarak her türlü kötülüğü yapan **İsmet Paşa**'yı cezalandır-
mak, 3- Ordunun başından şerre mesnedlik eden **Fevzi Paşa**'yı at-
mak, 4- Hilâfeti yeniden kurmak ve tekkeleri hilâfete bağlamak,
5- Eski yazıyı geri getirmek, 6- CHP yerine Türkçü Partiyi kur-
mak ve mallarını ona vermek, 7- **Mustafa Kemal**'in heykellerini
yok etmek, ve yapanları cezalandırmak, 8- **Mustafa Kemal** ve o
gibilerin köy, cadde, ve sokaklara konan isimlerini kaldırmak, 9-
Cumhuriyet devrinde çıkan bayramları kaldırmak, 10- Öz Türk
olmayan subay, memur ve öğretmenleri çıkarmak, 11- Türklerin
Anadolu ve Rumeli'den olanları nüfusları nisbetinde devlet hiz-
metine almak, 12- Milletvekili seçilecek olanlar vilâyetlerin iki
göbek yerli halkından olmak, 13- Bütün Türkler'den bir devlet
kurmak, 14- Türkiye'yi sanayi memleketi yapmamak, 15- Başba-
kanlığa bağlı bir ırk müdürlüğü kurmak, 16- Kadını sokaktan eve
almak.

Hangi tarafından neresini tutar da tenkid edebilirsiniz? Dü-
şününüz, biz hilâfeti geri getireceğiz de Araplar ve Asya müsül-
manları Türkiye Türklerinin Halifesini tanıyacaklar. Yahut Sov-
yetler Birliği'nin, Türkler'in bulunduğu bütün ülkeleri, Irak'ın,

Bulgaristan'ın Türk vilâyetlerini geri almak davasını güdeceğiz. Sonra da öz Türkiye Türkleri bile Anadolucu, Rumelici diye ikiye ayıracağız.

Ama geçen haftaki koalisyon yazımı size hatırlatmak isterim. Gerçekte DP ve AP'ye ışık tutan sapık fikirlerin kaynaklarını görüyorsunuz. Asıl Nurcu da Saidi Nursiciler değil, işte bu **Rıza Nurcular!** Pirleri, üstadları o!

Türk'ü ve Türkiye'yi kurtaranlar, Türkçülük ve Türkçeciliği kuranlar Türk değil de, son Türk İmparatorluğu'nu dağıtıp batıranlar, Osmanlı geleneklerini ve müesseselerini hortlatmak isteyenler Türk! Şeriatçılar devrimci!

Tanrı polisliği eden yobazların camilerdeki egemenliği ile bu sapık fikirlerin bir mistik gibi, bir din görevi gibi halk yığınlarına sindiğini düşünüünüz. Gericilikle savaşmanın önemi, gerçekte, bütün davalarımızın üstünde yer almış olduğuna inanmaz mısınız?

İşte Nurculuğun da gericiliğin de ırkçılığın da şeriatçılığın da içyüzünü görüyorsunuz. Bunların 1919'da vatan topraklarını kirleten düşman istilâsından tehlikece ne farkı var? Hepsine karşı Kuvay-i Milliyeciler iradesi ve cesareti ile savaşalım!

ULUS

24 Mart, 30 Mart ve 5 Nisan 1964

Agâh Sırrı LEVEND

MUHALEFETİN İFLASI

Başlık benim değildir. Meşrutiyet devrinde İttihat ve Terakki muhaliflerinden Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi'nin Balkan Harbi'nden sonra 1331'de (1912) yayınladığı kitabın adıdır. Bir kaç günden beri, o devrin politika hayatıyla ilgili belgelerini gözden geçirmekteyim. Beni bu eski defterleri karıştırmaya götüren, geçenlerde Cumhuriyet Gazetesi'nde çıkan **Dr. Rıza Nur** ile ilgili yazı oldu. Çeşitli yönleriyle tanıdığımız **Dr. Rıza Nur'u**

tarihi belgelerin ışığı altında daha iyi görebilmek için, eski anıları, acı da olsa tazelemekten kendimi alamadım.

Cumhuriyet'teki yazı ile ortaya çıkan gerçeğin, muhalefete ne ilgisi olduğu sorulabilir. Hemen söyliyelim ki, o zamanın birçok gençlerini hayatları boyunca serüvenden serüvene sürükleyen, kötü politika ihtirası olmuştur. İhtirasın baş döndürücü çarkına kendini kaptıran politikacı, iktidarda yurdu nasıl felâkete sürüklüyorsa, muhalefette iken de iktidar dışında kalmayı itibardan düşme (menkûbilet) sayarak doğru yoldan sapıyor ve muhalefeti bir âfet haline getirebiliyor. Artık ne yurt ve ulus derdi onu uyartıyor; ne de sağdan soldan gelen tehlikeler saplandığı korkunç uçurumdan çekip kurtarabiliyor.

Şehbenderzâde eserinde o zamanın muhalefetinden şu satırlarla bahsediyor:

«Filvaki muhalefet öyle şekiller aldı ki, en son hayat-ı siyasiyesi henüz inkişaf etmemiş ve içtimaiyyeti mebâdi halinde olan kütle-i milliye, yekdiğerine düşman-ı can atlığına seza iki kısma ayrıldı.»

«Hükümet taraftarlığı muhalifler nazarında bir cinayet ve redaet gibi telâkki edildi. Erkân-ı hükümet, kütle-i muhalefe-i milliyeye, asılmağa lâıyk bir eşkiya çetesi şeklinde gösterildi. İnkilâbı tamamen hazmedememiş olan amme-i millet, bu telkinat neticesinde en kat'î bir inkısama uğradı»

Daha sonra şöyle devam ediyor:

«Fırka-i muhalefe, siyaset ve meşruiyet dairesinde durdukça mühim bir vazife ifa ediyordu. Lâkin rakiplerini behemahal ve nasıl olursa olsun düşürmek maksadını takip etmeğe başladığı zaman rakiplerine de behemahal düşmemek maksadını bir hak olarak vermiş oldu.

«Şurası da şayan-ı dikkattir ki, fırka-i muhalefeyi, en sonu yed-i inhisarına alarak onu fırkalıktan çıkarıp bir intikam komitesi şekline sokanlar, fırka-i hamîye hakk-ı hayat vermiyorlardı. Onlara göre eşref-i siyaset, İttihat ve Terakki ve erkânını katiyyen lagv ve mahvetmekten ibaret idi.»

Bu satırları yazanın, muhaliflerin ileri gelenlerinden biri ol-

duğunu yukarıda kaydetmiştik. Muhalefet, yurt içinde bu yolda çalışırken, **Damat Şerif** gibi yurt dışında olanlar da, **İttihatçılar'** yabancılara zalim ve kan dökücü bir eşkiya çetesi olarak tanıtılmaktan zevk duyuyorlardı. Yazar bu noktaya da şu satırlarla değiniyor:

«...**Şerif Paşa** usulü yapılacak muhalefetlere sevk-i garaz ve ihtiras ile, emel-i intikam ve menfaat ile irtikâp olunan cinayet namını vermek zaruridir. Acaba taht-ı hükümetinde bulunmak ıstırasında bulunduğumuz hükümeti, Avrupalılar nazarında zelil ve mahkur bir fie-i zalime gibi göstermekten bu memleket için ne faide hasıl olur?»

Yazar muhalefet fırkası olan Hürriyet ve İtilâf'ın tutumunu da şu satırlarla anlatıyor:

«İtilâf kulüpleri Babil kulesi, hikâyesini hatıra getiriyordu. Kurun-ı vustâ fikirli mürtecilerle bir takım müfrit hürendişlerin ve Hristiyanlar'ın akd-ı içtima ettiğini görenler, bu kadar muhalif ve zıt fikirli eşhasın nasıl olup da bir araya gelebildiğini düşünmek iztirarını hissediyor ve bu eşhas arasındaki âmil-i iltisakın hırs ve intikam olduğunu anlamakta gecikmiyordu.»

«Vilâyetlerden birine İtilâf namına mebus namzedi olarak giden bir zatın şu sözleri, mevcut ve yahut yeniden vücuda gelebilecek fırkalarımız için nazar-ı ibrete alınacak şeylerdendir.»

«Kulûbe dahil olduğum vakit zaten muarefem olan ve kendisi tamamen hür-endiş bulunan bir zat tarafından istikbal olundum. Merdiven başında ilk kelimat-ı mücamelenin teatisini müteakip, müstekbilim, kunduralarımı çıkarmamı rica etti. Teaccüp eyledim. Kulûbde namaz kılındığı için kundura ile girilmediğini söyledi. Kulûbün hemen karşısında denilecek kadar yakın bir cemiş camii vardı. Namazın orada niçin eda edilmeyip de kulûpte kılındığını sordum. Ahalinin cilb-i kulûbü için bir tedbir olduğunu ve zaten ekseriyeti azayı karşı bir ikrah hissederek kunduralarını çıkardım. Kulûbün büyük salonunda otuz kadar sarıklı zevat oturuyor ve kulûbe bir medrese şekli veriyordu.»

«Selâm verip meclise dahil oldum. Bârid ve müteazzimane bir suretle kabul olundum. Sol tarafımda köşe minderinde oturan

limon kadar san çehreli bir zat mebus namzedi olduğumu anladığı vakit, kaşlarını çattı ve dedi: Mebus olmak istiyorsanız, evvelâ sakalınızı bırakmalısınız. Sakal bırakmayı akıl etmiyen bir adam nasıl mebus olur.»

«Doğrusu ya bu nazariye beni şaşırttı. Sakalın ehemmiyeti, bir adama mebusluk istihkakı verecek derecede olduğu hatırıma bile gelmemiş idi. Kendimi mahalle imamlığına namzet zannettim...»

«Mülhakat-ı vilâyet namzetliğimi propoganda yapmak için gittiğim vakit, benden evvel giden iki hoca, mahallî kulüplere: Sarıklılardan başkasına rey vermemelerini tembih etmiş ve kendilerini namzet göstermiş...»

Yazar, Hürriyet ve İtilâf fırkasının, Mu'tedil Hürriyet, -perveran ve Ahali Fırkalarıyla, Bulgar, Rum ve Ermeni millî fırkalarından, İttihat ve Terakki'den ayrılanlardan, politikaya yeni giren medreselilerle, henüz hiç bir fırkaya girmemiş olan askeri emeklilerden, kadro dışı kalan memurlarla, işlerinden olanlardan toplandığını anlattıktan sonra muhaliflerin, İttihatçılar'ı devirmek için nasıl kanlı teşebbüslere giriştiklerini, öç alma hırsıyla nerele-re kadar sürüklendiklerini, ileri gelenlerin nasıl bir anlayışla fırkayı yönettiklerini uzun uzun anlatıyor. Fakat bizim önemli bulduğumuz bazı noktalar üzerinde pek durmuyor.

Gelecek yazımızda, eser sahibinin eksik bıraktığı yönlere biz dokunacağız ve Rıza Nur'un kendi eserlerinden alacağımız parçalarla o günkü muhalefetin durumunu ve tutumunu belirtmeğe çalışacağız.

MUHALEFETİN BÖYLESİ ELBETTE İFLAS EDER

II. Abdülhamid'e Kanun-ı Esasi'yi ilân ettiren İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908'de hiç de lâıyk olduğu saygı ile karşılanmadı. Gizli bir cemiyet halinde oluşu, kuşku uyandırıyor ve korku yaratıyordu. Üzerindeki esrar perdesi kalktıkça, kuşku ve korku yerine öfke ve kıskançlık başladı ve cemiyet, çarçabuk düşmanlık

çemberiyle sarıldı.

Bu çok haksız bir karşılaşma idi. Cemiyet, istibdadı yıkmış yurda özgürlüğü getirmişti. Hiç değilse bir teşekkürle hak kazanmış oluyordu. Bundan başka cemiyet, bir hükümet vuruşuyla iktidarı ele almış, sonu belirsiz bir serüvene atılmış da değildi.

Böyle olduğu halde, İttihat ve Terakki düşmanlığı çarçabuk çevreye yayıldı ve kıyasıya bir muhalefet başlamış oldu. Cemiyet'in açıkça görülme-yen, fakat her an sezilen baskısının bunda elbet etkisi olmuştur. Fakat muhalefetin tutumu bu nedenle açıklanamaz. Bunun türlü ve çeşitli nedenleri vardır, çoğu da psikolojiktir.

Devrimden rahatı kaçanlarla Cemiyet'ten iltifat görmüy-enler çarçabuk birleşti. Ne olduğu belirsiz kişilerle, ihtiras düşkünleri de bunlara katıldı. Kurulan muhalefet fırkaları arasında Ahrar, ilk önemli bir muhalefet fırkası olarak ortaya çıktı. Çeşitli olaylar da birbirini izlemekte gecikmedi. İlk seçimler bu gergin hava içinde yapıldı.

Muhalefetin bu tutumunda olağanüstü bir hal yoktur. Bu aşırı davranışlar hoş görül-mese bile, insanoğlunun zaafına ve ihtirasına verilebilir. Fakat, ne zaman ki Meclis'teki muhalifler, İttihatçılar'ı ezmek için Türklüğü parçalamağa, İmparatorluğu yı-kmağa çalışan düşmanlarla birleştiler; bu davranışları artık hoş gör-meğe ve tabîi saymağa imkân kalmadı.

Meclis'te, daha ilk günlerde kümelenmeler meydana gel-mişti. Araplarla Arnavutlar bir yanda, Müslüman olmayan azınlıklar bir yanda, Türkler'e cephe almışlardı. Gümülcineli **İsmail Kemaller**, çarçabuk Serfiçe mebusu Buşo Efendilerle fikir birliği yapmışlardı. O **Buşo Efendi** ki, Meclis kürsüsünden Osmanlı-lıkla ilgisinin sadece bir özden ibaret olduğunu küstahça haykır-makta bir sakınca görmemişti.

O yıllarda idadî sralarında olan bizler, Meclisteki bu çirkin çekişmeleri gazetelerde okuyup içleniyor, birbirine karşıt olması ger-çekten bu tiplerin nasıl olup da birleşebildiklerine bir türlü akıl erdiremiyorduk. **Dr. Rıza Nur** ve arkadaşları gibi aydın Türk gençleri, Gümülcineli **İsmail Kemaller** ve **Buşo Efendilerle** nasıl iş ve ülkü birliği yapabilirlerdi?

Muhâlifler sıkıştırdıkça İttihatçılar baskıyı arttırıyor, baskı arttıkça muhâlifler türlü yollara sâpmaktan çekinmiyorlardı.

31 Mart Vaka'sından sonra Ahrar Fırkası dağıldı; yerine Hürriyet ve İtilâf Fırkası kuruldu. Balkan Harbi'nden sonra ise, ne Serfiçe kaldı, ne de Buşo! Fakat ihtiraslar bitmedi. Bu İttihat ve Terakki düşmanlığı sürüp gitti. Her felâketin arkasında İttihatçıların parmağı aranıyor, onun koruduğu Türk Ocakları ve ocakların yaydığı Türkçülük akımı horlanıyordu.

Müslüman olmayan azınlıkların dernekleri bir yana, Araplar, Kürtler ve Arnavutlar, gizli ve açık kulüpler ve dernekler kurup Türklük aleyhine İmparatorluğu parçalamak çabasıyla çalışırken, Türk gençliğinin varlığını korumağa çalışması hoş görülüyor, Türk Ocakları «anasır arasına nifak sokmak» la suçlandırılıyordu. İşte Türk gençliğini asıl çileden çıkaran muhalefetin bu tutumu idi.

Şimdi, önümde yığınlarla belgeler arasında. **Dr. Rıza Nur**'un Paris'de yazıp Birinci Dünya Harbi'nden sonra 1918'de İstanbul'da bastırduğu Hürriyet ve İtilâf nasıl doğdu, nasıl öldü? başlıklı eseri duruyor. Bu küçük eser, aslında bir savunma yazısıdır. **Dr. Rıza Nur**, bu eserinde o zamanın muhalefetini uzun uzadıya anlatıyor. Gümölcineli **İsmail**'in kim olduğunu, onu ne maksatla fırkaya aldıklarını şu satırlarla açıklıyor:

«Zira **İsmail Bey**'in hırs-ı câhı, bu uğurda her şeyi tepelemesi, her türlü mukaddesatı ayak altına alması, bulunduğu bir işte hemen başa geçmek, herkesi kendi maksadını, arzusuna -hattâ fena ve muzır bir maksat dahi olsa- âlet etmek ve başa geçemediği, keyfine âlet ve oyuncak edemediği takdirde o teşkilâta fesat sürüp dağıtmak, muzmahil etmek tabiatı ve ahlâkı, delâiliyle malûmum idi. Halbuki **İsmail Bey** cerbezeli, bahusus diyanet kisvesine bürünmüş ve dinî maksadına âlet eden bir adam olduğundan, dindarlık göstererek mütedeyyin olan **Zeynelabidin Efendi**'yi kendisine kaviyyen bendetmiş idi. İlk hamlede beş on mebus kaybetmekden ise, Gümölcineliyi de almayı -bilâhare çaresine bakmak üzere- ehven-i şer ve zaruri görmüş idik.»

Dr. Rıza Nur, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın «Rum Meşrutisi-

yet Kulübü» ile münasebette bulunduğunu, Rumlar'ın fırka çalışmalarına katıldığını, birleşmek üzere anlaşmaya varılmışken Rumlar'ın vazgeçtiğini anlattıktan sonra, başka bahislere geçiyor. Bu arada Prens Sabahattin'in, fırkanın ileri gelenlerinden **Miralay Sadık** hakkında kendisine söylediği şu sözleri naklediyor:

«Fırka teşekkül ettikten pek az sonra **Sadık Bey**'in akrabasından **İsmail Hakkı Efendi** isminde birisi Paris'e geldi; **Sadık Bey** tarafından fırkanın mührünü hâvî bir talimatname ile bana müracaat etti ve **Sadık Bey** lisanından şunları tebliğ etti: «Ben kuvvetli bir fırka teşkil ettim. Vakıa içinde **İsmail Hakkı Paşa, Rıza Nur, Lütfi Fikri, Rıza Tevfik, Siret, Mahir Sait, Kemal Mithat** gibi ahlâksız kimseler varsa da, ilk fırsatta onları atacağım, bir komplo yapıyorum. Hükümeti devireceğim, para lâzım, para veriniz. Yirmi günde İttılafçılar'ı devirmezssem parayı iade edeceğim.» Bunun üzerine kendisine 500 lira verdim. Aynı müracaatı **Şerif Paşa**'ya da yapmış; o da benim delâletimle 1000 lira verdi. O vakitten beri yirmi gün değil, yirmi hafta, aylar geçti; ne hükümeti devirdiği, ne parayı iade ettiği var.»

Dr. Rıza Nur, Halâskâr Zabitan Grubu teşebbüsünü de açıkladıktan sonra, **Gümölcineli İsmail** ile **Miralay Sadık**'ın portrelerini çiziyor ve içyüzlerini açıklıyor. Söz arasında, **Sadık**'ın İngiliz elçiliğine sığınmak üzere **Kâmil Paşa**'dan bir tavsiye mektubu almak için çalıştığını söylüyor. Fakat, onun Rus Çar'ına çektiği telgraftan bahsetmiyor. İşin bu yönünü de ben açıklayayım. Telgrafın metni şudur:

«Haşmetmeap,

Bugün Türkiye'nin mazide misli görülmemiş bir havf ve dehşet idaresi altında inlediği şu saatte hissiyat-ı adalet ve insaniyete müracaat etmek ve mütemeddin Avrupa'nın lüzumundan fazla tahammül ve tecviz ettiği şu hal ve vaziyete bir nihayet verilmesini teminen nüfuz-ı haşmetânelerini istimal buyurmalarını istirham eylemek üzere Müslüman ve Hristiyan bütün Osmanlılar'ın bendelerine iltihak ettiğine nezd-i âlî-i imparatorilerinde kanaat husule geleceğini ümide cüreyap oluyorum.

Haziran 1329 Sadık»

Bu telgraf, o zamanki muhalefetin halini ve ihtiras yüzünden işi nerelere kadar götürdüğünü açıkça göstermeğe yeter.

Son bir yazı ile, **Dr. Rıza Nur**'un muhalefetteki rolünü ve sonraki tutumunu belirtmeğe çalışacağız.

Dr. RIZA NUR'UN MUHALEFETTEKİ ROLÜ

1908'de Osmanlı Mebusan Meclisi'nin üyeleri, İttihat ve Terakki adayı olarak seçilip Meclis'e gelmişlerdi. Türlü millet ve mezhepleri temsil eden bu Türk, Arap, Amavut, Kürt, Dürzi, Maruni, Rum, Ermeni, Yahudi, Bulgar, Ulah, Sırp mebuslar, görünüşte Osmanlı mebusu olarak yurdun yararı için çalışacaklar, İmparatorluğun bütünlüğünü koruyacaklardı.

Fakat daha ilk toplantılarda görüldü ki, Türk olmayan mebusların çoğu, bağlı bulundukları topluluğun emellerini her düşüncenin üstünde tutmakta, her davada kendi ülkülerini savunmaktadırlar. Osmanlılık, bunları birleştirecek bir kuvvet olmaktan çok uzaktır.

Türklere gelince, ne yazık ki, bunların arasında da karakterce çok zayıf olanlar bulunduğu gibi ihtirası uğruna her kötülüğü göze alacak yaradılıştaki olanlar da vardı. Yetiştikleri çevre bakımından ileri fikirlerin karşısında olanlar ise büyük çoğunlukta idi. Türlü yaradılıştaki ve anlayışta olan bu tiplerin er geç çatışması mukadderdi; nitekim öyle oldu. Bu gibiler, önce İttihat ve Terakkiden ayrıldılar; daha sonra da muhalif fırka kurmak amacıyla Türklüğe düşman azınlıklarla birleştiler.

Sinop Mebusu **Dr. Rıza Nur** da, İttihat ve Terakki adayı olarak seçilip Meclis'e gelmiş, mebusların en genci olduğu için kâtiplik görevini almış. İttihat ve Terakki'den ilk ayrılan Rıza Nur oldu. Bunu kendisi Cemiyet-i Hafiye adlı eserinde şöyle açıklıyor:

« İttihat ve Terakki cemiyetinden -hal ve zamana rağmen selâmet-i vatan endişesiyle- ilk ayrılan ben oldum ve Meclis-i Mebusan'da ilk muhalif bulundum (s. 17)».

Dikkat edilirse yazar, halin ve zamanın Fırkadan ayrılmak

için uygun olmadığını, «rağmen» kelimesiyle itiraf etmiş oluyor. Ama «selâmet-i vatan endişesi» ni açıklamıyor. Rıza Nur'u bu ayrılmasından ötürü kınayacak değiliz; elbet kendince haklı bazı nedenler vardır.

Dr. Rıza Nur, çok geçmeden **Ahrar Fırkası**'na girerek ön safta yer alıyor. 31 Mart Vaka'sında **Ahrar Fırkası**'nın parmağı olduğu söylenmişti. Aslını bilmiyoruz. Ancak **Rıza Nur**'un, 31 Mart'ta Meclis'teki görevini bırakarak Mısır'a kaçması, şüpheleri üzerinde toplamıştı. Ayrıca, aynı eserde 31 Martı: «Zulme karşı bir reçe-i arzuyu millet olan ve sadece zalim bir komitenin lağvını talep eden bir kıyam» (s.6) olarak gösterip, «Hareket ordusu»nun davranışını yermeğe çalışması, bu şüpheleri artırmıştır. Hiç bir Türk genci, 31 Mart hakkında böyle düşünemez.

Dr. Rıza Nur, Meşrutiyet devrindeki politika hayatını şu 4 eseriyle açıklamaktadır: Meclis-i Mebusanda Fırkalar Meselesi, Cemiyet-i Hafiye, Gurbet Dağarcığı, Hürriyet ve İtilâf nasıl Doğdu, nasıl Öldü?

O, Balkan Harbi'nden sonra **Ahrar Fırkası**'nı dağıtmak zorunda kalmış, şüpheli ve zararlı olduğunu bildiği kişilerle Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nı kurmuş, Türk düşmanları ile iş birliği yapmıştır. Daha sonra da Cemiyet-i hafiye işinde kurucularla temasta bulunmuş, Arnavut ayaklanmasında bu hareketin liderleriyle mektuplaşmış, Halâskâr Zabitan Grubu'nun harekete geçmesine önayak olmuştur.

Bunlar, milliyetçi geçinen bir Türk gencinin yapabileceği işler değildir. Hele Rus Çarı'na çektiği telgrafi geçen yazımızda kaydettiğimiz **Sadık** gibi adamlarla aynı muhalif partinin çatısı altında çalışması, asla bağışlanamaz.

Dr. Rıza Nur, **Gurbet Dağarcığı**'nda, Bab-ı âli baskınından sonra yurt dışına çıkarıldığını söylüyor. Ancak bu sürgün, kendinin de itiraf ettiği gibi, Maarif Nezareti hesabına Avrupa'da incelemelerde bulunmak üzere hükümet ödeneğiyle bir ayrılıştır.

Bu tarihten sonra Paris'te ve Birinci Dünya Harbi sıralarında Mısır'da, yedi yılı hükümet parasıyla geçiren **Rıza Nur**, mütarekede yurda dönüyor.

İşte bizim kuşak, **Dr. Rıza Nur**'u önce bu yönüyle tanır.

Millî Mücadele yıllarında, onu Ankara'da ilk Meclis'te *mebus olarak buluyoruz*. Birinci devre albümünde şu satırlar kayıtlıdır. «Murahhas olarak Moskova ve Ukrayna'ya gönderilmiş, Marif ve Sıhhiye Vekâletlerinde bulunmuş, Hariciye Vekâleti Vekilliği etmiş, Lozan Sulh Konferansı'na İkinci Murahhas olarak iştirak etmiştir.»

Bunlar **Rıza Nur** için geçmişi unutturacak önemli görevlerdir.

Rıza Nur, bu devirde Türkçü ve milliyetçi olarak görünür.

Türk Birlik Revüsü adı altında Paris'te kurduğu yıllık Türkoloji dergisini 1931 de Mısır'da yayımlamağa başlamış ve 1937 ye kadar yedi sayı çıkarmıştır. Bundan başka, 1924-26 yıllarında yayımlanan 12 ciltlik Türk Tarihi de vardır. 1942 de de **Tanrıdağı** dergisini çıkarmıştır. Bütün bu çalışmalar, bilimsel değeri ne olursa olsun, sürekli bir uğraşının ürünleridir.

Eğer ortaya çıkan son belgeler olmasaydı, biz bu çalışmalarla, onu eski günahlarından sıyrılmış, «**ihtida**» etmiş sayardık; nitekim son günlere kadar öyle saymıştık. Bu belgeler bize çok yanıltıldığımızı gösterdi.

Onun Türkçülük akımında samimi olmadığını gösteren bir çok deliller vardır ve bunların hepsi de kendi itiraflarına dayanmaksızın **Meclis-i Mebusan'da Fırkalar Meselesi** başlıklı eserinde, siyasal hükümrancılık için dil birliği gerektiğinden bahsederken bakınız ne söylüyor:

«O halde Türk dili yerine lisan-ı Arap kabul edilmiş olsaydı, bugün vatan-ı Osmanî dahilinde, zannımca, herkesin lisan-ı mâderzadı Arapça olacak ve umum efrad-ı millet bir lisana malik bulunacaktı. Mazide vaki olan böyle bir teşebbüsün akim kalmış olmasına müteessif olmalıyız. Ne olacak, bir vatan ehlinde lisan vahid-i müşterek olsun da, Türkçe olacağına varsın Arapça olsun (s. 11).»

Bu, çok korkunç bir itiraf. Ben, bunu söyleyebilen adamın Türkçülüğüne ve milliyetçiliğine asla inanmam.

FORUM

1 Nisan 1964

Ömer SAKIP

İKİ GÖBEK YERLİ

9 Mart 1964 günlü Cumhuriyet Gazetesi'nde, **Doç. Dr. Cavit Orhan Tütengil**, «Gizli kalmış önemli bir belge»yi gün ışığına çıkardı. Yazıyı ve ertesi gün **Ecvet Güresin**'in aynı belge üzerinde düşüncelerini "Forum" okuyucularından çoğunun görüp okuduklarını sanıyoruz.

Son günlerde siyasal alandaki, sinema ve sanat alanındaki olayları dikkatle izleyip yorumlayan Kim Dergisi (12.3.1964 gün ve 295 sayılı) bunu kaçırmamış; «Tarih» bölümüne belgenin önemine yaraşır bir yorumlama koymuştu.

Belge, **Dr. Rıza Nur**'un Türkiye'yi yeniden kurma yollarını araştırır nitelikte, «hiç bir paha ile geriye satın alamıyacakları» şartını koyduğu 4 Haziran 1935 günlü bir mektuptur.

Burada, konuya, yazıyı okuyanları hesaba kâmp, kısaca okumayanları düşünüp duyurmak amacıyla değinmek istiyoruz.

1- Siyasal yaşantımızda olduğu denli «Türkçü» akım içinde de belli bir yeri ve önemi olan **Dr. Rıza Nur**, Lozan Konferansı'na murahhas aza» olarak katılanlar arasında, Cumhuriyet'in ilk yıllarında «Türkiye Maarif Veziri, sonra Sıhhiye Veziri.»

2- **Atatürk**'ün yanında çalışmış bu «Vezir»in istekleri şunlar:

a. **Mustafa Kemal Paşa**'nın ıskatı ve cezalandırılması.

b. **Mustafa Kemal**'in ve onun âleti olup sırf mevkide kalmak ve servet yapmak için her kötülüğü kabul ve icra eden **İsmet Paşa**nın cezalandırılması. Bütün fenalıklardan kanun huzurunda **İsmet** mesuldür.

c. **Erkân-ı Harbiye Riyaseti**'nden **Fevzi Paşa** gibi şerre istinatgâh olan birinin kaldırılması.

ç. Meclis'i feshedilip yerine yeni bir meclis intihabı.

d. Cumhuriyet Halk Fırkası'nı feshedip yerine «Türkçü» fır-

kayı koymak ve Halk Fırkası emvalini bu fırkaya vermek.

e. İlk hamlede **Mustafa Kemal**, **İsmet**, **Heyeti Vekile** ve emsali tevkif edilecek.

f. **Mustafa Kemal**'in heykelleri kâmilten imha ve bunları yapanlar mesul edilecek.

g. **Mustafa Kemal** ve emsaline izafeten konan şehir, sokak, köy ve emsali adlar kaldırılacak.

h. Eski yazının iadesi.

ı. Muhtelif mekteplerin ilgası.

i. Cumhuriyet'te birçok bayramlar yapıldı. Bunları kaldırmalı.

j. Türk olmayan zabıt, memur, müallim, bir kanunla işten çıkarılacaktır.

k. Memleketimizi sanayi memleketi yapmak büyük bir felâkettir.

l. Hilâfetin yeniden tesisi hayatî bir ihtiyaçtır.

m. Mebuslar vilâyetlerin iki göbek yerli ahalisinden olacaktır.

n. Kadın, sokaktan eve. «Şehirlerden hariç olarak taaddüdü zevcata müsaade edilmesi. İrsî hastalıklara müptelâ olanların kısırlaştırılması.

o. «Biz, şiddetli Türkçü nasyonalistiz.»

3- **Dr. Rıza Nur** Bey'in saçmalıklarının önemi nerede? Bugün dileklere omuz silkerek gülüp geçemeyişimiz. Ecvet Güresin'in dediği gibi: «Zira, nurcularıyla, ticanîleriyle, serbest kalmak istiyen tarikatçılarıyla, derebeyi artıklarıyla bütün geri unsurlar **Dr. Rıza Nur**'un programında birleşmektedirler ve bu programın savunucuları bugün yasama meclislerine kadar girebilmişlerdir.»

HATIRAT NİÇİN YAZDIM!

BAŞLANGIÇ

Hayat ve hatıralarımı yazıyorum. Sebebi maddi kazanç olmadığı gibi adımı ebedi kılış gibi manevi menfaat ve hodgâmlık da değil. Bunlardan ne çıkar! Benim gibi maddi ve manevi, dünyevi ve uhrevi menfaatlerden ve hodgâmlıklardan müstağni, filozof yaratılışlı bir insan için bunlar bir hiçten ibarettir. **Bende yalnız ölünceye kadar Türk'e ve ilme hizmet hırsı var.** Dünyada yaşadım; yaşamak vazife ve borçlarını ifa etmek zaruretini bilenlerdenim o kadar...

Bu eseri yazmağa başladığım vakit pek uzun sürmüş olan ilmî tedkikat ve neşriyat dolayısıyla öyle yorgun idim ki, iki satır okumağa ve yazmağa bile halim yoktu, gözlerime de zaaf gelmişti, dermansız düşmüştüm. Hem de gurbette bin dert içinde ve her şeyden usanmış, bıkmış, hatta yaşamak bile istemez raddelere gelmiştim.

Böyle bir vaziyette bu zahmete katlanışımın sebebi şudur: Hayatımda çok şeyler gördüm. Türli tecrübelerden geçtim. Nice vak'alara şahit oldum. Nice vakaların içinde bulunup âmil oldum. Bizzat kendim nice şeyler yaptım. Yaşadığım hayat öyle bir hayat ki; şahsî, ilmî, idârî, siyasî, ahlâkî görgü ve tecrübe ile doludur.

Nedense Türk Milleti'ne ebedî ve ezelî sönmez bir muhabbetim ve ona hizmet için büyük bir hırsım var. İşte bu muhabbet ve hırs beni bunları Türk nesillerine ders ve ibret olarak sevk etmiştir. Bazan bir şey, yılların sa'yi, eza ve cefa, tehlike ve mahru-

miyetleriyle, bazan büyük felâketlerle öğreniliyor. İşte bunların neticelerini ömür sarf etmeden, türlü belâlar çekmeden öğretecek olan bu görgüleri Türk'e öğretmeği vazife bildim. Bilhassa Türkiye'nin tarihi vakaları içinde yaşadığımdan bu hakikatleri de Türk'e ve tarihine olduğu gibi bildirmek de mukaddes bir vazifedir. Bu, böyle yaşayanların yaşadığının borcudur. Hele bir takım sahtekârlar vardır ki kendileri lehine tarihi bozmakla meşguldürler. Bildiğim epey tarihi vakalar vardır ki; iç yüzleri kapalı kalmıştır. Onları aynen tesbit etmek lâzımdır.

Biz bu eserde ne gurur, ne de tevazu gösterdik. Hakikatleri hiç bozmaksızın, hatta aleyhimize de olsa aynen yazdık. Lehimize olursa da tevazu hasebiyle onu yazmaktan vazgeçmedik. Vakalar acı, tatlı aynen tarihe mal edilmelidir. Kendi görmediğimiz veya pek iyi öğrenemediğimiz şeyleri tafsil etmedik. Bir zikir ile geçtik.

Bir de bu vesileyle bir takım etnoğrafik, harsî ve emsal malûmat zikredilmiş olacaktır. Hayatım da daima not tutmak âdetimdir; fakat birkaç defa zindanlara sokulduğum vakit evrakımı hükümet almış, mahvetmiştir. Ben sürgünlerdeyken kitaplarımdan ve evrakımdan bir kısmı da şunun bunun elinde yok olmuştur. Bir kısmını da fareler kemirip didik didik etmiş, hallaç pamuğu gibi atmıştır. Buna rağmen yine epeyce şey kalmıştır. Tabii hafızamız bir çok şeyi zaptettiği gibi neşredilmiş muhtelif resmi ve hususi vesika ve eserler de bir takım vukuat bize yeniden tahattura hizmet etmiştir.

Bu eserimdeki itiraflarımla bazı fırsat arayanlar bazı kusurlarımı ele alıp beni kötülemeye çalışacaklardır. Şimdiden derim ki benim gibi iyilik ve kötülüklerini böyle yazabilecek kaç babayığit vardır?! Yazmasam kimse bilemezdi. Buna rağmen saklamadım. Yine bu eserde adları geçenleri ben öldükten sonra müdafaa edecekler olacaktır; veya hayatta kalanlar bizzat müdafaaayacaklardır. Biz bu zatlara bir düşmanlık beslemiş değiliz. Bundan bir kârımız da yoktur. Hatta kusurlarını yazarken iyiliklerini de yazdık. Hayatta olsaydık cevaplarını verirdik; fakat toprak altından üstüne ses yetişmez. Takdir böyle...Ölenlerin ağzını top-

rak doldurur.

Burada her şeyi, hatta şehvete ait şeyleri de yazdım. Bu çirkindir; telakki böyledir. Nerde değil, bütün cihanda; şimdi değil; bütün zamanda asırlardan beri hep böyledir. Fakat bu hayattır. Hem de insanların ameli hayatının en mühim kısmı. Şimdiye kadar bunu yazan azdır. Halbuki herkes bunu yapmıştır. Bunlarda, tıbbî, sıhhi, içtimâî, ahlâkî bilgiler, dersler ibretler vardır. Ben bu âdetin haricine çıkıp onları da yazdım. Dencecek ki; bu terbiyeyi, ahlâkı bozar. Gençlerin gözünü açar. Halbuki şimdiye kadar bu iş hep saklanmış. Buna rağmen her genç de bunu behe-mehal öğrenmiştir. Önüne geçilmez bir şeydir. Demek ki bu fikir boştur. Açıkça yazmak evlâdır. İnsanların her hali yazılır da her gün ve bol bol yaptıkları bu iş neden yazılmaz. Halbuki beşeri varlığın, işlerin, siyasî, içtimâî birçok şeylerin de ekseriya masdarı, sebebi, esası budur. Bir Arap şairi:

Kıyamüd dini veddünya bi hâzel'uzvi iz kâmâ
Felâ haşre velâ neşre velâ ba'se iza nâmâ
demiştir ki, ne doğrudur.
İşte buna kadar herşeyi açıkça yazıyorum.

**Dr. Rıza Nur
Paris,1929**

BİRİNCİ BÖLÜM ÇOCUKLUK HAYATI

RIZA NUR KENDİNİ ANLATIYOR

Sinop'ta Rûmî 1294 yılında doğmuşum. Babamın adı **Mahmut Zeki'**dir. Kunduracıdır. Okur yazardı. Bu sebeple kendisine kimi "**Mahmut Efendi**" kimisi "**Mahmut Usta**" derdi. Çünkü bizde sanat ehline "usta" demek âdettir. Askerlik etmiş, çavuş olmuş, bu sebeple bazıları da **Mahmut Çavuş** derdi. 75 yaşında öldü. İhtiyarlığında herkes kendisine baba diye hitab eder elini öper, hürmet ederdi. Babası, babasının babası, onun da babası malûmdur. Hepsisi de Sinoplu halis Türk'tür. İlk malûm ceddimiz Sinop'da kalenin Hisar denilen kısmındaki camiin imamı imiş. Nesilden nesile bana kadar gelen el yazması, kendi yazdığı ve bugün Sinop'ta tesis ettiğim kütüphanede bulunan kitaba göre aynı zamanda hekim imiş, şiire ve emsâline de heves etmişti. Bu zat 150-200 yıl kadar evvel yaşamıştır. Bu camii bundan üç yıl evvel (1926) oradan yol açılırken yıktılar. Kapısı üstünde gayet eski bir yazı ile büyük bir kitabe vardı. Yıkıldığını haber alıp oraya koştum. Kitabeyi aradım, aratum. Bir izini bulmak mümkün olmadı. Anlaşıyor ki; parçalayıp bitirmişler. İhtimal bu kitabede tarihe yarar malûmat vardı, gitti. Hatırlıyorum, yazısı eski bir kûfi yazı idi. Selçuklular devri yazılarına benzerdi. Yazıklar olsun. Cehâlet bizde böyle Türk'ün çok şeyini imha etmiştir.

Ailece, rivayete göre bu ceddimiz çocukluğunda ekmek

yerken çok ufalarmış, bundan kendisine kedi, sonra imam olunca "Kedi İmam" denmiş. Bu da ailemize lakap olmuştur. Kedi İmamgil derler. Sonra kedi kalkmış, İmamoğlu olmuştur.

ANNESİ

Annem Zarflıoğlu denilen bir ailedendir. Babaları yirmi kadar yelken gemisine sahipmiş. Bunları Kırım ve Rusya ile Anadolu sahillerinde işletip ticaret yaparmış. Bir fırtınada gemilerini kaybetmiş, fakir düşmüşler. Bu aile de yerli, Sinoplu ve halis Türk'tür. Demek benim kanıma ecnebi kanı karışmamıştır. Halis Türk kanıdır. Ben bununla iftihar ederim.

Anam pek mübarek bir kadındı. Kendi halinde sessiz, ev işi ve çocuklarıyla meşgul olurdu. Gayet zeki ve işgüzar. Sinop kadınları elbise ve çamaşır yapacakları vakit ona gelip biçtirirlerdi. Öyle zeki idi ki; her sözünde bir hikmet vardı. Bana daima nasihat eder, beni fazilete teşvik ederdi. Namuslu olmayı, kimsenin hakkını yememeyi, yalan söylememeyi, elden gelirse iyilik etmeyi ve emsali faziletleri söyler, bana talim ederdi. Belki beni fazilete sevkeden münhasıran bu kadının terbiyesidir. Öyle sözleri vardır ki; bu kadar tahsil ettim o sözler hâlâ bende kıymetini kaybetmemiştir. Hayatımda bana düstur olmuşlardır. Bu kadının bir gün namazını bıraktığını bilmiyorum. Bir aralık yanında iki hizmetçi kız vardı. Biri fena bir yola sapıp bir adama kaçtı. Derhal ikisini de kovdu. Bir daha hizmetçi almamağa yemin etti ve ölünceye kadar kendi işini kendi gördü. Hem ev işini görürdü, hem beş çocuk doğurdu. Biri öldü dördünü büyüttü. Hem de babamın dükkânının işini görürdü. Kunduraların yüzlerini evde makina ile hep o dikmiştir. Ben böyle iyi yürekli, böyle faziletli kadın pek az gördüm.

BABASI

Babam sert bir adamdı. Onu yumuşaklıkla güzelce idare ederdi. Babasının servetinin enkazından kalıp, kendi boynuna dü-

şen gerdanlık altınları babama sermaye vermiş olan bu kadın, bunu ağzına bile almazdı. Bir defa bile iştmedim. Teyzelerimden öğrendim.

Sert babam bizi bazen döğerdi. Anam elinden alamazdı. Gider bir odada gizlemeğe de pek dikkat ederek, sessizce ağlardı. Babam bazan ona da sertlik ederdi. Bu kadının ona bir defacık olsun karşılık verdiğini görmedim. Bir defa, artık tıbbiyyenin son sınıflarına gelmiştim. Sinop'ta tatil geçiriyordum. Babam anamı azarladı ve gitti. Babam haksızdı. Bu haksızlığa isyan eder bir hale geldim. Anam bir odaya çekildi. Biliyordum ki; ağlamak için çekildi. Bana pek dokundu. Yanına gittim; baktım ağlıyor. Dedim ki: "Ana! Bu nedir? Daha ne vakte kadar çekeceksin? Ben artık büyüdüm. Başımda yerin var. Seni başımda taç gibi taşıyım. Sen de ona söyle! Artık yeter..." Bu halde bana cevabı şu oldu: **"Oğlum; o benim erkeğimdir. Kadınların erkeklerine itaat etmeleri vazifeleridir. Onların cenneti kocalarının ayağı altındadır. Ben ona nasıl karşılık veririm?"** Bu hıçkırıklar arasındaki bu yüksek söz derhal aklıma başıma getirdi. Bu yüksek fazilete hayran oldum. Bana onun bir dersi de bu oldu. Akşam babam geldiği vakit anam sanki hiçbir şey yokmuş gibi babama muameleler etti, sözler söyledi, hizmet etti. Babam da daha tatlı oldu.

RIZA NUR'DA ANA SEVGİSİ

Bu kadını deli gibi severdim. Dünyada şimdiye kadar hiç kimseyi anamı sevdiğim bir şiddetli sevgi ile sevmezdim. Genç oldum; güzel kadınların gönlüme aşk ilhamları oldu. Hele biri aklıma, fikrimi alır derecelerde bana tesir etti. İtiraf ederim ki; onları da anam gibi sevmedim. Ona olan muhabbetim başka, yüce, semavi ve bitmez bir sevgidir. On beş yıldır toprakta yatıyor, bende ki sevgi hâlâ bitmiyor. O da beni çok severdi. Hakiki bir ana olan bu kadın bütün çocuklarını büyük bir şefkatle severdi. Yemek, elbise gibi şeylerde bizi birbirimizden asla ayırmazdı. Müsavi surette yapardı; fakat bana başka bir muhabbetle merbuttu. Benim sözlerimi, sözlerimin inceliklerini anlardı. Ben de onun yüksek ruhu-

nu bilirdim. Hikmetli büyük sözlerini seve seve dinlerdim. O da anladığımı anlar, keyiflenirdi. Ve bana diğerlerinden ziyade söz söylerdi.

Ah ne yazık ki; İttihatçılar beni hudud harici attıkları vakit ölmüştür. Beş senelik birbirimize hasret iken gitti. Kalp hastalığı vardı. İlâçlar verirdim; iyi gelir, rahat ederdi. Uzun zaman yatakta kalarak ölmüş, bilmem onu öldüren hastalık ne idi. Vazıh malumat alamadım. Ölüm döşeğinde yattığında daima fotoğrafımı bulundurmuş, "Ah, Rızam! bir kerecik olsun görmeyerek ölüyorum" diye diye ölmüştür. Bu içimde hicrandır. Ve bu hicran mezarıma kadar gidecektir. Onun mübarek yüzünü, elini bir daha öpemedim. Onu bir daha kucaklayıp "A, benim sevgili anam!" diyemedim.

Arkasında kendisine büyük bir muhabbet bırakarak gitmiştir. Hâlâ Sinop kadınları, bilâistisna onun faziletlerinden bahseder, onu hürmetle yadederler. Analığa, ev kadınlığına nümune, model idi. Bir menkıbesini söyleyeyim:

RIZA NUR VE MÜSLÜMANLIK

İstanbul'da tıbbiyede tahsilde iken çalışmaktan pek zayıf idim. Ramazan ayları mektep tatil olur, Sinop'a giderdim. Evde namaz ve oruç vardı. O vakit kibrit kutularının üstünde insan resimleri olurdu. Eve kibrit gelince anam kapının önünde bir bıçakla bu resimleri kazımadan kibritleri içeri almazdı. O vakit hocaların vaaz ve telkin ettikleri müslümanlık böyle idi.

Artık oruç canıma yetmişti. Askeri tıbbiyede yemeğimiz pek fena idi. Pek zayıftım. Bu tatil zamanı benim için beslenmek ve bir yıl için sa'ye kabiliyet kazanmak zamanı idi. Gittim, bir şişe şarap alıp eve geldim. Mutfağa girdim. Mevcud yemeklerden yiyip, şarabı da içiyordum. Zeki kadın sezmiş, mutfağa girdi. «Vay sen oruç mu yiyorsun? Gavur oldun. Eyvah!» dedi. Derken şarabı da gördü. «Ooo... şarap!» dedi. Bayılıyordu. Korktum ve anama sarıldım. Dedim ki: «Ana! Beni görüyorsun, ne zayıfım! Beni tahsile böyle mi yolladmdı. Mektepte bize iyi ye-

mek verilmiyor. Ben iki ay burda beslenmeliyim ki; gidip yine çalışabileyim, yoksa ölürüm.» Bu makul ana derhal dini taassubuna galebe çaldı; şefkati arttı. Ve: «Peki oğlum. Sözün haklıdır. Allah günah yazmaz. Yemeğini ben elimle hazırlarım. Ancak babandan gizle. O men ederse onun emri emirdir, ben sana yemek veremem. Şu şarabı da kaldır. Bizim ocağı-mıza bu güne kadar rakı, şarap girmemişti.» Dedim ki: «Şarap kuvvet verir. İlaç diye içiyorum. Ben bununla sarhoş olmuyorum. Beni sarhoş görürsen darıl.» O koyu taassup derecesindeki zihniyet sahibi kadın derhal makulu kabul ve bana şarabı da müsaade etti. Tabii bunda ana şefkatinin de tesiri vardı.

Bu kadında hak, mâkul şey, hele akl-ı selim ne kadar fevkalâde idi. Ancak Yasin okuyabilen bu cahil kadın aklıseline ile herşeyi, uzağı görür, âdeti kerametler söylerdi. Bunun bir misalini zikredeyim: İlk mebus olduğum zaman istememiş, kabul ettim diye ağlamıştır. Ve: "Sen doğru adamsın başına belâ gelir. Seni kaybetmek istemiyorum." demiştir.

Sonraki vukuat anamın dediklerini çok güzel ispat etti. Hapis, sürgün, sokakta vurulmak, idam cezası, ilh... Herşey başıma geldi. Hapishanelerde anamın bu sözlerini acı acı hatırladım. Nihayet dediği gibi beni kaybederek hasretle öldü. Ben hudud harici sürülmüş olduğum, Türkiye'ye giremediğim bir zamanda öldü.

Ah! benim iyi bir günümü göremedi. Ona emelim üzere bakmadan. Hekimdim, böyle mübarek bir anaya hiç olmazsa ölüm döşeğinde hekim gibi, hastabakıcı ve hizmetçi gibi bakamadım. Öldüğü vakit yatağına ve ayağına kapanıp "Ah, anam, anam!" diye diye, doya doya ağlayamadım.

Sonra gelince Sinop'a mezarına gidip ağladım. Onun ve babamın yanyana olan mezarına birer taş diktirdim. Rıza Nur'un anası Hacele babası Mahmud diye yazdırıp kendi adımı olsun onlara topraklarında arkadaş bıraktım. İnsan bundan daha fazla bir şey yapamaz ki..

TEKRAR BABASI..

Babam uzun müddet askerlik etmiş, orada kunduracı bölüğüne verilmiş olduğundan bu sanatı öğrenmiş, arkadaşları zabıt olmuş, kendisi zabıtlığı kabul etmeyip Sinop'a dönmüş. Rakı içermiş. Çapkın biriymiş. Güçlü, kuvvetli, sarı saç ve mavi gözlü, güzel yüzlü ve mütenasip bedenli, pek zeki, sert bir adamdı. Otuz yaşında evlenmiş o anda içki ve çapkınlığı terk etmiş, namaza başlamıştır. Ölünceye kadar ne içki içmiş, ne çapkınlık etmiştir. Ne de bir vakit namazını terk etmiştir. Vakarlı pek doğru bir adamdı. O vakit Sinop'ta kundura bilmezlermiş. Birçok yemeniciler varmış. Yemenicilik mühim bir sanat halinde imiş. Benim çocukluğumda da öyle idi. Bunlar sahtiyan ve köselerini Sinop'un tabakhanesinde kendileri yapar, bunlardan yemeniler yapıp Karasu pazarında, Boyabat pazarında satarlardı. Sinop mamur, ahali kalabalık, yemeniciler her esnaftan fazla idi. Karasu pazarı da mühim bir panayırı. Bunlar hep söndü. Bugün Sinop yanmış harap, ıssızdır. Ancak üç dört yemenici kalmıştır. Avrupa derileri tabakhaneyi de söndürdü.

Bu vaziyet içinde babam kunduracılık yapınca iyi kazanç temin etmiş. Boyabat, Ayancık vesair yakın şehirlerin zenginleri de kunduralarını babama yaptırmışlardır. Bazen on kişiye kadar çalıştırdığını bilirim. Babamdır ki, Sinop'a kunduracılığı sokmuş, çıraklar yetiştirmiştir. Şimdiki kunduracılar onun çıraklarının çıraklarıdır.

Fakat tıbbiyenin son sınıflarında iken Sinop Rumlar'ı kunduracılıkta terakki edip çoğalmışlar ve bu sanatı Türklerin elinden almışlardır. Babam da artık ihtiyarlamıştı. Onun da kazancı azalmış, zarurete düşmüş, bana da eskisi gibi yardım edememiştir. Dükkânını ve bazı şeylerini satıp yemiştir.

Babam terbiyeme çok dikkat ederdi. Beni yalnız sokakta gezdirmez, kimse ile konuşurmazdı. Kızdıkça iyice döğderdi. Çok dayagını yedim. Bir defa kalın bir kömürlük maşası ile beni döğdüğünü ve maşanın eğildiğini unutmam. Mektepten eve, evden mektebe. Başka bir şey yok. Gezmeğe beni kendisi götürürdü.

Mektepten eve geldikten sonra da hergün bana evde bir şey ezberletir, on satırlık meşk yazdırırdı. Bu sayede çok güzel şeyler ezberledim ve hüsn-ü hatta sahip oldum. Daima bana doğruluk ve bilhassa namus üzerine nasihat eder, aksi halde derhal beni keseceğini söylerdi. Anamınki kadar değilse de her halde fazilet hususunda babamın tehditlerinin de üzerimde tesiri olduğu şüphesizdir. Bir çocuğun terbiyesinde tatlılık ile tehdidi birleştirmek iyi usuldür. Aynı zamanda mükâfat vaadi ile de beni teşvik ederdi. İyi çalıştığım vakit para verir, elbise yaptırırdı. Her yıl İstanbul'a gider; kösele ve sair levazım satın alırdı. Sinop Rüştiyesi'nden çıkacağım yıl, çok mükâfat kazanırsam beni İstanbul'a götüreceğini vaadetmişti. Çalıştım. Herkesten ziyade mükâfat kazandım. Bunlar, Mutasarrıfın huzurunda merasimle dağıtıldı. Kreplere sarılmış kitaplardı. On kitap yani on mükâfat aldım. O yıl İstanbul'a götürdü. Beraber gezdik. İstanbul'u gördüm.

HALASI-AMCASI

İstanbul'da bir halam vardı. Uzun boylu, nuranî yüzlü, güzel bir ihtiyardı. Kocasını şehremaneti mühendislerinden idi. Kalamış'ta bir köşkleri vardı. Orada şimdi plaj olan yerler Fener'e giden yola kadar arsa halinde idi ve kendilerininindi. Orada misafir olduk.

Babamın birçok kardeşleri varmış. Biri Baytar Binbaşısı imiş, Bağdat'ta ölmüş. Bunlar ve babaları hep uzun ömür sürmüşlerdir. Babam da yetmişbeş yaşında ben Rusya'da Moskova Muahedesi'ni yaparken Sinop'ta öldü.

SINOP VE İSTANBUL

Sinop güzel bir şehirdir. Bir yarımada'nın berzahı üzerindedir. Öyle güzel manzaraları vardır ki, bayılırım. Bu kadar yer gezdim en güzel yer İstanbul, sonra Sinop'tur. Memleketin iki kal'ası vardır. Yavuz Selim bir Türkçe şiirinde Sinop'u en mühim kal'aları arasında sayıyor. Bir asır evveline kadar Anadolu'nun en mühim

kal'ası, şehri ve limanı olmuştur. Bizans devrinde ve Türkler zamanında bahrî ticaret merkezi imiş, çocukluğumda da Sinop ahalisinin iki yüz kadar yelken gemisi vardı. Bir de tersanesi vardı. Harp gemileri yapılırmış. Ben sonra orayı park haline koydurdum. Vapurların icadından ve harp fenninin tekemmülünden sonra ehemmiyetini kaybetti. Bir balıkçılık merkezidir. Hatta Yunan ve Romalılar devrinde bile ta Mısır'a kadar tuzlu balık gönderirmiş. Bu malumatı Jül Sezar'ın Kleopatra ile İskenderiye'deki aşklarını okurken o meyanda gördüm. Bu sanat da bugün sönmüş bir halde-dir. İnsanlar balıkları yiyecek yerde, şimdi balıklar denizde birbirini yiyor. Bu servet bu halkın ayağı dibinde boşuna duruyor. Balıkçılar limandan dışarı çıkmazlar. İsterler ki; balık limana, kendi ayaklarına gelsin. Umumi harpte büyük iki yangın ile şehrin dörtte üçü yanıp sönmüş, ahali de dağılmış, halkın bir kısmını da harp yemiş, bitirmiştir. Bugün ıssız bir harabe halindedir. Halbuki bu Paris'te, Sinop'un bir asır evvelki manzaralarına ait birkaç resim buldum. Bunlar bu şehirde ne güzel evler olduğunu göstermektedir. Şimdi bunların yerinde yeller esiyor. Bu resimleri Sinop'ta tesis ettiğim kütüphaneye koyacağım. İyi bir yadigârdır. Rus donanması Türk donanmasını yaktıktan sonra İngiliz, Fransız ve Sardonya ile müştereken Sivastopol'a donanma ve ordu gönderdiğimiz vakit müttefikler Sinop'u üssülhareke yapmışlardı. Bu resimleri Fransız donanması ile gelen bir Fransız ressamı yapmıştır.

Yine tekrar ederim. Bu kadar dünyayı dolaşım. Güzel yerler gördüm; fakat İstanbul ve ikinci derecede Sinop kadar güzel yer görmedim. Sinop'ta tabiat pek güzeldir. Seyyid Bilâl'den bakınca manzarası harikulâdedir. Yarımada üzerinde on beş kadar menba vardır. Hele Sinop'ta bir grup olur, İstanbul'da da, hiçbir yerde de eşi yoktur. Bu grubu Meydaneteğinden seyretmelidir. Bu benim bir sevgili eğlencem idi. Daima oradan grubu seyrededim. İnceburun üzerinde ufuk, türlü renkler ve altın yıldızları içinde semavi, ilahi bir tablo olur.

Ahalisi iyi insanlardır. Çocukluğumda bir hırsızlık, bir fuhuş işitilmezdi. Geceleri erkekler kahvehanelere, kadınlar birbirine misafirliğe giderlerdi. Her kapının bir ipi vardı. Giderler, gelin-

ce ipi çekip girerlerdi. Yahut bazısı kapısını kilitlerdi; lâkin anah-tarı eşîğe bırakırdı. Sebebi kocaları kendilerinden evvel gelirse beklemeyip içeri girsın diye idi. Evde kimse yok iken birinin gelip ipi çekerek veya anahtarı alıp kapıyı açarak girip hırsızlık ettiğî işitilmemiştir. Sinop'ta fahişe nedir bilinmezdi. Böyle bir asayiş ve namus vardı. Bu, hükümetin işi değil, halkın ahlâkı sayesinde idi. Fakat bugün bunlar da hayal olmuştur. Hırsızlık, fuhuş vakaları olup durmaktadır.

Sinop'ta Yunanlılar'a, Mihrıda da, Romalılar'a, Bizans'a, Selçuklular'a ve sair Türkler'e dair pekçok eser vardır. Henüz harfiyat yapılmamıştır. Yapılsa çok şey bulunacağı muhtemeldir. Meydandaki âsâr-ı atıkayı Sivastopol Harb'i zamanında İngilizler ve Fransızlar yağma edip Londra ve Paris'e götürmüşlerdir. Fakat yine çok. Şehrin altında büyük bir tünel vardır. Ne olduğunu kim-senin bildiği yok.

Sinop'a yakın ve eskiden âdetâ oranın sayfiyesi halinde olan Gerze vardır. İyi bir yerdir. Ahalisi de çok iyidir. Gerze benim ikinci vatanım gibidir, yazları ailece oraya giderdik. Orada bir acı su vardır ki, hem manzarası, hem suyu pek iyidir. Bu su mide hastalıkları için en iyi devadır. Oraya Avrupa tarzı müesseseler ve oteller yapılsa, bu su şişeler ile satılsa ne iyi şey olur.

İLK ÖĞRENİMİ

Dört yaşında "Kapan" daki ilk mektebe başladım. Bu mekteb ve yanındaki cami Umumi Harpte yanıp bitmiştir. Sıralarda otururduk. Ders için hocanın oturduğu yere gidip onun önünde diz çökerek kuru tahta üzerine otururduk. İki sarıklı hoca vardı. Biri Ahmed Efendi adında başhoca idi. Diğeri Hacı Dayı adında iki büklüm bir ihtiyardı. Değnekleri ve falakaları vardı. Çocukları bunlarla döğlerdi. Bu mektepten başka hatıra muhafaza edeme-mişim. Oradan Selçuklular'dan Sultan Alaeddin'in yaptırdığı ve Büyük Cami denilen camiin avlusundaki ve İsfendiyaroğulları mezarları yakınındaki Rüştîye mektebine girdim. Bu mezarlığın duvarlarındaki raflarda yazma birçok kitap vardı. On sene evvel

bunları görmeğe gittim. Bir tane bile bulamadım. Belki de içinde kıymetli eserler vardı. 'Gitmiş. Böyle nelerimiz gitmiştir.

Ahmed Efendi çok terbiyeli bir adamdı. Herkes onu severdi. Bu hocam beni çok severmiş, ben bilmiyorum. Yalnız bundan bir şey hatırımda. Şimdiki orta mektebin temel konma merasimi yapıldı. Mektebimizin çocuklarını oraya götürdüler. Dualar edildi. Bize kuzu dolması ve helva yedirdiler. Yemek esnasında Ahmed Efendi birkaç defa yanımıza geldi. Beni okşadı ve dedi ki; tatlı çok ye, zihin açar. Bu söz hatırımda kalmıştır. Meğerse ben mektebi bitirip Rüştîye'ye giderken babamı çağırılmış, ona şunları söylemiş: "Oğlun çok zekidir. Mektepte üç yüz çocuk var. Hepsinin aklını toplasan onun akli kadar etmez. Aman çocuğu sonra İstanbul'a yollayıp okuttur. Büyük adam olur. Devlete, millete büyük hizmetler eder. Sakın bu çocuğun terbiyesinden vazgeçme!". Bunu ben büyüdükten sonra babam bana birkaç defa söylemiş, "Allah rahmet eylesin **Ahmed Efendi** akıllı adammış", demiştir.

Babam benim tahsile devam etmeme çok gayret ederdi. İhtimal sırf bu adamın teşviki ile ki ben tahsil etmiş oldum.

İlk mektebe giderken diğer işim evimizin önündeki sokakta mahallelinin çocukları ile oyun oynamaktı. Benden yaşlıları vardı; fakat çocuklar beni baş tanırlardı. Kumanda bende idi. Oyunlarımız şunlardı:

ESKİ İSTANBUL'DA ÇOCUK OYUNLARI

1-Saklanbaç- Birimiz saklanır, diğerleri onu arardı.

2-Kaydırak- Enli ve mücellâ taşlar ile dikili olan bir kazığı vurup etrafındaki daireden çıkarmaktır. Taş kaydırır bir surette atılır.

3-Dilden- Bu, İstanbul'da "Bilye" denilen şeydir ki, Fransızca'dan alınmadır. Dilden asıl Türkçesidir. Bunu kendimiz yaptık. Bir ufak ceviz kadar bir taştır. Tuğla veya kiremit ufak ve yuvarlakça bir halde kırıp çeşmenin yanındaki kaldırım taşlarına sürttüre sürttüre yuvarlak ve mücellâ yapardık. Bizim evin yanına aşağı hamamın önündeki çeşmenin kaldırım taşlarında bu sürt-

melerden hasıl olmuş uzun ve ortası geniş oyuklar vardır ki; son zamana kadar orada gördüm. Bilmem hâlâ duruyor mu? Bunlar bu sürtmelerin açtığı oyuklardır. Biz bu oyukları hazır bulduk. Demek birkaç asırdır vardı. Görülüyor ki o vakit her şey millidir. Ama kabaca. Zararı yok.

Dildenlerle yuvarlıyarak zorlu oyunlar oynadığımız gibi yere bir çiviye dikip üzerine para kor ve paraya nişan da atardık.

4-Ceviz- Çukur yapıp içine ceviz atarak doldururduk.

5-Körebe- Birinin gözünü bağlar, diğerlerini aratırdık.

6- Bir bohçayı kucaktan kucağa atardık.

7-Uzun eşek- Biri eğilir ve başını duvara dayar, diğer biri de eğilip onun belini kucaklar. Böylece üç-dört çocuk sıralanır. Diğer takım çocuklar sıçrayıp ata biner gibi bunların üstüne biner. Üstteki birinci çocuk bir solukta birden ona, ikinci seferde on beş, ilâ... arttırarak sayar. Bir solukta sayamazsa onlar yatar, diğerleri biner.

8-Kale- Çocuklar iki takım olup bir sırada ve yarımşar metre aralı ve bir istikamette üçer büyükçe taş dikerler. İki taraf nöbetle bunlara taşlar atarlar. Gelen taş dikili taşı yıkmalıdır. Üçünü de yıkarlarsa oyunu kazanırlar. Kazanan taraf diğerlerinin sırtına binip kaleye giderler. Yine taş atarak oyuna başlanır.

9-Top- Portakal kadar meşin bir topla oynanır. Bu topu yemeniciler dikerlerdi. Beş- altı çocuk bir tarafta olur, taş veya tahtadan bir nişan diker, diğer beş-altı çocuk uzakça bir yere çekilir. Nişan başındakiler birer birer topu atarlar. Top şöyle atılır: Sağ el topu havaya atar, inerken bir tokat vurur, top diğer gruba doğru gider. Bunu yere düşmeden kaparlarsa kazanmışlardır. Nişan tarafına gelirler, diğerleri onların yerini alır. Yahut yere düşen topu biri alıp atar. Nişanı vurursa kazanmışlardır. Topu atmak tıpkı tenis oyunundaki gibi olup, raket avuçtur. İyi bir spordur. İhya edilmesi lâzımdır.

10-Esir almacağı- İki taraf olurlar. Birbirinden esir almak için koşuşurlar.

Bunlar Millî oyun ve sporlardır. Çocukluğumda büyük

adamlar da top oynarlardı. Cuma günleri Meydaneteği denilen kale harici geniş yere çıkarlar. Top, çomak, cirit oynarlar, at yarışı yaparlardı. Yazık ki hepsi terk edilmiştir. Demek bugünkü Avrupalılar gibi Türk'ün sporu da varmış. Demek Türk eskiden çok iyi imiş. Sonra kötüleşmiş. Avrupavâri teceddüt hareketi de onu bütünü mahvetmiştir. Çünkü eskiyi, millî şeyleri yıkmış, yerine Avrupavârisini koyamamış. Bu teceddüt devresi bizim için bir fetret devri olmuştur.

Mahallede köpekler de vardı. Çok idiler. Bir mahallenin köpeği diğer mahallenin köpeğini mahallesine sokmazdı. Gelirse hepsi birden hücum edip kovalardı. Muayyen hudutları vardı. Mahallelerin köpekleri bu hudutları geçemezlerdi. Yabancı insanlara da havlarlardı. Köpek pis sayılır, asla el sürülmez ve kimse üstüne onları sürdürmezdi. Halk bunlara yiyecek verirlerdi. Süprüntülerini herkes kapısının önüne döker, köpekler bunları yerd. Vakıa bunlar pisti ama, tanzifat servisi olmayan bir şehirde bir kısım pislikleri yiyip ortadan kaldırırlardı. Bu köpeklerle de oynardık. Biz onları, onlar bizi severlerdi. Bunlardan biri beni pek severdi. Bunların adları vardı. En çok "Karabaş" ve "Tazı" idi. Başı kara olmasa da bu ad verilirdi. Bu kelime eskî Türkçede Karavaş şeklinde de olarak hizmetçi demektir. Bunların içinde cinsi tazı olan köpek yoktu; fakat tazı denirdi. Türklerde bu adlar köpekler için umumdur. Bilhassa bu iki adın köpeklere verilmesi dikkate ve tetkike şayân bir keyfiyettir. Sinop'ta köpek yavrusuna gölbez, enik derler.

Bir işimiz de geceleri bilhassa kış geceleri kadınların toplanıp masal ve bilmece söylemeleri idi. Pek güzel ve bir çok millî, orjinal masal ve bilmecelerimiz vardır. Kayboluyorlar. Toplanıp basılması lâzımdır. Bunları tatlı tatlı dinlerdim.

BAYRAM GÜNLERİ

Diğer mühim bir işimiz de bayram ve hıdırellez beklemektir. Hıdırellezde kırlara çıkılır, kuzu ve helva yenirdi. Kızlar iki takım olup gelin alması denen oyunu oynarlardı. Bu oyuna mah-

sus türküler vardı. Söylerlerdi. Yazık ki bu güzel şeyler hep sönmüştür. Bu türkülerin havalarının güzellikleri hâlâ kulağımdadır.

Bayram büyük bir vaka ve sevinç idi. Babamla Büyük Camiye (Selçuklulardan **Sultan Alaeddin**'in yaptırdığı cami ki onların cami mimarî tarzı üzere eski Akdeniz mimarisi olup müstatil ve içinde birçok direkleri hâvidir.) Bayram namazına giderdik. Herkes o gece yıkanır, iyi elbiselerini giyer, Büyük Camiye gelirdi. Cami tamamıyla dolardı. Hatta avluda bile cemaat olurdu. Bu herkes için ne sevinç, ne vecd idi. Şimdi bu camide on kişilik bile bir cemaat yok.

Namazdan sonra eve gelinir, küçükler büyüklerin ellerini öper, büyükler de onlara hediye verirlerdi. Keza aile mezarlıklarına gidip başlarında Kuran okurlardı. O günü eş-dost, hısım ve akrabaya bayram tebriğine gidilirdi. Erkekler için Meydaneteği'nde kadınlar için de Topdeliği'nde bayram yeri kurulurdu. Buralarda salıncaklar, dolaplar, beşikler olurdu. Satıcılar, birçok yiyecek, bilhassa şekerler satarlardı. Ağda haline getirilmiş bir-iki okka şekeri çekip uzatır ve tekrar top eder; bunu yaparak dolaşırlardı. İsteyenlere bundan bir miktar uzatıp kopararak satarlardı. Bunlar elleri şekere yapışmasın diye ikide bir ellerini tükürüklerlerdi ki; sıhata ne kadar muzırdır. Ne ise o zaman Sinop'ta firengi nedir bilinmezdi. Ama başka sâri hastalıklar elbet vardı. Buralarda güreşler olurdu. Güreş mühim bir eğlence idi. Meşhur pehlivanlar vardı. Bunlar kuvvet ve maharetlerine göre üç derece olup, başa, ortaya, küçüğe güreşirlerdi. Yenienlere koç, basma, dana gibi ödülleri verilirdi. Bunlar ne güzel millî âdetlerdi. Herkes-te büyük bir aile muhabbeti vardı. Herkes evine, anasına, babasına, çoluğuna, çocuğuna saf ve tabii bir muhabbetle merbuttu. Bayramlar bu güzel âdetlerle bu hisleri tezahür ettirirdi. Hepsi söndü. Bu sönmek fecidir. Çünkü inkıraz alâmetidir. Giden Türk'ün harsıdır ki, o gidince kendi de gider.

SÜNNET DÜĞÜNÜ

Düğünler de bize eğlence idi. Sünnet düğünleri, bilhassa evlenme düğünleri olurdu. Perşembe günleri "gelin alma" alayı yapılırdı. Bir sürü halk gelir, gelini anasının evinden alıp çadır gibi bir şeyin altına alarak güveyin evine götürürlerdi. Giderken bir ağızdan ilâhiler ve türküler söylenirdi. Gelin almanın hususi türkü ve havaları vardı. Bazen bunlara bir mektebin çocukları da götürülürdü. Bakırına kadar kızın çeyizi alayın önünde giderdi.

Buna Kaliye derlerdi. Bu türkü ve ilâhilerin güzel bestelileri vardı. Kayboluyor, bir kısmı kayboldu zaten. Notalarını tesbit etmeli. Düğün evinde gelinin başından para saçılırdı. Buna saç derlerdi. Güvey gelinin yanına girdiği vakit, gelinin yüzünde duvağı olurdu, bunu güvey kaldırırdı. Sonra güvey gelini söyletmek için bir şeyler sorar, gelin cevap vermez, nihayet bir hediye verir, gelin söylerdi. Buna da "Söyletmelik" derlerdi. Gelinin işlediği el işleri bir odaya sergi hâlinde konur, herkes görürdü. Bu kızları çalıştırmak ve hüner sahibi etmek için iyi bir usuldü. Bu da gitti.

DÜĞÜN

Düğünlerde köçek oynardı. Bunun alınına para yapıştırırlardı. Kadın kısımlarında şarkı söyleyen ve def-dönbelek çalan kadınlar vardı. Bunlara çengi derlerdi.

Babam ve anam bana hiç türkü söyletmezlerdi. Tabii bir surette ve binefsihi söyleyecek olsam meneder ve azarlarlardı. Babam "Köçek mi olacaksın?" derdi. Bu tesir ile ben musikiden behresiz kaldım. Diyebilirim ki ömrümde bir şarkı söylememişimdir. Ne feci cehalet!.. Zavallılar terbiye ve namusu öyle zannederlerdi. Halbuki yirmi yaşımdan sonra musikiyi pek sevdim. Hâlâ şiiir ve musiki en sevdiğim şeydir; fakat ciddi tahsiller, hayat ve maişet gaileleri, politika facialarım bana vakit ve fırsat verip de musikîyi öğrenemedim. Hâlâ bir türkü söylemesini bilmem; fakat musikîyi, teganniyi delice bir sevgi ile dinlerim. İnsan denilen mahlûk buna muhtaçtır. Bazen en derin bir kederinde bir türkü tutturarak

derdini unuttur kendini avutur, hayatın büyük bir ihtiyacıdır. Ben bundan da mahrumum.

OKULA BAŞLAMA TÖRENİ

Çocukları mektebe başlatmak da büyük merasimle olurdu. Bir alayla ve ilâhi ile çocuğu mektebe götürürlerdi. Çocuk iyi giydirilir, başına altınlar konur, boynuna hamayilvâri "Supara kese-si" takılırdı. Teşvik için ne güzel âdetti. Bu da gitti. Supara, risale-nin Türkçesidir. Sünnet düğünleri de sokakta alayla yapıldı. Süs-lenmiş, başına altın takılmış sünnet çocuğunu ata bindirip ilâhiler-le sokaklarda gezdirirler, sonra sünnet ederlerdi.

YILBAŞI

Yılbaşı gecesi evlerdeki eski hasır, kütük, saman gibi şeyleri alıp sokağa yığardık, ateşleyip alevin üstünden "Müslümanlar kuş gibi, gâvurlar kurşun gibi" diyerek atlardık. Bu, Türklerin eski dinleri Şamanlıktan kalma bir âdet eseridir.

GÂVUR TAŞLAMAK

Arasıra da on-on beş çocuk toplanıp ceplerimize taş doldu-rur, Hristiyan mahallesine gâvur taşlamaya giderdik. Rast geldiği-miz Hristiyanlara taş yağmuru yağdırırdık. Onlar da zaten bize ya-parlardı. Benim başıma geldi. Ben Rüştiyede iken halam hastalan-mış, İstanbul'dan Sinop'a tebdil-i havaya gelmişti. Babam ona şehrin kenarında, kırdı ve denize nazır "Zeytinlik" denilen yerde bir ev tuttu. Ben mektebe gitmek için Hristiyan mahallesinden geçmeye mecburdum. Hristiyan çocukları birkaç defa beni döv-düler. Nihayet babam beni bir adamla mektebe yollamaya mecbur oldu. Sinop'un Varoş Mahallesi Hristiyan mahallesi idi. Nüfusça şehrin dörtte birini teşkil ederlerdi. Hristiyanlar ticaret erbabı, ça-lışkan, iffet cihetiyle Türk ahalisi derecesinde idiler. Fakat muta-assıb idiler. Çocukları evlerine lanet yağar diye Müslümanlara

hanelerini kiraya vermezlerdi.

CUMA ŞENLİĞİ

Büyüklerin de sporları vardı. Cuma günleri Meydaneteği'ne toplanıp at yarışı, cirit oyunu, güreş, top oyunu oynarlardı. Şerefli bir şeydi. Ben yirmi yaşlarımı bulduğum zaman bunlar büyükler için ayıp addedilmiş ve sönmüştür. Atalarda ne iyi âdetler varmış, sonraları cehaletle nasıl sönmüştür!..

RÜŞTİYE GÜNLERİ

On yaşımda Rüştîye mektebine gittim. Sınıflarda daima en ilerde idim. Bir-iki, nihayet üç okuyuşta bir şeyi ezberlerdim; fakat bir-iki hafta içinde bir kısmını unutturdum. Muhtelif zamanlarda birçok tekrar ettiğim şeyi unutmazdım. Hafıza tekerrür istemektedir. Bense çabuk ezberlediğimden bu cihetten zararım olmuştur. Bize Arabın emsile, avamil, izhar, maksud, kafiye ve isagojisini çok defa ne biz anlayarak, ne de hocalar anlatabilerek ezberlettiler. Gene Şeyh Sadi'nin Gülistan'ını ezberlettiler.

Bir gün başmuallim kızdı, sınıfta yirmi kişi idik. Hepimizi falakaya takıp döğmek istedi. Bir uçtan başladı, döğdü. Sırtüstü yatırıyor, ayaklarını kaldırıp falakaya geçiriyor. Falaka bir kalın sopa bir ip iki ucuna bağlanmış, ayakları bu ipe geçirip değneği büküyorlar. Ayaklar değnekte sabit kalıyor. Birer ucundan birer adam tutuyor. Ayaklar çıplak. Hoca koca bir kızılıcık değneği ile alabildiğine tabanlara vuruyor. Dayak yiyen yürüyemiyor. Taban şişiyor. Bazen kanıyor. Bana sıra geldi. "Yat sen!.." dedi. Yatmadım ve "Ben hayvan değilim ki dayak yiyeyim" dedim. Zorla döğmek istedi. Kitaplarımı alıp mektepten çıkıp gittim. Üç-dört gün mektebe gitmedim. Babam sordu, anlattım. Hiç bir şey demedi. Birkaç gün sonra babam: "Haydi, seni mektebe götüreceğim" dedi. Ben: "Kızıp mektebi kendim terk ettim. Gidemem" dedim. Babam: "Hayır! Sana ağır gelecek bir şey yok. Çünkü seni hoca kendi istiyor" dedi. Ve götürüp beni hocaya teslim etti. Babam sertliği-

ne rağmen demek beni izzet-i nefisli yaşatmayı ve böyle bir terbiye usulünü de biliyormuş. Hoca kendisine: "Bu çocuk çok zekidir. İlerde büyük adam olur, yazıktır. Tahsilden kalmasın. Getir" demişmiş. Eve döndüğüm vakit nasihatler ederek, bunu söyledi. Mektebe götürdü. Hoca bana hüsn-ü muamele etti.

Bu mektepte tahsil ederken bir işim de kuş idi. Kuşları delicesine seviyordum. Evde kapanca kurarak, ökse koyarak Saka, Florya, İskete, Meriç tutuyordum. Meriç iskete ile beraber yaşayan geçici bir kuştur. Belki de onun dışısidir. Bilmiyorum. Ağ da yapmıştım. Bununla da Meydaneteği'nde tutuyordum. Kafesleri, kapancaları kendim yapıyordum. Pedavra tahtasını ince çubuk yapıp dizime koyarak ve bıçağı dayayarak çekiyor yuvarlak yapıyordum. Kafesin tellerini bunlardan yapıyordum. Sonra bakır tel den de yapmaya başladım. Bu çubukları yaparken dizimde pantolonu kesiyordum. Anam gelir, pantolonu kesmeyeyim diye dizime bir bez parçası kordu. Ev kafes ve kapanca ile dolmuştu. Birçok kuşlarım vardı. Meriçleri "Selme" de talim ederdim. Selme bir çubuktur. Bir ucunda iki çatalı vardı. Oraya ceviz takılır. Meriç'in ayaklarına ip bağlayıp bir ucunu da Selmeye bağlardık. Hayvan talim neticesi uçar ve Selmeye konar, cevizi yerd. İlk zamanda bunu yapamaz, armut gibi ayaklarından asılı kalır. Böyle kuşa "Torlak" deriz. Galiba Türkçe acemi demek. Bir bahçe veya kırdaki iki metre kadar boyda bir kazık dikilir. Ucuna bir tarafa Selme ile bu kuş ufki olarak bir tarafına da yine ufki olarak ökse sarılmış çubuk konur. Büyük kazığın ortasına bir ip bağlanıp kırk-elli adım kadar uzakta oturulur. Buna "Salmotra" denir. Bir de kafeste "Çığırkan Kuş" vardır. Bunun civarına konur. Bu kuşa kafes kuşu da denir. Bir iskete sürüsü geçerken kafes kuşu öter, ip çekilir bu sallanmadan Selme kuşu havalanır ve yine selmeye konar. Bunu gören isketeler selmeye ve ökseye konar. Öksedekiler yapışıp sallanır. Gidip toplar, bir kafese doldururdum.

Saka ve Florya başka türlü tutulur. Bir balık ağı alıp bir metre boyunda ve müstatil şeklinde kesilir. İki ucu değnek ve uzun kenarları ip olarak vücuda gelen şeye bu ağ geçirilir. Her köşeye bir ip ve bunların ucuna birer kazık bağlanır. Bu kazıklar yere ça-

kılarak ağ kurulur. Bir ip ve kazık da değneklerden birinin ucuna bağlanıp ağın önüne çakılır. Bu ipe bir uzun ip bağlanıp 40-50 adım uzağa ucu alınır ve burada oturulur. Ağın önüne diken diki-
lir. Yanına bir kafes kuşu konur. Dikenin yanına da bir salmostra konur. Bu salmostraya da uzun bir ip bağlanır. Bunda ayağından bağlı bir saka vardır. Bu salmostra öteki gibi olmayıp, şu şekildedir:

Sakalar geçerken kafes kuşu öter. Salmostra iple çekilerek harekete getirilir; bağlı kuş uçuşur. Bunu gören kuşlar gelip dikenin üstüne konar. Ağın ipi süratle çekilir. Ağ yerden kalkıp dikenin üstüne kapanır. Kuşlar ağın altında kalır. Bazan on, on beş kuş birden tutulur. Bunda bazan florya da tutulur. Floryadan da kafes kuşu yaptığımız olurdu.

Bunlar benim büyük hevesim, keyifli eğlencem idi. Ev kafes, kuş vesaire levazımla dolmuştu. Meğerse babam kızarmış. Birgün ben yokken eve gelip bütün kuşları salıvermiş, kafeslerin bir kısmını da kırmış. Gelip bunu görünce ağladım. Ve ondan sonra bir daha kuşçuluk etmedim. Bir sakam vardı pekçok öterdi. Onu hepsinden ziyade severdim. Ona çok yandım ve tuhaf değil mi hâlâ acısı içimden çıkmamıştır.

Bu mektepte iken bir hevesim de Muhammediye, Ahmediye, Seyyid Battal Gazi, Kan Kalesi, Hayber Kalesi gibi kitapları okumaktı. Bunları seve seve ve heyecanla okurdum. Okudukça bana kahramanlık hevesi gelirdi. Anlıyorum ki Türk'ün o eski meşhur kahramanlık terbiyesini bu eserler veriyordu. Yazık ki hepsi de on paralık oldu. Şimdi asrî olarak onları yeniden yazmak lâzımdır.

Bir aralık çok sofu oldum. Sevabı çok diye namazları, evde değil, camiye gidip kılardım. Erken uyanır, sabah namazına da hi camiye giderdim. Anam, babam pek memnundu. İtiraf ederim ki; benim de dünyada en saadetli devrim budur. İlahi bir neşe içinde idim. Önümde parlak bir istikbal, semavi bir ümit, mesut ve emin bir ahiret görüyordum. Taş, toprak, herşey bana mesut gelir, saadet telkin ederdi. Herşey bana bahtiyarlık verirdi. Ezan okunurken dehşetli heyecanlar duyardım. Kendimi kuş gibi hafif his-

sederdim. Yerlere sığmazdım. Yürürken âdeta uçuyorum gibi gelirdi. Sanki gökler benim diyarımdı. Pürüzsüz, en ufak bir lekeden âri, temiz bir insandım. O her şeye kaadir Allah ve her ihsanı benim içindi. Bu hal bir yıl sürdü. Namazı bıraktım. Galiba bu sofuluğum, kahramanlık hissim gibi Muhammediyelerin tesiri ve ana-baba terbiyesi ileydi. Namazı bıraktığımın sebebi ya bu işin zahmetli ve çok olmasından yorulup bıkmak neticesiydi, yahut öyle bir yaş devresiydi, geldi-geçti. Ah keşke gitmeseydi. Bir daha bu tatlı ve mesut hayatı bulamadım. Bin yazık!.. Şimdi istinatgâhsız, ümitsiz, dehşetli bir emelden mahrum bedbinlik içinde ye'sten, kederden yana biten bir mahlûkum.

Battal Gazilere düştüğüm zaman bunları okudukça bende yiğitliğe, kahramanlığa, mertliğe büyük bir aşk uyandı. Bir kılıç çalışta bin kâfiri kestiği gibi cümleleri okurken heyecanla sıçradım. Ben de böyle yapabilsen derdim. Bir kılıç çalışta bin kâfir kesmek isterdim.

Bu kitapların tesiriyle bende gayet kuvvetli bir pehlivan, bir asker ve kumandan olmak hevesi uyandı. Mektepte çocuklar ile güreş etmeye başladım. Babam beni hekim yapmak istiyordu. Ben ise sonra İstanbul Askeri Rüstiyesini bitirdiğim vakit Askeri Tıbbiye İdadisi'ne gideceğim yerde bu hevesledir ki Harbiye İdadisi'ne gidip yazıldım.

Bu eserler ne mühim eserlerdi. Bence şüphe yoktur ki; Türk'ü kahraman eden bu kadar fütuhat yaptıran yüzde doksan çocuklukta bu eserlerin verdiği terbiyedir. Zaten bunlar Müslümanlıkta Türk'ün ilk istila eserleridir. Bunlar ıslah edilerek yeniden basılsa millî terbiye için büyük yardımları olur. Sinop'ta çokça kahve vardır. Çocukluğumuzda bu kahveler gündüzleri hemen de boş idi; fakat geceleri dolardı. Bu kahvelerde kenarlara duvarların hizalarınca yapılmış dört sedir, bir de peykeler vardı. Müşteriler bunlara oturlardı. Peyke tıpkı kanepedir. Galiba bu Türkçe kelime kanepa mukabilidir. Üç-beş kişi bir arada veya bütün kahve halkı birden muhtelif şeylerden, işlerden konuşurlardı. Konuşmada bir usûl ve edep vardı. Biri diğerinin sözünü kesemezdi. Birinin de çok söylemesi ayıptı. Hakikaten burası terbiyeye, sanata, tica-

rete dair müdavele-i efkâra yarar birer kulüp halinde idi. Oyun azdı. Oyunlar Domino, tavla ve iskambil kâğıdı idi. İskâmbil kâğıdı ile çaka adında bir oyun oynarlardı. Bundan yirmi yıl kadar evvel Fransa'da bir kitapçı dükkânında "Briç" adında bir kitap gördüm. Bu adam briçin Türk oyunu olduğunu, İzmir'de oynandığını söylüyor. Hakikaten çaka briçin aynıdır. "Ato" koz ise de bu oyunda çakadır. Demek bu oyun Türk icadıdır. Frenkler Türk'ün çaka dedikleri oyunu alıp biraz tekemmül ettirerek Avrupa'da hâlâ moda olan ve en yüksek, zengin tabakaların oynadığı briçi meydana getirmişlerdir. Bazı kahvelerde asılı birkaç saz bulunurdu. Bunlar ekseriyetle Bektaşî kahvesi idi. Bunlardan Burhani, Aşık Haydar gibi birkaç âşık vardı. Bu sazları çalar, nefes, koşma ve emsalini söylerlerdi. Bektaşîler otuz-kırk kadar idi. Halk bunları sevmezdi; fakat en münnevver ve duygulu insanlar bunlardı. Kahveci Ali Usta vardı. Bektaşîlerin ileri gelenlerinden idi. Ümmî olduğu halde fikirli ve hilkaten zeki bir insandı. Hafızasında birçok büyük şairlerin şiirleri vardı. Fakat bunlar çok rakı içerlerdi.

Bazı zamanlarda ise başka şehirlerden sazı ile şair gelir; bir kahvede ödül asardı. O kahve o kadar dolardı ki iğne atılsa yere düşmezdi. Bazı kahvelerde kış geceleri Muhammediyle, Seyyid Battal gibi kitaplar okunurdu. Biri okur, diğerleri dini bir sükût ve dikkatle dinlenirdi. Bu kahveler de pek dolardı. Kalenin şehirden harice, köylere giden bir yolu vardı. Ve burada büyük bir kapı vardı. Akşam olunca bu kapı kapanır, şehre girmek mümkün olmazdı. Köylerden Sinop'a gelenler yetişemezlerse gece dışarda "Kumluk" denen yerde kalmağa mecbur olurlardı. Orada bir han vardı. Kapı sabahleyin açılırdı. Bundan yirmi yıl kadar evvel bu âdet kalkmış, geceleri kapı kapanmamıştır. Şimdi oralar kısmen yıkılmıştır. Üç tarafı deniz ve bir tarafı kara olup o da kale ile muhafazalı olan Sinop'a umumi bir hapishane ve sürgün yeri yapılmıştı. Her cins kabahatlılardan sürgün vardı. Benim çocukluğumda ve tâ İttihatçılar'ın sonuna kadar en çok sürgünler politika sürgünleri idi.

Yine yirmi yıl evveline kadar Sinop'ta kadın çarşıdan geçemezdi. Köye gidecekler mutlaka çarşıdan geçmek mec-

huriyetindeydi. Bunun için sabah erken, daha dükkânlar açılmadan geçip giderlerdi.

Rüştiye'de iken yüzmek, ata binmek, tüfek atmak ve balık tutmayı pek severdim. Babam denize beni yalnız bırakmazdı. Akşam kendisi kayıkla Kumluğa götürürdü. Bu suretle iyi yüzmeyi öğrendim. Yüzerek sahilten o kadar açılırdık ki; bir defa sahildekiler beni görememişler, merak edip bir kayıkla bir kaç kişi süratle geldiler. Beni sağ buldular ve karaya döndürdüler. Fakat bu dereceye gelmek için iki defa boğuluyordum; yetişip kurtardılar. Cesurdum, böyle şeylere aldırılmaz, denize açılırdım. Birinde gittiğim uzaktaki bir kayaya vardım; fakat yorulmuştum. Kaya da yosunlu, kayıyordu. Bir türlü üstüne çıkıp dinlenemedim. Batıp su yutmağa başladım. Uğraşmış; nihayet kendimi bırakıvermişim; ölüm güç şey... Bol su yuttum. Gözlerimde alâimisema renkleri oldu. Göğsüm yırtılır gibi idi. Sonra bilmiyorum. Gelip aldılar. Birinde henüz daha melekeli bir yüzücü değilken pek dalgali bir havada denize girip açıldım. Dalgalar bana nefes aldırmiyordu. Boğulmama ramak kalmıştı. Kayıkla gelip kurtardılar.

Sahildeki iskelelerin üzerinde balık tutardım. Bu da pek sevdiğim şeydi. Bir dükkândan olta satın alırdım. Sonra ahırları dolaşıp, atların kuyruklarından kıl koparırdım. Bu tehlikeli ve maharet ister bir iştir. Çünkü atlar çifte atarlar. Sinop'un, yağ ve emsali yiyeceğini Boyabat gönderir. Bunlar katırlar ve atlar ile nakledilir. Her Perşembe pazar kurulup satılır. Bu atları kahvelerin bir kısmında olan büyük ahırlara bağlardı. İşte buralardan kıl koparırdım. Bunları bükerek, birbirine bağlar, sonra midye çıkarır; bununla balık tutardım.

Evden babamın yanına giderken bir kahvenin önünden geçirdim. Yol böyle idi. Orada şişman bir adam vardı. Sürgünmüş. Bana fena lakırdılar söylerdi. Babama söyleyeyim dedim. Utandım. İyisi buradan geçmemek dedim. Doğru yolu bırakıp bir yokuş çıkıp diğer bir yokuştan inerek babamın yanına gider oldum. Ben çocuktum ama bu adam böyle yapardı.

Babamın Hasan Bey adında köyde oturur Çerkez bir dostu vardı. Çok iyi bir adamdı. Bir defa beni köyüne götürdü. Çerkez

âdeti üzere bana bir at verdi. Köyü çok ısıtmalık idi. Orada ısıtma aldım. O vakit ısıtmanın kinin ile sistematik tedavisi bilinmiyordu. Hekimler kinin veriyor geçiyor, yine geliyordu. Tam bir yıl çektim. Isıtma hınzır bir hastalıktır. Harbi Umumi'den evvel Mısır'a gittiğim vakit pek sıcaktı. Orada nüksetti. Yani yirmi beş yıl aradan sonra. Kahire'de ısıtma yoktur. Nüks olduğu muhakkaktır.

Bu atı pek severdim, ona bakardım. Yiyeceğini verir, tımar ederdim. Biner, gezerdim. Bu sayede biniciliği öğrendim. Ama koştururken birkaç defa düştüm. Tüfenk merakımı bir türlü memnun edemedim. Babam, anam bırakmadılar ve bana tüfenk almadılar. Tehlikeli şey dediler. Halbuki avcılık en sevdiğim şeydir. Hâlâ kara ve balık avlarına ata, köy hayatına sönmeyen bir hevesim vardır. Hâlâ da bunları ilme, maişete, devlete ve millete çalışmaktan, siyasî vaziyetlerimden bir türlü yapıp, hevesimi iyice alamadım.

Rüştiye'nin son sınıfına geçerken imtihan olduk. On kitap mükâfat kazandım. Kreple sarılı kurdele ile bağlı bu kitapları alıp eve geldim. Açtım. Bu matbu kitaplardan bir tanesinin adı "Mürşidü'l-Müteehhilin" idi. Bu kitap gözümü açtı. İkide bir okudum durdum. İşte benim şehvete dair ilk aldığım malumat budur. Bize bu kitapları mükâfat diye veren adamlar ne düşüncesiz adamlar, ne zavallı kafalar imiş.

RÜŞTİYE BİTTİKTEN SONRA

Nihayet Rüştiye'yi bitirdim. Birçok mükâfat kazanarak şahadetnâme aldım. Yaşım on dört idi. Boş zaman geçirmemek için babam beni hükümette mühendisin yanına verdi. Nafia mühendisi halamın kocasının yetiştirdiği biri idi. Orada bir miktar resme çalıştım. Bir topçu zabitinden de Fransızca dersleri aldım. İstanbul'da mektep vakti gelince babam beni alıp İstanbul'a götürdü. Halama teslim etti. Bu esnada eniştem ölmüş, halamın kızı da ölmüş, iki küçük çocuk bırakmıştı. Damadı da yanında idi. Kendisi de hastalıklı idi. Beylerbeyi'nde İstavroz'da oturuyordu. Kocası, kızı Kalamış'ta ölmüş bu sebeple bu köşkü terk etmişti. Tıbbiye

girmek için Askeri Rüştiye'de okumak lâzım olduğunu söylediler. Beni Soğukçeşme Rüştiyesi'ne verdiler.

Vapurla gidip geliyordum. Her sabah Kuzguncuk'tan Yahudiler binerlerdi. Çoğu ihtiyar ve uzun sakallı idiler. Oturur, Tevrat okurlar, uzun sakalları bir düziye ve tuhaf surette sallanır dururdu. Bunu ve tuhaf konuşmalarını seyretmek hoşuma giderdi. Vapurda eğlencem bu idi.

Bu mektepte sınıfımızda iki yüz kadar çocuk vardı. İlk hususi imtihanında çavuş oldum. Yanıma bir paşanın çocuğunu ders öğretiyim diye verdiler. Çavuşlar rahlelerin başında oturlardı.

İLK SARHOŞLUK

Teneffüshanede bir Arnavut bakkal vardı. Şıra da satardı. Çocuklar "Eski şıra iyi olur" dediler. Ben de "Bana da eski şıra ver" dedim. "Peki saklarım" dedi. Bir hafta sonra verdi. İçtim. Dershaneye gittim. Derken başım bir hoş dönmeye başladı. Keyifli oldum. Sanki cennette idim. Ama bir şey anlamadım. Neden sonra rakı içtim de o vakit bunun sarhoşluk olduğunu anladım. İşte ilk sarhoşluğum budur.

Son sınıfa geldik. Sınıfta Anadolu bir çocuk vardı; fakirdi. Babası bir pansiyona koymuş, gitmiş. Buna acıdım. Çok iyi ahbap olmuştuk. Harçlığımdan ona da verirdim. Bir aralık çamaşırı da kalmamıştı. Çamaşırlarımdan da bir kısmını getirip verdim. Bu çocuğu hakiki ve saf bir sevgi ile severdim. Benden bir-iki yaş büyüktü. Bir gün beni evine çağırdı. Gece kalmağa da zorladı. Halamdan korktuğum halde nasılda uydum, kaldım. "Rakı içelim" dedi, içtim. Bana bir yatak yaptılar, yattım. Uyumuşum. Bir aralık birden uyandım. Anladım ki; karanlıkta biri yatağımdan donumu çekiyor ve kesiyor. Yataktan fırladım. Adam da derhal kaçtı. Bak-tım ki; donum kesilmiş. Artık uyuyamadım. Giyindim. Bu işi yapan o çocuktuk. Bereket versin ki uyandım. Bu hakarete uğrayışımı aklımı başımdan aldı. Şunu bulayım, boğayım dedim. Evindeyim, korktum. Pencereyi de açtım. Bir şey olsa bağıracağım. Hem de düşündüm, aklım başıma geldi:

"Bu âdi çocuk bana istediğini yapamamıştır. Bunu dallandırmaktansa kapatmak evlâdır" dedim. Fakat mutlaka intikam almak fikri hâsıl oldu. Ben de ona yaparım dedim. Gece sokağa çıkmağa da korktum. Nihayet şafak sökerken sokağa fırladım. Karşıma çıktı. Şuna bağırayım dedim. Fakat böyle bir denaet teşebbüsünün lakırdısını bile ağzıma almağa utandım.

Bu bana büyük bir ders oldu. Bana insanlara dost demenin, onları saf ve pak bir hisle sevmenin büyük bir hata olduğu fikrini verdi. Bu kadar iyilik ettiğim bir adam bile neler yapmak istiyor. Demek insanla dost olmaz neticesine vardım. Hakikaten sonra diğer türlü vak'alar bunu teyid etti. Ömrümde bugüne kadar kimseyi kendime dost saymadım. Dost sahibi olmak hevesinden vazgeçtim. Hâlâ öyleyim.

Bu çocuk sonra zabıt olmuş, nadiren sokakta rastgelirdim. Gördüğüm vakit İblis görmüş gibi olurdu; fakat zamanla intikam hissinden vazgeçtim. Zaman her şeyi unutturuyor. Sabretmek bunun için iyidir. Fena şeyleri de talik bu sebeple iyidir. O da benim yüzüme bakamaz, yere bakardı.

ASKERÎ İDADÎ GÜNLERİ

On altı yaşında Soğukçeşme'den şehadetnâme aldım. Arık Askeri İdâdiye gireceğim. Babam "Doktor ol" diyor, bense kahramanlık hislerimle asker olmak istiyordum. Babama rağmen Harbiye İdadisi elbisesi yaptırdım. Perşembe günü şehadetnâmemi alıp Çengelköy'deki Kuleli İdadisi'ne gittim. Bana: "Peki, fakat Cumartesi günü gel! Bugün tatil oluyor" dediler. Sirkeci'de bir otelin altındaki kahveye Sinoplu olup İstanbul'da muhtelif mekteplerde tahsilde olan talebe gelirdi. Cuma günü oraya gittim. Mülkiye mektebinde daima sınıfında birinci olan Sêlami adında bir Sinoplu talebe vardı. O da gelmişti. Elbisemi görüp "Sen asker mi oluyorsun?" dedi. Böbürlenerek: "Evet!" dedim. Arzum süvari olmak. Düşmana atla saldırmak...

İki saat bana nasihat etti. "İllâ doktor ol. Doktorluk bir sanattır, ilimdir. İlerde âlim olursun askerlik iyi değildir. Sana yazık

olur" gibi birçok sözler söyledi. Ve nihayet beni iknâ etti. Cumartesi günü yine Kuleli'de ve daha yukarıda olan Tıbbiye İdadisi'ne gidip yazıldım. Hekim olmama işte Selâmi sebep olmuştur. Çok memnunum ve her hatırladıkça onu hayır ile yadederim. Zavallı mektepten çıktuktan ve parlak imtihan verdikten sonra ilk memuriyetinde öldü. Eğer yaşasaydı mutlak büyük adam olurdu.

Bu mektepte üç yıl okudum. İdare tamamen asker idi. Sık disiplin vardı. Hocalar bir-ikisi müstesna zabitti. İyi hocalar vardı. Meselâ çocukların "Meteroloji" dedikleri Seyyid Bey adında uzun sakallı, ihtiyarca, Avrupa'da tahsil etmiş iyi bir ressam, resim hocamızdı. Keza çocukların Batlamyüs adını verdikleri adını hatırlayamadığım muktedir bir binbaşı tarih hocası idi. Muavini mülazım Muhtar Bey de pek değerli bir hoca idi. Bunlar bize, fırsat buldukça hürriyet dersleri de verirlerdi. Hele Muhtar Bey ateşli ve çekinmezdi. Nihayet bu yüzden sürgüne gönderildi. Bu kıymetli hocayı Meşrutiyet ibtidalarında Darüşşafaka'da gördüm. Orda hoca ve perişandı. Zavallı kıymeti bilinmemiş, istifade edilmemiş biridir. Edebiyat hocamız Vahit Bey adında bir yüzbaşıydı. İyi ve muktedir biriydi. Bize en seçme edebi parçaları ezberlettirdi. Bu numunelerden bende edebiyat zevki uyanmıştır. Dahiliye zabitleri de vardı. Bunlar sınıfların idare işlerine bakarlardı.

Benim bu devrem haşarılık, kavgacılık, pehlivanlık, son devresinde ise şiir ve edebiyat, politika ve hürriyet-perverliktir. Derslerime o kadar çalışmıyordum; fakat yine daima sınıfın ilerisinde idim. Sınıfta ikiyüzden fazla talebe vardı. Herkesle kavgı ediyordum; bunu kavgı için değil kahramanlık davası için yapıyordum. Zaten talebede bu dava pek fazla ve en esaslı şeydir. Herkes kuvvetime boyun eğsin istiyordum. Galiba hâlâ Kan Kalelerinin tesiri altında idim. Güreş ediyordum. Hatta kisbet giyip zeytin yağ ile yağlanıp dahi güreşirdim. Mektep çok sıkı idi. Ama yine de böyle şeyler çok olurdu.

Bu mektepte bir tıp, bir de baytar talebesi vardı. Bunlar adeta iki düşman ordu gibi idiler. İki tarafın kabadayıları, ele başları vardı. Bunlar birbirleriyle yumruk yumruğa, usturpa, parmağa geçirilen ve muşta denilen bir demir, adi demir parçası ve emsali ile

döğüşür, birbirlerinin kafalarını yararlarıdı. Usturpayı deriden yapıarak bir ucuna kurşun diğer kısmına bükülmüş biz korduk. Otuz santimetre kadar bir değnek gibi idi. Bazen iki taraf otuz, kırk kişi kadar olup saf halinde muharebe ederdik. Ben epeyce insan döğdüm, beni de epeyce döğdüler. Bir defasında bir yumrukla burun kemiğimi kırıp ağzımdan burnumdan kan boşandırdılar. Böyle iki kişi döğüşürken diğerleri müdahale etmez sade seyrederlerdi. Tâ biri yıkılıncaya kadar. Âdet böyle idi. Ben tıp talebesinin kumandanlarındandım. Sert, dik ve inatçıydım. Döğüldüğüm halde de yine biraz sonra kavgaya çıkardım, onları sevk ve idare ederdim. O vakit henüz on yedi yaşlarındaydım. Fakat baytarlarda birkaç kişi vardı ki, yirmi beş yaşlarından fazla ve vücutça da iri idiler. Bunların sayesinde ekseriya bize galebe ederlerdi. Talebe arasında böyle kabadayılardan bir kısmının güzel çocuklardan birer tane himaye ettikleri olurdu. Bu hal pek fazla idi. Şükür ki; mektebin intizam ve disiplini fena şeylere mutlak surette mani oluyordu. Soğukçeşme'de gördüğüm kötü şeyi bu mektepte görmedim.

Ancak verilen elbise, yiyecek iyi değildi. Yağmurda binanın her tarafı akardı.

Birbuçuk yıl kadar haşarılık ile geçti. Bu esnada yine Ramazan tatillerini Sinop'ta geçirirdim. Ramazan kışa geliyordu. İdareyi Mahsusa vapuru ile Sinop'a gidiyordum. Bora ve kara tutulduk. Vapur Erikli'ye iltica etti. Orada da emin değildi. Vapurda benim gibi muhtelif mekteplerden tatili ebeveyninin yanında geçirmek için muhtelif yerlerden, muhtelif iskelelere çıkacak talebe vardı. Bizi karaya çıkardılar. Kahvelere, hanlara doldurdular.

Bu vapurlar böyle on beş-yirmi gün kömür almak için limanda dururlardı. Yolcuları da Hz. Eyyüb sabrı ile beklerlerdi. Fırtına olursa karaya giderlerdi.

Bu devrede Sinop'ta kahveye devam ediyor, tavla ve emsali oyunları oynuyorduk. Bunları pek seviyordum. En ziyade konuştuğum, oyun oynadığım kimseler Dizdarzâde Hakkı Kemal, Hüsnü Ağazâde Hamdi Efendiler idi. Bunlar eşrafın oğulları, terbiyeli, namuslu insanlardı. Bunlarla dostluğum bu güne

kadar gelmiştir. İki evvelki zat bir yıl evvel öldüler. Allah rahmet etsin.

Derken bende edebiyat zevki başladı. Namık Kemal'i, Ziya Paşa'yı, Abdülhak Hâmid'i ve daha güzide şair ve edipleri okumağa başladım. Bütün eserlerini okuyordum. Bunlar ya-saktı da gizli gizli okuyordum. Namık Kemal'e tapınırçasına bir muhabbet bağladım. Birçok şiirlerini ezberledim. Bana Namık Kemal büyük bir hürriyet ve vatan duygusu ve aşkı verdi. Artık vecd içindeydim. Ben de bunlar gibi güzel yazılar yazabilmek istiyordum. O vakit Avrupa'da Sultan Hamid aleyhine neşriyat başlamıştı. Onlardan da bazan ele geçirebiliyordum. Bunları çok severek okuyor ve arkadaşlara hürriyet, vatan aşkı vermek için propaganda yapıyordum, Namık Kemal'in basılmış ve basılmamış eserlerini bu mektepte gizli gizli birçok talebe elden ele doluşturarak okurduk. Bu zevk, benden haşarılığı giderdi.

Bu esnada zihnime ahlâk, vazife, fazilet hisleri iyice yer ediyordu, fakat dini itikatlarını zayıflıyordu.

Muhtar bize Fransızca bir şiiri ders olarak verdi; tercüme etti. Bu şiir bana fevkalâde tesir etti. Şiirin adı Helvetiya (İsviçre) de lizbe....dir. Muhtar Beyi sürdüler. Bunu tercüme edip Filibede çıkan Emniyet gazetesine yolladım, neşrettiler. Tercümemi arkadaşlar beğendiler. Hatta biri: "Bu nesir değil şiir" dedi. Bu ilk muvaffakiyetim, ilk eser neşrimdi. Keyiflendim. Bu nüsha hâlâ Sinop'ta kütüphanededir. Bunu Muhtar Bey'e manevi selam olarak neşretmiştim.

Bu devremdedir ki, Sinop'ta tahsil esnasında başıma yeni bir iş geldi. Avcılığa merakımı söyledim. Bir tüfenk buldum. Arasıra kıra ava çıkıyordum. Birgün akrabamızdan, komşumuz ve ben yaşıta bir çocuk ile babamın çıraklarından yine ben yaşıta biri ava gidelim dediler. Akrabamdan olan çocuk beni sevmez, çekemezdi. Daha mahallede oynadığımız zamanlarda onu döğerdim. O da birgün uzaktan, taş atmış, burnumun kökünü yani kaşlarımın ortasının hemen altını yarmıştı. Hâlâ oramda mail bir surette, belli belirsiz, bu taşın nedbesi vardır.

RIZA NUR'UN BAŞINA GELENLER

"Peki" dedim. Beni Nisi köyünün üstünde fenerin yanında bir kuytu yere götürdüler. Orada yine babamın çıraqlarından ve benden çok büyük biri ile otuz beş yaşlarında ahaliden birini gördük. Varınca yanlarına oturduk. Tüfenki yanıma koydum. Çırak tüfenki birden kaptı. Hepsi birden üşüşüp kamalarını aldılar. Ben böyle şeylerden korkar, ihtiyat olmak üzere belimde büyük bir kama ile kaputumun sol kolunun yeninin içinde küçük bir kama taşıdım. Bunu komşumuz olan çocuk bilirdi. Bunları aldılar. Demek bu iş bir tertipti ve o çocuk benim nerelerimde kama saklı olduğunu da onlara söylemişti. Sonra yaşlı adam tabancasını çekti ve bana: "Çöz! yoksa öldürürüm!" dedi. Ve küçük çırakla hısımlımız çekilip gittiler. Ben derhal yerimden fırladım. Tabancaya bakmayıp herifin üstüne atıldım. Herif bana müthiş bir tokat attı. Gözlerimden şimşek çaktı. Hâlâ aklımdan gitmez. Ben üstüne atıldım. Herif tabancası ile ateş edemedi. Tokat, boğuşma başladı. Yaşlı çırak da onlarla beraber. Bu iki kişi ile bilmem ne kadar uğraştım. Herhalde uzun bir savaş oldu. Nihayet bayılıp yere yıkılmışım, ağızımdan köpükler fışkırmış, cansız kalmışım. Öldü zannedip bunlar da kaçmışlar. Gözümü açtığıam vakit yanımda kimse yoktu. Kendime baktım. Bende de hiçbir şey, hiçbir fena alâmet yoktu. Ne yara, ne bir şey. Kalktım. Etrafa baktım, kimse yok. Allah'a bin şükür edip Sinop'a geldim. Gelinceye kadar da çok korktum. İntikam hissi başladı. Dedim: "Babama, hükümete haber vereyim" bu da ağır geldi. Herkes Rıza Nur'u şöyle yapmak istemişler diyecekler diye ağrıma gitti. Ağzımı kapatıp sustum. Sonra zamanla intikam hissinden de vazgeçtim. Şu zaman denilen şey ne müthiş şeydir, her şeyi unutturuyor. Hatta ben hekim olduğum zaman bunlardan ikisi muhtelif zamanlarda hasta olmuşlar, iyi edilememişler, bana geldiler. Boyunlarını büküp yalvardılar. Tedavi ile iyi ettim. Hatta para da almadım. Sonra bir tanesi aç kalmış, benden iş istedi. Verdim. Sinop'un eşrafından Öküzoğlu Rasim Bey bunu haber almış. Bu adam beni çok severdi. Kendisi mert adamdı. Herkese: "Rıza Nur namuslu

yetişmiş ve merttir" dermiş. Yıllardan sonra birgün bu işi bildiğini ve kahramanca müdafaamdan dolayı beni sevdiğini de bana söyledi.

Görülüyor ki bir genç için namuslu kalmak şu bizim memlekette ne güç şey!...Bu fena âdet, bu namussuzluk, bu vahşilik Türkiye'nin her şehrinde daima olmaktadır. Bir genci böyle bir bahane ile kıra götürüp, ya namusunu berbat ediyorlar, ya yaralıyorlar. Hatta namusu uğrunda böyle vakalarda ölen gençler de vardır. Biz de az kaldı ölüyorduk.

PUŞT KAHRAMAN OLMAZ

Puş bizim milletçe hakîrdir. Hakikaten bence de puşt olan bir erkekten hayır yoktur. Numuneler gördük. Bunlar kadın gibi oluyorlar; bunlarda mertlik, erkeklik, istiklâl kalmıyor; emre, himayeye muhtaç ve muti oluyorlar. Her fenalığı yapmakta mahzur görmüyorlar. Hayatımızda böylelerini daima ahlâksız, meziyetsiz gördük. İstisnaları varsa da pek azdır. Babur Şah da hatıratında bir vaka zikredip zabitelerinden biri için diyor ki: "Puştlar kahraman olmaz". Türk Heyet-i İctimaiyesi bu fenalığı ıslah edecek yolları aramalıdır.

İLK MAHKUMİYET

İstanbul'a döndüm. Her sınıftan bir talebe her gün mutfağa nöbetçi ayırırdı. Sınıfımızdan şimdi eczacı olan Ödemişli Rüştü nöbetçi idi. Kavurma çalıp bir ekmeğin içine doldurmuş. Ben teneffüshanede idim. Orada her talebenin anahtarı kendisinde bir dolabı vardı. Telaşla geldi "Aman beni zabıt yakalayacak şunu saklayiver"dedi. Daima iyilik ve yardım hissi bende galiptir. Aldım dolabıma sakladım. Buna rağmen zabıt onu yakalamış, kavurmayı bulamamış bırakmış. Rüştü geldi. Kavurmalı ekmeği aldı. Gitti. Yemiş, zabıt gelip hizmetçiden sormuş, işi öğrenip Rüştü'yü hapsetti. İki gün sonra bu çocuk bana mektup yazıyor, diyor ki: "İmtihan yaklaşıyor. Sen çalışkansın. Nasıl olsa sınıfını geç-

sin. Ben hapishanede kalırsam dönerim. Bana acı. Ben çaldım de de ben çıkayım. Benim yerime yirmi gün sen yatver! "Ehh... Arkadaştır. Yazık olmasın" deyip dahiliye zabıtine gittim. Bu zat Kel Ali denilen uzun boylu pek sert bir mülazım idi. Dedim ki: "O kavurmayı ben çaldım." Güldü ve dedi ki: "Hadi hadi, eşekliğin lüzumu yok. Git!" dedi. "Doğrusu bu. Ona günahtır." Kızdı bana müthiş bir tokat atıp "Defol!" dedi. Ben yine: "Çalan benim" dedim. "Peki! Eşek, gir de hapse gününü gör!" dedi. Ve Rüştü'yü çıkardı, beni hapse koydu. Zabıt tabii işi biliyordu ve nöbetçi ben değil, Rüştü idi. Bunu nöbetçi çalabilir. İlk hapsimdir. Güç şey. Bir ufak ve kötü odada yattık. Hapisten çıkınca bu talebe bana teşekkür edeceği yerde, düşman oldu. Hayret içinde kaldım. Kafama bir taş daha vuruldu. Evvelki ve Soğukçeşme'deki vakanın tesirini bu daha kuvvetlendirdi. Kulağıma küpe oldu. Artık hiç kimseyi kendime dost edinmek fikrinden katiyyen vazgeçtim ve hâlâ öyleyim. Çok insanla görüştüm, bir kısmını da sevdim velâkin kendime dost yapmadım. İşte böyledir. Herkes en büyük kötülüğü dostundan, hatta kardeşinden görmektedir. Hareket-i Milliye iptidalarında Eskişehir'e yaralıları bakmaya gittiğim vakit bu eczacıyı orada hastahannede eczacı olarak buldum. Ben Maarif Vekili idim. Bana dalkavukluklar etti. Yüz vermedim. Fakat yüzüne de vurmadım. Biraz sonra hastalandım. Bu hapishanenin tesiriydi galiba. Beni mektebin hastahanesine yatırdılar. Bir-iki ay yattım. Hekim iyi bir hekimdi. Dikkatle beni tedavi etti. Sol taraf plevraya su dolduğunu, zatelcenb olduğunu söyledi. Ağır hastaydım. Bereket versin suyu şırınga ile almaya teşebbüs etmedi. Sana tebdil hava lâzımdır. Kendi kendine su gider dedi. Dediği tamamen doğrudur. Demek iyilik, fedakârlık ve dosta vefa yüzünden neye uğradık? Hayatımız gidiyordu.

TEBDİL-İ HAVA GÜNLERİ

Tebdil hava yazıldı; fakat tebdil havaların aylar geçer, Seraskâr kapısında muamelesi bitmezdi. Hasta ölmüş, bir yıl sonra kâğıdı çıkmış vakalar olurdu. Biraz iyi olup ayağa kalktum. Bu ha-

limde gidip işi takip ettim. Nihayet vapura binip Sinop'a gittim. Bereket versin yaza tesadüf etmişti. Hekim bana: "Kır, deniz, iyi hava al, iyi yemek ye!" demişti. Bu da pek doğrudur. Öyle yaptım. İstanbul'dan giderken Shakespeare, Gothe, Şiller, Şato Briyan, Ruso, Alfred Dömuşa ve daha birkaç mühim Avrupa şairlerinin eserlerini de aldım. Bunların çoğu o vakit Fransızca Millî Kütüphane ünvanı ile ufak hacimde basılır ve gayet ucuz olurdu. Bunlardan almıştım. Fransızcam da pek zayıftı. Fransızca'yı biz Enstitüde öğrenmemiştik. Bu bahtiyarlık bende yoktu. Mektepte ne öğrendimse oydu. Mekteplerin Fransızcası da pek zayıftı.

Sabahleyin kalkıyor, bir kitap, bir kamus, bir mendil içinde ekmek ve yiyecek alıyor, zeytinliğe gidiyordum. Ağaç altında, denize karşı kitabı okuyordum, yemek yiyordum. Oradaki menbalardan su içiyordum. Deniz kenarında kumlarda, çakıllarda geziyordum. Bu kitapları anlayamıyordum. Her satırda bir kaç defa lugata bakıyordum. Bir sahifeyi belki bir günde okuyordum. Yine tekrar ediyordum. Bu suretle anlıyordum. Akşam üzeri eve dönüyordum. Bunları okuduğum gibi nesir ve şiir, edebi yazılar yazmağa da başlamıştım.

Bu çalışma tıbbiyeye geçtikten sonra da bende iki üç yıl sürmüştür. Bu sayede Avrupa'nın iyi şairlerini okumuş oldum. Bu hayatım pek tatlı idi. Yalnız, güzel manzaralar, gölge bir ağaçtan gince ötekinin altına oturma, böyle bir yerde şairâne şeyler okuma pek tatlıydı. Hayatımın en güzel devrelerindendir.

Bu sayede iki üç ay içinde akşamları gelen sıtma gitti; iyi nefes almaya başladım; demek sadrımındaki su da gitmişti. Şişmanladım; İstanbul'a döndüm. İmtihana bir ay kalmıştı. Bende ise derslere hiç hazırlık yoktu. Bir şey bilmiyordum. Bir ay iyice çalıştım. İmtihani kazandım. Tıbbiyeye geçtik. Hemen tekrar Sinop'a gidip bu edebi çalışmalara ve sıhhatime hizmete devam ettim. İştahımda açılmış, pek fazla yiyordum. Tamamiyle iyi oldum. Bende çoktan beri istimna da yoktu. Bu da kurtulmama yardım etmiştir.

Tekrar İstanbul'a dönüyordum. Vapurda bir anda şiddetli bir gıcık ve öksürük geldi. Göğsümü ve boğazımı yırtarak bir şey

fırladı. Kamaranın duvarına tak diye vurdu. Gözüm açıldı, öksürük durdu, ferahlandım çıkan şeyi aldım. İki santimetre boyunda bazı yerinde bir santim kalınlıkta, gayrı muntazam, pürüzlü bir taşı. Bunları hekim olduktan sonra izah ettim. Zatülcenb verem cinsindendir. Demek ben teverrüm etmiştim. Verem plevrada olduğu gibi akciğerde de vardı. Hatta kehf dahi açılmış, fakat bu kehf bir kasabe üzerinde imiş; Sinop'ta yaptığım bol hava, bol ziya, bol gıda tedavisi ile iyileşmiş. Verem kehfleri şifa bulunca içine kireçli bir madde dolar, evvelini kapatır.. Kasabe açık olduğundan bu taş bir öksürükle ağzımdan çıktı. İhtimal başka da kehfler vardı. İyi oldular. Fakat kasabe üzerinde olmadıklarından kaldılar ve hâlâ duruyorlar. Nitekim Gülhane Hastahanesi'nin otopsi işlerini yaparken böyle şifa bulmuş, içinde taş duvan bir takım ciğerler görmüşümdür.

Aruk sıhhatim iyi idi. Tıbbiyyede tıp tahsili ile hayatım başladı. Bu tarih Rumi 1311 tarihidir. Aruk benden haşarlık, çapkınlık, kavgacılık, haylazlık gibi şeyler tamamıyla gitti. Yerine usluluk, ağır başlılık, kimse ile konuşmamak, yumuşaklık, hiç durmaksızın hatta teneffüs zamanlarında da kitap elde çalışmak geldi. Çok çalışıyordum, yine zayıfladım.

Yine edebiyat ve şiirle de meşguldüm. Aruk zevkim ve meşgalem Avrupa edip ve şairleriydi. Onları okuyordum. Yine tatillerde Sinop'ta zeytinlikte deniz kenarında bu eserler ile meşguldüm. Türk şairlerini -en moda olanlarını da- bitirmiştim. Avrupa şairlerinden bizimkilerden daha ziyade zevk duyuyordum. Politika ile de daha ziyade meşguldüm.

Bu esnada yine Sinop'a gittim. Yine yazdı. Zeytinlikte yine bu eserlere devam ediyordum. Sinop'ta birçok politikadan sürülmüş, kimseler vardı. Onlarla ihtilât ediyor, padişah ve istibdat aleyhine konuşuyordum. Sürgüne yeni biri geldi mi, ona elimden gelen muaveneti yapıyordum. Bir gün İstanbul'dan vapur geldi. Topçu mektebinden bir talebe neferlikle sürgün gönderilmişti. Abdüssamed adında Yanyalı bir Arnavuttu. Hemen kendisini buldum. Hamama götürdüm. Temizlendi, kirli çamaşırlarını aldım. Eve yıkatmaya götürdüm. Kendisine kendi çamaşırlarımdan

ve biraz para da verdim. Anam dedi ki: "Oğlum! Sen bunlarla konuşuyorsun. Bir gün başımıza bir felaket gelecek. Hem ben şimdiye kadar bir el adamının çamaşırını yıkamadım. Bir erkeğin kirli çamaşırına nasıl elimi süreyim?" Bu söz beni perişan etti. Anamın hakkı vardı. Fakat böyle hürriyet ve vatan yolunda düşen biri de yardım isterdi; dedim: "Sana yazık. Doğru.. Lakin bu adam millet yoluna bu felakete düşmüş. Bu kadarcık olsun yardım istemez mi?". Zavallı kadın kabul etti ve yıkadı. Hasılı hergün **Abdüssamed** ile konuştum. **Abdülhamid**'in vücudundan dolayı bununla matem tutar, henüz tam çıkmamış sakalımızı traş etmezdik. Orda sahil muhafazasına memur Trabzon adında bir küçük vapur vardı. Kaptanı bir gözü kör bir kolağası idi. Çok çenebazdı. Bizi birgün sokakta azarladı. Ve: "Şevketmeap efendimizin düşmanısınız. Nankörsünüz. Ölmüyor diye matem olarak traş olmuyorsunuz. Size göstereceğim" dedi. Korktuk, traş olduk. Bir kaç gün sonra bu adam babama: "Oğlunu terbiye et! Yetişecek bir genç diye bu sefer jurnal etmedim" demiş. Kurtulduk.

Sinop hapishanesinde Darüşşafaka'dan mezun **Raif** adında birinin politikadan mahkûm ve imtilâkta yattığını haber aldım. İmtilâk zemin katı ve toprak içi olup pek fena bir yerdir. Bu kelime ihtilâttan memnu terkiibinden bozma olmalıdır. Onu görmek, tesliye etmek, elden gelen yardımı yapmak istedim; fakat güç bir işti. Herkes başından korkuyordu. Nihayet askeri doktoru buldum. Bu zat hergün hapishaneye de gidip hastalara bakıyordu. Beni de bir gün götürmesini rica ettim. Ve maksadımı da söyledim. Çekindi. Bir çok düşündükten sonra "Sen tıbbiyelisin. Muavin olarak götüreyim; fakat tedbirli ol!" dedi. Bir gün gittik. Geze geze imtilâka vardık. Zemin katta, karanlık penceresiz bir yer. Kilitli bir kapısı ve kapıda bir yumruk sığacak kadar bir delik var. Ziya, hava, su, ekmek bu delikten girermiş. Orada iki kişiymişler. **Raif**'le delikten konuştum. Zavallı toprak üstünde bir hasırda yatıyor, ekmeği, suyu bu delikten veriliyor, abdestini oraya toprağın üstüne ediyormuş. Rutubet, küf ve sair kokular müthiş. Haline pek acıdım. Aylardan beri buradaymış. Doktor acele etti. Nihayet doktora yalvara yalvara **Raif**'in hastalığından bahis bir rapor verdirdim.

Oradan kurtuldu. Biraz sonra hapishaneden çıkıp şehre girdi. Sür-günler şehirde gezmek ve şehirde bir hanede sakin olmak üzere gönderiliyordu. Bunu haksızlık üstüne haksızlık olarak zindana atmışlardı. Artık Raif'le kardeş gibi olduk. Evimize aldık. Anam da ona evlât muamelesi etti. İhtiyar bir anası vardı. O da geldi. Bu zavallı kadını her hatırladıkça hem hürmet hem muhabbet hissi duyarım. Fakir idiler. Kocasını ölmüştü. Oğlu hapishanelerde idi. Bu kadın bu oğlunun etrafında bıkmaz, usanmaz pervane gibi dö-nerdi. Onun derdine ortak olurdu.

Raif bir derece okumuş, bilhassa pek metin ahlâk sahibi pek iyi bir gençti. Yalnız zekası yüksek değil ve bilhassa pek anûd idi. Hâlis Çerkes idi. Kardeş gibi muhabbetimiz, ailece olarak, çok yıllar sürdü. Padişahlık zamanında hürriyet için çalışıp bu belaları çekti. Meşrutiyet olunca İttihatçılar'a muhalif düştü. Onlar da onu hapsettiler. Anası o vakit de her gün sabahleyin gelir, akşama kadar hapishanenin (Bekirağa bölüğü) önünde gezinir ve otururdu. Cemiyet-i Hafiiyye meslesinde onu da, beni de hapsetmişlerdi. O diğer maznunlarla birlikte, ben münferid hapiste idim. Bir gün oldu. Beni başka bir odaya koydular. Pencereden birbirimizi görebiliyorduk. Raif'in hapsedildiğini o dakikaya kadar bilmiyordum. İlk işi bana işaretle pantolonunun parçalarını göstermek, donunun paçasını çözmek oldu. Hapishanede milyonlarca pire vardı. Yaz idi. Pireden uyumak mümkün değildi. Meğerse "Paçalarını çöz!" dermiş. Çünkü pireden daima aşağı doğru hareket etmek adeti varmış. Paça bağlı olur da ilerleyemezlerse oraya toplanır ve dehşetli yerlermiş, açık olursa çıkar giderlermiş. Tabii tekrar vücuda geliyor, doya doya yiyerek paçadan çıkıyorlar; fakat hiddetli olmuyorlar. Bu benim ilk mahpusluğum idi. Kendisi tecrübeli idi. Ace-mi olduğumu bilip bu görgüsünden beni istifade ettirmek istiyor-muş... Ne çareki bunu bana ancak hapishaneden çıktıktan sonra anlatabildi.

Raif sonra Çerkeslik davasına girişti. Türklük aleyhine baş-ladı. Ben de kendisine darıldım. O vakitten beri konuşmadım. Ancak bir iki defa onunla tatsız görüştüm; fakat namus ve ahlâkından, hürriyet yolunda pek çok zahmet ve yoksulluklar çekmiş ol-

duğundan kendisini içimden daima severim. Hasılı sevmediğim bu akılsız hareketi dahi ona olan bendeki muhabbeti söndüremedi; fakat fiili münasebet kesildi. **Gönlümde Türklük herşeyin üstündedir.**

ABDÜLHAMİT VE RIZA NUR

Bunlarla ve Sinoplu birkaç iyi gençle daima politika görüşür, halkta propaganda yapar, kâh içerdik. İçtiğim vakit **Abdülhamid'e** ve idaresine bağırarak küfür dahi ederdim. **Mutasarrıf** kendisi de sürgündü. "Artuk İstanbul'a git, dersine çalış!" derdi. Sebeğini anlamazdım. Bu zat bazı mahremlerine dermiş ki: "Şu çocuk şurda başımıza bir iş çıkarmadan gitse de rahat olsak! Birgün bizi jurnal edecekler." Sonradan haber aldım.

Bir gece Sinop'ta kahvelerden eve gidiyordum. Ortalık zifiri karanlık. Belediyenin sokaklarda bir tane bile feneri yok. Bir adam yalvarıyor, imdat istiyor. Koştum, baktım. Biri diğer birini tutmuş, elinde bir şey parlıyor. İkisi de mükemmel sarhoş. Anladım. Uzun bir kama kımıldadıkça parılıyordu. Aralarına girdim. Kamalı adamı da ötekini de tanıdım. Kamalıya rica ettim, susturdum. Diğeri kaçtı. Ben de: "Evine git" deyip döndüm evime geldim girdim. Bir de kamalı adamın nârâ atarak ötekinin peşine koştuğunu işittim. Ama öteki herhalde evine girmiştir. Derken sokağa çıkmak istedim. Anam bağırdı ve beni geri döndürdü. Yukarı çıktım. Beni bir korkudur aldı. Ya aralarına girince herif beni bilerek veya kazara bıçaklasaydı... İşte insan ne tuhaftır. Önce imdada koştum. Adam kurtarmak için hiç korkmadım. Şimdi korkuyordum. Hem de evdeyim. Kamalı adam Kastamonulu, vuruculuğu ile meşhur **Mehmed Ali**, diğeri **Hamamcıların Esad'dı**:

Sürgünlerden biri de Harbiye Mektebi talebesindendi. Henüz on yedi yaşlarında gayet güzel yüzlü idi. Bir zabıt olan babasını da sürmüşler, oğlunu da Sinop'a sürmüşler, anası oğlu ile gelmiş. Sinop'ta beraber oturuyorlardı. Bu çocuğu herkesten ziyade sevmeye başladım. Görmesem aklımdan hiç çıkmıyor, görsem yüzüne bakamıyor, içimde halecan duyuyordum. O bana melek

gibi geliyordu; fakat bundan bir şey anlamıyordum. Gündüzün aklımda keza gece uykumda o idi. Uyanıyorum, derhal o aklıma geliyordu. Evimizin etrafı bahçelikdi. Büyük ağaçlar vardı. Bir kuş ötse o söz söylüyor zannediyordum. Bir gün kalktum. Bir İspinoz ötüyordu. Bir ilhâm ile elime kâğıt kalem aldım içine bir şeyler yazdım ve bir zarfa koyup ona gönderdim. Gündüzün Zeytinlikte Avrupa şairlerini okuyordum; fakat yine o zihnimden çıkmıyordu. O aklıma gelince dalıyor, kalıyordum. Böyle ne kadar kalıyordum bilmiyorum. Ağaçlar, çimenler, deniz bana daha tatlı geliyordu. Rüzgârın denizin yüzünde yaptığı izler üstünde oynayan periler görüyor gibi oluyordum. Yerlere sığamıyordum; göklere çıkıyordum. Ben yerde, mânevi varlığım gökte idi. Hasılı tatlı, yüce bir hal yaşıyordum!.. Fikrim açılmış, incelmış, yükselmışti; yahut öyle zannediyordum. Hâlâ ne olduğumu anlamıyor, bunların sebebini izah edemiyordum. İki de bir şairâne nesirler yazıyordum. Nihayet büyük bir nesir yazdım: Zeytinliğin güzelliğinin tasviri. Hilkatimde her şeyden evvel tabiat sevgisi, natüralizm meyli vardır. Bu eser saf bir çocuğun tabiat sevgisinin tasviri gibidir. Küçük bir yeşil kaplı defter olarak 150 sahife kadardır. Benim belli başlı ilk edebi nesir eserimdir. Elân Sinop'ta duruyor. Bu eserde Sinop'un güzelliğini, okuduğum eserlerin, bilhassa Şato Briyan'ın "Atala" sının ve nihayet bu çocuğun tesiri olmalıdır.

LİVATA EĞİLİMİ

Ben sonra anladım ki, bu çocuğa âşık olmuştum; fakat bir gün dahi bir kötü şey hatırıma gelmemiş, ona bir kötü söz söylememişimdir. Bu, tabii, saf ve pak bir sevgi idi. Ancak bu bir kız değildi. Kız olsaydı kim bilir nasıl severdim veya yine bu kadar severdim. İşte bu gayri tabii hâl Türk sosyetesinin bir yarasıdır.

Böyle bir aşkın sonu livata demektir. Bu sebeple elbet mezmûmdur. Livata eskiden beri Çinlilerde vardı. Mandrenler genç çocuklara âşık olurlardı. Romalılar'da da vardı. Hatta erkek çocuk sahibi aileler çocuklarını evleninceye kadar, müstefreşe gibi, oğullarına saçları uzatılmış genç erkek esirler verirlerdi. Hatta

Roma İmparatorlarından genç çocukla merasimle evlenenler olmuştur. İran'da eskiden beri vardı. Hatta bizdeki Şengül (Şengül Hamamı) budur. **Şengül kelimesi gulâm, gulâmpara mânâsına farisi olup mef'ul çocuk demektir.** Şengül kelimesini ve bu aşkı Selçuk devrine ait şîirlerimizde de buldum. Osmanlı klâsik şâirlerinde ise pek boldur. Denebilir ki bu iş bize Acemden ve eski bir zamanda geçmiştir.

Bunun, kadın bulunmayıp orduların uzun zaman kadınsız kalmasından meydana geldiğini söylüyorlar. Bunu tasdik eder vakalar Osmanlı Tarihi'nde varsa da, meselâ Hanya Muharasası'nda askerin isyan edip kumandanın gulâmlarını aldıklarını, isyan bastırılıp bu çocuklar bulunduğu vakit gerdanlarında emik yerler görüldüğünü Naima yazarsa da bugün kadının mebzul olduğu Fransa'da bilhassa İtalya, İspanya, İngiltere ve Almanya'da da bu iş pek boldur. O halde sebebi tenasül hissindeki bir tehavvül yani dalâlet olsa gerek.

Aşk hayatın mühim bir unsurudur. O beni göklere çıkıyordu. Altın kanatlı hayal ve tasavvurlar ile uçuyordum. Benim fikrî terbiyeme bu aşkın mühim bir tesiri olmuştur. Aşk kadar insanı terbiye eden hiçbir şey yoktur. Aşk görmemiş insan, yontulmamış taş gibidir; ince ve yüksek duygulu olamaz. Kim bilir, benim derecemde okumuş, güzel ve duygulu bir kızın aşkına düşseydim, fikrim daha ne derece yükselirdi; fakat terbiye ve ruh yükseltmek vasıtası kalmak için bu aşk böyle platonik kalmalıdır. Maatessüf aşkın neticesi hayvanî bir egoizm ve menfaatperestliktir ki, aşkın bütün şuurunu söndürmektedir. Vuslata varmamış aşklardır ki hakiki şîirleri yazdırmışlardır.

ŞAİR VE FİLOZOF RIZA

İstanbul'a mektebe döndüm. Edebiyata devam ediyordum ve artık şîir de yazıyordum. Aruz vezni ile yazıyordum. On beş kadar şîir yazdım. Bir takım nesirlerim de oldu. Bugün bunlardan ancak iki üç şîir ile o zeytinlikte yazdığım büyük nesirden başkası kalmamıştır. Ben siyaset yüzünden Avrupa'ya kaçtıkça veya sürül-

dükçe, hapsedildikçe kimi kaybolmuş, kimisinin büyük kısımlarını fareler yemiş; gelince bunları böyle bulmuşumdur. Kalanlara bundan bir evvel baktım, hiç imâle yapmamışım. Bunu zannetmezdim.

Bu esnada felsefeye de merak sardıydım. Lamark, Darwin, Bohner, Hegel, Şopenhavr, Spencer gibi bir takım filozofları okudum. Bunları kısmen anlayamıyordum. Anlatabilecek bir rehber de yoktu. İşte biz böyle kendi kendimize ve hudaıı nabit olarak yetişmeye çalışıyorduk. Güç işti. Yol da sarp yerlere ağıyor, sarıyordu. Ben hayatımda hiçbir vakit rehber bulmadım. Felsefeden bana çabuk bir iştahsızlık geldi. Baktım ki filozoflar bir takım içtimaî ve tabiî meseleleri her biri kendine göre bir yol ile bulmağa, izaha çalışıyor, düsturlar vücuda getiriyor; Allah'ı tanıyan, tanımayan, maddi yön, pozitivist hepsi davalarını isbat için mükemmel deliller buluyorlar. Hangisine inanmalı?.. Ancak hakikaten bir Allah var mı, yoksa yok mu? Halli lâzım mühim ve müşkil bir nokta idi. Nihayet şu fikre geldim:

İnsanlar beş hisse maliktir. Nice şeyler var ki bu beş hisle bilinmiyor, ilim ve fen neler keşfediyor, demek kâinatta nice şeyler var ki bize malum değildir; sır halinde kalıyor. Meselâ göz, mikrobu göremiyor, mikroskop gösterdi. Elektrik evvel bilinmezdi, mühim bir kuvvet olduğı anlaşıldı. Bu halde insanlar kâinatta mevcut şeyleri görmek, bilmek kabiliyetinde yaratılmamışlardır. Bize meçhul ve aklımızın eremiyecceğı nice şeyler vardır. İnsanda bu beş hisden başka daha başka hisler altı uzuvlar olsa idi kim bilir daha neler anlarlardı.... O halde bu noksan akılla, vasıtalarla filozoflar gavamız-i tabiatı, Allah'ın var veya yok olduğunu nasıl biliyorlar? Demek bu gamizayı keşfe uğraşmak ahmaklık, boşuna yorgunluk ve zaman kaybıdır.

Bununla **"Allah var veya yok benim işim değildir. Ne inkâr, ne de tasdik ederim."** dedim. Felsefeden vazgeçtim. Bu esnada kâinatın tekevvününe dair bir eser yazmaya heves ettim. Bibliyografi de toplamaya başladım. Fakat henüz böyle bir eser yazmak için de tahsilimin kifayetsizliğini düşünüp sonraya bıraktım. **Sonra da bu hevesim geçti.**

Bundan vazgeçtik; fakat edebiyattan bir türlü kendimi alamıyorum. Bu esnada kimya, fizik hayvanat ve emsali tabii ilimleri okuyorduk. Bende bunlara büyük bir heves uyandı. Derslerime

çalışıyordum fakat bunlara az vakit kalıyordu. Teneffüslerde ve gece yatakhane de çalıştığım halde vaktin darlığını pek ziyade hissediyordum. Perşembe günleri mektepten çıkınca kıraat salonuna gidiyordum. Babıâli caddesinde birkaç, keza Bayezit'te bu ad altında yerler vardı. Orada her mecmua ve kitap bulunurdu. Bunları kâmilten satın alamazdım. O kadar param yoktu. Babıâli'de, Sabah gazetesi altındaki kıraat salonuna gider, okurdum. O zaman Servet-i Fünun'un parlak devri idi. Onu pek severek okurdum. Başında **Tevfik Fikret** vardı. Bu salonlar pek iyi şeylerdi. Bir kuruşa herşeyi okurduk.

POLİTİKA İLE İLGİLENDİĞİ GÜNLER

Bir taraftan da politika ile uğraşıyordum. O vakit Avrupa ve Mısır'da **Abdülhamid** aleyhine yapılan neşriyatın civcivli zamanı idi. **Ahmed Rıza Bey**, **Mizan** gazetesi sahibi **Murad Bey**, **Sabahaddin Bey** Avrupa'daydılar. Beş altı gazete çıkarıyorlardı. Bunları getiriyor, bir kaç arkadaş Galata'da şimdiki Osmanlı Bankası Karşısındaki Fransız postahanesine gidiyor, bir kaçımız dışarda tarassut ediyor, birimiz girip alıyorduk. Mektebe girerken kapıda üstümüz başımız iyice yoklanıyordu. Bu sebeple birimiz dışarda gazetelerle kalıyor, diğerleri giriyordu. Girenler ortalık kararınca koğuşun penceresine geliyordu. Askeri Tıbbiye mektebi Sarayburnun'daki büyük kışla idi. Bir yanında şimendifer hatları vardı. Pencerele oraya bakıyordu. Bir ip sarkıtıyorduk. Gazeteler bağlanıp çekiliyordu. Gazetelerin bir kısmı dışarıda saklanıyordu.

Gece dershanelerden koğuşlara gelince kapıda talebeden biri zabıt gelmesin diye bekliyor, biri de yatağının üstüne çıkıp ayakta gazeteleri okuyordu. Her koğuşta elli altmış talebe vardı. Bu her koğuşta da böyle yapılıyordu. O okuyor, münakaşalar yapıyor, gülünecek yerlerde de kahkahalarla gülünüyordu. Sonra bunları abdesthanede saklıyordum. Bir el kadar sıvayı çakı ile muntazam surette kesmiştim. Bu parçayı kaldırıyordum. Gazeteleri bir ipe bağlayıp bağdadiden geçiriyor, duvarın içine sarkıtı-

yordum. İpliği tahtaya yaptığım bir çentiğe ilştirip kerpiç kapağı yerine yerleştiriyordum. Kimsenin bulması ihtimali yoktu. Bulunsa da kimindir bilinmez.

Perşembe günleri çıkınca gazeteleri evlerin kapılarından, bahçelerinin duvarlarından içeri, keza camilere atıyorduk. Bir defa kadir gecesı Ayasofya Camii'nde yukardan halkın üstüne saçtık . Ben gazeteleri ayağımın arasına sarıp öyle sokağa çıktım. Tabii en gizli yerdı.

Mektep heyeti bu hususta pek dikkatli ve şiddetliydi. Birkaç defa arkadaşlarımdan Taşkışla'ya hapse götürdüler. Sürdüler, benim de kitaplarımı, eşyayı yokladılar. Bende bir şey bulamadılar, kurtuldum. Burada bir vakayı zikredeyim: Tıbbiyede Harbiye Mektebi Nazırı, Rıza Paşa'nın İhsan adında bir kardeşi müdürdü. Bunlar o vakitki tabirle "Hadika-i Şahane Nâzırı Ömer Ağa"nın oğullarıydı. Rıza Paşa iyi bir adama benzerdi; fakat kardeşi pek mel'un, ahlâksız, mülevves, rezil biriydi. Tıbbiye'nin başına tam musallat, tam belâ idi. Bir de müthiş hafiye olarak eczacıbaşı Refik vardı. Bu melun bu sanatla paşa da olmuştu. Bir gün bunlar ders esnasında ve dershane de hoca varken bizim dershaneyi bastılar. Benim kitaplarımı yokladılar. Sonra beni alıp çıktılar. "Eh, benim de sonum geldi" dedim. Çünkü böyle yokluyor, çocuğu Taşkışla'ya yolluyorlar. Oradan nefer edilip sürülüyordu. Usül buydu. Beni koğuşa götürdüler. Oradaki dolabımı ve yatağımın içini, dışını da aradılar. Fransızca bir gramer kitabım vardı. Müdür onu aldı. Bir kaba kâğıtla cildi bozulmaması için kaplamıştım; fakat Şato Briyan'ın Fransa büyük inkılabı zamanında kaçıp İstanbul'a geldiği vakit İstanbul'u tasvir eden ve bu tasvirde İstanbul'un bir saray, bir zindan, bir de minarelerden mürekkep bir roman olduğunu söyleyen böyle istibdat aleyhtarı bir tasviri elime geçmiş, bunu yırtıp atmağa kıyamamış bu kaba kâğıdın içine saklamıştım. Kaba kâğıdı çıkardı. Bu yazıları buldu. Bereket versin Fransızca bilmezdi. İdare heyeti pek fena idi; fakat içlerinde hürriyetçi insanlar da vardı. Binbaşı bir gözü kör Hüsnü Bey adında bir Dahiliye zabiti vardı. İhsan Fransızca bilmezdi. Kâğıdı ona uzattı. "Bak, nedir?" dedi.

Ben "Bittim" dedim. O baktı. Bir müddet sonra sorduğu vakit: "Bir şey değil, derse ait" dedim. Büyük cesaret ve hamiyet sahibi idi. Nihayet yoklama bitti, indik; koridordan alayla gidiyorduk. Ben de arkalarında idim. **Hüsni Bey** biraz geriledi ve kâğıdı avucunda saklamışmış, gizli gizli yırttı. Koridorda bir çok musluklar ve onların lağıma giden büyük delikleri vardı. Birinin yanından geçerken birden eğilip kâğıtları delikten attı. Bu kâğıt benim mektepten tardıma ve sürülmeme kâfiydi. Böyle olsaydı ben sönmüş gitmiştim. Tahsil çağım sürgünde geçecekti. İşte bugünkü halimi bu adama medyunum. Hareket-i Milliye zamanında bu iyi, vatanperver zabiti Ankara'da gördüm. Paşa olmuş, tekaüt olup şark vilayetlerinden birinde valilik de etmişmiş. Elimden birşey gelip kendisine bir iyilik edemedim. O da bana hiç bir ihtiyacını söylemedi. Belki ona müfid olabilirdim. Ve olmak lâzımdı. İçimde ukdedir.

Bir defa arkadaşlarımdan üçünü zabtiye nezaretine hapsedtiler. Bunlardan **İzmirli Mehmet** kurtulmuş, mektebe geldi, bana dedi ki: "**Rıza!** Ne yapayım. Kendimi kurtarmak için her şeyi söyledim. Seni de söyledim. Zayıfsın. Sana acıyorum da" dedi. Ödüm koptu; fakat orada **Sinoplu Necati** adında biri hafiye imiş beni kurtarmış. Bundan da kurtuldum.

Bütün talebe aramızda para toplar, harçlığımızdan üç-beş yüz kuruş biriktirip Avrupa'da çalışanlara gönderirdik. Perşembe günleri mektepten çıkınca bilhassa Harbiye ve Bahriye mektepleri talebesi arasına girer, onları irşada çalışırdık. Zamanla muvaffak olduk. Onlardan da bir çok fedakârlar yetişti birçok da kurban verdiler. Bu yaraların bir kısmı **Ahmed Rıza**'ya giderdi. Politika alemine girdikten sonra işittim ki **Ahmed Rıza** Türkleri, ancak bir defa, hanesinde kabul edermiş. Kabul saati zamanında misafir odasına peynir ekmek kor ve herkes gelince yermiş. Maksudı tabii böyle yaşadığını göstermekti. Halbuki kendisine böyle para gönderildiği gibi Mısır Prensi ve Prensesleri de verirmiş.

Dersler beni çekiyor. Edebiyat, politika vakit vermiyordu; düşünüyordum. Mektepte bir kuzgunî siyah Arap Mülazım Dahi-

liye Zabiti vardı. Pek iyi adamdı. Talebeye evlât muamelesi yapardı. Birgün beni bir talebe ile yemekhaneye çağırttı. Kuytu bir yere girmişti. Yanına vardım. Dedi ki: "Oğlum! Sen zeki çalışkan ve ahlâklısın, yetişip vatana hizmet edeceksin fakat politika ile çok uğraşıyorsun. İdare Heyeti biliyor. Peşini takip ediyor. Başına bir vaka gelecek. Politikadan vazgeç. Yoksa mektepten kovulman muhakkak, sana acıyorum. Bu baba nasihatını dinle. Ben de senin gibi istibdattan inliyorum. Hele biraz sabretmeli. Zamanı gelir." Bu söz beni ikaz etti. Bu zabitin adı **Sabri**'dir. Bu adam İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin teessüsünden itibaren cemiyete dahil olup daima talebeyi kurtarmış, idare, talebenin odalarını, hanelerini basacağı vakit talebeye haber vermiş, evrakı muzırayı saklamış biridir. Nihayet Yemen'e gönderilmiş. Orada Mısır'a kaçabilmiş ise de İskenderiye civarında bir pamuk tarlasında açlıktan ölmüştür. Nur içinde yatsın. Hürriyetin büyük şehidlerindendir.

Ben artık politikacılığı gevşettim. Lâkin edebiyatı bırakmıyordum. Bir gün bana şu fikir de geldi: Ben henüz cahil bir adamım. Tahsil edecek yığınla ilim var. Şair olmak için evvela bu ilimleri bilmek lâzımdır. Yoksa bu halde iken yazacağım şiir cahilce bir şey olur. İptida ilme çalışmalı münhasıran kendini buna vermeli. Şiiri sonra yazmalı, hem politikayı da bırakmalı . Bu da vaktini alıyor. Hem de bir gün yakalanıp sürüleceğim muhakkak. O halde cahil, tahsilsiz bir adam kalacaksın. Şiirin de sıfırdır. Hem maişet için hazırlanmak lâzım. Zengin değilsin; aç mı kalacaksın? Bu her şeyden evvel. İlim dahi para ile..

Bu esnada **Murad Bey** de Avrupa'dan İstanbul'a gelmiş, bütün işlerimiz sönmişti. Bu da bana tesir etti ve **Murad Bey**'in dönmesi ile Avrupa'daki hareket de sönmişti. Türkiye'de de çok kişiler hapis ve sürgün edilmişti. Herkes te yulgın bir halde idi. Yapacak bir şey yoktu.

İşte bu fikirle edebiyatı, şiiri, politikayı kâmilten terk edip bütün vaktimi tıbbî ilim tahsiline verdim ve buna dört elle sarıldım.

TIBBİYE GÜNLERİ

Rûmî 1311 tarihinde tıbbiyeye ilk geldiğimiz vakit bir şey karşısında kalmıştık. Yukarı sınıflardan gelip her biri bizden bir kaç kişiyi aldılar ve bize şunları söyledilerdi: "Bu mektep ilim, hürriyet ocağıdır. Burada ilme, milleti istibdattan kurtarmaya çalışmalıdır. Bu mektebin ananeleri, terbiyeleri vardır. Her sınıf kendinden yukarı sınıfa itaat ve hürmet eder. Buranın terbiyesi böyledir ve buna mecburuz. Arkadaşlar birbirini sever ve yardım eder. İdare heyeti istibdat heyetidir. Hocalar hürriyetperverdir; onlar bizdendir. Talebe arasında olan hiçbir şeyi talebeden kimse idare heyetine haber veremez. Bu casusluktur. Hafiyelik edeni el birliği ile döğöeriz. Ve afaroz ederiz!"

İki tıbbiye vardı: Biri Tıbbiye-i Mülkiye idi, Kadırğa'da idi, diğeri Askeri Tıbbiye idi ki bizdik. Birincinin bir ehemmiyeti yoktu. Oradan bir iyi hekim ve profesör de yetişmemiştir, yahut nadirdir. En güzide muallimler, hekimler bizimkinden yetişmiştir.

Bizde Tıbbiye mektebi Selçuklular zamanında başlamıştır. Osmanlılar zamanında İstanbul'da Süleymaniye'de de tıp medresesi vardı. Nihayet Avrupa usulü alınırken Askeri Tıbbiye mektebi yapılmıştır. Askeri Tıbbiye eskidir, ilk devrede talebe çapkın olurmuş, hergün mektepten çıkar çapkınlık, kabadayılık, tulum-bacılık yaparlarmış. Mektepte her talebenin bir odası varmış. Gece buraya misafir alabilirlermiş. Tıbbiye kabadayıları İstanbul'da meşhurmuş. Sokakta adam döğöer, ev basıp kadın alır, mekteplerin kapılarında bekleyip güzel çocukları zorla götürürlermiş. Tıbbiye'nin bu ilk devresidir. Bu geçmiş; edebiyat, ilim devresi başlamış. Edipler, alimler, iyi hekimler yetişmiştir. Sonra politika da buna zam olmuştur. İttihad ve Terakki Cemiyeti, **İshak Sukûti, Şerafettin Mağmumi, Arif Beyzade, Hasan ve Hüseyinzade Ali** tarafından ilk olarak bu tıbbiyede teşkil edilmiştir. Millete hürriyet fıkri verilmesinde tıp talebesinin rolü pek mühimdir. Biz tıbbiyeye geldiğimiz vakit edebiyat devri sönmekte idi. Politika şiddetlenmişti.

Altı sınıftı. Hepsi 1000 kadar talebe idik. Bizim sınıfta 160

kadar talebe vardı. Halbuki İdadide (200) idik. Döküle döküle bu miktara inmiştik. Talebe arasında öyle disiplin, tesanüd vardı ki; sanki hepsi bir ağız ve bir vücuttu. Aşikâr politika yapar, o vakit evrakı muzırza denilen gazeteleri okurduk da hiç bir talebe gidip idareye haber vermezdi. Altı yıl zarfında sade üç talebe casus zuhur etti. Geceleri bunları fırsat buldukça başına bir kaput geçirip el birliği ile iyice döğerlerdi. Onunla hiç kimse konuşmazdı. Hatta yanından geçerken ona küfürler ederlerdi. Birinciye kaput dayağı derlerdi. Meşhurdur. Elbisemiz beylikten verilirdi. Kaput geniş ve içinde kurnızı bir çuhadan astarı vardı. Bu kaputu birden çocuğun kafasına geçirip yıkarlar, iyice döğerlerdi ve him vurduya giderdi. Bu sistem belki de tıbbiye icadıdır. Değilse bile herhalde tıbbiyelerin spesiyalitesi idi. İkinciye aforoz derlerdi. Bu da tıbbiyelere mahsustu. Aforoz dayaktan da müthiş bir silahtı. Fail bir vasıta değilse de meful olduğu halde pek müessirdi. Aforozlu çocuklar kimse ile konuşamaz, çatlar bir hale gelir, melankolik olurlardı. Bu manevi tazyik altında üç casus birbirleriyle de konuşmaktan çekinirlerdi. Bunlardan biri Abidin adında bir Arnavuttu, verem oldu; idare mektepten çıkardı. Biri Bahri adında Trabzonlu idi; fakat şivesine nazaran son yıllarda gelme. Zannediyorum ki; Azerbaycanlı, Trabzon'a yerleşmiş bir aile çocuğu idi. Hem de bu talebe vücudlu, kuvvetli, gözü pek biriydi. Buna rağmen üç beş defa kaput dayağı yedi. Aforozdan avare bir hale geldi. Mektep heyeti nihayet onu da çıkarmağa mecbur oldu; zaptiye nezaretine sivil hafiye kaydedildi. Oraya gidince yine oranın hafiyelerinden Sinop'lu Niyazi adında bir genç ve ahlâksız çocukla beraber beni ve arkadaşlarımı jurnal etti. Önce söylediğim gibi Niyazi'nin ağabeyi olan Necati beni kurtarmıştır. Üçüncü casus talebe delirdi. O da mektepten o suretle gitti. İşte aforoz böyle müthiş bir şeydi. Ya verem, ya deli ediyordu.

Mühim bir mesele oldu mu her sınıf iki kişi intihab ederdi. Bunlar toplanıp müzakere eder, karar verirlerdi. İcabederse talebe namına idareye gidip beyanatta bulunur ve istenilen şeyi isterlerdi. Ben de sınıfımdan intihap olunurdum. Bütün altı yıl zarfında böyle üç dört mühim içtima olmuştur.

Yemekleri iyi değildi. Kışın kayış gibi manda eti ile patates veya pek az bir et ile suda haşlanmış bir halde bir sebze ve pilav verirdiler. Haftada bir defa da hoşaf ve emsali tatlı diye verildi. Bunlar karavana ile sofraya konurdu. Her sofrada on talebe olurdu. Sofraların örtüsü yoktu. Tahta bir sıra üstünde otururduk. Sade adi teneke çatal ve kaşık vardı. Bıçak yoktu. Biri herkesin tabağına kepçe ile yemeği dağıtırdı. Talebe sebzenin içindeki ete izmarit derdi. Kepçe bir tane ete tesadüf edince "Oooo...İzmarit!..." diye bağırırlardı. Herkes ete hasret... Bu sebeple bu, mühim hâdise idi. Ekmek pek fena idi. Toprak dolu idi. Yerken çıyır, çıyır ederdi. Daima midem ekşirdi. Yemekten sonra karbonat alırdım. Dokuz yıl patates ve kuru fasülyeden öyle bîzar olmuştum ki; mektepten çıkınca bir daha ölünceye kadar bunları yememeğe ahdetmiştim. Hakikaten doktor olduktan sonra iki üç yıl yemedim. Bir gün nasılsa düşünemiyerek yedim. Baktım mideme dokunmadı. Artık yedim. Mektepten çıkınca bir kaç ay içinde midem düzelmiş, sıhhatim iyileşmişti.

Bereket versin babam bana her ay Sinop'tan yumurta ve tereyağ gönderirdi. Bu yemekleri yemez tavada yumurta pişirir onu yerdim. Şüphesiz ki tıbbiyede hayatımın kurtulmasını bu yumurtalara medyunum.

Babam bu mektebin ilk devresinde bana kâfi harçlık gönderirdi. Vakıa mektepte Arnavut bakkal vardı. "Beş, beş" derdik. Yani beş paralık ekmekle beş paralık beyaz peynir, keza ciğer, fasulye piyazı ve sütlaç satardı. Bunlar da mektebin yemeklerinden daha hayırlı bir şey değildi. Artık ihtiyarlanmış, kazancı azalmıştı. Diğer bir kardeşimi de Bahriye mektebinde okutuyordu. Ona da para lâzımdı. Yemekte yumurta kâfi idi; fakat istediğim kitapları alamıyordum. İşte o vakittir ki; birgün param olursa parasız gençler kitap bulabilsin için bir kütüphane yapmağa ahdetmiştim. Şükür, beş yıl evvel muvaffak oldum. Sinop'ta bir kütüphane yapıp vakfettim. İki yıl içinde biraz eskidi. Babamsa başka yaptıramadı. Kâh mektepten çıkıncaya kadar bu elbiseyi taşıdım; kâh da beylik kaba kumaşlı ve biçimsiz elbiseleri giydim. (1)

(1) Tıbbiye hayatından adlı eserimde tıbbiyeğe ait malûmat vardır.

Sınıfımda çavuştum. Çavuşlar diğer talebelerden fazla maaş alırdı. Sınıf ilerledikçe de maaş artardı; fakat maaş sade altı ay çıkardı. Bu iyi bir para idiye de kitaba yetmezdi. Çünkü ben kitaplarımı Paris'ten getirtiyordum. Tahsilimi onlardan yapıyordum. Hocaların takrirlerini iyi ve kâfi bulmuyordum.

Artık ben şiirden, politikadan tamamıyla çekilmiş, bütün vaktimi tıbbî ilimlere hasretmişim. Bu esnada bende büyük bir inkılap oldu:

Pek ciddi oldum. Artık kimse ile görüşmüyordum ve şakalaşmıyordum da. Hatta gülmüyordum. Diyebilirim ki; iki yıl süren bu müddet zarfında bir defa bile gülmemişimdir. Gülmeyi hafif meşreblik, hatta delilik, insana yakışmaz bir şey sanıyordum. Gülenlere hakaret gözü ile bakıyordum. İdadinin son sınıfında tütüne alışmışım. İbtida Sinop'ta babamın tütününden alıp içmiş, başım dönüp kusmuştum. Sonra yine içtim, alıştım. Bu esnada tütünü de insanlar için pek âdi bir şey bulmaya başladım. Diyordum ki; insanlar bir otu alır, yakar, içer. Bu deliliktir. İnsan ne kadar bayağı şeydir. Bu gıda değil. Hem de sıhhata müzır şey. Sinop'tan getirdiğim bir okka tütünü vardı. Hemen bunu başkalarına verdim ve tütünü terk ettim. Mektepten çıkıncaya kadar ve sonra da bir kaç yıl tütün içmedim. İstimnanın mazarratını öğrenmişim; "Ben ne âdi adamım ki; böyle şey yapıyorum" dedim; derhal onu da bıraktım. Mektepten çıkıncaya kadar bir daha yapmadım. Kadın da görmedim. Zamanla öyle oldu ki bende intiaz bile olmazdı. Bunu cehd ile kendimde söndürmüştüm. Mektepten çıkınca ise çapkınlığa daldım.

Bu benim fazilet ve ahlâk devremdir. Nefsimle mücadele ve cehdederek birçok kusurlarımı tashih ediyordum. Herkes gibi ben de konuşma esnasında yemin ederdim. Bunun âdiliğini bilerek etmemeğe savaştım. Ansızın ve bilmeksizin etmiş olsam derhal itâb ederdim. Dolaşır ve bunu zihnimde tutardım. Böyle, hiç yemin etmemeğe ve sade pek mühim bir şeyde yemine alıştım. Yine bazen yalan söylerdim. Bu fena şey de insanlarda âdettir. Âdeta yalan söylemeyen yoktur. Bunu da mücahede-i nefsiyye ile nihayet izalettim. Herkes gibi "Bendeniz zat-ı aliniz ila..." nezaket ve edep

tabirlerini bende kullanırdım. Bunun da âdi bir şey, hele istibdat terbiyesi, ibtidailik olduğuna hükmedip "İnsanlar birbirinin kölesi veya bir kısmı ulvi mahlûkat olamaz" dedim. Cehd ile bundan da vazgeçtim. Artık konuşurken bu kelimeler ağızıma gelmiyordu; daha bu gibi nice kusurlarımı giderdim. Mektep hayatı insanın en saf ve pak zamanıdır. **Hak için kükrerdim, haksızlıklara hücum ederdim. Biri haksızlık etti mi ona diri ve ağır sözler söyledim. Bunu mukaddes bir vazife bilirdim. Ve:**

"Hak mevz-u bahis olunca akan sular durur ve durmalı zannederdim". Fakat maatteessüf iş hiç te öyle değilmiş... Mektepten çıkınca, hayata girince sosyal ve pratik hayatın ne çirkinlikler ile meşbu olduğunu gördüm. Bu nice emekle hasıl ettiğim ahlâk ve pürüzsüz temiz âdetler ve faziletlerin bir kısmı kendiliğinden gitti, bir kısmını da bilerek ben terk etmeğe mecbur oldum. Meselâ ilk doktorluğum zamanında kimseye bendeniz ve zatuâliniz demiyordum. Karşımdakiler irkilir gibi oluyor, suratını değiştiriyordu. Anlıyordum ki; beni terbiyesiz buluyorlardı. Nihayet onlar gibi demeye mecbur ve terbiyeli oldum. İşte muhite uymak kanunu, zaruri ve kat'idir. İnsan kendini saklayamaz. Ne yapayım?.. Musahabetim kimseye hoşnutluk vermez olmuştu. Yalan da söyledim. Hele sonra diplomatik zamanımda...

KENDİ KENDİSİYLE SAVAŞ

Bu mücahedelerim şöyledir: Kendimde ne kadar kusur varsa bir kâğıda yazdım; dünyada ne kadar faziletler, meziyetler varsa onları da yazdım. Kusurlarımı mütemadiyen tashihe, bende olmayan meziyetleri bana mal etmeye çalışırdım. Bu hummalı cihad ile beş-altı ay içinde mükemmel bir adam, mücessem ahlâk ve fazilet sahibi olmuştum. Maatteessüf bunda ifrata kaçmıştım. Meselâ lüzumu derecesi kadar da süsü dahi sevmiyordum. İyi giyinimleri fahişeden telakki ediyordum. Bunu züppelik buluyordum. Bu sebeple saçım uzuyordu. Ancak ayda, iki ayda bir defa traş oluyordum. Maleyânî sözler söylemediğim gibi böyle sözleri de dinlemiyordum. Söyleyene hakaret ediyordum. Halbuki ha-

yatta bazen lâzımdır. Sa'y yorgunluğunu giderir bir ihtiyaçtır. Hayatımın bu son beş altı yılında anladım. Fikrimi saklamayı ayıp, riya, âdililik biliyordum, bu sebeple derhal söyleyiveriyordum. Bu da hayatta ne büyük hatadır. İnsan bundan çok kaybeder. Gerçi iyi bir faziletse de hayat âdeta riyadan ibaret olduğundan fikrini saklayanlar kazanır. Bir de insanlardan ahlâksızlıkları sebebi ile müthiş bir surette öğreniyor, herkesden kaçıyordum. Ziyade Mizantrop olmuştum.

Talebe arasında hemen herkesin bir adı vardı; birbirine bir lakab takarlardı. Hatta hocaların da zabıtların da adları vardı. Meselâ zabıtlardan **İbrahim** adında bir mülazıma **Kabagöt İbrahim**, birine Kofturkof, birine Kalafatçı derlerdi. Bana da talebe «**Diyojen**» adını verdiler. Artuk **Rıza** denmez, **Diyojen** denirdi. Beni bununla filozof ve **Diyojen** gibi telakki ederlerdi. Hakikaten hâlim bu idi. Tuhaf tesadüf **Diyojen** de Sinoplu'dur. Ben de **Diyojen**'i biraz okumuş, onun **Eflatun** ile münakaşalarından bazı şeyler görmüş, sözlerini pek beğenmiştim. Hele herkes nişan atarken onun gidip hedefine oturması, sebebini sorunca burdan emin bir yer olmadığını söylemesi; zamanın filozofları yıldızlar hakkında mütalâa beyan ederken "Siz onları bırakın! Hele şu ayağınızın altındaki toprakta ne var? Onu bilin! Kâfidir" demesi, yine kendisini ziyaret eden ve ne istediğini soran Büyük İskender'e:

"Gölge etme başka ihsan istemem" demesi pek hoşuma gitmişti. Filhakika bende de onun gibi istigna, böyle istihza sever bir hilkat vardı. Birkaç yıl sonra meşhur Amerikan filozofu **Franklen**'in bir ahlâk cetveli olduğunu gördüm. Artuk buna hacet kalmamıştı. Benim cetvel, benim işimi görmüştü.

TIP EĞİTİMİ

Kimya, fizik, teşrih, nebatat ve emsalini okuyorduk. Kimyada **Ali Rıza**, **Vasil Neum**, teşrihte **Mazhar Paşa** gibi hakikaten üstad hocalar vardı. Nazari derslerin kâfi gelmediğini anladım. Fizik ve Kimya laboratuvarlarına da devam etmek istedim. İstida verdim. Aldıran olmadı. Ben, bir haktır verirler zannediyordum. Çok üzül-

düm; fakat olmadı. Böyle şeyler için iltimas lazımdı. Benim ise kimsem yoktu. Zaten ömrümde hiçbir rehber, mürşid ve hâmi görmedim. Kendim de istemek âdetinde değildim. Böyle şeyler iktidar ile olmalı derdim. Heyhat!..

O vakit dersler nazari idi. Pratik yok idi. Laboratuvarlar pek azdı. Teşrih için mektebe ancak bir veya iki kadavra gelirdi. Bir kadavra yemyeşil olup çürüyüp bitinceye kadar hoca başında uğraşırdı. Müthiş bir koku içinde idik. Talebe göreceğim diye birbirinin üstüne binerdi. Hatta bir defa bir talebe beni çekip kadvrada hocanın çalışmasını görmek için yerime geçti. Ben de onu çekip yerime geçtim. Bana arkamdan bir tokat vurdu. Ben de onu çekip döndüm, iyi bir döğüşük. Sonra bizi onar gün hapsedtiler.

İlk teşrihe başlayışım tuhaf olmuştur; hâlâ unutmam: Kadavra geldi. Hoca teşrihhaneye gitti. Bize de: «Haydin, gidin!» dediler. Birçokları girdi. Ben kapıdan içeri giremedim, geri döndüm. O gece rüyama girdi. Daha ziyade korktum. Öbürsü gün «Böyle olmaz, gitmeli, lâzım» dedim. Gittim. Kapıdan içeri girdimse de yine geri döndüm. Dört gün böyle oldu. Nihayet cebr-i nefis edip girdim. Beni korkulu rüyalar bırakmadı ise de devam ettim. Sonra alıştım. Tabii gelmeye başladı. O derece ki: Gülhané Hastahanesi'nde asistanlığım esnasında iki yıl kadar oranın otopsilerini ben yaptım. Bazen günde dört-beş cenaze olurdu. Sabah-tan akşama kadar çalışmak lâzımdı. Öğle zamanı elimi yıkayıp yemeğe giderek vakit kaybetmemek için yemeği oraya getirir, tabağı ölünün taşına, bir kâğıt üstüne koydurur, çatalı elime alır, ekmeği de eli temiz bir hizmetçiye kopartıp ağzıma koydurarak âlâ yerdim!...

Ulüm-u Tabiye tahsili esnasında pek güçlükler vardı. Bu bilhassa teşrih ıstılahlarında idi. Bunları anlamak için çektiğim zahmeti asla unutamam. Boşuna da çok zamanım kaybolmuştur. Kâmustan kâmusu bakardım. Bu ıstılahın çoğu lugat kitaplarında yoktur. Azı vardır. Onların da bir kısmı Arapça'daki mânâsından başka bir mânâdır. Zaten bu hal edebiyat ve halk diline giren Arapça lugatlarımızda da vardır. Meselâ isti'dât arapçada hazırlanma, hazırlık iken bizde kabiliyet mânâsında kullanılmıştır. Acemce ısı-

ıtlah nadirdir. Meselâ ortopediye federsıtazi diye Acemce ıstılâh konmuştur.

Bu ıstılâhlar çorba, kötü şeylerdir. Bunlar konduğu vakit iyi bir sistem tatbik edilmemiştir. Sonra eski ve yeni Türkçe'den alacak yerde, Avrupa ıstılahlarını kabul edecek yerde Arapça'dan alınmıştır. Bugün Mısır'da bile ıstılah bunlar değildir. Eskiden bu ilimler ve terakkiyat mevcut olmadığından Arapça'da bu ıstılahlar yoktur. Bizimkiler uydurup koymuşlar. Mısır ise Avrupa'dan almıştır. Hiç olmazsa bunlar bizden alıp bizimkiler bir Şark ilim ıstılahı teşkil edebilseydi derdik ki, iyi olmuş... O da olmamıştır. Ortada Türk Dili'nin müthiş bir zarara uğramak felaketine düşmesinden başka bir neticesi yoktur. Sonra ıstılahı terkiib-i izafi halinde yapmışlardır ki hiç doğru değildir. İlm-i menafiu-l-âza, adale-i kasebe-i terkabeyi halemiye... İlâh gibi.

Bu ıstılahları koyanların başında doktor **Kırımli Aziz Bey** vardır. Bu zat muhterem ve Türk tıbbının son devresinde mühim bir simadır. Türk tıbbında bir merhale teşkil eder. Tıbbiye açıldığı vakit dersler Fransızca okunmuş, sonra Türkçe okutulmuş, âlâ bir adım. İşte Aziz Bey ve emsalidir ki o vakit bu ıstılahları koymuşlar.

Elde Fransızca'dan Türkçeye bir tıp kâmusu vardı. Küçüktü fakat zararsızdı. Büyük olsaydı işimi pek kolaylaştıracaktı. Sonra biz son sınıflarda iken mektep her muallim ve muavine yirmişer otuzar kelime vererek bir tıp kamusu yaptırdı. Büyüktü; fakat çok yanlıştı. Bu küçük kâmusun da nüshaları yoktu. Bir tane birinde vardı. Bu lügatı baştan nihayete kadar kopya ettim.

Biz henüz tıbbiyeye geçince (1311 Rûmî) İstanbul'da Ermeni vakası, bir müddet sonra Tesalya Muharebesi oldu. Büyük bir alâka ve heyecan ile bütün talebe harbi takip ederdik. Herkese ve bize de harp madalyası verdiler. Benim zaten nişana hiç hevesim yoktu. Bunu âdi bir şey telakki ederdim. Bundan, hem de bilhassa "Ben harbetmedim ki, ne hak ile takabilirim?" diye takmadım. Bu madalyayı bir defa bile takmamışımdır. Hocalardan ve talebelerden de takmayanlar vardı. Derken idare herkes madalyasını takacak, takmayanlar ceza görecek diye emir verdi. Bir fizyoloji hoca-

mız vardı, adı **Şakir Paşa** idi. Avrupa'da tahsil etmişti. Uslu, iyi ve filozof bir adamdı. O da takmazdı. Zavallı, korkak ve bir de okumaktan sersem gibi olmuş bir zattı. Emir üzerine korkup takmıştı; fakat nereye takılacağını bilmezmiş. Öğrenmesi güç bir şey değil ama galiba filozof yaradılışlı adam buna bir **dakikasını** bile sarfetmeye kıyamamış olacak... Göğsünün sağ tarafına hemen göbeği hizasına iştirivermişti. Onbeş gün kadar böyle gezdi. Her gördükçe herkes gülüşürdü. Ben takmadım, ceza da görmedim.

Derken İspanya-Amerika muharebesi oldu. Bunu da, talebe iki takım olmuş, biri Amerika, diğeri İspanya taraftarı olarak alâka ile takip ederlerdi. Talebeden esrarkeş **Süreyya Hikmet** adında biri İspanya'ya o kadar taraftardı, İspanya'nın galip geleceğini o kadar iddia ederdi ki, adına İspanya donanmasının adını koyarak **Amiral Çerohra** dediler. İspanya mağlup olunca bu çocukla pek alay ettiler. Bu çocuk sonra İttihatçı olmuş, benimle çok uğraşmıştı. Akılsız, hekimlikte de sıfırdı.

TIBBİYE ÜÇTE

Üçüncü sınıfta idik. Tıbbiyede sınıfları tıbbiye idadisi ile beraber sayarlar, bu sebeple üçüncü sınıfa altıncı sınıf derlerdi. Mektepte politikacılık hâlâ kemalli devrinde idi. Bense bunlar ile bütün alâkamı kesmiştim. Yalnız bunların elebaşları gizli gizli bana rey sorar, ben de söylerdim. Benden sırlarını, işlerini saklamazlardı.

Her akşam yemeğinden sonra saf halinde bütün talebe diziilir, zabitler talebelerin adlarını okur, adı okunan "Mevcud" der, sonra üç defa boru çalınırdı. Buna yoklama denirdi. Her mektepte ve kışlalarda yapılır, askeri talebe ve askerler üç defa boru ile "Pa-dişahım çok yaşa!" diye bir ağızdan bağırırdı. Halbuki tıbbiye talebesi bağırılmazdı. Hatta yavaş bir sesle bile bu cümleyi söylemezlerdi. İdare heyeti tıbbiyelileri bağtırtmak için çok uğraşmış ve türlü emirler vermiş, zabitlerin yüzünü talebeye çevirmiş ise de bir türlü bağtırmamışlardı. Bazı talebe dayak cezası almışsa bu yoklamaların sonunda bir halka ederler, halkanın ortasına zabitler

toplanır, neferler getirirler yere bir seccade serip iki tarafına üçer beşer değnek korlar, ceza görecektalebeyi yüzükoyun yatırıp omuzlarına ve bacakları üstüne iki nefer çöküp iki zabıt birer değnek alarak bir tarafa geçerler. Ceza emri okunur ve zabitler sıra ile dibek döğer gibi kışına kuvvetleri olduğu kadar vururlardı. Bazı talebe kışına pantolonunun altına bezler veya posteki sararak pek acı duymazlardı. Bunu yapamayanların kışlarında uzun uzun değnek yerleri kalır. Bazı yerler kanar kışları mor, kırmızı, siyah, beyaz renklerde alaimisema gibi olurdu. Bir akşam dokuz talebeyi döğmek üzere hapishaneden getirdiler. **Mektebin üç hapishanesi vardı. Biri camiin altındaki bodrumdu. Buraya en ziyade politikacıları tıkarlardı. Müthiş bir yerdir. Talebe arasında Padişah Genç Osman'ın ihtilalciler tarafından burada ırzına tecavüz edildiği rivayet edilirdi. Bunları yatırmak istediler. Talebe umumiyetle dayağın aleyhinde idi. «Dayak insana değil, hayvana, hatta ona bile değil» derlerdi. Biz tıbbiyeliler tıbbiyeli olmayı şeref bilir, bununla gurur duyardık. Kendimizi milletin en münevveri sayardık. Dayak gücümüze giderdi. Çocuklar yatmadılar. Bilakis zabıtlere ve neferlere hücum ettiler. Diğer talebeler de hücum etti. Ortalık karıştı. Herkes birbirine girdi. Değnekleri kapışıp kırdılar; zabıtlardan kaçamıyanları döğdüler. Bu esnada öyle müthiş bir ses koptu ki, ben dahi titremeye başladım. Bin kişi bir ağızdan ve gözleri dönmüş olduğu halde bağıryorlardı. Kimi "Hadin mektepten çıkalım! Halkı isyan ettirelim! Bu istibdat nedir?.." kimi "**Mektebin üstüne İngiliz bayrağı çekelim**" böyle türlü şeyler diyor, bağıryorlardı. Herkes, gözler dönmüş, kendini kaybetmiş bir halde idi. Zihniyetimiz ne yanlıştı. Ne cahildik. İngiliz hürriyet hamisi, zalimleri kahreder, milletlere hürriyet verir zannederdik. İngiliz bayrağı çekersek İngiliz gelip **Abdülhamid'i** indirir, Türklere hürriyet verir fikrinde idik. Bu zan bizde değil bütün millette hatta bütün dünyada vardır. Harbi umumi ile bu fikir bitti.**

Dayak yiyecekler kurtuldu. Hapishanelerdeki diğer talebe de neferleri yıkıp çıktılar. Yarım saat kadar bu hal devam etti. Artık mekteple zabıt, emir, nizam, ders yoktu. Bu, hakiki bir isyandı.

Nihayet koğuşlara girip yattık. Mektebin etrafını müsellah bir tabur asker ile sardılar. Bu bize bir derece korku verdi. Sonra dokuz talebeyi alıp Taşkışla'ya götürdüler. Sabahleyin **Tophane Müşiri Zeki Paşa** geldi. Yanında muhafızlar ile bahçede durdu. Talebeyi etrafına topladı: "Siz nankörsünüz. Çünkü ekmek yediğiniz eli bilmiyorsunuz. Köpek bile bilir. Sizi besleyen veli nimet bîminne-timiz efendimiz, padişahımızdır. Alçaklar! Sizin yiyeceğiniz, el-biseniz iyi değil, mektebinizin her tarafı akıyor. Yağmur yağınca sabaha kadar karyolalarınızı ordan oraya çekmekle meşgulsünüz. Bunları bilmiyor değiliz; fakat padişaha sadık olmadığınızdan size bakmıyoruz, hainsiniz!" dedi. Birkaç talebe "Alçak herif! Kahrolsun padişah" diye bağırıyorlar. **Zeki Paşa**: "Kim o alçaklar?" dedi. Bulamadı; fakat dudakları titremeğe başladı. Korktu. Talebe etrafındaki halkayı sıkıştırdı. Artık onunla talebe arasında boş yer kalmamıştı. Bir müfreze asker halkayı yardı. **Zeki Paşa** telaşla çıkıp gitti.

Bu dokuz talebeyi Trablusgarb'a sürdüler. Bunlara hariçten de bir takım politika sürgünleri katmışlar. Bu istibdat devrinin meşhur bir sürgün neferi olmuştur. Şeref vapuru ile gitmişlerdi.

Bu vaka tıbbiyenin politika devresinin kemal ve zevalidir. Zaten **Murad Bey** de çoktan, İstanbul'a dönmüş, Avrupa'dakiler de birbirine düşmüş, işi civıtmışlardı.

Hükümet bu esnalarda bol sürgünler ve hapisler yapıyordu. Tıbbiyede de şiddetli icraat tatbik ettiler. Bunlar meyânında şu da vardır: Yoklamada zabitler âdet üzere önde dururlar; arkaları talebeye gelir. Bu sefer zabitlerin yüzünü talebeye çevirdiler. "**Hepiniz padişahım çok yaşa diye bağıracaksınız. Zabıt kimin bağırmadığını görürse Taşkışla'ya gönderilecek**" dediler. Zabitler öyle durdular ama yine kimse bağırmadı. Bu sefer sade herkes ağzını kımıldatıyordu; kimse bir şey demiyordu ama. Yalnız zabitlerin yüksek sesle Padişahım çok yaşa sesleri işitiliyordu. Halbuki âdet üzere zabıt bağırmasdı. Bizi sevk etsin diye zabitleri bağırttılar. Hasılı ne bu ne tehdit tıbbiyelileri bağırtmadı. Çıkıncaya kadar bağırmadık. Yalnız ağzımızı oynatırdık. Bir şey söylemedik. **Çoğu da padişaha küfrederek, ağzını oynatırdı.** Bağırma-

dın diye birisini sorguya çekerlerse "Ağzımı görmedin mi? İnsan gibi söylüyorum. Sesim daha fazla çıkmıyor, tulumbacı gibi bağırma lüzum yok, dua değil mi? Hatta kalbî olması makbuldür" cevabını verirlerdi.

Bu darbe ile tıbbiyede de politikacılık kalmadı. Fiiliyat kamilen bitti. Fakat yine kalben herkes hürriyetperver, istibdat düşmanı idi.

HADIM OLMA DÜŞÜNCEŚİ

Benim de ifratlı ciddi devrem kemalinde idi. Bu aralık erkeklerin şehvet yüzünden ne belâlara uğradığı, ne haksızlıklar, âdilıklar ve zilletler, hatta cinayetler yaptığı, devlet ve milletlerin de bundan müthiş felaketlere uğradığını hesap ederek kendimi böyle şeylerden cezrî bir surette kurtarmak için şehvet kabiliyetini kaldırmak, bunun için de husyelerimi çıkartmak fikrine düştüm. Bu gayri kabil izale bir gaye halinde dimağıma yerleşti. Bereket versin ki, hadımların seslerinin inceliğı, fizik, ahlâk ve maneviyatça kadın gibi olduklarını öğrendim; bu beni tuttu. Benimse devam erkeklik, mertlik, kahramanlık, hak, ilim, hürriyet, milliyet yolunda nihayetsiz bir cidal yapmak. Gönümün en has emeli bunlardı. Halbuki hadımlık ile bunlar kâmilten gidiyordu. Bir çıkmaz içinde kaldım. Çare yok. Nihayet ahlâkıma vereceğim metin terbiye ile şehvet iğfalatını zabt ve imha lâzım olduğu **kararına vardım** ve hadım olmak fikrinden vazgeçtim. Bu cezri bir çare değildi ama ne çare cezrisi daha mahzurlu bir netice veriyordu.

Sonra hekim olunca anladım; **bu iki yıl esnasında şüphesiz ki ben nevrastenik idim.** Bu da çok çalışma, hapishane gibi bir muhit, fikir ve emele mugayir bir yer, gıdasızlık gibi şeylerin neticesi idi.

Artık bu hallerim geçmeye yüz tuttu. Ahlâk, ilim, çalışmak yine gayemdi; fakat ifrat gidiyordu. Gülmeye başlıyordum. Arkadaşlarla ünsiyet ediyor, konuşuyor, gülüşüyordum. Nükteyi pek severdim. Hâlâ da severim. Nükteli söz söyledim ve söylemeye gayret ederdim. Benim nüktemi anlayanları, nükteli söz söyle-

yenleri çok severdim. En iyi arkadaşlarım bunlardandı. İdare, pa-
dişah, rical ve fena şeylerle alay etmek, din ile istihza, gibi talebe
ile eğlenmek en hoşuma giden şeylerdi. Zaten mektepte bunlar
moda idi.

CUMA EĞLENCESİ!

Perşembe ve Cuma günleri bizim sınıf Sirkeci'de istasyonun
yanında Trabzon Otelinin altındaki kahvehaneye giderdi. Zaten o
vakit Sirkeci Paris'in "Kartıye la ten" ni gibi idi. Kahveler muhte-
lif mektep talebesi ile dolardı. Orada kimimiz kitap okur, kâh tav-
la ve kâğıt oynar, kâh ta konuşur alay ederdik.

Bazı Cuma günleri beş on arkadaş Çamlıca, Boğaziçi, Bü-
yükada gibi yerlere giderdik. Şarap, çiroz, et ve emsal alıp kırlarda
ateş yakar, pişirir, yer ve içerdik. Tatlı tatlı konuşur, güzel güzel
gülüşür, eğlenirdik. Bunlar kararsız ve ivazsız o kadar saf eğlen-
celerdi ki, mektepten sonra bunları bulamadım. Şimdi bulsam
âdeta canımı veririm. Buralarda bol bol da istibdada küfrederdik.
Namık Kemal'in şiirlerinden her birimizin birkaç parça okuması
da âdetimizdi. Merasim onsuz olamazdı.

Bu cuma **Veliaht Yusuf İzzettin**'in Çamlıca'daki köşkü ci-
varına gittik. Çiroz pişirdik. Şarap içtik. Köşke bakıp bakıp ve ba-
ğıra bağıra neler söyledik!... Gençlik.. Hürriyet aşk ve ateşi yürek-
lerimizi öyle sarmıştı ki, asla korku aklımıza gelmezdi. Korkudan
nefret eder, korkmaktan utanırdık. Bir perşembe mehtap zama-
nında on kadar arkadaş tıbbiyeli Büyükada'ya gittik. Et, domates,
ekmek, şarap ilâ.. aldık. Çamlar arasında ateş yaktık. Eti kebab et-
tik, yedik; şarabı içtik. Başlar dumanlandı. Derhal **Namık Ke-
mal**'in şiirleri başladı. Herbirimiz yüksek sesle okuduk. Sonra
hürriyet lehine nutuklar verdik. İstibdata lânet yağdırdık. Ben
coşmuşum, o kadar bağırarak ve uzun olarak bir nutuk söyledim
ki, âdeta sesim kısıldı. Sonra sabaha kadar çamlar arasında dolaş-
tık. Adanın her yerine ayak bastık. Sabah erkenden savuştuk. Me-
ğerse bizim sözlerimizi herkes işitmiş. Adanın tam mevsimi idi.
Hükümete de aksetmiş, bizi arayıp taramışlar; fakat biz vaktinde

savuşmuş bulunduk. Arandığımızı birkaç hafta sonra işittik. Mektep İdaresi mektepte tahkikat yaptı malumat alamadı.

Bir sınıf arkadaşım vardı; pek severdim. Adı **Reşit** idi. İskenderun havalisi Türklerindendi "**Reşit Halep**" derlerdi. Hem tıbbiyenin ahvalinden bir sayfa göstermesi, hem de hatırası için birkaç menkıbesini kayd edeceğim:

Zeki idi; gayet müstehzi idi. Çalışkan idi. Edebiyata meraklı, filozofluğu severdi. Fransızcası da zararsızdı; fakat zavallı pek fakir idi ve aramızda en yaşlılardan idi. Dinsizdi. İstibdat aleyhinde idi. İngilizlerin meftunu idi. Bu hevesle İngilizce'ye çalışırdı. Daima pantolonunun paçasını kıvırırdı. O kadar ifratla ki bazan baldırı bile gözüktü. Arkadaşlar alay eder, bunun sebebini sorarlardı. "Londra'da yağmur yağıyor da onun için" derdi. Yani İngiliz olduğunu söylerdi. Zavallı nevrastenik olmuştu. Bir uzun keuderli ve gülmez devreden sonra işi alaya bozdu; mektebin en komiği oldu. Ama sözleri nükteli idi. Çalışmayı da sevmezdi. Bu sebeple sınıftan birçok defa dönerek cahil bir doktor çıktı. Tuhaf! Öyle bir zeki ve çalışkan talebe böyle oldu... Henüz fizyoloji okuyorduk. Mektebin büyük ve güzel bir alaturka hamamı vardı. Burada sabahları talebe yıkanırdı. Birgün beraber hamama gittik. Kurnanın bir tarafında o bir tarafında bendim. Yıkaniyorduk. Birden: "**Rıza**, benim beynim sulanmış, kafam sallandıkça sürahide su sallanır gibi ses veriyor" dedi. Dedim, "**Reşit!** Deli misin, insanın beyni su gibi olur mu? Olsa insan ölür, be..." Olmadı; bana inanmadı. Aylarca onun bu hali, benim nasihatım devam etti. Bir türlü inanmadı. Zavallı nevrastenik; hakkı vardı. Dayısı Sinop'ta tahrirat müdürü idi. Sinop'a gidince bu adama bin yalvardım, yardım et dedim. Vaad da etti; fakat yardım etmedi. Reşit sefalet içinde idi; fakat büyüklüğü de elden bırakmazdı. Mektepten çıkınca doğru Beyoğlu'na giderdi. Bir güzel kız yanından geçse derhal âşık olurdu. Ve bize gelir: "Bir kıza rastladım; İngilizdi bana âşık oldu" derdi. Hakikaten bu kıızı zihnine kor, türlü hayalâta dalar, sonunda kızın buna âşk teklif ettiğine kani olurdu. Halbuki bir İngiliz kızının nesine?...

Bir defa kıyafeti pek bozdu; sefildi. Vakıa çirkin yüzlü de-

ğildi ama bir İngiliz kızını bir hamlede cezb ve teshîr edecek hiç bir şeyi yoktu. Hem o yanından geçen kızın İngiliz olduğu da ma-lum değil; o İngilizleri seviyor ya hoşuna giden kıza İngiliz der, çı-kardı. Akşama gelip bizim gibi yemeğini mektepte yemez, üç beş kuruşu varsa Sirkeci'de lokantada yer ve şarap da içerdi. Niçin böyle yapıyorsun dersek "Ne yapayım? Patlıcan menkû ile insa-nın aldığı kuvve-i muharrike Demirkapı'ya kadar devam ediyor oradan öteye yürüyemiyorum." derdi, gülerdik. Mektebin yemeği hakikaten bir ıhlamur infusiyonu yapar gibi bir patlıcan infusio-nu idi. Demirkapı, Sarayburnu kalesinin Sirkeci kapısıdır.

Bir perşembe izinli çıkacağız, **Reşid**'in parası yok. Bir takım kitapları vardı her hafta bir tanesini bana satardı. O hafta **Recaizâ-de Ekrem**'in Talim-i Edebiyatını yedi buçuk kuruşa sattı. Kitabı aldım, parayı verdim. "**Reşit**, dedim. Bu parayı israf etme; git ke-bap ye! ..". Bir de akşam oldu **Reşit** geldi. Kör-kütük sarhoş, der-ken kendini abdesthaneye dar atıp kustu. Dedim: "Ne yaptın?". "Kebap yedim" dedi. "Bu kuma ne?". Ses yok. Dedim. "A, eşek! Allah belânı versin sen adam olmazsın. Şarabı içtin. Yediğin ke-babı da yedi buçuk kuruşu da kustun. Ne kazandın?" Ne ise aldım. Götürüp yatırdım.

Ondan böyle birçok Türkçe ve Fransızca edebi eserler al-mıştım. Bunları ve her yıl ders kitaplarımı Sinop'a götürür, yığar-dım. Kimya, fizik, nebatat gibi bir kısmını da kardeşim **Şükrü**'ye tahsil için verirdim. **Şükrü** bu kitaplarımın çoğunu fare gibi kemi-rip mahv etmiştir. Bunlara hâlâ yüreğim yanar. Meselâ **Abdülhak Hâmid**'in bütün koleksiyonu vardı. Bir tanesini sağ bırakmamış-tır. Ne yapardı bilmem!... Talim-i Edebiyat da bu arada gitmişti. **Şükrü**, dünyada bana en çok zarar veren bir mahlûktur. Nitekim ilerde bana yaptıklarını ve ona iyilik ve babalığımı yazacağım. Bari okur bir adam olsaydı. Boşuna kitaplarımı verip zayi ettir-dim.

SULU ŞAKALAR

Reşit bizi başına toplar Londra'da yarışlar hikâye ederdi.

Bunlar hep kendi muhayyilesi idi. Bunlardan biri şudur: Londra'da geçen yıl eşek yarışı yapıldı. Her milletten eşek davet ettiler. Yarışta Türk eşiği en geri kaldı. Sonra eşekler arasında şehvani yarış yapıldı. Türk eşiği birinci geldi. Bunu bütün çıplaklığıyla ballandırarak hikâye ederdi. Sonra talebe arkadaşlara "siz benim eşeklerimsiniz. Önümüzdeki yıla yarışa sizden yollayacağım." derdi. Bazen de uluhiyyet davası yapar ve bu hususta hikâyeler uydururdu. Birgün böyle bir hikaye söylerken "Reşit, sen eşekler Allah'ısın; insan değilsin." dedim. Bu herkesin hoşuna gitti. Artık adı "Eşekler Allah'ı" kaldı. Kimse onu Reşit diye çağırılmazdı. O da kabul etti ve buna göre teşkilât ve hikâyeler yaptı. Bize: "Siz benim kulumsunuz. Yani eşeksiniz" der; "Kullarım!" diye çağırırdı. Arkadaşlardan kimini eşekliklerinin derecesine göre Cebrael kimini Peygamber nasbetti. Kimini cennete, kimini cehenneme sokardı. Bunlar esnasında pek latif nükteler söylerdi. Zavallı Harb-i Umumi'de Kafkasya'da bir müfreze askerimizi hâmil trende askeri doktor olarak bulunuyormuş. Tren müsademe etmiş, bu müsademede ölmüştür.

RIZA NUR VE BABASI

Tıbbiyede ilk yıllarda içimi yiyen bir kurt vardı. Bu da bir kunduracı oğlu oluşum idi. O zamana göre böyle bir adam âdi bir adamdı. Adamın asil dedikleri yukarı tabakadan insan olması lazımdı. Bunu kendimde büyük bir kusur bulur, yarın insanlar arasına çıkınca daima hakarete maruz olacağımı düşünürdüm. İzalesi gayri kabil bir dertti. Yalan söylemek ve emsali kusurlarımı gidermişim. Bunlar elimde idi. Bu ise değildi. Bu fikirle perişandım. Bir gün elime Hz. Ali'nin "Nutuk-u Ali" adında bir eseri elime geçti. Büyük bir eser. Mısır'da Bulak Matbaası'nda basılmış. **Mehmet Ali Paşa** bu matbaayı yapıp orada birçok Türkçe eserler bastırmıştır ki bu suretle Türklüğe büyük bir hizmet etmiştir. Eserin mütercimi hatırımda değil. Bu zat Hz. Ali'nin şiirlerini beyit beyit almış, bunu şiirle tercüme ettiği gibi birde nesirler ve bir takım izahat ile tercüme etmiş. Bu eser çok hoşuma gitti. Sinop'a gi-

derken beraber götürdüm. O tatili bunun mütalaası ile geçirdim. Bir çok yerlerini kopya ederek büyük bir defter doldurdum. Ali kahraman olduğu gibi büyük bir hakim, büyük bir şair, büyük ahlâk ve fazilet sahibidir. Peygamber hakkında müessir mersiyeleleri, **Hasan ve Hüseyin'e** nasihatleri, bir çok hakimâne sözleri vardır. Bu kopyaları o kadar hevesle yazdım ki, yere oturur, dizimin üstüne kitap ve defteri kor, akşama kadar yazardım. Anam acır, ikide bir gelir, "Oğlum, masa üzerinde yaz, ya biraz bırak" der; fakat beni ayıramazdı. Bunlardan epeyce ş: y de ezberledim. Ahlâk olarak bana çok tesir etmişlerdir. Bu yüzden Ali'ye büyük bir muhabbet bağladım ki hâlâ öylece durur. İnsanda tahsili ne büyük tesiri oluyor. Demek mektepler iyi programlar ve iyi muamelelerle olursa iyi talebe yetiştirirler ve bir millette ne kadar çok kitap olursa evlâdı o kadar iyi ve malumatlı olur. Bunlar arasında "Şeref-ül İnsan" bana çok tesir etmişti. Bu yüzden Ali bana büyük bir ferahlık verdi; kırılmış maneviyatımı kuvvetlendirdi; sevindim. Sonra bir Türkçe şiirde "**Leysel insânu illa ma saâ**" âyetini mısra olarak buldum. Bu da beni o eski üzüntüden kurtardı. Dedim ki : "**İnsan babası ile övünemez; bilâkis baba oğlu ile övünür. Her babaya en büyük şeref kendinden yüksek oğul yetiştirmektir.**" Artık, fakat yine bir derece rahat oldum... Vakıa aslımız belirsiz bir aile değildik. Babam Sinop'un itibarlılarından biri idi. Ailede tahsil görmüşler de vardı, fakat benim babam kunduracı idi. Bugün bu davamın -İngiltere ve Almanya müstesna- ne bizde, ne de Avrupa'da âdeta hükmü kalmamıştır. Lâkin o zaman şiddetle muteberdi.

BEKTAŞİLİK VE RIZA NUR

Bu esnarlarda Bektaşiliği merak ettim. Herkes "Bektaşî Sırını" diyordu. Bunu öğrenmek pek isterdim. Sinop'taki Bektaşilere yanaşım. Mümkün değil, bir şey söylemiyorlardı. Bu aralık Sinop'a Yanya taraflarından **Ahmed Baba** adında bir babayı politika yüzünden sürmüşlerdi. Pek zeki, malumatlı bir adamdı. Onun sohbetinden hoşlanırdım. Hem de sırrı öğrenmek fikrinde idim.

Bu adama muhtelif suretlerde bunu birçok defa sordum. Bir şey söylemedi. Bir gün zorladım. Dedi ki: "Sana ne söyleyeceğim. Sen bunun hepsini biliyorsun. Sade bunların Bektaşî sırrı olduğunu bilmiyorsun." Bu biraz beni teskin etti. Bu adam politikadan yakalanırken Mısır'a kaçmış **Hidiv Abbas Hilmi Paşa, Abdülhamid'in** hafiyesi idi. Ondan para alırdı. Mısır'da o vakit bir çok **Jön Türk** vardı. Onların gazetelerini kapatır, fakat İngilizler yeniden müsaade ederdi. Bunları kâh kandırıp İstanbul'a da yollardı. İstanbul'da onları hapis ve nefyederdi. Bir gün **Ahmed Baba'yı** Hidiv adamları vasıtası ile aldatarak İskenderiye'de İstanbul'a hareket etmek üzere olan vapura sokmuş, orada tevkif ettirmiş. Baba bu suretle İstanbul'a götürülmüş, derhal hapsedilip Sinop'a sürülmüş. Baba kaçmak ister, çare arardı. Bunu bana da söylerdi. Bir çare bulamadım. Nihayet ben yokken lazları bulmuş. O vakit Rize, Hopa tarafları sahil ahalisinde çok kaçakçı ve eşkıya vardı. Bunlar kanlı, katil insanlardı. Taka denilen yelkenli küçük kayıkları ile Rusya'dan kaçak tuz getirip bilhassa tuz kaçakçılığı yaparlardı. Kendisine Arnavutluk'tan bir derviş gelmiş; üç-beşyüz altın getirmiş. Baba bu kaçakçılardan **İpsiz Recep**'le kendisini Bulgaristan'a geçirmek üzere pazarlık etmiş. Bir de menfâ bir Kildani vardı. Bu ve baba bu kaçakçılar ile bir gemiye Meydaneteği'nin üst tarafı sahilinde randevu vermişler. Kaçakçılar takaları ile gelecek, bunlar kıyıda kibrit yakacaklar gelip alarak denize açılacaklar. **İpsiz Recep** kibrit ışığına nişan alıp ikisini de vurmuş. Soyduktan sonra ayaklarına taş bağlayıp denize demirlemişler. Paralarını almışlar. Hükümet cinayeti buldu. Canileri hapsetti. İşte bu **İpsiz Recep** Millî Hareket zamanında Şile civarında millî davaya büyük hizmetler etmiştir.

Sınıfımızda zeki talebe olduğu gibi pek ahmaklar da vardı. Bunlardan biri **Sivaslı Rahmi** idi. Bir şeye aklı ermezdi; fakat durmaz ezberlerdi. Ezberlerken sallanırdı. Böylelerin mektepte adı "Deveci" idi. Bu tabir iyidir. Çünkü hakikaten ezberlerken oturdukları yerde deve yürür gibi bir öne, bir arkaya sallanırlar. Hoca, **Rahmi**'yi tabiri vechile tahtaya çektiği yani derse kaldırdığı bir satırbaşı ise usulca "**Rahmi! Satırbaşı**" derlerdi. **Rahmi** de "Haa!" deyip hatırlar okurdu. Talebe de, hoca da gülerdi. Sirkeci'de gitti-

ğimiz kahvede bir arabaya hasad edilmiş ekin yığılmış, üzerinde kırmızı kurdele bağlanmış bir tablo vardı. Bu çocuğun dimağında bir tuhaf bozukluk vardı; resimden anlamazdı. **Rahmi**'nin arkadaşlarından birinin firavunu vardı. Daima ona sataşırdı. Adı **İbrahim Toygar** idi. **Toygar Üsküdar**'da bir mahallenin adıdır. Türkçe Çalığı demektir. **İbrahim** birgün dedi ki: "**Rahmi**! Bu nedir?." **Rahmi** tabloya baktı, baktı "Horoz!" dedi. Gülmekten katıldık. Yine bir gece onun firavunu **Rahmi**'yi birkaç talebe ile umumhaneye götürmüş. "Kadına bu acemidir. Öğret!" demiş. Kadın **Rahmi**'yi odasına almış, bir çok gayretle muamele olmuş; fakat **Rahmi** kadının fercine işemiş, yatak ıslanmış!... Kadın tekme ile **Rahmi**'yi karyoladan devirmiş. **Rahmi** bağırarak ve ağlamış firavun ile arkadaşları koşmuşlar. Kadın olanı hikâye etmiş. Bir çok gülmüşler. **Rahmi**: "Ne bileyim. Belim geliyor zannettim." demiş. Mektebe geldiler. Bize anlattılar. Artık bu bize haftalarca eğlence oldu. Bu terbiyeye münafi hikâyeyi yazdım; çünkü görünüp işitilmemiş bir tıbbi müşahededir. Bu çocuk sonra doktor oldu. Halbuki bir kaz bile güdemezdi. Zavallı asker hastalar elinden neler çekmişlerdir?! Birkaç yıl sonra da delirip ölmüştür. İşte o zaman böyleleri de hekim yaparlardı.

Bunun gibi hekimler çıktı. Bir de "**Edremitli Hüsnü**" vardı. Namazdan başka bir şey bilmezdi. Fransızca bir kelimesi yoktu. Poise nedir? derdik, kuş derdi. Daha tıbbi fenlerin çoğunun adlarını bile öğrenememişti. Bu da hekim oldu. Böyle bir numune de muallim muavini olarak mektepte vardı. Buna "**Akkalı Mehmed**" derlerdi. Yüzbaşıydı. Yalnız çitli maden suyu reçetesi yazabilirdi. Bütün hastalara bunu verirdi. Onda da altına M. D. işareti kordu. Yani bu reçetelerde karıştırıp veriniz emridir ki hekim birbirine karışarak yapılacak ilâçlarda eczacıya bu emri verir. Halbuki maden suyunun karışacak bir şeysi yoktu. Hatta ağzı kapalı sade bir sudur. İkinci ilâcı İngiliz tuzu idi. Dişi ağrıyana da bu müshili verirdi. Hali böyle idi; fakat iltimasla mektebe muallim muavini olmuştu! Sonra bir paşanın Arap halayığı (Zenci) ile izdivaç ederek kolağası ve binbaşı da oldu. Meşrutiyet'te takait edildi. Talebe ona "Alaylı doktor" derlerdi. O vakit neferden zabıt olur-

du. Ve ona alaylı zabıt derlerdi. Bizim çapkınlar da buna alaylı doktor dediler. Mektepsiz tabii doktor olmanın imkânı yoktur. Bununla cehlini murad ederlerdi.

Zavallı tubbiyeden işte böyle birçok hekimler çıkmış, pek nazik ve tehlikeli olan hekimlik sanatını yapmışlardır. Kim bilir nice insanlar öldürdüler. Böylelerine nedense idare diploma verirdi. Vermeseler de mümeyyizlerin önünde padişaha bir dua edince imtihanı geçer, diploma alırlardı.

TIBBİYE'DEKİ DİN DERSİ

Tıbbiye'de Akaid-i Diniye dersi de vardı. Bir sarıklı bu dersi okuturdu. Bu derse çok kızardım. Sebebi dinsizliğim değildir. Bu adamın eline bir kitap yazıp vermişler, içinde din yerine her satırında Padişah'a körü körüne itaat, halifenin Allah'ın gölgesi olduğu yazılı idi. Bu da sinirime dokunurdu. Din yerine bize bunları söylerdi.

Bir nebatat hocamız vardı. Adı **Ali Paşa** idi. Pek ihtiyar, mübarek bir adamdı. Ders takrir ederken ki, sesinin yanına sokulurdum da yine sesini işitemezdim. Bütün bir kitap da yazmıştı. Kitabından da bir şey anlamak mümkün değildi. Dudakları kımıldar, ikide birde önündeki nebatat koleksiyonunu bir sağa, bir de sola çevirir kapatırdı. Bunu biz değil hiç şüphe yok ki, kendi de iyi görmezdi. Talebe bu hocaya "Cennet Öküzü" derdi. Mektebin yanında bir nebatat bahçesi vardı. Dikilmiş birkaç şey de var idise de bir defa bile bizi oraya götürüp gösteren olmadı. Ders tamamıyla nazari idi. Bunun **Şerefüddin** adında bir muavini vardı. Pek iyi bir adamdı; fakat pek cahildi. O derece ki ders takrir ederken nebatatlar, evraklar derdi. Bu kelimelerin zaten arapça cem'i olduklarının bile farkında değildi.

Nebatat tahsili güçlü. Bereket versin **Doktor şerefüddin Mağmumi** talebe iken bir nebatat kitabı yazmış, onu anlardık. Ondan ezberledik. İmtihana girdik. **Mağmumi** bizden sekiz sene kadar evvel mektepten çıkmıştı. Bize kadar hep talebenin elinde onun kitabı imiş. Bizde de öyle idi. Bizden sonra da zamanımıza

kadar yine onun kitabı elde dolaşmıştır. Yalnız tıbbiyede değil, diğer mekteplerde de böyle imiş. Bu adam bu eseri ile büyük hizmet etmiştir. **Mağmumi**'yi sonra Kahire'de tanıdım. Zeki, doğru, dik sözlü, sözünü esirgemez, pozitif düşünür, hakkı sever, münevver, vatanperver bir zattı. Daima da okur ve yazardı. Kâmus-ı Tıb ve daha birçok eserler yazmıştır. İttihatçılar'ı hiç sevmezdi. Bu yüzden memlekete de gelmedi. Nihayet Mısır'da bir yıl evvel öldü. Millet hizmetinden istifade edeceği bir adamdı. Heba olup gitti. Sebebi de **Ahmet Rıza** ve **Doktor Nazım**'di. Onu hizmete yanaştırmadılar. Nasıl ki **Murad Bey**'i de uzaklaştırdılar.

OSMANLI'NIN SON ZAMANINDA İLİM

İmtihanda iktidar ile iyi numara almak pek de mümkün değildi. Bunun için iltimaslı ve hocalara dalkavukluk eder olmalıydı. Eğer imtihanda hocanın derste söylediğini aynen söylersen iyi numara alırdın. Bu sebeple hoca söylerken not tutardık; fakat ben daha ziyade Paris'ten getirttiğim kitaplardan öğrenmeye çalışırdım. Tıbbiyede numaralar karîb âlâ, âlâ, aliyyül âlâ, aliyyül âlâ ile bir, iki veya üç yıldız idi. **Tevfik Vâcid Bey** adında Miralay bir Fenn-i tedavi hocamız vardı. Pek birşey bilmezdi. Ama âlimlik davasında idi. Koyu mutaassıp, bilfiil dervişti. Menkıbesi çoktur. Bir ikisini söyliyeyim; Birgün ders verirken "Bunlar işkembeden değil kelleden çıkıyor" diyerek küt-küt kafasına vurdu. Birgün de bize "Morfin neden uyutur. Bu hassayı ona kim veriyor?" diye sordu. Herkese birer birer soruyordu. Aklıma geldi ve yanımdakine dedim ki: "Murâdı Allah veriyor cevabını almaktır" Nihayet birincimiz olan **Giritli Mustafa**'ya sordu. O derhal: "Allah vermiştir" dedi. Hoca da "Ha.." dedi. Bana sorsa "Bu henüz malum değildir cümle-i asabiyeye tesir ederek uyutuyor, teskin ediyor ama neden ediyor bilinmez" derdim. Hoca da bana kızardı.

Bir hayvanat hocamız vardı. Dindar, mutasavvıf bir zattı. Pek halim nezaketli terbiyeli bir zattı. Adı **Hulusi Bey**'di. Bize illâ hayvanatta zekâ olmadığını kabul ettirmek onun gayesi idi. Çünkü dinde böyle imiş. Hiçbir hayvan görmeden kitaptan ilm-i hay-

vanat da öğrendik.

Fenni-i tedavi dersini o vakit Paris'te pek meşhur olan Man-ka adında bir müellifin kitabından belledim. İmtihana girdik. **Vasil Neum, Ali Rıza** gibi birkaç mümeyyiz vardı. Bana Akonit çıktı. Bu kitaptaki gibi söylemeye başladım. Mümeyyizler: "Aferin! Aferin!" diyorlar. Hoca: "Aaah, aah" diyordu. Anladım. Notasını (takririni) söylemiyordum; fakat aldırmayıp devam ettim. Bana mümeyyizler aliyyül âlâ üç yıldız vermişler, hoca sıfır vermiş. Nihayet uzun münakaşadan sonra aliyyül âlâ ile aralarımı bulmuşlar.

Histoloji okuyorduk. **Haydar Bey** adında çocuk boylu bir Miralay hocamızı. Bir yıl zarfında takririnin mecmuu onbeş sayfa tutardı ki, hiçti. Bize ders yerine masal söyler, alay ederdi. Talebenin hepsine de adlar koymuştu. Çifte kumru ilâ... gibi. Birgün dersini vermişti. Zaten beş dakika sürmezdi. Ders müddeti ise bir saatti. Bir zabıt gelip Tophane ve Askeri Mektepler Nazır **Zeki Paşa**'nın teftişe geldiğini söyledi. Hoca bize dedi ki; "Ben yeniden aynı derse başlayacağım siz aldırmayın, yine not tutun!" **Zeki Paşa** geldi; öylece yaptık. Gidiyorken hoca: "Beni paşa yapınız!" diye bağırdı. Derse her vakit sarhoş gelirdi. Bektaşî olduğunu söylerlerdi. Beylerbeyinde İstavroz'da oturdu. Halama komşuydu. Rüstiye zamanından bilirim. Vapura binerken iki çımacı gelip koltuklarından tutar, o da âdeta ayaklarını iskeleden keser, böylece vapura atarlardı. Pek korkaktı. Ama iyi adamdı. Şerir değildi.

Bunun **Cemal Paşa** adında bir **muavini** vardı. Bir şeye karışmazdı. İyi, terbiyeli bir zattı. Ben mektepte muallim olduğum vakit beni Tıp fakültesinde histoloji imtihanına mümeyyiz çağır-dılar. **Haydar Paşa ölmüş, Cemal Paşa** hocaydı. Almanya'da Histoloji tahsil eden **Tevfik Recep** de mümeyyizdi. Bir talebeye kup yapmak usulü soruldu. Talebe güzel söyledi; fakat **Cemal Paşa** çocuğu, tahtie edip dedi ki: "Parafinli blok, sulu ispiroto ile ıslatılarak kesilir." Bu en iptidai ve büyük bir hata idi. Başımı **Recep Bey'e** çevirdim. O da aynı zamanda bana çevirmiş, birbirimize baktuk. Demek **Cemal Paşa** ömründe kup yapmamıştı. Bunu yapamayan da histoloji bilmez. İşte bu dersimiz de bu halde idi. Bu

zat meşhur karikatürist Artist "**Cemil Cem**" in babası olan **Cemal Paşa**'dır.

Nafiz Paşa emraz-ı umumiye hocamızdı. Tatlı ders verirdi. Severdik. Talebe arasında sevilen hocalardan. Takrir ettiği kitap Kırımlı Aziz Bey'in kitabıydı. Belki zamanına göre iyi kitap; fakat artık çürümüş bir halde idi. Ben dersimi yeni çıkan bir Fransızca kitaptan okurdum. Birgün **Nafiz Paşa** veremden bahse-derken "Buna mikrop diyorlar ama ne siz inanın, ne ben inana-yım" dedi. İşte onun derecesi de buydu. Halbuki mektepte bir bak-terioloji laboratuvarı vardı. Hocası "**Bol Hamdi**" idi. Orada mikro-bu gözümüzle görüyorduk. Kendisi birgün zahmet edip de mek-tepte kapıdan girmeden yolun soluna üç adım daha atıp oraya girip mikrobu görmek zahmetini ihtiyar etmemişti. Paşanın kalb hasta-lığı vardı. Ders esnasında arasıra baygınlık gelirdi. Çoktan böyle imiş ve bu halde iken 1928 yılı sonuna kadar yaşadı. Pek zeki bir adamdı. Fakat hekimlikte pek eski ve cahildi.

Emraz-ı Hariciyeyi Ahmed Fehim Bey adında biri verirdi. Pek şişmandı. Talebe ona (**Fil Ahmed**) derdi. Avrupa'da okumuş-tu; fakat dehşetli cahildi. Hem de zekâsı basitti. O vakit bu derse ait Quatre agre'gis denilen kitap moda idi. Dersini birine ondan tercü-me ettirmiş, onu takip ederdi. Büyük ciltler olan bu eser onda ufak bir defterdi. Kürsüye oturur, defteri açar kimse görmesin diye de kolları ile örter, bir deftere bakar, bir söylerdi Tabii bunu herkes görüyordu; fakat o gizliyorum zannediyordu. Bu kadar yıldır ders vere vere bu defterciği bile ezberleyememişti. Dersinden bir şey anlaşılmazdı. Çünkü tercüme ederken bir bahsi kâmilten okuyup ruhunu alacak yerde bir hastalığın tarifinden ilk satırı, avamilerin-den ilk iki satırı, ârâzından, hasılı her kısımdan sade birkaç ilk sa-tırı almış, bu da bir şeye yaramamıştır. Bu adam **Cemil Paşa** ile be-raber Paris'te tahsil etmesine rağmen Fransızca bile bilmezdi. He-kim olduktan sonra bana **Cemil Paşa** bizzat anlattı. Paris'te bir lo-kantada bu ve **Hamdi Paşa** (Bol Hamdi) daima domuz pizvolası yerlermiş. **Cemil Paşa** bunların taassubunu bildiğinden birgün yemekten sonra "Siz ne yapıyorsunuz?" diye sormuş. Edelette du-pore demişler. "Ayol, bu domuz!" demiş. Onlar "Hayır danadır,

domuz veandır" demişler. İddia edip eve gidip kâmusu bakmışlar. Domuz olduğunu görünce ikisi de kusmuşlar.

Bir de **Salih Bey** adında bir Miralay emraz-ı dahiliye ve et-fal hocası vardı. Hiçbir şey bilmezdi. Hem de kadın gibi bir şeydi; fakat iltimaslıydı. Ahlâkı da iyi değildi. Ben bu adama bir vakit muavinlik ettim. Elinden çok çektim. Dersin bir kısmını ben verirdim. Talebe beni çok sevdi ve dersime doldular. Kiskandı ve beni bir daha ders vermekten menetti.

Dahiliye seririyat hocası Fevzi Paşa idi. Bu halis Anadolu-lu zat cidden iyi helim ve muallimdi. Ancak Laennec mektebi talebesi idi. Sade Kar' ve ısga bilirdi. Labaratuardan haberi yoktu. Eh.. zamanı böyle idi. Kusur değil.

Güzide bir muallim **Cemil Paşa** idi. Hem de **Şeyhulislâm Cemaleddin Efendi**'nin damadı, azılı bir hoca idi. Eli ameliyata çok güzel yakışırdı. Zeki, terbiyeli idi. Ancak hiçbir ilimden haberi, malumatı olmadığı gibi tıbbın da yalnız cerrahi kısmını bilirdi. Onda da ameliyatı güzel yapmasına rağmen ilimce fakirdi. Meselâ cerrahlığın esas olan teşrih-i maraziden, labaratuardan bir şey bilmezdi. Bu zattır ki, operatörlüğü memleketimizde parlatmıştır; fakat hiç adam yetiştirememiştir. Bu hususta nedense bahîl idi. Hatta muavin diye yanına aldığı adamları en gabilerden intihab ederdi. Meselâ o vakit "**Sakallı Cemil**" adında bir Miralay muavini idi, ki pek cahildi. Vazife olarak **Cemil Paşa**'nın yapacağı ameliyatların pazarlığını yapardı. İşi bundan ibaretti. Son sınıflarda sol ayağımın tırnağı battı. Cerahat yaptı. Kundura giyemiyor, gezemiyordum. **Sakallı Cemil**'e gösterdim. Ameliyat yapayım dedi. Parası benden olmak üzere bana bir şişe kloroform aldırıldı. Beni yatırdılar. Yarım saat uğraştı. Canım burnuma geldi. Bir aralık kalkıp fırlıyordum; beş-on askere beni tutturdu . Tırnağı iptal-i hissiz söktü. Etrafını kesip oymuş, bir şeyler yapmış. İki ay yara kapanmadı. Sonra da ameliyata rağmen yine bir tırnak çıktı. Ama ne tırnak? Eciş-bücüş!... Hâlâ bu tırnaktan ıstırap çekirim. **Gülhanede hekim olunca** anladım. Altına bir pamuk sokarak pansuman yapılsaydı iyi olurdu. Tırnak da yerinde kalırdı. O vahîşiyâne ameliyat acısını da çekmezdim. İşte operatörlüğü

buydu.

Dahiliye seririyat hocası **Zoiros Paşa** adında bir Rum'du. Çok geveze idi. Cahil, bir şeye yaramaz biri idi. Derslerde sade alay ederdi. Domuz bir Rum'du. Öldüğü vakit bütün serveti Yunanistan'a gitti. Oraya vasiyet etmişmiş.

Dahiliye seririyat muallimi **Horasancıyan** adında bir Ermeni idi. Kalb ve riede cidden iyi hekimdi. Bundan çok şey öğrendim. Derdi ki: "Tedavi vasıtaları zayıftır. İşe yarar ilaçların adlarını şu paş parmağımın tırnağına yazarak sığdırabilirim." O vakte göre hakkı vardı.

Besim Ömer Paşa Kibâle (Fenni-i Vilâdi) hocası, **Esat Paşa** göz hastalıkları hocası idi. İkisi de Fransa'da tahsil etmiş, güzi-de hocalardan sayılırdı. Bunlar da adam yetiştirmemişlerdir. Sebebi yetişir, yerlerini kapıverir korkusudur. **Besim Ömer** kabâleyi zararsız bilirdi; fakat jinekolojiden hiç haberi yoktu. Eline bıçak alamazdı.

DOKTORA İMTİHANI

Bizim vaktimizde doktora imtihanları vardı. Üç sınıfın derslerinin birden imtihanına doktora denirdi. İki doktora imtihanı verdik. Zamanımızda tezi kaldırdılar. Bense mutlaka bir tez yazmak hevesinde idim. Yapılmamış yeni bir mevzu arıyordum. Buldum. Hıtan. Çalışmaya başladım. Küçük cerrahi hocası **Halit Şazi** bize hıtan üzerine bir ders verdi. Hemen notunu tuttum. On satır kadar etti. Avrupa'dan hıtan hakkında kitaplar getirttim. Bizde neşredilmiş kitapları buldum. Bir şey meydana getirdim. Mektepten çıkınca da İstanbul'da mevcut ve kimi cami içinde olan kırk kadar kütüphanede Türkçe ve Arapça el yazması kitaplarda hıtan bahisleri aradım. Bazı malumat buldum. Sonra tarih kitapları ve yazma surnâmeleri tetkik ettim, hasılı birçok tetkikat, tecrübe ve müşahadelerle fenn-i hıtanı vücuda getirdim. Bu ilk eserim, hem ilk fennî eserimdir. O vakte kadar görülmemiş bir eser oldu. Maatteessüf hâlâ da ondan iyisi değil, kötüsü bile yazılmadı. O vakitten beri yirmi beş yıl olmuştur.

İLK TİYATRO ESERİ: TIBBİYE HAYATINDAN

Meşrutîyetin iptidasında mektebi istibdat ve ahvalini zikreder (Tıbbiye Hayatından) adlı eseri neşrettim. Bunu önce piyes halinde yapmış isem de sonra tablolar haline koydum. Bu eseri, neşrinden sonra, tiyatro haline koyup Hür Tıbbiyeli adıyla çok zaman oynadılar. Tıbbiyyeye ait bazı malumat vardır. Bu eserde bilhassa **Sami** ile **Eczacı Refik** teşhir olunmuşlardır **Sami** Binbaşı bir Dahiliye zabiti idi. Pek sert ve müstebit, müdürün âleti idi. Bir iki çocuğu kendi odasının yanına hapsedmiştir. Bu suretle onların ırzına geçtiği talebe arasında deveran ederdi. Eser neşrolunmadan evvel imzasız bir mektupla beni ölümle tehdit etti; ben onu mahkemededen korkarak **Rami** adı ile zikrettim. **Sultan Aziz**'i halleden pehlivanlardan birinin oğlu imiş. Buna rağmen istibdat âleti idi. Aslını kimse bilmezdi. Bizden sonra bunu biri öğrenip padişaha jurnal etmiş. **Sami** derhal Yemen'e sürülmüş, Meşrutîyet olunca gelmiş hürriyetperverler sırasına gelmiş. Harbiye Nezareti Daire Müdürlüğü'ne tayin edilmişti. Her ne de olsa o vakit sürgünlük çekmiş olmak büyük bir faziletti. Ben de İttihatçılar'la iyi değildim. Mahkeme de beni mahkum edebilirdi. Talebe için gelen etlelerin en iyi kısımlarını ve beş-on böbreği birden alır, pişirtir yerd. Avurtları şişmiş, karnı davul gibi olmuştu.

Eczacı Refik eşna-ı mahlûkat idi. Dünyada ne kadar ahlâksızlık varsa, edepsizlik, rezillik, alçaklık mevcutsa bu adamda vardı. Erzincan'da Askerî Hastahane'nin eczanesinde havancı neferi imiş; casusluğa başlamış, bu sayede İstanbul'a gelmiş ve tıbbiyyeye birden kolağası rütbesiyle eczacıbaşı olmuştur. İrade ile kendisine diploma da verdiler. İş-gücü ırz düşmanlığı ve talebeyi jurnal edip sürgüne yollamaktı. İki yıl içinde **Refik**, paşa oldu. Bir aralık cahilliğine bakmayarak vereme deva bulduğunu da ilân etti. İlâcını Padişah'a takdim etmiş. Bereket versin ilâç tetkik edilmek üzere mektebe yollandı. **Vasil Neum** tahlil etti. Bu ciddi adam, bu ilâç saçmadır dedi. Ama yine seririyatlar da hastalara verildi. Tabii fayda değil, zarar hasıl oldu ve bırakıldı.

Tıbbiyenin politika devresi bitince **Refik** gibi adamların

kârına kesat geldi. İş arıyor, bulamıyorlardı. Bu sefer ellerine geçirdikleri veya bizzat uyguladıkları bir takım evrak-ı muzırrayı talebenin yatağı altına sokuyor, sonra basıp yakalatıyorlardı. Bu pek mel'un bir işti.

Meşrutiyet'te Trablus'a sürülmüş, oradan Mısır'a gitmiş, orada eczane açmıştı. Harbi Umumi zamanında Kahire'de hekimlik ediyordu. Bir gün on sekiz yaşlarında bir genç geldi. Evvelce Bab-ı Ali'de mühimce bir mevkiide olan bir adamın oğlu imiş. Muayene ettim. Frengisi vardı. Şankıyı aradım. Kışında buldum. Çocuğun mahiyeti anlaşıldı. Nasıl aldığı sordum. Hikâyesi feci imiş... Dedi ki: "Biz buraya Meşrutiyet olunca babamla geldik. Paramız kalmadı. Babam öldü. Ben yalnız ve aç kaldım. Beni **Refik Paşa** baştan çıkardı." Zavallı gence acıdım. Bir Türk çocuğu gurbette mahvolmuştu. Tedavi ettim. Hatta ilâç parası da verdim. Aynı zamanda o öğrendiğim **Refik**'e bir kat daha husumet bağladım. Bir müddet sonra idi ki Atabetül Hadra'da **Kâzım** eczanesine girmiştim. Orada sekiz-on kadar eczacı ve sair Türk vardı. **Kâzım** Malta'da sürgündü. Otururken **Refik** girdi. Herkes meyanında benim de elimi sıkılamak istedi. Elimi çektim ve senin gibi bir rezile el veremem dedim. "Neden rezilim" dedi. Utanmaz şeydi. Sormak cesaretinde bulundu. "Sen İstanbul'da casustun. Ne canlar yaktın. Burada da şimdi İngilizler'e casusluk edip can yakıyorsun." Beni de bir düziye İngilizler'e jurnal ediyormuş. Haberim vardı. "Aleyhime kitap yazdın" dedi. Devam ettim: "İbnesin" dedim. "Hayır, ben kulanparayım" dedi. Dedim "Kulanparasın; hatta boyacı Arap çocuklarına bile taarruz ediyorsun; fakat aynı zamanda mef'ulsün de. İşte filan yerdeki **Musa**'ya ne dersin?" Bu söze hiç cevap veremedi; çıkıp gitti. Bir kaç gün sonra bir-iki haydut bulmuş, yolumu beklemiş, beni döğmeye kalkıştılar. Ben **Refik**'i iyice döğdüm. Hatta bir-iki gün sonra doktor **Şerefüddin Mağmumi** geldi ve: "Ne hayırlı iş yapmışsın. **Refik**'i iyi döğmüşsün ellerini öpmeli. Ah benim de ahdim vardı; mektepte ondan canım yanmıştı. Yetişseydim de bir tokatçık olsun ben de vursaydım" dedi. Benim Türk tarihinin Mısır bahsi nihayetinde bunlara dair tafsilat vardır. Cumhuriyetten sonra bu çocuğu Ankara'da gördüm. Memur olmuş!..

Zavallı Türkiye...

Son sınıflarda yine pek zayıflamıştım. Yine asabî oldum. Artık sade tatil değil, tahsil zamanının da büyük bir kısmını Sinop'ta geçiriyordum. Böyle yapmasam hasta düşecektim. Bu sebeple çavuşluktan düştüm. Sınıfta onuncu oldum. Sınıfımız yetmiş, seksen kişi kadardı. İlk iki yüz kişi imtihanlarda döküle döküle, ecel ile öle öle bu miktara inmiştik. Bu miktar doktor çıktık.

Artık doktor çıkmamıza üç, dört ay kalmıştı. Hayata gireceğiz diye seviniyordum. Dokuz yıldır soğuk yüzü bir kışlada bütün dünyadan mütecerrid ve bihaber yaşıyorduk. Dile kolay!.. Bazı anlarım olur ki; hayattan ümidimi keserdim. Bu monoton ve meşakkatli hayattan pek bıkmıştım. Bir gün doktor olup çıkacağımı hayal zannederdim. Derken artık o günler yaklaşmıştı. Bir gün dizildik, yemeğe gitmek için emir bekliyorduk. Yanımda bir kaç arkadaş konuşuyorlardı. Dahiliye zabiti olan bir mülazım da önümüzde duruyordu. Bunları konuşuyor diye azarladı ve fena laflar söyledi. Bunlar sustular; fakat bu benim izzet-i nefsim dokundu. Halbuki ben lakırdıya da karışmamıştım. Hiddetle dedim ki: "Zabit efendi! Konuştularsa adam yemediler ya. Konuşmak terbiyesizlik olur mu? Senin söylediklerin terbiyesizcedir. Biz bir kaç ay sonra çıkıyoruz; yüzbaşı olacağız. Sen mülazımsın. Bari bunu düşüneydin.." Zabit bir şey söylemedi, gitti. Müdüre şikayet etmiş, beni hapsedtiler. Yirmi gün ceza verdiler. Son günlerde mektebin bir elemli hatırasını daha yaşamaya başladık. Hapishanede durmuyor, Fransızca kitaplar ile derslerime çalışıyordum. Üzüntüden büsbütün solmuş ve zayıflamıştım. Zaten mektepte bir güneş gördüğümüz yoktu. Burada ise güneş dünyada mevcut olmayan şeydi. Bir gün teftiş için Harbiye Mektebi Nazırı **Rıza Paşa** hapishaneye geldi. Ben kitap okuyordum. Kızgınlığımdan bile bile bir müddet ayağa kalkmadım. Ben de aksi adamım. Nene lâzım?. Kallı versene. Hem de mademki âmir, terbiye ve vazifemdir. Fakat bendeki zihniyet bunları meşru âmir tanımıyor. Nazarımda hepsi İstibdada hizmetle külah kapmış cahil ve mel'un insanlar... Milleti, devleti yıkıyorlar. Bu beni bunlara hürmeten men ediyor. **Rıza Paşa** yanıma geldi. Kitaba baktı. Dedi ki: "Bu hangi

sınıftan?" Yanında Mahut Sami vardı. "Son sınıftan" dedi. Rıza Paşa: "İyi bir talebeye benziyor" dedi. Sami de: "Evet efendim, mektebin en çalışkan ve ahlâklı talebesindendir." "Neden hapis?" diye sordu. "Zabite karşı gelmiş!" dedi. **Rıza Paşa** bağırdı ve dedi ki: "Böyle bir kaç ay sonra doktor olacak, çalışkan bir talebeyi neden hapsedersiniz. Baksana, yüzüne, solmuş bitmiş. Yazık değil mi?" Bana dönüp: "Hadi oğlum! Kitaplarını al da çık!" dedi. Onbeş gün yatmıştım. Çıktım. Bu adam cahildi ama iyi bir adamdı. İyiliği her fırsatta görülürdü. Kimseyi padişah aleyhinde diye bile yakmamıştı. Fakat bizde müdür olan kardeşi **İhsan** bir firavundu. İşte iki kardeş arasında ne büyük bir fark vardı.

Biraz sonra son imtihanları da verip çıktık. Yüzbaşı doktor olduk. Bize Türkçeli ve Fransızcalı bütün muallimlerin mühürlerini hâvi birer diploma verdiler. Padişaha sadakat ve hastalara şefkatle bakacağımıza yemin ettirdiler.

OKUL BİTTİ

İşte artık mektep ve tahsil hayatım bitmişti; içtimaî hayata, dünyaya giriyordum. Fakat pek iyi biliyordum ki, tahsil bitmemişti; biten mektepti. Asıl bundan sonra çalışmak lâzımdı. Mektep bize ilk malumatı vermişti. İstikâmet göstermişti.

Tuhaftır, sınıfta bir kaç arkadaşımız vardı. "Mektepten bir çıksak şu kitapları yakıp kurtulsak" derlerdi. Hakikaten bir tanesi bütün kitaplarını sobaya doldurup yaktı.

Rûmî 1317'de doktor ve yüzbaşı olduk.

*
* *

Bir antika hocamız da **Celâl Muhtar Bey**'di. Deri hastalıkları seririyat muallimi idi. Fransa'da tahsil etmişti. Seririyata gelir, hastaya bakardı. İlaçları üç dört taneden ibaretti. Muavinlerine, evvelce bunlara dair her birinden bir çok reçete yazdırmıştı. Hasta gelince muavinleri soyarlar önüne getirirlerdi. **Celâl Bey**:

"Dön!" derdi. Hem de hiç gülmez, azarlarcasına sert ve kaba söylendi. Hasta döner dururdu. Durduğunu hissedince yine "dön!" diye bağırdı. Hasta böyle defalarca dönerdi, o ise hâlâ onun vücuduna bakmağa vakit bulamaz. Önündeki kâğıtta ticaret hesabı ile meşguldü. Daima pek acelesi vardı. Nihayet bakar "Şu reçeteyi verin!" derdi. Ve vakit biter bitmez savuşur giderdi. Ticaret yapardı. Kırık karyola demirleri ve emsalini alıp satardı, dışarda hekimlik de yapardı. Derdi zoru para idi. Tuhaf bir tip idi. Hoca değil, bir eskici Yahudi idi. Talebe arasında çok menkîbesi vardır. Söyleyip eğlenirlerdi. Kışın bir muşamba giyerdi. Muşambanın asıl renginin sarı olduğu belli idi; fakat simsiyahtı. Yıllarca arkasında onu gördük. Bir çizme giyerdi. Kışın veya yazlarda yağmur zamanında paçasını çizmenin koncunun içine sokardı. Diğer zamanlarda koncu pantolonunun paçasının içine geçirirdi. Bu adam pek cimri idi. Yiyemezdi. Büyük servetler yapmıştır. Talebe iken bile Sarayburnu'na kaçar, orada balık tutup getirir, talebeye satarmış. Mektepte bu bütün talebenin ağzında idi.

Zararsız hekimdi; fakat ticaretten vakit bulamazdı ki... Talebeye hiç bir şey öğretmezdi. Para yüzünden daha hakkında meselâ Hilal-i Ahmer'de bulunduğu zamana ait çok söyleyecekler varsa da lüzum görmüyorum.

Bir de yedi yaşında iken babamın beni anamla İstanbul'a getirdiğinde bir vakayı yazmayı unuttum. Halamın Kalamış'taki köşkünde idik. Köşkün yanına eniştem bir set, seddin ortasına bir havuz yapmış, etrafına birçok saksılar içinde çiçekler koymuş. Onlarla uğraşır dururdu. Ben de bunlara dokunurdum. Bir gün Frenk incirini tutmuştum. Onun ince yüzlerce dikenini varmış, elim battı. On gün kadar ısırap çektim. Eniştem çiçeklere dokundukça kızardı. Pek saygılı olan anam da beni menetmek için uğraşır dururdu. Ben de uzağa kaçar, o söyledikçe dilimi çıkarırmışım. Bir gün eline kırmızı biber saklamış, beni yakaladı ağzıma koydu; yanma biraz geçti. Anam bu hikâyeyi hatırladıkça : "Biber az bir şeydi ama pek âlâ idi." derdi. Bunu zikirden maksadım şudur: Hiç biberli yemek yiyemem . Hâlâ böyleyim. Yemeklerime kara biber de koydurmam. Aşçılarsa yemeğe biber lezzet verir diye koyma-

mak istemezler. Bazen gayet az korlar. Bunu bile derhal hissedirim. Hemen ağzım yanar ve tepeme doğru gözlerimden bir ateş çıktığını duyarım. Demek ki, bu hususta bence İdyosenkrazi vardır. Kuvvetli vücutluyum; fakat bibere hiç dayanamam.

UTANÇ GÜNLERİ

Babam sarışın, mavi gözlü ve beyaz tenli idi. Ben de öyleyim. Anam siyah saçlı idi. Esmer güzeldi. Babam kemikli yerden yığmaydı. Benim boyum ondan uzundur. Bir metre yetmiş dört santim boyundayım.

Yine şimdi hatırıma geliyor:Tıbbiyede iken Sinop'ta tatil zamanlarında komşu kızlarından üç kız pencerenin önünde otururlar, bana gülerlerdi. Bir tanesi bir aralık deli gibi idi. Bana söz de söylerdi. Mütemediyen kapımızın önünde dolaşırdı. Bunlar on altı, on sekiz yaşlarında idi. Hiç birine mukabele etmezdim. Sade seyretmesi hoşuma giderdi; gülerdim. Bu devre en uslu devremdir. Fakat bu esnada gayet çirkin bir iş yaptım. Bir gün evde kimse yoktu. **Kapı çalındı. Teyzemin Zühre adındaki kızı geldi.** Kapıyı açtum. Yukarı çıktı. "Teyzem yok mu?" dedi. O anda fikrime fesat geldi. Halbuki bu kıza bu ana kadar bir başka gözle baktığımı hiç yoktu. Birden beni fena bir his kapladı. Cevap vermedim. Kızın üstüne atıldım. Kız kaçmaya başladı. Bağırımıyordu; bağırırım diye beni tehdit ediyor, hem koşuyordu. Böyle koşuşuyorduk. Yakaladım. Uğraşıyordum. Kız şiddetle mukavemet ediyordu. Nihayet aklım başıma geldi; bıraktım. Kız derhal evden gitti. Meğerse insan gözü kızmış bir boğa gibi vahşi bir şeymiş. **Kız, kadın ve erkek asla yalnız bırakılmamalıdır;** buna mukavemet edenler var; fakat az. Çünkü insan kendini kaybediyor. Eğer kız şiddetle mukavemet etmeseydi, felâketti. Bu vakadan çok müteessir oldum. Ve kendime çok itab ettim. Meseleden hiç bir şey sızmadı. Kız galiba ne anasına ve ne anama söylemedi. Bu kız bir kaç yıl sonra evlendi. Çocukları oldu ve çok zaman oldu ki; ölmüştür. O vakit anamdan utancımın üç-beş gün ölmüştüm. Sonra da ölünceye kadar bu kızın yüzüne bakamadım.

Şehvet erkeği zıvanadan çıkaran müthiş bir şey. İnsan deli gibi oluyor. Tıpkı ilkbaharda kızan boğalar gibi saldırıyor. Vahşi bir şey oluyor. Bu esnada her türlü cinayeti hiç düşünmeksizin yaparlar. Bu halde olan bir erkek kadma değil hayvanlara bile saldırmaktadır. Bunlar inek, eşek, tavuk gibi şeyleri bile yapıyorlar. Bu sebeple tıp kanununda (vatî hayvan) diye bir bahis vardır. Anadolu'da eşek âdeti çoktur. Hatta dişi eşek üzerine türküler bile çıkmıştır.

Son Millî Muharebe esnasında bir vaka oldu: Bir müfreze Eskişehir civarında bir köyde Yunanlılar'ın karşındaymış. Köyde birinin bir dişi eşiği varmış. Her gece sabaha yakın beş-on asker gelir, eşiği damdan alır, götürürlermiş. Adamcağız mani olamamış. Gidip zabite şikayet etmiş. Zabit demiş ki : "Ne bileyim hangisidir?" Köylü: "Ben isbat edersem cezalandırır mısın?" demiş. Zabit: "Hemen" demiş. Köylü akıllı bir adammış. O gece eşiğin kıcına katran sürmüştü. Askerler yine gelmiş ve eşiği almışlar, sonra ahıra getirmişler. Köylü yarım saat sonra zabite gidip "Askerini topla! göstereceğim" demiş. Zabit toplamış, "Göster" demiş. Köylü "Pantolonlarını çıkart!" demiş. Zabit emretmiş, açmışlar. Köylü dolaşıp önlerinde siyah leke olanları zabite gösterip, katran tedbirini söylemiş.

İşte bu vakalar insanları ahlâkî istikametler vermek için alınacak tedbirleri gösterir. Yine gösterir ki, insanlar ne iğrenç mahlûklardır. Ben bu çirkin şeyleri yazıyorum. Şimdiye kadar kimse yazmamıştır. Pek ayıp görülür; fakat ne çare ki oluyor. Yazmak yazmamaktan daha doğrudur. Çünkü bir şeye göz yummakla o gayri mevcut olmaz ki. Meselâ eşek, kurdu görünce, gözünü kaparmış. Zannediyormuş ki, kurt da onu görmüyor. Bilakis bilinsin ve ahlâkî tedbir alınsın. Kadını serbest bırak; fuhuş artar. Fuhuş bir sosyete yıkan müthiş bir içtimâî dert. Kadını sıkı tut; istimna, livata, vati hayvan ve kadınlar arasında sevicilik gibi tenasülî delaletler, ahlâkî hastalıklar yol alıyor. Sıhhat ve sosyete zararlar görüyor. İki ucu pis bir değnek. Ne yapmalı bilmem.

Askeri Tıbbiye mektebi o vakit en iyi mektepti. Oradan epeyce talebe yetişirdi. Sebebi disiplindir. Sabahleyin karanlıkta

boru ile kalkardık. ay içip dershaneye girerdik. Bir zabıt gelir, başımızda dururdu. İki saat böyle çalışıp derslerimizi hazırlamaya mecbur olurduk. Sonra biraz teneffüs ederdik. Hocalar gelir, ders verirlerdi. Günde dört ders vardı. Birer saat idi. Akşam uzunca bir teneffüs ve yemekten sonra da dershaneye girerdik. Yine iki saat derslerimize çalışırdık. Sonra yatakhanelere gider uyurduk. İşte bu sebeple mektepleri mümkün mertebe leyli yapmalıdır. Talebe zarurî çalışır. Hele Avrupa'da tahsildeki talebemizi büyük pansiyonlara koyup böyle bir disiplin altında tutmalıdır. Bu pek mühimdir.

İşte ocukluk hayatım budur.

İKİNCİ BÖLÜM KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Not: Rıza Nur'un kendi kendini anlatan, Hatıratının son bölümlerinde yer alan bu kısmı, onu işin başından daha iyi anlamak ve tanımak açısından başa alıyoruz.

Şimdi bizzat kendi kendimi tarif edeyim: Bu vakıa biraz tuhaf ama, herkes istediği yerini tay ve yenisini ilavede muhtardır. Bir adamı kimse kendisinden iyi bilmez, ancak doğruyu söylemesi lâzımdır.

Nasıl yetiştiğimi bu eserin iptidâlarında söyledim.

Uzunca boylu, etlice, beyaz derili sarı gözlü, açık kestane saçlı, bir adamım. Cincimemin teşekkülü iyidir. Babam da güzel bir adamdı. Ailede tereddidi eseri yoktur. Sinop'ta eski bir Türk ailesiyiz. İki yüz yıldır belliyiz. Anadan, babadan Türkten gayrı hiçbir millet bize karışmamış.

Zeki bir adam olduğumu söylerler. Dünyada iki şeye düşkünüm: Bana namuslu adam, çalışkan ve vatanperver adam desinler. Daima buna çalıştım. Ve bu sözü demelerini istedim. Ömrüm sade say ile geçmiştir. Ayyaş değilim, fuhşa düşkün değilim, kumar bilmem ve tütünü de kâh içerim, kâh içmem. Ne zevke, ne eğlenceye, ne yemeğe düşkünüm.

Çocukluğumdan beri mertçe yaşamak emelimdir. Mertliği,

kahramanlığı tapınırcasına severim. Zeki, alim kimselere, namuslu insanlara bayılırım. Hırsız, yalancı, ahlâksız insanlardan nefret ederim. Bu nefretimi onlardan saklamam. Lakırdımı da gizlemem, yüzlerine söylerim. Türk Milleti'ne büyük ve aşk derecesinde bir muhabbetim vardır. Onu yüksek görmek gayemdir. Bir vakit talebe idim, daima sınıfımın ilerisinde iyi talebe idim. Hekim oldum, iyi hekim oldum. Siyasete girdim, matbuata girdim, devlet idaresi yaptım, iyi yaptım. İyi diplomatlık ettim. Talih ve ahval beni çok mesleğe soktu. Hekim, gazeteci, siyasi, diplomat, profesör, naşir, şair, müverrih, müellif, devlet ricali oldum. Hepsinden lekesiz çıktım. Yalnız bir meslekte kalabilmiş olsaydım, daha terakki ederdim. Faziletlerin hepsini büyük bir düşkünlükle severim. Hayrat ve hasenatı severim. Ne bir şahsın, ne de devletin on parasına el sürmedim. Kimseye borcum yoktur. Devlet idaresinde milletin son parasına biri el sürer veya israf eder diye ödüm koparak dikkat etmişimdir. Muktabid bir adamımdır. Devlet idaresinde de bunu yaptım. Masrafım yoktu. Sade yiyecek, giyecek. Kazandıklarım ile kütüphane yaptım. Millete yarasan diye buraya döktüm. Süsü hiç sevmem. Süs kadına yakışır fikrindeyim. Pislîği de sevmem. Süs başka, temizlik ve muntazam giyinme başka. İnsan gibi yemeli ve giyinmelidir. İsrafı ne kadar sevmezsem, tamahkârlığı da o kadar sevmem. Hayatımda hep Hıfıssıhha dairesinde yaşadım. İfratlar yapmadım. Kadın, nazarımda erkekten aşağı bir mahluktur. Sinirli mantıksızdır. Harekâtı akıl ve mantığa değil, sinir ve hisse tabiidir. Bu sebeptendir, ki kadına uyan nice yüksek erkekler felâketlere düşüp mahv-ü perişan olmuşlardır. Tarihimizde misali çoktur. Şimdi kadınların mebus, vekil gibi yüksek mevkilere çıkması moda. Akıllarına şaşarım, sökmez bir iştir. Yine eski hale geleceksin. Eğer onlar bu kabiliyette olsalardı, asırlardan beri sosyete de erkeklerle beraber yürürlerdi. Vakiya erkekler kanunları kendi lehlerine yapmışlardır. Fakat bu onların kusuru değil, kadınların aczidir. Mani olamamışlar. Kadın zayıf bir mahluktur. Tabiat böyle yapmış. Sinirleri zayıf, aybaşıları gelir, hastadırlar. Gebe kalırlar, bir yıl karınlarında yük taşır, kımıldayamazlar. Hatta cinsi münasebette bile normal va-

ziyette erkeğin altındadırlar. Demek erkek hilkaten onların üstündedir. Nice kadınlar gördüm ki iyi okumuşlardır, erkek gibi düşünürler, fakat samimiyetlerine girin, yine aynı o umum cahil kadınlar gibi zayıf, aciz, manüksüz, hâsılı kadın olduklarını görürsünüz. Bizde saçı uzun, aklı kısa derler. Şimdi saçlarını da kısalttılar ama, akıllarını uzatamadılar.

Ben sade şehvet ihtiyacı sebebiyle kadınla münasebetteyim. Fakat kadınlar hem istediğim şeyler değildir. Hatta bu sebepten gençliğimde bir aralık hadım olmak fikrine düşmüştüm. Fakat o da erkeği kadın gibi yapıyor. Hadım ağaları malum. İşin içinden çıkamadım...

İşte kadın hakkındaki fikrim budur.

Yumuşak adamımdır. Terbiye ve nezaketi severim. Hele içersem pek yumuşak olurum. Sade gülerim. İspirto huyun mihenk taşıdır derler. Buna mukabil bir tecavüze uğrarsam, bir haksızlık görürsem, gayet şiddetli olurum. Hele haksızlığa hiç dayanamam. Buna uğrayan ben değil, başkası da olursa derhal atılır, işe karışır, hatta müdafaa ederim. Kötüye müsamaha etmem. En şiddetli cezayı yaparım. Kötülerin müthiş düşmanıyım. İşte bunlardan dolayıdır ki umumiyetle beni şiddetli bir adam zannetmişlerdir.

Gayet ciddi bir adamımdır. Yarım tedbirleri aslâ sevmem. Bütün işlerimde en son olacak ve en mühim olan tedbiri, en evvel yaparım. Eğer başka tedbirler de varsa hepsini birden yaparım. Gayet seri hareketi severim. Hiç ihmal edemem. Bugünün işini yarına bırakmam yoktur. Bu hal bende hastalık halindedir. Bıraksam uyku uyuyamam.

Fıkır-i tākibim vardır. Başladığım işi ölsem bırakmam. Mutlaka bitiririm. Bugüne kadar yarım kalmış hiçbir işim yoktur. Türk Tarihine başladım. Yıllar sürdü, zahmetli oldu, yine bitirdim. Türk şiirinin evolosyonu, Türk Şiir Birliği adlı eserlerim de böyle. Sebat ve devam en bariz hasletlerimdir. Rahat denilen şeyi, yani tembelliği aslâ sevmem.

İntizamı çok severim. En iyi haslettir. Ben bir şeyi yerinden alayım da işi bitince onu tekrar yerine koymayayım aslâ mümkün

değildir. Yerine koymasam rahat edemem.. Yemem, uykum, işim hasılı bütün hayatım, intizam içinde yürüyor.

En ufak şeye dahi dikkat ederim. Hekimlik bana dikkat, inceden incede müşahade etme fırsatını vermiştir.

Hayal ile, hatta nazariye ile hiç işim yoktur. Pozitif ve maddiyimdir. Her işimi bu suretle yürütürüm. Bu da hekimliğin verdiği meziyet olsa gerek.

Dindar değilim, fakat dine hürmetim vardır. Ve keşki ben de dindar olsaydım diye hasret çekmekteyim. Din insanıyeti kâh yükseltmiş, kâh da taassup ve cehalet derecesine düşüp, insanıyeti küçültmüş bedbaht etmiştir. Bunlara rağmen din ne büyük tesellidir, insanlar buna muhtaçtır. Hiç hurafatım yoktur. Böyle şeylere aslâ ehemmiyet vermedim.

Eğlence, tiyatro, sinema sevmem. Mûsikî severim. Süs, deb-debe, merasim ve bayramı hiç sevmem. Roman hiç sevmediğim şeydir. Okurken biri bir yalan uydurmuş, beni kandırıyor, ömrümden birkaç saati boşuna alıyor fikri gelir. Opera ve opera komikleri çok severim.

Ne hayvan, ne de insan sevmem. Hele insanlar iğrendiğim şeylerdir. Fakat manevi bir insanıyete meftunum. Ben tabiat, kır severim. Yeşillik, çiçek ve denize bayılırım. En sevdiğim şeyler bunlardır. Bu sebeple sık sık şehirlerden kaçır, yalnız başıma tabiatla yaşarım. Bu bana büyük bir zevktir. Beni eğlendirir, dinlendirir. Bunlara baktıkça şairane tatlı, yüce, felsefi hayallere dalarım. Ancak bu zevkimi devamlı yapamam, çalışmaya avdet ederim.

Çok çalışırım. Ömrüm bir saydan ibarettir diye hülâsa edilebilir.

Zalime, müstebide, haksıza, namussuza karşı sertimdir. Fakat mazlumlara karşı gönlüm pek yufkadır. Ağlarım. Hele üç şey bana pek dokunur, mutlaka gözlerimden yaş getirir: Perişan dilenci, bir ağızdan şarkı söyleyen mektep çocukları, talimle yürüyen asker alayı.

Şiiri pek severim. İlmi pek severim. Bunlar benim yegâne dostlarımdır. Hiç kimseyi kendime dost tutmam. İnsana itimadım yoktur.

Hürriyet bana ekmek gibidir. Ağzımı tutamam, söylenirim. Bu sebepten başıma çok belâ gelmiştir. Zalime karşı gazabım çok büyüktür, saldırırım. Bundan çok çektim.

Hiç mevki hırslım yoktur. Bu kadar mevkide oturdum, bana bir başkalık gelmedi. Evimde oturduğum sandalyede ne his du-yarsam, onlarda da onu duydum. Bana bir büyüklük duygusu gelmedi. Daima eğreti oturdum. Ufak bir şey olsa istifa ettim. Tokat mebusu **Mustafa** bir gün bana herkesin içinde şöyle söyledi: "Ca-nım, senin gibi adam da görmedik, sana bir şey söylenemiyor. Derhal istifa ediyorsun. Yahu biraz da mevkiine sanlı, bu kadar da iyi değil."

Bende haysiyet hissi ve izzet-i nefis fevkalâde ziyadedir. Bu-na ufak bir tecavüze tahammül edemem ve affetmem. Bundan do-layı bazıları beni kibirli zannederler. Halbuki köylü ile köylü, paşa ile paşayım. Kibir benim aklımca bir ahmaklıktan başka bir şey değildir.

Çok ciddi adamımdır. Güldüğüm azdır. Öyle bir düziye gü-lenlere nefretle bakarım. Nazarımda kadın gibidirler.

Yalancılığı hiç sevmem. Böylelerinin indimde hiç kıymeti yoktur. Onlara hakaret gözü ile bakarım. Septik adamım. Hiçbir şeye kolaylıkla inanmam, kanmam. Mutlaka deliller göreyim ki inanayım. Bu sebeple bir insana yıllarca temas edip, iyiliğini delil-leriyle görmedikçe iyi adam demem. Fakat bir defa da bu kanaat gelince kolay kolay fikrimden dönmem. Bir adamın iyi olduğuna, iş üzerinde iki-üç defa tecrübe yapmayınca hükmetmem.

Hiç nikbin değilimdir. Bilakis pek bedbinim. Her şeyi böyle telakki eder, bu suretle işe girerim. Bu da faydalı olur. İyi ise kay-bedecek bir şey yok, fena ise ona göre tedbir alınıp olurum.

Dalkavukluk hiç yapmadığım ve hiç sevmediğim bir şeydir. Bilakis kafa tutarım. Doğruyu söylerim. Dalkavuklar da en sev-mediğim, en nefret ettiğim ve dış biletiğim adamlardır. Bu sebep-le hiçbir devirde makbul olmam. Hayatta biraz elastiki olmak lâzım. İstedim de ben olamadım. Bütün geçtiğim mevkilere bir lü-zum üzerine beni arayıp koymuşlardır. Lüzum biter-bitmez de at-mışlardır.

Çok Franc adamımdır. İçimde gıl-ü gış yoktur. Böyleleri de seve mem.

Çocukluğumda bir ezber dersi üç defa okuyunca ezberlerdim. Fakat çabuk unutturdum. Ziyade okuyarak ezberlersem unutmazdım. Boş şeyler aklımda kalmaz, dikkat etmem. Fakat ilmî, siyasi mühim şeyler hafızamda kalır. Son yıllarda hafızam biraz eskisi gibi değil. Zannımca çok okumaktan dimağım doldu, meşbu' oldu. Yaşın da tesiri olsa gerek.

Seyahatı çok severim. Çok seyahat ettim. "Çok yaşayan değil, çok gezen bilir" doğrudur. Herkese seyahat tavsiye ederim. Seyahatle çok şey öğrenilir.

Denizde ve karada avı çok severim. Onlar bütün hayatımda daima bir gaye olarak dimağımda yaşadı. Fakat işten, vaziyetten fırsat bulup yapamadım.

Kırda yaşamayı çok severim. Bu da bir emelimdir. Gidip de bir köyde altı ay yaşamayı çok isterim. Bunu da hâlâ yapamadım. Hâsılı sevdiğim kırlara, ava hâlâ doyamadım.

Nükteli söze bayılırım. Zeki ve alim adamlarla sohbeti çok severim.

Alıngan adamımdır. Ufak şeyden alınırım.

Çok sabırlıyım. Çok tahammül ederim. Cefakârımdır. Rahat sevmediğim şeydir. Boş duramam. Ne kadar zahmetli iş olsa görürüm. İnşaatımda amele ile amelelik dahi ederdim.

Çok hassasımdır. Hem iyiliğe, hem kötülüğe karşı.

Zararsız söz söylediğimi zannederim. Hele hücum ve tenkid mevzuu olursa iyi nutuk söylerim. Bunda herkes müttefiktir. Fakat haksız bir şeyi aslâ müdafaa edemem. Bunu yapamamışımıdır. Bazen zaruri yapmağa mecbur olmuşumdur, yavan olmuştur. Cenap Şahabeddin bir makalesinde bana mimik hatip diyordu. Hakikaten nutuk söylerken, el, baş ve yüz alametleri bende çok müteharriktir.

Çok düşünürüm. Dimağımın tefekkürsüz durduğu yoktur. Boş zamanlarda dahi dimağım ilmî, millî mevzuları düşünür.

İyi yazı yazarım. Ve yazılarımı daima delillere istinad ettirmeği severim. Yazımın orjinalini ve kendime mahsus olduğu-

nu yani orjinal bir stilim ve bunun tatlı ve güzel olduğunu herkes müttefiken söyler. Bilhassa tahkiyede pek kuvvetli olduğum ve bizde Naima, Evliya Çelebi ve benim, tahkiyede eşsiz bulunduğumuz söylenmektedir. Şiirlerim de incelik ve samimiyet en bariz vasıflardır.

Vücudum kuvvetlidir. Sıhhatim çok iyidir. Henüz bir hastalığım yok. Hayatımda neler, mide bozukluğu gibi hastalıklar, gençlikte sıtma, bir defa yalnız ağır olarak zatülcenp ve verem gördüm. O da eser bırakmadan geçti.

Yemek hakkında bir hususiyetim yoktur. Boğazıma düşkün değilim. Sade tıbbi olarak gıda derecesini ve kıfayetini düşünürüm. Ne olsa yerim. Erkek aşçıları da oldu; bir gün bana şu yemeği yapın dememiştir. Telakkim: Yemek devam-ı hayat içindir. Vazifesi bu. Sade çocukluğumda işkembe yiyemezdim. İğrenirdim. Bir defa da bir ördeği pislik yerken gördüm. Hâlâ iğrenerek yerim. Tavşanı da laboratuvarlarda bir düziye mikrop aşıl原因arak hasta eder, öldürür, sonra otopsi ederdik. Onu da iğrenerek yerim. Yalnız bibere tahammülüm yok. Ağzımı müthiş yakıyor. Yersem alevi gözlerimden ve tepemden çıkıyor. Daima midem ekşir ve bozulur. Bu bana daimi ve büyük sıkıntıdır. Bu da daimi dimağı çalıştırmadan. Bunu bırakınca o da düzeliyor. Fakat bırakamıyorum. Çekiyorum.

Hâsılı benim dünyada hayvani ve nebati hiçbir zevkim yoktur.

Benim için hayatta bütün işlerde süs, zevk, keyf, debdebe, meseleleri yoktur. İhtiyaç, sıhhat, millî ve şahsî fayda meseleleri vardır.

Bariz hasletlerimden biri de dürüstlüktür. Her işte, herkese karşı dürüst olmuşumdur. Entrıka asla beceremediğim şeydir. Daima hak, usul, âdet, kanun ne ise kendimi onlara uydurmaya çalışmışımdır. Asla bunları kendime uydurmaya heves etmedim. Bilâkis bundan nefret ederim.

Nefsime itimadım vardır. Hem de çoktur. Bu sebepten olacak ki, bazıları bana kendimi beğenmiş diyorlar. Zann ediyorum ki bu doğrudur. Çünkü beğendiğim adamlar çok azdır.

Bildiğim işleri cesurâne yaparım. Bilmediğim işleri daima ehline sormuşumdur. Müşavere etmişimdir.

Vekâletlerde bulunduğum vakit hiçbir ehilsiz memuriyet vermedim. Adam kayırmak için ricacılar gelir, en âşikar hak olarak nihayet "Açır" derlerdi. Ben de "Devlet Darulaceze değildir" derdim. Hiç kimsenin tesiri ile ne azl, ne de nasb yapmadım. Hatta iki defa bu husustan dolayı vekaletten mebus kovdum. Nihayet benim vekâlete hiçbir mebus böyle işler için gelmez olmuştur. Maatteessüf ehil adam da bizde azdır. Vekilliğin en zor işi, liyakatli, namuslu, çalışkan memur bulmaktır.

Cesur bir adam olduğumu zannediyorum. Anam tâ çocukluğumdan beri öyle derdi; fakat son dört-beş yıldır cesaretimin azaldığını hissediyorum. Eskiden lüzumuna karar verince hiç düşünmeden cesurâne hareket ederdim. Böyle revulüsyonlara girdim. Şimdi uzun düşünüyorum. Neticede mutedil bir hale giriyorum. Zannımca bu, yıllardan beri ilmî sahada çalışmanın neticesidir. Çok düşünüyorum; sabrım, tahammülüm, cefakârlığım da artmıştır.

Aklı selimim pek galiptir. Beni tanıyanlar bunu söyler. Teşkilâtçılığa kabiliyetim ziyadedir. Bunu ve disiplin ve inzibatı pek severim. Her işte muvaffakiyetin bu iki şeyle olduğu kanaatindeyim.

Tahlili tetkik ve mütealayı güzel yaparım. Sonra da bundan terkibi müteala yapmak bana en keyif veren şeydir.

Dünyada hiçbir zevkim yoktur. Kadın dahi beni eğlendiremez. Sade, zevkim yazıp okumaktır.

Bir şeyi çabuk anlarım. Tetkikâtı gayet süratle yaparım. Görenler süratle hayret ederlerdi. Benim üç yılda vücuda getirdiğim bir eseri, zannetmem ki başkası altı yılda vücuda getirebilsin. Bunun sebebi de çalışma usulümdeki intizamdır. Lüzumsuz vakit kaybetmem.

İçimde kini saklayamam. Buna çok gayret ettim, muvaffak olamadım. Yüzümden, sözümden derhal belli olur. Tuhaftır, vakıa bunu diplomatlığımda yapabildim, fakat şahsi işlerimde asla yapamadım. Çok cebr-i nefs ediyordum. Yine olmazdı. Halbuki

bu hayatta pek çok lâzım bir şeydir. Herkes namuslu olsa, lüzum yok ama, namussuzlar pek çoktur.

Meram volontée denilen şey, bende herşeyden fazladır. Mesela üç gün yemek yememek icabederse yemem. Ve açlık, iştiha-
dan hiç muzdarip olmam. Eğer yirmi gün cinsî münasebette bu-
lunmamak icabederse bulunmam. Tütünü istediğim gün birden
bırakırım. Şimdiye kadar belki elli defa bırakmış yine içmişimdir.
Bırakmamın sebebi istediğim değil, göğsüme dokunmasındandır.
Rahatsızlığımı geçirir yine içerim. Yemeğe, cinsi münasebete
kadar herşeyin idaresi elimdedir.

İyiliği ve iyilik etmesini pek severim. Keza fakirlere bakma-
sını severim.

Dünyada hiçbir arzum yoktur. Bugün yalnız şu arzularım
kalmıştır:

1. Henüz bastıramadığım eserlerimi bastırmak
2. Kütüphane ve iradı olan çiftliği istediğim mükemmeliyet
derecesine götürmek
3. İşsiz kalıp bir müddet av ile kırdı ve denizde ömür geçir-
mek
4. Bu devleti ihtilal sahnesinden, normal sahneye götürmek,
maarifini tanzim etmek, israfatı kaldırmak, bu millete büyük bir
Türklük ruhu vermek ve bunu tamamıyla tamim etmek, dalkavuk-
luğu ve irtikabı kaldırmak, arzu ettiğim şeylerdir.

Nefis sanatları çok severim.

Bende tenkid ruhu pek nümadârdır. Tenkid edilecek bir şey
gördüm mü, kendimi tutamam. Bu nokta bütün yazılarımda bariz
olan bir noktadır.

En korktuğum ve çekindiğim şey bir kimseye haksızlık et-
mektir. Kendime de haksızlık edilmesine asla tahammül edemem.
En kızdığım şey bu.

Hommer'i severim. Fransız şairlerinden **Alfred de Musset-**
te La Martine ve **Victor Hugo'yu** severim. Alman şairlerinden
Goethe ve **Chiller'i** severim. Bizim saz şairlerinden **Köroğlu, Ka-**
racaoğlu, Demiroğlu, Zihni, Sümmani ve **Derdli'yi** pek seve-
rim. Tekke şairlerinden **Yunus Emre'yi, Kaygusuz'u, Niyaz-ı**

Mısri'yi, Hatayi'yi çok severim. Klasiklerden Babür'ü, Ahmed Paşa'yı, Kemal Paşaoğlu'nu, Ali Şir Nevai'yi, Necati'yi, Şeyhu'l-islâm Yahya'yı, Hâleti'yi, Hayreti'yi, Nedim'i, Fuzuli'yi, Nefi'yi Galip Dede'yi, Ziya Paşa'yı, Namık Kemal'i, Abdülhak Hamid'i, Tevfik Fikret'i severim.

KENDİ DİLİNDEN RIZA NUR'UN ESERLERİ

Not: Rıza Nur'un Hatıratında son kısımda yer alan eserlerini, onun kişiliğini daha iyi tanımak açısından başa alıyorum.
A.D.

ESERLERİM:

Şimdiye kadar şu eserleri yazdım:

Tabedilmiş olanlar

Tıbbi ve sıhhi eserler:

1. Fenni Hıtan

Bu esere daha Tıbbiyede talebe iken başlamıştım. Yıllarla uğraşım. O vakte göre dini bir şekilde verilmesi ehemmiyetle tavsiye edildi. Öyle yaptım. Henüz bizde, ne de Avrupa'da hıtan hakkında böyle bir eser yazılmamıştı. Çok takdir edildi. **Ahmet Rasim, Ahmet Refik** ve daha bir takımlar, Sabah, İkdam ve Tercüman gazetelerinde kitabın methine dair makaleler yazdılar. Bu ameliyeyi bir fen haline koymaya çalıştım. Profesör **Witting** bir kısmını Almanca'ya tercüme etti. Ben de bir kaç Fransızca risale neşrettim. Fakat bastıramadım. Müsveddeleri Sinop'ta kütüphanededir. Bu eserde Maarif Vekâle-i sansürü, adımdan "Nur" kelimesini sildi. Bu eserde dönme hıtanı ve dönmeler hakkında da malumat var ise de o kısmı bastırmadılardı.

2. Serbin Verem Kâzıb-ı İltihabisi

Resimlidir. Gülhane Hastahanesinde bir müşahade üzerine-
dir. Profesör Witting ile Almanca ve Türkçe neşredildi. Fransız-
casını da yaptım, neşremedim, kaldı.

3. Cerh-ı Unuk

Yine Witting ile müşterektir. Türkçe, Almanca ve Fransızca
neşredildi.

4. Hıtan ve Emraz-ı Zühreviye

Bu eser de hıtanın emraz-ı zühreviyeyi azalttığını fenni bir
surette ilk olarak ispat etmiştir. Türkçe ve Fransızca'dır.

5. Yeni Usul-i Ameliye-i Hıtan

Benim icad ettiğim hıtan aletlerini ve usul-ı ameliyeyi izah
eder. Türkçe ve Fransızca'dır. Resimlidir.

6. Hıtanın Hissi Tenasüli Üzerine Tesiri

Fransızca'dır.

7. Sünnetçiler ve Doktorlar

Bizim pratik sünnetçilere öğretmek için yazılmıştır. Türk-
çedir.

8. Hıtanda İptal-i His

Türkçe'dir.

9. Hıtanda Kan Gelmesi

Türkçe'dir.

İşte bir defa hıtana başladım. Uzun zaman peşini bırakma-
dım. Lüzumu kadar yazdım ve uğraştım. Hıtan ameliyesine ait
kıskaçlardan mürekkep tarihi bir seri olarak bir kolleksiyon yap-
tım. Tıp Fakültesi Müzesi'ndedir.

10. Fen-i Cerrahi-i Ortopedi

Resimlidir. Bu eseri Tıp Fakültesi'nde ortopedi profesörü olduğum zaman neşrettim. Henüz Türkçe bir ortopedi kitabı yoktu. O esere Maarif Nezaretinden nakdi mükâfat verildi. Bu mükâfatla bastırdım.

Bu on eser tamamıyla tıbbîdir. Bundan sonra halk için tıbbî ve sıhî eserler yazdım:

11. Tıbbî ve Sıhî Makaleler:

Bu makaleler halkın sıhî tenviri içindir. Aynı zamanda bir kısmı birer edebi eser halindedir.

12. Belsoğukluğu ile Frengiye Yakalanmamak Çaresi:

Resimli ve planşlıdır. İki defa tab olmuştur. Halka bu hastalıklardan korunma çaresini gösterir.

13. Sun'î Hayat ve Hayatın Hıkemi Esasları:

Resimlidir.

Bu esnada gazetelerde, mecmualarda birçok tıbbî, sıhî makaleler de neşrettim. Bunların bende küpürleri vardı. Meşrutiyetten sonra, sürgünler, hapisler, inkılaplar, hicretlerle hepsi mahvolmuş, ya sıçan yemiş, ya kaybolmuştur.

İşte buraya kadar tıp aleminde yaşadığım zamandır. Bu esnada Meşrutiyet oldu. Mebus oldum. Siyasete döküldüm. Tıbbı bıraktım. Bundan sonraki eserlerimin mevzuu şudur:

Siyasî, edebî, tarihî ve ilmî(Türkoloji, Türk şiiri, ilh..)

14. Servet-i Şâhâne ve Hakk-ı Millet:

Meşrutiyette Meclis açılınca, Abdülhamid'in servetini, hame-i hassasını millete almak için uğraştım. Takrîr verdim. Ahmed Rıza mani oldu. Onunla mücadele ettim. Nihayet şunları izah eden bu eseri neşrettim.

15. Meclis-i Meb'usanda Fırkalar:

İlk Meşrutiyet Meclisi'ndeki fırkalar ve vaziyetini gös-

terir.

16. Tıbbiye Hayatından:

Bu eser Abdülhamid zamanında Askeri Tıbbiye'nin ve talebesinin halini ve idareyi gösterir. Edebî bir eser olarak yazdım. "Hür Tıbbiyeli" adıyla çok zaman tiyatrodan oynatılmıştır.

17. Cemiyet-i Hafiye:

Şerif Paşa bir cemiyet yapmış. Yakaladılar. Buna cemiyet-i hafiye adını verdiler. Beni de hapsedtiler. Hapishaneden çıkınca vesikalar ve bu işten bahseden gazeteleri topladım. Divan-ı Harbin dosyasını çaldırdım. Bunları alıp Nis'e gittim. Orda kendi gördüklerimi de meczederek, bu cemiyetin mahiyetini, İttihatçılar'ın bu işte neler yaptıklarını yazdım. Bu ad ile bastırdım. Büyük bir eser oldu. İçinde Cemiyet-i Hafiye mevkufatına İttihatçılar'ın yaptıkları işkencelerin resimleri de vardır. Bu eseri yirmi günde yazdım. Beşyüz kırksekiz büyük sahifedir.

Bu esnada gazetecilik de ettim. Yüzlerce siyasi makaleler yazdım. Bunların da kâğıtları hemen kâmilan kayboldu.

18. Gurbet Dağarcığı:

Bu eseri Harb-i Umumi sonunda Kahire'de bastırdım. Muhtelif edebî eserlerimden, bilhassa Fransızca'dan tercüme ettiğim opera ve opera-komiklerden numuneler vardır.

19. Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü? İçyüzü:

Bu eseri Paris'te yazmıştım. Hürriyet ve İtilaf'ın mahiyetini gösterir. Mütareke iptidasında İstanbul'a gelince bu fırkanın yeniden teşekkül ettiğini azgınlığını gördüm, bir darbe olmak üzere neşrettim. İptida Akşam gazetesinde neşredildi.

20. Samson ile Dalila:

Operadır. Aynı beste ile Fransızca'sından tercüme ettim.

21. Janet'in Düğünü:

Gülgülü operadır. Bestesini muhafaza ederek Fransızca'sından tercüme ettim.

22. Türkiyenin Sıhî, İctimai Coğrafyası:

Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaletinde bulunduğum zaman, Vekâlet namına neşrettirdim. Vilayet vilayettir. Her vilayetin müellifi orada Sıhhiye Müdürüdür. Tarafımızdan bazı tashihat yapılmıştır ve neşredildi. Resimli ve haritalıdır.

23. Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaletine Rapor:

Bu vekaletten istifâm üzerine verilmiştir.

24. Türk Tarihi:

Resimli ve haritalıdır. On dört cild olup, on iki cildi basılabilmiş. Diğer iki cildin müsvedde ve resimleri hazırdır. Bu eser çok büyük oldu. Sırf alimlere mahsus bir tarzda yazılmalı idi denilse de popüler olmasını faydalı gördüm. İkinci tabını yapmak mümkün olursa daha başka bir tarza koymak niyetindeyim. Elimdeki, ciltli bir takıma ikinci tabı için bazı tashihler yaptım ve daha da yapacağım. Bu eser hakkında muhtelif insanlar otuz kadar makale yazdılar. 27 tanesi lehde medihkârdır. Üç tanesialeyhtedir. Cevaplarını birer makale ile verdim. Bunlar eserin ilmî olmadığını ele almışlardır. Bunu da benim mukaddimede "alimler için yazmadım" sözümden alıyorlar. Biri de bu eserin bir âlâ propaganda kitabı olduğunu ve bunu bizzat benim itiraf ettiğimi söylüyor. Halbuki böyle bir şey demediğim gibi Sosyete Asiyatik'in âzâsından ve Hafız-ı Kütübi Lüsien Bouvat -ki bir çok eseri vardır- bu eserim hakkında Journal Asiyatikte bir Kontrando da tevazu göstermiş. "Eser pek güzel bir ilmî eserdir" diyor.

25. Şecere-i Türk:

Ebulgazi Bahadır Han'ın bu eserinin Çağatayca'dan bizim dile tercümeye çevrilmesidir.

26. Arap Şiir Bilgisi (El-Aruz).

27. Tango de Cheuamp Turccs'a Cinope Fransızca'dır. Paris'te Sociyete Asiatique Cominike edildikten sonra bu cemiyetin (Journal Asiyatique) mecmuasında neşredilmiş ve ayrıca bir risale yapılmıştır.

28. Zone Turqe etc..

Bu da yine Paris'te Fransızca olarak bu cemiyete tebliğ edilmiş, cemiyetin aynı gazetesinde neşredilmiş, ayrı bir risale de yapılmıştır.

29. Oğuznâme:

Paris Millî Kütüphanesi'ndeki Uygur yazılı yegâne nüshanın transkripsiyonu, Fransızca'ya ve şimdiki Garp Türkçesi'ne tercümesi ile bu bapta bir takım mütaalası hâvi olup tamamiyle alimlere yarar bir tarzda yazılmıştır. Fransızca'dır. Bu manuskiri Oğuznâme adı ile meşhurdur. Mühim bir manüskirdir. Bu eseri İskenderiye'de basturdım. Yine aynı cemiyete takdim ettim. Benden bir tebliğ istediler. Penliyo benden sonra söz alacağını, bir makale neşredildiğini söyledi. Fransa'nın en mühim alimlerinden olan bu zat bu eserle çok alakâdar oldu. Sonra T'onug Pao Mecmuasında uzun bir tenkid yazdı. Hatalar etmişti. Cevap verdim ve bunu da bir risale halinde neşrettim.

Bu eseri ilk defa fonetik harflerle transkripsiyon eden benim. Keza Fransızca ve Türkçe'ye de ilk ben tercüme ettim. Tabı-ları esnasında tabı-ları havale ettiğim adam İskenderiye'de tab ve prova tashihlerinde müthiş hatalar yapmıştı. Ne çare Paris'te müthiş pahali olduğundan tabı İskenderiye'de yapmaya mecbur olmuş-tum.

Luciyen Bova bana yazdığı mektupta "Alimâne olan bu eserin neşri Türkoloji sahasında bir devir olmuştur" diyor. Almanya, Avusturya, Polonya, Felemenk ve İngiltere alimlerinden de takdiri havi mektuplar nihayet profesör Bani de bizden bahsederek Oğuznameyi Almanca'ya tercüme etti.

30. Oğuznâme üzerine Pello'ya cevap:
Fransızca'dır.

31. Türkoloji Revüsü (Türk Bilig Revüsü):
Fransızca ve yılda bir defa çıkar.

32. Hilâl'in Tarihi:
Türkoloji revüsünde neşredilmiştir. Boyasız ve boyalı resimleri vardır.

33. Şehnâme ve Firdevsî:
Türkoloji revüsünde neşredilmiştir.

34. Ali Şîr Nevai:
Türkoloji revüsünde neşredilmiştir.

35. İnsan, Teşrih, Fizyoloji, Hıfzıssıhha:
Tefeyyüz Kütüphanesi. İkinci tabı 1930 orta mekteplere kabul edilmiştir.

Henüz Tab Edilmemiş Eserlerim

1. Ermeni Tarihi:

Resimli ve haritalıdır. 1914'de Mısır'da yazdım. Bu eseri Türkiye'de bulunan ve vatanımıza tasarruf hakkı iddia eden milletlerin tarihini yazıp onların vatanımızda hakkı olup olmadığını, Türk milletine ve ricaline ve elaleme göstermek için yazdım. Çünkü onu kimse bilmiyor. Bu devletler ise uzun, muzır, kuvvetli propagandalar ile hakları olduğunu gösteriyorlar. İptida Ermenilerden başladım. Bu eser vücuda geldi. Yazık ki hâlâ bastıramadım. Bizim hükümetin akli başında olsa bunu kendi alır bastırır. Hem de Fransızca ve İngilizce'sini de neşredip her tarafa dağıtırdı. O vakit âlem hakikatı anlar. Bizim hakkımızı teslim ederdi.

Bir de böyle Rum Tarihi yazacaktım. Türk Tarihi, sonra Türk Birliği eserlerini buna müreccah gördüm, onlara çalıştım.

Şimdi de pek yorgun düştüm. Artık bu eserleri yazmaktan vazgeçtim. Yalnız Türk Tarihi'nin 13. cildine bu bapta bir bahis koydum. Türk Ocağı neşretmek için benden bir şey istedi. Türk Rum bahsini verdimdi. Memnun oldular, fakat hâlâ neşretmediler. Bu adamlar böyledir. Kopya için sarfettiğim emeğe, zamana yazık oldu.

2. Türk Şiirinin Evalosyonu Tarihi ve Analiktik Tedkik:

Bu eseri çok emekle vücuda getirdim. Vaktiyle Kahire'de Harb-i Umumi esnasında başlamıştım. Nihayet Paris Kütüphaneleri'ndeki hazineler çok işime yaradı. Tamamiyle ilmî usul ile alimler için yazdım. Türk şiir ve şairlerinin tarihi olmuştur. Bu eser ile Türk şiir ve şairleri nedir? Tamamıyla malum olur. Hemen bütün Türk şiir ve şairlerini şiir bilik nokta-i nazarından tedkik ve tettebbu ettim. Benim en kıymetli eserim budur. Bizde henüz bu eser yazılmamıştı.

3. Türk Şiir Biliği:

Türk'ün henüz bu ilmi tedvin edilmemişti. Ortada aruz adında mevcut eserler tamamıyla nazarî, çok eksik ve yanlış, tamamıyla iptidai idiler. Türk şiirinin faydalarını mevcut şiirlerden çıkarmayı düşündüm. Bunları tahlil ettim. En iyi pozitif sistem budur. Çok çalıştım. "Türk Şiirinin Evglosyonu" adlı eserim meydana geldi. Bundan sentez tarikiyle kaideleri çıkardım. Şiir bilik eseri de vücuda geldi. Benim en mühim eserim bu eserdir zannındayım. Bununla kendimi bahtiyar addediyorum. Bununla da Türk'e en büyük hizmeti ettiğimi zannediyorum. Benden evvel kimse Türk Tarihi'ni de yazmamıştı. Onda bütün Türklüğü topladım. Onu bir Türk gözü ile gördüm, bir Türk dili ile söyledim ve Türk ruhu ile yazdım. Bu iki esere 1915 yıllarında Mısır'da Kahire'de başlamıştım. Yeni bitti.

4. Fransız Şiir Biliği:

Gerek bu, gerek Arap şiir biliği eserlerim hep bundan evvelki eserleri vücuda getirmek için yaptığım çalışmalar esnasında vücuda gelmiştir. Tetkik etmiş iken bunların da neşrini faydalı

buldum.

5. Faust:

Operadır. Fransızca'dan bestesine halel gelmemek üzere tercüme ettim.

6. Minyon:

Keza..

7. Lakme:

Keza..

8. Karmen:

Keza..

Avrupanın bu nefis eserlerini bizde de olsun, bizde de oynansın, opera teşekkül etmesine sebep ve mukaddeme olsun diye bin heves ve güç bir say' ile vücuda getirdim. Fakat henüz ne tiyatro ne de bunları terennüm edecek kadın, erkek muhtelif sesli artistler yoktur. Onbeş yıldır basılmak için bekliyorlar. Vakit, para bulup bastıramıyorum.

Bu tercümeleri yaptıktan sonra bir de millî olarak Gülgülü -Opera yazmağı tecrübe ettim. Şunlar vücuda geldi.

9. Özdemirle Dolon:

Millî bir gülgülü operadır.

10. Hekim Mail Efendi yahut Alafranga mı Alaturka mı?:

Bir gülgülü opera olup Mısır'da Harb-i Umumi'de bir Türk ailede olmuş hakiki vakadır. Bu iki Türk bizim Türk havaları ile bestelenmiş gönlümün arzusudur.

11. El-Eczacıyyun Nâsîh (Usta Eczacı):

Keza gülgülü operadır. Ve Mısır'da Harb-i Umumi'de Türk bir eczacının sergüzeştidir. Bu eserin Türk ve Mısır havaları ile bestelenmesi iyi olur. Mısır dansları da ilave edilir.

12. Leblebici Horhor:

Bu eserin pek bozuk olan nesrini, şiir denemeyen şiirlerini (Musikisine hâlel gelmemek şartıyla) sahneye konma tertibini, dilini hemen hepsini yeniden tanzim ettim. Bestesi mevcuttur.

13. El-Eczaiyyun Nâsîh Hakkında Malumat:

El-Eczaciyyun Nâsîh gülgülü operasından çok Mısır tabirleri, kelimeleri ve âdetleri olduğundan bu eser onların izahıdır. Ve bunda dekor yapılmasında ve kostümlerde rehber olmak üzere birçok Mısır resimleri de vardır.

14. Janet'in Düşünü Partisiyonu:

Türkçe güfte notalara hece hece yazılmıştır.

15. Şiir ve Neşirlerim (Bazı Makaleler):

Tıbbî hayattan siyasî hayata geçtikten sonradır ki asıl matbuat sahasına düştüm. Pek çok siyasî polemik, ilmî, edebî makaleler yazdım. Bunları sakladım. Zaman, inkılabat hemen hepsini mahvetmişti. Bunlardan bulabildiğim birkaçını şiirlerimle birlikte bu ad ile bir kitap halinde neşredeceğim. Tıbbiyede talebeliğimden beri arada şiir de yazardım. Sade o vakit bir iki şiir neşretmiş, sonra bırakmış, ilme dalmıştım. Son on yıldır epeyce şiir yazdım. Bu şiirler bu esere münderecat olacaklar. Eseri henüz tamamıyla tanzim ettim. Sade iki-üç makale eksik kaldı.

16. Sinop'ta Rıza Nur Kütüphanesi:

Bu kütüphaneyi neden ve nasıl yazdım. İdaresi, nizamname-i ne surettedir, bunlardan bahsettim. Resimlidir. Vakfiyeleri münderiçtir. Resimler binayı izah eder, çiftliği gösterir. Böyle bir kitaba lüzum vardır. Çünkü ben öldükten sonra kimbilir ne olur? Böyle elde vesika bulunursa olur ki bir hayır sahibi, bir vatanperver kütüphanenin haklarını, düştüğü vaziyeti de görür, hakkını dava eder, veririr, haraptan kurtarır. Hem de idaresi, tamiri için vesikalar, tarihler vardır. Malzemesi hazırsa da henüz tamamıyla tanzim edemedim.

17. Ani ile Pai:

Bir romandır. 15 yıl evvel Cenevre'de yazmıştım. Bir ailenin hakiki romanıdır. Müsvedde iki nüsha olarak Sinop'ta kütüphane-
dedir.

18. İnsan, Hıfzıssıhha:

Bu eseri ilk siyasi devremde mektep için yazmıştım. İttihat-
çılar beni hudut haricine atınca basılamayıp kalmıştı. Dört yıl ev-
vel Dr. Muhyiddin Celal gördü. Müstereken bastırmamızı teklif
ettim. Kabul etti. Maarif Vekaleti liselerin ders programına kabul
etmiştir. O vakit bizde içtimai hastalıklar bilinmezdi. Ben sıtma ve
emsali böyle hastalıkları bu esere koymuştum ki bizce en mühim
şeylerdir.

19. Muhtasar Türk Tarihi:

On dört ciltlik Türk Tarihi, uzun olup herkesin okuyamıya-
cağından harc-ı alem olmak üzere, bu on dört ciltten hülasa yap-
tım. Resimlidir. Umuma ve mekteplere göredir.

20. Muhtasar Türk Şiir Biliği:

Diğeri mufassal ve ilmî şekilde olduğundan umum için,
mektepler için ondan bu hülasayı yaptım.

21. Türkiye'nin İhyası Programı:

Türk'ün idaresi ve siyasi hizmetinde çok bulundum. Tecrü-
be hasıl ettim. Bunların heba olmasına gönlüm razı olmadı. Fikir
ve kanaatlerimi bu ad altında bir risale yaptım.

22. Hayat ve Hatıratım:

İşte bu elimdeki eserdir. Bu satırda bugün yani 17 Kanun-i
sani 1930'da Cuma günü saat 11'i 20 geçe bitti.

23. Hayat ve Hatıratımın Hülasesi.

24. Namık Kemal Divanı ve Diğer Şiirleri:

Namık Kemal üzerine tedkikatı da havidir.

25. İki buçuk Asır Evvelki Türkler ve Notaları.

26. Tıbbiye talebesi ve on sekiz yaşında iken Sinop'ta, Ada-da nesir olarak yazdığım (Şükûfe-i Muhabbet) adındaki ilk edebi eserim.

27. Apoşka Lûgatı.

28. Sinop Sancağında İntihap Seyahatı (1919):

Akşam gazetesinde tefrika edilmiştir.

29. Viyana mektupları.

30. Ali Şir Nevai.

31. İkinci Murad Divanı.

32. Cehennemde Celse.

Opera.

Hepsi 71 eser yazmışım.

Artık hiçbir eser de yazmayacağım. Çünkü çok yorgunum. Gözlerim de bozuldu. İstirahate pek muhtacım ve bıktım da. Bundan böyle elimde mevcut henüz başlamayan eserlerimden arada risale halinde Fransızca olarak neşredeceğim. Fransızlar'a ve Avrupa'ya bilmedikleri iyi şeylerimizden bildirerek bir hizmet etmek fikrindeyim. Nitekim Oğuznâme ve diğer dört risale bunlardan. Belki bunu revü haline koyacağım. Bunlar beni yormayacak. Çünkü hazırdır. Sade Fransızca'ya tercüme edeceğim. Sonra Oğuz Destanı'nı da nazmen yazabilirsem tamamdır. Bunu da çok istiyorum. Bu, Türk'ün şehnâmesi olacak.

Buraya ilâve ediyorum ki bugün (1930) bu eseri tebyiz ve kopya ederken basılmamış eserlerimden müsveddeleri Sinop'ta olanlar ile hatıratım, şiirlerim ve Türkiye'nin İhyası adındaki eserlerimden maadasının bir kısmını da Paris Bibliyotek Nasyonelinin Manuskırı kısmına verdim. Bu kütüphanelerde herkes tarafından okunabilir.

Bundan böyle yine hayat ve hatıratuma devam edeceğim: Bu da beni yormayacak. Çünkü iş şimdiye kadar olduğu gibi yığılmış vukuatı, yığılmış vesikaları yazmak değil, vaka zuhur etikçe ve kısaca jurnal halinde kayıttan ibaret olacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM HEKİMLİK HAYATI

Mektep bana sabit saatlerde yemek, uyumak, uyanmak gibi hayata pek lâzım olan meziyetleri vermiştir. İtfar ederim ki bu leyli mektepler neharilere pek üstündür. Bunun delili yetişen iyi hekimlerin hep Tıbbiye-i Askeriye'den olup Mülki Tıbbiye'den az veya hiç olmamasıdır. Böyle mekteplere revaç verilmesi fikrindeyim. Bizi dershaneye sokar, başımızda dururlardı. Çalışmak istemeyen de mecburi çalışırdı. Talebe başı boş olduğu için ekseriyetle çalışmıyor. Fuhuş peşindeler.

Tuhaftır, mektepten çıkınca bu mektepte kazandığım dokuz yıllık bir âdet ve intizâm âdeti derhal kayboldu. Artık yemek, içmek gibi şeyler bende intizamlı değildi. Demek ki, her şey muhit ve teşkilâta tabidir. Bunlar değişince ve zayıflayınca onlara ait netice ve hasletler de zayıflıyor veya bitiyor. İnsanların terakki hayatında bu iki şeydir ki, en mühimdir: Muhit, teşkilât.

Artık bizi mektepten çıkardılar. Yine Saray içinde bekâr talebeye ayrı bir yer verdiler. Biz Anadolu'lu bekâr otuz talebe idik. Burada yatıyorduk, fakat yemek vermiyorlardı.

Bu esnada aklıma geldiği gibi gezdim. Ordan oraya dolaşıyordum. Hiçbir gaye ve maksadım yoktu. Kendimde bir hafiflik duyuyordum. Üstümden bir tazyik kalkmıştı. Âdeti zindandan çıkmış gibi idim. Çalışma da yoktu. Bu hürriyetin tadı ile gaşy halinde idim. Okuduğum da yoktu.

Bu hal iki ay devam etti. Vücutça da toplandım, yüzüme kan geldi. Pek muhtarip olduğum hazım düzeldi. Mektep hayatının

ârizalarını giderdik.

Bir kaç yıl evvel Alman Profesörler getirilip Saray içinde Gülhane Hastahanesi tesis edilmişti. Askeri Tıbbiye'den çıkanlar bir yıl orada staj yaparlardı. Yani pratik görürlerdi. Biz de oraya gidecektik. Fakat hastahanenin senelik tatilinin bitmesine henüz iki ay vardı.

İşte böyle düşüncesiz, gayesiz iki ay geçirdikten sonra âtiyi düşünmeye başladım. Bir program çizmek, onun üzerinde yürü-mek lâzımdı. Gülhanede sıra ile her şubede çalışmak, pratik şeyle-ri öğrenmek istiyordum. Keza Fransızca hiç konuşamıyordum, okuduğum kitabı iyi anlıyordum ama konuşmak ta lâzımdı. Gül-hane'de Alman Profesörleri dersleri Fransızca **takrir** ediyorlardı. Fransızca'yı kitaplarla, lügatlarla kendi kendime öğrenmişim. Henüz Fransızca konuşmak için bir fırsat zuhur etmemişti. Keza bu işler kitap, hatta aletler istiyordu. Bunların hepsi paraya baki-yordu. Bende ise beş para yoktu. Maaşda da çıkma ümidi yoktu. Babamdan da artık medet yoktu. Zavallı kendini geçindiremiyor-du. Hatta artık ben ona bakmalıyım. Bunu kendime şeref ve vazife biliyordum. Hele anama çok iyi bakmak hevesim pek fazla idi. Şimdi ne yapmalı?..

Evvela para bulmak lâzım olduğuna hükmettim. Fransız-ca'yı konuşabilmek için Fransızca konuşan bir ailenin yanına pan-siyoner girmek yolunun en iyi çare olduğunu düşündüm. Hesabı-ma göre elli altın lâzımdı. Bu parayı Sinop'ta bulurum dedim. Si-nop'a gideceğim; fakat şiddetle yasak. Bir yolunu bulup Sirke-ci'den Sinop'a giden vapura gizlice girdim. Saklandım. Sinop'a vardım. Babamın dükkânının karşısında **Tacir İzzet Efendi** var-dı. Zengindi. Ben gidince halk etrafıma üşüştü, hastalarına bakı-ıyorlardı. Zaten tıbbiyenin son sınıflarında iken Sinop'a tatil ge-çirmeye gittiğim vakit herkes bana hastasını gösterirdi. Kimseden para almıyor, her tarafa koşuyordum. Sade bir iki zengin zorla ba-na para kabul ettirmişlerdi. Bu sefer de hastalara baktım. Bu **İzzet Efendi**'nin kızı, henüz ilk devrede vereme müptelâ imiş. Bu da ba-na hastasını tedavi ettirdi. Oldukça muvaffakiyet hâsıl oldu. Bu adam bana vizite vermiyordu. Dedim, bundan borç para alırım.

Bir gün söyledim. Memnuniyetle veririm dedi. Pek sevindim; fakat dedi ki: "Bu rehin ister. Baban karşımdaki dükkânını bana rehin etsin" kederlendim. Babama söylemeye dilim varmadı. Niha yet söyledim . O da kederlendi ve : "Elimde bir dükkânım kaldı. Sana çok masraf ettim. Sonunda bunu da elimden gidereceksin." dedi. Yalvardım ve: "Bu parayı ben öderim korkma" dedim. Zavallı babam razı oldu. **İzzet Efendi**'ye söyledim. Bir yılda ödenmek üzere muhtelif vadeli senetle verdi. Ve dükkân da rehin edildi. Parayı da birden vermedi. Aydan aya gönderdi. Meğerse bu adamın babamın dükkânında gözü varmış, bu suretle almak için para vermişmiş. Yoksa hayır sahipliğinden değilmiş. Vâde biter bitmez beni fena halde sıkıştırdı. Ben de para bulup gönderdim; fakat senetleri iade etmedi. İstedim. Bana türlü fena şeyler yazdı. Bu sebepten bu adam Sinop'ta benim baş düşmanım oldu. Sonra mebus intihabında pek aleyhimde çalıştı; fakat hiç bir şey yapamadı.

Sinop'ta bu para meselesi hallolmuştu. Kumandan paşa beni istetti gittim. Dedi ki: "Şiddetli emir var, seni burada arıyorlar, orada ise tahtelhıfz gönder diyorlar" Korktum. Bu adamın boğazında rahatsızlığı varmış, bana tedavi ettirmiş, iyi olmuştu. "Korkma dedi, ilk vapura bin, git! Ben yoktur diye cevap veririm" dedi. Bindim ve gizlice İstanbul'a çıktım. Mektebe gittim. "Nerdeydin?" dediler. "İstanbul'daydım" dedim. Bu suretle bu belâ savuştı.

Gülhane açıldı. Bu parayla biraz kitap aldım. Galata'da Kuledibi'nde Fransızca konuşan bir Yahudi aileye pansiyoner girdim. Gündüz hastahaneye gidiyor, gece eve geliyordum. Bu ailenin bir kızı vardı. Ailelere Fransızca ders veriyordu. Fransızca'sı kuvvetliydi. Onunla mükâleme yapıyordum. Gülhane ile Kuledibi arası çok uzaktır. İki büyük yokuş vardır. Tramvay vardı; fakat athıydı. Hemen de yaya ile müsavi bir zamanda bu yolu katederdi. Benimse vaktim dardı. Hem de parada ekonomi yapmak mecburiyetinde idim. Bu yolu ekseriya yürür, günde iki müthiş yokuş çıkardım. Bu kız bana alâka peyda etti. Ben sözüne, harekâtına cevap vermezdim; fakat bu suretle benimle meşgul oluyordu. Bu hali işe yaradı. Orda altı ay kadar kaldım. Artık Fransızca'yı kâfi

miktarda konuşuyordum. Baktım ki kız işi azıttı. Bir Yahudi kızı işime gelmiyordu. Hem de evlenmek sırası değildi. Kazanç yok, âti meçhul, hem de çalışmaya mani; bu ise hiç işime gelmiyordu. Bu evden çıktım. Kız yine peşimi bırakmadı. Nihayet Paris'e gitti. Orada da bana kartlar yollamaya devam etti.

İlk olarak Dahiliye şubesine girdim. Bunun hocaları Deicke(**Dayka**) Paşa ve **Süleyman Numan** idi. Sabahları seririyatta öğlenden sonra poliklinikte **Dayka**'nın yanında çalışıyordum. Bu zamanlar hastahanenin en parlak devriydi. Sade günde polikliniklere üç-beş yüz hasta gelirdi. Gülhanenin şöhreti her tarafa yayılmış. Anadolu'dan dahi çok hasta gelirdi. Alman eli altında herşeyde büyük bir intizam vardı. Bu hastahaneye kadar Türk doktorlardan Fransa'da okumuşlar vardı ama hekimlikleri nazari ve pek eksik bir halde idi. Almanlar Gülhane'de ciddi ve laboratuara müstenid bir hastahane, mekteb-i tıb tesis etmişlerdi. Bu hastahane sanki bir Alman hastahanesi idi. Bu sayede ve buradandır ki; Türklerden epey iyi hekimler yetişmişti. Hatta diyebilirim ki, bizde haki ki hekimliği Gülhane ve bu Almanlar tesis etmişlerdir.

Alman İmparatoru Wilhem, Bonn Darülfünunu profesörlerinden operatör **Rieder**'i göndermişti. **Rieder** de **Dayka**'yı alıp gelmişti. Bunlara paşalık verilmişti. Askeri hekimlerden **Kerim Sabatî**, **Asaf Derviş**, **Ziya Nuri**, **Raşit Tahsin**, **Eşref Ruşen** ve **Süleyman Numan** Almanya'da tahsil edip bu arada İstanbul'a gelmişlerdi. Bunlara da Almanlar hastahane hocalık vermişlerdi. Bunların yerine de **Ziya**, **Orhan**, **Mehmet** ve **Tevfik Recep** Almanya'ya tahsile gönderilmişti.

FENN-İ HITAN

Ben durmuyor çalışıyordum. Vakit buldukça Fenn-i Hitan adındaki eserimin de ikmaline gayret ediyordum. **Süleyman Numan**'ın seririyatında ilk müşahade almam gülünecek şeydir. Pek dikkate şayandır. Mektepte gördüğümüz tahsilin mahiyetini gösterir. Hastanın nabzını saydım. Müşahade kâğıdına yazdım. Şimdi nefesinin adedini sayacağım; bir türlü sayamadım. Şöyle düşün-

düm, böyle düşündüm; olmadı; işin içinden çıkamadım. Gittim birini aradım. Karşıma Deick'e çıktı. "Rica ederim, size bir şey soracağım. Gelir misiniz?" dedim. Geldi. Koğuşa girdik. Hastanın başına götürdüm. "Nefesini sayacağım, sayamıyorum" dedim. "Nefes nedir? Dakikada kaçtır? Muhtelif hastalarda kaç olur?" diye beni nefes hakkında imtihan etti. Ben bu dersleri mektepte Paris'ten getirttiğim o vakit moda olan iyi ve büyük bir eserden iyice öğrenmiştim. Cevapları verdim. Dedi ki:"Pekâla biliyorsun." Te-laş içinde ve sıkıntılı bir halde:"Ama sayamıyorum." Güldü. Saatini çıkarıp eline aldı, diğer elini hastanın göğsüne koydu. Saatına bakıyordu. Hasta soludukça tabii eli duyuyordu. Bir iki, ilâ.. diye saydı. "Yirmi işte, Rubu' dakika oldu. Demek bir dakikada seksen eder." dedi. Öğrendim. Pek basit bir şeymiş...Gitti. Yaptım oldu. Âdeta Cristophe Colombe gibi Amerika'yı keşfetmişçesine sevindim. İnsanlar ne kadar âlim olsa da nazariyatın pratiksizlik yüzünden insanı hekim edemeyeceğini bu basit ders ile çok iyi anladım. Pratik nazariyattan çok üstündür. Tıbbiye mektebimizde pratikten eser yoktu.

Bir taraftan bu seririyatta, bir taraftan poliklinikte ve laboratuarda Dayka'nın yanında çalışıyordum. Süleyman Numan'dan hiç istifade etmiyordum. Derslerini toplasan bir incir çekirdeğini doldurmuyordu. Dayka'dan çok istifade ediyordum. Rieder'in derslerini aşkla takip ediyordum. Bu adam bu duruşundan, halinden sözlerinden görülüyordu ki pek yüksek bir adamdı. Fransızcası pek zayıf olmasına rağmen gayet güzel ders veriyordu. Ameliyat yapıyordu. Bir gün Rieder ders verirken talebeden yani yüzbaşı ve doktor ünvanına haiz olan bizim arkadaşlardan haylaz bir kaç kişi dershanede arka sıralarda oturmuşlar, gülüyorlarmış. Rieder görmüş, hiddetlendi ve dedi ki:"Öyle Fransız kadınları gibi ne gülüyorsunuz?" Hayret...Artık tıs yoktu. Pek mânâlı ve ağır bir sözdü. Şimdi Rieder sağ olsaydı da Alman kadınlarını görseydi bu sözünden utanırdı. Fırsat buldukça diğer şubelerle de devam ediyordum. Bu çalışmalarım Dayka'nın dikkatini celbetmiş, bana hüsn-ü muamele etmeğe başladı. Bu da şevkimi artırdı. Her şubede çalışıyordum; fakat emraz-ı akliye-yi hiç sevmiyordum. Hocası

yine Almanya'da tahsil etmiş **Raşid Tahsin Bey**'di. Bu adam fena adam değildi; fakat deli gibiydi. Deliliğin bir kısmının deli göre göre taklid ile sirayet ettiğini biliyordum. Bundan korkuyor, oraya yanaşmıyordum. Hakikaten ne kadar deli mütahassısı doktor gördümse hepsi de deli gibi, hiç olmazsa şu tabirle, bir derece anormal halde idiler. Bilâhare yirmi yıl sonra **Mazhar Osman Bey**'i gördüm. Bu zat mektepte makul çalışan, mahcup, terbiyeli bir çocuktur. Gülhanede de öyle idi. Deli mütahassısı oldu. Beş-on yıl sonra gördüğüm vakit onu da pek değişmiş buldum. Tam deli değildi; yine makul adam; fakat her halde onda bir takım anormal haller peyda olmuştu.

Mektepte pratik olarak sade **Horasancıyan**'dan kalb ve rie dinlemeyi ve bunlardan bir kaç ses öğrenmiştim. Gülhane'de bunları çok ilerlettim. Laboratuardan da bazı şeyler öğrendim. Bakıyordum, bu bir sene hekimlikte tekemmül için bir hiç idi. Daha üç-beş yıllık bir çalışma istiyordu. Gayem her şubeyi bir pratisyene yetecek kadar öğrenmek, sonra Anadolu'da fırsat bulup iki katır alıp birine ilaç ve âlet yüklemek, diğerine binip her tarafı gezmekti. Bu suretle hem para kazanacaktım, hem memleketi görecektim. Hem de lûgat, halk şiiir ve âdetleri, oyunları ve kıyafetler toplayacaktım. Bu seyahatte çok para kazanacağımı ümit ediyordum. Bununla İstanbul'a gelip âtiyi tekemmülatıma çalışacaktım. Almanya'ya gidecektim. Halbuki bu bir yıllık sanat sermayesi buna kâfi değildi.

Her yıl Alman profesörler staj yapanlardan beş-on güzide talebeyi seçip asistan olarak yanlarında bırakıyorlardı. Sonra bunları Almanya'ya da gönderiyorlardı. Biz Gülhane'ye gelmeden evvel **Hamdi** ve arkadaşlarını göndermişlerdi. Onlar geliyordu. **Reşat Rıza** ve onların sınıfından daha bir-iki asistanı göndereceklerdi. Bu da terakki için bir yoldu ve pek cazipti. Zaten Avrupa'yı görmek, orada çalışmak en büyük emellerimden idi. Anadolu'da da dolaşıp para kazansam bu para ile Avrupa'ya gitmek gayemdi.

Paraca sıkıntıdaydım. **Şükrü** adındaki kardeşimi eczacı mektebine koymuş, ona para yetiştiriyordum. Yemeğim ekseriya

Arnavut bakkâlda fasülye piyazı ve ciğer kebabı idi. Babama da yardım etmek istiyordum; edemiyordum. Bence bir gencin tahsili daha evveldi. Şükrü'den büyük ve benden küçük kardeşim Bahriye Mektebi'ndeydi. Ona babam bakmıştı. Ben tıbbiyede son sınıfta iken zabıt de olmuştu.

Bahriye Mektebi'ne ait şu dikkate şayan şey hatırıma geldi, kaydedeyim: Kardeşim Bahriyede son sınıfta imtihan olurlarken hastalanmıştı. Cuma günü vapura bindim. Dehşetli bir lodos vardı. Gemi çürük ve yolsuz idi. Dalgalar içine giriyordu. Ölüm tehlikesi geçirdik ve üç buçuk saatte Heybeliada'ya vardık. Mektebe girdim. Beni kahve ocağına aldılar. Kardeşim ve arkadaşları ile oturduk. Sırası gelen talebe yukarı imtihana çıkıyor imtihandan çıkan kahve ocağına geliyordu. Bir aralık bir talebe yaygara ile ve koşarak geldi. Herkes etrafına toplandı: "Nasıl oldu ?" dediler. İngilizce imtihanı imiş. Dedi ki: "Nasıl olacak?..Mümeyyizler her biri bir şey sordu bilemedim. Sonra dediler ki, kitabı baştan sona kadar çevir, bildiğin yeri tercüme et. Baştan sona kadar çevirdim; bildiğim yok; durdum. Yok, yok; belki görememişsindir, bir de sondan başa kadar çevir dediler. Çevirdim yine yok. Ne ise sana bir numara verelim de sınıfı geç dediler. Numara aldım." deyip sıçırıyor ve tepinerek seviniyordu. Hale bakınız! ..Böylesi de varmış...

Yine zikredeyim. Bizim kardeş zabıt oldu. Sınıf arkadaşlarından bir kaçını onu zabıt elbisesi ile görmüşler. Bana: "Ooo, kardeşin zabıt olmuş, tebrik ederiz" dediler. Kızdım ve dedim ki: "Kaç para kıymeti var! Böyle devrin zabıtlığının ne şerefi olur? Hem Bektaşî hikâyesini bilir misiniz?.." "Hayır!" dediler. "Peki, dedim, bir gün bir Bektaşî yolun birisine durmuş. Oradan akan sudan alır, toprağını çamur eder, bundan da insan şekilleri yapıp düzermiş. Geçenler "Ne yapıyorsun?" demişler. O da "İnsan yapıyorum" demiş. "Vay, herif! İnsan yapılır mı? O Allah'a mahsus." demişler. Bektaşî demiş ki; "Bunun rızkını vermedikten sonra milyonlarla yap, ondan kolay ne var?" İşte dedim, ben sizin kolunuza bir çok sırmalar dikeyim maaşını vermedikten sonra bin tane zabıt yaparım." Güldüler.

TAM NOT

Staj senesi bitti. Bana "Zergut- Aliyyül a'lâ" bir şehadetnâme verdiler. Bâbı seraskeri beni Basra'ya tayin etti. Bundan korktum. Telaşaydım. Bu esnada Almanlar beni asistan intihab ettiler. Pek sevindim; fakat Serasker kadısı asla razı olmuyordu. İllâ beni Basra'ya gönderecek, Almanlar sözlerini dinletemediler. Yine ümitsizliğe düştüm. Asistan kalan on arkadaşlık. Almanlar bize dediler ki: "Buradan çıkmayın! Sizi buradan alamazlar; fakat çıkarsanız yakalarlar. O vakit biz karışamayız" Bize hastahane odalar verdiler. Artık hastahane yatıyorduk. Gece gündüz oradaydık. Kanun neferleri hastahane etrafında dolaşıyorlardı; lakin içeri girmeye cesaret edemezlerdi. Bu hale hem sevindim, hem kan ağladım. Çünkü Türkiye'nin payitahtında Gülhane bir Alman kolonisi halini almıştı. Hükümetin polisi oraya giremiyordu. Feci şey!.. Bu hal üç-dört ay sürdü. Nihayet Almanlar dediklerini yaptırıp bizim asistanlığımızı hükümete kabul ve tasdik ettirdiler. Serbestledik. Serasker Rıza Paşa idi ki, sözünü yürütemedi ve bu adam sonra benim büyük kayınpederim olmuştur.

Artık hastahane yatıyordum. Hane parasından kurtuldum ve yine ciğer, piyaz yemeğe devam ederek para arttırmaya başladım. Bunu babama ve Şükrü'ye yardım için yapıyordum. Babama: "Bir kaç aya kadar size yardım edeceğim. Artık çalışmayı bırak, dükkânı ve malları sat onunla idare et" diye yazdım. Öyle yaptı biraz sonra da kendisine her ay para gönderdim ve babama ölünceye kadar buna devam ettim. Hatta İttihatçılar beni hudut haricine sürdükleri vakit Harbi Umumi zamanında Sinop tüccarlarından ve babamın ailece dostu olan Altunoğlu Yuvan ve kardeşi Eczacı Vasil her ay ona para vermeye devam etmişler. Ben Türkiye'ye gelince bu paraları onlara verdim. Altın kanunla kâğıt olmuştu; fakat bu borcu onlara altın olarak verdim. O vakit kardeşimin biri zabıt Şükrü Orman Memuru'ydu. Hiç yardım etmemişler. Zabıt mazurdu. Harbi Umumi'de ailesi ile beraber çok sefalet çekmiş. Hatta babam ölürken Şükrü yanındaydı.

Ölüm döşeğinde bütün emvalini kendi haremi üstüne yaptırmış, ben gelince de cenazesine sarfettim diye benden yüz elli lira almıştır. Çirkin, hemde fazlaydı verdim. Babasının ölümünü dolandırıcılık vasıtası yapmıştır.

Artık Dayka'nın asistanıydım. Asistanlara kısa bir be-yaz gömlek giydirirlerdi. Ben de giydim. Laboratuarda, Dahiliye polikliniğinde yanında çalışıyordum. Derslerinde göstereceği idrar, kan, balgam, ilâ... Tahlillerinin, mikropları, teşrih marazı kuplarını hem öğreniyor, hem hazırlıyordum. Bir taraftan da hastahancenin bütün otopsilerini yapıyordum. Bu devre iki yıl devam etti. Dahiliye hastalıkları, laboratuar işlerinde iyi terakki ettiğimi anlamaya başladım. Artık kendim bir takım şeyler de yapıyordum. Meselâ dizinde bir beş para kadar kırmızı bir leke olan bir Harbiye talebesi gelmişti; teşhis koyamadılar. Ben oradan biraz kesip kup yaptım. Bir şey yoktu. Kupu "çil" boyası ile boyadım. Cüzzam mikropları meydana çıktı. Bu hastayı takip ettik. Bir yıl sonra cüzzam alametlerini her tarafında vermiştir. Bu boya ile kupta Koch ve Hansen basillerini boyamaya heves ettim. Çünkü o vakte kadar kupu bu boyada kaynatıyorlar kup tekemmüs edip fena gözüküyordu. Ben kaynatmaksızın ve etüve koymaksızın tecrübeler yaptım. Muvaffak oldum. Türlü teşrih marazî kupları yaptım ki yüzlerce dir. Her otopside marazî parçayı alır, ondan kuplar yapar türlü boyalarla boyardım. Kendim bizdeki meselâ mürever meyvesi gibi boyaları, maddeleri toplar, onlar ile de tecrübeler yapardım. Bu kupalarım dan **Dayka** yirmi-otuz kadarını ayırmış, hastahancenin seçme kolleksiyonuna koymuştu. Bir gün "**Virchov**" Türkiye'ye ve hastahaneleri ziyarete geldi. O vakit Almanya'nın teşrih marazında en büyük profesörü oydu. **Dayka** ona bu kolleksiyondan bir kaç kup ve o meyanda benim Koch basili boyanmış bir kupumu verdi. Bir müddet baktı. Mikroskopı başını kaldırıp "Bunu kim ve nasıl yaptı?" dedi. **Dayka** beni gösterip "Bu yaptı. Kendisine sorunuz." dedi. Sordu. Anlattım. "İyi bir şey bulmuşsun. Sen Türk müsün?" dedi. "Evet!" dedim. Dikkatli dikkatli yüzüme baktı.

Bu esnada fenn-i hitanı tekemmül ettirip bitirmiştım. Bir de

kıskaç icad ve bir usul-ü ameliyye ihdas etmiştim. Dayka, Witting beğenmişlerdi. Witting benim eserimi Almandaya tercüme etmeğe başladı.

DAYKA'NIN DOSTLUĞU

Dayka beni pek seviyordu. Ona her sorduğumu bana öğretirdi. Bu zat çok büyük bir âlimdi. İngilizce, Fransızca, İtalyanca bilirdi. Şimdi hâlâ Almanya'da sağlamış ve tasavvuf felsefesi ile meşgulumuş. Cüzzam üzerine keşifler yapmıştır. Sonra pek çalışkan adamdı. Hiç durmaz çalışırdı. Hatta herkesten evvel gelir, herkesten sonra hastahaneden giderdi. Öğle yemeği evinden getirdiği bir-iki sandaviç idi. Çok defa onu da laboratuvarda ayakta yedi. Almanya'dan ağır misafir gelirdi. Derste iken haber verirlerse "Beklesin" der, gitmezdi. Dersten sonra giderdi. Tıbbın hemen her şubesini mükemmel bilirdi. Röntgen ile de pek meşgul olurdu. Frengili kemiklerdeki alameti o keşfetmiştir. Sonra hilkaten iyi, terbiyeli, nazik, yüzü de sevimli bir adamdı. Ben tubbi malumatımın büyük kısmını ona medyunum. Sonra darıldık. Sebebini yazacağım fakat hâlâ gönlümde ona sönmez ve pek yüksek bir hürmet vardır. Ben ondan yalnız tıp öğrenmiyordum. Metod da öğreniyordum ki, bu metodlar benim âti hayatımda büyük rol oynamışlardır.

Bir gün bir marazî madde boyadım. Mikroplar vardı teşhis edemedim. Hemen gidip kendisini çağırdım. Baktı ve teşhisi söyledi. Yine baktım, dediği mikrobu göremedim. Tekrar gösterdi. Yine göremedim. Üç-beş oldu, yine "göremedim" dedim. Dedi ki: "Çok septiksin!". Çok geldim diye utandım. Yüzüm kızardı. Bana baktı, halimi gördü dedi: "Yok üzülme! Bu fena değil, büyük bir meziyettir. Septik olmamak hafifliktir. Hayatında hiçbir şeye çabuk inanma!" Ferahladım. İlk zamanımda tahlilat yaparken miyar şişelerini alır, tahlili yapar şişeleri masa üstünde bırakır, ya bir yerlere koyuverirdim. Sonra bir daha lâzım olunca ara ara bulamıyordum. Bir şişeyi bulmak için bir saat uğraştığım olurdu. Bana herhangi bir şey nerden alınırsa iş biter bitmez yine oraya konma-

sını öğretti. Böyle yapmaya kendimi alıştırdım, âdet oldu. Artık lâzım olan şeyi bir anda, hatta gözüm kapalı olarak alırdım. Bu sayede intizamın yüksek kıymetini öğrendim. Hâlâ bu âdet bende vardır. Hiçbir şey onu bana terk ettirememiştir. İki elim kanda olsa yine aldığım şeyi o esnada yerine korum. Koymasam rahat edemem ki..İllâ yerine koymalıyım..

Bunların iyi bir âdetleri daha vardı. Dayka bazı dikkate şayan hastalar üzerine neşriyat yapmak için bana verirdi. Ne türlü çalışacağımı söylerdi. Öyle yapardım. Sonra bibliyografi arattırırdı. Ben Fransızca yazardım. Tashih ile Almanca'ya tercüme edip Almanya'da bastırır, neşrederdi. Kendi adıyla benim adımı da kordu. Hatta bu neşriyata kitapçılar para verirlermiş. Ondan da bana hisse vermiştir. Böyle Almanca ilmî neşriyatta adımı görmek beni delice sevindirdi. Böylece birkaç neşriyatımız vardır. Bunu daha bir-iki asistanla da yapmıştır. Ezcümle Reşat Rıza ile böyle müşterek sonra profesör Witting ile de yaptım.

Hastahannede arkadaşlarım ve en ziyade sevdiğim Mahmud Ata, Raif idi. Bir de hastahannede idare memuru olan mülazım Mehmed Ali dostumdu. Mahmud Ata bizim sınıftandı. Mektepte en küçüklerdendi. Zeki, uslu, pek mahçup, kimse ile görüşmez, çalışırdı; fakat edebiyat, politika ve emsaline dökülmemiş, yalnız dersleri ile meşguldü. Son sınıflara doğru sınıfın birincisiydi. Gülhanede Asaf Derviş'e asistan olarak jinekolojide kalmıştı. Bizi kanunlar aradığı vakit o da hastahaneye kapanmıştı. O vakit pek arkadaş olduk. Raif bizden bir sınıf evveldi. Zeki ve çalışkandı. Mehmed Ali, Kandiyeli İsmail Paşa'nın oğlu, Ali Fuat Paşa'nın ağabeysidir. Münevver bir gençti. Abdülhamid aleyhinde idi. Bu sebeple onu da pek sevdim. Az zaman içinde âdeta hiç ayrılmaz bir arkadaş olduk.

ALMAN SEFİRİNİN HİMMETİ

Bir yıl sonra beni Yemen'e tayin ettiler. Almanlar ne yapıp yaptılar, kurtardılar. Bir yıl sonra yine Yemen'e tayin ettiler. Dayka uğraştı, olmadı. Nihayet Alman sefiri Von Bierberstein Day-

ka'nın ricası üzerine bir Cuma Selamlığından sonra huzura çıkıp "Rıza Nur hastahaneye lâzımdır. Onsuz olmaz. Muavin olarak bırakmanızı rica ederim" demiş; bir irada ile kaldım. O vakit mabeyn kâtipleri ve emsali "Bu nasıl adammış ki, Alman sefiri bunun için huzura çıkıyor" dediklerini işittim. İşte Dayka benim hem hocam, hem velinimetimdir. O olmasaydı Yemen'lerde çürür, cahil kalır, belki de ölüp giderdim.

Mektepte son sınıflarda bana bir hal olmuştu. Her yerin mikrop olduğunu öğrenerek hiç bir şey elimi süremezdim. Bir kapının mandalını tutamaz, bir kimsenin elini sıkamazdım. Mikrop gelecek öleceğim zannederdim. Hele hizmetçilerin ortalık süpürmelerine pek kızardım.

Süpürür, tozları ayaklandırırlar, ağzımıza, burnumuza do-lardı. Sulayıp süpürdükleri nadirdi. Zaten bu da yeri ıslatıp, cıvık bir şey yapar, rutubet sebebi olurdu. Şu adamlar süpürmeseler de tozu yerde bıraksalar evlâdır derdim. Hakikaten böyleydi. Bir yere elimi sürmememin sebebi kısmen tahsil ettiğimiz ilimler, kısmen de nevrastanik oluşumdu. Mesela o esnada burnum daima gözüme batardı. Zannederdim ki, koca ve iğrenç bir burnum var. Halbuki mektepten sonra hiç gözüme görünmedi. Burnum minicik değildi. Ama çirkin bir surette de uzun değildi. Başımdan daima tazyik eder bir demir çember gibi bir ağrı vardı. Mektepten çıkınca bunlar geçmişti.

Her taraf mikroptu ama patojen nevi azdır. Saprofitlerden korkulmaz. Hatta bunlar hayata lâzımdır. İşte bunu bilmezdim. Pantolonumun arka cebine yassı bir şişede alkol kor, bir yere, birinin eline dokunsam ispiro ile elimi yıkardım. Nitekim mektepte seririyat dahiliye muavini Celal İsmail Paşa vardı hem de talebenin hekimi idi. Tuhaftı. Hepimizi verem, hiç olmazsa pretüberkilo addederdi. Bu zat da bu halde idi. Bir yere el sürmez, hiç kimse ile toka etmezdi. Cebinde konyacı vardı. Onunla ikide bir elini yıkar ve gargara ederdi. sonunda bu zat veremden ölmüştür. Gülhanede bu halim de tamamıyla geçmişti.

Asistan olduktan sonra pek çok çalışıyordum. Gece ve gündüz. Geceleri hastahane yatmaktan, hadsiz istifade ettim. İki yıl

yattım. Meselâ ameliyat yapılmış bir hastada gece vakti kan boşanıyordu. Beni uyandırıyorlar, tedavi ediyordum. Bir hasta işeyemiyordu, lâzım geleni yapıyordum. Bu suretle davaların muhtelif nevilerini kullanmakta büyük bir maharet hasıl ettim. Bir kadın gece doğuruyordu, gece bir yaralı getiriyorlardı. Bunları ben yapıyordum. Bunlar terakkime büyük yardımlar ettiler.

O kadar çalışıyordum ki; cuma ve pazar hastahane tatil olduğu halde ben gezmeye de çıkmıyordum, laboratuarda çalışıyordum, bundan çok zevk duyuyordum. Bir gün baş şüvester gelip bana:"Hasta olacaksın. Senin gibi adam görmedim. Biraz çık, gezin, hava al!" dediğini bilirim. Sözüne kulak bile vermedim., Nihayet bir gün öksürmeye başladım; ağzımdan kan geldi. Yine verem tabii diye telaş ettim. İdadide iken evvela ağzımdan kan gelmiş, sonra zatülcenb olmuşum. Halbuki şimdi vücudum, kuvvetim yerinde idi. **Dayka**'ya beni muayene etmesini söyledim. Muayene etti. "Bir şey yok. Sade sana nevrasteni hali gelmiş. Çok çalışıyorsun. Hastahaneyi bırak. On gün gez! Hiç okuma!" dedi. **Dayka**'nın her sözüne son derece itimadım vardı. Çünkü tıbdaki kudretini bir çok misallerle görmüştüm, bir tanesini zikredeyim.**Süleyman Numan**'ın koğuşunda bir hasta vardı. Güç nefes alıyordu. **Süleyman Numan** ona daül-bühr teşhisi koymuş, talebeye öyle ders veriyordu. Bir gün bir-iki talebe **Dayka**'ya rica ettiler. Gittik muayene etti; rie kanseri dedi. Hasta iki ay sonra öldü. Otopsi yapıldı, **Dayka**'nın dediği çıktı. Böyle misaller çoktu. Sonra **Dayka** yalan da söylemezdi. Acı tatlı ne ise hakikati derhal söylerdi. Onun sözleri beni derhal teskin etti. Bir hafta Taksim bahçesinde *Boğaziçi'nde gezindim. Bir şeyim kalmadı. Sinirim de yatışmıştı.* Hastahaneye gelip yine çalışmaya başladım. Taksim bahçesi en sevdiğim bir yerdi. Kenara gidip ordan Boğazı seyretmenin tadına doyamazdım. Her yorgunluk hissettikçe oraya gider, yalnız başıma saatlerce denizi seyrederdim. Yazın da, kışın da bunu yapardım. Kafam dinlenirdi.

Yine her şubede ihtisasa devam ediyordum. Niyetim bunları bitirip sırf cerrahiye kendimi vermek, ihtisas olarak operatör olmaktı. Her şubeyi lüzumu kadar öğrenmeden bir ihtisasa kapan-

mayı fena buluyordum. Böyleleri çoktur. Mesela göz hekimi **Esat Paşa** sade gözden anlar. Başka hekimliklerde hekim olmayan biri kadar cahildir. Bu sırtıveriyor. Hem tedkikat aleminde her şubenin birbirine teması ve alakası var. Her şubede bir derece malumat sahibi olmayan tıpta alim olamaz. **Cemil Paşa**, **Besim Ömer** de **Esat Paşa** gibidirler. Artık Anadolu'da dolaşmak fikri bende zail olmuştu. Her şubede çalıştım. Hatta masajda bile çalışıp şahadetname aldım. Göz muallimi **Ziya** idi. Bir aralık onun yanında asistan olarak da göze çalıştım. Lüzumlu şeyleri öğrendim. Artık Jinekolojiye çalışacaktım. **Asaf Derviş** muallimdi. Bu zat iyi bir adamdı ve sanatının ehli idi. Fakat pek asabi, hırçın ve huysuzdu. Muavinlerine türlü fena sözler söyler, ameliyat yaparken pensler, makaslar ile onların ellerine vururdu. Hatta bıçakla ellerini dürttüğü bile olurdu. Bir fena huyu da muayene zamanında hiç bir talebeyi yanına almazdı. **Muavini Atay'ı**, bir şüvester ve iki hizmetçi alır, kapıları kilitlerdi. Bunun talebenin girip kadının avret mahalleri açıldığı vakit çapkınlık etmeleri korkusundan olması muhtemel olabilir. Böyle de derdi; fakat böyle şey hiçbir cihetle varid olamaz. Sebebin kimseye bir şey öğretmemek olduğu talebe arasında deveran ederdi. Hakikaten bu cihetle bahildi.

Benim kapı kilitlenmesinden haberim yok, artık bunun tedavi ve ameliyatlarına devam için polikliniğine gittim. Baktım, kapı kilitli. Vurdum. Açtılar. Girmek istedim. Yasak deyip kapıyı suratıma kapatıp kilitlediler. Fena kızdım. Şuna-buna sordum, işi anladım.

İki gün sonra yine poliklinik yapıyordu. Kapıyı vurdum. Açınca şiddetle itip içeri girdim. Baktım, hasta kadınlar var. Birini masaya yatırmış. Rahmini muayene ediyor. **Asaf Derviş** suratıma dik dik baktı; fakat bir şey söylemedi. Bakmasına aldırmadım. Dikkatle nasıl yaptığını takip ettim. Böyle birkaç defa devam ettim. Bir gün muayene etti. İlaça başlıyordu. Ben elimi yıkayıp hazırlamıştım. Derhal kadının fercine sokmaya başladım. **Asaf** bağırmağa başladı. "Yapma! Ne yapıyorsun? Buraya nasıl giriyorsun?!" dedi. Pür-ateşti. Derhal daha fazla bağırdım: "Muayene yapıyorum. Yapacağım. Buraya her vakitte, olmazsa, zorla gire-

ceğim. Sizin vazifeniz bize öğretmektir. Bunun için buradasınız". Muayeneyi yaptım ve dedim ki: "Bir şey anlamadım. Öğretiniz!". O asabi adam artık susmuştu. Söyledi ve anlattı. Ama suratı çamur gibi idi. Tekrar elimi soktum. Anladım. Bujraya artık devam ettim. Artık bana sert değil, bilâkis yumuşaktı. Lüzumlu, courant şeyleri öğrendim.

TIBBİYE FRANSIZ, GÜLHANE ALMAN

Bu zat sanatında mahirdi. Bu hususta Besim Ömer'e kat kat fâikti. Bu ikinciden hiç bir şey öğrenmemiştik. Bir adamda yetiştirmemiştir. Besim hele ameliyat kısmında o kadar zayıf ve cahildi ki, basit ameliyatı bile yapamazdı. Hatta bıçağı tutmasını bile bilmezdi. Bu iki zat arasında büyük bir rekabet husumeti vardı. Birbirini asla çekemezlerdi. Besim Fransız, Asaf Alman partisini temsil ederdi. Tıbbiye mektebi Fransız, Gülhane Alman taraftarı ve partisi idi. Ne garip bizim hocalar iki taraf olmuşlardı. Fransa'da tahsil edenler, Gülhanedeki tıp muallimler birbirini yiyorlardı. Fransız, Alman davası ve rekabetini yapıyorlardı. Mektep Gülhane'yi kapatmaya savaşıyordu. Çaye hep şahsî menfaati. Gülhane Fransız taraftarı hocaların cehaletini meydana çıkarmıştı. Vatanın menfaatini düşünen yoktu.

Muallimler arasında Kerim Sebati vardır. Rieder'in Haydarpaşa'da tıbbiye mektebinde seririyatları yaptırırken iskeleden düşüp ayağı kırılmış, ameliyatları bu zat yapardı. Trabzonludur. Kardeşi ahabımdı. Zararsız ameliyat yapardı; fakat pek huysuz, herkesle her gün döğüş kavga yapar biriydi. Mektepte iken de böyle imiş. Gülhanede de böyleydi. Sonra Balkan Harbi'nde benimle de Haydarpaşa'da yaptı ki; yerinde söyleyeceğim. Almanlar bizâr olup onu Gülhane'den çıkardılar. Eğer bu zat böyle olmasaydı memleketin bugün en iyi operatörü olurdu. Kaplan gibi bir vahşi hayvana benzerdi. Hemen saldırırdı. Yüzü hiç gülmezdi.

Hastahanede en bariz tip Süleyman Numan'dı. Derslerinde hiçbir ilim, insicam yoktu. Tıp yerine masal söylerdi. Hemde birbirini tutmaz masaldan masala geçerdi. Bir de fena âdeti dersleri-

nin mühim kısmını kendinin methine hasretmesiydi. Dışarda hasta konsültasyonlarında **Feyzi Paşa**, **Horasancı** ve emsalini mat ettiğini anlatır, "Süleyman Numan ne, derse o çıkar" derdi. Bir fena âdeti de daima kendisinin Arnavud olduğunu, bununla iftihar ettiğini, Arnavutlar'ın bövyle **Süleyman Numan** yetiştirdiğini, kendisinin bütün Türklere faik olup birinci mevkii işgal ettiğini söylerde. Bu adak zekâca da basitti. Düşünmüyordu, etrafındaki talebenin yüzde seksen kısmı Türk'tü.. Bu onların hoşuna gitmezdi. Kendine propaganda yapayım derken düşman kazanıyordu. Kaş yapayım diyor, göz çıkarıyordu.

Ömründe bu kadar cahil, fakat bu kadar şarlatan adam görmedim desem câizdir. Haline uzaktan gülerdim. Onu iyice tavsif eder bir vakayı **ziledeyim**: Bir gün **Dayka** laboratuvarında hazırladığım bir kupu mikroskopla muayene ediyordu. Bir çok insanlar girmeye başladı. Başımızı kaldırdık, baktık; **Süleyman Numan** yanında asistanı **Tevfik Salim** ve kırk kadar da staj yapan talebe. O vakit Eberth basillerinden hekomkültür yapmak henüz çıkmıştı. **Tevfik Salim** bir tifoludan kan alıp kültür yapmış ve etüde koymuşmuş. Plağı aldı. Bir preparasyon, **Süleyman Numan**'a verdi. Oda camı mikroskopun altına koydu. **Süleyman Numan** objektifleri değiştirip duruyordu. İmmersion lazım olduğunu bile fark edemediği görülüyordu. Ne ise **Tevfik Salim** sedir yağı koydu. Mise an point yaptı. Muavin hocasından iyiydi. **Süleyman Numan** baktı, derhal "Hah, işte basil De Eberth!" dedi. Artık talebe birer birer baktılar. Bu adam hem câhil, hem cesurdu. Nihayet **Dayka**'yı mikroskopla basili görmeğe davet etti. Bari ses çıkarmasana!.. **Dayka** bu işin kurdudur be. **Dayka** gitti; uğraştı, uğraştı hiç bir şey söylemeden geldi. Yine kendi işine baktı. Yüzü bir tuhaf gülümsüyordu. Kulağına eğilip sordum. Bir şey söylemek istemedi. Rica ettim. Nihayet usulca dedi ki: "Boya tortusunu basil zannetmiş, talebeye gösteriyor" Feci idi. Zavallı talebe tortuyu mikrop diye tutuyordu. Ne çare! Edep diye sustuk. Talebesinin yanında hocasını techil kötü şey!..

Bu adamın gözü hep terfi ve mevkide idi. Sonra mabayne çattı. Bir gün de paşa oldum diye paşa elbisesi giydi. Halbuki böy-

le bir şey yokmuş. Maksadı emrivaki yaparak mabeyndeki dostlarını kendisi utanmasın diye paşalığını arz ettirmemiş. Olmadı. Yine paşa elbisesini çıkarıp miralay elbisesi giydi. Utanmadı, gezdi.

Kerim Sebati'nin yerine Almanya'dan **Witting** adında birini getirdiler. Ameliyatları o yapmağa başladı. Bir de küçük cerrahlık polikliniği yapıyordu. Ben esasen **Dayka'nın** asistanı olup laboratuarda ve otopside çalışıyordum. **Witting'in** küçük cerrahlık dersleri istifadeli idi. Ona da inhimâkle devamla başladım. Bu zat Hamburg hastahanesinde fakir bir asistanmış. Fakat istidatlı biriydi ve pek çalışkandı. Henüz geldiği vakit arkasındaki çamaşırını, ameliyata soyunurken görürdüm, en adi ve ucuz şeyler, hem de yırtık, pırtıktı.

Bir gün ameliyat yapılmış, üç gün sonra ölmüş bir kadavra geldi. Otopsiye başladım. Karnını açtım. Peritonit, şakki büyüttüm. Batın tamamiyle açıldı. Bir de baktım ki bir solucan cevfi periton da oynayıp duruyor. Ameliyat yerini tetkik ettim. İnce bağırsaklarda neşr yapılmış, sonra birbirine dikilmiş; arka kısmına baktım, arkaya gelen yarı kısmı unutulup dikilmemiş. Demek oradan mikrop lar peritona geçip peritonit ile hastayı öldürmüş. Delik o kadar büyük ki mikrop va kazurat değil, solucan bile çıkmış. Bu müthiş bir hata ve kabahatti. Düşündüm, taşındım, nihayet **Dayka'yı** çağırmaya karar verdim. Adam yolladım. Geldi, gösterdim. Kıpırmızı oldu. Ve hiddetlendi. **Witting'i** çağırttı, gösterdi. **Witting** kül gibi oldu. Onu müthiş azarladı. Sonra bana bu vakayı protokola kaydetmemek emrini verdi. Tabii kaydedemedim. İşte **Witting** bize geldiğinde böyle acemi idi. Lâkin hiç de durmaz türlü tecrübe ameliyatları yapardı. Bu suretle öğrendi, tekemmül etti. Cidden en iyi operatörlerden oldu. Bu hususta güzel neşriyat dahi yapmıştır. Düşünürdüm ve derdim: "Hey gidi, zavallı Türkler! Paşahtan çekersiniz, hükümetten çekersiniz. Bedbahtsınız. Üstüne Almanlar da gelmiş, sizi laboratuvar hayvanları (tavşan, hind domuzu, fare) gibi tecrübe için öldürüp duruyorlar." Acırdım, fakat ne yapacaksınız?..İsyen et bir şey olmaz, ne olursa sana olur, seni hastahaneden kovarlar, mahvederler.

Göze geçtim. Onu da bilfiil öğrendim. Artık tamamıyla herşeyden hazırlanmıştım. Cerrahiye geçecek ve orada kalacak zamandı, Ziya beni bırakmak istemedi. Dayka'ya rica ettim. Zorlandım, yalvardım. Beni Witting'e asistan olarak verdi. Artık programımın son basamağına bastım.

İLK KEZ RIZA NUR ADI NASIL DOĞDU?

Mektepte kendime bir mâhlas koymak lazımdı. Resmî adımız kendi doğduğumuzda konan adın sonuna babamızın adı ilave edilerek yapılan ad idi; fakat herkesin kendisine bir mahlâs koyması Türklerde eski asırlardan beri gelen âdetti. Bilhassa şair ve ediplerde. Onlar adları ile değil mahlâsları ile yadedilirler. Edebiyatla işigalim bunu bana zarurî gibi telakkî ettiriyordu. Arap şair ve filozoflarından kör Ebu'l Alâ El Mısırî'den epeyce şey okumuştum. Pek severdim. Kendime Rıza Ebul Alâ dedim. Artık böyle imza atıyordum. Mektepten sonra bu Ebulü mebullü pek arap olan adı sevmezdim. Semavi bir şey aradım. "Nur" buldum. Bizde Nuri, fakat Nur yok. Dedim :Nisbetlişi olunca aslı evleniyetle olur. Artık Rıza Nur imzasını koydum. Gülhanede adım Rıza Nur'du. Reçete kâğıtları bastırdım. Onlara da Rıza Nur yazıyordum.

Hastahanede beş Alman hemşire(Şuvester) vardı. Bunlar hastahanede yatar, kalkarlardı. Her işi onlar hazırlardı. Bir tanesi ameliyathanede idi. Witting bir gün evvel yarın şu ameliyatlar var diye tabelaya yazardı. Gelir, ameliyata başlardı. O, şuvester lâzım olan bütün âletleri bilir, mükemmelen hazırlar ve ameliyat esnasında da istedikçe verirdi. Bunların maharetlerine, intizamlarına bayılırdım. Ve derdim ki; niçin Türklerden yetiştirilmesin. Fransa'da sonra çok (Sör) gördüm. İktidarcı bunların yanında sıfırırdılar. Bunların içlerinde pek güzelleri de vardı. En güzelini ayağı kırıldıktan sonra Rider nikâhlayıp aldı. Witting de karısını getirdi. Hamburg'ta bir şuvester imiş, Dayka evliydi; fakat onunki şuvester değil, kendi gibi bir ailedenmiş. Meğerse Almanyâ'da hekimlerin ekseriya şuvesterler ile evlenmesi âdetmiş. Hastahanede ça-

lıırken birbirini sevip evlenirlermiş. Bu âdet bizde de başladı. Bizimle beraber bir **Niko Kasap** adında Rus asistan vardı. **Namık Kemal**'ler zamanında **Çaylak** gazetesini çıkaran **Kasap** adındaki Rum'un oğluymuş. Bizim tıbbiyede okumuştı. Pek Yunan fikirli, zeki bir adamdı. Bir tanesi ile sevişti. Poliklinikten çıkmazlardı. Oraya yalnız olarak kapanırlardı. Nihayet evlendiler. Bir tanesini **Raif** sevdi. Ondan Almanca dersleri almaya başladı. Bu sayede Almanca öğrendi. Fakat diğer bir asistan **Reşat Rıza** açığız çıkıp kızı elinden aldı ve evlendi. **Raif** çiçek bozuğu ve hastalıklıydı. Zavallı **Şişli Etfal Hastahanesi**'nin operatörü iken, orada çok da şöhret almışken, şeker hastalığından ve genç olarak öldü.

Bir tanesi bana cemilelere başladı; fakat pek çirkindi. Hem de hali tuhaftı. Daima sarhoş gibi sallanırdı. Ama işine devam ederdi. Biz ameliyat yaparken ikide bir dolabı yüzü girecek kadar açar biraz durur, çekilirdi. Merak ettim. Bir gün bu halde iken arkasından usulca gidip baktım. Bu dolapta kloroform ve eter gibi nakortik şişeleri dururdu. Bir eter şişesini açmış kokluyor. Meğerse eteroman imiş. Az zaman içinde bu halinden dolayı **Dayka** onu Almanya'ya iade etti. Ben de kurtuldum. Yerine biri geldi. Pek güzel ve genç bir kızdı. Şimdi bununla başladık. Aramız pek iyi idi. Âdeta bana tesir ediyordu. Az zaman içinde hastalandı, ameliyat yapıldı öldü. Ağladım. **Beyoğlu**'nda protestan mezarlığına götürüp gömdük. Mezarı başında söylemek üzere heyecanlı bir halde bir nutuk yazdım; fakat utanıp söyleyemedim. demek ki; bu kıza ben âşık olmaya başlamıştım. Eğer ölmeseydi onunla evlenmiş olacaktım zannederim. Ölümü talihimi başka yollara sevkettir.

Almanlar intizam, ilim ve çalışmakta yekta kusursuz insanlardı; fakat Fransızlar'ın brute dedikleri halde, pek kibirli ve hoddin idiler. Kadınları bile bu haldeydi. Şu vakayı hiç unutmam: Bir gün hastahenede nöbetçiyim. Kâtibe bir kurşun kalem lazım olmuş. Bana geldi. Bütün malzemeyi baş şüvester verirdi. Arattım, yok. Hastahenede başka kimsede yok; kâtip de hesaplar yapacak, kalemi yok. On para verdim. Git al dedim, almış, sonra şüvestere söylemiş. Şüvester bana geldi. Dedi ki: "Sen bir tuhaf adamsın. Ne

haddin senin? Kurşunkalem aldırıyorsun?" Bu hakaretli sözüne rağmen gayet nazikâne "Ne zararı var? Hem on para. Hem de kesmeden verdim. Sizden istemedim." dedim. "Yok!.." dedi, tepindi. Artık kendimi kaybettim, ben de söylendim. Gitmiş, **Dayka**'ya şikâyet etmiş. **Dayka** beni çağırttı. Anlattım. O da "Yok, olmaz! Biz her şeyi Almanya'dan getirtiriz. Burada başka mal satın alınmaz" dedi. İşini sebebini de anlatmış oldu. Bu söz ciğerime işledi. Türk'ün on parasını bile Fransız veya başka millet malına sarf a razı değiller! İllâ Alman malı satın almalı. Müthişti; fakat bugün düşünüyorum, bu dehşet Türk içindir. **Dayka**'ya hak vermeli; Alman'dır. Biz adam olsaydık da kurşun kalemimizi kendimiz yapsaydık..

Artık ameliyathanedeyim. **Fransız kitaplarının lüzumsuz nazariyat ve boş laflarla dolu olduğunu anlamıştım. Alman kitapları pek güzel.** Meselâ bir ameliyatı Fransız kitabından okudum. Yarım sahife idi; kadavra üzerinde ameliyatı yapmak istedim, yapamadım. Sonra Almanca'ya tercüme edilmiş(**Sücker-kandl**) den okudum, yarım sahife idi. Mükemmel yaptım.

Keza Almanca'ya tercüme edilmiş "Kaher" de pek mükemmeldi. Otopsileri yaparken kadavranın üzerinde ameliyatlar da yapardım. Bu çok işime yaramıştır. Bunun üzerine artık Almanca'yı behemehâl öğrenmeye niyet ettim. Alfabe, gramer aldım. Yazıyı öğrendim. Kelime ve cümleler ezberledim. Bir Alman evine pansiyoner girmek lâzımdı. Beyoğlu'nda buldum, girdim kızı vardı. Bana her akşam ders verecekti, on gün uğraştı bıraktı. Yemekler de iyi değildi. Hem de bana pahalı geldi. Bütçemi yıktı. Bunlar galiba benim parasızlığımı anlayıp işi gevşetmişlerdi. Yirmi gün içinde oradan çıktım. Almancam epeyce yol almıştı. Almanca konuşurlarken bazı sözleri anlamaya başladım. Kitapları iyice anlıyordum. Bu vaka ile Almanca benden ebediyyen gitti. Hâlâ yanarım. Eğer orada dört-beş ay kalabilmiş olsaydım olacaktı. Bellediklerimiz de zamanla gitti. Bu dili öğrenseydim daha başka olurdu. Çünkü her şube-i ilimde Almanca mükemmel kitaplar vardır. Alim olmak isteyen behemehâl Almanca'yı öğrenmelidir. Dil esasen çocuklukta öğrenilir. Biz böyle bir şeye mazhar

olamadık. Bugün ilim, hatta ticaret sahasında yürüyecekler için İngilizce, Fransızca ve Almanca'yı bilmek mutlak lazımdır. Tıbbiyenin ilk sınıflarında İngilizce'ye de başlamıştım. Vasıtasızlık, parasızlık buna da mani olmuştu.

Artık münhasıran cerrahide çalışıyordum. Beniu Privat Dozent de yapmışlar, profesörler gibi uzun gömlek giydirmişlerdi. **Witting** neşr, bitr, fıtık, evram ameliyesi, gibi ameliyatları bana öğretti. Böyle türlü ameliyeleri yapa yapa nihayet bana gına geldi. Öyle meleke hasıl ettim ki; bunları pek çabuk ve âdeta gözü kapalı yapıyordum. **Witting** paşa oldu. Artuk bir çok ameliyatları bana bırakmıştı. Kendisi laboratomi gibi ameliyatlar yapıyor, bu ameliyelerde kendisine ben yardım ediyordum. Ben de nihayet bana bıraktığı ameliyatlardan bıktım. Talebeye elinden tutarak yaptırıyordum. Şimdi hevesim dimağ, batın ameliyatlarında idi. Onlardan da **Witting** bana yardım ederek yapmaya başladım. O kadar çok ameliyat yapıyordum ki; sabahtan akşama kadar ayakta idim; ayaklarım ağırır. Akşam eve gidince arka üstü yatıp ayaklarımı havaya dikerek duvara dayayıp bir saat kadar kalırdım. Ancak ağrılar böyle giderdi. Hergün akşama kadar kollarım dirseklerime kadar kan idi. Yıkar, yine ameliyat yaparım, yine kana boyanırdı. Bana tuhaf bir hal gelmişti. Ameliyat yaparken bir insan kestiğim vakit onun hayatı mevzu bahis olduğu asla aklıma gelmezdi. Konuşur, şakalaşırdım. Bu hal birçok operatörlerde vardır. Ancak bende bir şey daha vardı. Ameliyat yapmadığım gün canım sıkılırdı. Kollarımı kan içinde görmek bana keyf verirdi. Canavar bir hayvan gibi olmuştum. Bilmem bu da diğer operatörlerde var mıdır? Bununla beraber ameliyat iyi olunca, hasta kurtulunca gurur ve keyf duyardım. Bir de ağır ve güç bir hastalık görünce sevinirdim. Onunla uğraşırdım. Arkadaşlara (Bende iyi bir hasta var) derdim. Halbuki bizce iyi fakat hastaca ne müthiş bir felâket. Bu hal de bütün hekimlerde vardır. Ameliyatta makas tutmaktan sağ elimin ibham ve orta parmaklarında nasır peyda oldu. Hekimlikten çıktıktan sonra geçti ama hâlâ yerleri serttir. Ve bu sertlik gitmiyor. Sonra kalem tutmaktan aynı orta parmağımın tırnağının vahşi kenarı nasırcadır. Bir de sağ elimin küçük parmağının tırna-

ğının ünsî hafesine tesadüf eden kısmı yazı yazarken yere dayamaktan nasırdır. Üstlerine bassam acıyor. Bu satırları yazarken de bastım acıdı.

Witting de benimle müşterek neşriyat yapmağa başladı. Mühim hastalar üzerinde çalışır, Fransızca yazar ona verirdim. O da tashih eder, Almanca'ya çevirir neşrederdi. Bunlardan biri cerh-i unkla olan anevrisme, diğeri serbin verem kâzibi iltihabisi-
dir. Bu ikinci vaka **Cemil Paşa'nın** fıtık ameliyatı yapıp iyi ettiği bir yıl sonra göbeğinde dahili tümör ile bize gelen hastadır. Bunu çıkardık. Ortasından kestik. Gördük ki, içinde bir iplik var. Ve ipliğin etrafı cerahattır. **Cemil Paşa** fıtık ameliyatı yapınca Fransız usulü olarak serbi kesip atardı. Büyük bir hata idi. Fıtığı yapan serb zannederlerdi. Çünkü ekseriya fıtığın içinde serb bulunurdu. Halbuki hastalığın esası olan deliği kapatmak lazımdı. Delik boyunca serb de, bağırsak ta çıkar. O serbi kesip dikmiş. Kesilen yer gelip göbeğe yapışmış ve cerahat yapmış, etrafında nesci munzam ve lifi nesci çoğalıp tümör olmuş. Bunu da Türkçe de neşrettim. Fransızca da yazdım. Fransızcası neşrolunmayıp kaldı. Müsveddeleri Sinop'ta kütüphanededir.

Bu esnada kloroform vermesinde de usta oldum.

Witting bana birtakım tecrübeler de yaptırdı. Meselâ etraf kangrenleriyle uğraşırlardı. Bunlar da veritlerle cereyanı temin etmeğe çalışıp iyi bir şereyanı veritlere dikerlerdi. Bu hususta çok uğraştım. Müşahadeler yazıp kendisine verdim. Sonra neşretmiş, bu neşriyatı Avrupa tıp âleminde meşhur olmuş.

ABDÜLHAMİD İLE TANIŞMA

Asistan kaldığım sene **fenn-i hitan'**ı bitirmiştım. Hitan için âletler ve bir ameliyat usulü icat etmişim. **Besim Ömer Paşa** ile münasebetim vardı. O vakit padişahın sertabibi **Sait Paşa** idi. Besim onunla görüşürdü. Ona kitabımdan bahsetmiş. Hakikaten kitabım her cihetten enteresandı. Meselâ **Yahudi evinde pansiyoner olmak dolayısıyla Yahudi sünnetlerine de girmişim**. Ameliyeyi, merasimi de gözümle görmüşüm. Yahudiler her-

şeylerini saklarlar. Bu düğünlere girebilmek için çok zahmet çektim; fakat nihayet onların sünnetini de öğrenmiştim. Kitabım iyi olmuştu. Bir de eskiden beri sünnette kullanılan aletleri toplayarak, kimini bulduğum tariflere, kimini modellerini yaptırarak 40-50 parçadan mürekkep bir sünnet âleti kolleksiyonu da yapmıştım. **Sait Paşa** Padişaha söylemiş. O da göreyim demiş. **Sait Paşa** beni çağırttı. Vakayı hikâye etti(Kitabı hüsn-ü hat ile yazdır. Resimlerini de bir ressama yaptır. Âletleri de güzel bir kutu yaptırıp koy getir. Zat-ı şahaneye takdim edeceğim) dedi. O vakte göre bana ağır gelen bir masrafla bunları yaptık. Gülhanede seviştığım bir arkadaş da **Ressam Rıfat** adıyla anılan **Dr. Rıfat Osman**'dı. Çok zeki, nükteli ve iyi ressamdı. Resimleri de sulu boya ile yaptı. Hepsini götürdüm. **Sait, Abdülhamid**'e götürmüş. **Abdülhamid** memnun olmuş, kitabımın Harbiye Matbaası'nda basılmasını, rütbemin kolağalığına terfiine irade etmiş. Bir gün beni telgrafla mabeyne istediler. Ödüm koptu. O vakit bizim gibi birinin mabeyne çağırılması felâket ifade ederdi. Bir arabaya binip gittim. Yıldız Camii'nin yanına geldiğim vakit oralar bana kanlı, korkunç bir manzaralı görünüyordu. Hiç gördüğüm yerler değildi. Zihnim okuduğum müstebitlerin cinayetleriyle meşgul idi. Kendimi böyle bir salthaneye giriyorum zannediyordum. Lânet ettiğim bu adama nasıl yanaşıyordum? Eriyordum. Korka korka kapıya yanaştım. Diyordum ki, ya beni birşey zannedip yakalarlarsa...Ne ise telgrafı gösterdim. Beni bir yere aldılar. Biraz sonra sertabibin odasına çıkardılar. **Abdülhamid** hekimliğe itikat etmezdi. Zehirler diye ilaç da almazdı. Sade yağ, müşhil gibi şeylere itikad ederdi. Dağcılar, basurcuları vardı. Bunları paşa yapmıştı. Fakat âdet diye bir sertabib te bulundururdu.

İçeri girdim. **Sait Paşa**, daha birkaç kişi, bir de Arap harem ağası vardı. Bu Arap sonradan öğrendim **Nadir Ağa** imiş. O vakit en gözde harem ağası idi. **Sait Paşa** ayağa kalktı. Diğerleri de kalktılar.(Efendimiz kitabınızdan mahzuz oldu. Seni terfi ile çe-rağ buyurdu. İlâ.) diyerek iradeyi söyledi. Şimdi padişaha dua etmem lazımdı. Aklıma geldi. Âdet böyledir; fakat ona husumetim o kadardı ki, söyleyeyim dediğim halde bir türlü dilim dönmedi;

söyleyemedim. Paşa(Dua et!) dedi. Yine edemedim. İşte bu huy bence çok kötüdür. Yalandan yapıvermeli yapamıyordum. "Benim gibi söyle!" dedi. Birşeyler söyledi. Yine söyleyemedim. Kurnaz ve aynı zamanda iyi bir adamdı. **Besim Ömer Paşa** onun kendisiyle devlet ve milletin hali idarenin, padişahın bozukluğu hakkında müdavele-i efkâr ettiğini bana söylerdi. Derhal dedi ki: "Velinimetimizin bu azim ihsanından çocuk o kadar sevindi ki şaşırды, kendini kaybetti. Otur oğlum! Su getirin!" dedi. Oradakiler gelip beni oturtular. Su içirdiler. Bana baygınlık falan gelmemişti, ama o şekli verdi. Sonra çıkıp gittik . Buna sevindim. En sevindiğim, kitabın basılmasıydı. Çünkü epeyce bir paraya bakıyordu; fakat aylarca dairelerde uğraştım. İradeyi icra eden olmadı. Sonra kendi param ile basturdım. Bana bir padişah methi mukaddeme lazımdı. Bunsuz kitap neşrolunmazdı. Bu benim için mühim bir iş oldu. Bir türlü yazmağa elim varmadı. Nihayet soğuk birşey yazdım. Bu mukaddeme o vakit basılan eserlerinkine göre çok basitti. Maarif Nezaretinden ve yeniden müsaade almak lazım geldi. Onlar da imzamdan "Nur" u sansür edip, sildiler. Sade **Rıza** kaldı. Bunun hikmeti neydi hâlâ bilmem!...

Bu eserim muvaffakiyet kazandı. **Ahmet Rasim, Ahmet Refik**, Sabah ve Tercüman gazetelerinde uzun makaleler yazıp takdir ettiler. İkdâm vesair gazeteler de yazdı. Bu bana büyük bir keyf ve şevk verdi. Adını böyle gazetede görmek öyle büyük birşey geldi ki, hâlâ tadını unutamam; fakat sonra gazetelerde yüzlerce defa geçti. Bunun da tesiri, tadı kalmadı.

Eserden derhal 200 nüsha satıldı. O zaman bu âdet fenni bir eser için mühim bir muvaffakiyet idi. Çünkü hiç satılmazdı. Edebî eserler bile 500 nüsha satılırsa büyük muvaffakiyet sayarlardı. Sonra bu eserimi Cemiyet-i Tıbbiyye-i Mülkiye vilayetlerdeki hekimlere dağıttı. Epeyce para geldi. Bu sayede masrafı çıktı. Hiçbir eserimden para kazanmadım. Hatta tab masrafları üstecaba olmuştur. Sade bu eserim masrafını çıkarmıştır. Buna rağmen hâlâ neşriyat yapmak hevesimden vazgeçmemişimdir. Hâlâ Türk Tarihinden bile onu toplayıp yazmak için kitap resim, Viyana ve Berlin'e seyahatlerimin masrafını bile çıkaramamışım.

Bizde müelliflik âdeta ahmaklıktır. "Yemişin ahmağı kiraz, hayvanın kaz, insanın ki; pehlivan veya lâzdır" derler. Ama bence insanın ki müelliftir. Zahmetine değmez; fakat bu bir mânidir. Kimisi kitabını bastırmak için evini bile satar, sokakta kalır. Kitaptan kazanan kitapçılardır. Onlar müelliflerin kara belâsıdır.

Abdülhamid eseri ve kolleksiyonu sarayındaki hususi kütüphanesine koymuş. Hal olduğu vakit diğer kitaplarla beraber bunları Darül-fununa, orası da Tıp Fakültesi'ne vermiş, şimdi oradadır.

Artık kendim tıpta keşif ve tetkikat hevesine düştüm. Bir kupta nüve protoplazma, nesc-i munzam ve aynı zamanda mikrobuda boyamağa heves ettim. Bu fen de yapılmamıştı. Bu hususta tecrübeler yapıyordum. Ameliyat yapmak bir ustalık ve mühim; fakat ameliyattan sonra o hastaya bakmak ve yarasını tedavi etmek de pek mühim şey olduğunu tecrübelerimle gördüm. Bu hususa dair o vakit Avrupa'da bir eser de yoktu. Bilmem şimdi var mı? Bunları müşahadelerle tesbite başladım. Lüzumu kadar yığılınca müstakil bir âlem halinde neşredeceğim. Nitekim hitanı da fenn-i hitan adıyla herşeyini toplayarak müstakil bir fen haline koymuştum. Bu işe çok devam ettimse de sonra politika hayatına geçince kaldı. Çok acırım.

Keza kofsidi üzerine laboratuarda tetkikat yapıyordum. Bunlar tavşanların karaciğerlerinde pekçok olan bir hastalıktı. Kuplar yapıyordum. Yaptıkları marazi nesc hasılatını tetkik ediyordum. Bir de kültür yapmağa çalışıyordum. Keza bel soğukluğu mikrobundan serum, aşı yapmak fikrine düştüm. O vakit böyle bir şey yoktu. Bu mikropları kültür yapıp toksinlerini almağa çalıştım. Gülhaneyi bırakınca bunlar da gitti. Smegmada mikroplar arıyor, nevilerini tayin ediyordum. Birkaç defa kadibin cüzuruna stovaine movocaine gibi şırıngalar yaparak nahiyevi iptali his ile hitan yapmağa çalıştım. Bu hem iyi iptali his yapmıyordu, hem de yerinde daima bir karha yapmıştı. Bu karha yumuşak şankr manzarasını alıyordu. Bu pek dikkatimi celbetmişti. Bir keşf yapacağımı kani idim. Bu da gitti. Kadavralardan sünnetli ve sünnetsizlerin zekerlerini kesip alıyor, bunları tasnif ediyordum. Bunlardan

kuplar yapıp ikkil üzerindeki gışayı muhatude ve asabi unsurlarda hitanın yaptığı nesci tegayyür tetkik ediyordum. Haşafelerin şekillerini mukayeseli bir surette tetkik ediyordum. Hıtan haşafeye eski demircilerin yaptıkları çivi tepesi gibi bir şekil veriyor. Yani büyüyor. Bu suretle cimadaki his ve zevk değişmesine bu tegayyürler sebebiyet veriyor. Bunu da ikmal edemedim, kaldı. Kezâ ortopediyi de seviyordum. Dikkat ettim. Çok Türklerin ayakları, inhinası içeriye doğru büküktür. Bunu mafsâl-ı harkafide bir inhiraf zannediyordum. Fakat fahz ve sakta da vardı. Bunu ölçebilmek için âlet icadına çalışıyordum. Bu da gitti. Bunu bizim hekimler o vakitte çocuğa ayağı arasına bez yerine çok toprak koymaktan ileri geliyor zannediyorlardı. Sonra Türklerin asırlarca süvarilikten ayaklarının büküldüğünü ve nesilden nesile bu çarpıklığın intikal ettiğini bir felsefi-i ictimaî kitapta gördüm. Bu ayak çarpıklığı Türk'te o kadar aşikârdır ki, Yahudiler bundan dolayı Türk'e Türk demez, paytak derler.

Bir taraftan da gazetelerde sıhî ve tıbbî neşriyat yapıyordum. Bunlar Serveti Fünun, İkdâm ve Sabah'tır. Epeyce makale neşrettim. Bunlardan küpür yapıyordum, fakat çoğu kayboldu. Bunlardan bir kısmıyla, neşrolunmamış bir kısmını sıhî ve tıbbî makalât diye neşrettim. O esnada suni nebat imaline heves ettim. Viyana'da ve Fransa'da bununla uğraşan âlimler vardı. Buna dair makaleler bir de risale neşrettim. Hele hıtan hakkında Türkçe ve Fransızca birçok makaleler neşrettim. Beyoğlu'nda bir Cemiyet-i Tıbbiyye-i Şahane vardı. Fransızca bir mecmua da neşrederdi. Oraya da Fransızca makale verdim, neşrolundu. Beni oraya aza intihâpettiler. O vakit aza hep ecnebi hekimler, Rum ve Ermeni idi. Türkten galiba hiç yoktu.

Her yıl yanıma staja talebe geliyordu. Bir kısmı cerrahiye yanıma devam ediyordu. Bir yıl bunlar arasında Emin adında bir Arnavut da geldi. Bu çocuk zeki değildi; fakat pek devamlı idi. Pek çok etrafımda dolaşırdı. Ameliyata soyunurken ceketimi alır, gömleği getirir, giyeyim diye tutardı. Benimse böyle şeyler hoşuma gitmez, böyle dalkavuklukları, âdilikleri sevmezdim.

İkinci defasında "Yapma!" dedim. Yine yaptı. Sonra "Bura-

da, baksana, kaç tane hizmetçi var. Senin işin bu değildir." dedim. Yine yaptı. Bir türlü menedemedim. Yaman şeye benziyordu. Diğerleri gibi iptida onun da eline bıçağı ben verdim. Ve bileğinden tutarak ameliyat yaptıra yaptıra öğretiyordum. Sınıflarının birincileri de bize devam ediyordu. Zeki idi, çalışıyordu. Fakat **Emin** kadar devamlı değildi. Sene sonu oldu. Bize bir asistan alıkonacaktı. **Witting** "Kimi istersin " diye sordu. dedim ki iki kişi var; biri sınıfın birincisi, diğeri **Emin**". "Öyle ise o olsun" dedi. Dedim ki: "Bu zeki değil, hem ahlâkını da beğenmiyorum. Diğeri zeki, hem sınıfın birincisi". dedi: "Devam herşeye müreccaktır. **Emin** alıkundu. Bunu kendisine tebliğ ettim. **Emin** bana uşaklık edip dururken hemen bunu tebliğ günü aleyhime başladı. Sonra bu **Emin**'c Ankara'da mebus, İstanbul'da şehremini olarak ta geleceğiz.

Almanlar'ın bu hali nazarı dikkatimi, celbediyordu. Zekâyâ bakmıyorlar, devama bakıyorlardı. Meselâ evvelce **Orhan Abdi**'yi intihap etmişler, Almanya'ya da göndermişlerdi. **Orhan Arnavuttu**. Ne Türkçesi ne de Arnavutça'sı iyi idi. Birbirine karıştırmıştı. Fransızca da bilmiyordu. Almanya'da sonra Almanca'yı da öğrenememişti. Mektepte sınıfının dümen neferi idi. Birincileri **Salih Bey** (Şimdi operatör) imtihana çalıştığı vakit mümarese için çalıştığı dersi **Orhan**'a söylerdi. **Orhan** bundan ne kaparsa onunla imtihana girerdi.

Bunu bir gün **Deicke**'ye sordum. Bana şu cevabı verdi: "Zekâ çalışmazsa sıfırdır; fakat çalışkan zeki olmasa da işi ni bir gün mutlaka öğrenir. Öğrenen adamdır, işe yarar. Bu sebeple biz daima devam ve sa'ye bakarız" Düşündüm, pek doğrudu. Meselâ bir tarla münbit, fakat sürmüyorsunuz, oraya hiçbir şey ekmiyorsunuz. Elbet mahsül vermez. Bir tarla çorakça fakat tımar ediyor, buğday ekiyorsunuz, size buğday veriyor. Ama zekâ ve sa'y, ikisi bir olunca ne mutlu...Artık kendimce sa'yi zekâyâ tercih ettim. Bütün işlerimde sa'ye kıymet verdim. Herşeyin fevkinde olan sa'ydır. Bu bence düsturdur.

Mektepten çıktıktan sonra **Besim Ömer Paşa** ile Sinop'ta mutasarrıf olan babasının tavsiyesiyle tanışmıştım. Onu tanımayı

bir şeref addediyordum. Bu zat cidden zeki, nükte sahibi idi. Epeyce şeyler okumuş, Fransa'da tahsil görmüştü. Evine gidip geliyordum. Doktor Kilisli Rıfat'da onunla temasta idi. İlk nevsallerini neşretmiş, üçüncüsünü de neşretmek istiyordu. Bana evinde bir oda verdi. Gülhaneden akşam oraya gidiyordum. Galiba iki yıl kadar böyle devam etti. Rıfat'la bana Fransızca eserler veriyor, onları aynen edebi bir surette süsleyerek tercüme ettiriyordu. Rıfat da iyi yazıyordu. Üçüncü ve dördüncü nevsaller ikimizin bileğinden çıktı. Onları pek basit ve soğuk yazı ile olan birinci ile mukayese edenler derhal farkını anlarlar.

TABİBLİK HATIRALARI

Bunları bastırıyordu. İyi para kazanıyordu. Gülhaneden yorgun gelir, şezlonga arka üstü yatar, ayaklarını duvara dayar, sızıları giderir, sonra yazmağa başlardım. Bazen sabahlara kadar yazardım. Diğer neşrettiği eserler için de bazı şeyler tercüme ettirirdi. İdare aleyhindeydi. Hele hoşsohbetir. Severdim. Bana hastalarının idrar, balgam ve akıntılarını da Gülhaneye yollar, tahlil ettirirdi. Tahlil parasızdı, ameliyat hiç yapamazdı. Beni ameliyatlara da çağırırdı. Bir gün bir kız getirmişler. Kızlık deliği yoktu. Karnında büyük bir tümör vardı. Beni çağırdı. "Ne yapalım?" dedi. Dedim: "Zarı yarıp nedir bakmalı" "Olur mu?" dedi. "Hayhay" dedim. cesaret edemiyordu. Bıçağı bana verdi. Bıçağı vurdum. Gışayı bekâret o kadar sert ki ktır ktır etti, açılmadı. Tereddüt edip "bırak" dedi. "Yok" dedim. Bir bıçak daha çaldım, açıldı. Bozulmuş bir kan çıktı. Yıkadık. Bunlar boşaldı. Meğerse hayz kanı çıkamaz, yıllardan beri yığılmış. Gışayı bekâret yarım santimetre kalınlaşmıştı. Makasla cidarından dairen mâdâr kesip çıkardım. Bazen gışayı bekâret tam olur. Ferçte delik bulunmaz. Nadiren de bu gışa hemen yok gibidir. İnce bir hilâl olur. Bu kıızı evlendirmişler, kocası yapamamışmış. Tabii.

Bir defa da Maarif müsteşarı Reşat Bey'in haremi doğurmuş, memesinde iltihap olmuş. Besim Ömer Paşa bakarmış. Besim Paşa beni çağırdı, muayenehanesinde baktım. Memede iki

portakal kadar bir kih vardı. hastada şiddetli bir hararet mevcuttu. "Kih var, ameliyat lâzım" dedim. Ya yoksa dedi. Halbuki herhangi bir hekim bu kadar büyük bir cevfi parmağı ile bingıldatmadan da derhal anlardı, şüpheye asla mahal yoktu. "Kat'!" dedim. "Öyle ise yar!" dedi. Bıçağı vurdum. İyi keskin değilmiş. İki üç santimetre derinliğe vardım; fakat cevfi pek derinde imiş. İkinci bir darbe vuracaktım, elimi tuttu. "Yapma bir şey yok!" dedi. Dinlemedim. Ve hem de kızdım. **Besim Paşa** hayretinden yüzünü hanımın memesine kadar yaklaştırmış. Böyle cevfler açılınca irin fışkırır, âdeta fısıkiyedir. Onu da bilmiyordu. İçimden şimdi suratını berbat etsin de iyi bir ısbat olsun dedim. Bıçağı daldırdım. İrin fışkırdı; **Besim Paşa'nın** yüzünü, gözünü üstünü başını berbat etti. İşte bu zat hiç ameliyat bilmezdi. halbuki şubesine lâzımdı. **Asaf Derviş** ise bu ciheti iyi bilirdi. Neşrettiği eserler de **tamamiyle Fransız kitaplarından çalma idi.**

Besim Paşa ile artık pek samimi idik. Benden tahliller ve yazı hususunda istifadeleri vardı. Hemşiresinin çocuklarına bütün bu ailenin hastalarına bakardım. Kezâ ahbablarının hastalarını bedava yollar, bakardım. Bunlardan para kazanır, bana birşey vermezdi. *Mcscelâ* bir nevsalden beş yüz altın kazanmıştı. Evinde akşam yemeği yerdim; fakat hasis bir zat idi. Pişen yemek askeri tayındı. Kışın manda etidir. Yiyemez oldum. Artık akşamları Beyoğlu'nda Yani'de yemek yiyip, öyle evine gelirdim. Bir faydası oldu. Kolağası olmama sebep oldu. Bir de bazı hastalara tavsiye ederdi. Çok değilse de bir miktar para kazanırdım. Bu esnada dışarda birkaç hastam da olmuş, maaş bunlar..İşim iyi idi. Bir aralık para da artırmıştım. Sonra hepsini birden yedim. İki defa da sıkılmış, kendisinden birinde dört, diğerinde on lira ödünç istemiştin, vermişti. Sonra iade ettiğim vakit bunları almadı. **Besim** kendisinde rahatsızlık hissediyordu. "İdrarını muayene edeyim" dedim. Ettim, şeker buldum, söyledim. Pek kederlendi; fakat tedbirli adam. Derhal tedbir aldı. Hâlâ yaşıyor. Bu iyiliğim de var. Ben bulmasaydım kimbilir daha ne kadar giderdi. Esasen sıhhatine, rahatına ihmalci bir adamdı. Para kazanmnak peşinde o kadar idi ki; işten kendine, yemeğine bakacak vakti yoktu. Mektepten çık-

tıktan bir-iki yıl sonra tekrar sigaraya başlamıştım; fakat sigara bilmezdim. **Besim Paşa** "Henri Kibley" sigaraları içerdi. Kutu ile alır. Kutuyu yazı masasının altına bırakırdı. Bana sigara verdi ve beni alıştırırdı. Artık kendisi olmadığı vakit de oradan alır, içerdim. Fiatını da bilmezdim. Bir gün yanındaki **Vasil** adındaki uşağına "Bu sigaralar böyle bitiyor, ne yapıyorsun?" diye bağırdı. O vakte kadar hiçbir şey düşünmemiştim; birden fenama gitti; hırsız olduğumu anladım. Halbuki böyle şey zannetmemiştim bile. Ne bile-yim, sigaradır, meydandadır. Alınır, içilir zannediyordum ve ilk kendisi bana veriyordu. Ben aldım da diyemedim. Pek utandım. Ondan sonra almadım. Gidip **Galata**'dan kendim satın aldım. Meğerse tanesi yüz para imiş, böyle fiatlı olduğunu da bilmezdim. Paşa pek hasisti. O vakit kendi söylediğine göre **Credit Lyonnais** Bankasında 20.000 altını vardı. Öyle iken mecidiyeye yani viziteye kurşun atardı. **Kadri Raşit** yanındaki eve taşındı. **Besim Ömer** bu benim müşterilerimi almak için buraya geldi diye, bana ne dertler yandı ve ona neler yaptı. Haline şaşırdım...

Besim Paşa ve kardeşleri **Arnavutluk**larıyla övünürlerdi. **Besim**'in babası **Ömer Efendi** **Arnavutluk**un istiklâli için yapılan bir ictimada bulunduğundan **Kastamonu**'ya nefyedilmişti. **Besim** onu hem affettirdi, hem paşa ünvanı verdirdi. Hem **Sinop**'a mutasarrıf yaptırdı.

Besim Paşa vasıtasıyla operatör **Cemil** ve göz hekimi **Esat Paşa**'yı tanıdım. Bunlar da, hele **Esat Paşa** beni severlerdi. Ben de kendilerine hürmet ederdim. Hatta bir iki kitabımda onları hürmetle zikretmişimdir. **Cemil Paşa**'dan fenni cerrahi ve ortopedi kitabıma takriz istedim. Sen yaz ben imzalayayım, dedi. Bu eserin başındaki mukaddemeyi yazdım. Fenni kısım bitince kendimi yazamadım. Niye yazmadın dedi. Yazamam, siz isterseniz yazın dedim. Son birkaç cümleyi imza etti.

Hekimlikte artık pek meleke peyda etmiştim. Bazı hastada sâde yüzünü görerek teşhis koyabiliyordum. Yani tıbbî tacd dedikleri şey hasıl olmuştu. Çünkü binlerce hasta görmüş ve tedavi etmiştim. Hele yaraların manzarasından ne cins olduğunu derhal anlardım. Bir gün talebemizden biri beni çağırırdı. Seririyatta

hastasının yanına götürdü. "Bu yara yirmi gündür böyle, kapanmıyor" dedi. Bir kuş gözü kadar fistülde. Baktım, derhal anladım. "Bunun içinde cism-i ecnebi var" dedim. Bir istile sokup baktım, büyük bir yumurta kadar boşluk içinde birşeyler var. Bir makasla fistülün ağzını kestim. Parmağımı soktum. İçinden beş tane lastik boru dren çıkardım. Meğerse yaraya dren koyulur. Tutturmasını bilmediğinden dren yaranın içine düşüp kayboluyor. Ertesi günü pansumanı değiştirirken dikkatsiz talebe dreni bulmuyor; fakat aramıyor da bir yenisini koyuyor. Pansumana hekim ne koyduysa onu hatırında tutmalıdır. Ve değiştirirken onları bulmalıdır. Bu mühim bir kaidedir. Zaten drenlerin ucuna ya ip bağlanır, ya bir çengel iğne konur, yahut emsali yapılr ki bu sayede yaranın içine girip kaybolmazlar.

İŞRET GÜNLERİ

Gülhanede asistan kaldığım vakit yani mektepten çıktıktan bir sene sonra çapkınlığa da başladım. Bu esnada hem sigaraya başladım, hem de rakı da içiyordum. Hem çalışıyordum, hem de çapkınlıkta en ziyade arkadaşım **Mehmet Ali**, sonra **Mahmut Atâ** idi. Mektepte pek uslu ve yaşça küçük olan Atâ da şimdi çapkındı. Bizi Basralara göndermek için kanunların sıkı aradıkları zaman da bu işi yaptık. Gündüzün son derece çalışıyorduk. Gece arkadaşlarla konuşuyor, şakalaşıyorduk. Türlü sözler söylüyorduk. Konuşurken azıyorduk. Gece yarısına doğru hastahanedен çıkıyorduk. Sarayın kapıları gece kapanırdı. Sade Ahırkapı'da şimendifer geçidinde yıkık bir yer vardı. Orada da bir mülazımın idaresinde bir müfreze asker beklerdi. Bu mülazım alaylı ve Boyabatlı idi. Ahbap olduk. Hemşerilik gayesi güdülürdü. Ve çok iyi bir adamdı. Bize göz yumar, gizlice oradan fırlardık. Yokuşu tırmanır, Sultanahmet'e, oradan da göze görünmeyelim diye yeni köprüden geçmez, Unkapanı'na iner, bu köprüyü geçer, yine yokuş tırmanıp Beyoğlu'na varır, bir(.....) girerdik. Göz kızgınlığına ve gençliğe bakınız ki, bu kadar uzun yolu yaya gider ve yorgunluk duymazdık. Hem de yakalanmak tehlikesini düşünmezdik. Halbuki yakalanmanın neticesi pek müthişti.

Ben de bu hal böyle devam etti. Sonra arttı da. Bir aralık hastahaneden gece gündüz çıkmaz çalışırken, aruk gündüz çalışıyor, akşam olunca sokağa fırlıyordum. Bir iki arkadaş gidip Galata'da köprübaşında Domuz sokağındaki birahaneye oturuyorduk. Bir kadeh bira içer, mezelerle karnımızı doyururduk. Artık yemeğe ihtiyaç kalmaz,.....lere dalar, ondan ona gezerdik. Bu birahane mezesinin bolluğu ile meşhurdu. Üç dört kadeh içince insanın karnı doyardı. Bir kadeh bira kırk para idi. Onunla on türlü meze verirdi. Kâh Tepebaşı bahçesine gider, çalgı dinlerdik. Sabah olunca erken Tepebaşı'ndan karşısındaki Toma'nın dükkanına gidip kahvaltı eder, hastahaneye giderdik. Mehmet Ali beni Tünel'in alt başındaki İngiliz birahanesine ve orada viskiye alıştırdı. Viskiyi çok sevdim. Bir şişe alır, hastahaneye de götürür, gündüzleri de arada içerdim. Sarhoş olmuyor, bilakis yorgunluğum gidiyor, kuvvetli bir surette çalışıyordum. Birkaç böyle devamdan sonra alkolik olmak tehlikesini düşünerek gündüz âdetini kaldırdım.

Evvela düz içerdim. Bir akşam çok sarhoş olup, kustum. Halbuki kolay kolay sarhoş olmazdım. Dedim bu fena içki. Mastıkaya başladım. Bir gün ondan da böyle oldum. Dedim bu da fena. Şaraba başladım, bir gün ondan da ağzımızın tadını aldık. Bu da kötü deyip biraya başladım. Bir gün o da öyle oldu; konyağa başladık. Ondandaki ders aldık. Amere başladım. Bir müddet sonra ondan da vazgeçip, o vakit biraya Konyak ve Amer karıştırarak bir şeyler yaparlar, buna mik'ap derlerdi. Ona başladım. O da bir gün beni perişan edince ve başka yeni de kalmadı, yok yine, düz hepsinden iyi deyip, ona döndük. İş Nasreddin Hoca'nın karpuzlarına döndü. Böyle birkaç seri yaptık. Meğerse bu çoklarında olan şeymiş. Bu esnada Yusuf Kemal (Adliye Vekili) ile beraber de sarhoşluk ve çapkınlık ettiğim oldu. Tıbbiyede beraberdik. Sonra sakat elinden dolayı mektebi bırakmış hukuka girmiş, o vakit avukatlık ediyordu.

Bir Ağustos culüs gecesi geldi. İstanbul donanıyor, herkes sokağa fırlıyor, geziniyor, eğleniyordu. Culüs büyük bir bayram halindeydi. Bense bugünden dolayı keder ve matem içindeydim.

Dedim:Abdülhamid'in şenliğini görmemek için iyice içip, sarhoş olup sızmak lâzımdır. Tünel'in yanındaki İngiliz Birahane'sine gittim. Oraya Mehmet Ali de geldi. Sonra bir takım genç zabıtlar da geldi. Çokça içtik. Abdülhamid'e bir ağızdan küfrettik. On bardak kadar sodalı viski içmiştim. İyi idim. Birşeyim yoktu. Gitmek için ayağa kalktığım vakit başım döndü, yıkılır gibi oldum. Herkesi viskinin iki bardağı sarhoş eder.. Dedim, çabuk eve gitmeli, çıktım. Artuk bilmiyorum. O vakit babanı, anam Galata'da bir hanede sakın idiler. Onları Sinop'tan getirmiş, yerleşmiştik; fakat Besim Ömer'in gece yazılarını yazmak için evinde kalmaktan doğru dü-rüst evime gidemiyordum. Oraya kadar gelmiş ve içeriye girmişim, ama haberim yok. Anam halimi görmüş, beni yatırmış, sonra kusmuşum. Kusmalar tekerrür etmiş, ağzımdan kan da gelmiş, anam oğlum ölüyor diye sabaha kadar başımda ağlamış. Sonra bana hikâye etti.

Bu esnarlarda rakıya o kadar inhimak etmişim ki, değme içki ile sarhoş olmazdım. Bir gece Yani'de Yusuf Kemal Bey, Dr. Medeni ve daha birkaç kişi oturuyor bira içiyorduk. Oraya Veli adında bir Alman geldi. Tanırlarmış. Müslüman olmuş, mabeynde memurmuş. Bizim masaya çağırdılar. Bir bira ısmarladı ve içti, dedi ki,"Siz bira içmesini ne bilirsiniz? O böyle içilir" dedi. Ve kadehi bitirdikten sonra çevirdi, tırnağını tuttu. Bir damla bile akmadı. dedim:"Bu Alman usulü mü?". "Evet!" dedi. "Peki! müsabaka yapalım!" dedim. Başladık. Kadehler geliyor, içiyoruz ve tırnağımıza tutuyoruz, kuru kalıyor. Bu adamla da galiba yirmişer kadeh içtik. Nihayet:"Ben gidiyorum" dedi ve kalktı "Biz daha içiyoruz, Gitmel!" dedik. Giderken bir duvardan bir duvara gittiğini gördük. Ertesi günü evine kadar birkaç defa yıkıldığını arkadaş-lara hikâye ve bizim zaferimizi tasdik etmiş. Bize bir şey olmadı.

YENİ BİR KİTAP DAHA!...

Üç yıl kadar devam eden bu çapkınlık beni Beyoğlu kadın-larından öğrendirdi. Bu esnada iki defa belsoğukluğu aldım; fa-

kat ihtilatsız çabuk iyi ettim. Bu üç yıl çapkınlık ve hekimlik bana bu hastalıkların içtimai heyetimizi nasıl tahrip edici müthiş bir tehlike olduğunu öğretti. Derhal (Frengi ve Belsoğukluğuna Yakalanmamak Çaresi...) adındaki eserimi yazdım. Süblime ile tecrübeler yapmıştım. Hem kendimde, hem başkalarında münasebete başlamadan evvel yarım gram süblime bir bardak suda eritilir. Münasebeti bitirir bitirmez, ibtida zeker ve etrafı sabunla yıkanır. Sabun süblimeyi bozduğundan bol su ile giderilir. Sonra süblime mahlülüne daldırıp iki dakika bırakılırsa bu hastalıklar gelmiyor. Ancak bu mahlül çok serttir. Çıkarınca zekeri derhal bol su ile yıkamalı. Yıkamazsa kabarıp, derileri soyulur. Bazan ucunda bir kaç gün devam eden hafif bir akıntı olur; bu da hastalık aldım diye telaşa mucib olur. Korkmamalı. Süblimenin tesiridir. İki defa bel soğukluğu aldım. İkisinde de sarhoştum ve süblime kullanmamıştım. Diğer müşahadeler de bunu tasdik etti. Bu usulü öğrettiğim adamlar da belsoğukluğu vesaire almadılar. Alanlar olmuşsa, sarhoş olup işten sonra süblime ile yıkanmadıkları vakit almışlardır. Bu usulü o kitabımıza dercettik. Her gence yine tavsiye ederim. Bu eserim intişar ettiği vakit şöhet buldu. İki defa basıldı. Türk yurdunda bu kitap millete bir Dridnavt kadar büyük bir hediye diye yazıldı.

Bunlara, bu hallerime ve bu hale gelişime rağmen mektepte ve mektepten çıktuktan sonra ne kadar namusluydum. Melektim. Hele hastalar hakkında fena düşüncem yoktu. Derdim ki: "Hekim öyle bir şeydir ki bir aile namusunu, sırrını ona emanet ediyor. Hastalara hıyanet edilemez. Bunların ırzına geçmek en büyük namussuzluklardandır." Şahadetname alırken de bize yemin ettirmişlerdi. Hey gidi!..Ne gafilmişim..Hayatı hiç bilmezmişim. Anlatacağım:

Dışarda hekimliğe başlamıştım. Para kazanıyordum. Gülhanede asistanlığımın birinci ve ikinci yıllarında hasta kadınlarım yüzlerine bile dikkatli bakmaktan çekinirdim. Göğüslerini dinlerken mümkün olduğu kadar az dayanır, stethoscopela dinlerdim. Gayet zengin, İstanbul'da bir konakları olan, yazları İstanbul'un mühim bir sayfiyesinde geçiren bir aileye tavsiye olundum. Bun-

ların bir çocuklarını muzaaf zirve zatürresinden kurtardım. Aile hekimleri o vakit pek meşhur bir profesördü. Hastalığın sekizinci günü ümidini kesip kaçmış, gelmemiş beni çağırdılar. Hakikaten çocuklarda zirve Pnomonisi vahimdir. Muayane ettim ve dedim ki;"İyi ederim" çünkü gördüm ki hekimleri fena tedavi edip asıl tedaviyi yapmamış "Peki!" dediler. Kıştı. Dedim:"Fakat, benim şartlarım var. Onları yaparsanız..." "Nedir?" dediler. Çocuğa hava aldırıyorlardı. Pencereleeri pamukla kalafatlamışlar, kâğıtla sıvamışlardı. Bu eski ve umumi bir âdetti. O vakit hasta soğuk alır diye müthiş korkarlardı. Herkes üst üste yün fanila giyerlerdi. "Bunları çıkarıp bir pencereyi açacaksınız. Bunu günde üç defa yarımşar saat açık bırakacaksınız. Çocuğun göğsünü ıslak bezle saracağım" dedim. "Ooo.." dediler, kıyâmet ve vaveyla kopardılar."Soğuk alır, ölür. Yapamayız" dediler."Öyle ise gidiyorum" dedim. Zaten ümitsizdiler;"hele düşünelim" dediler. Yandaki odaya çekildiler. Yarım saat kavgalı münakaşalar işittim. Geldiler, razı oldular. O vakit zatürreyi pehlivan yakısı ve expenctrant ilaçları ile tedavi etmek moda idi. Hâlâ böylesi çok. Bunlar sıfırdır. Birincisi hatta muzırdır. İkincisinin bu hastalığın rieve yığdığı fibrinleri eritip çıkarmasını zannederler ama mümkün değildir. Bunun ilacı evvela hastayı yarı yatar, yarı oturur bir vaziyette koymaktadır. Bu sayede hasta nefes alır, ciğerin aşağılarında yeniden hasta mahaller olmaz. Bu hastalar ekseriya kalbten ölürlər. Kalbi kuvvetlendirmek lâzımdır. Göğse, sadra ıslak pansuman yapılmalıdır. Bunları yaptım."Gece gitme! Kal!" dediler. Gece de elimle pansumanlarını yaptım. Sabaha karşı buhran teri denilen ter geldi. Müjdeledim. Çocuk kendini bilmiyordu. Haline bakıp inanmadılar; fakat bir kaç saat sonra gözünü açınca sevindiler. Bana bir avuç altın verdiler. Bu sayede bu ailenin itimadını kazanmıştım. Artık hekimleri olmuşum. İyi paralarını alıyordum.

OSMANLI'NIN SON ZAMANINDA İSTANBUL SOSYETESİNDE HAYAT

Zevce genç, güzel oldukça okumuş, bilhassa zeki bir hanımdı. Kocasını çirkin, koyu cahil, uşak makulesi bir şeydi. Galiba ko-

casından nefret ediyordu. Her yerde beni medhettiğini işitirdim. Bu suretle de müşteri elde ediyordum. Bu hanımda gittikçe bana karşı bir takım nazarlar görmeğe başladım. Görmemezliğe ve bil-memezliğe gelirdim. Bir gün yine beni çağırdılar. Gittim. Odaya girdim. Kılıcımı çıkarıp bir köşeye koydum. Hanım, çocuklar, bir sürü halayıklar geldiler. Bir kısmını muayene ettirdi. Reçetelerini yazdım. Sonra hadi gidin dedi. Kapıyı kapatıp geldi, yanıma oturdu. Başka bir hale gelmişti. Fenalaştım. İçimde sarılayım....Kaçayım diye müthiş bir boğuşma başladı. Gencim, pek ateşliyim. Fakat bende volente kuvvetlidir. En buhranlı bir zamanda bile beni bırakmaz. Düşündüm; namus, hastalara karşı iffet, vazife ve meslek gözümün önüne geldi. Bir an içinde kararımı verdim. Kalkıp uzak bir sandalyeye oturdum. Bunun üzerine hanım derhal surat astı zaten ateş kesilmiş gözleri bir daha yandı ve bu sefer gazaplı bir şimşek gibi çıktı. Sert ve hakaretli bir bakışla bakıp kalktı, kapıyı başıma vurur gibi şiddetle kapayarak gitti. İçimden "Şimdi...Ne felaket!.." dedim. Ne yapayım? Gitsem, Allah'a ismarladık demeden gitmek terbiyesizlik. Gitmesem bu halden sonra orada bir dakika bile durmak aykırı şey. Hele durayım biraz dedim; durdum. Gelen, giden yok. Gideyim dedim, kılıcımı aldım "Hele durayım biraz daha" dedim. Yine gelen giden "Git!Dur" diyen yok. Kılıç elde odada dolaştım. Yarım saat geçti. Ben de evden çıkıp gittim. Gidiş o gidiş oldu. Bir daha beni hekimliğe çağırmadılar. Hanım önüne gelen yerde beni zemme başladı. Müşterileri kaybettim. Bu namusumun cezası idi; fakat müthişti. Pek ağır oldu. Böyle sevimli bir kadını, hayırhah dostu kaybettim. Vizeler gitti. Üste de aleyhimize propaganda. Eskiden beni Lokman Hekim diye medheden şimdi eşşek herif, cahil hekim diyordu. Hangisine yanayım?!.Hangisine muvafakat etseydim bu güzel hanımla yaşardım. Ve zenginliğinden de kim bilir ne kadar istifade ederdim.

Bir defa da bir sünnette evinde gece kalmış, bir takım hanımlar gece sarhoş olup yattığım odaya hücum etmişlerdi. Ben ne kadar namuslu ve saf insanmışım ki kapıyı kilitledim, sabaha kadar mukavemet ettim. Âdetâ kapıyı kırmaya çalışıldır. Bunu da

bilmemezliğe gelmiştim. Ne de en samimi bir arkadaşşıma söylememiştim. Bugün bu kâğıda tevdi ediyorum. Bir defa da bir arkadaşın karısı musallat oldu. Red ve hatta tahkir ettim. Ne yaptı bilir misiniz? Kocasına benim ona tecavüz ettiğimi söyledi. Gel de şimdi pirincin taşını ayıkla!

Bu vakalar bana büyük ders oldu. Bende inkılab yaptı. Dedim ki: **İşte bu kadarı namus değildir. Ahmaklık.** İsteyen kadın ne olursa olsun kabul etmeli. Yoksa böyle her şeyden olursun hekimliğin de ilerlemez. Bol düşmanın da olur. Buna rağmen yine hastalara karşı namuslu olmaktan hâlâ vazgeçmedim. Lakin şu prensibi koydum: "İstemeyenden istemek hekim için büyük namussuzluktur. İsteyeni de mutlaka kabul etmeli. Çünkü zaruridir." Hayatımda artık bunu tatbik ettim. İşte bu darbe benim el sürülmemiş namusumun yarısını yıkmıştır.

Kadın müthiş bir şeydir. En şefkatli dostken böyle bir aşk vakasından yırtıcı bir canavar olur ve asla insafı yoktur. Ve aşkının reddini asla reddedemez. Bunun için kadından korkarım. İsteddiği vakit red görünce kadın, zıvanasından, insanlıktan çıkar. Kadının en korkunç noktası budur.

Ne bileyim?!..Gördüğüm terbiye, mektepteki ahlâki cihadım bana böyle bir terbiye vermişti. Namus ile meşbu olmuşum. Hem de o vakit âdetti. Bir mahallenin erkekleri o mahallenin kadınlarına asla bakmazlardı. Bakmak çok ayıptı. Komşular keza. Hekim ise bu hususta elbet bunlardan daha fazla olmalıydı. Hatta tulumbacılar da bile namusun büyük bir kıymeti, bunun raconları, yani usul ve örfleri vardı. Meselâ bir tulumbacı ölse dahi arkadaşının karısına göz atmazdı. Bu kadar değil zevce olmayıp da kapatması bir orospu dahi olsa yine el sürmezdi. Bu kadar da değil. Ona bir başkası taarruz etse himaye eder, icab ediyorsa onu öldürür veya kendi öldürdü. Bu örfler aile, dolayısıyla bir milletin selameti için pek iyi şeylerdi. **Maatteessüf bugün yerinde yeller esiyor, aksine daha ziyade herkes ahababının karı ve kızları ile daha ziyade iş pişiriyor.** Bu, Avrupa hayatının bir kanseridir. O hayat için zaruridir. Bir ailenin kadın ve erkeği ayrı ayrı fabrikalarda, yazıhanelerde çalışıyor, başkaları ile temasta. Bu temas her şeyi

yapıyor. Kadını eskisi gibi çuvalda bağlı saklamak da bu asrın hayatu, zihniyeti için mümkün değildir. Bilmem ne yapmalı? Fuhuş hadi bir şey değil diyelim; fakat aileyi yıkıyor. Aile ise beşeriyetin, terakkinin esasıdır. Bu sebeple şiddetle men'i lazımdır. Halbuki bu iki zaruret bir birini bozuyor. İçinden çıkılmaz iş, hallolunamaz bir mesele!..

Dışarda hekimlik, bilhassa sünnetçilik ediyordum. Bu hususta büyük bir şöhret almıştım. Her yıl sünnetten de epeyce altın kazanıyordum. O vakit büyük sünnetler ve düğünler yapmak âdetti. Aynı düğünde bir çok çocuk sünnet edilirdi. Hususi hanelerde de düğünsüz olurdu. Zenginler, münevverler artık beni çağırıyorlardı. Her yıl kazancım artıyordu. Bu sünnetlerde hem para, hem de altın saat ve emsali, bir-iki kat da çamaşır vermek âdetti. Eğer hekimlikte kalsaydım yalnız sünnetin beni refahla geçindireceği anlaşılıyordu. Gülhanede asistanlığımın ilk devirleri, iffet hususunda pek namuslu olduğum ve bana hanımın sataşıp mukabele görmeyince düşman olmasından evveldi. İşte bu esnadadır ki hayatımın en hakiki ve tam aşkını yaşadım. Bundan evvelkiler yarım yırtık, çocukça şeylerdi. İşte bu aşktır ki, bütün varlığımı zaptetmiştir. Ondandır da aşk görmedim. Galiba bir sürü kadın gönlümü kurtlar gibi yediler. Bende bu ilahi, yüce sevgiyi öldürüp bitirdiler.

RIZA NUR'UN İLK BÜYÜK AŞKI

Bize düşman kesilecek olan hanımın bir gün beni evine çağırdılar. Henüz aramız da çok iyi..Hanım, çocukları, halayıkları ile oraya geldi. Poliklinik başladı. Bir de genç, güzel, lepiska saçlı, mavi gözlü bir kız geldi. Sandalyeye oturdu. Hanım : "Hemşirem. Galiba ciğerleri zayıf. Korkuyorum. Bir muayene ediniz" dedi. Ettim; bir şey yoktu. "Hiç bir şey yoktur" dedim. "Aman, sahi mi?" dedi. "Sizi temin ederim" dedim. Güzel kız hiç durmuyor, tatlı tatlı gülümsüyordu. Ama gülmesi terbiyesizce değil..Hoş...

Muayeneler bitti. Aklıma da hiç bir şey gelmedi; çıktık. Bundan sonra ben oraya gittikçe bu kız ekseriya oraya geldi; söz-

leri güzeldi. Hele gözleri hepsinden güzeldi. Gayet zeki ve tatlılık dolu bir nazarı vardı. Gittikçe kız dikkatimi celbetmeye başladı. Ne söylesem o tasvib ediyordu. Ablasından bana itiraz olsa o müdafaa ediyor ve dediğimi yaptırıyordu. Meselâ kızıla tutulan bir küçük kızın saçının kesilmesini söyledim. Anası "Olmaz" dedi. Bu kız yani çocuğun teyzesi ben gidince anası yokken kızın saçını kesivermiş, ertesi günü önüme koyuverdi. Bunlar da mütemadiyen hoşuma gidiyor, bende bir tesir uyandırıyor; fakat en mühim kızın gözlerindeki tatlılık ile karışık zeka idi. Sözleri zekice ve edepli. Bu da pek hoşuma gidiyordu. Ağırbaşlı duruyordu, bu da tam istediğim şeydi. Kız gittikçe bana şefkatli nazarlarla bakmaya, böyle sözler söylemeye başladı. Bunlarla tesir kemâlini buldu. Kıza âşık oldum. Zavallı kızın beni daima görmek ihtiyacında olduğu anlaşıyordu. Hiç yoktan hastalıklar çıkarır çağırırdı. Bir defa bana tırnağını ameliyat yaptırdı. Bu pek acıyan ameliyeyi yapmaya elim varmadı; fakat sonunda yaptım. Bu kız bu ağrılara bir ayy ve öff bile demedi. Hâlâ şaşarım. En büyük kahramanlar bile bu ameliyede bağırlarlar. Böyle bir nazık kız ihh dahi demesin.. Kız otuz iki dişini söktüren Kerem gibiydi. Hem de ben ameliyat esnasında şaşkın bir haldeydim; ameliyatı dürüst yapamadım. Biliyorum, fakat kendime mâlik değildim ki.. Bu hali de beni daha ziyade zabtetti. Bir güzel, bir çok meziyetleri olan, aynı zamanda kahraman bir melek karşısındaydım. Artık ben de iyice ateşi aldım. Ahvalinden anlıyordum ki, o da yanıyordu. Demek iki tarafta tutuşmuştu.

Bu aşkımin adını bu yaprağa yadigâr etmek istedim, fakat yazamam...Geçmiş zaman!.. Ailevi şeyler..

Bu zamanlar Gülhanede en çalışkanlık zamanımdı. İlk kâkülünün ucu çengel gibi gönlüme takılmış, gönlümü, aklımı daima yanında tutuyordu. Zeki gözlerinden çıkan sihirli bir nur huzmesi içimi dolduruyor, bana kendimi kaybettiriyordu.

Çok günler oluyordu, büyük bir ameliyat yaparken aklıma geliyordu. Zaten hiç gitmiyordu ya...Artık ameliyatı makine gibi yapıyordum. Sade ameliyat bittiği vakit bittiğini derkediordum. Bana bir şey söylense anlamıyordum. Onun aşkında, dalmış, bit-

miştim. Bu halim Almanlar'ın, arkadaşlarımın nazarını celb ediyordu. **Witting** birkaç defa da sordu: "Sana ne oldu? Pek dalgın ve düşüncelisin. Sana bir şey söylüyorum. Anlamıyorsun...." "Bir şey yok..." deyip geçiştiryordum. Halbuki içimden ateş, alev fışkırıyordu. Kimse ile konuşmak istemiyordum. Tenhalara kaçıp düşünüyordum. Bu düşünme bana pek tatlı geliyordu. Onunla hayalhanemde cennet gibi bahçelerde gezinti yapıyordum. Güzel evlerde oturuyordum. Çocuklarımız oluyordu. Onu canım gibi seviyordum. Bir üzülse canım ağzıma geliyordu. Bir hasta olsa canımı vererek kurtarıyordum...Bu bana dehşetli bir keyf veriyordu. Kâh ben kederli oluyordum. Gündüzün iş başında üzülmüştüm. Eve gelince "A, sen üzülmüşsün" diyor, beni melek kanadı ile sıvar gibi yüzümü güzel elleri ile okşuyor, boynuma sarılıyor, yanağın yanğıma dayayıp duruyor, bütün kederlerim bir anda gidiyordu. Onunla millete pek terbiyeli, yiğit evlatlar yetiştiriyoruz. Bunları birlikte terbiye ediyoruz...İşte böyle türlü hayaller. Aşk hayalâtı!...Ey aşk! Ne tatlısındır!...Hâlâ tahatturu bile yüreğime su serpiyor, beni gaşyediyor...

Geceleri eve gidince hemen bir odaya çekiliyorum. Işık yakmıyorum. Bu esnada en çok hoşuma giden şey karanlıktı. Yine türlü hülya, hergün bir başka tatlısı. Hep o, o...Çok gece uykum kaçıyor. Uyuyamıyordum. Uyusam bile bir kaç saat sonra uyanıyordum. Artık gözüme uyku girmiyordu. Aklımda, gözümde hep o idi. Böyle nice karanlıkların, ufuktan kopan bir şâmil aydınlık ile yırtılıp gittiğini, derken bir nur fışkırdığını ne kadar ayların batıp güneş doğduğunu, milyonlarca yıldızın söndüğünü gördüm...Gözümün bebeğı içinde onun hayali oturup saklanmış, gözümde, aklımda o, sanki beraber bu levhaları seyrettim..

Bu esnada ekseriya tıbbî eserler okurdum; lâzımdı; fakat aklım başıma geldiğı vakit ne okudum, zihnimde bir şey yoktu. Diماغı dolduran işgal eden hep oydu. Başka şeye yer yoktu ki... Sonunda bakarım başladığı yerden bir sahife bile ilerlememişim. Bazan başladığı saati bilirdim. Aklım başıma geldiğı vakit ise saate bakınca üç saat, beş saat öyle kalmış olduğumu, yapılacak işlerin geçtiğini öğrenirdim.

Çok gecelerim ise ağlamakla geçerdi. Hüngür hüngür ağlardım. Fakat bu ağlamak bana zevk verirdi. Aşk ne belâ, ne acaip şeydir yahu!..

Büyükada'da gezerdim; fakat onun için gezerdim. Çamlar altında onu düşünerek gezmek en büyük gayemdi. Bunu çok yaptım. Her zerrede onu görür gibi idim. Ah, her dakika "Şimdi buraya gelirse" derdim. Çam dalları arasından süzölmüş nurlar da parça parça birer ayna gibiydi. Onlarda sevgilimi görür gibiydim. Bu çam dallarından yapılmış elekten inen nur bir de ipleri dalların kara gölgesinden bir ağ gibi olup gözleri nur dolu idi. Bazan rüzgâr dalları salar, bu ağın ip ve gözleri birbirine karışır, üzerine ziya vurulmuş binbir yüzlü bir ayna sallanıyormuş gibi nurlar uçuşuyordu. Bu nurlarla aşkımın yaratıcısı olan güzelin de bir resmi gözümün önünden sinema gibi geçerdi. Bu gezintiler esnasında Adada çamlar altında mehtap tasvir eder, nesir parçalar yazdım. Bir kısmını Meşrutiyet'in ilk yıllarında Resimli Gazete adındaki mecmuanın fekalâde nüshasında neşrettim. Bir kısmı hem de en mühim kısmı yazık ki zayi olmuştur. Zannederim ki benim en büyük eserimdi; hakiki bir aşkın ilhamıydı. Çamların altında dal ve yapraklardan süzülen mehtabın alacaladığı toprak üstünde gezinirken laterna sesleri bu nurlu meşbu durgun duran havada kulağıma pek hoş gelirdi. Hâlâ laternayı severim. Bir yerde işitsem durur, *dinlerim*. Bana Büyükada'yı, o zamanları söyler. Muhit, vaka, macera ve emsali insanın seciye ve mukadderatına hakimdir. Demirci nasıl demiri kızdırır, örs üstünde döve döve istediği kalıba sokarsa bunlar da insan denilen mahluku muhtelif şekillere koyuyor. Çocukluğumdan beri laterna işitirdim; hele Galata'da pek çoktu; hiç sevmezdim. Sade sevmez değil, kulağıma batan bir şeydi. Bu aşktan sonra hoşuma giden bir çalgı olmuştur. O vakte kadar ağaçlar da benim için müsavi idi. O vakitten beri en sevdiğim çamdır. Bugün Paris'teyim, Parc Monsourie'ye ekseri gidiyorum. Orada çocukların atlı karıncası, onun da laternası var. Her gidişimde orada durup laterna dinlerim ve derhal Ada, o çamlar, o mehtap ve o aşk gönlümü ziyaret eder.

İşte böyle dertliydim. Bu derdimi de kimseye açmadım.

Hem de bu haldeydim; fakat aşkı parçalayıp ayak altında ezmek gayretindeydim. Ne biçim adamdım?!.. Düşünüyordum:Sevmek tabii, sevgi ve aşk ilahidir, seviştin; fakat hâlâ birbirinize aşkınızı aşıkâr ilân etmiyorsunuz. Sen erkeksin, bu vazife senindir. Bunun neticesi evlenmedir. Bundan iyi hayat arkadaşı nerede bulacaksın? Böyle iken bunu yapmıyor, evlenmek istemiyor, aşkı böyle kül altında söndürmek fikrindesin....Bu nasıl iş?

Tuhaftır. Bende büyük bir mukavemet kuvveti vardı. Arzu ve merakım aşkı mağlup ediyordu. Diyordum ki: "Evlenmeli; fakat ben daha çok çok çalışacağım. Okumak, çalışmak aile hayatına gelmez. Evlenmek bunlara mani olacak. Demek cahil, terakki-siz kalacağım. Hadi bu ikiden birini beğen!" Evlenmemeyi beğeniyordum ve: "Asla evlenmem" diyordum. Bu suretle aşkı ilân etmiyordum, kendisini resmen istemiyordum.

Bir taraftan "Ben de genç ve güzeldim, istikbalim var. O benden iyi eş bulamaz" diyor; böyle bir evlenmeye hak veriyordum. O esnada bir hanım bana:"Büyükada'da senin gözlerin hanımlar arasında şöret bulmuş. Sana güzel gözlü doktor adını koymuşlar. Dün turederken bizim araba yanından geçti...Hanım eğilip gözüne baktı. Farkında mısın? Sonra, sahi güzelmiş" dedi. Farkındaydım. Yalnız sebebini anlayamamıştım. Bu da ve bunun gibi daha bazı şeyler de ona layık olduğuma kanaat verdiriyordu. Çocuk olmuşum. "Zaten ne hacet! O beni seviyor" diyordum; fakat bende bir büyük kusur vardı. Diyordum ki:"O çok zengin, ben fakirim. Babam kunduracı. İşte bu hiç mütenasip değil." Prensipçe zengin kız istemiyordum. Sonra olur ki; başıma kakar diyordum. Düşünüyordum, bir türlü bu gediği kapatmak mümkün değildi. Hele, bilhassa, evlenince çalışmamak korkusu büsbütün mani idi. Evlenmemeğe kati karar verdim. Şimdi aşkı söndürmek, hiç olmazsa unutmak lâzımdı. Hem ağlıyordum, hem buna çalışıyordum. Mektepteki ahlâk cetveline göre nefsimle fazilet mücadelesi yaptığım gibi yine yeni bir mücadeleye başladım. Gördüm ki; bu onlardan güçmüş. Aşk pek müthişmiş. Zamanla tesir azalmaya, akıl mantık galebe çalmaya başladı. Derken aylardan sonra ablası ile olan vaka araya girdi. Artık birbirimizi göremedik. Bu da

işi pek kolaylaştırdı. "Aşktan kurtulmanın çaresi kaçmaktır" derler çok doğrudur. Gözden ırak olan gönülden de ırak oluyor.

Zaman geçti. Ben yazın sayfiyeye gittim. Onlar da o sayfiyede idiler. Orada bir dostum da oturuyordu. Bir gün nasılsa bu aşk hadisesini bir nebze ona söyledim. Aşk öyle bir ateş ki sönmüyor; insanlar üzerinde en hakim şey. Demek yine bende duruyordu. Sayfiyede onların da bulunması yine ateşi tazeliyordu. Bu dostum bana: "Sen nasıl adamsın? Sana bir kuyruklu yıldız doğmuş. İnsan evlenmeli. Öyle şey mi olur? Durma git, iste!" dedi. "Canım olur şey mi? Hem ben gidip nasıl isteyeyim?" dedim. Ne yaptı, yaptı, beni derhal onlara yolladı. Gittim. Ablası bir suratla çıktı. Sıkıldım, bozuldum. Nihayet aşka mukavemet edemedim. Hemşiresini istedim. Bir köpürdü. Ve bana hakaret etti. Odadan çıktı. Bu darbeyi asla unutmam. İnsanlar tuhaftır. Bunu yapan o hanım sonra işi düşmüş, ben nazırken bana müracaat etmiştir. Ben ona hakaret etmedim. Bilâkis işini kolaylaştıracığımı vaad ettim.

Bununla iş bitti. Hanımın benden red görmesinden beri arkadaşlardan bir doktoru çağırıyorlar, aileyi o tedavi ediyordu. Her gidişinde kız doktora beni sorarmış. Bir gün doktor bana "Bu kız sana çok alâka gösteriyor" diye sordu. Bir şey demedim. Tabii kız ablası ile olan bu iki vakayı bilmiyordu. Anlaşıldığına göre kız ablası derhal birine nikahlamak peşine düşmüş...Biri de vardı; hem densiz ve biçimsizdi; fakat onda para hırsı büyüktü. Kız da zengin. Bunlar kız almak istiyorlardı. Bunun akrabası kızın hemşiresinin gayretinden istifade ederek kız almaya kalktılar. Kız red etmiş... "Katiyyen olmaz" demiş. Ablası sıkıştırmış, nihayet yine o doktordan işitiğime göre, nikah günü kız zorlanmış ve bayılmış. Nikahını yaptılar. Bu alanlar benim çok tanıdıklarımdı. Yüzüme bakacak yerleri kalmadı. Tabii benim de. Onlarla o ayrılış ayrıldık;hâlâ konuşmayız.

Kız evlendi. Haber alıyorum ki; kocasını sevmiyordu. Az zamanda odasını ayırmıştır.

İş bitti. Bu aşkın tesirleri benden geçti. Gönümde sade ölmüş bir aşkın naaşı kaldı. Yıllar üstüne bindi. Zaman gönümdeki bu naaşın üstüne taş taş üstüne koydu; fakat arada yüreğimde bun-

dan bir sızı duyardım. Bu hâlâ böyle. Demek ki; öğülmüş bu yara sızılı bir nedbe bırakmış ki; tıb acıyan nedbelerin ölüme sürdüklerini söyler. Bu sevgili elden, onunla da aşk benden gitti. Bir daha bulamadım. Şimdi bu ilerlemiş yaşında bu aşka dair "aşkım" adıyla bir şiir yazdım. Demek beni hâlâ tesiri altında tutuyor...

SELANİK GÜNLERİ

Bir aralık İşkodra'da zelzele olmuş, evler yıkılmış insanların kolları, ayakları, kafaları kırılmış. Ameliyat yapmak için Gülhane'den bir kaç arkadaşla beni yolladılar. Selanik'e vardık. Kaçarlar diye ecnebi gemiye bindirmiyorlar; karadan gitmek lâzım. Vasıta yok. Müthiş bir sefer. Ne ise yolunu bulup bir Avusturya vapuruna bindik. Pire limanına giriyorduk. Garson kamaraları dolaştı. Herkese pencerelerini kapattırdı, kapılarını kilitletti. Sebebini sordum: "Yunanlılar hırsız bir millettir. Derhal çalarlar. Bu âdettir. Buraya gelen her vapur böyle yapar" dedi. Sivil giyip çıktık. Atina'ya gittik. Akrapol ve sair yerlerini gezdik. Akrapol'de bir köşede bir yığın kırık Türk mezartaşı gördüm. Üzerlerinde yazılar var. Kim bilir içinde mühim Türklerin mezar taşları da vardı. Türkiye idaresinde iken oralar Türk mezarlığı imiş. Yunanlılar hepsini kaldırmışlar. Bir kısmını da parçalayıp bir köşeye, kahırları nümunesi gibi koymuşlar. Bir araba ile şehri dolaşıyorduk; saatla tutmuştuk. Çok dolaştık. Vakit oldu. Arabacıya söyledik; fakat hâlâ yerimize gelemiyorduk. Soruyoruz. Şimdi diyor; fakat yine dönüyordu. Nihayet geçerken ineceğimiz yeri tanıdım. O önünden geçiyor ve yine yoluna devam ediyordu. Kalkıp arabacının kollarından tuttum, durdurdum. Çok para almak için kim bilir bizi kaç defa oradan geçirdi, döndürdü. Nihayet vapura geldik. Asker elbiselerini giyiyoruz. Arkadaşlardan Fikri "Kapusum Yok" dedi. Garson çağırdık. "Çalmışlardır" dedi. Kapıyı kilitlemiştik; fakat acele ile yuvarlak pencerenin biri açık kalmıştı. Garson: "Buradan kancayı sokup almışlardır" dedi. Fransız kamuslarında Grec kelimesi hem Rum, hem hırsız mânâsınadır. Biz de gözlerimizle gördük.

Nihayet Şinkine indim. Burası İşkodra'nın iskelesi. Postası var. Bir jandarma ile süratle gidecek. Ben de bir ata binip onlara katıldım. İşkodra oraya on iki saatmış. Posta sekiz saatte gidermiş. Bir Temmuz sabahıydı. Yola düzıldük. Başımda fes vardı. Böyle seferlerden haberim yoktu. Âdeta dört nala gittik. Yoruldum: Bu da bir şey değil; fakat öyle bir güneş var ki dayanması mümkün değil. Yol da bir çorak yer. Hiç bir ağacı yok. Etrafta ağaç aradım. İki yaprak bulsam da hemen altına girsem dedim. Yok... İnsanlara tesadüf ediyoruz. Ellerinde mavzer. Yüzleri gazaplanmış vahşi hayvan gibi. Kadınlar da silahlı ve yüzleri öyle. Bunlar malisörlermiş. Kadınların elbisesi uzun bir kaba kumaştan ibaret; fakat bunların altında mütenasip bir vücut olduğu görülüyor. Yüzleri de öyle. Boylu poslu; fakat insan yüzlerine bakmaya korkuyor. Suratlarından düşen bin parça oluyor. Ya kızar martini çevirirse. İşkodrada pazarda bir gün bir kadın birini tüfenkle yere deviriyordu. Bu adam evvelce onun kocasını öldürmüşmüş. Ne ise İşkodra'ya vardık. Askeri hastahaneye girdik. Herkes binalardan çıkmış, çadır altında. Derhal hastalanıp kafayı yere vurdum. Bir hafta yattım. Meğerse güneş vurmuş..Demek ölümden kurtulduk. Ameliyat yapacağız. Ortada yaralı filan yok. Zaten zelzeleden sonra bizi tayin, muamele, yol parası vermek için bir ay geçmişti. Yol da uzundu. Ölen ölmüş, ölmeyenler iyi olmuştu. Eski devrin böyle hiç hesaba sığmayan işleri vardı. Orada kartpostallar topladım. Eskiden âdetimdi. Nereye gitsem toplardım. Bunlardan yaptığım kolleksiyon Sinop'ta kütüphanededir. Giderken bir kodak götürmüştüm; resimler aldım. Bu albümde yıkık binalar, benim bir kaç kıyafetim, İşkodra'nın manzaraları, İşkodra gölünde balıkçı kayıkları resimleri vardır. İşkodra güzel bir yer. Etrafında Boyana ve emsali ırmaklar ile bir göl var. Ortada şehir ve bilhassa yüksek bir tepede eski İşkodra kalesi var. Buranın zaptında ve İskender Bey isyanında bizimkiler burayı kartal yuvasına teşbih etmişlerdir. Hakikaten öyledir. Pek yüksek, sarp ve dik bir tepe, yamaçları taşlık, yol yok, müthiş bir şey. Suları geçmek bu tepelere tırmanıp orayı zaptetmek o zamanlara göre pek güç bir iştir. Sonra bu kaleye çıktım. Fakat bin müşkilatla.

Ne ise buraya muvakkat gelmiştik. Dönmek istiyorduk. Ciheti askeriye "Siz bize lazımsınız bırakmayız" dediler. Hadi, pıncın taşını ayıkla! Bütün arkadaşlar telaş içinde kaldık. Burada insan bir hafta durunca can sıkıntısından ölüyor. Kumandan Tahir Paşa adında biriydi. Kızının boğazında bademcik varmış, buna ameliyat yapacak doktor yokmuş. Bana söyledi. derhal yaptım. Paşa sevindi. Ona gittim, yalvardım. Nihayet dedi ki: "Biz resmen sizi bırakmayız. Çünkü İstanbul'dan kalmanıza emir yok. Hareketinize de yok. Bu kâfi. Siz yetişecek gençlersiniz. Burada çürümeyiniz. Gidiniz. Ben kanun zabıtine söylerim. Sizi görmezliğe gelir. Hemen vapura atlayıp Boyana tarikiyle savuşunuz!" dedi. Arkadaşlara geldim, anlattım. Pek sevindiler. Beni muvaffakiyetimden tebrik ettiler. Gölde bir İtalyan vapuru varmış. Hemen bavulları yaptık. Gümrük önüne geldik. Zabıt bizi görünce binanın içine girdi. Biz de kayığa binip vapura atladık. Vapur yollandı. Boyananın iki tarafı ormanlık, gölgelikti, gündüz güneş, gece ay suya vuruyor, cennet gibi bir yer. Böyle güzel yer az gördüm. Tatlı tatlı denize indik. Oradan başka vapura binip İstanbul'a geldik.

ZİBEFÇE YOLCULUĞU

Yine Gülhane'de iken beni bir defa da Zibefçe'ye tayin ettiler. Bu memuriyet de yine muvakkat; fakat dönmenin ne demek olduğunu biliyordum. Rumeli'ndeki askerimizin unları Bulgaristan ve Sırbistan'dan geliyordu. Biri Bulgarlar'ın bunlara zehir veya veba mikrobu koyacağını padişaha jurnal etmiş. Abdülhamid de oraya kimyager ve bakteriyolog gönderilmesini irade etmiş. Aramışlar, beni bulmuşlar. Ben vakıa laboratuara da aşınaydım; fakat işim seririyat tahlilleridir. Dakik da zehir bulmak foksikoloji mütehassıslarının yapacakları ayrı bir şubedir. Fakat bunu anlayacak hükümet nerede?.. Sonra yanıma mektepte sınıf arkadaşlarımdan Moiz adında birini de veriyorlar. Sırp hududunda Üsküp'ün şimalinde iki kapı vardı. Biri Zibefçe olup şimendifer güzergâhıydı. Oraya beni, yarım saat mesafede olan diğer kapıya da

Moiz'i tayin etmişler. Moiz hele tahlil denilen şeylerden mikrop-
tan bihaber. Gümrük bize ayrıca tam maaşda veriyor. Ben hiç git-
mek istemedim. Bir defa, Gülhane'yi, oradaki hastaları kaybetme-
mek , ikincisi Basra, Yemen ve emsalinden bin müşkilatla kurtul-
duktan sonra bu çamura saplanıp kalmamak lâzım. Düşündüm,
âlet de yok. Âlet versinler diye müracaat ettim. Aldıran yok. Telaş
ettim. Memuriyet nedir bildiğim yok. Sonra öğrendik. Meğerse
mesuliyetten korku boşmuş. Diyordum ki mikroskop, etüv vesair
aletler yok. Unu tahlilsiz geçirirsem ya zehir ve veba konmuşsa
bir şey çıkarsa mesuliyetten ve vicdan azabından nasıl kurtulu-
rum. Geçirmesem tüccar işi durmaz ki... Hem asker aç kalır. Niha-
yet eminine çıkayım dedim. Nazif Paşa adında bir ihtiyar rüsûmat
emitablekâr elbisesi var. Bu zamanda redingot gibi siyah bir ihti-
yar. Fes aziziye halinde kulakları içine girmiş. Arkasında talekâr
elbisesi var. Bu zamanda redingot gibi siyah bir elbise vardı. Sade
önü bir sıra düğmeli ve kapalıydı. Keza asker yakası gibi kalkık
yakası vardı. Sarayın memurlarının resmi elbisesiydi. Tablekârlar
da sarayda bunu giyerlerdi. Bu sebeple buna ben tablekâr frakı
derdim.

"Ne istiyorsun?" dedi. "Efendim, bendinizi Zibefçe'ye tahlil
için tayin buyurmuşsunuz" dedim. "Ha, evet" dedi. Ve: "Git, he-
men durma!" sözünü de ilave etti. Dedim ki: "Başüstüne efendim
gideyim; fakat tahlil için âlet yok. Veriniz hemen gideyim. Bun-
larsız iş yapılmaz" ve büyük bir safderunlukla "İş yapılmayınca
boşuna maaş alacağım. Hazineye yazık" dedim. Dedi ki: "Sen mi
kaldın, bunu düşünecek? Akılsız adam....Git maaşını al!". De-
dim: "Efendim, âlet yok; büyük mesuliyeti nasıl üstüme alayım.
Sonra veba mikrobi geçerse...mikroskop ister.." "Git arkadan
yollarız" dedi. "Efendim o vakte kadar mânâsız orada duracağıma
âletlerle beraber gideyim" dedim. "Git diyorum, gözünü dört aç,
mikrobi görürsün" cevabını verdi. Ben de hem kızdım, hem asılı-
yordum, hem de buna mânâsız iş diye içimden bir isyan tufanı ko-
puyordu. Bir düziye içimde "Hey gidi zavallı devlet! Bu ne iş"
cümlesi vardı dedim ki: "Pek rica ederim âletsiz mikrop gö-
rülmez". Kızdı ve sert sert şu cevabı verdi: "Baksana bana, gözünü

dört aç, mikrobi görürsün, âlet neymiş!.." Bu söz müthiş bir cehaletin tezahüratıydı. Düşündüm. Buna başka diyecek ne var? Âletle gitmekten ümidim kesildi. Mesuliyetten fena halde korktum. Ya zehir ve veba geçiverirse ne yaparım?..Gitnemeye karar verdim. **Vakit geçince kanunlar beni aramaya başladı. Besim Ömer Paşa'ya** gittim. Hali anlattım. "Burada saklan!" dedi. Evinde saklandım. Üç gün sonra beni Divan-ı Harbe vermişler; tardıma, hapsime kadar yürümüş. **Besim Paşa** haber almış, bana söyledi."Aman gideyim" dedim. Bu kadar şiddetli olacağını zannetmezdim. **Besim Paşa'ya** "Şimdi giderse hükmü iptal ederiz" demişler. Hemer şimendifere binip Selanik'e vardım. Oradan Üsküp ve Zibefçe'ye gittim. **Moiz** ile buluştuk. Akşam oluyor, yatacak yer yok. Şimendiferin müdürüne bir rica ile kömür anbarına müsaade aldık. Kömürleri kürekle bir tarafa attırıp bir yer yaptık. Bereket versin yatak götürmüştük. Kömür tozlarının üstüne serip yattık. Biz Gümrüğün memuruyduk. Gümrük memurlarının ikameti için kâğır bir ev yapılmış, henüz biunemiş. Burdan yer istedik, vermediler. Selanik'e müdürlüğe yazdık olmadı. Ne tuhaf idare!..Memuruna bakmıyor. Yahu! Kışta kıyamette açıkta mı yatalım. Öyle bir yer ki; şimendifer binasıyla gümrük, bir müfreze askere bir kulübe, birkaç amele için de kulübemsi bir iki bina var. Düşündüm bu olmaz dedim **Moiz'e** "Zorla gidip şu binayı işgal edelim" dedim. Yahudi korktu. Ben gittim zorla girdim. Eşyayı taşıdım, yerleştim. **Moiz** de geldi. Rüsûmat muhalefet etmek istedi fakat edemedi. Yaşasın zorbalık!..Artık nisbeten rahattuk. Bu sefer Selânîk rüsûmatı çıkın diye bir düziye yazdı. Müdür-ü Umumiye ağır ve şiddetli bir kâğıt yazdım, sustu. Bu tahribatın sonuna şunu da ilave etmek dirayetini gösterdim:"Biz velinimetimiz padişahımızın sadık kullarıyız." Bu o vakit dirayetti ve buna akan sular dururdu. Hem de "Âletler gelinceye kadar zehir ve veba girerse mesuliyet kabul etmem. İsterseniz bizi burdan kaldırıңыз" dedim. Buna da ses yok.

Altı ay orada kaldık. Şimendiferin büfesi vardı. İyi yemek yapıyordu. Mahzende de şampanya gibi gazlı güzel kırmızı şarabı varmış. Mükemmel yedim, içtim; şişmanladım. Suratım pancar gibi oldu. İş, güç yorgunluk yoktu. Sade okur, yazar, **Moiz'le** ve

gibi oldu. İş, güç yorgunluk yoktu. Sade okur, yazar, Moiz'le ve orada kapıda bulunan genç, ahlâklı Rafet adında bir mülazımla konuşur sohbet ederdim.

Bu yiyip içme şehveti arttırdı. Kadın bulmanın da imkânı yok. Beni fena bir hırs tuttu; deli olacağım. Bir hizmetçi kadın bulmalarını ötekine berikine rica ettim. Birisi bir köyde iki sırı fahişe olduğunu söyledi. Getirttim. Uzaktan gözüktüler. Sevinerek koştum. On adım yaklaşınca öyle bir koku duydum ki; iğrenip geri döndüm. Kadınları yerlerine yollattım. Sırı köylüsü pek pistir. Meğerse vaftiz suyu gitmesin diye ölünceye kadar yıkanmazlarmış.

Olmadı. Başka bir kadın arattım. Nihayet Üsküp'ten bir sırı hizmetçi getirttim. Geleceği akşam şenlik yapar gibiydim. İstasyona istikbaline gittik. İndi. Bir de baktım ki ellibeş yaşlarında suratatsız pis kıyafetli bir şey. Başımı çevirdim. Büfeye girdim. Evimiz bir mutfak , bir odaydı. Odaya iki karyola koymuştuk. Birinde Moiz, birinde ben yatıyordum. Moiz tuhaf bir adamdı. Tıbbiyede on kadar yahudi talebe vardı. Kaşer yemekleri için hükümet bunlara Yahudi aşçı tutmuş, etleri Yahudi kasaptan gelirdi. Moiz orda yemek yerse de diğeri Yahudi talebi gibi olmayıp bizimle ihtilat ederdi. Şakacıydı. Herkes de kendisini kızdırırdı. Kızınca elini sıraya vurup "Nah! Sifilize kafa!" derdi. Yani sivilize (Medeni) kafa diyeceğine frengili kafa diye alay ederdi. Severdim.

Moiz evliydi. İyi drahome almıştı; fakat çirkin bir kız almıştı. Bu yahudi çirkini, çirkinlikte eşsizdi. Sanki bir cadıydı!. Zaten Türkiye Yahudiler'i pek çirkin, ekseriyetle kırmızı saçlı, kel, pis insanlardı. Yirmi yıldır aralarında fuhuş artıp diğeri millet erkekleriyle temasları dolayısıyla güzelleştiler. Şimdi gerek Türkiye, gerek Mısır ve Avrupa'da Yahudiler pek güzel oldular. Moiz karısını hiç sevmezdi, kadınsa ona düşküdü.

Burada hayatımda ilk olarak deniz hasretini duydum. Çocukluktan beri deniz kenarında yaşamışım. Karabatak gibi denizdeydim. Meğerse deniz görmek bana ihtiyaçmış. Tarlalar, sıra dağları bana melankoli verirdi. Deniz arardım. Niş'ten Zibefçe'ye kadar iki sıradağ, ortası bir boğazdır. Şimendifer buradan geçer.

Her öğleden sonra bu boğazdan şiddetli bir rüzgâr eser. İklim de sertti. Soğuk da daima sıfırdan aşağıydı. Bıyıklarım evden çıkıp gümrüğe gelinceye kadar-ki, yüz adımdır- donardı. O esnada bıyığımı kıvırırsam kırılırdı. Birgün tükürdüğüm vakit tükürüğü yere düşünce buz halinde gördüm. Kışın bazan tahtessıfır yirmi, yirmi beş derece oluyor. Böyle bir günde fessiz geldim. Dediler ki: "Fes giymedin mi?" Evde çok okumuştum. Bunun hızıyla soğuşu duymamışım. Morava suyu yarım saatlik bir yerden geçerd. Ancak on metre genişliğindedir. Su diye onun kenarına sık sık gider, saatlarca oturup seyrederdim. Burada Morava benim denizimdi. Koyunun bulunmadığı yerde keçi Abdurrahman Çelebidir. Birgün baktım bir gümrük kolcusu, kırmızı ve beyaz bir toza ekmek batırıp yiyor. Tuğla yiyor zannettim. Yanaşıp sordum. Meğerse Arnavut biberi dedikleri o sert kırmızı biberi toz edip tuzla karıştırarak ekmekle yemek buranın âdetiymiş.

Bazan Sırbistan tarafından Çingeneler gelirdi; türkü söylerlerdi. Hâlâ Türkçe türkü söylüyorlardı. Atları da Türk atlarıydı. Hey gidi yerler. Bir vakit kâmilen Türk'tü. Sırlar hepsini kestiler veya hicret ettirdiler. Sırlardan ve biz Osmanlı Türkleri'nden evvel de buralar Kuman adındaki Hristiyan ve Türkçe söyleyen Türkler'in yurduyd. Hâlâ orada Kumanuva şehri vardır ki, Kuman ova, demektir. Morava da öyle Türkçe bir kelime olsa gerek.

Sırp hudut bekçilerine Pandur diyorlar. Bunlar ve ahalisi vahşi canavarlara benziyorlar. Hudut zabitimiz Rafet, bereket versin, dirayetli, gayyur bir zabitti. Bunlara iyi karşı kordu. Sırpça öğrenmiş, gazetelerini getirir, malumat da alır, makamına bildirirdi. Bu zabitin bu hallerinden iftihar duyardım. Sırp memurlarıyla da ihtilat ederdi. Ve kendisine hürmet ettirmişti. Bazan ben de beraber bulunurdum. Sırplılar beni Avrupalı'ya benzetir, bana "Urepekiy Çuvek"(Avrupalı adam) derlermiş. Sırp köylüleri bizi görünce ellerini göğsüne koyup öne doğru eğilerek izdiravujıyyov diye selam verirlerdi. Eğilmek ve eli göğse koymak Anadolu köylüsünün de selam verme tarzıdır. Bilmem bunlara bizden mi geçmiştir.

Birgün tuhaf bir şey oldu. **Moiz** geldi. Dedi ki: "İspirto var, geçecek. Derecesini söyle diyerek imza et de geçsin, otuz alın verecek." Dedim: "Ulan!..tir!" Dedi: "Ulan eşşeklik etme!" Dedim: "Defol!" Gitti, yine geldi. Üç gün benimle uğraştı. "Bu kötü şeydir bırak!" dedikçe diyor ki: "Sersemsin. Rüşvet neden fena olsun!" Diyordum ki: "Namuslu memur rüşvet yemez" Buna cevabı suydü: "İnsanın ağız var mı?" "E, var" "Öyleyse yer. Ağız yer" Olmadı kandıramadı. Sertlensem de aldırmadı. Ben ispirto geri gitti zannediyordum. Birgün gümrükte sordum, Üsküp'e gittiğini söylediler. Defterine baktım bizim mühür var. Hayret ettim. **Moiz'i** yakaladım. "Mührünü aldım bastım " dedi. Bir odadayız . Her şeyimiz meydanda. Ben görmeden mührümü almış, basmış. Meşrutiyet'e kadar Türkiye'de imza muteber değildi. Halktan herkesin, her memurun vardı. Resmî şeylere o basılırdı. Ne diyeyim? İş karıştırsam dağ dağa, isbatı güç. Susup oturduk. Şimendifer memurlarından bir İsviçreli vardı. Vasıta o imiş. Parayı onunla paylaşmışlar. **Moiz'e** bir küfrettim.... O kadar...İşte bu bana hayatımda ilk rüşvet teklifiydi.

Birgün bir Fransız Selanik'e gidiyormuş. Bizim gümrükçüler herkesin eşyasını, kitaplarını muayene ediyorlardı. Fransızca bilen memur yoktu. Kitapları bana getirdiler. Baktım bir tanesi Behnama kataloğu. Bir çok kitap adları var. Müdüre: "Ötekiler bir şey değil; fakata bu geçmese iyi olur" dedim. Muzır da diyemiyordum. Çünkü alır, mâvefkine gönderir. Halbuki kataloğu ben almak istiyordum. Şimdiye kadar Fransızca behname görmemişim. Bende merak uyandırmıştı. Oturuyoruz. Fransız kitaplarını verdiler, kataloğu vermediler. Fransız gülcerek "Onu da versenize" dedi. Ben tercümanlık rolü takınıp "O mızır kitapmış. Vermiyorlar" dedim. "Ha, dedi. Muzır değil bu efendilere lazım. Hoşlarına gitti. Pekiyl!" dedi. Gittiler. Kitabı aldım. Ondan bir takım kitapları Paris'e ısmarladım, geldi okudum. Bunlar da nedir öğrendim.

Birgün tren geldi. Bir çok Bulgar ve Sırp Türkiye'ye geçiyordu. Elllerinde birer amele tünel lambası var. Bunları aradılar. Kimisinden üstüvani bir madde, kimisinden bir kömür çıktı. Bir

şey anlamadılar. İade ediyorlardı. Kömüre baktım "Elektrik pili kömürü" Dedim "Hepsini alın. Üstlerini daha arayın". Ararken birer birer başlarında bulundum. Kiminin belindeki ipek kondoktor denilen elektrik teli olduğunu gördüm. Sordum "Bu nedir?" dedim. Kuşak dediler. Derken çarık bağlarının da aynı tel olduğunu gördüm. Hepsini toplattım. Uzun tel oldu. İş meydana çıktı. Üstüvanî maddeler dinamitti. Bunlar da güherçile de bulundu. Hepsini yakalatıp Üsküp'e yollattım. Oradaki istintak bunların komiteci olup bir takım mebaniiyi, bilhassa Üsküp'ün güzel Camiine atmak için geldiklerini meydana çıkardı. O zaman Makedonya ihtilallerinin civcivli zamanıydı.

Makedonya'ya Avrupa devletlerinin zoruyla hususi bir idare verilmişti. Jandarmamız ecnebi zabitler kumandası altına konacaktı. Bu zabitlerden gelmeye başladılar. Birgün "Dides" adında bir İngiliz zabiti geldi. Bununla iyice konuştuk. Selanik'e gidip Jandarma zabiti oldu. Sonra Talat Paşa'ya müşavir dahi olmuştur. Harb-i Umumi zamanında İngiltere'nin Mısır'daki Intelligence denilen istihbarat bürosunu idare etti. Orada da görüştük. Türkçeyi mükemmel öğrenmişti. General de oldu. Tıp Tarihinde Mısır bahsinde zikrettik.

Bu hususi idarenin başına da **Hüseyin Hilmi Paşa'yı** koymuşlardı. Selanik'te oturuyordu.

Bu idaredir ki; İstanbul'un Rumeli'ndeki nüfuz ve müdahalesini azaltmış, bu da ordaki zabitlere Meşrutiyet için cesaret vermiş, propaganda ve teşkilat yapılmış, nihayet o sayede Meşrutiyet ilan edilmiştir. Bu idare olmasaydı belki de bu iş yapılmazdı.

Birgün Avrupa treni geldi; bermûtağ gümrüğe gittim. Yolcuları muayene ediyorlardı. Yolculardan yirmi beş yaşlarında bir genç Türkçe konuşuyor, hem de pek iyi konuşuyordu. Dikkatimi celbetti. Yüzüne baktım. Kravatında Sırp kralı Petro'nun resmini havi bir iğne gözüme ilişti: "Siz nerelisiniz?" dedim. Dedi :Elhamdülillah Osmanlıyım" Fena sinirlendim.. Suratına bir tokat çarparaçım geldi. "Peki! Öyledir de göğsünde bu Petro'nun resmi ne?" Şaşaladı. Bir müddet sonra muvazenesini buldu. İğneyi çıkarıp yere attı ve çiğnedi. "Ben farkında değilim. Bir arkadaşım vardı.

Boynuma takıverdiydi. Ben öyle şey yaparmıyım. Lanet olsun Petro keratasına. Ben Üsküp'te Türk mektebinde okudum." dedi, gitti.

Arası iki gün geçti. **Hüseyin Hilmi Paşa**'dan şiddetli emir: "Avrupada komisyonun iş'arı üzerine kral Petro Hazretleri-nin resmini Zibefçe polis memurunun ayağı altına alarak çiğnedi-ği anlaşıldığından derhal mevkufen irsali zımmında." Meğerse bu Sırp vakaya bu kalıba koyup Avrupa komisyonuna şikayet etmiş. Hınzır! Neresi Osmanlı !...Domuz bir komitacıymış. Bu adamlar Türk aleyhine böyle tezvirler yaparlardı. Avrupalılar da onlara uyarlardı. **Hilmi Paşa**'ya bildirmişler. O da maznunu mevkufen istiyor. Ben orada kolağası ceketi giyiyordum; fakat üstüne uzun, kalın bir sivil pantolon geçiriyor, soğuk dolayısıyla yakasını da daima kaldırıyordum. Bereket versin, herif beni polis memuru zannetmiş. Polis memurunu çağırdılar. Tesadüf gün polis memuru Zibefçe'de değilmiş, uzak bir yere memuriyetle gitmiş, ancak birkaç gün sonra dönmüşmüş. Adamcağız "O günü ben burda değildim" dedi. Tahkikat hakikaten mevcut olmadığını isbat etti. **Hüseyin Hilmi Paşa** emirlerini boyuna tekid ediyordu. Lakin kabahatliyi bulmak mümkün olmadı.

Şu Sırp'ın hali ne idi? Namussuzca hareket etmişti. Bunlar düşmandı. Başka ne yapacak? Türk'ü bir gün evvel koğsunlar diye çalışıyorlardı, fakat asayiş ve hak için gelen Avrupalılar bunu bilmiyorlardı veya bilip onları kasden himaye ediyorlardı. Bu hak ve hürriyet miydi? Hem de bir ecnebi kralın resmini taksın, hadi olabilir; fakat diğerine nisbetle. Sonra bunu takan şikayet ediyor. Onu Avrupalı komisyon kabul ediyor. Daha kötüsü **Hüseyin Hilmi** 'nin hâlidir. Mesele meydanda. Bunu yapan görü-lüyorki, bir hamiyet feveranıyla yapmıştır. Onu bulmakta ısrar edilir mi. Hadi Avrupalılardan korkuyorsun. Alelusül bir defa bir şey yaz. Sonra onlara "Böyle şey yok" deyip işin içinden çıktı. Zavallının ordaki memuriyeti uzaktan görüldüğüne göre Avrupalılara dalkavukluk, onların suyuna gitmek, onlara âlet olmaktan ibaretti.

İSTANBUL'A DÖNÜŞ

Ne ise burdan da yakayı kurtarıp İstanbul'a döndüm. Sela-nik'te dönmeler hakkında iyi tetkikat yaptım. Sünnetlerini öğren-dim. Bunları o vakit bastırmak mümkün değildi. Müsveddeleri hâlâ Sinop'ta durur. Nihayet yine Gülhane'ye kapağı attık.

Yine çalışıyordum. Haşaralıktan, Beyoğlu âlemi çapkınlı-ğından kesel gelmiş, artık bu işi gevşetmişim. Tütünü, rakıyı da bırakum. Yemeklerimi muntazam saatlerde yiyordum; hayatımı tanzim etmişim. Bir derece de üstüme ağırlık geldi. Ağırbaşlı olu-yordum. Sade tıbbi mesai ile çalışıyordum. Bu mesai beni edebi-yattan soğutmuştu, şiir ve edebiyatı hayal, saçma saymaya başla-dım. Hakikaten müsbet ilimlerin insana böyle tesiri oluyor. Wit-ting'in muavini olarak devam ediyordum.

Almanya'dan arkadaşlarıyla **Orhan Abdi** geldi. Ona harici-ye de bir koğuş verildi. Müstakil çalışıyor ve ameliyatlar da yapı-yordu. Henüz acemiydi. İyi ameliyat yapamıyordu. Meselâ bir gün dılıda hasıl olan, büyük bir sarkomu dilim dilim keserek çı-karmaya çalıştı ki, büyük bir hata idi. Benim bir şey dediğim yok-tu; fakat bu adam geldiği günden beri bana yan yan bakıyordu. Bu şiddetlendi. Anladım ki, beni kendisine rakip ve terakkisine mâni sayıyor. O vakit ben artık cerrahide epeyce tekemmül etmişim. Tıp alanında ve halkda da duyulmuştu. "**Rıza Nur** iyi yetişiyor. Memlekette en iyi operatör olacak. **Cemil Paşa**'dan sonra odur" deniyordu. Hem ben Orhan gibi yalnız ameliyathanede değil, ki-tap ve kalem ile de çalışıyordum. O ise bu hususta pek yavandı. Hem hiç bir dil, hatta Türkçe'yi iyi bilmiyor. Türkçe'yi iki satır bi-le yazamıyordu. Arnavuttu. Mektep hâli de herkesçe malumdu. Yani sınıfın dümen neferiydi.

Hastahenede bir gün talebe çağırıp bana bir hasta kadın mu-ayene ettirdiler. Kadının sağ dirseğinde iltihab-ı mafsal vardı. Muayene ettim. Tahlilat yaptım. Rahminde de gonokok vardı, o esnada **Witting** dersleri bana bırakmış, talebeye dersi ben veriyor-dum. Bu hastayı bir derste gösterdim. Üzerine ders verdim. Me-ğerse hastayı evvelce **Orhan** görmüş. Başka teşhis koymuş ve ko-

luna masaj yaptırmışmış. Benim bunlardan haberim yoktu. Halbuki iltihaplarda masaj zıddır. Bilakis kolu ben sarğı ile tesbit ettim. **Orhan** bundan fena kızmış. Beni **Witting**'e **Deicke**'ye şikayet etmiş. Bu rekabet bu suretle patlak verdi, aramızda husumete çevrildi. Hâlâ devam eder.

Mektepteki hocaların güzideleri Fransa'da tahsil etmişlerdi. Gülhane bir Alman mektebi oldu. Mektepteki hocalar Gülhaneyi çekemediler. Bir Fransızcılık ve Almancılık tefrika ve husumetidir koptu. Mektep Gülhane aleyhine her elinden geleni yapıyordu; fakat Almanlar'ın başında Alman sefiri ve **İmparator Wilhelm** vardı. Hiçbir tesir yapamıyorlardı. Hem Gülhane bir güneş gibi doğmuş; Tıbbiye Mektebi gün doğunca küçük bir yıldız nasıl kaybolursa öyle sönmüştü. Benim **Besim Ömer Paşa** ile münasebetim Gülhanece malumdu. **Besim Ömer**'se Fransızcıların sergerdelerinden sayılıyordu. **Orhan, Süleyman Numan ve Asaf Derviş** bu münasebeti ileri sürerek beni Fransız taraftarlığı ile itham ve Almanlar'a ihbar ediyorlardı. Halbuki ben Alman ilminin meftunuydum; fakat Fransız, Alman taraftarlığı bilmezdim. Benim için ikisi de ecnebi. Ben Türk'üm. Bu üç adam ise Arnavut'tu.

Bu tefrike gülünç bir şeydi. Zavallı Tıp alemimizin işte bu çirkin bir devresidir. Ben ne Alman, ne de Fransız'dım. Türk'tüm. Türkçü'ydüm. Bize kimden olursa olsun öğrenip bir Türk Tıp alemi vücuda getirmek vazifeydi. Halbuki olsa olsa Almanlar'a muhabbetim zaruri idi. Çünkü herşeyi onlardan öğrenmiştim. Hatta **Deicke** Paşa şahsi velinimetimdi de. Fransızlar'la hiç bir münasebetim yoktu. Artık soğukluk, çarpışmalar oluyordu. **Deicke**'ye birkaç defa teminat verdim; fakat **Witting**'i ikna etmek mümkün olmadı. Bu zat **Deicke** gibi değildi. Ondaki centilmen hilkat bunda yoktu. **Witting** bana karşı hırçınlık etmeye başladı. Hatta birgün kendi yerinde bile gözüm olduğunu yüzüme söyledi. Hiç aklıma gelmemişti. Dondum, kaldım. Demek onu nelerle dolduruyorlardı. Bunu yapan da en başta **Orhan**'dı. Bir gün bir zengin aile çocukları için benden iyi bir operatör istediler. **Witting**'i götürdüm. Büyükada'ya gittik. Bak! "Ne vizite istersiniz?" dedim. Yirmi lira

dedi. Bu kadar altın o vakte göre pek çoktu. Söyledim verdiler. Döndük. Vapura vakit vardı. İskeleydeki kahvede oturduk. Birer bira ısmarladık, içtik. Vapur geldi. Kalkacağız. Bana kaç para olduğunu sordu. Bir kadeh kırk para dedim. Ben parasını vereceğim, fakat utandım. Bizim terbiyece büyük verir. Bir kuruş çıkarıp koydu. Ben de bir kuruş çıkarıp koydum. Vakıa bu Alman âdetidir ve fena şey değildir ama bu adam kaç yıldır bizim aramızda. Âdetlerimizi biliyor, hem de şimdi ona yirmi altın kazandırmıştım. Garsona bahşış de vermedi. İşte böyle bir adamdı. Bizde epeyce para yaptı. Zavallı sonra Harb-ı Umumide Almanya'da parasını Mark yapmış, mark düşünce mahv olmuş, kendisi de esasen bağırsaklarından uzun zamandan beri rahatsızdı. Bağırsak veremi ile ölmüş.

Artık anladım ki; iş fena. Bu fenalığın sebebi **Witting**'te. O olmasa **Orhan** bir şey değil. **Orhan** onu iyi doldurmuş. Benim bir kötü huyum var. Bunu hâlâ ıslah edemedim. Bana karşı bir yerde, bir işte çirkinlik, haksızlık gördüm mü hakkımı almak için daha ziyade uğraşacağıma hepsini, orayı ve işi de terk eder, çekilip giderim. Menfaatim, emeğim, istikbalim yanar. Hemen, "artık Gülhane'yi terk edeyim. Zaten öğreneceğimi de öğrendim" dedim. Bu zaten **Orhan**'ın, onun tezviri ile **Witting**'in istediği şeydi.

Ancak İstanbul'da bir yer bulmak lazım. Mektepte Emraz-ı Dahiliye muavinliğinin açık olduğunu haber aldım. Bir istida ile konkur imtihanına talip oldum. Derken mektepte de birkaçları beni oraya sokmak istememiş. Bilhassa bu dersin muallimi. Bu adam **Salih Bey** adında bir Miralaydı. Cahil, türlü meziyetsizlikler menbaı bir adamdı. O illaki istememiş. Bir takım doktorlar bulup imtihana girmeye teşvik etmiş. Bunlardan kendine göre beğendiği birine de soracağı sualleri de söylemiş "Bunlara çalışın" demiş. Bu doktor benim sınıf arkadaşımı adı **Fikri** idi. **Fikri** bu muallime: "Böyle de olsa yine **R. Nur** kazanır. Bu malum şey. Rezil olmaktansa girmem" demiş. Bunu bana kendi anlattı. O da, başka kimse de girmedim. İmtihana ben yalnız girdim ve kazandım; fakat Serasker Kadısı tasdik etmezse olmuyor. Bu da o zaman en güç işti.

Bir kaç yıldır **Necmettin Molla'yı** tanıyordum. Hastalarına bakıyordum. Pek ziyade ve teklifsiz ahbap olmuştuk. Bu zat **Abdülhamid'in** sevdiğiydi; fakat aynı zamanda bizimle de onun aleyhine söylenirdi. Bundan severdim. O vakit benim için en büyük meziyet İstibdat aleyhinde olmaktı. **Necmettin Bey** "Ben Serasker'e yaptırırım" dedi. Hakikaten yaptırdı. Ferahladım. Artık **Gülhane'yi** terk edecektim. Bence zaruri idi; fakat bir türlü ayrılmak istemiyordum. Mektepte çalışmak vasıtaları olmadığını biliyordum. Dedim bir defa **Deicke'ye** gideyim; şu meseleleri anlatabilirim. Gittim, **Deicke** bana laf bile söyletmedi ve söylendi.Ooo...O da iyice doldurulmuş..O dakika hastahaneyi terk ettim. Gidiş o gidiş oldu. **Deicke'ye** ufak bir mektupla artık hastahaneye devam edemeyeceğimi bildirdim. Fena kızmış ve:"Zorla götüreceğim" demiş. Sonra **Raşit Tahsin** "Canım, zorla olmaz. Belki getirebilirsin. Fakat çalışmaz. Artık eski **Rıza Nur** olmaz . Bırak!" demiş. Bu suretle vazgeçmiş. Bunu bana **Raşit Tahsin** söyledi. **Gülhane'de** muallim muavini olmuştum. Çok iyi idi. Yazık oldu.

GÜLHANE'DEN SONRAKİ GÜNLER

İşte bu suretle de beş yıl devam eden **Gülhane** hayatım bitti; fakat epeyce hekimlikte piştim. Her vakit söylerim: Hekimliğimi **Gülhane'ye** medyunum. Her vakit oranın taşını-toprağını öpsem hakkını ödeyemem. Nitekim üç-dört yıl sonra hastahaneye asmak için **Witting** bir mektupla benden fotoğrafımı istedi. Gönderdiğim vakit fotoğrafa böyle bir iki satır yazmışımdır.

Dünya rekabet dünyasıdır. Bu da cidal doğurur. Hayat zaten budur. Bunu mektepte arkadaşlar arasında, sonra **Gülhane'de**, sonra politika alanında, en yüksek mevkilerde gördük. Daima insanın önüne geçmeye, terakkisine mâni olmaya çalışırlar. Bu, içtimâî hayatta tabii bir şey halindedir. Bundan meyus olmamalıdır. Hiç aldırmamalı bile...İyi bir program çizip onun üzerinde yürümelidir. Bu da cesaret, doğruluk, ilim, sa'y ve meziyet yolunda devamdır. Rekabet engellerine kulak bile vermeğe lüzum yoktur. Sen kendin tekemmül edince kuvvetleniyorsun, engeller kendi

kendine yıkılıyor, çünkü kendilerine olan büyük teveffuku görünce rakipler engel olmak imkânının olmadığını anlıyor, kendi kendilerine savaşı bırakıp çekiliyorlar; hatta dost oluyorlar.

Ben böyle yaptım. Bana olan engeller kendi kendilerine yıkıldılar. Ancak çirkin ve iğrenç şeyler olduğu vakit onlardan sıyrayıp geçmeye çalışacak yerde iğrenip o yolu bırakarak başka yola sapmak fena huyum beni bu yoldan çevirdi. Bu halim her vakit değil az ama bu sefer işte bana Gülhane'yi de bıraktırdı.

Benden sonra oradaki entrika ve rekabet çirkefi kendi arasında tahammür edip kaynaştı, durdu. Ben defolunca bu sefer **Orhan, Süleyman Numan** ile birleşti. **Witting** ile uğraşmaya başladılar. Onu defedip herbiri yerine geçmeye çalıştı. **Witting** de benim hakkımdaki hatasını elbet anlamıştır. Yalnız ölmeden evvel onu görseydim bir şey söyleyecektim, söyleyemedim. Benden sonra ona saldırdılar. Halbuki **Witting** önce böyle zannetmemişti. Orhan'a iyi muamele ediyordu. Hatta Almanca bir Harp cerrahisi yazmıştı. Bunu **Orhan**'a tercümeye verdi. Türkçesini de tabii kendi adıyla ve mütercimi **Orhan** diye bastıracaktı. O vakit ber Gülhane'deydim. **Orhan** tercüme etti. Basılacak her eserin tıbbiyedeki âzâsı muallimlerden mürekkep Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane'de görülüp müsaade edilmedikçe neşri mümkün değildi. Oraya verdiler. Kimse anlayamadı. Çünkü tercüme bir dürüst Türkçe değildi. **Orhan** Almanca'yı iyi bilmediği gibi Türkçe'yi de iyi bilmiyordu. Kitap reddedildi. Basılamadı. Halbuki **Orhan** eserden **Witting**'in adını da silip kendi adını koymuşmuş. Bunu da sonra **Witting** öğrenmişti. Orhan tıbbın ilim kısmında sıfırdır. Yalnız ameliyat yapar, yapa yapa eli iyi alışmıştı. Bu sebeple sade kasap halindedir. Derslerinde dahi bir şeyler söyleyemez. Hâlâ böyleymiş. Meşrutiyet oldu. İttihatçılar devrildiler. **Nazım Paşa** Harbiye Nazırı oldu. **Nazım Paşa** ile sevişirdik. Arasına beni evine davet ederdi. Akşam beraber içerdik. Bir gün bana haber yollamış. Harbiye Nezaretine gittim. Dedi ki: "Sana bir şey soracağım. Sen Gülhane'de çok bulundun. Sana sormadan yapmayayım dedim. Orada bir **Witting** var. Hastahanenin müdürü. Çok cahil ve çok kötü adammış...tir edeceğim" Derhal dedim ki: "Bunu sana

Süleyman Numan ve **Orhan** mı söyledi?" Bir taaccub hali alarak "Nerden biliyorsun?" dedi. "Kimseden işitmedim; fakat bilirim" dedim. "Nasıl?" dedi. Ahval ve macerayı anlattım ve : "**Witting** çok iyidir. Türk tıbbına büyük bir hizmet etmiş çok hekim yetiştirmiştir. O oranın direğidir. Gittiği gün yıkılır. Almanlar varken orası saat gibi işlerdi. Yılda bir defa Almanya'ya tatil geçirmeye giderler, idareyi **Süleyman Numan** ve emsaline bırakırlar, idare derhal çorba olurdu. Bunlar bunu onun yerini almak için yapıyorlar. Tezvirdir. Sakın yapmayınız! Bu güzel hastahaneyi yıkmayınız" dedim. Teşekkür etti ve: "İsabet oldu ki sana sordum" dedi. Yapmadı. İşte benim Gülhane'yi terkime sebep olan **Witting**'i ben böylece yerinde bıraktım. Bir millete çok iyilik etmiş bir müessesenin yıkılmasına mani oldum. Bizde hakiki tıp bu Gülhane ile başlamıştır. **Witting** ölmemiş olsaydı bu vakayı kendisine söylemek istiyordum. O vakit söylemeye tenezzül etmedim. Doğrusu **Witting**'i âdi huylarda görüyordum. Nemelazım!..Bu şahsi iş değildi ki; Türk'ün bir müessesesi meselesiydi. Bu vakayı ona söyleyebilseydim kâfi bir intikam olacaktı. Ne kadar olsa hocamdı, bu kadarı kâfiydi.

Nazım Paşa öldürüldükten sonra **Süleyman Numan** bu sefer **Enver Paşa**'ya çattı. Çok kalles adamdı. Bu esnada bir çok defa bana geldi. İlla beni İttihatçılarla banşıp uyuşmaya zorladı ve **Enver**'le görüştürmek istedi. Kabul etmedim. Nihayet ben hudut harici sürüldüm. Avrupa'da idim. **Süleyman Numan** Askeri Sıhhiye Reisi olmuş, **Enver**'i kandırmış. **Witting**'i İstanbul'dan defettirmiştir. Yıllarla uğraştı. Sonunda istediğini yaptı; fakat müesseseyi de yıktı.

Biz Hürriyet ve İtilaf Fırkası tesis edince **Orhan** fırkaya girmek istemiş. Merkezi umumi içtimasında teklif ettiler. Reddettim.

Artık biz tıbbiyede Emraz-ı Dahiliye muallim muavini idik. O vakit **Cemil Paşa**'da imtihan olup şahadetname almayınca kimse resmen operatör addolunmazdı. Müracaat ettim. **Cemil Paşa** bana bir Jenuvarom ameliyatı yaptırdı. Bir askeri baytar talebesi idi. Çarpıklığı o kadar çoktu ki, ayakları adeta tam bir daire halin-

deydi. Ben yaptım. Cemil Paşa baktı. Şahadetname verdi. Bu talebe sonra zabıt olmuş, ordularda dolaşmış, birkaç defa rast geldim. Her görüşümde elimi öperdi. Dimdik, kusursuzdu.

HEKİMLİK HATIRALARI

Şu da hatırıma geldi:Gülhane'de bir gün bir Harbiye talebesine ameliyat yapıyordum. Kloroform verdik. Ameliyat bitti. Koğuşa naklettirdim. Yatağa yatırttum. Uyanıyordu. Söylenmeye başladı. Abdülhamid'e ağız dolusu küfrediyor, hürriyet şiirleri söylüyordu. Telâş ettim. Genci sevdim ve biri jurnal eder, mahvolur diye korktum. Hemen herkesi koğuştan çıkardım. Kloroform tuhaftır. Çok hastalar uyurken, uyanırken neler söylerler?!..Eğlenceli bir şeydir. Böylelere çok gülerdik. Sonra çocuğa söyledim. Çünkü her taraf hafife idi. En rağbette olan sanat casusluktu. Bununla en âdi adamlar birden büyük mertebelere ererdi. İhbar eden olursa şöyle söylersin, biz de öyle söyleriz gibi tedbirler öğrettim. Bu çocuk da zabıt olmuş, rastgeldikçe zorla elimi öper, hem ameliyatla, hem bununla iki türlü hayatımı kurtardın derdi.

Tıbbiyede muallim muavini olarak derse devam ediyordum. Muallim söylüyor. Ben de talebe gibi dinliyordum. Sade yanında oturuyordum. Sanatım ise bu. Pek sıkılıyordum. Ne yapmalı düşünüyorum. İkinci sene idi. Salih Bey:"Bu sene Cihaz-ı Teneffusi'yi sen talebeye taktır et!" dedi. Sevindim. Hiç olmazsa bir iş yapacağım. Başladım. Laboratuarda preparasyonlar yapıyor; mikroskop, âletler, hatta kâh hasta ile dershaneye geliyorum. Hem söylüyorum, hem gösteriyorum. Talebede pek alaka uyandı. Dikkat etmeye, başıma dolmaya, hatta başka sınıflardan da derslerinden kaçıp benim dersime gelmeye başladılar. İyi muvaffakiyetti. Zavallı talebe henüz böyle şey görmemişti. Bir gün Salih Bey bana sert sert dedi ki:"Sen artık ders verme!" şaşladım. Böyle bir şeye maruz kalacağım hiç aklıma gelmemişti. Belki mafevklerden takdir gelmesi lâzımdı."Niye?" dedim. "Ben emrediyorum. Öyle.." dedi. Durdu ve söyledi:"Başına talebe doluyormuş...Ben hoca iken sana yakışır mı?" Utanmadan bunu da söyledi. Akılsız

muvazenesiz, sinirden ibaret ve huysuz bir adamdı. Öf..Neye uğradık?!.. İş anlaşıldı. Herif haber almışmış bizi çekemedi. Bizim ders de bitti. Bu adama ben bilakis dalkavukluk değilse de pek suyuna giderek muamele ediyordum. "Cahil ama ne yapalım mafevkimdir" diyordum. Bunun türlü halleri vardı. Bu adam kadın gibiydi. Pek korkaktı. Biraz lodos olsa Haydarpaşa vapuru ile İstanbul'a geçmekten korkar, araba ile Üsküdar'a geçip oradan biner, beni de beraber götürürdü. Çünkü yolda hırsızdan korkardı. Artık arabada neler yapardı. Bana: "Kalk, bu tarafa eğil, o tarafa otur" der durur dudakları güverir, beni arabada bir kayığın safrataşı gibi kullanırdı. Ses çıkarmaz, tahammül ederdim; ama sıkıntıdan canım burnuma gelirdi. Ben buna nazaran tamamiyle aksi ahlakta idim.

Ne ise **Cemil Paşa** benden seririyatında teşrih-i marazi ve diğer tahliller için bir laboratuvar istedi. İdareden beş lira aldım. Bu para ile amele gibi çalışarak iyice bir laboratuvar yaptım. O vakit tıbbiyede müdür **İzzet Paşa**'nın kardeşi süratle Miralay olmuş, genç **Esat Bey** idi. Zülüflü **İsmail Paşa**'nın hısımlı, o sayede büyümüş nüfuzlu itibarlıydı; fakat iyi adamdı. Kimseye fenalık yapmazdı. Jurnalcilik etmezdi. Bilakis herkese hoş muamele ederdi. Laboratuvarı gördü. Bu para ile bunu nasıl yaptınız diyerek hayret etti. Yanıma, bir de talebe verdiler. Artık **Cemil Paşa**'nın kuplarını yapıyordum. Bu iş bana keyif verdi. Mektepte ortopedi dersi yoktu. **Cemil Paşa**'ya söyledim. Pek iyi dedi. Onun ve **Esat Paşa**'nın yardımcılarıyla ortopedi dersi tahsis olundu ve bu derse muallim tayin ettiler. **Salih Bey**'den kurtuldum. Hem de kendi sevdiğim sanatıma, ihtisasıma kavuştum. **Cemil Paşa** seririyatında bana bir koğuş ayırdı ve salı günleri için de ameliyathanesini bana tahsis etti. Hem talebeye ders veriyordum, hem de haftada bir defa ameliyatlar yapıyordum. Laboratuvar da çalışıyordum. Bilhassa korselere ehemmiyet veriyordum. Çünkü mektepte henüz hiç bilinmiyordu.. Gidiyordum. Fincancılar içinde gamalaka, Saraçhanede keçe arıyor, buluyordum. Artık alçıdan, keçeden, selüloidten korseler de yapıyordum. Derhal bir de "Fenni cerrahi-i ortopedi" adlı ve resimli bir eser neşrettim. O vakte kadar ortopedi hak-

kında Türkçe bir eser yoktu. Maatteessüf benden sonra da hâlâ bir yenisi yazılmamıştır.

Mektepte doktor **Saim Ali** ile pek arkadaş olduk. Talebelikte bizden bir sınıf sonraydı. Mektebe teşrih-i marazi muallimi olmuştu. Pek zeki, çalışkan, filozof ve derviş halli, ahlâklı ve birçok meziyetleri olan bir adamdı. Hele sözleri pek nükteli ve kendisi de latifecidir. Çok sevdim ve çok iyi arkadaş olduk. Ekseri onunla konuşurdum.

Bir gün Tıp talebesinden biri bana on altı yaşlarında bir kız getirdi. Muayene ettirdi. Kızın boynunda sıra ile beş-altı tane sıracı nedbeleri vardı. İkisi de delinmişti. Talebe buna "Ameliyat yapınız. Hemşirem" dedi. Vakit tayin ettim. O gün geldiler. Henüz bir muavinim yoktu. Kıza eter verdirmek için iyi bir doktor lazımdı. Aradım kimseyi bulamadım. **Cemil Paşa'nın** yanında dev gibi iri, uzun, pos bıyıklı biri asistan vardı. Bunun mektepte adı "Şaro" idi. En cahil ve meziyetsiz talebelerden biriydi. Bir iltimasla **Cemil Paşa'nın** seririyatına asistan olmuştu. Bir şey yaptığı, bildiği yoktu. Sade hastaların yaralarını tımar ederdi. Yani tımar diye perişan edirdi. Baktım, yalnız o var. Naçâr "Gel, eter ver!" dedim. Eter verdi. Hasta uyudu. Hastanın kardeşi talebe de hazır. Bakıyor. Gerdanın bir tafından öbür tarafına kadar büyük bir şak yapıp fistülleri bezleriyle beraber kaldırdım. Daha birkaç ayrı bez var ve kimi derinde. Operatörlükte bir şey var, alışkın adam derhal anlar; kestikçe kan gelir. Gelmeyince derhal kalbin durduğu, anesteziye bir arıza olduğunu bilir. Baktım kan gelmiyor. Baktım nefesi yok. Dinledim kalp durmuş. Başımı kaldırıp Şaro'ya baktım. Hâlâ maskeye şişeden hem de su gibi eter döküyor. Bunu görünce kendimi kaybeder hale geldim. Koca şişe boşanmıştı. Demek tıbbî miktarı çok geçmişti. Zaten yaşı küçük, nahif bir kızdı. Hemen şişeyi elinden aldım. "Ayı" dedim ve "öldürdün!" yaygarasıyla bir tokat atarak herifi dışarı attım. Hizmetçilere acele bütün pencereleri açtırdım. Bunları vakit kaybetmeksizin ani yapmak lazımdı. Âdetâ bunları bir anda yaptım. Geldim hastaya sun'î teneffüs yapacağım. Talebe kızın üstüne kapanmış "Ah, sevgilim gittin" diyor. *Yarasının üstüne boynunu koymuş. Al bundan da...Vakit*

kaybetmeden teneffüs yapacağım, çocuğu kaldırmak istedim, imkânı yok. Feci bir manzara daha. Bereket versin böyle vakalarda soğukkanlılığımı kaybettiğim yoktu. Şaşırıp kalmam. Tedbir ne ise ona müracaat ederim. Hem cezrisine tevessül ederim. Bu halimden memnunum. Hâlâ böyledir. Hemen talebeyi tutup şiddetle çektim ve hizmetçilere "Bunu da dışarı atın. Kapıyı kilitleyin!" dedim. Derhal yaptılar. Parmaklarımı daldırıp kızın kaburga kemiklerini sadrım aşağı kenarından yakaladım. Kuvvetle bir çekiyor, bir indiriyorum. Dil çekerek, hatta kol hareketleriyle teneffüs-ü sınavi hükümsüz gibidir; en iyisi budur. Bir çeyrek devam ettim. Biraz sonra yine dinledim yok. Âdeta ümidimi kestim. Bırakacaktım. Dedim hiç olmazsa yarım saat devam etmeli. Yine başladım. Bir aralı bıraktım. Teneffüs biraz kendi kendine devam edip yine durdu. Bu ümit verdi. Kalbi dinledim. İki defa vurdu, yine durdu. Daha büyük bir ümitle devam ettim. Teneffüs ve kalb daha ziyade hareket etti. Bıraktım biraz sonra yine durdu. Yine başladım. Hasılı hasta canlandı. Muhakkak bir ölümden kurtuldu. Ben de kan-tere batmıştım. Ferahladım. Ameliyata devam ettim. Artık ibtidali his yapmadım. Biraz bağırdı. El ve ayaklarını sıkıca tutturdum. Ameliyatı ikmal ettim. İnce bir iplik ve dikişle dikkatle diktim ki; kızdır, hem de güzel bir kız, yerinde fena bir nedbe kalmasın.

Meğerse kız talebenin kardeşi değil, nişanlısıymış. Sonra evlendiler. Sekiz-on yıl sonra gördüm. Kızın gerdanında ameliyattan hiç bir eser yoktu. Çünkü şakki gerdanının bükülecek yerine getirmiştim. Zamanla da belirsiz hale gelmiş. Gerdanının tabii büküntüsü gibi duruyordu.

Bu bana ders oldu. Bir daha ömrümde ameliyat yaparken hastanın akrabasından hiç birini ameliyathaneye sokmadım. Buna mutlaka riayet edilmelidir yoksa şaşırıyaydın ve hatta korksaydım da talebeyi o vakit dışarı atamasaydım o şefkat diye bana yapılacak şeyi yaptırmayacaktı. Hasta giderdi. Nitekim bir defa da bir dostum "Hiç ameliyat görmedim. Bir defa sizin ameliyathaneye gelip göreyim" dedi. Bir gün geldi. Haber verdiler, içeri aldır-dım. Ben de bir adamın yüzünde kanser olmuş, onu çıkarıyor-

dum, Buruna, göze ve kemiğe sirayet etmiş, onları çıkardım. Kemiği de çekiç ve taşçı kalemiyle vura vura yontup hasta kısımları kaldırıyordum. Bizim dost birden küt diye yere düşmüş, bir telâş. Baktım yerde. Bereket versin muavinler ve hizmetçiler vardı. Onlar kaldırıp meşgul oldular. Yoksa ameliyatı bırakıp ona bakmak lâzımdı. Hâsılı ameliyatlara hastanın adamlarını, akrabalarını, hekim olmayan birini almamak kaidedir.

Bir aralık **Necmeddin Molla**'nın kayınvalidesi midesinde rahatsız olmuş, **Cemil Paşa**, **Süleyman Numan**, **Kadri Paşa** ve emsali o vakit itibarda ne kadar hekim varsa bakmışlar, basit bir mide rahatsızlığı demişler, ilaç vermişler; fakat fayda vermemiş. Bir tanesi de midayı yıkamış, onunla şifayab edeceğini söylemiş; fakat boruyu sokmasını iyi yapamamış, kadının ağzından kanlar getirmiş. O vakit Beyoğlu'nda **Torkumyan** adında bir Ermeni meşhur doktor da vardı. Ona da göstermişler, olmamış, bana haber yolladılar. Gittim, baktım, pilörde bir müteharrik ur vardı. **Necmeddin Molla**'ya kanser olduğunu söyledim. İnanmak istemedi; "Canım, bu kadar hekim gördü" dedi. "Bu hekimleri, istersen daha başkalarını da topla! Konsülte yapalım. Ben onlara göstereyim" dedim. Topladı. Bunlara tümörü elimle tutup gösterdim. Hepsi de "Evet! kanser" dediler. Aile telaş etti. Çare ne dediler. Ameliyat dedik. **Cemil Paşa**: "Bütün midayı çıkarmak taraftarı olduğunu ve bunun da ağır bir ameliyat olup muvaffakiyeti az olduğunu" söyledi. Ben yalnız bir Enteroanastomias ile hastanın daha üç-dört yıl yaşayacağını, rahat edeceğini, bunun da büyük bir kâr olduğunu, midayı çıkarmak muvafık olmadığını iddia ettim. **Cemil Paşa** mide bağırsağa dikilerek ancak altı ay yaşayabileceğini söyledi. Ben dört yılda ısrar ettim. Artık ailenin bana itimadı da pek artmıştı. Hastayı Haydarpaşa'ya **Cemil Paşa**'nın kliniğine naklettik. Ameliyatı yaptık. O yaptı, ben yardım ettim. Ben hastahane de yatıp hastaya baktım. Hasta akşama kustu. Fena bir şey. hemen midayı yıkadım durdu. Sabah oldu. Hastanın kalbi fevkalâde zayıfladı. Muayene zamanıydı. **Cemil Paşa** geldi. Nabzı gördü. Odadan çıkınca bana "Gidiyor" dedi. "Niye? Bir şey yok" dedim. "Muhakkak ölecek" dedi. Ben: "Ölmez, kurtaracağım" de-

dim."Mümkün değil" dedi. Başka işlerine baktı. Şırınga için dijitalin istedim. Mektepte yoktu. Hanımın oğlu da mevcuttu. Onu aldım bir arabaya bindim. Süratle Kadıköy'üne gittim. Eczaneleri dolaştım. Birinde buldum. Dört nala geldik. Hemen bir şırınga yaptım. Bir saat sonra bir daha yaptım. Öğleden sonra nabızı düzelmeye başladı, keyiflendim. Akşam iyi oldu. Öbürsü günü **Cemil Paşa'yı** kapıda bekledim. Beni görür görmez:"Öldü değil mi?" dedi. "Buyurun, görün!" dedim. Şimdi doğrusu marifet gösterir bir gururlu tavrım vardı. Hastanın yanına girdi ve nabzına baktı. Tamamiyle normal buldu. Hayret içinde kaldı. Dedi ki:" Bu bir miracedir. Benim ameliyattan sonra ne vakit hastalarım böyle kalb zaafı geldiyse öldüler. Hele iki meme istisbali yaptım. Bunlar da böyle gitti. Hâlâ acırım. Sen ne yaptın da bunu kurtardın?" "Söyliyeim Allah yapmıştır" deyip şaka ettim. "Yok, şakayı bırak, ne yaptığını söyle!" dedi. Dijitalini anlattım. Ölmüş hastalarına teessüf etti."Böyle kolay bir vasıta varmış" dedi. Sade onun değil çok hekimlerin elinde böyle bir çok hastalar gitmiştir. Bilmem bir de benim talihim mi vardı. Hemen umumiyetle muvaffak olurdum. Bir tedbirim vardı şifasız şeylere katıyyen el sürmezdim.

Hastaya kışından yiyecek, deri altından fazla miktarda zeytinyağı ta'kim edip şırınga, memesinden sına-i serum şırınga ederek de öyle besledim ki on gün içinde hem de biraz şişmanlayarak hastahaneden hanesine nakledildi.

Bir gün Necmeddin Bey mektebe geldi; Binbaşılığımı tebrik etti. Mabeyne gitmiş, Padişah'a terfiimi arz etmiş, irade çıkmış. Binbaşı oldum; fakat o vakit bir usul vardı. Bir çok terfiler olurdu; bu terfiler çoğunun tahsisatı sonradan verilmek şartıyla idi. Bab-ı Seraskeri bizimkini de bu kadroya sokmuş. Meşrutiyet'e kadar Binbaşı maaşı alıp da bu rütbeden istifade edemedim. **Necmeddin Bey** dedi ki:"Sana bütün ailece minnettarız. **Cemil Paşa'ya** teşekkür ettimdi. Bana teşekkür etmeyiniz. **Rıza Nur'a** ediniz. Hastanız sırf onun dirayeti ve gayretiyle kurtulmuştur. Ben de terfiini padişahıtan rica ettim. Seninle iftihar ederiz" **Cemil Paşa** böyle söylemiş ve bu kadirşinaslığı yapmıştır. Bu kadın melek gibi bir

kadın, kadınlığa numune idi. Sessiz, halim, pek namusluydu. Ri-
vayet ederler ki bir gün karşı söylememiştir. Hatta ateşli, hasta ol-
duğu vakit evinin işini görür, yemekleri hazırlayıp yatağa girer-
miş; fakat akşam olunca kocası gelmeden yine yataktan kalkar,
sağlam gibi oturmuş. Sebebi kocası hastalığını anlar da üzülr
diye imiş. Hey mübarek kadın! Türk'te artık kaldımı ki...Ameli-
yattan sonra dört yıl yaşadı. Hazmı düzeldi. Şişmanladı. Şen ve ra-
hat bir zaman geçirdi. Nihayet hastalık her tarafa mestaslar yaptı.
Kendisine ağrı duymasın diye ikide bir morfin şıngısı yaptım,
böylece öldü.. Fakat ameliyattan sonra ömrü dört yıl uzamış oldu.
İttihatçılar beni Cemiyet-i Hafiye meselesinden hapsedtikleri va-
kit bu kadın durmamış. Necmeddin Molla'yı sevketmiş, o da Ta-
lat, bilhassa Selanikli Rahmi vasıtasıyla Merkez-i Umumide be-
raatime karar verdirerek beni kurtarmıştır. Vakıa ben bunlardan
hiç para almadım. Sade bir dostluk idi. Yalnız iki de bir beni yeme-
ğe çağırırlardı. Derler ki; iyilik et! Birgün mükâfatını görürsün.
Doğrudur. Böyle hayatımda bana birçok iyiliklerimden iyilikler
kalmıştır. Vakıa şu da var:İnsan iyilik ettiğinden kötülükte görü-
yor. Bu da doğrudur. Böylesini de çok gördük. Fakat bende bu
bapta hasıl olan kanaate göre her ne ihtimalde olsa iyilik etmek
kârlıdır. Hem de bu insanın şerefidir. Şu politika hapsinden kurtu-
luşum, işte neyin neticesidir. Kurtulmasam belki bütün hayatım
sönecekti.

CİZVİT OLAYI

Her yıl mektep muallimlerinden Beyrut'taki Amerikan
ve Fransız cizvitleri tıbbiye mekteplerine bir mümeyyiz heyeti
gönderiliyordu. Bu mümeyyizler talebeyi kâmilan imtihan
ediyor, çıkanların şahadetnamelerini mühürlüyordu. Bu su-
retle diplomaları bizim mektepten gibi mer'i oluyordu. Yoksa
Collegium imtihanını geçirmeleri lazımdı. O vakit Türkiye'de
ecnebi doktorlar collegium imtihanını vererek hekimlik ede-
bilirlerdi. Bu bir kapitilasyondur. İmtihan da sudan olurdu.
Çünkü sefaretler himaye ederlerdi. Böylelikle nice kara cahil-

ler mezuniyet almışlar, Türk'ün sıhhatini kemirmişlerdir. Bu bende dert idi; nasib oldu; Lozan Muahedesi'nde murahhas oldum, ecnebi hekimlerin Türkiye'de hekimlik edememesini muahedeye koydurmaya muvaffak oldum. Bu defa muallimlerden Aristidi Paşa ve Fil Ahmed ile beni gönderdiler.

Hazırlandık. "Yarın müfettiş paşa hazretlerine arz-ı tazimata gideceğiz. Bir emirleri olur. Sen de gel!" dedi. Müfettiş Paşa **Zülüflü İsmail**'di. Bu adamın yüzünü görmeyi hiç istemiyordum. **Abdülhamid**'in başhafiyesiydi. Adından iğrenir, tüylerim ürperirdi; fakat zaruriydi. Gittik. Erenköy'ünde muhteşem bir villa. Bahçede bizi kabul etti. Oturun emri üzerine oturduk. Arkadaşlarım elleri göğüslerinde ve sandalyeye yarı oturmuş. Hep "Evet efendim" diyorlardı. Şu oturuş tuhaftı. Bunlar askerdi. Rütbeleri büyüktü. Hemen hep o söyledi. Bir aralık "Şam'da bir sıhhiye müdürü var. **Milashlı İsmail Hakkı**. O Efendimiz'e haindir. Bir rapor yazıverin de icabını yapayım" dedi. Onlar başüstüne dediler. Benim ise içim türedti. Bu ne cinayetti!.. Aynı zamanda bu hiç tanımadığım müdürce muhabbet bağladım. Hem acıdım. Ben hiç bir şey söylemiyordum. Ve uzağa oturmuştum. Bana: "Sen hiç bir şey söylemiyorsun" dedi. Yine söylemedim. Konuştuğumu istemese gerek. Ben rütbedekinin onun huzurunda konuşmak haddi miydi. Ancak benden de "Evet, efendim, kerem et efendim" leri işitmiyordu. Anlaşılan bu hoşuna gitmemişti. Bunu söylemek istiyordu. Ben artık iyice sıkıldım. Kalktım "Müsaade buyurursanız gideyim efendim" dedim. Pek kızdı. "Otur, yoksa benden hoşlanmadın mı? Senin hakkında zaten iyi fikrim yok" dedi. Korktum. Bir lokma ekmek parası alalım derken sürgüne gitmek işten bile deildi. Oturdum...

BEYRUT GÜNLERİ

Nc ise Beyrut'a vardık. Amerikan tıbbiyesinin imtihanlarını yaptık. Diplomalarını mühürledik. Temmuz idi. çok sıcaktı. Bir de Beyrut pek rutubetli yer. Akşamları otelde sandalyelere el sürülmezdi. Rutubetten el yapışırdı. Sıcaktan geceleri hiç uyku uyu-

yamadık. Gündüzleri mektepte hep buzlu limonata verirlerdi. İm-tihan bitince "Siz sıcaktan çok sıkıldınız. Sizi iyi bir yere götüre-lim" dediler. Arabalara bindik. Mahrut gibi ve yüksek bir tepeye çıkmaya başladık. Tepenin etrafı oraya mahsus güzel çamlarla süslüydü. Tepeye vardık. Güzel bir otel. Üşümeye başladım. Üs-tüme iki yorgan örttüm. Bir uyudum. Tam yirmi dört saat. Bu uy-kunun tadını hâlâ unutmam. Deliksiz uyku dedikleridir. Tepeye giden yol da güzeldi. buraya "Promana" diyorlar.

Amerikan müessesesini gezdim. Mükemmel binalar. Mü-kemmel derslane, laboratuvar ve müzeler. Civarın cemadı, nebat, hayvan nesi varsa toplanmışlar; mükemmel mahalli bir müze yapmışlar. Burada operatör **Muallim Post** adında doksan yaşla-rında Amerikalı biri vardı. Pek büyük şöreti, güzel bir villası da vardı. Çok yıllar evvel beş parasız gelmiş, **hekimlik ile doksan bin altın-servet peyda etmişmiş**. Beni ameliyatlarında bulundu-rurdu. Hâlâ tahta saplı cerrahi aletleri kullanıyordu. Eli yakışık-sızdı. Bir yara değiştirdi. İyodoformu eliyle alıp un, şeker eker gi-bi ekti. Böyle yaparmış. Üstüne de iyodoformlu gaz koydu. Has-tada bir takım araz varmış. Beyrut'ta bunları çok gördüğünü söy-ledi. "Nedir?" dedim. Anlattı. Anlattığı şeyler iyodoformla tesem-müm alametleriydi. O bunları mahalli bir şey zannediyor!..Bu ka-dar iyodoform ekince elbet olur. Bir şu adamın haline baktım, bir de benim halimi ve fakrımı düşündüm.

Ben de bir ameliyat yapıp bu adama göstermek istedim. Ya-nımda bizim askeri hastahanenin sertabibi **Hayri Bey** vardı. Veli-aht **Reşat Efendi**'nin adamı diye buraya sürmüşlermiş. Sonra **Sul-tan Reşat** padişah olunca ona sertabib olmuştur. Cahildi; fakat iyi adamdı. O da teşvik etti. **Aristidi Paşa** ile **Ahmet Bey**'e söyledim **Ahmet:** " Olmaz" dedi ve sözünden dönmedi. Beni vaz geçirmeye çalıştı. Sonra **Aristidi**'yi de kendine uydurdu. **Fil Ahmed** opera-tör geçiniyordu. Kendisi varken ameliyatı o yapmayıp benim yap-mamı haysiyetine muzır görmüş olacak..Dedim ki:"Madem böy-le, siz yapınız!" Ona da yanaşmıyordu. Çünkü bir bıçak tutmasını bile bilmiyordu. Dinlemedim, yaptım, gösterdim. Bu hatta millî bir vazifeydi. Bizim de ameliyat yapabildiğimizi göstermeyi, hat-

ta evvela onlar istemeliydi. Dünya böyledir:Menfaat ve rekabet hissi her şeye galiptir.

Fransız tıbbiye, mektep ve müesseselerini de gezdim. Pek müthiş, kışla gibi şeylerdi. Fakat Amerikalılarınki mevkice de binaca da, işçe de daha yüksekti. Amerikalılar, Re'su Beyrut denilen yeri işgal etmişlerdi. Onlarınki (Küllie) diyorlardı. Arapça Darül Fünun demekti. Evvela oraya gelen bir Amerikalı birkaç yüz bin dolar vermiş onlar başlamışlar, sonra yine Amerikalılar birçok paralar vermişler bu hale gelmiş.

Bunlar bende merak uyandırdı;"Bu adamlar niye buraya geliyorlar? Bu kadar para sarf ve emek ediyorlar? Bunun bir hikmeti olmalı" dedim. Tahkikata giriştim. Meğerse bunların her biri burayı zaptetmek, ahaliyi Hristiyan yapmak istemiş. Mektep, hastahane ve emsali vasıta imiş. Yüreğim yandı. Bunları kimse, hatta hükümet bile bilmiyor. Fransız teşkilatı hele örümcek ağı gibi örülmüştü. Uzun bir zamanın mahsulüydü. Bugün görüyoruz ki, gayeleri olmuş; Suriye ellerine geçmiştir. Gayretim isyan etti. Bir rapor hazırladım. Fakat İstanbul'a gelince beni sürerler diye korkup veremedim. Çünkü "Bu adam siyasetle uğraşüyor. Muzırdır" derler. Makedonyada da Rumlar, Sırlar, Bulgarlar propagandalarını mektep, hastahane ile yapıyorlardı. Bunları orada görmüştüm. Bu işlerde müesseseler, hekim ve muallim gayet müessir unsurlardır. Türkler bu noktaya daima dikkat etmelidirler. Ordan Şam'a gittik. Ben Şam'a varır varmaz derhal gizlice mektebin müdürünün evine gittim. Onu başında dolaşan felaketten haberdar etmeyi bir vicdan vazifesi biliyordum. Dedim ki:"Sizi tanımıyorum; fakat hal ve keyfiyyet böyledir. Zülüflü'nün alcyhinde bulunduğu adam benim kanaatimce iyi adamdır. Siz de iyisinizdir. Bu da beni buraya sevketti. Bu iki adama çok riayet edip gönüllerini alınız. Hakkınızda iyi bir rapor yazdırınız" dedim. "Pekiyi!" dedi. Sevindi. Hakikaten onların hizmetlerine mektepten birkaç hizmetçi tayin etti. Kendi de onlara bir uşak gibi hizmet etti. Ameliyat meselesinden arada dargınlık olmuş, ben ayrı bir otele inmiştim. Ne ise imtihanları yaptık. Şam tıbbiye mektebinde muallim olarak sınıf arkadaşlarımda vardı.

Bunlarla Şam'ı gezdim. Hakikaten cennet gibi bir yer. Sular, bahçeler bol. Kayısı vaktiydi. Yirmi sekiz türlü kayısı olduğunu söylediler. Türü nefisleri vardı. **Fil Ahmed** o kadar kayısı yiyordu ki ishale tutuldu. İstanbul'a dönünceye kadar kurtulamadı. **Selahaddin Eyyubi'nin** türbesine gittim. Dar bir sokakta; kendisine hiç lâıyk olmayan bir türbe. Pek ufak ve âdi bir bina. Daha birçok yerleri gezdim.

Bu halkta izzet-i nefis hiç görmedim. Ahlâk pek zayıfmış. Para ile her şey olurmuş. Şam tarihinde de ahlâksızlıkla meşhurdur. İslâm tarihinde İslâmiyette fitne ve fesat ocağı sayılır. Timurlenk de bu halkın ahlâksızlığını söylemiştir. Tarihde Şam'da pek çok harpler, bunların neticesinde yağma ve ırza tecavüzler olmuş. Şam, efendiden efendiye geçmiştir. İhtimal bunlar bu halkı fesada uğratmış, haysiyetsiz etmiştir. Şam'da bir meşhur âdet de varmış, kıra kadın götürüp eğlenirlermiş. Buna "Sahra" derlermiş. Bana da göstermelerini arkadaşlara çok rica ettim. Vaaddettiler, hazırlıyorlardı. Döndük, göremedim.

İstanbul'a geldik. Biraz sonra Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye Şam sıhhiye müdürü **Milaslı Hakkı**'dan bir jurnal gelir. Bunda **Rıza Nur**'un devlet esrarını ifşa ettiği söylenir. Yani **Hakkı** benim ona hakkında rapor verilmesi emrini söylediğimi ihbar ediyor. Hayretler içinde kaldım. Ben bu adama ne ettim, o bana nasıl mukabele ediyor!..Bu doktor meşhur **Milaslı Hakkı** denen munfasıl yazı icad ederek bir şeye yaramayan şeyler yapan adamdır ki, sonra ben sıhhiye vekili iken gelip benden memuriyet istemiştir. Ben ise onu memuriyetten azlettim. Bu şahsi bir intikam değildi. Buna asla tenezzül etmemişimdir. Ancak fenalığını bizzat biliyordum. Hekimliği de pek zayıf kimsedir.

Fil Ahmed aleyhine "Fil ve ebabil" hakkındaki ayeti tutturarak bir şiir yazdım. Öfkemi bununla aldım. Ben **Necmeddin Molla'nın** kardeşi **Esat Bey**'in pek samimi arkadaşıydım. Çok iyi adamdı. Pek sevişirdik. Beraber çapkınlık ederdik. Bir akşam onun Kızıltoprak'taki köşkündeydim. **Fil Ahmed** komşu imiş. Oraya gidelim dedi. Gitmem dedim. Zorla beni götürdü. Çünkü **Ahmed Bey**'in çocuğu hasta imiş. "Nezlesi var. Bir de sen bak" de-

di. Baktım, boğazı burnu bembeyaz difteri. Son devreye gelmiş. Sanki babası hekimdi. Derhal serum getirttim. Yaptım sabahleyin de yaptım, kurtuldu.

Mektebe hitan hakkında bir lâyihe verdim. Hülasesi şudur: "Müslümanlık bunu sünnet kılmış. Her müslümana bu yapılıyor. Bu halde her yıl yüz binlerce insan sünnet oluyor. Bu bizce büyük bir meseledir. Halbuki sünnetler cahilane yapılıyor. Bu yüzden arızalar, hatta vefatlar oluyor. Bir mektep açıp orada sünnetçi yetiştirmek zaruridir. Bağ budamak için Erenköy'ünde mektep açılmış da bunun için istemez mi? Bu daha mı kolay; daha mı hafif? Halbuki bununla insan budanıyor" dedim. Kim anlar, kim dinler?. Hasır altı olup gitti. Meşrutiyetin ilk yılında neyse bir hitan mektebi açtılar. İttihatçılar bana kızgındı. Oraya beni muallim ve müdür yapmak lâzımken şimdi mebusluk eden Nureddin Ali'yi koydular. O da benim Fenn-i hitan kitabını almış, ondan ders okutmuş. Birgün bana geldi. Bu kitabı okutuyorum. Bazı yerlerini anlayamadım. Anlat dedi. Anlatıverdik. Hale bak! Bu kadar şahsi garaz daima devlet, millet menfaatinin üstünde durmuştur. **Ben varken Hitan mektebine müdür ve hoca kim olabilir-di..**

Gülhane'de ameli çalışmadan kitaba lüzumu kadar vakit bulamazdım. Mektepte ise ameli sa'y pek azdı. Vasıta yoktu. Bu devirde tubbi kitaplara istediğim kadar çalıştım.

Artık memleket ahvalini görüyor, dayanamıyor, yine canım politikaya başlamak istiyordu. İnkılap zamanlarında yaşayanlar bundan kurtulamaz. Sabit olamazlar. Hal, vukuat fırtınaları onları ordan oraya atar. İşte meselâ ben politikadan, edebiyattan hekimliğe döndüm, uzun zamandır yalnız bununla meşgul oldum. Politikayı unutmuştum. Şimdi yine politikaya dönmek arzuları başladı. Hukuka heves ettim. "Şu nedir, hiç olmazsa, umumi bir surette öğreneyim" dedim. Hukuk mektebinin ders programını aldım. Ona göre mevcut kitapları kâmilten topladım. Avrupa'dan da o vakit en muteber olarak hukuku esasiye, hukuku idare, maliye üzerine mevcut eserleri, bir de eski Yunan ve Roma tarihi ile Yunan mitolojisine ait üç büyük eser getirttim. Bunları okuyacağım, hem de

hukuk mektebine devam edecektim. Arası biraz geçti Beni Galata'da Avukat **Baha** ile **Manyasizade Refik Bey**'in yazıhanesine götürdüler. Yeniden İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ithal ettiler. Selanik'ten gelmiş bir zabıt tabanca ve bıçak üzerine yemin ettirdi. Meğerse Rumeli'de teşkilat kuvvetlenmiş imiş. Göz hekimi **Esat Paşa** da bu cemiyete o aralık girmişti. **Baha** ile ahbap olduk. Aradan bir kaç ay geçti, Meşrutiyet ilân olundu.

RIZA NUR'UN HEKİMLİK HAYATI VE TECRÜBELERİ

Hekimlik hayatı...Bu hayat 1317'den 1324 yılına kadar yaşadığım hayat, bunda zevkler, heyecanlar, kederler, yasalar, eza ve cefalar, şerefler, nükteler doludur. Üzerinde çalıştığınız şey insan ve hastadır. Gece-gündüz hasta görürsünüz. Hasta muzdariptir. Ümitsizdir. Kâh ağrılar içinde çırpınıp, bağırır, yerlerde yuvarlanır. Kâh bitaptır, kımıldayamaz. Kâh inim inim inler, ağlar, imdat ister. Hasta ekseriyetle pistir. İrinler, pislikler, sidikler içindedir. Bir kısmı fenakokar. Bir kısmında iğrenç ve korkunç urlar, yaralar vardır. Bu manzaraları görür durursunuz. Hasta korkunç bir şeydir. Yaklaşan insanın hayatını tehdit eder. Onlar hayata kasteden korkunç mikropların fıskiyeleri gibidir. İşte böyle bir muhittesiniz. Bu hal insana, hele hisli insana elim bir surette tesir etmektedir, derdim: Bizim tiyatrolarımız, hasta salonları, güzel manzaralarımız bunlar. Hekimin musikisi, hergün dinlemek mecburiyetinde olduğu nefha inleme, ağlama, meded feryadlarıdır. Ye's gelirdi. Hekimlikten çıkmak isterdim. Bu hallerde nevrastenik olduğum anlar olmuştur. Derdim ki hekim içtimai sınıfların en kara bahtlısıdır. Kendime acırdım.

Sonra kazurat, sidik, balgam, türlü mülevves cerahatler kaddavralar daima tahlil ettiğimiz, muayene ettiğiniz şeylerdir. Bunlar zar-u aderde bizim çiçeklerimizdir.

Sonra hergün hayat tehlikesindesiniz. Hastadan, ameliyattan hastalık, mikrop alır, ölürsünüz. Öf!...Bu ne güç, ağır sanatmış derdim.

Sonra gündüz hastalar, pislikleri ve mikroplarıyla uğraş gece de kitaplarla çalış. Bu da zaruri. Kitapları bırakan hekimin hekimliği derhal geriler. Tıp alemi o kadar genişlemiştir ki Avrupa'da hergün yüzlerce tıbbi kitap, risale, mecmua ve tıbbi gazeteler çıkmaktadır. Daima yeni şeyler keşfedilmektedir ki bunları takip etmeğe mecbursunuz. Bu da yorucu bir iş. Hem de masraf kapısı. Bunları düşünür, yine hekimlik ne güç işmiş derdim. Halbuki pek bir kazancı da yok. İyi kazanan hekim var; bunlar Avrupa'dadır, bizde de üç- beş kişiye münhasırdır. Bu da o kadar bir kazanç değil. Hem de iyi bir muayenehaneniz olacak; on-yirmi yıl geçecek; meşhur olup para kazanacaksınız. Diğer hekimler umumiyetle " kût-ü lâ yemut" halindedirler. En iyi bir hekim de meselâ bir avukat kadar kazanamaz.

Kâh hasta genç, ölümü muhakkak. Sizden imdat bekler, ağlıyor; elde bir şey yok. Yüreğiniz parça parça olur. Sade bu azap sizi ezmeğe kâfi. Bereket versin hekimlerin çoğu zamanla taş yürekli oluyor. Bu duygulardan tecerrüd ediyor. Sanat bunu yapıyor.

Kâh hasta ümitsizliğe düşer, sizden yardım göremez. Size ağız dolusu küfür eder. Kâh hastanın, asabi bir hastalığı vardır; size küfürler, hakaretler eder, hatta tokat atar. Bunlara da eyvallah-tan başka bir şey diyemiyecsiniz. Bazı hasta delidir, sizi boğar. Mazhar Osman anlattı: Şişli'de bir hastaya çağırılmışlar. Bakmış, deli, lâzım gelenleri söylemiş çıkmış. Beş-on adım atmış. Biri arkasından gelip onu yere devirmiş, altına almış. Meğerse deli arkasından fırlayıp sokağa çıkmış, onu yere vurmuş ve üstüne çöküp dişi ile gırtlığını ısırılmış. Mazhar Osman diyor ki: "Bereket versin yakam devrik yaka, kolalı ve o vaktin modasına göre enli idi. Deli gırtlığı ısırarak için sert yakayı ısırdı. Böyle olmasaydı hançeremi kırmış geçirmişti. Ne yapayım artık daima böyle yaka takıyorum."

Bu kara levha içinde bazan bir hastayı tedavi, türlü emek edersiniz. İyileşir. O vakit onun yüzünde saf bir gülümseme belirir. Bu size işte cennet hayatı vaad eder gibi tatlı gelir. Keyiflenirsiniz. Hatta gurur duyarsınız.

Hastaların da çoğu huysuz olur. Size türlü lüzumsuz eza ederler. Neler yapmazlar?!..Keza bu kadar müthiş şeylerin mukabili olan vizitenizi vermezler. Dürüst bir surette evlerinden kovarlar, hastamızı öldürüyorsun diye bağırırlar. Üstünüze başka ve sizden habersiz hekim getirirler. Hekimlere ağır gelen şeydir. İla-cı yazarsınız; içirdik derler, içirmezler, sizi cahilane suallerle yorarlardı. İzahat isterler. Bu izahat öyle şeydir ki verilse de fayda yoktur. Hem derin ilmî şeylerdir, hekimden başkası anlamaz. Nasıl anlatabilirsiniz; fakat o illa ister. Bir hekimi bir daha gelmesin diye merdivenlere sabun sürüp inerken kaydırarak düşürdükleri olmuş. A kör olasıcalar! Bu hıyanetiniz nedir? İstemiyorsanız açıkça bir daha gelme! deyin. İstemeyince hekim gelmez ki..

Bu hususta hastaların da bazan hakkı vardır. Bazı hekimler var ki vizite çok alayım diye hastaya lüzumsuz yere çok gelir. Hatta hastalığı olmadığı halde hastasın diyenleri de olur. Bizim zamanımızda böyleleri pek azdı. Şimdi çoğalmış. Mısır'da bir Rum doktorun bir erkeğe yokken bel soğukluğun var diye tedavi ettiğini gördüm.

Bir de hekimlikte para almak çok gücüme giderdi. Parayı uzattıkları vakit yüzüm kızarırdı. Bu hak ve meşru idi, nedense utanırdım. Buna bir türlü alışamadım; fakat sonra Mısır'da başka hale geldim.

Hekim bir de halkın cehaletiyle cidal yapmak mecburiyetindedir. Biri gelir der ki: "Filan hocaya gittim, kocakarı ilacı yaptım, türbeye adak adadım. Olmadı, olmadı; efendim denize düşen yılan sarılır, bir de size geldim". "Al! İşte.. Herif sizi yılan yaptı. Hasta vardır ki gelir, "Neyin var?" diye sorarsınız "Sen hekim değil misin? Bil!" der. Al, belalar mübareği!.. Kadına anlatamazsın. Hasta olur ne sorarsan cevap veremez. Zaruri baytar yerine geçip at, eşek, yani tekellüm hassasından mahrum mahlûkat tedavi eder gibi tedavi edersiniz. Hasta olur, defterinize kayd için adını, yaşını sorarsınız. İtiraz eder, kayıttan korkar. Çok hastalar bizde yaşını bilmez. Bunlar ekseriyetle kadınlardır. Sorduğunuz vakit düşünür düşünür "ilk mevlidde" yahut "Şeftali çiçeğinde doğmuşum" der. babanız sağ mı? "Hayır öldü". Neden öldü? "Aaa, doktor, ben ne

bileyim. Eceli gelmiş ölmüş" der. Size bunu hem de böyle kinaye ve hakareti bir surette söyler. Hasta olur, ahval-i sabıkasını sordunuz mu büyük babasının babasından başlar, türlü lüzumsuz hikâyeler söyleyerek devam eder. Beş dakika, on dakika nezaket diye dinlersiniz, bakarsınız ki olmuyor, kısa suallerle işi bitirmeye çalışırsınız. O, suale cevap vermez ve size: "Dur anlatayım" der, malsallarına devam eder. Yarım saat olur. Sizin vaktiniz yok, onda ise vaktin kıymeti yok. Böyle şey duymuş değil ki.. Çıldıracağınız gelir. Hem de sizin hastalardan, kitaplardan başınız yorgun, böyle malâyaniye yer yok ki.. Akibetinde kabalık etmeğe mecbursunuz. Bu hastalar sinirli, bilhassa kadın hastalardır.

Sizi kışın kar yağarken gece yarısı sıcak yatağınızdan kaldırıp hastaya götürürler. Uykusuz kalırsınız. Hatta üşür, hasta olursunuz. Gitmeseniz kıyamet kopar. Bu âli sanat sıhhat işi derler. Fakat bunun yüksek meslek olduğunu bu esnada söylerler. İcabını yapmazlar. Yahu bir ekmekçi böyle bir zahmete uğruyor mu? Bazan da paranızı vermezler. İsteyince bu insani şey derler. Ayol, ekmekçi adam bedava ekmek verir mi? Bir cihetten de doğru. Bu insani yüksek bir sanattır; fakat hekime de öyle muamele etmeli ve bol para vermelidir. Buna gelince yok..

Bir takım kadınlarda bir hayâ hissi vardır. Karnını açın derirsiniz ve sıkılmasın diye başınızı öteye çevirirsiniz. Döndüğünüz vakit bakarsınız açılmamış. Açsanıza dersiniz yine durur. Böylelerine karnını açtırmak bir belâ olur. Ve yarım saatlik ömrünüzü yer gider. Halbuki bilâistina bir hasta muayene edileceği vakit mutlaka anadan doğma çırılçıplak soyamak, vücudunu kâmiilen görmek lazımdır. Bunsuz muayene eksik, bazen ise gayet yanlış olur. Buna bir misal söyliyeyim Birgün bana bir çocuk getirdiler. Bir ayağı bükülmüş, ankiloza benziyor. donunu çıkarttım. Eteğini de beline kadar sıyrdım. Ankiloz değil. Bu halde bir sinir dedim. İki gün sonra tekrar geldiğinde iyice soydum. Bir de baktım ki o tarafta koltuğunda büyük bir iltihab, abse var. Anası babası da habersiz. Tabii çocuk bir şey bilmez. Bunu yardım. Ayak da bir gün sonra düzeldi.

Sinop'ta kadın gördüm ki bir çuval içinde gibi idi. Yürür bir

şey ama içinde insan mı var, yoksa başka şey mi belli değil. Muayene edeceğim "Yüzünü aç göreyim" diyemedim. Kocasını yanıdaydı. Belki herif şüphe eder. Kolunu çarşafa iyice dolayıp uzattı. Nabzını bile böyle gösteriyordu. Böyle hastanın muayenesinden ne anlarsın? Hayvana bak, daha iyi. Çünkü o hiç olmazsa çıplaktır. Bu dertler, elemeler böyle vakalar binlercedir. Hepsini tesbit uzun iş. Çoğu cehalet ve iptidailik eseridir. Hem de bu halkın çoğu hekime düşman, insan öldüren, hastahaneleri mezbaha addeder. Bu da bir belâdır. Üstüne bir de hekimi umumiyetle dinsiz bilirler. Ona göre muamele ederler.

Hekim hastanın en şefkatli dostudur. *Vakıa* bazan da hastaların hakkı vardır; vicdansız, sade para düşünen hekimler de var. Bir de rekabet hissi ile hekimler ekseriya birbirini nakzederler. Tedavi çorba gibi olur. Hasta zarar görür. Hele konsültalar.. Teşhis ve tedaviyi ekseriyetle daha ziyade karıştırırlar.

Hastaların menfaati şundadır: Çok arayıp malumatlı ve vicdanlı bir hekim bulup daima ona bakurmalıdır. Sık sık hekim değiştirmek zararlıdır. Güç ve ihtisas meselelerinde bu hekim başkasını veya konsülta tavsiye eder. Konsülta kararını da bu hekim tatbik etmelidir. Hekimlerin yalnız ehil olması kâfi gelmez. Namuslu olması da behemehâl lâzımdır. Bu sanat incedir. Meselâ saata benzer. Saatçi sade bir toz kaçmış bir saate kırılmış dese inanmaya ve fazla para vermeye mecburuz. Bu da böyle.

İyi hekim hastahanelerde yıllarca çalışmış hekimdir. Sade okumakla asla olmaz. Hastahane ve laboratuvarlar hekimin tarlasıdır. Oradan yetişir. Hem yine daima bir hastahanesi olur. Hastahaneyi bırakan hekim de terakki edemez. Hekim ararken buna dikkat etmelidir. Sonra namusunu tahkik etmelidir.

Bir takım hastalar hekime düşman olur, düşmanlık eder. Bir kısmı da iyi olmuştur, dost olur. Daima minnettardır. Sinop Vilayeti halkı beni severler. Sebebi hekimliktir. Hele parasız baktığımdır. Başka memleketler ahalisinden de vardır. Âdeta her gittiğim yerde biri yanıma gelir yanaşır. Tanımam, çok zaman olmuştur. "Bana ameliyat yaptın. Hayatımı kurtardın" der, minnettarlık gösterir. Sinop'ta benim mebus yapılaşımına bu hekimliğin tesiri

büyüktür. Hakikaten bu halk için çok çalıştım. Meselâ bir defa vahim bir İspanyol salgını vardı. Şehir tûlen iki, arzen yarım kilometre kadardır. Bir başındaki hastaya çağırırlar, giderim. Orada iken öbür başındaki bir hastanın adamları oraya gelmiş beni isterler, giderim. Bir para da almam. Böylece gece-gündüz onbeş gün çalıştım. Bitab düştüm, ağzımdan kan geldi. Artık gelen hastaları reddettim. Eşrafagidip rica etmişler. Bunlar da sevdiğim **Rasim Bey**'i yolladılar. Geldi, gidip bakmam için rica etti. Tükürdüm. Kanı gösterdim."Artık yetmez mi?" dedim. Acıdı, bıraktı.

Sinop halkı benim hekimliğime o kadar iman etmiştir ki Lokman Hekim zannederler. Sinop'a gittiğim vakit bir günlük, iki günlük yollardan gelirler. Bir müzmin hastalığı olan bazıları başka doktora müracaat etmeyip beni gelsin diye aylarca bekler. Gün tayin ederim, hastahaneye yüzlerce dolarlar, tedavi ederim, ameliyatlarını yaparım.

Tuhaf bir vaka zikredeyim Mustafa Kemal ve İsmet'in devleti fena bir hale koyar zulümlerinden ve hayatıma kasd için bana kurşun atturmalarından kaçıp Paris'e geldik. Sinop'taki kütüphane ve çiftlik işi fena oldu. Düzeltmek için zevcemi Sinop'a yolladım. Onun Sinop'a geldiğini haber alan ve şehre beş saatlik bir köyde oturan iki köylü kadın gelip zevcemin misafir olduğu haneye varmışlar. Zevcemi sormuşlar. Göstermişler. Demişler ki:"Bizi muayene et!" Demiş ki:"Ben hekim değilim!" Demişler:"Etme!Uzun yoldan geldik, hastayız. Bize bak!" "Canım ben hekim değilim, nasıl muayene ederim" demiş. Buna cevapları şu olmuş:"Ayol sen Lokman Hekim'in karısısın . Bu kadar yıl berabersin. Elbet bir-iki şey öğrenmişsin. Bize yeter". Bu cahil ve saf kadınları güçlkle geri gönderebilmişlerdir.

Benim Sinop'a gitmemin yalnız bir zararı vardı. Sinop'ta dört-beş hekim vardır. Kârları dururdu. Bunlar sızlanırlardı.Hatta doktor **Ali** adında bir tanesi bundan dolayı aleyhime entrikalar yapmaya kalkışmıştı.

İnsan tuhaf bir mahluktur. Onda en yumuşak insanî hisler olduğu gibi o aynı zamanda kan içer bir canavardır. Böyle bin türlü izedada masdardır. Birinden diğerine geçer. Hepsine katlanır.

Böyle iken öyle olur. Sanat müessir bir şeydir. Seciye yapar. İnsana türlü huy ve haller verir. Nice katı sanatlar nice ince yürekleri granit gibi bir sert taş yapar. Nice nazikleri bin meşakkate alıştırır, lakayd kılar. Bunun gibi hekimlik de insanı elemelere, pisliklere, hayat tehlikelerine alıştırıyor, lakayd kılıyor. Zamanla hastaların pislği, inlemeleri, ağlamaları vız geliyor. Hiç tesir etmiyor. İtiraf ederim ki hekimlik insanı katı yürekli ve bilhassa maddi, pozitif yapmaktadır. Hekimler ekseriyatle para tamına düşüyorlar. Bu sebeple bu sanatı icra etmeyi asla sevmedim ve istemedim. Halbuki tıb ilimlerini çok sevdim. Dimağı terbiye için mühim bir şubedir. Bu sebeple şu fikre geldim: İnsan mutlaka tıbbi okumalı, sonra biraz da hastalar ile uğraşmalı. Bu sayede ilmî, içtimaî mühim bir terbiye alır ve hayatı öğrenir. Sonra hekimliği terk edip başka tahsil ve maişete girmelidir. Lakin bu da bu kısa hayat için mümkün değildir.

Hekimlik hayatında gördüğüm elemeler, azaplar, hastaların halleri, onlarla olan vukuatı tasvir ve tesbit etmek bana pek mühim göründü. O vakit böyle bir eser yazmağa niyet ettim. Bibliyografi aradım. Fransızca bir iki eser de buldum. Bir tanesi bir Rus doktordur. Güzel bir eserdir. Kitap hâlâ Sinop'ta kütüphanededir. Meşgale, politika, inkılaplar bu eseri yazmaya vakit ve fırsat vermedi. Kaldı. Bu baktaki müşahadelerimden iyice de notlarını vardı hepsi gitti. Bu benim aborte olan güzel bir çocuğumdur.

*

* *

Bu kadar bir hülasa olarak bitiriyorum. İşte hekimlik hayatına veda ediyoruz. Bu kadar ömür, bu kadar çalışma, bu kadar emek ve bu işte pişmem bir gün bir talih darbesiyle bizden birden gidiyor. Ne diyelim kader..Daha ziyade milletin göğsünde kopan inkılap ve evolüsyon kıyametleri bizi bundan ayırıyor, vakia bu sanatı maişet vasıtası olarak sevmiyorum fakat bu ilmi pek seviyorum. Zamanla hastalara da alışmıştım. Bıraktık...

Şimdi düşünüyorum da acıyorum; yüreğim yanıyor. Ma-

dem böyle olacaktı keşke tıba çalışmayaydım. Buna sarfettiğim on iki yıllık ömür ve emek heba olup gitti. Bu bana karşı da, men-sup olduğum millete karşı da ağır bir zarardı. Ben tekemmül ettiğim mesleğimden, maişet vasıtamdan cüda oluyorum, millet de şifa beklediği ve yetiştirdiği bir hekimden mahrum oluyordu. Ol-du. Düşünüyorum da madem ki böyle olacaktı o zamanımı sırf ta-rih, edebiyat, şiir ve politikaya hasretmiş olaydım şimdi bunlarda büsbütün başka derecelerde bulunurdum. Sonra politika yüzün-den bin belalar, mahrumiyetler çektim. Hekimlikte kalsaydım bu-gün ortada en iyi hekimlerden olurdum; mühim bir servet yığmış bulunurdum, politika belalarını cefalarını çekmemiş olurdum. Rahat ederdim. Heyhat!..Politika tıb gibi değil nankör ve karabe-la. Hem nankörlüğü ve belası bilhassa namuslulara karşıdır. Na-mussuz olursan politikadan daha kazançlı hiçbir sanat yoktur.

Bu vedaya yınarım. Ben yandığım gibi arkadaşlar, beni iş başında görmüş, sa'yimi bilen hekimler de teessürle söylerler; ço-ğundan işittim. Halk da söyler. Biz öğrenmiştik, sonra da öğret-miştik. Gülhane ve tıbbiyede ders verdiğim altı yüz kadar talebe vardır ki, bugün hekimdir. Bir kısmı beni gördükçe "Hocam!" di-ye hitap ederler. Hekimlerden:"**Rıza Nur**'a yazık oldu. Tıp alemi mühim bir unsur kaybetti." diyenler vardır. Düşünüyorum da he-kim kalsaydım şimdi mesuttum. Gördüğüm birçok zıندانlar, ölüm tehlikeleri, idam kararları, namertlerin tıfra ve tıarruzların-dan sonra bugün de gurbette ve parasız inleyip durmazdım.

Acaba milletin siyasî, idarî ve diplomatik hizmetine girdim de daha mı iyi oldu? Daha mı kıymetli hizmet ettim? Burasını baş-kaları muhakeme etsin.

Oldu....Ne diyeyim, böyle oldu..

Hekimliği terk ettiğim zaman otuz yaşındaydım.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM SİYASÎ HAYATIM

MEŞRUTİYET (HARBÎ UMUMÎ SONUNA KADAR)

Makriköy'ünde oturuyordum. Orada sonra Maarif Nazırı olan **Emrullah Efendi**, **Said Bey**, bir de Hukuk Mektebi Müdürü olan **Abdülhak Bey** oturuyorlardı. Bunlarla geceleri buluşur; milletin, devletin halinden konuşur, dertleşir, milleti kurtarmak için çareler düşünürdük. Âdeta bir komite haline de gelmiştik. Rumeli de kaynaşıyordu. "Reval" de devletler arasında bir müzakere, bu müzakerede Türkiye'nin paylaşılması mevzu bahis olmuştu. Bu, Rumeli'deki teşkalâtı heyecana, gayrete getirmişti. Meşrutiyet'in ilânı ile buna cevap vermeyi çare zannediyorlardı. Sanki Meşrutiyet yaparsak devletler Türkiye'nin taksiminden vazgeçeceklerdi. Çocukluk idi; fakat Meşrutiyet koyarak iyi bir idare yapıp devleti terakki ettirerek kuvvetlendirmek taksime mani teşkil edebilirdi. Buna da lâzım zaman yoktu.

Birgün evde sabahleyin gazeteyi elime aldım. İkinci veya üçüncü sahifeden birinde iki üç satırlık bir yazı dikkatimi celbetti. Bu pek mühimdi. Bu da: Meclis-i Mebusan'ın açılacağına irade-i seniyye şeref-sadır olduğu idi. Bu mühim îlanın gazetesinin ilk sahifesinde olması lâzımdı. Derhal dedim: "Oyun var!... **Abdülhamit** sıkıştı! Bu îlanı yapmaya mecbur oldu. Bununla oyalayacak. Sonra evvelki gibi tepeleyecek. Derhal emrivâki yapmak. Meşrutiyeti yerleştirmek lazımdır." Düşündüm. Bu bana da vazifedir. Acele giyinip sokağa fırladım. Sirkeci'ye inmek için şimendifere bindim. **Emrullah Efendi** ile **Said Bey**'de trende imişler; bir-

leştik. Başbaşa verdik. Herkesten : "Yahu, ne dersin?" sözü. Epeyce konuştuk. Şu karara vardık: "Bu işi emrivâki haline getirmek lâzımdır. Bunun için halkı ayaklandırıp sokaklara fırlatmalı. Bu suretle Abdülhamit korkar, geri dönmez". Ben dedim ki: "Şimdi tıbbiyeye gidiyorum talebeyi ayaklandıracam." "İyi edersin" dediler. Doğru Haydarpaşa'ya mektebe vardım. Yazdı, tatil zamanıydı. Mektepte talebe azdı. Akşam olunca mevcut talebeyi topladım. "Size bir şey söyleyeceğim ama dediğimi yaparsanız" dedim. Talebe beni severdi; hocalarıydım. Hem de hiç kimseyi bir izinsizlik vererek veya sert bir lakırdı ile incitmemiştim. Derslerimden de memnun idiler. "Yaparız" dediler. Mektep'te ne kadar culûs şenlikleri varsa çıkarttım. Büyük kırmızı bezler buldurttum. Bunların üstüne "Tıbbiyeliler, hürriyet, yaşasın hürriyet, yaşasın millet, kahrolsun istibdat, ilim ve fazilet esası, hürriyet onun anasıdır." gibi bir takım cümleler yazdırdım. İki tanesi pek uzundu. Birer ucuna iki gönder taktırdım. Bunları sabaha kadar hazır edeceksiniz. Makasla beyaz yerlerinden bu yazıları yaptılar. Kırmızı bayraklara diktiler. Sabaha kadar uyumadılar. Bir kısmını arkadaşlarını hanelerinden çağırmaları için yolladım. Onlar da erken geldiler. Erken erken hepsini aldım. Mektebin önüne çıkıp halka ettim. Dedim ki: "Tıbbiyeliler! Bugün size büyük vazife, büyük şeref var. Gideceğiz hürriyet isteyeceğiz. Bununla, millet, tarih adınızı altın yazı ile yazacak. Ölmek var, dönmek yok. Zaten hürriyetin ocağı tıbbiyedir. Sizden evvelkiler bu hususta çok şerefli hizmetler etmişler. Haydin, arkama düşün!" Tıbbiye galeyana geldi. Yürüdük. Nöbetçi dahiliye zabiti bir mülahızın telaşı içinde yanıma geldi. "Yapma!" dedi. Hadi defol dedim. Keskin sirke kendi kabına zarar verir dedi. Biz yürüdük. Baktım alay intizamsız. Dörder, dörder dizip bir tabur yaptım. Bayrakları açtık. Üsküdar yolunu tuttuk. Haydarpaşa'dan gitmek tehlikeliydi. Mani olabilirlerdi. Önde bir takım bayraklar, sonra ben, sonra talebe gidiyorduk. Selimiye önüne geldik. Dört nalla bir araba geldi; önümüzde durdu. İçinden Hüsni Paşa indi. Bu Bahriyeli Paşa o zaman tıbbiye mektebinin nazırı idi. Telâş içinde bize "Dönün!"

dedi. Talebe durdu, bana baktılar. Ben daha söylemeden beni görüp **Hüsnü Paşa** yanıma geldi, dedi ki; "**Sen gençsin, aklın ermiyor. Bunları ayaklandırmışsın. Meşrutiyet ilanı filan boştur. Efendimiz böyle şey yapmaz. Ben bilirim. Sonra sen perişan olursun.**" Put gibi durdum. "Hadi, sözümü dinle! Dönün! Sana yazık olur; mümtaz bir doktorsun. Etme!" dedi. Bana talebe gevşiyor gibi geldi. Derhal talebeye gayet sert ve heyecanlı bir surette: "Yürüyün!" dedim; yürüdüler. Bu **Abdülhamit** yaveri paşa kordonu ile bakakaldı. Demek gece işi ne kadar gizledimse de yine haber almış; fakat biz hazırlığımızı yapmıştık, mektepten de çıkmıştık. Çıkmadan evvel olsaydı belki de mümkün olmazdı. Çıkamazdık. Şimdi döner miyiz?

İNGİLİZ HAYRANLIĞI

Süratle ve sessizce ilerledik. Üsküdar iskelesine geldik. Derhal araba vapurunu istila ettik. Kaptana derhal hareket emrini verdim. Bu vapur **Beşiktaş'a** uğrarmış; "Olmaz" dedim. Bu vapurun iskelesi **Sirkeci'dedir.** Doğru köprüye, **Kadıköy iskelesi** tarafına yanaştırdım. Köprüye çıktık. **Galata tarafına** yürüdük. **Ahali** etrafımıza üşüştü. Meydana gelince **Tring mağazası önünde** bir araba tıklmış, kalabalıktan gidememiş duruyordu; derhal üstüne çıktım, bir nutuk verdim. Alkış, bağırışma, kıyamet koptu; fakat ne dediğimden bir kelime bile bilmiyorum. Kendimi kaybederek söylemişim demek. Ağzıma geleni söylemişim olsa gerek. Talebeden, ahaliden birkaç kişi beni tutup omuzlarına aldılar. Nereye dediler. "**Beyoğlu'na , İngiliz sefarethanesine**" dedim. Domuz Sokağı'ndan yürüdük. Artık ben, talebe ahali deli gibi olmuş, bağırıyorduk. Arasına nutuk söylüyordum. Tramvay yolundan İngiliz sefarethanesine kadar geldik. İçeriye girdik benim zorum buraya gelmek, İngilizler'in Türk milletine yardımını istemektir. **Abdülhamit Meşrutiyet'i** yapmaz diye korkuyordum. Zannediyordum ki, **İngiltere bize** yardım eder, **Meşrutiyet'i** yaptırır. Gece mektepte bu babta bir de nutuk hazırlamıştım avucumdaydı. Onu oku-

dum. İngiltere'ye Türk'ün dostluğu ve duasını söylüyordum. Diyordum ki "**Dünyanın denizlerini İngiliz donanması doldursun sonra da İngiltere Türk'ün hürriyetine yardım etsin.**" temennisiydi. Bu nutku okudum ve sefarethaneye teslim ettim. **Otuz yaşında, doktor, profesördüm ama ne saf çocukmuşum.** Bir devlete böyle bir dua ile yardım ediverirler mi? Bütün Türk milleti işte böyle saf, cahil ve dünyadan bîhaberdik. Oradan çıktık; cadde-i kebire girdik. **Bunu haber alan Alman ve Fransız sefarethaneleri de "Bize de gelsinler" diye haber gönderdiler.** Kabul etmedim. Nutkuma, bağırmalarımıza devam ediyorduk. Bayrağın bir ucu yaya kaldırımının birinde diğer ucu değirindeydi. Sokak hıncahınc. Her tarafta herkes pencerelere dolmuş, üstümüze çiçek atıyor, lavantalar serpiyorlardı. Bir Alman gazetesi burada iki resim almış, Almanya'da basılmış, bana göndermişlerdi. Bunlar Sinop'ta kütüphanededir. Bu manzaralar, müthiş kalabalığı gösterir.

Ben hâlâ talebenin omuzundayım. Daima terliyordum. Nutuktan ağzım kuruyor, su istiyordum. O aralık **Abdülhamit** tüfenkçiler ile sakallı **Mahmud Paşa'yı** göndermiş. Bunlar beni vurmak istemişler. Benim haberim yok. Talebe etrafıma kendilerinden geniş bir halka yaptılar; oraya kimseyi sokmuyorlardı. Sonra beni zehirlemek istemişler. Talebeden bir tanesi bir testi ve bir bardak almış, yanımda duruyor, suyu o veriyordu. Hariçten biri su ve limonata getirse onu bana içirtmiyordu. İnsan böyle talebeye güvenebilir.

Maksadım gidip harbiye talebesini almaktı. Bu fikrimi anlayınca orayı hükümet bir iki taburla muhasara ettirmiş. Bir bela çıkacağından korkanlar beni döndürmek için zorladılar nihayet ikna ettiler. Bu zorlayanların başında göz hekimi **Esat Paşa** vardı. Bu işi haber alınca oraya gelmişmiş. Alayın bir ucu Cadde-i Kebir'de idi, bir ucu hâlâ Galatasaray'daymış. Herkes doluyordu. Döndük, akşam da olmuştu, dağıldık. Üzerimde yeni bir askeri ceketim vardı. O kadar terlemiştim ki ertesi günü kazık gibi olmuştu, bir daha giyemedim. Sesim de kısılmıştı tam on beş gün açılmadı. Bunlara dair bir makale yazıp Tercüman-ı Hakikat gazetesiyle

neşrettim.

İşte bu uzun Temmuz gününde sabahtan akşama kadar dört tıbbiye talebesinin omuzunda gezdim. Bir düziye yorulanı değiştiriyorlardı. Nümayiş bittiği vakit karanlık çökmüştü. Galata köprü başında beni indirdiler. O vakte kadar duymamıştım. İnince yere basamadım. Ayaklarım uyuşmuştu. Bir müddet koltuğuma girdiler.

Ertesi günü bu nümayişler çoğaldı. Herkes bir bayrakla sokağa fırladı. İstanbul bir hafta çalkalandı. **Abdülhamit** bu nümayişlerden İstanbul ahalisinin de Selanik'tekilerle bir olduğunu zannedip korktu. Meşrutiyet yerleşti. Halbuki onun niyeti hiç böyle değilmiş. Bu nümayişler olmasaydı iş güçmüş.

Düşünüyorum da şimdi korkuyorum. Ben galiba deli imişim. Bu bir ihtilaldi. **Abdülhamit** cesaret edip üzerimize bir müfreze asker gönderse iş bitmişti. Bizim birimizde silah yoktu. Ölecektik.

Derken Selanik'ten **Rahmi**(Sonra Selanik mebusu) ve daha bir takımları geldiler. İptida Bab-ı Ali Caddesi'nde bir han içinde toplandılar; sonra merkezi Şeref Sokağı'na naklettiler. Halk artık büyük küçük her iş için buraya doluyordu. Hükümet durmuştu. Gazeteler ağızlarına geleni istibdat aleyhine yazmaya başladılar. Hafiyeler aleyhine türlü risaleler, yaftalar neşrolundu. Bu neşriyat ve resimler bulunsa da müzeye konsa inkılap müzeleri zenginleşirdi.. **Abdülhamid** de iyice ürkmüştü. İntihap emirleri verildi. İntihap hazırlıkları başladı.

RIZA NUR SİNOP MEBUSU

Sinop'tan bana mebus olmak için mektuplar geldi. Hiç ehemmiyet vermedim. Dedim ki: "Bunlar cahil, Ben mebusluk yapabilir miyim? Güzide bir iş. Büyük siyasi malumata muhtaç" cevap bile vermedim. Birgün evvelce zikri geçen **Raif** geldi. Artık siyasi sürgünler, hapisler kurtulmuş, İstanbul'a geliyorlardı. **Raif**'te gelmiş, **Makriköyü**'ndeyim. Erkenden kapı çalındı. Uykudan uyandım, kalktum; baktım, **Raif**. Sevindim. Konuştuk. Sonra dedi

ki:"Benim mühim bir memuriyetim var. Sana onu tebliğ etmeye geldim" "Nedir ki...Söyle!" dedim. Başladı:"Sinop ahalisi seni mebus yapacak" "**Raif!** Deli misin? Ben mebusluk yabilir miyim? O büyük iş. Benim harcam değil. Olmaz" dedim. Hakikaten mebusluğu pek yüksek görüyordum. Ve bütün samimiyetimle benim bu işi yapamayacağıma kâni idim. Zorlandı ve:"Sen yaparsın" dedi. "Hayır; bu işi bilmem" dedim. "Biraz çalışırsın, derhal iyi mebus olursun" dedi. O ısrar etti, ben reddettim.

Vakit geçti, mebusluk benim aklımdan bile çıkmıştı. Birgün Sinop'tan ahali namına **Belediye Reisi Rasim** imzası ile şu telgrafi aldım:"Ahali belediye ve telgrafhane etrafına toplandı. Seni mebus yapacaklar. Kabul etmezsen vatan hizmetini görmek istemiyorsun demektir. Bu işe layık senden başka adamımız yoktur. Kabul cevabını telgraf başında bekliyorum." Onlar tarafından telgrafın cevap parası da verilmiş. Alıklaştım. Ahali istiyor, bu bir şeref. Hoşuma gitti. Kabul etmezsem vatan hizmetinden beni kaçıyor diyecekler; bu da gücüme gitti. Kabul etsem bilmediğim bu işi yapamam. Kötü şeylere sebep olur; büyük vicdan azabı içinde kalırdım. Bu düşünceler içinde şaşırdım kaldım. Nihayet dedim ki:"Hekimliği anamdan doğarken öğrenmedim ya, bunu da öğrenirim. Telgrafhaneye gidip kabul cevabını verdim. Arkasından "İntihabı yapacağız sen de ilk posta ile gel!" diye telgraf geldi.

Yusuf Kemal Bey haber almış, meğerse İttihat ve Terakki Cemiyeti Sinop'a onu namzet koymuşmuş. Bana bir mektup yazdı:"**Rıza Nur!** Sen çok sevdiğim, hürmet ettiğim bir arkadaşsın. Senin tababette istikbalin pek parlak. Tıbbımız senin gibi birini kaybedecek. Sana yalvarırım, mebus olma; bırak, yerine ben olayım. Sen Sinop'a git; fakat benim için çalış!" diyor. **Yusuf Kemal'e** kızgın bazıları beni **Yusuf Kemal'in** mebus intihab edilmesinin için tahrik ettiler. Ben bu mektuba cevap vermedim. Zaten iş olmuş, bitmiş demektir. Çünkü ahaliye söz vermiş bulunuyordum. İlk vapurla gittim. Bir gün sonra intihab olacaktı. Gerze müntehibi-i sânileri de Sinop'a gelmişlerdi. İndikleri otele o gece beni çağırdılar; dediler ki:"Biz aileni, çocukluğundan beri seni biliyoruz. Sana itimadımız var; fakat yanına kimi istiyorsun" Dedim:"Ahali

sizsiniz. Kimi bana arkadaş yaparsanız makbulüm.". Ortada Sinop müftüsü **Hasan Fehmi Efendi** söyleniyordu. Ben daha gelmeden kendisi için eşrafa rica etmiş, vaadlerini almışmış. Hakikaten bu adam o vakte kadar gayet dindar, doğru tanınmış, sokakta yürürken karıncayı öldürmemek için önüne bakarak yürüdüğü halkça meşhur olmuşmuş. Hakikaten öyle yaparmış. **İttihat ve Terakki Cemiyeti** onun ve benim mebus olmamam için çok çalışmış, tehdit de yapmış, fakat halka söz geçirememiş. cemiyet istediğini yapamayınca buna razı olmuş; lâkin müftünün yerine **Yusuf Kemal**'in olmasında ısrar etmişmiş. Bunları Sinop'a gelince öğrendim. Gerzeliler dediler ki:"Madem böyle, bizim fikrimizde müftü var.". "Pek âlâ" dedim. Kalktum, gidecektim."Biraz bekle!" dediler. **Hasan Fehmi**'yi çağdırtılar. Geldi. Halinde heyecan vardı. Ona şu sözleri söylediler:"Müftü Efendi! Sen bir hocasın. Bu iş senin işin değil. Aklın ermez. Bizim doktora itimadımız var. Eğer sen o ne yaparsa öyle yapacağına, onun sözünden dışarı çıkmayacağına yemin edersen seni de ona arkadaş vereceğiz". Müftü "Ederim" dedi. Bir Kur'an çıkardılar. Müftüye el bastırıp yemin ettirdiler. Gerzeliler'in şu haline hayret ettim. Milleti böyle görerek ümidim arttı. Bana kuvvet geldi, bakınız, bu işin hoca işi olmadığını biliyorlar. Sonra müftüye, müftü de bu halk da pek dindar olmalarına rağmen itimad etmiyorlar. Çünkü müftü yerli ahaliden değildir. Gürcüdür. Hem de hocaya bu hususta itibarları yok. Onun küçüklüğünden beri hayatî safhalarını bilmiyorlar. Bravo! Bu Gerze ahalisi cidden seçme bir ahalidir. Bunu sonradan bir takım vukuatta göstermişler, kahramanlık etmişlerdir. Birbirlerine pek bağlı, aklı başında, ticarete ileri ve çalışkandırlar.

Ertesi günü intihab oldu. Sinop, Gerze ve Ayancık reylerini kânilen bize verdiler. Boyabat vermedi. Orası **Yusuf Kemal** ile daha beş-on kişiye vererek reylerini tamamıyla dağıttı. Biz kazandık. İntihab için cemiyet Bolu mebusu **Habib**'i göndermiş, **Habib** sancağı dolaşmıştı. İntihab esnasında Ayancık'taymış. Ahaliden cemiyet namzetlerine bir rey dahi alamamış. **Habib** o vakit yüzbaşıydı. Sonra bulgur kralı adıyla büyük zengin olmuş. Çok vurgun

vurmuş.

O günü bizim evin önüne ahali doldu; belediye musikîsi geldi. Halk da eve doldu. Evimizin sekiz oda ve iki sofası var. Alttaki iki odadan başkası dolmuştu. Bunlara kahve, sigara veriyorduk. herkes sevinç içindeydi. Bana da halkın toplanması, musikî, gurur gibi bir şey vermişti.

Bu aralık seni anan istiyor dediler. Gittim. Boş odalardan birinde ağlıyor. Zannettim ki sevincinden ağlıyor. Oğlunun muradını gördü de sevinmiş diyordum. Dedi ki:"Oğlum! Ben bu mebusluğu istemiyorum. Sen bu işten vazgeç!" Hayret ettim. Dondum kaldım. Neden sonra:"Ana! Niye?" dedim ve boynuna sarıldım. "İstemiyorum" dedi. Baktım musırdır. İncitmek de istemiyorum."Anacığım! Güzel anam! Bir defa oldu. Biliyorsun ki, ben istemedim. Ahali zorladı. Artık geçti" dedim. "İstifa et!" dedi. Oo..Fena vaziyet. Düşündüm. Söz verdim, cemiyetin ve hatta ahaliden vaktiyle babamın dükkânını rehin ederek para aldığım, borcu tasfiye edince dükkânı zaptedemediğine kızıp bana düşman olan İzzet Efendi'nin aleyhimde çalışmasına rağmen bu halk beni intihab etmiş, dönmek ne ayıp şey!..Olamayacak. Dedim ki:"Ana! bunun hikmeti ne?" Dedi:"Rızam! Bu mebusluk bir belalı şeye benziyor. Hem de bu millet işidir. Millet işinde çok belalar olur. Millete yaranılmaz. Hem büyük başın derdi büyük olur. Sen gözü odlu (ateşli, pek) birisindir. Doğru adam-sındır. Ben oğlumu bilirim. Millet işinde çok kötü şey olur. Dayanamazsın, öfkelenirsin, öfkelenince de gözüne bir şey gö-zükmez. Seni hapsederler, öldürtürler. Memuriyetinden ko-varlar. Büyük adamlar düşmanın olur, halk sevmiş kaç para eder?".

Bu sözler beni derin ve melankolik bir surette düşündürdü. Anamın hakim bir kadın olduğuna tam imanım vardı. Bu dediklerini ben düşünememiştim; fakat anam söylüyor, doğrudur. Mebusluğu kabul ettiğime pişman oldum. Derken bunun içinde belki hizmet etmek de var. Hele halkın teveccühü ve verdiği söz aklıma geldi."Ana, dedim, bu oldu. Söz bir, Allah bir. Nasıl döneyim. Alın yazısı ne ise o olur..." Artık istifa et demedi. "Kara yazımız

varmış..." dedi. Ağladı. Ben: "Takdir değişmez. Ne çare..Fakat ağlama!" dedim, çıktım.

Şu kadın ne büyük bir kadımmış...Sonra hapislere girdikçe, sürgüne gittikçe, sokakta öldürüleceğimi haber aldıkça, idam cezaları yedikçe hep anamı hatırlardım. Dedikleri hep oldu. Ben çok çektim. O zavallı da bu yüzden benimle iki gün beraber oturamadı. Sonunda da sekiz yıllık bir hasretlikle öldü...Ah, bu mübarek kadın sağ olsaydı da bana nasihatler verseydi. Artık dinlerdim de hiç olmazsa sonradan uğradığım ve hâlâ çektiğim bela ve felâketleri çekmezdim. Bu gün düşünüyorum da şu söylediği sözler ne doğrudur. Bu cahil kadın, hem de mebusluk nedir hiç bilmediği şeyi nasıl anlamıştı. Bakınız ki, o gün benim bütün hayat ve istikbalimi görüvermişti.

Gerze'ye gittik. Eşraftan bir kaçı da beraber geldi. On-on beş atlı Gerze'ye vardık. Bizi karşıladılar; eşraf ziyafetler verdi. Güzel yemeklerini yedik. Bize "Korkmayın biz arkanızdayız" dediler. Koca halk!..Bu sözleri millet uğrunda fedakâr olmayı bana telkin ediyor, bu fedakârlığı bana şerbet içeri gibi keyifli bir şey yapıyordu. Halkı toplayıp bir nutuk da verdim. Oradan Ayancık'a gittik. Ayancık'a Sinop'tan yol yoktur. Patikalardan, dağdan dere-den gitmek lâzım. Rasim Bey'in galiba üç yaşlarında olan bir tayına binmiştim. Dağlardan, ormanlardan sonra Sarıkuma, yani deniz kenarına indik. Bir müddet kum üzerinden gittik. Önümüze denize girmiş bir dağ çıkıntısı geldi. Yine dağa tırmandık. Gayet dik, ancak bir at ayağı yürüyecek kadar genişlikte bir yol. Altı, üç dört yüz metre aşağıda taşlık ve deniz bir uçurum. Yarı yerde altımdaki eğer kayıp atın kıcına geldi, tabi ben de eğerin üstünde öylece kaydım. Nerdeyse düşecek; düşerse ben de, eğer de, hatta telaşından at da aşağı uçacağız. Hemen atın yelesinden tuttum. At kendisi durmuştu; altımda zavallı hayvanın sapır sapır bütün vücudu titriyordu. Hayvan, ama tehlikenin dehşetini duymuş idi. Hayret ettim. O güne kadar bir atın böyle duygulu olacağını bilmezdim. Ötekiler, arkadakiler hali gördüler; fakat attan inip gelip yardım etmelerine imkân yoktu. Çünkü inecek yer yok. Derhal uçurumun aksi tarafına yavaş yavaş inmeye başladım; fakat dağ

ile at arasına sıkıştım. Yere inemiyorum. Sığmıyordum. Zorlasam belki at uçuruma doğru yıkılacaktı. Ne ise yavaş yavaş sıklet tesiri ile mümkün oldu. Ayağım toprağı buldu. Bir elimle atın dizginini bırakmıyordum. Diğer elimle eğer i te kaka atın sırtına ittim. Zorlana morlana ve cendereden geçer gibi atın önüne vardım. Aruk iş kolaylaştı. Tehlike savuştu. Bütün bunlar esnasında mübarek hayvan hem tırmıyor, hem de hiç kımıldamıyordu. Eğer ben, yahut at itidalimizi kaybetseydik ikimiz de giderdik. Hata benim idi. Böyle yerde attan inip onu yedekte çıkarmak lâzımdır. Minare gibi yüksekliği görüp güya yorulmayayım dedim. Ne ise tepeye çıktık. Ondan sonra orman içinde yine patikalardan gittik. Bir müddet sonra yine deniz kenarına indik. Kumdan gittik, Ayancığa bir-iki saat kadar kaldı. Üstümüz yüksek dağlar, bu dağlar tabaka tabaka killerden mürekkep bir düziye kopup düşen çürük toprak. Bir düziye çöküyor ki, kumlar üstünde büyük küçük killer var. Bazan yarım oda kadar parçalar da var. Bu yollarda yürümek pek tehlikeli. Geçerken bir ürkse insan altında kalır. Bunu anladım; fakat başka çare yok. Derken önümüze böyle yıkılmalardan hasıl olmuş set çıktı. Yanımda bu yolları bilenler var. Dediler ki; atları denize sürüp öyle dolaşarak geçeceğiz. Öyle yaptık. Meğerse denizin içinde de muhtelif taşlar varmış. Benim at karnına kadar suya girdi. sonra bir taş çıktı, su dizlerine indi, yine taştan indi. Böyle ahvalde dizgini kullanmak hatadır. Dizgini bırakmak iyi değilse de biraz gevşetip atı kendi haline bırakmalı. Öyle yapmıştım. Atın ayağı bir taş takıldı. Kaydı, devrildi. Bereket versin atik davranıp dizgini çektim ve mahmuzladım. hayvan sıçramaya gayret etti. Bu da tehlikeyi bir derece azalttı ama tamamiyle önünü alamadı. At toplanamadı. Baştağı yer, kayalar yosunlu olduğundan, kayıyordu. Kendimi denize atmaktan başka çare yoktu. Dizgini bırakmadım; fakat kendimi attım. Arkamda binbaşı elbisesi ve belimde kılıç vardı. Bu sefer kılıç ayağıma dolaştı. O kadar kuvvetle ayaklarımı toplamıştım ki, kılıç o kuvvetten ayağım arasında bir yarım daire halinde bükülmüş...Dik durabildim. Su yarı belimi geçti. Yürüyerek geçtim. Ne ise Ayancığa vardık. İşte Anadolu'da ilk yolculuğum idi. Bunun ne demek olduğunu öğrendik. Kurun-i

vusta ve kurun-i kadime adamlarının, o zaman memur, rical ve askerlerinin seyahatlerinde neler çektiğini anladım. Bu, aynı on bin yıl evvelki şeydi..Zavallı memleket!...

Ayancık'ta en büyük eşraf ve zengin ailesi **Şükrüzâdelerdi**. Onun hanesinde misafir idik. İzzet, ikram gördük. Orda da nutuk verdim. Yine atla Sinop'a döndük. Ayancık deniz kenarında ve bir ırmağın ayağı yanında yüksek bir dağın altında bir yerdir. İkiyüz kadar evi var. Ahalisinin çoğu Sinop'tan gitmiş şehir öyle teşekkül etmiştir. Eskiden sade bir iskeleymiş, bir kaç hane, bunların başında da **Şükrüoğulları** varmış.

Sinop'tan açılınca, Aklimana yaklaşıncı bir güzel ova ve bir çay vardır. Bu münbit ova bugün bataklık, sıtma yuvası ve boştur. Etrafı orman. Orasını gezdim. Bir kanal izi var. Orada sancak adında da bir yer var. Galiba Selçuklular zamanında burası kanal ile bataklıktan kurtarılmış olsa gerek. Tabii bakılmamak yüzünden zamanla kanal dolmuş, bataklık hasıl olmuş. Akliman ufak bir limandır. Milattan evvel Yunan kolonisi zamanında mamur imiş. Bazan orada asar-ı âtika bulunuyor. Bugün boş ve sıtmalı. İnce burunu berzahından ve ormandan geçince Sarıkum denen yere iniyorsunuz. Burada da bir çay ve ayağında bir göl var. Bu da müthiş bir ısıtma yuvası. Tahkikatıma göre gölün içi balık dolu. Tutan yok...Yazık servete, sonra birbirinden ara ile birçok ufak çay var, bu çayların deniz kenarına(iskele) diyorlar. Oradan **Şükrüzâdelerden** bir ağanın büyük konağı, bir kaç eşya ve meyve deposu, birkaç ahali hanesi ve birkaç kayık var. Ayancık da işte bundan otuz kırk yıl evvel bu haldeymiş.

Bu aile büyük ve eski bir ailedir. Bu iskeleleri tutmuşlardır. Kendilerinden dinlediğime göre cetvel-i âyânmış. İhtiyar olanları o zamanı biliyorlar. Demek **İkinci Mahmut** zamanına kadar çıkabiliyorlar. O vakit her yer Ayân denen birinin elindeymiş. Bunlar halkı asar, keser ve istediği kadar vergi tarhedip toplarlarmış. Hal-ka türlü zulümler yaparlarmış. Buralar âdeta küçük küçük bir çok padişahçığın idaresi altındaymış. Yani meşhur derebeylik devri ki burdaki numunesini ihtiyarlardan dinledim. **Şükrü** ailesi zengindirler. Bunlara bey yahut ağa denir. Civar köylüler civar orman-

larda yaptıkları kereste ile zahire ve meyvelerini bu iskelelere indirir, bu ağalara satar; yerine bez, petrol, kahve, şeker gibi şeyler, bir de vergisini vermek için para alır. Bu Türk köylüsünün başka ihtiyaçları yoktur. Ne kadar iptidailik?!..Köyleri fakir, sefil köylerdirdi. Arkalarında kışın bile kendi yaptıkları bez bir gömlek, göğsü kâmilten açık, bir de yırtık bir bez don vardır. Göğüslerinin kollarında buz tutar. En çok elma çıkarırlar. İnebolu elması diye Mısır'a ve sair yerlere giden elma kısmen buranıdır. Ağalar bunları toplar, kayıkla İnebolu'ya yollayıp tüccara satarlar. Ekseriya bu elmayı kadın-erkek köylerinden sırt ile getirirler. Rast geldiğim bir sürüye bir defa sordum: "Köyünüz buraya kaç saattir?" "Sekiz saat!" dediler. Her adamın sırtındaki küfedeki elma altı yahut sekiz okka. Bunun da bedeli üç veya dört kuruş. Şu zahmete, şu sefalete bakınız. Bu iş Nuh zamanında da böyle olmuştur. Ne iptidailik? Ne fakirlik! Dahası var. Köylü bunları boyuna getirir, ağa ambara kor, onlara istediklerinden bir-iki şey verir. Sonra köylü borcunu kapatmak için boyuna taşır durur. Borç ise asla kapanmaz. âdet ağaların birer defteri olur. Buraya köylülerin adları yazılır. Borçları ve ödedikleri miktar da yazılır. Eğer biterse ad ile etrafındaki rakamların etrafına bir daire çevrilir. Buna (Esamisi çevrildi) derler. Esamisinin bir daire bir çizgi içine girdiğini gören bahtiyar nadirdir. Bir gün bir köylü söylenecek olsa ona defter gösterilir. Vc: "Bak, esamin çevrilmemiş" denir. O da bakar, daire yok; "Evet" der. İnanır. Zavallı köylü "bu daireyi çeviren ağadır. İsterse çevirmeyebilir" diye düşünemez, düşünse de söyleyemez. Şu safderunluk eşsiz bir derecededir. Hem de şu var: Biraz söylene küfür yer, dayak yer, hem de lâzım olan şeyi alamaz. Şekeri, petrolü kimden alacak?! Hele o esnada tahsildarlar sıkıştırmışsa parayı kimden alıp vergi verecek?..Hakikaten düşünülürse köylü bu ağalara her şeye rağmen minnettardır. "Allah razı olsun" demekten başka çaresi yoktur. Bu yerinde ve haklıdır. Hem de der. Düşünüyorum da böyle bir fakir milletin devletinde rüşvet nasıl yenebilir, ne alçak olmalıdır!...

Böyle gaddar olan ve bu gadr ile servet yapan bu ağalar pek misafirperverdirler. İnsana büyük ziyafetler çeker, cidden güzel

yemekler yedirirler. Bu yolda epeyce seyahat ettim. Çok yemeklerini yedim. Onlara inip yemek yemeden geçerseniz darılırlar; haber alırlarsa yolunuzu bekletirler. Bunlar da halktan alıyorlar ama misafire yediriyorlar. Hele gelip geçen memurları, jandarmayı onlar evlerinde yatırmaya ve beslemeye âdeta mecburdurlar. Bazan da yalılarını(iskele) eşkiya basıp bunları soyar. Hülasa bir gücü gücü yetenedir, gidiyor. Demek onlar da öyle yapmaya mecburdurlar.

Bura ahalişi, hele bu beyler güzel insanlardır. Orta boylu, yerden yığma, kemikli, mütenasip yüz, hele mükemmel teşekkül etmiş bir kafa, zeki bir göz. Bunların cimcimelerinin muntazam ve mükemmel şekline bayılırım. Daima ve hayran hayran bunların kafalarına bakardım. Hele bunlardan İsmail Ağa ak sakalı ile öyle güzel yüzlüdür ki yüzüne, başına bakmak benim büyük zevklerinden biriydi. Yüz yaşında olan babası da onun gibiydi. Bu sima Türk simasıdır. Ayancık'ta bir de Çaylıoğlu Ali Bey vardır. Bu da iyi bir adamdır.

Oradan başka yol tutup Karasu'ya geldik. Burası bu adda bir çayır kenarındadır. Meşhur pazar yeridir. Her hafta panayır kurulup alış-veriş olur. Orada da bir nutuk verdik. Vaktiyle Yunan veya Mihridad zamanında bu sudan Sinop şehrine su getirilirmiş. Demek Sinop çok büyük ve kalabalıkmış; yarımadadaki menbalar yetişmiyormuş. Üç yıl evvel kumluğa kibrit fabrikası yapılıırken kumluk tesfiye ediliyordu. Bu su bendlerinin ayakları çıktı. Üzerinde Pukreler vardı. Belçikalı mühendis ve diğerleri ne olduğunu bilememişti. Beni çağırdılar. Muayene ettim. Anladım. Çünkü tarihlerde bu su yolu mezkûrdur. Bunların Karasu taraflarına doğru da bazı eserleri görülmektedir.

Boyabata gitmedim. Çünkü yol bozuk, uzun; bir gece yolda handa yatmalı. Han pis, bit içinde. Hem de bize Boyabat diliyle rey vermemişti.

İTTİHAT TÊRAKKÎ VE MASONLUK

İstanbul'a döneceğiz. İttihat ve Terakki Cemiyeti **Hasan**

Fehmi'nin mebusluğunu bir türlü hazmedememişti. Ona istifa teklif ettiler. İstifa etmedi. Mebusluğu hiç bırakmak istemiyordu. Bu sefer: "Eğer İstanbul'a gelirsen Sirkeci'de kayıktan çıkarken seni denize atacağız" dediler. Korktu. Bana sığındı. Ben de adamı tanımıyorum; fakat ahali mademki bana arkadaş yaptım, müdafaa etmeli düşüncesiyle "Korkma! Gel" dedim; gittik; hiç kimse bir şey yapmadı.

Meğerse o karıncaya basmayan müftü pek pratikmiş!. Kendince pek ahlâklı ve dindar idi. Halka kendisini böyle tanıtmıştı. İstanbul'a geldikten sonra beni iki üç gün aradı, gördü. Baktım kayboldu. Haber aldım. İttihatçılar'a yanaşmış, onlara sadakatle hizmet etmeyi vaad edip uyuşmuş. Halka karşı taahhüd ve Kur'an'a el basarak yemin ile verdiği sözde üç gün durmadı. Ama hakikaten İttihatçılar'ın düştükleri güne kadar onlara verdiği sözünde durdu. Çünkü onlarda para, mevki vardı. Bir de işittim bizim geniş şalvarlı, altında bir göçebe aile barınacak kadar bir çadırı andıran büyük sarıklı, uzun, perişan ve kızıl renkte sakallı ve ortası hocakâri kırpık uçları uzun bıyıklı hoca farmason olmuş. Hatta İttihatçılar'ın asker elebaşlarından Galip Bey (Emniyet-i Umumiye müdürü, sonra Galip Paşa) Loca'da kendisine "Allah var mıdır?" diye sormuş. Derhal "Yoktur" cevabını vermiş. Sinoplular'a haber yapıldı köprüdüler. Hasan Fehmi'ye "Kızılhoca", "Gâvur haca" adlarını taktılar. Halk o zaman pek sofuydu. Büyük cami hıncahınç doıardı. Âdi günlerde bile uzun iki sıra cemaat olurdu. Şimdi cemaattan eser kalmamıştır.

Masonluk Türklerce dinsizlik ve küfür sayılmıştır. Ve bunlara karşı halkta umumi nefret ve kin vardı. Abdülhamit zamanında hükümet de bunların aleyhinde idi. O vakit İstanbul'da birkaç loca var idiye de ekseriyetle ecnebi, Rum, Yahudi ve Ermenilerden mürekkepti. Türklerden pek azdı. Bunlar da kendilerini pek gizli tutarlardı. Bu localar vaktiyle Beşinci Murad'ı da mason yapmıştı. Naniına hâlâ İstanbul'da bir loca vardır. Talat, Rahmi ve arkadaşları Selanik'te İtalyan mason locasına girmişlerdi. Bunun da rehberi Yahudi Karaso idi. Mason-

luğu cemiyet efradı arasında neşretmişlerdi. Manastırdaki cemiyet reisleri ise Melamiligi neşretmişlerdi. Bunun da reisi Miralay Sadık'tı.

Meşrutiyet ilan olununca Rahmi, Talat ve arkadaşlarından çoğu İstanbul'a gelince derhal İstanbul'da mason locaları açtılar. Birçok Türkleri localara kaydettiler. Bunların mühim bir kısmı da dönmeler idi. İttihat ve Terakki Cemiyeti demek mason locası demek oldu. İttihatçılar locaları kendilerine kuvvet ve âlet yaptılar.

Bizim müftünün üç gün evvelki ve sonraki hali bana insanlar hakkında yeni ve iğrenç bir ders oldu.

İlk nümayişlerden sonra matbuat da zincirini kırmıştı. İstibdat, istibdat ricali ve hafiyeler aleyhine ateş püskürmeye başladılar. **Ebul-Hüda, İzzet Holo** ve emsali, nazırlardan bazılarını tezyife koyuldular. Bunlar aleyhinde türlü tahkirler ve çirkin derecelere kadar pek ağır şeyler yazıyorlardı. Bunların kimini dilenci, kimini ejderha ve emsali şekilde tasvir eder resimler yapıyordu. Halk bunları kapışyordu. Müthiş irtikapları ve servetleri yazılıyordu. Meselâ Vaniköyü'nün önünden geçen her Şirket-i Hayriye yolcuları Serasker **Rıza Paşa**'ya türlü küfürler savuruyor, irtikaplarını söylüyor, yuha diye bağırıyorlardı. Bunlardan bir kısmı yolunu bulup kaçmıştı. Meselâ **İzzet Holo**. İttihatçılar arkasından vapur bile gönderdiler. Bu vapurda **Yusuf Kemal** de takibe memurdu. **Eczacı Refik** başına şapka giymiş kaçarken yakalandı. O vakit şapka giymek en mezmum şeylerdendi. Gazeteler **Refik**'ten nefretle bahsettiler. Serasker **Rıza Paşa**, Bahriye Nazırı ve daha bir kaç tevkif edildi. Tehdit edilerek **Rıza Paşa**'dan Maliyeye iki yüz bin altın lira aldılar. Halk bunların evleri etrafına doluyor, yaygaralarla, küfürler ediyor, tahkirler yağdırıyorlardı. Bunlar sonra Midilli, Rodos gibi adalara sürüldüler.

Herkesin ağızında **Niyazi** ve **Enver** vardı. "Yaşasın **Niyazi** ve **Enver**" diye bağırılıyordu. Bunlar millî kahraman olmuşlardı. **Kahramanlıkları** hakkında masallar bile doğuyordu. Bunlar dağa çıkmışlardı; fakat **Enver** dağa değil, yakalanmak korkusuyla kadın elbisesiyle sıvışıp bir yere saklanmıştı. İkisi de

zekâca basit adamlardı. Niyazi cidden dağa çıkmıştı; fakat kafasız ve cehalet cihetiyle ötekinden çok baskındı. Millî kahraman olmak da bazan kolaydır. Talih işi. Niyazi'yi Balkan Harbi sonunda Arnavutluk'ta Arnavutlar vurup öldürdüler. Her ne olursa olsun Niyazi bu harekette kahramanlık etmiştir.

Abdülhamit'in ricali içinde adeta münevver denecek adam yoktu. Sadrazam Ferit Paşa, Şeyhulislâm Cemaleddin Efendi, Dahiliye Nazırı Memduh Paşa, Tophane Müşiri Zeki Paşa en münevverleriydi. Ferit Paşa'yı sonra şahsen tanıdım. Avlonyalı idi. Arnavut olduğunu söylerdi; fakat asıl adları Konyalı imiş. Demek oradan gitme Türkler'dendir. Zeki idi, çok zengindi. Avlonya'da da emlâkı vardı. Meclis'in ilk devrelerinde tanıdım. İttihatçılar'ın aleyhinde idi. Beni sever görünüyordu. Rast geldikçe beni ayakta tutar, İttihatçılar aleyhine söylerdi. Bazı fikirlerini bana ilham etmek istediğini anlardım. Ağzı da pek pisti. İttihatçılar'a "Puştlar" diye başlardı. Birgün beni evine çağırırdı. İttihatçılar bu muhteşem konağı onun elinden almak istiyorlardı. Küplere binmişti. Beni kütüphanesine aldı. Birçok söyledi. İzin isteyip kalktım. Dedi ki: "Sana hediye vereyim" Tuhafıma gitti. Neden icabetti? diyordum. Durdum. Kitaplarının arasından el kadar ve en adi kâğıttan bir bloknot defteri verdi. Hayret ettim. Fakat mersi deyip çıktım. Bunun kıymeti on para idi. Her bana rast gelişinde de iki hikâyesi vardı. İttihatçılar'a küfür ve onlar aleyhine yapılmasını gönlü istediği fikirleri bana vermek. Bir de şu sual: "Sen ayda ne bozarsın?" Yani onun ıstılahınca ayda ne masraf edersin? demektir. Bundan sıkılırdım. Bir de fena âdeti, ayak üstünde iki saat traş ederdi. Bu da yorucu bir şeydi. Birgün dedim ki bu adama bir şey yapayım ki bir daha bana rast geldikçe kaçsın. Halini öğrenmiştim. Pek cimriydi. İşte elinden kurtulmak için bu güzel bir vasıta idi. Birgün yine Karaköy'de rastladı. Kemafissabık başladı. Bir saat dinledim. Zorla elinden konağı alınıyormuş, bu sebeple İttihatçılar'a bir şey yapmak lâzımmış... Beni buna teşvik ediyor. Dedim ki: "Paşa! Yapalım. Ancak bu gibi işler paraya mütevakkıf. Siz de bu ciheti taahhüd buyurun!" Derhal Allahaismarladığı bastırdı, gitti. Gidiş o gidiştir. Bir daha bana rast geldikçe görmemez-

liğe gelirdi. Ben de güle güle yanından geçer oldum.

İttihatçılar Şeref sokağında bir evi Merkez-i Umumi yapılar. Artık orası merci-i âm ve hâs oldu.. Merkez âzası orada müzakereler yapıyor. Hükümetçe her işi olan oraya müracaat ediyordu. Artık hükümet yoktu. Bu bina hükümet idi. **Abdülhamit** te sinmiş idi. Burada kanun harici ve kötü şeyler olduğunu işitmeye başladım. Hürriyet için yıllardan beri uğraşmış, hatta felaketler görmüş nice adamlar var. Bunlara yüz bile vermiyorlar her şey bir takım mülazımların elinde. Bunların içinde **Talat**, **Manyasizâde Refik**, **Rahmi** gibi birkaç sivil de var. Avrupa'dan **Ahmet Rıza**, doktor **Bahattin Şakir** de geldiler. Bu merkeze girdiler. Doktor **Nazım** da geldi. Bu iki doktor **Ahmet Rıza**'nın Avrupa'da(dekoru) idiler.

TEVFİK FİKRET, HÜSEYİN CAHİT VE ÖTEKİLER...

Meşrutiyetin ilanından bir-iki hafta sonra **Tevfik Fikret**, **Hüseyin Kâzım**(Şeyh Muhsin-i Fani) ve **Hüseyin Cahit «Tanin»** adında bir gazete çıkardılar. **Cahit** İttihatçılar'ın taşkın, mütecaviz bir gayretkeşi suretinde yazılar yazmaya başladı. Fikret onun bu halini beğenmedi. Fikret çok ahlâklı bir adamdı. İttihatçılar'ın fenalığını da görmeye başlamıştı. Derhal gazeteden çekildi. Az bir müddet sonra **Hüseyin Kâzım** da Selânik Valiliğini alıp gazeteden çekildi. Gazete **Hüseyin Cahit**'e kaldı. Ve hergün daha taşkın ve daha azgın olmak üzere bu gazetede **Cahit** uzun zaman devam etti. Sonunda cemiyete bol bir para ile gazeteyi sattı.

MİLLİYETÇİLİK HAREKETLERİ

İkdam, Sabah, Tercüman-ı Hakikat gibi eski gazeteler devam ediyordu. Bir taraftan da İttihatçılar'ın İstanbul'da **Şuray-ı Ümmet**, **Siper-i Sâika** gibi gazeteleri, hele muhaliflerin **Serbesti**, **Sada-yı Millet** gibi hadsiz, hesapsız bir çok gazeteleri çıkıyordu. İttihatçılar'ın Selânik'te ve Manastır'da da birçok gazeteleri çıkıyordu.

Bir de bakuk Şeref sokağında bir de **Çerkes Kulübü** açıldı. Derhal bir de Başkım adında bir **Arnavut Kulübü** türedi. Bir müddet sonra da ortaya bir **Arap (Cemiyet-i Hayriye!)** 'si çıktı. **Çerkesler, Türkiye Çerkes istiklâli istiyorlardı.** Bir kısım maul âzası bunun aleyhindeydi. Bu sebeple kulüp iyice nemalanıp davasını serbestçe ortaya atamadı. **Arnavutlar cesur çıktılar. İstiklâl istiyor, hem de çok çalışıyorlardı.** Azası hep bizim muhtelif mekteplerimizden yetişmiş Arnavutlardı ki sonunda istiklâli yaptılar ve hâlâ da Arnavut hükümetini idare edenler bizim mekteplerden yetişen bu insanlardır. Nitekim Bulgar istiklâlini bizim Galata'daki lise ve sair memleketimizden yetişen Bulgarlar yapmışlardır. **Sonra Arap istiklâlini de mekteplerimizde yetiştirdiğimiz Arap gençleri yapmıştır.**

Şurası garip ki böyle müthiş ve mütekerrir dersler varken hâlâ **Mustafa Kemal idaresi altında** Türk'ten gayri unsurlar evlâtlarını mekteplerimizde, hem de ekseriya hükümet parasıyla terbiye, hatta devlet parasıyla bunları Avrupa'da tahsil ettiriyorlar. Meşrutiyet olunca Avrupa'dakiler de sökün ettiler.

OSMANLI'NIN SON GÜNLERİ

"**Jön Türk**" adı altında Avrupa ve Mısır'da bilhassa Paris'te bir takım Türk genci vardı, bunlar **Abdülhamit** aleyhine neşriyat yaparlardı. Ancak işten ziyade rekabet ve şahsi menfaat hissiyle birbirlerini de yerlerdi. İki takım olmuşlardı. Birinin başında **Ahmet Rıza** ve yanında doktor **Nazım**, doktor **Bahattin Şakir**, **Ferit** (Şimdi Londra sefiri) vardı. Diğeri **Mizancı Murat** idi. **Murat, Abdülhamit'in** Meşrutiyeti ilan edeceği vaadine inanıp daha doğrusu Avrupadakilerle gırtlasmaktan bir şey yapılamıyacağı fikrini hasıl edip veda-i sıla ile me'yus bir halde İstanbul'a gelmişti. **Ahmet Rıza'nın** karşısında bir de **Prens Sabahattin** vardı. İkinci partiyi bu idare ediyordu. Bunlar bazan **Abdülhamit'i** unutup gazetelerinde de birbirlerine saldırıyorlardı. **Ahmet Rıza'nın** karşısındaki partinin en faal unsuru doktor **İshak Sükûti** idi. **Murat** gelince dışarda ve içerde muhalefet yıkılmıştı. Herkes me'yustu.

Bu iki takım şimdi boğuşmayı aynen, hatta daha şiddetli olarak, İstanbul'a nakletmişlerdi. **Ahmet Rıza** daha Paris'te iken İttihatçılarla birleşip onlara maloldu. Bu ve arkadaşları cemiyette en nüfuzlu olup en mühim mevkileri aldılar ve derhal cemiyeti **Murat** ve **Sabahattin** aleyhine seferber ettiler. **Sabahattin**: «Bu devlet adem-i merkeziyyet ile kurtulabilir» diyordu. Düsturu bu idi. Buna karşı İttihatçılar **Abdülhamit**'ten ziyade merkeziyyete saldırdılar ve dediler ki: "Devlet adem-i merkeziyyet ile inkıraz bulur" **Hüseyin Cahit** gazetesinde **Adem-i merkeziyyet aleyhine ateş püskürdü**. **Sabahattin** Bebek bahçesinde adem-i merkeziyyet lehine konferans verdi. Kitaplar neşretti. Bunlardan **Sabahattin**'in fikrince, ilimce İttihatçılar'a ve **Cahi**'te nazaran pek yüksek olduğu görülmüyordu. Zaa kendileri de aşağılıklarını görüyorlardı ki bu neşriyata karşı kuduruyorlardı. İttihatçılar "Adem-i merkeziyyat"ı turfa edip bundan dolayı **Sabahattin**'e (Hain-i vatan) dediler.

İntihab için her tarafa adam gönderdikleri gibi **Sabahattin** de gönderiyordu. Bunun adamları daha iktidarlı olacak ki çok yerde halkı kazanıyorlardı. İttihatçılar bunu görünce halkı tehdit, **Sabahattin**'in adamlarını tevkif ettiler. İzmir'de **Sabahattin**'in propagandacıları hapsolundu. Bu esnada Doktor **Nazım** oradaydı. Bu işleri o yapıyordu. Tehdidini tamamlamak için hapishaneden henüz muhakeme olunmamış, hüküm giymemiş bir mevkufu emredip darağacına çekti. Bu idam herkesi yıldırı. Tabii bu müthiş bir cinayetti. Hem de anarşi idi. Cemiyetin diğer erkânı akıllı olsalardı onlar da **Nazım**'ı idam ederlerdi.

Hükümet İttihatçılar'ın elinde, ordu da onlar ile olduğundan **Sabahattin** ancak iki üç mebus kazanabildi.

Bu iki takımın Avrupa'daki kavgaları müthiştir. Ser hafiye **Ahmet Paşa** padişah tarafından bunları affettirmek için oraya gitmiştir. O vakit orada bulunan doktor **Şerafüddin Mağmumi** (**Tebyin-i Hakikat**) adlı bir eser yazmıştır ki bu kavgalara dairdir. Bu ayrıca bir fasıldır ki iyi bilen biri müstakil bir eser yazmalıdır.

Bu zıddiyetin devlet ve millet, saadet ve felaketiyle hiçbir

münasebeti yoktu. Sırf şahsi nefsanîyet ve rekabet bunun amili idi. Bu yüzden devlet ve millete çok zararlar gelmiş, birçok canlar yanmıştır. Hadi Ahmet Rıza ve Nazım Avrupa'ya politika yüzünden kaçmışlardı; fakat Bahattin Şakir ise büsbütün başka bir sebepten kaçmıştı. Bahattin güzel yüzlü, yakışıklı bir gençti. Abdülhamit'in bir tüfenkçisinin karısını tedavi ederken âşıkane münasebete girmiş, herif haber almış, birgün geleceği vakit kapının üstündeki pencereye iki Arnavut koymuş. Doktor gelmiş, bunlar büyük bir taş pencereden bırakmışlar; bereket versin taş doktorun üstüne değil, yanına düşmüş. Doktor kaçmış. Herif bu suretle öldüremeyince Bahattin'i sürdürmeye teşebbüs etmiş ve Erzurum'a sürdürmüş. Oradan doktor yolunu bulup Avrupa'ya kaçmıştı.

SÜKÛTÎ'NİN SERENCAMI

Meşrutiyetin ilânından ve iyice teessüsünü görüp kanaat ettikten sonra idi ki Meşrutiyet uğrunda can vermiş fedakârlıkların tezkâr namının millete vazife ve gelecek nesillere ders olduğunu düşünerek Avrupa'da çalışırken ölmüş olan İshak Sükûtî'yi hatırladım, Doktor idi. Biz tıbbiye gelmeden iki yıl evvel mektepten çıkmış, Avrupa'ya kaçmış inmiş. Dedim: "Münasıptır. Bunun kemiklerini Avrupa'dan getireyim. Fakat para ister. O kadar masraf yapacak halde değilim" Düşündüm. Bir müsamere ile bu parayı toplamak mümkün. Haydarpaşa'da tıbbiye mektebinde bir müsamere tertip ettim. Mimarisi Voban sisteminde olan bu binanın ortasında büyük bir bahçe vardır. Oraya bir tiyatro sahnesi yaptırdım. İlân ve davet yaptık. Büyük bir kalabalık toplandı. Bahçe tamamıyla doldu. Hürriyet şiirleri okundu. Bir tiyatro yapıldı. Sonunda ben bir nutuk söyleyip İshak Sükûtî'yi, sa'yini ve fedakârlığını yadettim. Kemiklerinin vatan toprağına getirilmesi lüzumunu, bunun için de paraya olan ihtiyacı bildirdim. Tıbbiye talebesi ikişer ikişer mendiller açıp dolaştılar. Paraları sahneye getirdiler. Saydık. Elli lira kadardı.

Mebusan Meclisi açıldıktan bir müddet sonra Marsilya tari-

kiyle İtalya'da (Sanremo) şehrine gittim. Güzel bir şehirdir. Sayfiye yeridir. İklimi yumuşaktır. Hurma ağaçları vardır. **Sükûti verem olup ölmüştü. Hükümetten bin beşyüz frank maaş alıyordu. Bu halinde bunun üç yüz frangını kendine ayırıp diğer kısmını hükümet aleyhine gazete çıkarmaya sarf ediyordu.** İstanbul'da sade mezarın Sanremo'da olduğu biliniyordu. Geldim. Hükümet ve belediye nezdinde tahkikata giriştim. Hangi evde oturduğunu ve öldüğü evi buldum. Evlerin fotoğraflarını aldım. Sonra mezarını da buldum. Mezarda hiçbir şey yoktu. Sade bir tahta numara var. Nakline müsaade istedim. Çok merasime tabi imiş. "Kış beklemek lâzım" dediler. Yazın çıkarılmasına kanun mâni imiş. O vakit **İbrahim Hakkı Paşa** Roma sefiri idi. Telefonla görüştim. Derhal müracaat edip izin aldı. Başında durup kazdırdım. Kemikleri kâmilen sağladı. Başka herşeyi çürümüş, topraktı. Bu kemikleri gördüğüm vakit türlü düşüncelere daldım. Hey gidi insan...Bir vakit biz de böyle olacağız...Sihhi kanun mucibince çinko sandık, tahta sandık, sandık sandık içine kondu. Bir Türk bayrağına sarıp Cenova'dan vapura koydum. Galata Yeraltı Camiine çıkardım. **Hüseyin Hilmi Paşa** sadrazamdı. Böyle bir adamı merasimle kaldırmak ve o vakit en şerefli mezarlık olan **Sultan Mahmut Türbesi** hatiresine gömmek lâzımdı. Bu da padişahın iradesine mütevakkıftı. **Hilmi Paşa'ya** gidip rica ettim. Vaad etti. Üç gün bekledim. Meğerse **İshak Sükûti** Avrupa'da **Ahmet Rıza**'ların **Nazımlar**'ın muhalifi imiş. Bundan da haberim yoktu. Ben Sükûti'nin şahsını bile görmemiştim. Bu gayretim hiçbir şahsî şeye müstenid değildi. Sırf hürriyet uğrunda ölmüş ve tubbiye diye idi. Tekrar gittim. **Hilmi Paşa**, bu sefer: "Olmaz" dedi. "Vaadiniz ya" dedim. Kızardı. Meğerse **Ahmet Rıza** mâni olmuş...Derhal diplomatlık etmek lâzım olduğuna hükmettim. Me'yus ve ümitsiz bir tavır alıp "Eh, kaderi böyle imiş" dedim, kalktım. Bab-ı alinin kapısından bir arabaya binerek "Köprüye" dedim. Oraya varınca Beşiktaş'a saraya dedim. Bab-ı âli'de "Saraya" dedim. Bab-ı âli'de "Saraya" demediğimi belki işiten olur, söyler, mâni olurlar diye, bir ihtiyat idi.

31 Mart olmuş, Reşat tahta çıkmıştı. Sultan Reşat'ın

Sükûtî'yi sevdiğini biliyordum. Sükûtî yolunu bulup Reşat mahpus iken onunla muharebe etmişti. Ben padişahı Meşrutiyet ilanından sonra veliahtlığı zamanında tanımıştım. Hatta bir gün bana Abdülhamit'ten şikâyet edip "Kardeşim beni sarhoş ve kalb hastalığı var diye yayıyor. Sen hekimsin. Dinle öyle şey var mı?" demiş, ısrar etmiş, kendisini dinlemiştim. Kalb hastalığı yoktu. Bana çok iyi bir adam; fakat bir derece sersem insan tesiri veriyordu. Bu da uzun bir mahpusluk ve zarurî olması lâzım gelen içki sebebiyle olsa gerekti. Yoksa güzel söz söyler, güzel şiir bilirdi.

PADİŞAH DÜŞMANINA PADİŞAH DESTEĞİ

Mabeyinci **Reşit Bey** idi. Bu zat da Avrupa'da Meşrutiyet için neşriyat yapanlardandır. Onu gördüm ve: "Padişah beni huzurlarına kabul buyururlar mı?" dedim. Gitti ve geldi. "Hadi!" dedi. Gittim. Beni zorla oturttu. Maksadımı anlattım. Sadrazam'ın münaatinden ve ona müracaatımdan hiç bahsetmedim. "Peki!" dedi. Teşekkür ettim. Aşağı indim. **Reşit Bey'e** "İradeyi yaz da hemen bana ver!" dedim. Hemen elime almasam İttihatçılar iradeyi geri aldırırlar. Yazdırdı, imzalattı verdi, gidiyordum. "Efendimiz seni istiyor" dediler. Döndüm, baktım, padişah merdiveni yarı yerine kadar inmiş. Çıktım. Dedi ki: "**Merasim ve mezarı için para lâzımdır. Otuz lira yetişir mi?" Çok bile" dedim. Teşekkür ettim. Sultan Reşat** cidden iyi kalbli adamdı. Derhal bu iradeyi de yazdırdım. Hazine-i Hassa'ya gittim. Müdürü de tanıdık. Parayı hemen verdi.

İttihatçılar iradeyi işitince köpürdüler; fakat emrivâki. Bir şey yapmadılar. Yalnız **Ahmet Rıza** bana: "Sükûtî kötü adamdı. Sen bilmiyorsun" dedi. Şu adam hâlâ ölü ile bile uğraşıyordu. Sebebi Sükûtî Avrupa'da ona zıtmış. Asker aldım. Ahali topladık. Merasimle götürüp **Sultan Mahmud Türbesi'ne** gömdük. Evvelki elli liradan Avrupa'da nakil masrafı olarak, iyi hatırımda değil, on lira kadar kalmıştı. Merasime bu para ile üç lira da bu otuz liradan sarf oldu. Geri kalan yirmi yedi lirayı Osmanlı Bankası'na ya-

tırdım. Bununla da mezar taşı yapacağım. Bunu merasimde herkese söyledim.

Sükûti'nin Sanremo'da oturduğu evin resmî ve sair resimleriyle bir makale yazdım. Şehbalde neşrettim. Bu gazete çok güzeldi. Âdetâ Fransızların **İllustration**'u gibi idi. Bir Türk **İllustration**'u olurdu. Her milletin bir **İllustration**'u vardır. Zavallı münevver sahibi **Sadettin Bey** bu uğurda servetini yedi, gazete de battı. **Hükümet** bunu para vererek yaşatmalıydı. Nerde öyle hükümet? Zavallı hükümet hâlâ öyle düşünecek bir hükümete düşemedim. Hükümete gelenler işleri şahsi nokta-i nazardan yapıyorlar. Bu müthiş bir mikroptur. Hâlâ da Türk'ün bir **İllustration**'u yoktur

MEZAR TAŞI PARASI HESABI

Sükûti için millî bir vazife diye bilâ garaz ve ivaz yaptığım şu şey bile başıma belâlar getirdi. Evvelâ İttihatçılar, bunların bilhassa doktor **Nazım** ve emsali Avrupa'da bulunmuş olanları bana **Sabahaddin** tarafıslı damgasını vurdular. Bense hâlâ **Sabahaddin**'i şahsen tanımıyordum. Bu da bir şey değil, ikinci bela çok gücüne gitti: Birgün doktor **İbrahim Temo** geldi, benden bu yirmi yedi lirayı istedi. "Neden?" dedim. "**Sükûti**'nin arkadaşıyım. Bu para bana düşer" dedi. "Mirasçı mısın?...Onunla mezarını yaptıracam" dedim. "Ver, ben yaptıracam. O da bana düşer" cevabını verdi. "Kemiklerini getirmek sana düşmez miydi?" dedim. Gitti. Derken doktor **Abdullah Cevdet** geldi. O da bu parayı istiyor. Yine aynı nakarat. Hele **Cevdet** peşini hiç bırakmadı; rast geldikçe asıldı. Sebep olarak mezar taşını istediği resimde yaptırıp bir de şiir yazacakmış. Dedim: "Şiiri bana ver, ben yaptırayım" Taşın şeklinin tayini de onun hakkıymış. Bunlara hep razı oldum ve: "Resmî, şiiri getir. Beraber **Gala**ta'da taşçıya gidelim. Sen sipariş et; ben de parasını vermeyi taahhüt edeyim. Yoksa kimseye para vermeyim" dedim. Razı oldu. Resmî yaptırmamışmış. İtirafa mecbur oldu. Yaptırıp gelecekti. Böylece iki-üç ay geçti. Bu suretle beni de yaptırmaktan menetti. Der-

ken biz Cemiyeti Hafiye meselesinden hapsedik. Şimdi benim bunu düşünecek günüm mü? Ne günüm, ne de imkânım var... Bir-gün **Divan-ı Harp** vasıtası ile **Temo** imzalı bir mektup geldi. Diyor ki: "**Sükûti'nin parasını yedin. Derhal parayı bana iade et!**". O felaket içinde bu mektup bana bir ölüm gibi geldi. İttihatçılar beni her suretle terzile çalışıyorlar; hatta emniyet-i umumiye müdürü **Miralay Galip** zamparalıklarımı tedkik edip dosyalar yapıyor. Şimdi bu para da âlâ bir mesele oldu. Çıldıracaktım. Cevap yazdım; dedim ki: "Para Osmanlı Bankası'ndadır. Sen ne hak ile istiyorsun. Mirasçı isen dava et!". Bir ses çıkmadı. Bu Arnavut istiklalcisi de Romanya'da Mecidiye şehrinde Türkler arasında yerleşip **Derviş Hima** (Tıbbiye talebesi iken kaçmıştı) ile Arnavut istiklali için çalışırken Meşrutiyet olunca İstanbul'a gelmiş, Demokrat olmuş, külah kapmak peşindeydi. Bir para vardı, kapmak için cingözler çırpınıyorlardı.

İğrendim. Hapishaneden çıktığım vakit derhal bankaya gidip parayı aldım. O vakit herkesin namusuna tamamiyle iman ettiği Amasya mebusu **İsmail Hakkı Paşa** vardı. Ona bir senet mukabilinde teslim ettim. Dedim ki: "Hayır yüzünden belâya uğradık. Para işi bana çok ağır geldi. Şunu al! Mezarını yaptır!" teslim ettim, kurtuldum. Yük, belâ benden gitti. Gazetede de ilan ettim. Bu senedi hâlâ evrakım arasında saklarım. Paris'e de beraber getirdim. Bir ay kadar sonra idi biri de gazetede: "**Rıza Nur Bey'de Sükûti'ye ait padişahın verdiği para vardır. Hesabını versin**" demez mi? İmza yoktu. Belki yine onlardı. Bu bir vesile idi. Parayı senet mukabili **İsmail Hakkı Paşa**'ya teslim ettiğimi ve artık hiçbir şeyi karışmadığımı o gazete ile de ilan ettim.

Bu bana çok ağır geldi. O gün bir daha gerek şahsi, gerek devlet ve millet parası beş paraya el sürmemeye ahdedtim. Hâlâ para işine karışmam. Hatta sıhhiye vekili iken Harkof'a hey'et-i Murahhasa-i fevkalâde reisi olarak gidiyordum. Memurların maaşını da bana teslim ettiler. Kendime ait kısmı alıp diğerlerini almadım. Dediler: "Sizin teslim etmeniz lâzımdır" Dedim; "Alamam eğer olmazsa istifa ederim. Başkasını gönderir, yahut kâtiplerden birine hesap memurluğu vazifesini de verirsiniz. Parayı

teslim edersiniz. O alır" Zaruri öyle yaptılar. Paraya el sürmemek en iyi iştir. Nasıl olsa "**Bal tutan parmak yalar**" derler insanı lekelerler. Bu leke ise bana en ağır gelen lekedir. Hatta şundan da korkardım. Ya çalınır, ya yanlış hesap eder de üstüme bir hak geçirirsem veya yanlışlıkla fazla verir zarar edersem..Hem insan olur ki azar, parayı görür, belki suistimale dalar...İyisi mi alma! Hasılı en iyi şey paraya el sürmemektir. Bu prensipte o vakitten beri aslâ şaşmadım. Rahatım.

İşte başladığım bir hayrı bu iki adamın yüzünden ikmal edemedim. **İsmail Hakkı Paşa** da parayı yemiş. **Sükûti** mezarsız kaldı. O kadar kızmıştım ki bunu **İsmail Hakkı Paşa**'ya sordum bile. Üstümden defoldu ya yeter dedim.

Biz **Ahmet Samim**, **Fazıl Ahmet**, **Celâl Sahir**, **Refik Halit**, **Şehabettin Süleyman**, **Şeyhulislâm Cemaleddin Efendi'nin oğlu Muhtar**'la ahbaptık. Ekseri geceler muhtarın Kuruçeşme' de yüksekte çamlar arasındaki köşkünde davetliyidik. Yer, içer, konuşur, türlü alaylar ederdik.

Fazıl Ahmet zeki, okumuş, nükteci ve istihzada muktedir bir adamdır. Samim de öyleydi. **Fazıl Ahmet** kadar okumuş değilse de ondan çok zekiydi. Hele ebedi bir şen idi. Bu ikisinin sıhhati çok hoşuma gider, onları pek severdim. Bazan meclisimize **Rıza Tevfik** de gelirdi.

Biraz Mebuslar Meclisinin ahvalinden bahsedeyim:

MECLİS-İ MEBUSAN GÜNLERİ

Mebuslar Meclisi açılır açılmaz ben Makri köyünden Taksim'den bir apartmana taşınmıştım. Küşadı merasimi fevkalâde kalabalıklı oldu. Mebuslar arabalarla bu kalabalığın içinden Şeref sokağından, Divan yolundan geçti. Meclis Ayasofya'da Adliye binasındaydı. Mecliste mebusların intihab varakaları tedkik edildi. Benim yaşı otuzdan aşağı bulup intihabımı kabul etmemeye karar vermişler. İntihab kanunu otuz yaşı asgari yaş kabul ediyordu. Bu kanun da Kanuni Esasi gibi **Abdülhamit**'in ilk devrinde yapılmıştı. İki dereceli intihap idi. Bu seferki intihab bir derece halkın

istediği vecihle olmuştu. Hükümet o kadar hükmünü geçirmemiş, İttihatçılar istediklerini tamamiyle infaz edememişlerdi. Halk kendi istediklerini mebus yapmıştı. Ne ise nüfus kağıdım üzerinde iyi bir tedkik yaşımanın otuzu iki ay geçmiş olduğunu gösterdi. Mecliste en küçük olduğum için kâtip yapıldım. Böyle dört küçük mebus muvakkat katip olduk. En yaşlı olarak Trabzon mebusu **Naki Efendi** de muvakkat reis oldu. Birkaç gün sonra **Ahmet Rıza** asil olarak reis intihab edildi. Buna da muvakkat kâtip olarak yirmi gün kadar katiplik ettim. Bir-iki gün içinde işe alıştım. Sefarethanelerden hergün adamlar geliyor, bizi seyrediyorlardı. Birgün Fransız sefareti başkâtibine biri fikrini sormuş, o da: "Ooo...Bizdeki gibi yapıyorlar" Benim için "o hele iyi kâtiplik ediyor" demiş. Yani acemiliğimiz çok sürmedi.

Ahmet Rıza benim gözümde talebeliğimden beri semalarda uçan yüksek bir şahsiyetti. Avrupa'da bazı neşriyat yapmış, görmüştüm. Hele son zamanda orduya hitaben yazdığı şey hoşuma gitmişti. İndimde iktidarca , zekâca, namusca pek büyüktü. Kendisine pek hürmet ediyordum; fakat bu yakından temas beni önce tereddüte düşürdü; sonra fikrimi değiştirdim. Bu adam çok yanlış işler yapıyordu; mantıksız şeyler söylüyordu. Birgün Paris gazetelerinden birinin muhabiri gelmiş, beni buldu. Reisle görüşmek istiyordu. **Ahmet Rıza** Bey'e söyledim: "Buyurun!" dedi. Adamı odaya soktum. Konuşmaya başladılar. **Baktım Ahmet Rıza Fransızca'yı da iyi konuşmıyor. Kendisinde hiç görmediğim derecede fazla azamet de var. Ahmak, cahil bir adam. O eski hürmetim kâmilten gitti. "Ne aldanmış imişim!" dedim. Uzaktan davulun sesi hoş gelirmiş....Nice insanlar layık olmadıkları şöhrete nail olurlar. Bununla beraber A. Rıza da meziyetler vardır ki şahsını tarif ve muhakeme ettiğimiz vakit söyleyeceğiz. Artık kâtiplik bana hoş gelmiyordu. Zaten o da benim kendisinden hürmetimin zail olduğunu hissetmişti. Çünkü ben içindekini saklayan değil, bilakis bililtizam gösteren bir kimseyim. Kâtip intihabı yapıldı; İttihatçılar başkasını kâtip yaptılar. Ben kürsüden indim.**

Birgün **Ahmet Rıza** Meclis'te şu tarzda beyanatta bulun-

du: "Huzur-u şahaneye gittim velinimetimiz efendimiz benim alnımdan öptü. Ben de milletin sadakatını teyid ettim". Bunu işitince Ahmet Rıza'dan büsbütün soğudum ve bende ona bir düşmanlık peydah oldu. İçimden şunlar geçti: "Vah, yazık!...Dün birbirinin canını almaya savaştan bu iki adam bugün dost. Öbürü yapabilir fakat Ahmet Rıza bunu nasıl yapar? Hürriyetçi biri velinimetimiz gibi tabirler kullanıyor hem de bu adam zalim padişah alnını öptü diye tabirler kullanıyor hem de bu adam zalim padişah alnını öptü diye milletvekilleri huzurunda iftihar ediyor. Ooo.... Bu olamaz isyan verici bir şey.." Meğerse Abdülhamid'ten kendi de, hemşiresi de müceverat ve emsali hediyeler de almışlarmış. Yayıldı. Bunu da işittim, adama düşman oldum.

Artık Meclis nizamnâmesi elimdeydi. Ahmet Rıza yanlış yaptıkça maddeyi gösterip itiraz ediyordum. İktidarsızlıklarını göstermek için olan ve gösterilen bu şeyler pek canını sıkıyordu. Arada yanıma gelip "Doktor Paşa!" diye arkamı sıvıyor, güya gönlümü alıyordu. Zavallı bunlarla beni yola getirecek kadar basitti. Anlıyamıyor ki bizim içimizde yüce dava var. Millet ve hak için bir genç aslan yatıyor. Bunlara Fransızlar küçük politika derler. Bunlar bize vergi. Yine devam ettik. Artık pek kızdı, sertliğe çevirdi. Bilmiyordu ki beni tatlılık yolundan çeviremez. Fakat bir derece yumuşatabilir; lâkin şiddet şiddetimizi arttırmaktan başka bir şeye yaramaz. Huyumuz bu. Hasılı aleyhinde daha şiddetle devam ettik..Benden pek bızardı. Bir gece padişah mebusları Yıldız'a yemeğe davet etti. Gittik. Abdülhamit'le beraber yemek yedik. Ahmet Rıza padişahın yanında idi. Son zamanlarda Abdülhamit ve Ahmet Rıza pek ahab olmuştular. Abdülhamit ne tilki idi. Mithat Paşa ile Namık Kemal'e de böyle yapmış, fırsat bulunca birinin kafasını kesmiş, diğerini sürmüştü. Ahmet Rıza bu dersi bile düşünemiyordu. Yemek sonunda padişah bir-iki mebusla konuşmak istedi. Bütün mebuslar etrafına üşüştiler. Bir çember oldu. Abdülhamid fena korktu. Lakırdı söyleyemediği gibi dudakları mosmor olmuş, titriyordu. Çekilmek istiyor, o da mümkün değildi. Baktım, Ahmet Rıza da onun kadar korkmuş

çekilin, açılın diye telaşla bağırıyor. Abdülhamid'e bir yol açmaya çalışıyordu. Halbuki korkacak bir şey yoktu. Meselâ Kastamonu mebusu **Hoca Küçük Mahir** galeyan haline gelmiş, olanca avazı ile padişahın medihlerini sayıyor, ömrüne dua ediyordu. Hale güldüm. Acı bir kahrkahağı beni tuttu. Hatta yanımdakiler "Gülme! Gülme!" diye beni ikaza çalıştılar. **Bu hoca pek alçak boylu biriydi. Ahlâkı da öyle alçaktı. Pek pis dalkavuktu. İtti-hatçıların başmeddahı idi. Yol açıldı. Abdülhamid sıçrarcasına kendisini atıp yanındaki odaya girdi. Ahmet Rıza da girip kapıyı kapattı. Hamid'in çok korkak bir adam olduğunu o vakit gözümle gördüm.**

EMANUEL KARASO

Birgün birkaç milyon istikraz yapmak için hükümet lâyiha getirmiş, **Yahudi ve İtalyan casusu olduğu halde Talât'ın başdostu olmak hasebiyle mebus olan Karaso kürsüye çıkmış müdafaa ediyor.** Saray hükümetten para istiyordu. Bundan habirim vardı. Meclis kabul etti. Rey toplanacak. Telaş ettim, kürsüye çıktım. Dedim ki: "Efendiler! Bu bol keseden ihsan nedir? Bu fakir milletin borcu yetmiyor mu? Bu parayı vereceksiniz. Bir kısmını saraylara verecekler zevk ile yenecek; bir kısmını da hükümet israf edecek. Vermeyiniz, gûnahtır" mealinde söyledim. Bu sefer meclis lâyihayı reddetti. Çok haz duydum. Lâkin bu sefer **Karaso telâş etti. Cavid'i ve emsalini çağırdılar, uğraştılar. Yeniden parayı aldılar. Bu Karaso o vakit beş parasız bir Yahudi idi; fakat Talât onu çok severdi. Âdeta her sözünü yapardı. Bu adam herkesten ödünç para alırdı. Bir-iki defa bende de aldı. Hatta birisinde Karaköy'de köprü başında rast geldi. "Bir mecidiye ver!" dedi. "Yok!" dedim. Birden yeleğimin cebine elini soktu, iki mecidiye yakaladı, aldı. Bir şey demedim. Aldığını da iade etmezdi. Hali bu idi. Sonra Harbi Umumi'de türlü dalavereli ticaret ve mali işler yapıp milyonlar sahibi olmuştur. Tuhafı şu ki İtalyan tebası idi, hem bizde mebus. Bunu Talât da biliyordu. Şimdi aşikâr olarak İtalyan'dı. Harbi Umumi'den sonra Talât**

Almanya'ya kaçtığı vakit parasız kalmış, İstanbul'dan Karaso'dan para istemiş. Karaso yokmuş, işlerine bakan Nesim Mazliah Karaso'nun parasından yollamış. Mevsukan biliyorum. Hem de vakayı yakından bilen başka yahudilerle de kontrol ettim. Karaso gelince köpürmüş, Mazliah da Yahudi ve onun gibi dalaverceci ise de, itiraf etmeli, ondan çok namuslu imiş; demiş ki: "Bu adam senin velinimetin. Sırf onun sayesinde milyonlar kazandın. Şimdi bu kadarcık para veremiyorsun. Senin yerine ben veririm" Karaso'nun cevabı şudur: "Mesele o değil, bu herif Yahudi aleyhtarıdır da onun için.." Bu söz yüreksiz, âdi bir adam olduğunu örtmek için orada uydurduğu şeydir. Yoksa Talât Yahudileri zengin etmiş, onlara hiçbir fena şey yapmamış bir adamdır. Keşke Yahudi düşmanı olsaydı. Değildi.

Paranın alınmasına pek canım sıkıldı. Biraz sonra iki takrir verdim. Biri Sarayburnu'nun park haline konmasına, şhirlerin böyle hava alacak ciğerlere olan ihtiyacına dairdi. Buna mebuslar hep birden gülüverdiler. Seviyelerini görüp içim kan ağladı. **Bu Meclis'in yarısından ziyadesi sarıklı hocaydı. Bunu kabul ettirirsem Topkapı Sarayı'nın müzeye ilhakını isteyecektim. Olmadı üç-dört yıl sonra Sarayburnu'nu şehir emaneti park yaptı, herkes memnun ve bugün İstanbul'un güzel bir yeridir. Dünya böyledir.**

İkinci takrir padişahın bütün servetinin maliye hazinesine devri talebiydi. **Ahmet Rıza bu takiri okutmadı bile. Hususi olarak beni çağırttı. Vazgeçirmek için uzun uzadıya uğraştı. İkna edemeyince bundaki tehlikeyi söyledi: "Padişah Meclis'i dağıtır" dedi. Cevabım şudur: "Siz zannediyor musunuz ki keyfinden açmıştır. Elinden gelse bu takrir verilmediği halde bile bugün tereddütsüz Meclis'i dağıtır, bizi perişan eder. Siz de kurtulamazsınız" Buna cevabı: "Padişah cidden hüsnüniyet sahibi. Bana teminat vermiştir." Şu adamın haline ve Abdülhamid'i müdafasına, yahut safderunluğuna baktım, daha ziyade düşman oldum. Nihayet takririmi okuttu. Bu, vazifesiydi; fakat şirretlik edip okutmayabilirdi. Ama ben de azılı idim. Kalkar ağızla söyler, bar bar bağırırdım. İttihat ve Terakki Cemiyeti mebuslarda propagan-**

da yapıp takriri reddettirdi. Ben de bu hususa dair "**Servet-i şahane ve hakk-ı millet**" adında bir eser neşrettim.

Cemiyette, Meclis'te bir sürü fenalıklar oluyordu. **Bunlara dair Talât ile bir-iki defa konuştum. Rahmi'ye de şikayet ettim.** hatta bir defa **Necmeddin Molla'nın** evinde **doktor Nazım'la** münakaşa ettim. Fayda yoktu. Artık aleyhlerine kıyam etmeye karar verdim. Fakat iş tehlikeliydi. Rumeli'de, bilhassa Serez'de Meşrutiyet'in ilânından sonra cemiyetin fedai komitesi teşekkül etmiş, bir düzeyi adam vuruyordu. Düşündüm, fakat "Vazifeyi aldık. Bi-hakkın yapmalı. Kader ne ise o olur" dedim.

MEBUSLAR VE YABANCI SEFARETLER

O esnada yani Meclis'in açıldığının ilk aylarında Rus sefarethanesi başkâtibi **Mendelstein** hergün Meclis'teydi. İkide-bir **Cavid'i, Cahid'i** bir köşeye çekiyor, gizli bir şeyler söylüyordu. **Haber aldım ki bunları geceleri sefarethaneye de davet ediyormuş, içiyorlarmış. Rusya'dan kadınlar getirmişler, onlarla ahbab etmişler. Kadın takdim etmek ve onunla iş görmek Rusların politika usullerindendir. İsyan derecelerine vardım. Bana devletin işi Rus sefarethanesinde görölüyor gibi geldi. Yeniden İgnatief zamanı gelmiş gibi idi. Bu milletin ise en büyük düşmanı Ruslardı.**

MEŞRUTİYET RUHU VE RİCALİ GAYB

İttihatçılar İstanbul'da bir Merkez-i Umumi tesis ettiler. Hakiki hükümet burası idi. Resmi hükümet sade Merkez-i Umumi'nin kararlarını icra ederdi. Bu merkezin azasından **Talât, Rahmi, Doktor Nazım** gibi bir kaç da bir (karanlık oda) yapmışlardı. Asıl işler bunların elindeydi. Diğer Merkez-i Umumi azasına kendi arzu ve fikirlerini kabul ettirirlerdi. Gazetelerde bunlara "**Gizli oda, karanlık oda, klik, kamerilla, rical-i gayb gibi ilâ..**" adlar verdik. Meclis, üç-beş istisna ile, onların fırkasından oldu. Fakat bunların bir hükmü yoktu. Rical-i gayb gelir,

bunlar istedikleri şeye karar verdirirlerdi. Ordu istinatgâhları idi. Zabıtları fırkalarına, komitelerine almışlar idi. Zabıtları fırkalarına, komitelerine almışlardı. Bir devlet ve millet için pek vahim olan bu kötü usulden asla vazgeçemediler. Sokakta muhalif öldüren bir mülâzım fedai komitesi ve Merkez-i Umumi'nin âleti, kuvveti ve icra vasıtasıydı. Bunu Serez komitesi temsil ederdi. Meşrutiyet denen rejimin ruhu işte buydu. Ne ise bunlar üç-beş kişi idi. Şimdi karanlık oda sade bir şahıstır: Ötekiler hep uşak.

MEŞRUTİYET VE KABADAYILIK

Meşrutiyetin ilanından sonra Avusturya Bosna-Hersek'i ilhak etti. Bosna-Hersek için Cemiyet mitingler tertip ettirdi. Avusturya eşyasına boykot yaptırdı. Bu cahil zavallılar zannediyorlardı ki Meşrutiyet her derde devadır. Artık her yeri alırız. Bosna'yı Avusturya'nın işgalinden kurtarmak sevdasına düştüler. Cemiyet erkânı kâmilen cahildi. Meselâ Talât ancak Rüştüye tahsili görmüş, Selanik'te bir posta memuruydu. Çoğu aklı bir karış tepesinde cahil ve çocuk yaşta mülâzımlardı. Cavid, Cahid gibi bir derece okumuş, münevverler var idiyse de bunlar Cemiyette hem talî insanlardı, hem de henüz hiç kimsede devlet ve idare bilgisi ve hatta mefhumu yoktu. Herkes tecrübesizdi. Pratikten yetişme yoktu. Olsaydı bile hükmü olmayacaktı. Çünkü moda kabadayılıktı. Çünkü Meşrutiyet kabadayılık ile başlamıştı. Çünkü bu mülâzımlar mektepte kabadayılıktan yetişme idiler. Ne ise bir ufak para alınarak Bosna Avusturyalılara kâmilten terk suretiyle bu iş bitirildi. Para azdı ama yine muvaffakiyet idi. Çünkü Bosna çoktan fiilen gitmişti. Harben ise yeniden almak asla mümkün değildi. Hem devlette o hâl de nerede? Türkiye zaaf içinde. Hem Bosna için harp delilikti.

YÜZBAŞI İSMET VE KÂZIM !

Nazım Paşa Edirne'den getirilip Kâmil Paşa kabinesine alındığı zaman Edirne'de Yüzbaşı İsmet ve Kâzım Karabekir

Edirne Ordusu namına gazetelere bunun gayrı meşru olduğuna dair bir protesto gönderip neşretmişlerdir. Ordu zabitanı kızmış, toplanmışlar, müzakere neticesinde protestodan hiçbir zabitin haberi olmadığı, sırf bunu **İsmet ve Kâzım Karabekir**'in kendileri ve ordu namına yaptıklarını tayin etmiş. Zabitler **Karabekir ve İsmet**'e hakaret etmişlerdir. **Nazım Paşa** Edirne'de faaliyet göstermişti. Orduyu yoluna koymuştu. Bundan dolayı herkes **Nazım Paşa'yı** sevmişti. Bu güzel işleri yapan onun erkân-ı harbi **Hasan Rıza** idi. Pek değerli bir zattı. **Nazım** onu daima yanında götürürdü. Sonra Bağdat'a vali olunca beraber götürmüştü. O ne vakit yanında bulunmuşsa **Nazım** muvaffak olmuştur. Keşke Balkan Harbi'nde de yanında bulunsaydı. Eşekçe **İşkodra**'ya gönderdiler. Orada mahvoldu.

KURTAR BİZİ İNGİLTERE !..

Kâmil Paşa çok büyük bir şöhrete malikti. Onu Sadrazam yapmışlardı. **Bulgar sefiri** bir ziyaret meselesinde etikete ait bir ihtilaf çıkararak memleketine gitti. Bulgarlar kavga arıyorlardı. **Maksatları Rumeli'yi ahden Bulgaristan'a ilhak etmekte.** Görülüyordu ki Meşrutiyet ilâmı Türkiye'nin düşmanlarına bir derece telaş vermişti. Hareketleri bu idare ile Türkiye'nin yeniden kuvvetleneceğine hükmetmiş gibi oldukları zannını veriyordu. Demek onlarda şu muallak işleri acele bitirelim fikri vardı. **Kâmil Paşa İngiliz dostu olmakla meşhurdu. Halkta bu sayede Kâmil Paşa İngilizler'i Türkiye'ye hizmet ettirir kanaatı vardı.** Hey, gaflet!...Meselâ ben bu fikirle Meşrutiyet'e yardım dilenmiştim. Yine bu fikirde idi ki Meşrutiyetin ilk günlerinde **Avrupa'dan İstanbul'a gelen İngiliz sefirine halk Sirkeci'de büyük bir istikbal yapmış, atlarını çözüp arabasını kendileri çekmişti.** Bir devletin siyaseti böyle şeylerle döner mi, dönmez mi, bilen bir tane yoktu...**Kâmil Paşa'nın İngilizlerle münasebeti ne olduğunu, derecesini de bilen yoktu.** Bir çok zaman sonra hasıl edebildiğim fikre göre İngiliz sefirinin sersemce âleti olmaktan, onun tarafından aldatılmaktan başka bir şey yapa-

mıyordu. Kâmil İngilizlerle işi halledeceğine güveniyordu. Cemiyet ayrı fikirdeydi. Kâmil cemiyeti dinlemedi. Cemiyet Meclis'te onun düşmesini hazırladı. Bir perşembeydi Kâmil Paşa'ya gittim:"Seni düşürüyorlar cumartesi gideceksin. Başka tedbir mümkündür. Yaparsan yerinde kalırsın" dedim. Bu adamı görüyordum. İhtiyar, yokmuş denecek derecede seyrek bir ak sakal. Gözü, yüzü şayan-ı hayret bir surette en koyu bir Yahudi siması. Yanağında ve gözünde tik var, bir düziye oynuyor. Sağ sebaba ve şehadet parmağını kaldırdı, tikini yaptı, çenesini tıpkı acuze karılar tarzında oynattı."Korkma! Bir şey olmaz" dedi. Şaştım. Ben görüyorum, herkes de gördü. Bu koca tecrübeli(!) siyasi görmüyor. Bir aralık:" Bu adam sakalı değirmende ağartmamış ya, elbet bir bildiği var. Biz çocuğuz" dedim. Dedim ama yine kanaat etmedim. Cumartesi günü Meclis onu Meclis'e çağırdı. Gelmedi:Galiba gelmemek tedbiri imiş!...Gelmeyince gıyabında **adem-i itimad verdiler. Devrildi, gitti...Zavallı bunu bilmiyormuş galiba!...Sonra evine gittim."Bakınız..." dedim. Hiç laf yok. Artık beni severdi. Arada haber yollar, beni çağırırdı. Kâh ben kendim giderdim. Gitmesem o haber yollardı. Çok konuşmaz, söz söylediği nadirdi. İnsan onu bu haliyle bir kapalı kutu zanneder."İçinde neler, acaba ne cevherler var?" der. Zamanla öğrendim. Maatteessüf içi bomboştu. Boş bir küp. Hatta onun gibi sesi de yok. Hiç olmazsa boş küpün bir gümbürtüsü vardır. Zavallı millet böyleleriyle ne kadar idare edilmiş daha da edilecek..**Kâmil Paşa'dan sıtkım sıyrıldı. Bunu da öğrendik. Hürmetim arşında tutup yaşattığım, vücudlarıyla iftihar ettiğim biri daha yıkıldı. Ayağımın altına düştü. İşte bu Meşrutiyet tarihimizde meclisin adem-i itimad ile ilk düşen kabinedir. Ne Meşrutiyette, ne Cumhuriyet'te bir daha böyle şey olmamıştır. Bu hal ki Millet Meclisleri'nin en mühim hakkıdır. Anka kuşu oldu kaldı.****

Ben bir takım vukuatı yazmıyorum. **Hatırdan çıkarmamalıdır ki Türk Meşrutiyet tarihini yazmıyorum. Yazdığım hatıratımdır.** Bildiklerimi, gördüklerimi, yaptıklarımı yazıyorum. Daha ziyade işlerin içyüzlerini tesbit ediyorum. Diğer kısımlar Millet Meclisi zabıtnamelerinden de öğrenilebilir.

MEŞRUTİYET MECLİSİ'NDE TAKVİM REFORMU TEKLİFİ

Bir gün Rıza Tevfik alafranga saatin kabul ve tatbiki için kürsüde lakırdı söylüyordu. Bunun iyiliklerini isbat ederken Türkler'in eskiden kâfir olduklarını da söyledi. Ön sıralarda oturuyordum. Arkadan bir kasırgadır, tûfan mı yoksa kıyâmet mi desem, koptu. Yarı kalkıp arkaya baktım. Mebusların hemen yarısı ayağa kalkmış, gözler dönmüş, deli gözü gibi fırlamış, kollar gerilmiş ve yumruklar bükülmüş, bar bar bağırıyorlar. "**Gâvur herifi söyletmeyin! Gebertin!**" gibi sözler. Hemen hepsi de hocca. Bu Meclis'te sarkıklı çoktu. **Dindar ahali ekseriya müftülerini mebus yapmıştı. Rıza Tevfik** hatasını anladı. Tashih etmek istedi; fakat acemilik etti, galiba itidalini kaybetmişti. Düzeltiyim dedikçe daha berbat etti. Bataklığa düşenler gibi çıkayım diye çırpındıkça daha battı. Ötekiler de azdıkça azdılar. Baktım işin çıkarı yok. Bir felaket olacak. **Rıza Tevfik'in** dediğinde bir şey yok. İlmî, doğru şeyler. Hatta basit hakikatler. Ama hocalar anlar mı "**Bizim saati kaldırmak namazı kaldırmak demektir. Türk hiç kâfir olmuş mu?**" diyorlar. Müslümanlığın henüz 1300 yılından beri olduğunu, ondan evvel ;putperest veya Yahudi ve Hristiyan olduğunu düşünebilecek kadar ızanları yok. Rıza Tevfik'e acıdım. Kürsünün yanına gittim." İn! Söyledikçe daha fena yapıyorsun. Sonu fena gözüktüyor" dedim. Baktım, inmiyor. Elinden tutup çekerek indirdim. Mukavemet etmedi. Şimdi dışarı çıkaracağım. Lâkin hocaların aralarından geçmek lâzım. Kendimi mümkün mertebe siper edercesine dışarı çıkardım. Mesele sükûnet buldu.

Hey, devir!..Şemsi saata katlanamayanlar bugün şapka giyiyor. Hem bu hocalardan bir kısmı bugün mevcud. Meselâ Sinop mebusu Hasan Fehmi. Mustafa Kemal şapka kanunu yapmadan evvel ona "Giy!" dedi, o da giydi. Zihniyetler ne mühim evolisyona tabidir. Bir millet on-on beş yıl içinde fikrine zıt fikre sahip oluyor; veya zorla haline taban tabana zıt hale sokuluyor.

ŞAPKA MESELESİ

Bunun bir misali de şudur: Samsun mebusu **Nail Bey'i Maliye Nazırı** yaptılar. Mali bir iş için Avrupa'ya yolladılar. Bir ay sonra Sinop'a gitmiştim. Bütün halk bana şunu söyledi: "Samsun mebusu Avrupa'ya gitmiş, şapka giymiştir. Gâvur oldu. Domuz herif.." Bu sözler dimağımda yer etmişti. Nihayet beni İttihatçılar hudut haricine sürdüler. Avrupa'da evlendim. Uzun müddet kaldım. Harbi Umumi'den sonra (1919) Türkiye'ye döndüğüm vakit Sinop'a giderken vapurda hep bu sözleri hatırlardım. Hem de (Ben Nail Bey'den fazlaydım. Zevcemle gâvur memleketinde yaşadım. Şimdi bu ahali beni taşa mı tutar) diye korka korka gittim. Baktım ki güzel bir istikbal yaptılar. "Şapka giydin mi, karın çarşafsız gezdi mi?" diyen bile olmadı. İşte on yıl içinde fikirlerde ne evolisyon olmuştu. Şimdi bu halk kendileri de şapka giyiyorlar ya...Bu evolisyonun bir nişanesi de cami idi. Sinop'un Alaattin Camii'nde eskiden çok cemaat olurken şimdi hiç olmuyormuş.

MECLİS-İ MEBUSAN

Artuk İttihatçılar'ın yolsuzluklarına, Yahudiler'in meydan almasına pek kıızıyordum. Meclis şöyle idi:Kimsede bir kuvvet ve rey yok. **Cavit, Talat, Karaso, Cahit** gibi üç-beş kişi emrediyor, eller kalkıyor. Artuk açık bir mücadeleye karar verdim. Bu tehlikeli bir işti. Düşündüm. Vazife hissi galip geldi. Bir makale yazıp Yeni Gazete'de neşrettim. Bu makalemin ruhu Meclis'in istibdat altında olduğunu, rey ve hürriyetine sahip olmadığını göstermekti. Makalemde dedim ki:"Bu Meclis değil, adi cansız bir makina. Manivelası da **Talât, Cavit, Cahit** gibi birkaç adanın elinde. Onlar işletirse işliyor, işletmezse işlemiyor. İpleri ileri isterlerse ileri, geri isterlerse tornistan..Bu adamlar bir şirket-i hisariye tesis etmişler...Böyle yapıyorlar, ilâ..". Bu makale bomba gibi patladı. Bu vakte kadar cemiyet aleyhinde hiç bir şey yazılmış ve söylenmemişti. Cemiyet herkese mukaddes bir vücut

ve teşekkül olduğu hakkında bir iman telkin etmişti. İşte bu suretle ilk muhalefet bayrağını açmış oluyordum. Türk teşrii hayatında ilk opozisyon (opposition) istikraz aleyhindeki takririmdi. Bu da matbuatta ilk idi. Bu suretle Türk Meşrutiyet hayatında opozition'un piri mesabesindeyim.

MEŞRUTİYET MECLİSİNDE MUHALEFETİN HÜKMÜ

O günü sokağa çıktım. Tanıdıklara rast geliyordum. Herkes başını çeviriyor, kimse selam vermiyor. Ali Fuad'ın kardeşi Mehmet Ali'ye rast geldim. Yanıma yaklaştı: "Sen ne halt ettin?" dedi. "Niye?" dedim. "Mukaddes cemiyete böyle söylenebilir mi?" dedi. Baktım bizim pek teklifsiz olarak Gülhane'de iken seviştiğimiz, gençliğimizin eğlence arkadaşı bile gazaplanmış, bizi döğecek gibi tavır takınmış. Aldırmadım; yürüdüm. Meclis'e girdim. Orada da herkes bize çinicebin ediyor. Âdeta me'yus oldum. "Acaba hata mı ettim" dedim. Bu hal umumi. Demek ben hata ettim. İyi düşündüm, vakaları gözden geçirdim, ben haklıyım. Meclis Ayasofya'daki Adliye binasında idi. Koridordan geçiyordum. Talât beni gördü. Suratı çamur gibiydi. Kızınca öyle olurdu. Yolunu çevirip bir kavis yaparak yanımdan geçti. Kulağıma doğru eğilip "Kefenini hazırla!" dedi. Bu tehdit müthişti. Yaparlar mı yaparlar. Mukaddes cemiyet boyuna adam öldürüp duruyor. Korkmadım değil, korktum. Hatta Meclis'ten dönerken sokakta hemen öldürüleceğimi zannettim. Lakin "Takdir!" dedim, çıktım. Bir şey olmadan eve geldim. Artık ihtiyat edip geceleri sokağa çıkmadığım gibi eve de hiç kimseyi almadım. **Lakin fikrimden, hareketimden vazgeçmedim.**

Ertesi günü Meclis'e gittim. Biri geldi "Seni Mizancı Murat Bey istiyor" dedi. Gittik koridorda görüştük. Murat Bey'i ilk görüşümdü. "Sırf sizi görmek için geldim. Yeni Gazete'deki makaleniz çok güzeldir. Bundan, bilhassa cesaretinizden sizi tebrik ederim. Hele **Şirket-i İnhisariyye** tabirimize bayıldım. Siz millete hizmetler edeceksiniz" dedi. Bu makalede İttihatçılar'ın reis-

lerine Şirket-i İnhisariyye adı vermiştim. **Murat Bey**'in bu sözleri göğsümü kabarttı. Büyük teşvik oldu. Tehditleri bastırmıştı. O vakitler böyle medihlere pek hassastım, gazetelerde imzaman görülmesi son derece hoşuma giderdi. Yazık ki birkaç yıl sonra bundan da gına geldi. Bu zevk de gitti. Ne olurdu hayatta bu zevkceyiz olsun kalsaydı.

Bu makale bir arş borusu gibi olmuştu. Meğerse Cemiyet aleyhinde daha çok insanlar varmış. Gazetelerde İttihatçılar'ın aleyhlerine makaleler başladı. Aleyhlerine yeniden gazeteler çıktı. Tanin'de Cahit aleyhime her vesile ile her tezviri kullanarak cidal açtı. Muhalif olan gazeteler beni medh ve teşvik eder yazılar yazdılar.

ANA NASİHATI

Baktım bir hay huydur başladı. İki taraf gazetelerde hürriyetin maruf haddini aşmışlar, edep ve terbiye kabından taşmışlardı. Matbuat bir anarşi aleyhimdeki yazılar beni ye'se sevk ediyor, diğerleri şevke getiriyordu. Aleyhimdekiler haksız, asılsız tecavüzler de yapıyorlardı. Bu beni pek kederlendiriyordu. Bazı bana muhalefeti terke karar verdiriyordu. Bu müşkül tereddüt devresinde anamın bir sözünü hatırladım. O der ki: "**Oğlum! Elin ağzına elli arşın bez olsa yetişmez. Dilin kemiği yoktur. Bin türlü döner. Bu sebeple söz boş şeydir. Herkes bin türlü söyleyebilir. Hiç kulak verme işine devam et. Sen dilin ile değil elin ile söyle. Seni işin söylesin. Fakat bir işe başlamadan evvel iyi ve çok sor ve düşün. O işin hak olduğuna kanaat getirirsen kimseye bakmayıp yap!"** Onun bu sözü imdadıma yetişti. Yaptığın işin hak ve vazife olduğuna yeniden muhakame ederek hükmettim.

BİR FIKRA

Ve artık olanca kuvvetimle muhalefete başladım. Bu hususta bir hikâye zikredeyim: Bir ihtiyar köylü, bir çocuk, bir de eşeği ile köyden bir köye gidiyormuş. Çocuğu eşeğe bindirmiş, kendi

yürüyormuş. Yanlarından yolcular geçmiş "Ooo..Amma terbiyesiz çocuk, ihtiyar yürüyorda o eşekte." Köylü çocuğu indirip kendi binmiş, diğer bir takım yolculara tesadüf etmişler. Bunlar:"Şu ihtiyara bak! Amma hodbin. Zavallı çocuğu yürütüyor. Kendi binmiş" demişler. Bu sefer kendi de inmiş. Eşek süvarisiz kalmış. Başka yolcular geçiyormuş. Bunlar da:" Amma aptal insanlar! Eşeği boşuna yürütüyorlar da birinden biri binmiyor" demişler. İhtiyar bu sefer eşeğe çocukla beraber binmiş. Yeniden rastgelenler:"Amma vicdansız insafsız herif!" demişler. İhtiyar bakmış, sade eşeği kendi sırtına almak şıkkı kalmış."Bunu yapsam hem mümkün değil, hem de deli deyip bu sefer beni bağlarlar" demiş. Kimseye bakmayım kâh kendi binerek, kâh çocuğu bindirerek yoluna gitmiş. Dünya böyledir bir şey için bin türlü söylerler. Bu da terbiyeye, tahsile, anlayışa, zihniyete, muhite, zekâyâ, menfaata göre değişir.

Bu makalenin küpürünü saklamıştım. Kayboldu. Teşrii tarihimizi tenvir edici bir makaledir. Elimde olsaydı hülâsasını buraya dere edecektim.

MUHALEFETİN BEDELİ

İttihatçılar Cemiyetin Serez fedai gurubundan Çerkes ve burnu çökük Mümtaz'ı Sinop'a yolladılar. Bu adam sonra Miralay olmuştur. Rasim Bey'i elde edip onun vasıtasıyla beni öldürtmek istediler. Rasim Bey bu teklifi kabul etmedi. Bana haber verdi. Hem de:"Sen orada muhafaza olunmalısın. Sana muhafız yollayayım" diye haber gönderdi. Bundan, bir de Müftü Hasan Fehmi'nin halinden Rasim Bey de muhalif oldu. Bu yüzden zavallı bir çok yıllar nice zahmet çekmiştir.

Bir aralık Sarı Mehmed adında pehlivan, kabadayı ve pek namuslu birini Sinop'tan bana yolladı. Yirmi gün kadar tabancası belinde iki adım mesafe ile yürür, gece evimde yatardı. Bu lâzımdı; fakat ağrıma gitti. Hem de masrafı çok değildi ama, bana çok geliyordu. Sinop'a yolladım. Kendim daima tabanca ile gezdim. Tabanca içi dolu, hatta emniyet tetiği de açılmış olarak yazın

ceketimin sağ cebinde, kışın paltomun sağ cebinde ve elim de cebimde rovelverin kabzasındaydı. Yıllarca böyle gezdim. Bir yaya kaldırıma geçerdim. Her on adımda arkama bakardım. Bir adamı iki defa arkamda görürsem derhal diğer kaldırıma geçer, yahut birden döner bir müddet geldiğim istikamete yürürdüm. Bunlara öyle alışmışım ki bende sevk-i tabii olmuştu. Düşünmeden yapardım. Gece de rovelver başucumda dururdu. Güç iş...Daima öldürülmek korkusu, hiç olmazsa fikri altındasınız..İşte böyle yıllarca yaşadım. Sade Harb-i Umumi'de Mısır'da, şimdi de üç yıldır Paris'te tabancasız geziyorum.

Bu yaşamak hayat değil; fakat yaşadık. Bu sayede beni vuraraklara pek az fırsat veriyordum. Bir de İttihatçılar arkama hafiyeye koyuyorlardı. Bir-iki günde mutlaka hafiyeyi keşfediyordum. Sonradan işittim, hafiyeler beni takip etmenin güç olduğunu söylerlermiş.

Arası aylar geçti. "Görüyorum ki iş fena gidiyor" serlevhali bir makale yazdım. Sabahleyin evde yataktan kalktım. Aklımda bir şey yoktu. Otomatik olarak makale yazmak için yatağımın yanındaki yazı masamın başında oturdum. Başladım yazmaya. Ne yazdığımı ve ne kadar da yazdığımı farkında değilim. Sade imza atacağım vakit aklım başımdadır, biliyorum. Tuhaf şey! İmza atacağım, adım bir türlü aklıma gelmedi. Bir müddet sonra uğraştım. Kardeşim bende misafirdi. Az kaldı adımı sormak için onu çağırıyordum. Ne ise aklıma geldi, imzayı koydum. Makaleyi okudum. Tashih de istemiyordu. Kardeşime verip İkdâm matbaasına yolladım. İkdâm sahibi Ahmet Cevdet makaleyi başmakale olarak neşretmiştir. O vakit bir müddetten beri İkdâm'ın başmakalelerini Ali Kemal yazıyordu.

Bu makale ötekinden müthiş akis çıkardı. Sanki kıyamet kopardı. Ertesi günü gazetelerden biri Taimes muhabirinin bu makaleyi telgrafla Taimes'e yollandığını, telgraf parasının üç yüz altmış İngiliz lirası tuttuğunu yazdı. Ali Kemal "Nur âlâ Nur" serlevhali beni medh eder bir başmakale neşretti. Birkaç gün sonra kendisini gördüğümde:"Şurada kaç aydır bu kadar yazı yazıyorum. Benim bu kadar aydır yapamadığım şeyi sen bir makale ile

yaptın" dedi. Artık ben de bu muvaffakiyetten keyiflendim. **Selânikli Rahmi** beni Meclis'te ölümle tehdit etti. Makaleden iki gün sonra biri geldi: "**Prens Sabahattin sizinle görüşmek istiyor**" dedi. Sabahattin'i henüz şahsen görmemiştim. Gittik. Kuruçeşmede anasının büyük yalısında kabul etti. İç i süslü bir yalıydı. "Makalenizi okuyunca sizinle görüşmek arzu ettim. **Majîştral bir makale sizi tebrik ederim. Siz her vakit makale yazmayınız. Arada böyle makale neşredersiniz, kâfi**" Bu suretle Sabahattin'le dost olduk. Sık sık görüşmeğe başladık. **Hüseyin Cahit** bir hafta durdu. Demek hazırlanmış, çalışmış bu makaleye cevap verdi. Ben de ona **İkdam**'da cevap verdim. Aramızda şiddetli bir polemik oldu. O benden evvel sustu. Bu makaleyi de zayi ettim. Derci lâzımdı. Bundan üç yıl evvel Viyana'da eski **Hariciye Nazırı Asım Bey**: "Evrakımı karıştırıyordum. **İkdam**'daki makalen elim e geçti. **Sen ahvali on yıl evvel kerâmet gibi görmüşsün**" dedi. Hakikaten o makalede dediklerim çıkmış, devlet de İttihatçılar'ın elinde batmıştır. Kurtarmak için uğraşmak ta o vakit **Cahitlerin** ve İttihatçılar'ın "**Hain-i vatan**" diye bağırtdıkları bana da düşmüş-tü.

Bu makale İttihatçılar'ı allak-bullak etmişti. En güvendikleri **Hüseyin Cahit** de şafi bir cevap verememişti. Böyle yapacaklarına makaleden nasihat ve ders alsalardı ya!.. Bu esnada Serez'de mahkeme âzasından olan Sinoplu **Cevat Bey** İstanbul'a geldi. Bana dedi ki: "**Serezde fedai komitesi var. Senin katline karar verdiler. Başları Maarif Müdürü Şükrü Bey(sonra maarif Nazırı, nihayetinde (...)** edilmiştir) bunu alenen söylüyor" Vehameti zaten anlamıştım. Bu haber bana gayrı tabii gelmedi.

Serez'de Maarif Müdürü Şükrü'nün riyaseti altında İttihat Cemiyeti'nin bir fedai komitesi vardı. Bu vakte kadar Rumeli'de çok adam öldürmüşlerdi. İstanbul'da yalnız bir paşanın katli meselesi vardı. Bunlar ekseriyetle mülazımlardı: **Mülazım Halil (Enver'in amcası ve sonra paşa) Mülazım Edip(Sarı Efe(...asıldı)), Mülazım Canbolat(Keza), Mülazım Abdülkadir(Keza) Mülazım Mustafa Fevzi(Bab-ı âli baskınında Kâmil paşa yaverinin kurşunu ile vuruldu), Mülazım**

Kâzım(Şimdi Millet Meclisi Reisi), gibileri bellibaşlıları idi. Talât, Doktor Nazım, Bahattin Şakir, Enver, ilâ...Daha bir takımları bu katilleri düşünen karar veren, tertip edenlerden idi. Bunların çok katilleri vardır. Gariptir ki, bunların hemen hepsi de ecel-i kaza ile öldüler."Su testisi su yolunda kırılır" derler. Doğru. Bilmiyoruz böyle birçok vaka ve misallere bakınca hükmetmek lâzımdır ki tabiatta herhalde adalet var.

KALE İÇERDEN FETHEDİLİR (Mİ)?

Benim şiddetimi, pervasızlığımı, gayretimi gören İttihat Cemiyeti'nin ileri gelenlerinden bir takım bildikler, tanıdıklar tekrar Cemiyete girmemi teklif ediyorlardı. "Sen Cemiyetten çıkmamalıydın. Kale içinden fetholunur. Öyle işleri düzeltirdin. Bu yol, yol değildir" diyorlardı. Bunu bana Hürriyet ve İtilâf'tan çıkınca da, **Mustafa Kemal**'den ayrılınca da söyleyenler oldu. Nasılsa bu fikir yayılmış, yer tutmuş bir fikirdir. Fakat bence hiç faydasızdır. İçinden iş yapmak bu ahvalde mümkün değildir. Böyle cemiyetlerde iş, kliklerin eline geçiyor. Bunlara haber anlatmanın imkânı olmuyor. Zaten daima bu hale gelince oralardan çıkmışımıdır. **Nihayet bana Sıhhiye Nazırlığını, Dahiliyeden ayırıp müstakil yapacaklarını, Cemiyete tekrar girsem beni Sıhhiye Nazırı yapacaklarını söylediler.** Bunu kabul, kendimi rezil etmek demekti. Kulağıma bile girmedi. Hem bana tenkit pek hoş geliyordu. Sevdiğim şeydi. Hilkatimde vardı.

Muhalefet her gün artıyordu. **Mebuslardan ve hariçten her gün bir-iki kişi İttihat ve Terakki'den istifa ettiklerini ilân ediyorlardı.** Gazetelerde her gün bunlar vardı. Buna mukabil İttihatçılar, **Selânik ve Manastır'da Silâh, Top, Bomba mümasili adlar ile bir sürü gazete çıkardılar.** Bunlar da bize olmaz küfürleri yapıyorlardı. Ağızları pek pisti. Bunları mülâzımlar çıkarıyorlardı. Bu gazeteler pek büyükten de atıyorlardı. **Bir tanesi Sırp kralına küfrediyor, Belgrad'ı gidip zaptedeceklerini yazıyor, yedi düvele, yetmiş iki buçuk millete meydan okuyordu.** Bu da devlete müşkülât oluyordu. İttihatçı reisleri de bunlara söz geçiremiyorlardı. Bunlardan biri "**Silâhçı Tahsin**" idi ki, gazetesinin

adı Silâh idi. Tam bir tulumbacıydı. Neler yazmadı. **Sonra onu Talât, bir gece Makriköyü civarında kestirip bir çuvala koydurmuştur. Bunlar muhalifleri kestikleri gibi bazan da kendi adamlarını keserler idi.** İstanbul'da da İttihatçılar, **Siper-i Sâika** adında bir gazete çıkarıyorlardı. Biz sanki yıldırım, bu da sanki siperi idi. Bunun da dili Silâh ve emsali dilinde idi. Bu gazete daima bana ve muhaliflere hain-i vatan diyordu. Fırkanın birden ziyade olmasını muzır görüp, fırkanın adına tefrika diyordu. Bu, İttihatçılar'ın umumî tabiri idi. Biz de **"ihtilâfû ümmetî rahmetün"** hadîsini serlevha yapıp makaleler yazıyorduk. Biraz sonra bu şiddetli vatanperver gazete müdürü -ki, bir Giritli idi- ehemmiyetli bir parayı yüklenip kaçtı. Gazete de kapandı. Cemiyetin diğer gazetesi **Şûra-yı Ümmet** idi. Bunda en ziyade **Sami Paşazade Sezai, Ferit** (Şimdi sefir) yazıyorlardı. Bunlardan başka bütün eski gazeteler muhalifti. Yeniden de birçok muhalif gazete çıkmıştı. Belki hepsi yirmi kadardı. Ben, bunlarda yüzlerce makale neşrettim. Bazan bir günde muhtelif gazetelerde iki-üç makalem olurdu

CEMİYET-İ MUHAMMEDİYE

Derken **"Cemiyet-i Muhammediye"** adında bir cemiyet çıktı. Bu cemiyet **Volkan** adında bir gazete çıkardı. Bunlar dini âlet olarak ele almışlar. **"Din gidiyor. Şeriat lâzımdır"** diyorlardı. Âzâsı ekseriyetle şeyh, derviş ve hocalardı. Bunlar sokaklarda, medreselerde, kışlalarda dolaşüyor, propaganda yapıyor, âza yazıyorlardı. Az zamanda fevkalâde büyüdü. **"Görüyorum ki..."** adlı makalemi **Volkan**'da belki on defa başmakale olarak baştılar. Vaki ricalar üzerine yeniden basıyoruz, diyerek dercediyorlardı. Zaten **İkdam** da bu makaleyi havi nüshayı elli bin nüsha basmıştı ki, o vakte kadar Türk gazeteciliğinde görülmemişti. Bir gazete en çok otuz bin nüshaya çıkabilirdi.

Ben bilekleri sıvamış, **İkdam, Sabah** ilâ... bu gibi gazetelerden her birinde makaleler neşrediyordum. Bunlar hep polemik ve panfle tarzındaydı.

Sabahattin taraftarları da, **Ahrar** fıkрасını vücuda getir-

miş, Bab-ı âli civarında bir kulüp de tutulmuştu. Ben de onlarla beraberdim. **Celâl Arif** de dahildi.

Muhالیf matbuatta **Süleyman Nazif** de bizimle beraberdi. **Abdullah Efendi** de muhalifti.

İTTİHATÇILAR'IN YILDIZI SÖNÜYOR

Artık matbuat, millet herkes Cemiyetin aleyhindeydi. Bu vaziyet iki-üç ay gibi kısa bir zamanda olmuş, **mukaddes bir cemiyet yapılan İttihat ve Terakki artık çirkef olmuştu.** İttihatçılar, mevkilerini pek fena görüp Rumeli'den üç güzide tabur getirdiler. Bunlar (**Avcı Taburları**) dır. Bunlara imtiyaz verdiler, şımarttılar.

Bu esnada İttihatçılar, Köprü üzerinde muhalif gazetecilerden **Hasan Fehmi**'yi vurdular. Münevver bir gençti. **Abdülhamid** zamanında Mısır'da yaşamıştı. Ona muhteşem bir cenaze alayı yaptık. Müthiş bir kalabalıktı. **Murad Bey**, ben, bazı ileri gelen muhalifler tabutun hemen arkasında idik. Bab-ı âli önünden geçerken, **Murad Bey**, oradakilere: "Görüyor musunuz? Bu cenaze **Rıza Nur**'un. **İkdam**'daki makalesi ihtilâl yapacak, İttihatçılar'ı devirecektir." dedi. Sanki keramet sahibiydi..

31 MART'A DOĞRU

Asker ve millet çok dindardı. Genç zabıtlar, dini ihmal ediyorlardı. Bazıları kışlada abdesthanede kâğıt ile temizlemiş, su iktiza eden askere sabahleyin hamama izin vermezlermiş. Halbuki kış su ile yıkanır, neferler gusül etmeyince o günü ekmeğe bile elini süremez, aç kalır. Bu itikat, bu kadar şiddetliydi. Keza bazı zabıtlar nöbetçi oldukları zaman kışlada fuhuş yapırlarmış. Cemiyet-i Muhammediye bunları ele almış ve daha türlü vesileleri de diline dolayarak askerleri, bilhassa avcı taburu çavuşlarını fikrine kazanmıştır. İttihatçılar bu esnada uyku uyumuşlardır. Bu çavuşların başı **Hamdi Çavuş'tur. Bir gün bu çavuş, kendi kendine demiş ki: "İttihatçı-**

lar gâvurdur. Her rezaleti yapıyorlar. Bu da bizim kuvvetimizle oluyor. Biz bunları tepeler, şeriat alırız." Derken bir gün saraya gider. Padişahı görmek ister, göremez. Mabeyincilerden birine fikrini söyler ve Padişah'ın başa geçmesini rica eder. Abdülhamid reddeder. Bunun üzerine Hamdi kendi başına yapmaya karar verir. Bir sabah erkenden kendi askerlerini ayaklandırır. Nerede zabıt bulurlarsa tevkife başlarlar. Hareket umumîleşir. Bütün asker aynı şeyi yaparlar. İstanbul'da o vakit kırk bin asker vardı. Büyük bir asker kalabalığı Meclis'in önüne gelir. Bunların en büyük garazları Hüseyin Cahid'e imiş. Onu zannederek Emin Arslan adındaki Dürzî mebusu öldürdüler. Birkaç kişi daha öldürdüler. Mebusan Meclisi'ne çıkarlar. Meclis allak bullak olur. O esnada bunların arasına hocalar da karışırlar. Meclis bunlara ne istediklerini sorar. Onlar hâlâ ne isteyeceklerini bilmezler imiş. O esnada Hoca Rasim adında biri "Şeriat isterük!" der. Şeriat isteriz derler. İşte 31 Mart Vakası denilen meşhur vaka böylece olur.

İttihatçılar sonra bu vakayı Abdülhamid tertip etti dediler. Yalandır. Zavallının bunda hiç dahli yoktur. Hattâ mevsukan biliyorum, Hamdi Çavuş'u reddetmiştir. Diğer vesika şudur: Asker, Meclis'ten sonra öteye beriye dağılmıştı. Bir kısmı da Yıldız'a gitmişti. Orada Ali Kabulî adında bir Bahriye zabiti ni parçaladılar. Kâmil Paşa'nın oğlu ve Abdülhamid'in yaveri Said Paşa mabeyinde imiş. Abdülhamit pek telâş etmiş, korkmuş. Paşaya: "Yediğiniz halı gördünüz mü?" diye bağırarak, içeri kaçmıştır. Bunu bana bilâhare Said, vakadan çok sonra söylemiştir. Yalnız şu muhakkaktır ki, Abdülhamit bunu tertip etmemiş, iştirak ve tasdik etmemiş; fakat aleyhinde de hareket etmemiştir. Edemezdi de. Vazifesi de değildi. O, zaten böyle fırsatlara muntazırdı.

Hep görüyorum ki işlerin iç yüzleri daima başka, herkese ilânı ve herkesin dilinde dolaşanı büsbütün başka oluyordu. Bu da böyledir.

Mizancı Murat Bey ise 31 Mart'ın sırf İttihatçılar tarafından tertip olunduğu fikrindeydi. Bu hususta bir kitap da yaz-

fından tertip olunduğu fikrindeydi. Bu hususta bir kitap da yazmıştı.. Bana, Midilli'de okudu. Ben itiraz ettim. **Murat Bey** çok anûd idi. Bir türlü fikrinden dönmek istemedi. Onun delili şu idi: Vaka patlayınca, İttihatçılar hep delik aramış, saklanmışlardı. **Talât** da **Fatih'te Hoca Hâlis Efendi'nin** evine saklanmıştı. Bu zat ilim ve kitap meraklısı iyi bir hoca idi. Fikren muhalifti; fakat iki tarafla da dost idi. **Talât'ı** evinde saklar. **Talât**, ona: "Hoca, bir halt yedik; ağzımıza, burnumuza bulaştırdık. Felâket oldu" demiş. Hoca, bunu sonra **Murat Bey'e** söylemiş. O da bundan vakayı İttihatçılar'ın tertip ettiğini çıkarmış. Halbuki **Talât**, biz tertip etmek dememiştir. İsteyince bundan (tertiple) mânâsı çıkabilir ama, bir de "Biz bir Meşrutiyet yaptık. Türölü fena şeyler yaptık. Beceremedik. Türölü halt ettik. Başımıza bu felâketi getirdik" mânâsı da çıkar ki, zannımca **Talât'ın** fikri budur. **Murad'a** göre gûya İttihatçılar bunu, muhalifleri temizlemek için tertiple etmişlermiş. Buna dair hiç bir vesika ve delil yoktur. Deliller bilâkis onların tertiple etmediği cihetindedir. **Murat Bey'in** fikri doğru olsaydı vaka, onlar lehine başlar, onlar idare ederlerdi. Vakıya ihtilâller seciyesiz şeylerdi. İdareleri mümkün ve ne mahsül verecekleri de asla bilinemez. Şu fikirle başlar, sonra tamamiyle zıd bir fikre istihale eder. İş de müretteplerin elinden çıkar. Fakat bu vaka öyle olmamıştır. Ne fikirle başlamışsa, o fikirle bitmiştir. İş yapan **Hamdi Çavuş, İttihatçılar aleyhine ve şeriat lehine** başlamış, öyle bitmiştir.

Evvelce bir padişah ve saray hükümeti, Meşrutiyet'ten şimdiye kadar ise hakikatte bir mülâzım hüküm ve kuvveti ve hükümeti vardı. Şimdi bu vaka ile çavuş ve nefer hükümeti kuruldu.

Meclis'ten, Konya ovasının irva ve iskasını tefiş için Nafia encümeninden bir heyet gönderdiler. Ben de Nafia encümeninde idim. Bu işi Anadolu şimendifer kumpanyası yapmıştı. **Kumpanya direktörü Hugnenin**, bizi hususî bir trenle götürdü. O vakte kadar bu şimendifersade gündüz yürürdü. Biz gece-gündüz yürüdük. Güzel, süslü bir vagondur. Şampanyalar, türölü sandviçler, yemekler vardı. Henüz ömrümde böyle güzel alafrağa büfe yememişim. Konya'yı irva ve iska yerlerini gördük: Kül rengi bir

toprak, geniş bir ova. Burası Konya ovası. Su da bol. Eğer kâmil en irva ve iska yapılırsa, orası bir Mısır olur. Döndük. Ankara'yı da görmek istedik. Bizi oraya da götürdü. Oradan da döndük. Bir ikindi-zamanı İzmit'e geldik. **Hugnenin, istasyona indi. Geldi ve dedi ki: "İstanbul'da asker isyan etmiş, Meclisi basmış, mebuslardan bir çoğu ölmüş."**

Bunu işitince "Eyvah, Meşrutiyet gitti. Padişah yapmış-tır" dedim; üstüme baygınlık geldi. Bilmem ne kadar baygın kalmışım. Aklım başıma geldiği vakit Hugnenin, beni teselliye uğraşıyordu. Ez cümle dedi ki: "İlk haberler daima mübalâğalı olur. Bu kadar fazla değildir. Sabredin yolda öğreniriz." Bu adamın sözü kulağıma küpe olmuştur. Hakikaten sonraki hayatımda dikkat ettim, ilk haber daima mübalâğalıdır. İlk habere inanmamalı, intizar etmelidir. Mebus arkadaşlar da telâşta idi. "Ne yapacağız?" dedik. Kimsede hayretten başka cevap yoktu. Dedim ki: "Mademki bir felâket olmuş. Arkadaşların başına ne gelirse, bizim de başımıza gelmesi lâzımdır. Sirkeci'ye çıkar çıkmaz, Meclis'e gidelim." Teklifim kabul edildi. **Fransız Hastahanesi'nin müdür ve operatörü doktor de La Combe'de trende idi. Beni bir tarafa çekti: "Kararınız doğru değildir. Bu hayat meselesi, ne olmuşsa olmuştur. Elinizden ne gelir. Bana, Haydarpaşa'ya Fransız sefaretinin çatanası gelecek, seni alayım. Evime, hastahaneye, yahut sefarethaneye götürüp saklayayım. İcap ederse oradan hudut haricine göndeririz." dedi.**

Doğrusu bu adamın bu insaniyetini unutamam. Fakat kabul etmedim. "Arkadaşları bırakıp kaçmak namussuzluktur." dedim. "Değildir. O mesele değil bu." dedi. Ne dedi ise olmadı. Pendik'e gelmiştik. **Hugnenin** yeni haber aldı: "Bakın o kadar değilmiş. Sade **Hüseyin Cahid'i** öldürmüşler." dedi. Haydarpaşa'ya geldik. Doktor, yanıma geldi: "Etme, gidelim!" dedi. Teşekkür edip kabul etmedim. Köprüye çıktık. Meclis'e doğru yollandık, Köprü başına geldik. Baktım sekiz-on arkadaştan üç kişi kalmışız. Ötekiler habersiz savuşmuş. Bab-ı âli'ye geldik; yanımda sade Siverek mebusu Nurettin kalmıştı. O da, orada savuştu. Aya-sofya'ya geldim; ortalık da kararıyordu. Oralar تنها idi.

Mebuslardan birine rastladım. "Ne oldu yahu?" dedim. "Bu zamanda burada ne işin var? Haydi evine git! Meclis'te kimse yok." dedi. Döndüm. Taksim'deki evime geldim. Sabaha karşı müthiş yaylım ateşi gürültüleri işittim. Apartmandaki aileler korkudan mahzene iniyorlarmış. Benim kapıyı da vurdu- lar. Gitmek istemedim. Bir kadın beni zorla indirdi. Herkes kendini şaşırırmıştı. Ana-baba günü idi. Müthiş muharebeler oluyor zannediyorduk. Sabah erken sokağa fırladım. Öğren- dik; bir şey değil. Asker, keyfinden kurşun atarak şenlik et- miş.

İttihatçı reisleri Selânik'e kaçmışlar. Hükümet yoktu. Yeni kabine teşekkül etti. İş ayağa düşmüştü. Nazım Paşa, Gazi Muhtar -ki halk ve asker bunlara pek hürmet ediyorlar- dı- dolaştılar. Askere nasihat ettiler, sükûnete getirdiler. İnti- zam avdet etti; fakat kimse âtiyi bilmiyor, herkes korku içinde idi. Sokaklar bomboş idi. Askerler başlarına alaylı zabitleri geçirmişlerdi. Şükür ki yağma, hayata ve ırza taarruzlar ol- madı. Hattâ Hamdi Çavuş, sefarethanelerde bir tecavüz ol- masın diye müfrezeler yollayıp muhafaza ediyormuş.

Birkaç gün sonra Çatalca islikâmetindeki asker İstanbul'a gelip Meclis'in önüne toplandı. Görünce: "Yine bir şey!" dedik; korktuk. Birini gönderip ne istediklerini sormak lâzımdı. Kimse gitmedi. Ben, iki hocayı ikna edip aldım. Askere yaklaştım. Sor- dum. "Şeriat oldu; onun için mebus babalarımızı tebrike gel- dik" dediler. Alâ. Meclisc çıktık. "Korkmayın, bir şey yok. Tebrik imiş" dedim. Şunlara yerlerine gitmek için nasihat etsek iyi olur, dediler. Yusuf Kemal'e bu vazifeyi verdiler. Askere bir nutuk verdi. Bu vakte kadar koyu İttihatçı olan Yusuf Kemal, bu as- kere şeriatın iyiliğinden, bu güzel işi yaparak Peygamber'in ruhunu şâd ettiklerinden, İttihatçılar'ın fenalığından bahse- dip askeri methetti. Bu nutuk, meclis zabıtnamesiyle neşredil- di. Asker gitti.

Yusuf Kemal Boyabatlı'dır. Hemşeri demek ki. Kuleli İda- dis-i'nde iken kırdı gezerken sağ elinden vurulmuş. Kendi, av ya- parken kaza oldu, başkası başka türlü ve çirkin bir şekilde diyor.

Eli böyle olunca, askerliğe yaramaz diye Tıbbiye İdadisi'ne yollamışlar. Ben, zatülcenb hastalığının tebdil havasından geldiğim vakit, onu bizim sınıfta buldum idi. Beraber Tıbbiye'ye geçtik. Çalışkan, zekâsı yerinde biridir. Tıbbiye'de bir derece ahbab olduk. İkinci sınıfta, oradan da çürük tezkeresi alıp çıktı. Boyabat'a gidip hükümette kâtip olmuş, birkaç yıl sonra yine İstanbul'a gelip Hukuk mektebine girmiş, oradan mezun olmuş, ben doktor olduğum vakit, o da avukatlık ediyordu. Yine temasa geçdik, ahbablık ettik. Sonra aramız soğudu. Çok zaman görüşmedik. **Sinop'tan mebus olamayınca, İttihatçılar onu Kastamonu'dan mebus yaptırmışlardı ve bu mebusluk meselesinden bana dargındı.**

İleride yine bahsedeceğim. Bu çocuk akli erer, oldukça malûmatlıdır; fakat gayet tabansız, çok impulsüf bir hilkattedir. Her ilk vakadan derin bir surette müteessir olur. Derhal eski fikrinden döner ve yeni bir fikre başlar. Burada da böyle yaptı. Halbuki İttihatçılar'a, tekrar gelip işleri ellerine alınca, olanı biteni öğrenince **Talât, Yusuf Kemal'e** bu nutkunu okur, ona büyük bir husumet bağlar. Artuk turfa oldu. **Sonra Adliye Müsteşarı yapmak bahanesiyle ve Necmeddin Molla'ya bir mebusluk yeri açmak için mebusluktan istifaya mecbur ettiler.** Avrupa'ya, talebe müfettişi diye gönderdiler. Adliyeye müsteşar yaptılar; fakat az zaman içinde oradan da atıp, tam atlattılar. **Yusuf Kemal**, bu husumetin dert ve mihnetini tâ Harb-i Umumî sonuna kadar çekmiş, menkûb kalmıştır; fakat kendi kabahati ve cezasıydı. Bundan yüreği çok yanıktı. Dertli dertli anlatır: "Bir daha muhalefet mi? Tövbe" der.

SELÂNİK HAREKAT ORDUSU DÖNMELER VE BULGARLAR

Arası biraz geçti. Selânik'te Hareket Ordusu adıyla bir ordunun toplanıp İstanbul üzerine yürümeğe başladığı haberi geldi. Bu ordunun kumandanı Selânik mebusu Rahmi'nin kayınbabası Hüsni Paşa idi. Bu zat Ali Fuat Paşa'nın teyzesinin koca-sıdır. Selânik'e toplanan İttihatçılar, birkaç taburu elde

etmişler. Sandanskiy adındaki meşhur Bulgar komitecisi de bir takım Bulgarlar ile iştirak etmiş. Diğer mühim kısım da dönmeler olmak üzere bir ordu vücuda gelmiştir. Buna yolda birkaç tabur da Kâzım Karabekir ve İsmet (Paşa) nın kumandasında olarak Edirne'den gelip iltihak etmiş idi. Ayastafanos'a kadar geldiler. Orada, neden ve nasıl oldu bilmem, kumandanlığı, Mahmud Şevket Paşa aldı.

Bu ordu 10.000 kişi kadardı. Yarı kadarı muntazam diğer kısmı derme-çatma şeylerdi. Mebusan Meclisi, bunlara bir heyet gönderdi. Beni de intihap ettiler. Gitmedim. Ben vaziyeti öğrenmiştim. Bu hareket, yani 31 Mart sırf İttihatçılar aleyhine binnefsihi bir kıyamdı. Abdülhamid'den tehlike yok idi. Şeriat meselesi sade bir lâfı. İlk gün Meclis'i basan asker, İttihatçılar aleyhinde bulunmuş, onları kesmek istemiş, fakat benim için yaşınsın diye bağırılmış. Mesele İttihatçılar aleyhine bir kıyamdı. Heyet gitti ve geldi. Celse esnasında Halep mebusu Nafi Paşa yanıma oturdu. Ve dizimi dizi ile itip "Gelenler senin ve Ali Kemal'in aleyhinde, vagonlara tebeşirle kahrolsun Rıza Nur, kahrolsun Ali Kemal ve böyle şeyler yazmışlar. İhtilâli onlar yaptı, diyorlar. Benden öğrendiğini kimseye söyleme" dedi. Teşekkür ettim. Biraz sonra çarpma suretiyle gayet zengin olan ve Bulgar Kralı adını alan Bolu mebusu Habib, Meclis'te gizli bir celse yaptırıp kürsüye çıktı. Bütün mebusların oraya davet edildiğini, derhal gitmeleri lüzumunu söyledi. Kandırdı. Bak-tım ki, iş fena. Meclis'i pençeleri altına alıp hareketlerinin meşruiyetini tasdik ettirecekler, ondan sonra istedikleri şey karar verdirecekler. Düşündüm. Bunlar şehre girerlerse harb olacak. Sonra da idamlar, her şey olacak. Garez kazanı kaynayacak, canlar yanacak. Halbuki bu vaka ile İttihatçılar'dan kurtulunmuştur. Böyle bir fırsat bir daha ele geçer mi; bunları burada bir daha ezip işi bitirmeli. Düşündüm, ya Abdülhamid?! dedim ki, aynı zamanda onu da halletmek mümkündür. Derhal Harbiye Nezaretine gittim. Nazım Paşa'yı buldum. Bu zatla sevişirdik. İttihatçılar'ı hiç sevmezdi. O, bu işin racüli idi. Asker pek seviyor, ne dese dinliyorlardı. Hem de Harbiye Nazırı idi. Ben, onu pek metin zannederdim. Her vakit öyle görürdüm.

Lafları askerce ve sert idi. Bu sefer dermansız bir halde buldum. Meseleyi ve fikrimi izah ettim. "İş işten geçiyor. Sen şu askeri topla, 40. 000 talimli askerim var. Şunları bir hamlede bitir. Sonra dön, Abdülhamid'i de hallet! İşler düzelsin!" dedim. Baktım, dudakları morardı, bayağı titremeye başladı. Gayet âciz ve perişan bir tavırla: "Ben bunu yapamam." dedi. Dedim: "Paşa! Millete büyük hizmet edersin. Tarihe adın altınla yazılır. Asker seni seviyor. Emrine hazırdır." "Yapamam!" dedi. Baktım ki ondan ümit yoktur. Başka da ümit yok. İstanbul askeri İttihatçılar'a karşı müdafaa edecek; fakat başlarında zabıt ve kumandan yok.

RIZA NUR'UN MISIR'A KAÇIŞI

Demek nasıl olsa mağlup olacak. "Artık bize kaçmaktan başka yol yoktur" dedim. Hemen Yeni Cami'ye indim. Oradaki Osmanlı Bankası'nda iki yüz lira kadar param vardı. Onları aldım. Sirkeci'den bir kayığa binip Galata rıhtımındaki ilk hareket edecek Fransız vapurunun yanına çıkıp vapura girdim. Kalktık, Pire yolunu tuttuk. İskenderiye'ye vardık. 'Fırsat! Mısır'ı da görelim" dedik.

İttihatçılar, İstanbul askerini "Biz harb için gelmedik. Sizi tebrik etmeye geldik" diye aldatmışlar. Nazım Paşa da askere mukabele etmemesini nasihat etmiş, yani zavallıların ellerini bağlamış, Hareket Ordusu İstanbul'a girmiş, mukavemet görmemiş, fakat Bulgar'lar edepsizliğe başlayıp kışlalara ateş etmişler, nöbetçileri süngülemişler. Bunu gören İstanbul askeri silâha sarılmış, bir çok yerlerde harb başlamış ve devam etmiş, iki taraftan birçok ölü ve yaralı olmuş. İttihatçılar kumanda altında olduklarından ufak fakat sağlam bir kuvvetle topluca bir oraya, sonra başka yere hücum edip hepsini parça parça mağlûp etmişler. Halbuki İstanbul'da birçok top da var iken bu askerler tüfekten başka bir şey kullanamamışlar. Hem de toplanıp birden harp etmesini bilmemişler. Daha doğrusu imkân kalmamış.

İTTİHATÇILAR'IN DESTEĞİNDE YAHUDİLER'İN PADİŞAH'I HALLİ

İttihatçılar âsi başlarını toplayıp asmışlar ve yine hükümeti ele almışlar. Meclis'i toplayıp Abdülhamid'i halle karar vermişler. Yahudi Karassu ile Arnavut mebus Esat Paşa Topdanî'yi gönderip Padişahı hall, Selânîğe sevk ile hapsedtirmişler. Türk tarihi burada feci bir leke ile berbat edilmiştir. Koca bir saltanatın Türk padişahı, pek adi bir Yahudi ile Esat Paşa gibi katil, rezil bir Arnavud'un eliyle tahtından indirilmiştir. Aferin İttihatçılar!

Abdülhamid Selânîk'e gönderilip Alâtini adındaki zengin tacirin evinde hapsedildi. Sonra Balkan Harbi'nde İstanbul'a getirilip Beylerbeyi Sarayı'nda hapsedildi ve orada öldü. Muhafızları Rasim (Şimdi mebus ve iyi bir adamdır), Mahmut (Şimdi Siirt mebusu, para vurgunundan başka bir işi yoktu), Salih (Mustafa Kemal'in emin ve mahremi, (...)) ve Bozok Mebusu) adındaki zabitler idi.

ABDÜLHAMİD HAKKINDA

Abdülhamid orta boylu, kambur, esmer, gayet iri ve revan dirsekli, burunlu bir adamdı. **Hilekâr bir insandı. Pek cahildi. Padişah olmak için hileler yapmış o vakit ki işbaşlarına hürriyet ve meşrutiyet vâdetmişti.** Padişah olunca meclisi fesh ve hürriyetçi ricali nefyetmişti. Etrafına kendi gibi cahilleri toplardı. Ricali hemen umumiyetle böyle idi. **Padişahlığı ve halifelîği mu-kaddes bir hale koyup bunu halkın ve ricalinin zihnine yerleş-tirmişti. Herkes: "Padişahın adı abdestsiz ağza alınamaz"** derdi. Casusları çoğaltmış Yıldız'ın etrafına iki duvar yapmış, **tüfekçi diye bir takım eşkiya Arnavutlar'ı toplamış, Arnavut ve Araplardan muhafız taburları yapmış, böylece uzun zaman tutunmuştu.** Bu adamın mevkiine dokunacak bir şey yapmazsanız hiç bir fenalık yapmazdı. Bu hususta ise pek hassastı. **Hemen sürerdi; fakat maaş ile sürerdi. Mithat Paşa müstesna, hiç**

kimseyi idam etmemiştir. Bu adama 'Kızıl Sultan' adını koydular ama, tamamiyle haksızdır. Onun bu millete fenalığı; milleti cahil ve kör bırakmasıdır, müstebit bir idare kurmasıdır. Hiç kimseyi Avrupa'da tahsile veya gezmeye yollamazdı. Bunun zararı da müthiş olmuştu. Devleti kimin idare edeceğini ve bunun bizdeki tahsil ile olamayacağını asla kaale almazdı.

Böyle olan **Hamid**, şüphesiz bir takım günah sahibidir. Fakat 31 Mart Vakası'nda tamamiyle masumdur. Günahları, zamanında ceza görmedi, bu günahsız zamanında cezalandı. Demek eski cezalarının hepsini birden gördü. Tanrı adaletini ihmal etmez, imhal eder derler. Vukuatta görüyoruz ki, böyle oluyor.

Artık İttihatçılar İstanbul'un ikinci fethi diye bağırıyorlar ve böbürlendiler. Bu fethin ikinci günü üç zabıt bir müfreze ile Taksim'de bizim eve gelip beni aramışlar, onlar da kaybolduğumu söylemişler. Demek kalsaydım parçalanacaktım. Böyle zamanlarda dert anlatılmaz, kafa davullarının kırışları pek gergindir. Ne desem benim vatanperver olduğumu asla kabul etmezlerdi Bu, zihniyet meselesi. Böyle fırtınalarda bir limana sığınmak lâzımdır. Bora geçince, haber anlayanlar olur. Biz de öyle yaptık.

MISIR'DAN ATİNA'YA...

Mısır'ı gezdikten sonra Atina'ya döndüm.

Atina sıcaktı. Otelde âdeti bayıldım. Beni şehrin sayfiyelerinden yüksekçe bir yer olan "Kifisiye" ye sedye ile götürdüler. Orada gözümü açtım. Şehrin civarında zengin mermer madeni var. Atina'da yaya kaldırımlarını mermerden yapmışlar. Güneş vurunca parlıyor, göz dayanmıyor.

İstanbul'da kurulan divan-ı harb, benim hıyanetime hükmetmiş. Sinop ahalişi o vakit yaman ahali idi. Başlarında **Rasim Bey** vardı. Pek kahraman insandı. **Mahmut Şevket Paşa'ya** bir telgraf çekip, protesto etmişler ve demişler ki: "**Bizim mebusumuz vatanperver ve namuslu insandır.**" Büyük bir cesaretti. **Mahmut Şevket Paşa** cevap vermiş: "**Namuslu ise divan-ı harbe gelip teslim olsun. Mebusunuza söyleyin!**" demiş. Ahali:

"**Namusludur. Fakat divan-ı harbe inanamayız. Meclis veya bir adalet mahkemesi muhakemesini etsin. Onu teslim edeceğimiz ve kabahatli ise ipini biz kendi elimizle çekeceğiz**" demişler. Büyük tecellüd. Doğru söz. Bravo!... Bu halk ile iftihar ederim. Bu hareketleri, avdetimde beni daha büyük fedakârlıklara sevkettiştir. Bir mebusun arkasında böyle bir halk olmalıdır. Bir telgrafın bir nüshasını da Mebusan Meclisi'ne çekmişler.

Divan-ı Harb ve **Mahmut Şevket**, tabiri mahsusu ile şapa oturmuşlar. Hele isyan günü İstanbul'da olmadığını anlayınca ithamın şeklini değiştirip "İsyanı onun makaleleri yaptı" demişler. Sinop'un teşebbüslerini ben de haber aldım. Atina'dan Meclis'e ben de yazdım. Adem-i mesuliyetime karar verdiler. **Ahmet Rıza** bana avdetimi yazdı. İstanbul'a geldim.

İSTANBUL'A DÖNÜŞ

Şu insanlar tuhaftır. Yahut, o günü, yani isyan günü ve ondan on gün evvelinden beri ben İstanbul'da bile yoktum. Konya ovalarında idim. Nasıl ihtilâl yaparım. Müşevvik ve mürettip olduğuma dair de bir vesika yok. **Mahmut Şevket**'te böyle hüküm karakuşiler çoktu. Vakıa benim Meclis'teki nutuklarım, neşrettiğim makaleler bu vakanın olması için fikirleri hazırlamıştır. Zaten Türkiye'de muhalefeti tesis eden ben idim. Lâkin onlarda da aslâ isyana teşvik, "isyan edin" gibi bir cümle yoktur. Ve hakikaten de bu isyanda maddî hiç bir hizmetim yoktur. Ne ise, bu işi de böyle savdık.

Ahrar Fırkası gevşedi. Celâl Arif, bizi bırakıp İttihatçılar'a yanaştı. Âzadan Kıbrıslıları'n damadı **Nurettin Ferah**, fırka namına Avrupalı sermayedarlara muvafakiyet halinde imtiyazlar vereceği vaadi ile para almak peşinde koşmaya başladı. Bunu haber alınca pek kızdım. Zaten bu fırkadan bir hayır beklenemezdi. Arkadaşları topladım. Vaziyeti anlattım. "Bu adam böyle bir şey yaparsa hepimizin namusudur." dedim. Feshine karar verilmesini teklif ettim. Heyet-i idareyi topladık. **Nurettin Ferah, Kıbrıslı Şevket** ve taraftarları feshine şiddetle muhalefet etmek iste-

diler.Biz ekseriyeti yapmıştık. **İmzalarımızla gazetelere Ahrar Fırkası'nın fesh olunduğu ilânını verdik. Bu belâdan da böyle kurtulduk.** Bu gibi ahvalde böyle cezrî hareket edilmemezse insan hiç kabahatsiz büyük töhmetler altında kalır.

Bir müddet biraz sükûnetle geçti. **İttihatçılar aleyhine yine başladık, gazeteler tamamiyle eskisi kadar değilse de, yine azdılar. Meclis'te de mebuslar birer ikişer muhalefete geçmeye başladılar.** Bunlar: "**İttihat fırkasından istifa ettim**" diye gazete ile ilân ediyorlardı. Gazetelerde bu hal her gün birkaç tane görülüyordu. Bu da İttihatçılar'ın pek sinirine dokunuyordu.

Bir gün **Ahmet Rıza**, resmî celsede, Meclis binasının millîtin şerefiyle mütenasip olmadığından, Padişah'tan, **Çırağan Sarayı'nın** Meclis binası olarak ihsanını istiyceğini -sanki büyük bir marifet yapıyormuş gibi- söyledi. Şiddetle itiraz ettim. Bu zat böyle şahane hayatı seviyordu. "Bize bu bina kâfidir. Bir güzel saray var. Harap olmasın" dedim. Başkaları tarafından da itirazlar oldu. Dinler mi?... Meclis'e rağmen, yaptı, Re'sen iradeyi almış, oraya taşındık. Çok güzel bir saraydı. Keyifli keyifli oturduk. Elektrikler koydurdu. Diğer Saraylardan gayet kıymetli eşyayı seçip buraya getirtti. Gelin gibi süsledi. Bunların içinde ressam **Ayvazof'un** Marınara'ya doğru mehtapta manzaraları hâvi üç tablosu vardı ki, bayılırdım. İki de bir gider, seyreder, on-on beş dakika önünde dururdum. Binanın önündeki yolu da asfalt yaptırdı. Hesap etmiyordu, İstanbul'un demir tekerlekli arabalarına asfalt dayanır mı?... Hem de altına beton dökmeden asfaltı döşemişlerdi. Bir iki ay içinde öyle hale geldi, öyle çukurlar açıldı ki, uzun zaman oradan araba ile geçmek mühim bir iş oldu. Geçilemezdi.

ÇIRAĞAN YANGINI

Bir gün de sabahleyin erken, saray tutuştu. Ben **Pançeri'ye** komşu idim; onun evine gitmiştim. Oradan dumanı gördük. Evvela bir vapur bacası zannettik. Büyüdü. Nihayet anladık ki, Çırağan Sarayıdır. Hemen koştum. Binanın önüne vardığım vakit tavan arasından duman ve alev fışkırıyordu. Başka bir yerde bir şey

yoktu. Demek yangın tavan arasından başlamıştı. Bunda şüphe yok. İtfaiye yetişmiş, bez hortumları açmış. **Terkos borularında bir damla su yok.** Başka devlette olsaydı bu vaka üzerine terkos kumpanyasını derhal imha ederlerdi. Aleyhine bir cümle bile söylenmedi. Su olsaydı, muhakkak kurtarırlardı. Şaşkın şaşkın ateşe bakıyordum. Birden kurşun gibi biri geldi. Bana yakın bir yerde durdu: **"Eyvah hanedanın bir sarayı vardı. O da gidiyor"** diye bar bar bağırırdı. Saçlarını tutmuş çekiyordu. Şehzade **Mecid Efendi** idi. Bu zatı şahsen tanırdım. Her şubede ileri gelen insanları çağırır, onlarla görüşürdü. Biz de görüşürdük. Diğer şehzadelere benzemezdi. **Birkaç Avrupa dili bilir, ressam, beste yapar bir musikşinas, oldukça malumatlı bir insandı.** Sever, hürmet ederdim. Haline acıdım; fakat bir kusuru vardı: **"Politikada kim galip ise o esnada o tarafla görüşür, diğer taraftan yüz çevirirdi"** Bana bir düziye Velihaht İzzettin'i zemmederdi.. **"O, padişahlık yapamaz"** derdi. Bir de bu pek düzgün olan adam arada öyle söz söyler veya hareket yapardı ki, insan şaşardı. **Anormal bazı noktaları olduğu bir hekimin gözönüne aşikâr gözükürdü.** Bu ailede, **"Türk Tarihi"**nde tafsilatla gösterdiğim gibi, tereddi vardı. Bu da ondan âzade kalamamıştı. Çenesi mütereddiler çenesi gibi uzundu. Hasılı o canım saray gitti.

FINDIKLI'DAKİ YENİ MECLİS BİNASI

Meclis, Fındıklı'da Taşmerdivenli Sokağın yanında bir binada içtimalarını aktetmeye başladı. **Ahmet Rıza** ilk iş olarak şunu söyledi ve teklifi yaptı: **"Büyük bir kaza savuşturduk. Milletin başına bir felâket gelecekti, bununla savuştı. Millet büyüktür. Şanına lâayk yeni bir bina yapar. Tahsisat verelim, hemen başlansın."** Geçmiş gün, iyi hatırimda değil, dört milyon lira istedi. Artık pek canım sıkıldı. Kalktum, dedim ki: **"Yahu ne oluyoruz. Daha dün koca bir sarayı yaktık; milyonlar gitti. Bir vicdan azabı duymuyoruz da, millettten daha milyonlar mı alacağız Ne yüzle isteyeceğiz. Kaç aydır millete hayırlı bir iş mi yaptık. Sa-**

raylar da oturmak hevesinden vazgeçelim. Bir büyük çadır bize kâfi. İş sarayla çadıra bakmaz; ikisinde de olur. Saray yapacağımıza iş yapalım. Katiiyen beş para veremeyiz. Bu millet fakirdir, fazla para varsa mektep yapalım." Benden sonra Abdülhamid Zehravî kalktı: "Olamaz" dedi. Bu hususta çok söylendi. Pek asabi bir adamdı. Pürgazap kesildi ve elini tekrar kaldırdığı vakit kanlar fışkırdığını gördük. Meğerse bir tütün külü tablası varmış. Sillesi ona gelmiş. Elini timar ettim. Meclis umumiyetle tahsisatın aleyhinde bulundu. Bu suretle millet de bu masraftan kurtuldu.

Bu sarayın yanmasının yegâne sebebi Ahmet Rıza idi. Oration meclis yapılmasına Meclis'te itiraz etmiştik. Böyle şey meclis kararıyla olurdu; fakat bu adam tuhaftı. Böyle şey dinlemez, her şeyi kendi kafası ile yapardı. Kafası da iyi bir kafa değildi. Bu, tabii büyük bir kusurdur. Vicdan azabı duyacak, biraz sıkılacak yerde yeniden millete masraf kapısı açıyordu. Ne ise, bu sefer yapmadı. Derken, Yenimahalle'de Serasker Rıza Paşa'nın konaklarını Meclis yaptılar. Bu konak belki de yüz odalıydı. Büyük ve süslü salonları vardı. Salonun birini müzakere meclisi yaptık. Bir müddet burada müzakere oldu. Ahmet Rıza tekrar Adliye dairesine gitmeyi de nefsine yediremiyordu. Fındıklı'da rıhtım üzerinde Çiftesaray denilen ve yanyana olan Sultan saraylarından birini düzelttirip orayı Mebusan Meclisi yaptı. Harb-i Umumi'nin mütarekesinin iptidasına kadar bu bina meclis binası olmuştur.

Bu sefer de Mahmut Şevket azmıştı. Çünkü şimdi de o, millî kahraman olmuştu. İstanbul'un ikinci fatihi geçiniyordu. Şekli şudur: Pastırna gibi kuru, ince bir vücut. Küçük bir kafa ve yüz. Göğsünden geniş bir sakal, çalı gibi iki ayak. Sanki leylek ayağı. Ayağından uzun ve bastıkça çan gibi öten iki mahmuz, çizmenin ökçesinde. Uzun ve heybetli bir kılıç belinde. Harbiye Nazırı oldu. İki de bir Meclis'e geliyor. Celseye kılıcı ile giriyor. Kuvvetli adımlarla mahmuzları sallanıp ötüyor. Koltuğa yatar gibi uzanıp oturuyor. Ayakları, kılıcı üç çatal çalı gibi kendinden iki metre uzakta. Onunla kürsü arasından geçmek müm-

kün olmuyor, insanın ayağı bu üç sırtığın birinden kurtulsa ötekine takılıyor. **Millet meclislerine kılıç ile girmeye müsaade yoktur. Bu, askerî bir tahakküm, istibdat ve tehdit demektir. Bunun da hali fena sinirime dokundu. Bu militarizm alâmeti hür bir memlekete yakışmıyor. Militarizm, hiç sevmediğim şeydir. Hakikaten milletlerin felaketidir. Hangi devlette ki militarizm vardır, onun akıbeti felakettir. Mahmut Şevket tahakküm, tehdit yapıyordu. Onun tavrı ne mağrurane bir tavidir!.. Hakikaten herkes ondan çekiniyordu. Meclis'te ne derse eyvallah denir, istediği verilirdi. Çekilemez bir haldeydi. Meclis'in izzet-i nefsi namına kızmak bana düştü. Kudüs mebusu Ruhi Halidi hem idare memuru, hem İttihatçılar'ın sevgililerinden idi. Ona söyledim. "Hakkın var; fakat bir şey diyemeyiz" dedi. "Eğer bunun kılıcını çıkartmazsanız dürüst oturtmazsınız kürsüye çıkar, ağzıma geleni söylerim" dedim. Bir gün yine geldi. Yine aynı hal. Ruhi'ye dedim: "Haydi, yahut ortalığı karıştıracağım." "Aman dur, belki bir şey yaparız" dedi. Gitti. Talât ve emsali ile görüşmüş. Geldi. Mahmud Şevket'i nazikâne ve hürmetle dışarı çağırıldı. Bir müddet sonra Mahmud Şevket, kılıcsız geldi. İptida razı olmamış, benim tehdidimi söylemişler, yalvarmışlar, bir şey çıkmasın demişler. Razi olmuş. Artık kılıcsız idi. Bir gün de bir istediğine itiraz ettim. Burnu kırıldı.**

CEMİYET-İ HAFİYE MESELESİ

Artık başkaları da itiraz ettiler. İşte bu vakalar ile bu adam bana müthiş gazez bağlamış, **Cemiyet-i Hafiye işinde beni hapsetip intikam almıştır.** Meclis'in izzet-i nefsi için yaptığım bu şey, bana pek ağıra oturmuştur. Cemiyet-i hafiye meselesi olunca, Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'nde muavin olan zatı çağırıp: **"Bu işe Rıza Nur'u dahil ederek hapsetmeli"** demiş. O adam işi iyice tetkik etmiş; bana ait bir şey bulamamış, gidip söylemiş. **"Olmaz. Mutlaka bir kulp takacaksınız."** demiş. Bu zat namuslu bir insan imiş. İstifa etmiş. Bugün adını da maatteesüf hatırlaya-

nmıyorum, sonra **Emniyet-i Umumiye Müdürü Galip**, bizi **hapsetmiştir**. Görünüz şu **Mahmut Şevket'i!**... Muhalefet almış yürümüştü. Ben de artık evvelce hazırladığım ve iyice okuyamadığım hukuk kitaplarına dalmış, okuyor; öğreniyordum. Aynı zamanda Yunan, Roma tarihlerini, Yunan mitolojisini getirttiğim mufassal kitaplardan tetkik ediyordum. Hukuktan fıkıhı kendi kendime anlıyamıyordum. Bir de maliye ilmini anlıyamıyordum. Hukuk-u esasiyeyi çok sevmiştim. Artık tetkiklere müstenit, bibliyografiyi hâvi hukuk-u esasiye üzerine makaleler neşrediyordum. Bunlar tıbbî eserlerimin ilmî nevileri gibi idi. İntihap üzerine de Fransızca kitaplar getirttim, okuyordum. Keza hatip olmak usul ve sanatından bahseder kitap da getirtmiştim. Bundan da çok istifade ediyordum. İntihap hakkındaki eserlerden bir vakit Fransa'da da dayak ve hapis ile intihap yapıldığını öğrenmiştim.

SARHOŞLAR VE KATİLLER

Muhalif gazeteler arasında "**Sada-yi Millet**" adında bir gazete vardı. **Sahipleri Karamanlı Rumlar'dı**. Tunuslu Hayreddin Paşazade Tahir Bey, Ahmet Samim bu gazetede idiler. **Şeyhülislâmzade Muhtar da oraya makale yazıyordu. Ben, o vakitler çapkınlıkta da berdevamdım. Akşam yemeklerini Tokatlıyan'da yiyordum.** Vurulmak korkusunu unutmuş, gece yarısına kadar sokakta idim. Bir akşam **Tokatlıyan'da yemek yerken dışarıdan cam vuruluyor, baktım Samim.** Eliyle dışarı gelmemi işaret etti. Çıktım. Biraz sarhoştum. İleride bir zabıtın yanına götürdü. Bana prazante etti. **Zabit, pek sarhoştum.** Ayakta duramıyor, yıkılıyordu. Sonra onu savdı. Bana dedi ki: "Bu akşam Sirkeci'de istasyon birahanesinde idim. Masada birçok zabıt vardı. Beni çağırdılar. **Bu mülâzım bana tabancasını gösterdi. Bununla şimdiye kadar yedi kişi öldürdüm. Seni de bununla öldüreceğim, dedi. Mahsus, tanıyasın diye bu zabiti senin yanına getirdim. "Bunlar beni vuracaklar."** Haline acıdım. Geceleri sokağa çıkmamasını tenbih ettim. Zaten bir müddetir tehdit mektupları da alıyordu. Bir defa da matbaaya bir mülâzım gelip, kendisini tehdit et-

miştir. Yine tedbirli davranmıyordu. Ne vakit söylesem, sözlerime "Kader!" diyordu. Bu esnada bu çocukta bir hal nazarı dikkatimi celbediyordu. Âdeta ölüme razı olmuş, gününü bekler gibi idi. Sanki ölüm onun boynuna ipini takmıştı. Kendini kurtaramıyordu. **Samim** kurtulmaya çalışmıyordu da. Tam bir teslimiyet gözetmiyordu. Ben söyledikçe gözleri melankolik bir bakışla bakıyor, kader diyor, başka demiyordu. Halini gören, bizzat ölüme katî karar vermiş zannedirdi. Tokatloyan'a getirdiği bu zabıt, **Enver**'in amcası **Halil**'dir.

Aradan bir müddet geçti. **Samim** yine eski halinde. **Muhallif** yazılardan da vazgeçmiyor; tedbir de almıyor. **Dikkate çarpar bir surette çapkınlığa inhimak gösteriyordu.** Halbuki evli ve çocukları da vardı. **Muhtar**, bizi bir akşam yemeğine köşke davet etti. **Samim, Fazıl Ahmet**, ben sözleşlik, Bab-ı âlî'de daima gittiğimiz kütüphanede birleşeceğiz, beraber Köprü'ye oradan vapura binip Kuruçeşme'ye gideceğiz. Benim bir işim çıktı, randevuya gidemedim. **Samim, Fazıl Ahmet** buluşmuşlar, beni beklemişler, gelmeyince gitmişler. Ortalık kararmaya yüz tutmuş imiş. Yanyana gidiyorlarmış. Bahçekapısı'nda börekçinin önüne gelmişler. Orada yaya kaldırımının önünde Taşhan'ın çıkıntısı vardı. Bir rovelver patlamış. Bir iki daha atılmış, **Samim** yıkılmış. **Fazıl Ahmet**, kurşunun kulağı yanından vızılıtsını işitmiş. Eğer ben de olsaydım, bir kurşun da benim yiyeceğim şüphesizdi galiba... *Tesadüfe bak...* Bir zabıt, koşarak karşıdaki karakola girmiş. Sabah erken haber aldım. Yüreğim sızladı. Ağladım. **Samim** çok zeki idi. O zekâda adama nadir tesadüf etmiştim. Oldukça da malûmatlı idi, tabîi daha terakki edecekti. Pek güzel yazıyordu. Ben nükte söylemeyi ve işitmeyi severim. Bir nükte söylesem kimse anlamasa derhal o anlar ve nükteli cevap verirdi. Yahut kendisi gayet güzel nükteler söylerdi. Pek hoşuma giderdi. **Samim** de beni son derece sever, daima methimi yapardı.

Cenazesini Bab-ı âlî'de eski Ahrar Fıkrası altında nakletmişler, arkadaşları topladık. Bu işte **Kıbrıslı Şevket** çok gayret ve celâdet gösterdi. O da arkadaşlarımızdan idi. Ölümüne bir nüsha-yi fevkalâde çıkarıldı. Buna **Celâl Sahir** de iyi bir makale yaz-

dı. Bu işte o da celâdet ve vefa gösterdi; fakat böyle olan Sahir, bir iki ay sonra Cavid'e çattı. Ve İttihatçı oldu. Bu faciayı böylece ve az zamanda unuttu, Samim'in kanı kurumadan, katilleri safına geçti.

Büyük cenaze alayı yaptık. Hükümet merasime mani olmak istedi.

Samim, öldürüleceğini biliyordu. Bilhassa intikamını arıyacağımdan emin olarak delilleri bana bildiriyordu. Halil'i de bana göstermişti. Ben katilin **Halil** olduğuna hükmettim. Adliye bu babta beyanatta bulunamıyor deyip işin içinden çıktılar. **Samim** de böylece aramızdan gitti. Safımızda bir kuvvet idi.

Bir-iki gün sonra mebuslara Beylerbeyi Sarayında bir ziyafet ve eğlence verildi. Hükümet ricali de davetli idi. Padişah da orada idi. Padişah'ı görmek istedim. Beni yanına sokmadılar. Bir şey yapacağımdan korkuyorlardı. Padişah'ı sakladılar. Ben de herkesin içinde Sadrazam'ı yakaladım.

Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa idi. dedim ki: "Müthiş bir cinayet olmuştur. Katil malûmdur. Hükümet yakalamıyor, bu ne demektir?" Benden hiddetli bir surette **İbrahim Hakkı**: "Katil malûm değildir. Hükümet uğraşta. Yok. Ne yapalım." dedi. Ben daha hiddetli: "Katil malûm. Ben göstereceğim." dedim. "Yok... Bulunamadı." dedi. Hukukîşinas olan **İbrahim Hakkı** için büyük bir zül ve cinayete iştiraktır. Dedim: "Olamaz, kıyamet kopacaktır." dedi: "Ayol... Olur ya... Biri birine kırgınlığı olur. Gelir, rovelveri çeker, vurur. O da ölür. Katil kaçır. Aranır, bulunamaz. "Bütün Avrupa adliyesinde de bu her gün olmaktadır." Dedim: "Bu, öyle değil. Katil malûm, Cinayet siyasî. Demek şimdi siz burada iken biri gelecek, ellerimi bağlayacak, beni bağlıyorlar, diye bağıracağım. Siz olur ya, bağlarlar, diyeceksiniz. Üstüme petrol dökecek, bağıracağım. Siz olur ya, dökerler, diyeceksiniz. Sonra ateşliyecek, bağıracağım. Siz olur ya, yakarlar, diyeceksiniz. Ben gideceğim. Siz de olağan şey, deyip işi bitireceksiniz. Bu nasıl olur?" "Olur ya..." dedi. Durdu... "Katil bulunamadı" dedi. Herkes başımıza toplandı. Âdeta arbeye kopacaktı. Beni dosttan, düşmandan bir takımları tutup zorla çektiler. Bir tarafa götürdüler.

FUHUŞ VE İHTİLÂL

Bir şey hâlâ hatırımdadır. Samim öleceğini biliyor, ona teslimiyet gösteriyor. Kaçınmak istemiyordu. Sanki ölümü kendisi mutlaka istiyordu. Sözü, hali öyle idi. Böylelerin gözlerinde melânkolik bir lem'a oluyor. Buna o kadar alıştım ki, görsem derhal anlarım. Bu lem'a, ihtilâl yapacakların gözlerinde de oluyor. Bugün ihtilâle teşebbüs etmiş birini görsem gözündeki lem'adan anlarım. Demek bu lem'a ölümü göze almış adamlarda oluyor. Çünkü ihtilâle teşebbüs etmişlerde daima o lem'ayı gördüm. Samim o aralık fuhşa da dökülmüştü. Böyle insanlar, revulasyon yapmaya teşebbüs ederek, fuhşa inhimâk ediyor. Bunu çok gördüm. Hatta ben de ihtilâl yaptığım zamanlarda böyle oldum. Kerhanelerde dolaştım. Samim'in bir anektodunu zikredeyim:

Samim'in vurulmasından birkaç gün evveldi. Ben bir hanımla münasebette idim. Bir gün kadın, Taksim'de evimde iken Samim gelmişti. Kadını gördü idi. Meğerse kadına göz koymuş. Ne yapıp yapmış, yerini bulmuş, kandırmış. Ben Meclis'te olduğum bir esnada, bizim eve getirmiş, kadınla yatmış. O günü Meclis'e gelmiş, beni çağırttı. Kendisini koridorda gördüm. Telâşlı me'yus bir yüzü vardı. Dedim: "Nen var?" "Ah, perişanım, Çocuklarıma para lâzım. Beş param yok. Bana bir lira ver!" dedi. Vermek istemedim. Ne yaptı, yaptı aldı. Hemen gitti. Akşam eve geldim. Hizmetçi vakayı anlattı. "Eee, niye mâni olmadın?" dedim. "Ne yapayım, dinlemedi" dedi. Küplere bindim. İzzet-i nefsim pek ağır geldi. Aynı günde de benden bir lira aldı, çıldırdım. Ertesi günü Samim'i buldum. Pür hid-dettim. O gülmeğe başladı. "Ulan, buraya gel! Utanmaz mısın? Sende hayâ yok mu? Benim evim randevu yeri mi? Alçak! ilâ..." ağzıma geleni söyledim. Hiç bir şey söylemiyor, bir düziye gülüyor. Ben söylüyorum, o gülüyor. Üstüne yürüyordum, uzağa kaçıyor. Of... Çıldıracığım. Nihayet: "Pek iyi! Üste de benden bir lira aldın. Bu ne oluyor," dedim. Tuhaf ve pek tatlı bir gülümseme ile güldü: "Hamam parası" dedi. Ben de

güldüm. Beni zorla güldürdü. Öfkemi giderdi. Keskin bir zeki nazarla karışık ince ve güzel bir gülümsemesi vardı..

Tuhafır, tatlı söz, yılanı deliğinden çıkarır derler. Doğrudur. Yılan gibi olmuştum, sokmağa hazırdım. Dışımı söktü. İptidaları ben küfrettikçe onun mukabele etmeyip gülmesi beni çıldırtıyordu. Kavganın da lezzeti mukabele görmektedir. Mukabele gördükçe insanın gayreti artar. Mukabelesiz kavga ve dövüş bir şeye yaramaz.

Bu hususta şunu zikredeyim: Tıbbiye'de talebeyiz. Sınıfta iri, yaşlı, kuvvetli biri vardı. Bir de yaşı da, boyu da pek küçük bir talebe vardı. Bu küçük, o büyüğe, sivrisineğin **Nemrud'a** musallat olması gibi, musallattı. Büyük otururken ondan iki üç sıra uzakta durur, ona elini biraz uzatıp sebabe parmağını usul usul kımıldatırdı. Büyük iptida aldırılmaz; sonunda hiddetlenmeye başlar; git-tikçe hiddeti artardı. Önce sert sert bakar, sonra küfreder, sonra ansızın üzerine saldırırdı. Beriki kaçırdı. Biraz sonra yine gelir, yine yapardı. Küçüğün bu başlıca eğlencesiydi. Diğer talebeler de buna gülerlerdi. Bir gün yine böyle yaparken büyük onu yakaladı. Verdi tokadı, verdi tokadı... Bir iyi dövdü.. Küçük yere yıkıldı. Büyük durdu, durdu, çekildi. Sükûnet bulacağına hiddeti daha artmıştı. Âdeta gazabından hezeyan halinde idi ve dedi: "Ulan, ne olur bir tokatçık da sen vursaydın ya..." Hayret ettik. Biri dedi ki: "Niye be, iyi ya, epeyce dövdün." Cevap verdi: "Yok, insan karşısındakinden de bir iki tokat yemeyince kavga ettiğini anlayamıyor, öfkesi geçmiyor. Bir tokat o vursaydı öfkem geçerdi." Haki-katen insan tuhaf mahlûk. Bu hal vâki. Biz de **Samim**'le kavgamızın tadını alamadık; fakat o, gülmeleri ile bizim öfkemizi aldı.

Samim'in küçük çocukları vardı. Beş paraları yoktu. Bu çocuklara bakmaya ahdettim. Haremi de hastalıklı bir hanımdı. Verem idi. Hâl, vukuat müsaade etmedi. Az zaman içinde hudut haricine sürüldüm. Uzakta ve kendi derdimizle yaşadık.

Samim'i vuranın **Mülâzim Abdülkadir** olduğu sonra anlaşıldı. İttihatçılar insanı böyle vururlar, karakola kaçarlardı. Bu asayiş mahalli onların zamanında eşkiya yatağı idi. Yakalansalar

bile hükümet ve adliye onları kurtarırdı. Böyle vurmak çok kolaydır herkes yapar. Hükümet ellerinden gidince bu kahramanlığı yapamadılar. O vakit bu işleri yapan Sercz komitesi kahramanları sonra **Mustafa Kemal'i öldürmeyip (...) ağızlarına burunlarına bulaşturdılar. Çünkü hükümette değildiler.**

AHLÂKSIZLIK ÖRNEKLERİ

İnsan , şehvet babında en alçak, en âdi, en canavar bir mahlûktur. **Samim** bana bu işi yaptı. Vakıa bazılarına göre normal bir şeydir. Sonra biri de bana bir başka şey yaptı. Bu hele dünyada en iyi sevdiğim bir arkadaşımды. Kardeş gibi severdim. Böyle diyorum doğru değil, hiçbir kardeşimi onun kadar sevmemiş, zeki, malûmatlı değildi. Fakat çok iyi yürekli, vefalı idi. Ben, **Cemiyet-i Hafiye'de hapiste iken** hergün bana uğrar, görüşürmezlerse bir mektup bırakır, yahut mektup yollar, beni teselli ederdi. Bu tesellilerin kıymetini hâla unutamadım. **Ben hapse girmeden evvel bir ebeden güzel bir hizmetçi istedim. Genç, güzel bir Yahudi kızı yolladı. Kızın başına bir macera gelmiş imiş. Bundan on beşgün sonra hapse girmiştim. Bu arkadaş bu kızı sevmiş. Çıkınca öğrendim. Meğerse bana gelmeden evvel dostumdan gebe kalmış imiş. Kızı hapishaneden avdetimde karnı burnunda buldum.** Demek bana geldiğinde dört aylık filan gebe imiş. Kızdım. İntikam almadan rahat edemiyecektim. Kızıltoprak'ta otururdu. Bir gece evinde misafirdim . Bana yukarı kata yatak yapıyorlardı. Zorlandım, aşağıda istedim, aşağı yaptılar. **Bir Rum hizmetçisi vardı, aşağı katta idi. Su istedim. Hizmetçi geldi. Kandırdım. Bir-iki saat sonra yanıma geldi. İntikamımı aldım ve gönlüm ferahladı.** Böyle bir şey ben **Samim'e** de yapardım. Vakadan bir-iki ay sonra vuruldu. Vakit olmadı. Bunların ikisi de doğrusu ahlâksızlık; fakat bana bunu yaptıran intikam hissidir. Bunu ertesı günü dostuma söyledim. Aşçısı da bizi görmüş imiş. O da dostuma söylemiş. **Ne ise ödeşdik dedik.**

ALDATILAN KADINLAR

Bir vakıa daha zikredeyim. Eskiden beri pek seviştiğim ve mebus biri -ki onun da adını söylemeyeceğim. Efradı çok bir aile reisidir- Birgün Taksim'deki evime gayet güzel bir kadın ile geldi. Kadın cidden güzeldi. Alık alık bakmaya başladım. Bu zat evimin her tarafını kendi evi gibi biliyordu. **Kadını salona getireceğine yatak odasına soktu. Birden kendi de girdi. İç tarafta daima kilidinde sokulu duran anahtarı çevirip kilitledi.** Demek planını kurup gelmiş imiş. Hayranlığım birden hiddete döndü "Kapıyı aç!" diye bağırdım. Ses yok. Yine ve daha şiddetle bağırdım. Ses yok. Yine bağırdım. Bağıríyorum, aldırın yok. Dedim ki: "Kapıyı kırar ikinizi de keserim" cevap yok. Her tehdidi yaptım; olmadı. Kapıya yüklenmeye başladım. Kapı da pek sağlammış. Olanca kuvvetimle omuzluyordum. Açılıp koç gibi ve bütün vücudumu vuruyordum. Yerinden bile kımıldamıyor. Ne yaptım sa imkân bulamadım. Deli gibi, deli değil, kudurmuş yırtıcı bir vahşî hayvan gibi olmuştum. Döndüm, dolaştım. Kâh bağırdım, kâh susup yara yemiş erkek aslan gibi homurdandım, düşündüm. Bu iş erkeklîğimi tâ yüreğimden vurmuştu. Şu şehvet ne müthiş bir şeydir. Ve erkeklîğe nasıl tesir ediyor... İki köpek çatıştığı vakit gören diğer erkek köpeğin yıldırım gibi koşup erkek köpeği havlayarak ısırması ve ikisinin kışları arasına ön ayaklarını koyup ayırmak için abanıp uğraşması da gösterir ki bu hal hayvanlarda dahi şiddetle hükümrândır. İnsan da bu vaziyette böyle bir hayvan, bir köpektir. Kapıyı açabilsem kimbilir ne fena şey yapacaktım. Çünkü gözüm dönmüş, bende akıl ve mantuktan hiçbir şey kalmamıştı.

Nihayet yorulduğum, salonda perişan bir halde oturuyordum. Kapı açıldı, bizimki yıldırım gibi fırlayıp kendini sokağa attı, defoldu. **Ben kadını yakaladım. Parçalayacak bir halde idim. Kadın gitmek istedi. Mümanaat eder göründü ama ısrar etmedi. Râm oldu.**

Bu işin asıl ehemmiyetli kısmı şudur: Kadını istintâk ettim ve ne suretle buraya geldiklerini sordum. Kadın hikây e etti: Er-

meni imiş. Kocası varmış, memuruyitenden çıkarmışlar, sonra âdi bir memuriyetle taşraya yollamışlar. Onu getirtmek için uğraşmış, nihayet bizim arkadaşla müracaat etmiş. O da bu şartla vaad etmiş. Kadın bunları anlatırken pek müteessirdi. Her halinden pek namuslu bir aileye oldukları, kendisinde hayâ alâmetleri daima görünüyordu. Ve yine kocasını deli gibi sevdiği anlaşılıyordu. İnsanlara bakınız! Hayatı zaruret bir aileyi ne hale koyuyor. Sonra sevgili kocasını kurtarmak için bir kadın kendini veriyordu, kocasına en büyük hıyaneti yapıyordu. Anlaşılmaz muamma!.. Kadın zihnietiyi!.. Kadınları böyle ricalarda kullanmak işte çok tehlikeli bir şeydir. Fakat bugün hep böyle olmaktadır. Nice erkekler bilirim ki rica için bil iltizam zevcelerini yollarlar. Bunun tarihte başka türlü de vardır. İtalya'nın teşekkülü zamanında İtalyan Başvekili İtalya istiklâl muahedisini tasdik ettirmek için bililtizam karısını yollamıştır. Karısını vermiş, milletin istiklâlini almıştır.

Bu işte diğer bir ahlâkî cihet de vardır. Bizim arkadaş böyle bir kadına nasıl kıymıştır?.. Bu kadın sonra bana birkaç defa daha geldi. Arkadaşla gitmiş, gelmiş, bir şey çıkmamış. Demek iyice eğlenmiş ve işini yapmamış. Sonunda benden medet diletti. Elimden gelmezdi. Çünkü hükümette muhaliftim. Açıkça söyledim. Artık gelmedi. Halbuki arkadaşım İttihatçıydı.

BİR BAŞKA OLAY

Böyle bir vâkıa da benim başıma geldi. İttihatçılar beni sürmüşlerdi. Haremi bana geldi. Güzel bir hanımdı. Kocasını kurtarmaklığımı ve sırf kendi isteğiyle kendisini bana vermediği teklif etti. Kadını gönlüm çekmedi desem yalan olur. Az kaldı oluyordu. Çünkü kadın sataşıyordu da. Sataşma tehlikelidir. Erkek kendini kaybeder. Vaziyet ağır ve çirkindi. Bunu düşününce iştahım derhal geçti; fakat evvelce zikrettiğim vakıa üzerine isteyen kadını reddetmek tehlikelidir, muvafakat lâzımdır diye koyduğum düstur ve hattı hareketim de gözümün önüne geldi. Boca-ladım, durdum. Düşündüm; İttihatçılar'ın pençesinden kocasını

kurtarmak zaten benim için mümkün değildi. Yapamayacağımı kati bir dil ile söyledim. Bu söz kadını oynaklıktan, fıkırdaklıktan vazgeçirdi. Gitti, ne ise bu hanım bana düşman olmadı.

Meclis'e devam ediyorduk. Bu esnada bana birçok evlenme teklifleri oldu. Mektepten çıktığımdan beri oluyordu. Böyle otuz kadar teklife maruz oldum. Bunların arasında çok zenginler de vardı. Ben ise evlenmemeye azmetmiştim. Münasip suretlerle savardım. Bir tanesi pek zengin ve pek güzel idi. Bizzat kız da çok uğraşıyordu. Bir aralık gönlüm olur gibi de olmuştu. Arnavut idi. Sırf bundan dolayı almadım. **"Bana mutlaka Türk lâzım. Neslimize şimdiye kadar başka kan karışmamış"** diyordum.

Bunlarla bir şeyi öğrenmiştim. Kız babaları kızlarını iyi bir koca bulmak için büyük bir telaş ve müşkilat içindeler. Böyle birini bulunca derhal onunla dost oluyorlar. Beni evlerine çağırırlar, yemek yedirirler gece yatırırldı. Bu esnada bazılarının kızları da güya bilmeyerek çıkmış gibi ben sofadan geçer iken o da geçiverirdi. Yahut merdivende karşılaşıverirdik. Yahut bana hekim sıfatı ile kızlarını hasta imiş gibi muayene ettirirlerdi. Bunlar kızların tesettürü âdetinin neticeleridir. Bu halleri görüşmek ihtiyacının sevk-i tabiisidir. Bir de bunlar damat yapacakları adamın en ziyade mevkiinin iyi olmasına bakıyorlar.

Anam da beni evlendirmek için uğraştı "Oğlum! Ölmeden muradını göreyim" derdi. Ben de-kaynana hikâyelerini bilirsin. Başına belâ alma" derdim. "Ben başka kaynanalar gibi değilim" derdi. Nihayet Sinop'lu bir kız imiş bana zorladı. Bu kızın anası ile pek ahababı. Ben de babasını pek severdim. Bu adam ancak Rüştîye tahsili görmüş; fakat fevkalâde zeki, nükteli ve son derece namuslu, sözünü esirgemez bir adamdı. O da beni pek severdi. Kızını vermek istiyordu. İstanbul'da oturuyorlardı. Postada memurdu. Beni evine götürdü. Kızı odasından çıkar bana görünürdü. Kız da güzeldi. Anam bir gün bu kız için beni iyice sıkıştırdı. Ben de kati cevap olarak: "Ana! Ben evlenmem, bekâr yaşayacağım" dedim. Dedi ki: **"Rıza! Deme, birgün evlenirsin. Hem aklında yok iken evlenir, hem de bir belâya düşersin ki bütün hayatında karı seni inim-inim inletir. Her erkek için evlenmek zaruridir. Gel şu kız**

al", Dedim ki: "Evlenmem ya, eğer evlenir de karı kötü çıkarsa boşar kurtulurum". Cevabı şudur: "Büyük söyleme! Sen karı boşamayı kolay mı zannediyorsun. Hele sen!.. Namus belâsı çeker durursun..". Şu mübarek kadın peygamberdir sanki. Ne dediyse hepsi birer birer ve aynen olmuştur ki İttihatçılar'ın hapisane ve sürgünlerinde onu hatırladığım gibi evliliğin beni öldürüp çiğnenmiş bir paçavra gibi pörsütüp bitiren kara dertleri içinde de hep anamı hatırlamışımıdır. Ancak, "Çeker durursun"u ölünceye kadar demedi bakalım. Bu yegâne tesellimdir. Bu kızla evlenmedik. Kız bana düşman oldu. Sonra Sinop'ta bir Arnavut ile evlenmiş. Hâla bu kız ve bu Arnavut en büyük düşmanlarımdandır. Fırsat buldukça aleyhimde bulunurlar. Kocasını da kimbilir ne söyleyerek aleyhime sevk etmiştir. Son zamanında kocası çiftliğini basmış, zahire ve saman yağma etmiştir. Zavallı kadın bunlarla benden intikam almakta olduğunu zannediyor. Halbuki bunlar o kadar ufak ki bana tesir eder şeyler değil. Tuhaf!.. Bu kadın aleyhimde bulunurken daima şunu da ilâve ediyormuş. "Beni istedi idi de varmadımdı". Zevcimin de düşmanıdır. Bu cümleyi, her gördükçe onun yüzüne de söylemiş. Bu vaziyet de, esasta bir kadının isteyipte muvafakat görmemesi gibidir ki kadınlık izzet-i nefisini yaralamıştır. Kadın buna tahammül edemiyor. O vakit saf bir kız olan bu kadın çok muhtemel ki benim haberim olmaksızın beni seviyordu. Aşk da tuhaftır. Red görünce düşmanlığa tebeddül ediyor. Demek aşk da izzet-i nefis haline geçtiği gibi menfaate de müsteniddir. Halbuki bu kızı almayı bir an bile zihnimden geçir-memiştim. Ne ise bu sözü aciz bir kadının tesellisidir. Varsın öyle teselli bulsun. Hatta karım onun bu sözünü bana söylediği vakit ona dahi "Hayır böyle değil, ben onu istemedim" bile demedim. Sükût ettim.

Bana otuz kadar kız vermek istendi, ben bir kızı istedim onu da vermediler. Üstüne üstlük caba olarak ablasından hakaret de gördük.

CEM

Bizim histoloji hocamız doktor **Cemal Paşa'nın** oğlu

Cemil, (Cem) namıyla resimli gayet güzel bir hicvî mecmua çıkarıyordu. Bunda İttihatçılar'a resimle, yazı ile gayet yüksek bir nükte ve yüksek bir terbiye ile tarizler yapılıyordu. Bu gazetede **Refik Halid**'in yazıları şöhet buldu. Hakikaten **Refik Halid**'in bu hususta teferrüd etti. Bu gazetede, diğer gazetelerde de benden bahisler yaparlardı. Cem, karikatürde Avrupa'da da misli az bir üstaddır. Meselâ, **Cavid, Halil** İzmir'de bir seyahat yapmışlar, halk atları çıkarıp arabalarını bizzat çekmiş, bu havadisi İttihatçı gazeteler haber verdiler. O hafta Cem bir araba içinde **Cavid** ve **Halil**'i yapmış ama nasıl, tam onlar. Bir sürü halk da arabayı çekiyor. Altuna da sade: "Çektiklerimiz!" yazmış. Şu manaya, şu istihzaya, nükteye ve inceliğe bakınız. Bir gün Cemil, Meclis'e gelmiş, beni buldu. dedi ki: "Senin hemşerini görmek istiyorum" Kim o? dedim. "Mebusunuz **Hasan Fehmi**" dedi. "Ne yapacaksınız? cevabına "Resmini yapacağım" dedi. "O kadar meşhur mu?" dedim. "Evet" dedi. Hakikaten bu adam şununla meşhur olmuştur: Meclis müzakereler esnasında İttihatçılar'a muhalif lakırdı geçse derhal ve pürhiddet yerinden fırlar bağırarak mütecavizâne söyler, İttihatçılar'ı müdafaa ederdi. Sözlerinde de bir incir çekirdeğini dolduracak mânâ yoktu. Türkçesi de gayet bozuk ve kusturucu Gürcü Türkçesi'dir. Onun bu halleri, bir de sakalının bakır gibi kırmızı olması şöhetine sebep olmuştu. İttihatçılar'ın böyle birkaç adamı vardı. Derhal muhalif söz söyleyene saldırırlardı. Bunların biri de Üsküp mebusu **Hoca İbrahim** idi. Ufak boylu, çirkin suratlı, cahil, avamdan biri idi. Bana çok hücum ederdi. Boş gürültüler yapardı. **Talât**'in sevgilisi idi. Hiç sevmezdim. Bu iki dalkavuk da hoca güruhundan idi. Sonra ben sıhhiye vekili iken bana geldi. Sefil bir halde idi. Muhacir olarak benden Bursa'da bir hane istedi, derhal verdim. Eski kabahatlerini yüzüne bile vurmam. Harbi Umumi felaketinin mesuliyeti İttihatçılar'ın bu desteklerinin idi. Bizzat kendi de muhacir olup gelmiş. Bunların bir tanesi de Kastamonu mebusu **Küçük İsmail**'dir. Bu kadar cahil ve tulumbacı az olurdu.. Bunlar İttihatçılar'ın makbulü idi.

"Peki! Söyleyeyim. Poz yapsın" dedim. "Yok, yok. Sakın haber verme; olmaz" dedi. "Eee, nasıl olacak?" dedim. "Ben se-

nin arkandan gelirim. Sen onu bulunca bir dakika lakırdıya tut! Yetişir" dedi. Hayret ettim. Bir dakika!... Tuhaf. Öyle yaptım. **Hasan Fehmi**'yi lakırdıya tutarken merakımdan arada sezdirmes surette arkama ve yanıma bakıyordum. Gördüm ki Cem dikkatle bir cephesinden baktı bir de yanına geçip profilinden baktı ve gitti. Bir de dört gün sonra çıkan Cem'e baktım; **Hasan Fehmi**. Ama ne.. Hasan Fehmi'nin kendisinden daha ziyade **Hasan Fehmi**, Cem'in bu kudretine hayran oldum. O vakitten beri Cem'e büyük bir hürmet beslerim. Yazık! **Türk'te böyle bir deha var da ondan istifade edilmedi.** O da kendini rakıya vurdu, sönmek üzere, yetişmemiş milletlerde dahilere revaç yoktur. Bunlar böyle muhitlerde bedbahttır. İyi bir bağçe ve timar görmezler. Çiçeksiz, meyvesiz mahvolup giderler. Bu, müslüman mahallesinde salyangoz satmak gibidir. Zavallı, bu sefer de **Mustafa Kemal** (.....) (Cumhuriyet'in ilk yıllarında) tarafından dehasının cezası olarak hapse mahkûm edildi.

SÜLEYMAN NAZİF

Süleyman Nazif bizim ile beraber muhalifti. Çok kudretli bir nesircidir. Oldukça tetebbu sahibidir. Tarzı eksi tarzdır; fakat ateşlidir. **İttihatçılar aleyhine iyi makaleler yazardı. Severdim. Birgün baktım İttihatçılar lehine bir makale yazmış.** Hayret ettim. Bab-ı âli yokuşunda rastladım. Sordum. Kızardı, cevap veremedi. Bu, müthiş seciyesizlikti. Artık adama düşman oldum. Zaten bir takım ahlâksızca şeyleri dillerde söylenirdi. Derken mükâfaat gördü. Bağdat'a, Basra'ya vali oldu. Harb-i Umumî zamanında da yine **İttihatçılar'a aleyhtar olmuş.** Bu adam işte böyle dönek, ahlâk mefhumu bilmeyen biri idi. Yalnız hayatının sonlarında iyi bir iş yaptı. İstanbul, İtilaf Devletleri tarafından işgâl olunurken vatanpervarâne bir makale neşretti. Bu bir celâdet idi.

ŞAPKALI ABDULLAH EFENDİ

İzmir mebusu Abdullah Efendi de muhalif idi. Makaleleri mi takdir ederdi. Kendi de İttihatçılar'ın aleyhine makaleler yazardı. Kâh sarık sarar, kâh şeyh külâhı giyer, kâh eline tesbih alır, dolaşır, kâh bedevî Arap kisvesi taşır, kâh sivil giyer, derbeder, sözünde ve halinde sebat görülmeyen tuhaf bir adamdı. Abdülhamit zamanında Avrupa'da ve Amerika'da dolaşmış, orada da şapka giymişti. Bir gün birden bu da İttihatçılar lehine bir makale neşretti. Kendisini gördüm.

"Bu ne hal be?" dedim. Bana: "İttihatçılar iyidir. Yanılmışsın." dedi ve beni de kandırmaya çalıştı. Vay nâbekâr! Fena laflar söyledim ve "Bari dönüyorsun. Bu kadar birden yapmayaydın. Dünyada senin kadar çabuk dönen hiç bir şey yoktur. At bile, en ufak kayık bile dönerken bir daire çizer" dedim. Bunda bir iş vardı. Sebebini öğrenmek lâzımdı. Kalleşin söylediği sebep, sebep değildi. Tahkikat yaptım. Sebebi anlaşıldı: Meğerse bu adam Amerika'dan, Abdülhamid'e Avrupa'daki Jön Türk arkadaşları aleyhine jurnaller göndermiş imiş. Abdülhamid halledilince bu jurnaller toplandı. Hamid kendine verilen jurnalleri yırtmamış, saklamış imiş. Bunlar birçok sandık dolusu olarak toplandı. İttihatçılar işlerine yarayacak jurnalleri ayırmışlar. Talât Abdullah'ın jurnallerini de almış, bir gün kendisini çağırılmış, "Al! Şunlara bak!" demiş. Abdullah jurnalleri görünce benzi atmış, hoşafın köpüğü gibi kesilmiş. Talât: "Artık bizimle olacaksın. Lehimize makale yazacaksın. Yazmazsan bunları neşredeceğim" demiş. O da derhal ilk makalesini yazmış. Henüz istibdat devrinin tesiri herkesin üzerinde pek büyüktü; jurnalciler herkesce en kötü, en menfûr insan telakkî ediliyordu. Şimdi bu tesir mahvolmuştur. Çünkü Meşrutiyet, hattâ Cumhuriyet (sonrası) Abdülhamit'inkinden daha bayağı daha iğrenç jurnalcilere mâlik olmuştur. Hâlâ, Abdülhamit zamanındakinden ziyade moda ve terakki meselesidir. Diğer jurnalleri yakıtlar. İttihatçılar'a hizmet eden nicelerinin jurnali böyle yakıldı. Mahmut Şevket'in jurnalleri de bu meyandadır.

İTTİHATÇI PORTRELERİ

Sabah gazetesinin başmakalelerini **Diran Kelikyan** adında bir Ermeni yazardı. Malûmatlı, yazısı kudretli bir adamdı. İttihatçılar'ın aleyhinde yazardı. Birgün baktım, bu da birden döndü. Dedim: "Galiba bu da öyle!..." Soruşturdum. Onun da jurnali varmış; **Talât ona da aynı şeyi yapmış. Talât pek cahil idi; fakat itiraf etmek lâzımdır ki zeki, pek şeytan bir komiteci idi.**

İTTİHATÇILAR'IN SANSÜR GAYRETİ

Meclis'te Kanun-i Esasi'de bazı tadilât yapıldı. İttihatçılar matbuattan pek bizar idiler. Matbuat kanununa bir takım kayıtları koydular. Bunun amili **Hüseyin Cahit**'tir. Mazbata muharriri de o idi. Bir gazeteci bunu yapıyordu; fakat bu kayıtlar muhalefeti durduramadı.

Kürt Babanzade İsmail Hakkı, İttihatçı ve **Cahid**'in arkadaşı idi. **Tanin**'de yazı yazardı. Mebustu. Yeni bir şeye başladı. Meclis'te müzakere esnasında muhaliflerden söz söyleyen ve hattâ söylemeyen mebuslar sözle, hareketle ne kusur yapmışsa onları alay, karikatür tarzında yazardı. Bu suretle onları tezyif ederdi. Onlar da bundan müteccesir olurlardı. Birgün benden de bahsetti. Halbuki kendisi ile Meşrutiyet'ten evvelden beri şahsi dostluğumuz vardı. **Beyoğlu'nda bir Rum kapatması vardı.** Hastalığında bu kadını bana tedavi ettirmişti. Ertesi günü Meclis'te onun arkasında ve yanlarında oturdum. Bütün sözlerini, hareketlerini, tetkik ve not ettim. Cidden maskara edilecek bir çok şeyini buldum; keyiflendim. Mükemmel tezyif halinde bir makale yazıp neşrettim. Ertesi günü Meclis'te bana: "Doktor bunu yazmamalı idin. Beni maskara ettin." dedi. "Eee, Pekiyi! Bana dil uzatın. Ben sana cevap verdim. Anladın mı, istersen bu müsabakaya devam edelim" dedim. Dedi ki: "Bir daha senden bahsetmem." Dedim: "Yok. Ne benden, ne başkasından. Bu sütunu kapatacağsın." "Pekiyi!" dedi. Artık yazmadı. Bu mesele bitti.

Düyun-u Umumiye'de bir **Zeki Bey** vardı. Kayseri'li idi.

Cidden zeki ve münevver bir adamdı. **Mizancı Murad Bey**'in can-ciğer ahababı idi. Benim de ahababımdı. Hastalıklarına bakmış-tım. Beni Makri köyünde evine dâvet ederdi. Pek şişman, pek hoş-sohbet biri idi. İttihatçılar **Murad Bey'e Zeki'nin** akıl öğrettiğini, **Murad**'ı onun sevk ettiğini zannediyorlardı. Za●allıyı vurdular. Bir jandarma neferi, katili görüp yakaladı. Katil **Çerkez Ahmed** adında Serez Komitesi fedailerinden imiş. Hapsolundu. Fakat be-
raat ettirdiler. Adliye nazırı **Necmeddin Molla**'nın yaptığı ceza kanununda hakimlerle tereddüt olup ekseriyet olamazsa kaatilin beraatine karar verileceğine dair bir madde vardı. İş bu raddeye döktüler. Hakimin birine tereddüt yaptırdılar; **Ahmet** çıktı. **Molla** yamandır; İttihatçılar'a çok hizmeti vardır. **Ahmed**'i sonra Harbi Umûmide **Cemal Paşa Şam**'da asmış. O da buldu. **Zeki** ile bir Marsilya seferimiz vardı ki gümrükten geçişimiz gülünç bir vakı-
adır. Bir kamarada idik. **Marsilya** görününce ben seyre gittim. Vapur limana girdi. Kamaraya indim. Ne göreyim. Şişman **Zeki** bir kat daha şişmiş. Elinde de bir kaç bizim antika peşkirler var. Bana: "Bunları da sen elbisenin altına sarıver" dedi. Dedim: "Za-
ten kim görse senin vücudunda bir şeyler olduğunu bilir. Ben ya-
pamam. Beni yakalarlarsa beynime inme iner." "Birşey olmaz. Sen yanımda bulun da ben nasıl geçiyorum gör" dedi. Önde bir seccade ve kutu kutu lokumlar vardı. "Ya bunları ne yapacaksın?" dedim "Onlar açıkta geçecek" dedi. Gümrükte yanında durdum. Hepsini memurun önüne koydu. Kendi de küp gibi. Memur: "Bir şeyin var mı?" diye sordu. **Zeki**"Yok" dedi. O esnada birbirlerine bir tuhaf baktılar. Bu nazarlar birbirine anlattı. Memur "Geç! Geç" diye bütün eşyasına tebeşirle müsaade işaretini yaptı. O vakit iki el şimşek süratiyle birbirine yaklaştı ve çekildi. Gümrükten çıktık. "Ne haber?" dedi. "Doğrusu hayret!" dedim " Ne versem beyenir-sin?" dedi. "Ne verdin?" dedim. "Beş frank, Yani bizim bir meci-diye kadar.?"

MEBUS TİPLERİ

Artık Fındıklı'da Meclis'te muhalifler artıyordu. Bu esnada

Dersim mebusu Lütfi Fikri kendini göstermeye başladı. Muhalefet ediyordu. **İttihatçılar Ermeni Hallacyan'ı Nafia Nâzırı yapmışlardı.** Bu adam cahil, hem de pek serserim idi. Ne diye nâzır yapmışlardı bilmem. Büyük projelerden bahsederci. **Âdeta Anadolu sahilinden Girit'e köprü yapmak isterdi.** Onu ben hekimce müşahade ettim ve emraz-ı akliyyeden, **kratenizm** denilen hastalığın arazını onda buldum. **Lütfi Fikri** buna bir istizah yaptı. Ve nutkunu söyledi. Halacyan'ı perişan etti. O gün görüldü ki **Lütfi Fikri** iyi hatiptir. **Lütfi Fikri** çok ahbabımdır. Gayet teklifsiz dost olmuşuzdur. Beraber çapkınlık dahi yaptık. Aynı zamanda lâtifeci adamdır da. Zekidir. Hukukî malûmatı da epeyceci. Nükteden anlar. Hayatı nizamlı, çalışkan, namuskâr bir insandır. Rakı, bütün kahve dahi içmez, kendine sahiptir. Nutuk söyleyeceği vakit iki-üç ay çalışır, hükümet dairelerinde de o iş için tetkikât yapar, vesikalar elde eder, sonra nutkunu yazar. Nihayet aynanın karşısına geçip söyler, hareketler yapar. Bunu bir çok defa tekrar eder, ezberler, hareketlere mümarese peyda eder. Sonra gelip Meclis'te söyler. Bu usul çok iyidir. Ben de yapayım dedim Bir türlü yapamadım. Yazardım fakat türlü konuşmalardan mı, neden aynanın karşısına geçip tekrar edemezdim. En mühim nutuklarımı da yazmış, ancak bir defa okuyup söylemişimdir. Vaktim yoktu.

İşleyen demir ışıldar derler. Doğrudur. İnsan çalışma ve idman ile hemen her şey olur. Şu bu olmak, meselâ hatip olmak isteyen olamam diye meyus olmasın. İdman ile olur. Vakıa hatiplik hak vergisidir ama böylesi de çalışmazsa iyi hatip olamaz. Kendisinde hak vergisi olmayan da çalışma ile fevkalâde hatip olamazsa da sayılı hatiplerden olur. Eski Yunan'ın en meşhur hatibi **Demos-ten** kekeme imiş. Nutuk söylemek istemiş, söyleyememiş, rezil olup forumdan çekilmiş. Sonra idmana başlamış. Deniz kenarlarına gider dalgalara nutuk söylemiş. Ağzına çakıllar alır, birşeyler söyler ve yapmış. Nihayet en iyi hatip olmuş, o vakit Yunanistan'ı zaptetmek isteyen Makedonya kralı **İkinci Filip** aleyhine meşhur nutuklar söylemiştir ki bunlar el'ân "**Filipik**" adıyla meşhurdur.

Ben bu hali Türkiye teşrii meclislerinde daima gördüm. İlk

hatipler daima **muallimler ve avukatlardır**. Ben de muallimlik ettiğimden olacaktır ki söz söyleyenler içinde idim. **Lütfi Fikri** de avukattır. Sonra hatipler yetişiyor. Meselâ **Hoca Mustafa Sabri** ilk nutuklarında pek yavandı, gittikçe zararsız bir hatip oldu. Ankara'daki ilk mecliste **Hüseyin Avni** pey yavan söz söyler iken gittikçe adım adım terakki edip iyi hatip oldu. **Mustafa Kemal** hiç söz söyleyemezdi. Zamanla çok iyi hatip oldu. Hele **İsmet Paşa** pek yavandı. Gittikçe hatip gibi oldu.

Meşrutî ilk mecliste **Lütfi Fikri, Mustafa Sabri, Doktor Rıza Tevfik** iyi söz ederlerdi. **Gümülcineli İsmail** de zararsız idi. Bu da avukattı. İttihatçılar'ın en iyi hatibi Selânik mebusu **Cavit** ile İzmir mebusu **Seyyid Bey** idi. Bunun biri muallim, diğeri avukat ve muallimdi. **Hüseyin Cahit** iki-üç defa söz söylemek istedi. Pek yavandı. Hiç söyliyemedi. Artık nutku terk etti. Halbuki yazısı güzeldir. **İyi yazan iyi söyleyemiyor, iyi söyleyen iyi yazamıyor diyorlar. Bunun doğru bir düstur olduğunu zannetmem.**

Lütfi Fikri nutkunu mimik olarak da canlandırmak hassasına mâlikti. Arada bir alay da karıştırırdı, tatlı olurdu; fakat sonra alayı suistimal etti; çok yapardı. Soğuk olurdu. En ciddî mevzularda iken bunu yapar, nutkunun bütün ciddiyeti ölürdü. Kendisine birkaç defa da söyledim. Bir türlü vazgeçmedi. Bir insan kendisini bilebilir; fakat bazı şeylerini kendi bilemez. Bunları başkaları görür. Bu sebeple ben kendimi islâh için kusurlarımı daima başkalarından sorarım. Bu iyi bir usuldür. Tavsiye ederim. ancak sorulacak adamlar zeki olup epey gören ve bir de garaz ve ivazdan âri olanlar olmalıdır. Yoksa insanı yanlış yola sevk ederler. Hem de birine en iyi dost ve hattâ en namuslu bir adam da olsa kusurunuzu söylemeyiniz. Birgün onu aleyhinize kullanır. Benim bunun aksine bir tabiatım vardır: Daima kendi kusurumu itiraf etmişimdir. Bu halimi islâh edemedim. Buna mukabil başka huyum vardı. Herkesin kusurunu derhal yüzüne vururdum. Yanımda bir kusur yapıldı mı, biri cehalet yaptı mı derhal tashih ederdim. Böyleleri insana hürmet ve riayet etmeye mecbur oluyorlar, bazan da düşman oluyorlar. Sonra bu huyum şöyle oldu: Kimsenin kusurunu yüzüne vurmaz oldum. Bazen bir mânalı bakışla bile bakmaktan

kendimi men ettim. Sevdiğim ve yetişmesi me'mûl biri olursa onun kusurlarını kendisine söylerim. Namussuz olup da sevmezsem bu sevmeyenlerin kusurlarını aslâ söylemezdim. Sorsalar bile söylemezdim. Sebebi: Kusurunu, bilmediği şeyi öğrenir, tekemmül eder diyedir. Böyleleri hatalı kalsın daha iyi. Tekemmül ederlerse mazarratları da, şerleri de mükemmel oluyor.

Lütfü Fikri bir takım meziyetlerine rağmen bazı kusurlar sahibidir. Kendini çok beğenmiştir. Birinin kendisine tefevvukuna aslâ tahammül edemez. Onca dünyada onun üstüne adam yoktur. Kimseyi dinlemez. Kendinde hatâ kabul edemez. Hakikaten hatâlı olduğunu anladığı zaman bile üstüne toz kondurmamağa çalışır. Bu hususta sizi ikna için lüzumsuz yere uğraşır durur. Müt-hiş inatçıdır. Sonra pek egoisttir. Herşeyi kendi için, kendi şöreti, mevkii için yapar ve herşeyde bunu arar. Herkesi kendine hizmet ettirmeye çabalar; kendi ise kimse için bir adım bile atmaz. Bu hali bütün arkadaşlarca çabucak öğrenilmiş, kimse ona uymamıştır. Bu zat iki kişiyi arkasına toplayamamıştır ve toplayamaz. Egoizmi ile herkesi dilgîr eder. Hem de pek tamahkârdır. On para harcamamak ister. **Mevki hırsı çoktur; hem de saklamaz. Aşikâr söyler. Hattâ nâzır olmamayı kendine zül bilir; yeniden kabine teşkil etmek sevdasındadır.** Bunu daima ve açıkça söylerdi. Hâlâ hiç birini de yapamadı. Ben **Lütfi Fikri**'yi samimi bir muhabbetle severim. Çünkü namuslu, akli başında, hoşsohbet bir adamdır.

MEBUS PAZARI VE GRUBLAR

Artık Meclis'te fırkalar belirmeye başladı. **Gümülcineli Dahiliye Nâzırlığı istemiş, İttihatçılar vermemiş; muhalefete geçmişti.** Meşrutiyetin, millet meclislerinin bu fenalığı vardır. Mebusluğa her varan derhal nâzırlığa göz dikeyor. Nice ahmaklar, nice şerirler ve hırsızlar o makamlara geçmek istiyor. Bu hırs millet işi için çok muzır oluyor. Bir takımlarının muhalefete geçmesine de bu sebep olmuştur. **Gümülcineli pek dindar görünerek bir takım hocaları kandırmıştı. Otuz mebustan ibaret Ahâlî Fırkası adında bir fırka teşkil ettiler. Mustafa Sabri, Hoca Küçük**

Hamdi, Konya mebusu Zeynelâbidin, Vasfi bu fırkanın başlarındandır. Bunlar ekseriyetle Anadolulu Türkler idi. İçlerinde birkaç da Rumelili Türk vardı. Demek bu fırka kâmilan Türk ve hem umumiyetle hoca idi. İttihatçılar'a muhalif idiler.

Ermeni mebuslar otuz kadardı. Taşnaksiyonlar çok idi. Bunların **Zehrâb, Vartekes, Pastırmacıyan** başlarında idi. **Taşnaklar, İttihatçılar'a yardım ediyorlardı. Murat Boyacıyan, Doktor Dagavaryan Hınçakların başlarından idi.** Dagavaryan iyi bi adamdı. Çok sevişirdik. Bunlar İttihatçılar'a muhalifti.

Rumların bir kısmı İttihatçı idi; bir kısmı Boşo ve Kozmîdi ile beraber ayrı bir teşekkül halini almışlardı.

Arnavutlardan ekserisi İttihatçı birazı da bizim gibi muhalifti.

Araplar bir Arap fırkası yapmak hevesine düşmüşlerdi.

Yahudiler İttihatçıydı.

İttihatçılar bize taarruzlarında Türk'ten gayrı ve vatan hainleri ecnebi unsurlar ile birleştüğimizi en büyük yüz karası olarak ileri sürüyorlardı. Bu tamamıyla hakikate zıd ve tezvirdi. **Muhalefette Türk de, Arap da, Arnavut, Rum ve Ermeni de vardı; fakat bu unsurlar kendilerinde de vardı.** Hem de bu unsurların ekseriyetleri İttihatçılar'da idi. **Hattâ Taşnaklar İttihatçılar'ın o kadar hararetle partizanları idiler ki Zehrâp her vesilede onları müdafaa eder, Vartekes her müzakerede onlar lehine ve muhalefet aleyhine komiteci, gözleri dönmüş, ağır ve hakaretle sözler söyler, muhalefete eşkiya gibi saldırırdı.** Zaten eşkiyalıktan gelme idi. Ben bunlara bilhassa **Pastırmacıyan'a** çok söyledim: "Hatâ ediyorsunuz. İttihatçılar'a hizmet etmeyiniz" dedim. Dinlemediler. Ama sonra cezasını hem de şahıslarında da müthiş surette görmüşlerdir. **Yani İttihatçılar tarafından katledilmişlerdir.** Vakıa dâva Türklük ve Ermeniliktir ya... Ne ise... **Pastırmacıyan malûmathıca terbiyeli, efendiden bir adamdı. Severdim; fakat Vartekes kaba âmiyane ve vahşi gibi bir adamdı. Türk aleyhine komitecilik ederken ayağından vurulmuş, topallardı. Birgün**

Meclis'te müzakerede bir şeyler söylemiştim. Bu derhal İttihatçılar'ı müdafaa etti. Yerine geldi. Sıralarımız yakındı. Bana oradan da laf atmaya başladı. Ben de söyledim. Üzerime yürüdü. Ben de yürüdüm. Az kaldı bir felâket oluyordu. Mebuslar, bilhassa **Pastırmacıyan** araya girdiler de bizi ayırabildiler. Bunlardan yalnız **Pastırmacıyan**, **Talât**'ın katliamından kurtulabilmiştir.

Biz muhalifler Meclis'te reisin sol koluna tesadüf eden yeri tutmuştuk. Lütfi Fikri, Mustafa Arif, Giritli Mehmed Ali, ben yanyana idik. Ahâlî Fırkası da bize yakın oturuyordu; fakat bu **Taşnak Partisi** de bizim yanımıza oturmuş; bizi yandan iz'ac ediyorlardı. **Mustafa Arif** ve **Mehmed Ali** çok iyi insandırlar. Bunları çok severim. Ekseri konuşur, şakalaşırdık. Sonra bunlar da İttihatçılar'dan çok çektiler. **Mehmet Ali Giritli**'dir. **Giritli**'lerin kötü adam olduklarında ittifak vardır. **Mehmet Ali pırlanta** gibi bir istisna idi.

Lütfi Fikri bir gazete çıkardı, iptidaları hiç yazamıyordu. Uğraşıyor, bir şey kaleme alıyordu. **Hüseyin Hilmi Paşa**'nın akrabasından **Fahri**'yi yanına almıştı. Ona tashiî ettiriyorlardı. Bu tashihe rağmen yine makaleleri yavandı. Nihayet çalışa çalışa iyi yazı da yazmaya başladı. Vakıa hatipliği derecesinde muharrir olamadı; fakat yazıları da düzgün oldu. İttihatçılar bu esnada yeni matbuat kanunları ile boyuna gazete kapatıyorlardı. **Lütfi Fikri**'nin gazetesini de kapattılar. Biz de on-on beş mebus birer gazete imtiyazı aldık. Bunları **Lütfi Fikri**'ye verdik. Hükümet birini kapatunca diğerini çıkardı. Benim namıma olan gazete bir gün yaşadı. Benim başmakalemle vefat etti. Bir müddet devam eden bu vaziyet, tuhaf ve gülünçtü. Hükümet çare bulamadı. İttihatçılar yine (...) çok iyi adamlarmış. Bir İstiklâl Mahkemesi ile işi temizleyip, ekseriya kanunî vasıtalarla uğraşırlardı. Gelen kadı, giden kadıya rahmet okutur derler ya, hakikaten öyle. Padişahlara kızdık; Meşrutiyet oldu derken **Abdülhamid**'i aradık. İttihatçılar'dan çok çektik; aman dedik. (....) "Ah İttihatçılar, meğer siz zenzemle yıkanmışsınız" dedik. Bu zavallı milletin talihi budur. (....)

MECLİSİ MEBUSAN'DA ARAPLIK-TÜRKLÜK KAVGASI

Meclis'in haline baktım. Muhalefet pek çoğalmıştı. Toplan-
sa, İttihatçılar'a nisbetle ekseriyeti yapacak. Bunları toplayıp di-
siplinli bir kitle haline koymak lâzım. Bu suretle iyi bir teşkilât ile
İttihatçılar'ı kanunen yıkmak işten bile değil. Hem de Araplar
bir Arap Fırkası yapmak fikrindeler. Bunu da bu Babil kulesi
içine alıp yutmak lâzım. Babil kulesi bir zarar değil; çünkü İt-
tihat ve Terakki Fırkası da öyle. Ne çare, memleket zaten öyle;
Meclis'i de tabî böyle olacak. Arapların bu millî fikirleri pek
tehlikeli. Bir defa yol açılırsa akıbet vahimdir. Avusturya
Meclis'i gibi olacak. Rumlar da zaten açık değilse de bu fikri
besliyorlar; sözlerinden anlaşılıyor. Hattâ haber aldığımı göre
Atina'nın teşviki, emri ve parasıyla Beyoğlu'nda kulüp de yaptılar.
Adı Edebî Cemiyet; fakat maksat istiklâl. Ben Türklük için
can veriyorum; fakat bunu gizli leğen gibi taşıyorum. Kimseye
söyleyemiyorum. Çünkü biz bunu yaparsak, diğerleri de zamirle-
rini açığa vurmağa meşrû bir sebep bulacaklar. Bu da memleketin
parçalanması ve inkırazı demektir. Vatan, İşkodra'dan Basra'ya ve
Yemen'e kadar uzanıyor. İçinde yetmiş iki buçuk millet var. Bu
hal Türkiye'nin en büyük zaafı ve hayatını daima tehdit eden en
büyük tehlike idi. Bu sebeple millî fırkaların teşekkülünden
tüylerim ürperiyordu. O vakit Hüseyin Cahit, kendisi Arna-
vut olduğu halde Tanin'de Rumlara karşı "Millet-i Hâkime"
diye makaleler yazmış idi.

Vakıa Türklükten bahsetmiyor ama, Millet-i Hâkime de-
mek de bir Meşrutiyette olur şey değildi. Bu adamın bu çılgınlığı-
na fena halde kızmış ve: "Ya kasdî yapıyor, haindir. Yahut hırs
onun gözünü kalın ve kara bir gaflet perdesi ile bürümüş. Devlete
ne büyük zararlar hazırladığını göremiyor" diyordum. Zaten
memleket türlü milletlerden mürekkep olduğundan, Millet-i
Hâkime'den bahis haksızlık idi de. Böyle Meşrutiyet de olmazdı.
Türkiye, oraları koloni halinde hususî kanunlar ile idare etse baş-
ka idi. O vakit onlardan mebus olmazdı. Türkiye'de hem de o

kudret yoktu ki... Hakikaten Rumlar çıldırdılar. Bu Millet-i Hâkime aleyhine kalktılar. Hakikaten bu makaleler baruta ateş vermişti. Bari Millet-i Hâkime yerine Türk deseydi. Onu da diyememişti ve diyemezdi.

EMEVİ DEVLETİNİ İHYA GAYRETLERİ..

Ne ise, muhalif grupları toplamaya teşebbüs ettim. Lâzım gelen mebuslarla görüşüyordum. Araplar umumî bir fırka halinde birleşmeyi kabul etmek istemediler. Bunun başında **Abdülhamid Zehrâvi** vardı. Şam mebusu **Şükrü Aseli** ile sevişirdik. O, saf idi. Bana fikirlerini açmıştı. Ben de hiç bozmamıştım. **Onun fikri Şam'da Emeviye Devleti'ni kurmaktır.** Hattâ babası da o fikirde imiş. Kendi söylediğine göre **Mithat Paşa** Şam valisi iken babasıyla bu fikirde ittifak etmişler imiş (!...). **Mithat Paşa** ihtimal onu elde etmek için, müsait görünmüştür... Bu Arapları tehdit ettim: "**Siz, eğer Arap fırkası yaparsanız biz de Türk fırkası yaparız. İttihatçılar'la da birleşiriz. O vakit kim zarar eder görürsünüz**" dedim. Korktular. Fikrimi kabul ettiler. **Ahâli fırkası da Gümülcineli'nin teşvikiyle girmek istemedi.** Ne yaptım yaptım onları da ikna ettim. Bilhassa **Zeynelâbidin'i** zorladım, iknaya çalıştım. Onun sayesinde **Gümülcineli hükümsüz kaldı. Zeynelâbidin** cahil bir şeyh idi. Ama zeki idi. Bilhassa sebatlı, anûd ve insan ikna etmekte pek muktedir. Hatta **Ahmet Rıza** onun için insana yakı gibi yapıyor derdi ki, doğrudur. Umumî bir muhalif fırkası teşekkül etti. Artık Mecliste bir İttihatçı, bir de muhalif olarak iki fırka vücuda geldi. Vaktiyle "**Meclis-i Mebusan'da Fırkalar**" diye bir eser neşretmiştim. Orada bazı malûmat vardır.

Benim gayem İttihatçı aleyhine ne kadar kuvvet varsa hepsini toplamak idi; daha aleyhe sevk edebilecek bir kuvvet, hattâ karcınca varsa, onları da alıp birleştirmek idi. Yalnız askeri istemiyorduk. Halbuki İttihatçılar daima askere, orduya istinat ediyorlardı. Bu ise pek muzır bir şeydi. Askerin, ordunun siyasî fırkalara girmesi, siyasetle uğraşması birçok mahzurları hâvidir. Bir defa orduya tefrika sokup disiplini, vahdeti kaybettirir. Böyle ordu

mahvolmuş demektir. Harp kudreti kalmaz. Sonra ikide bir hükümeti indirir, bindirirler; hükümette istikrar kalmaz. Bu da pek muzırdır. Hükümetler kanunla değil, kuvvetle çıkar, inerler, pek fena şeydir. Sonra daha muzırı, militarizm hâkim olur. Bu da, bu devletin öldürücü müthiş bir mikroptur. Yani yeniçeri zorbalığı meydan alır. Roma'nın pretoriyenleri, bizim yeniçeriler siyasete karışarak, isyanlar yapıp padişah ve hükümet devirerek bu iki devletin izmihlâline sebep olmuşlardır. Bu sebeple Avrupa Hukuk-u Esasiye âlimleri orduya "büyük dilsiz" adını vermişlerdir. O, siyasette dilsiz gibi durmalıdır. Bu sebeple biz muhalifin, bir bayrağımızda ordunun siyasetten çekilmesi idi. Nutuklarımızda, makalelerimizde İttihatçılar'ın bu kusurunu yüzlerine vuruyorduk. Devleti bu suretle mahvedeceklerini, orduyu fırkalarından çıkarmalarını söyledik; fakat dinlemezlerdi. Bu kusuru biz de yapmayalım dedik. İyi, fakat bunsuz da muvazene yapmanın imkânı yoktu. Demek ki biz evvelâ ne kadar hüsnüniyetle muhalefet yapıyorduk. Lâkin karşımızdakileri meşrû vaziyete gelmez görünce biz de çığrıdan çıktık. Bir müddet İttihatçılar'a "memurları fırkaya almayın" dedik. Dinlemediler. Sonra biz de aldık. Nihayet askerlerle de işe giriştik.

Aynı zamanda Meclis dışarısında da fırkaya haricî teşkilât yapmak lâzımdı. **Mithat Kemal**, **Miralay Sadık**'ı da fırkaya almamı teklif etti. Buna lüzum görüyordu ve diyordu ki: "Orduda çok taraftarı var." Biz bununla orduda İttihatçılar aleyhine propaganda yapar, zabitlerin İttihat Fırkası'ndan çekilmesi mümkün olur, dedik. O, ben gittik; **Sadık Bey**'le görüştük. Dedim ki: "Meclis'i bir fırka halinde topluyorum. Sen de girer misin?" Girmeye can attı. Baktım çelimsiz, çarpık bir adam. Kısa boylu, ayakları harfi gibi. Sanki ekmekçi çırağı. Malûmatça da sıfır. Derviş zihniyetli bir şey. Bana iyi bir tesir yapmadı. Bir şey ummadım; fakat kendimce: "Karıncı olsa yine gelsin" dedim. **Mustafa Arif Bey**'le **H. Nazım** imzasıyla yazılar yazan **Abdülhamid**'in mabeyincilerinden ve sonra Dahiliye Nâzirliği da eden **Reşit Bey**'i bize davet ettim. Benim Beyoğlu'ndaki apartmanımda toplandık. **Bunlar** fırkanın program ve Dahili Nizamnamesini kaleme aldılar.

Sonra birlikte müzakere ettik. Bazı tadilât ile kabul ettik. Bu programı Sadık Bey'e götürdüm. Okumadı bile. İmzayı bastı. Okusa da anlamazdı. Bir mühür gösterdi, "Bu, fırkanın mühürü olsun" dedi. Baktım, derviş mühürü. Nüsha yazısı gibi dervişane remizler ve şekiller. Dedim: "Böyle şey olmaz." Ne ise, başka mühür yaptırdık.

İki ay kadar evvel âyandan Damat Ferit Paşa, Rıza Tevfik vasıtasıyla beni ve Lütfi Fikri'yi dâvet etmiş, Baltalimanı'na Ferid'in yalısına gitmiştik. Bize dediydi ki: "Dördümüz birleşelim. Siz üçünüz Mebusanda, ben de Ayanda. İttihatçılar'ı sendele-tiriz." Ben de "Buna lüzum yok. Yakında büyük bir fırka yapacağız. o vakit beraber çalışırız" demiştim. Bir kaç temasımızda bu adamın gayet basit kafalı olduğunu görmüştük. Saçma ve çocukça işlerle meşgul olurdu. Saçmaladıkça masada yanımda oturan Lüt-fi Fikri dizi ile dizimi dürtedi; alay ederdik. Lütfi Fikri pek alay-cıdır. Fırsat zuhur etti mi, aslâ fevt etmez. İşte bu Ferid'in yalısın-da iki-üç kere toplandık, dördümüz idik. O güzel ve zengin kütüp-hanede Ferid Paşa âdeti ümmî bir adamdı. Hem de zekâ züğürdü idi. Buna rağmen pek mağrur ve kibirli idi.

Fırkanın program ve nizamnamesi bitinceye kadar do-kuz doğurmuştuk; çünkü İttihatçılar haber alırlarsa benim evi basar ve cemiyet-i hafiye diye bize fena şey yaparlardı. Bi-tince hemen Dahiliye Nazırına gidip verdim ve ferahladım. Dahiliye Nazırı kabul etmek istemedi. Nihayet zarurî kabul etti. Tehlike bitti.

Bu fırka hakkında büyük harbin mütarekesi esnasında neş-rettiğim "Hürriyet ve İtilâf" adındaki eserimde malûmat vardır ki fırkanın iç yüzüdür.

Bu fırkanın 'vücuda gelmesi İttihatçılar'ı şaşırttı. Talât bu iş-te benim rolümü öğrenmiş ve bana pek kızmıştı. Talât benim için "Teşkilâtçı adam" dermiş. Bu işten dolayı olsa gerek.

Artık daha iyi çarpışıyorduk. Ekseriyet bize geçecek gibi idi. Muntazaman sözler söylüyorduk. Benim Meclis'te ilk büyük nut-kum, (Linç) meselesi hakkındaki nutkum idi. İki saat kadar sür-müştü. Bu nutku on gün kadar çalışarak malûmat toplayarak

hazırlamıştım. **Hüseyin Hilmi Paşa sadrazam, Rafet Paşa hari-
ciye nazırı idi.** Sadrazam önce kürsüde mağrur tavırda ve cesur
cesur lakırdı söylüyordu. Muhaliflerin nutuklarından sonra peri-
şan bir hal aldı; söz söyleyemez oldu. Sonlarda o dereceye geldi ki,
cevaba dâvet edildiği vakit dışarı gidiyor; gelip kürsüye çıkıyor;
bir satır bir şey okuyordu. Demek dışarda birine sorup yazarak ge-
liyordu. **Rafet Paşa** kürsüsünün altında oturuyordu. O da sersem-
lemişti. Gözlerini kapatıyor, ağzını açıyor, öyle dinliyordu. Ya-
nımdakilere: "Bu adam kulak yerine galiba ağzını kullanıyor!..."
diye alay ediyordum. Linç imtiyazını vermedik. Bu hükümetin
müthiş bir mağlûbiyeti olmuştu. **Şehzade Abdülmecid Efendi** bu
celsede locada idi. Benim nutkum bitince dışarda beni tebrik et-
ti.

Şimdi daha sık, daha çok söylüyordum. Bize arka olan bir
fırka vardı. Bu insana kuvvet veriyor; hatip böyle bir kuvvete gü-
venirse daha cesur ve daha belîğ oluyor. Evvelce bize lakırdı söy-
lerken İttihatçılar'ın gürültücü mebusları laf, gürültü, kapak vur-
ma suretiyle sözümüzü keserlerdi. Böyle bir-iki defa şaşırmıştım;
fakat alıştım. Gürültü ederlerken susardım. Tabii nasıl olsa gürül-
tü ve sözleri biterdi. Bitince yine başladım. Yine yaparlar, ben
hallerine gülerек beklerdim. Bu bana bir eğlence olmuştu. Susun-
ca yine söyledim. Artık bizimkiler de onların hatiplerine aynı
şeyleri yapıyorlardı. Bize kuvvet verici şeyleri söylüyorlardı. Bu
hal lehimize büyük bir terakki idi.

RIZA NUR TUTUKLANIYOR

İttihatçılar tabii bana pek kızıyorlardı. Bu esnada "Ce-
miyet-i Hafiye" meselesini bahane ederek ve bilhassa **Mah-
mut Şevket'in** teşebbüsü ile beni de hapsedtiler. Bu hususta
"Cemiyet-i Hafiye" adında bir eser yazdım. Bu kitapta işkencele-
rin resimleri de vardır. Vesikaları Avrupa'ya götürüp Nice'te **Şey-
hülislâmzâde Muhtar Bey'in** evinde gece ve gündüz çalışarak
yirmi günde yazdım. Resimleri de Rodos'a giderek oraya sürül-
müş Cemiyet-i Hafiye mahkûmlarına vaziyetleri yaptırarak fo-

toğrafiye ettirdim. **Kâmil Paşa** kabinesi zamanında basturdım ise de henüz iyice dağıtılmadan ve satılmadan İttihatçılar yine hükümete geldiler ve kitaplarımı müsadere ettiler. Galiba yakıp imha etmişler. Sinop'ta bizim kütüphanede bir tane vardır. Bundan da beşyüz altın lira zarar ettik. Biz de politikada muhalefet yüzünden zararların hepsi vardı. Böyle para zararı da üstüne tuz-biber oluyordu.

Hapishaneden sırf Selânik mebusu Rahmi'nin himmetiyle kurtulduk. Bunun da sebebi **Necmeddin Molla**, onu da sevk eden evvelce ameliyat yaptığım kaynanasıdır. O vakit **İngiliz sefareti tercümanı Fih Moris'in** de hükümet nezdinde dostane teşebbüste bulunduklarını bana söyledi ise de herhalde tesir **Rahmi**'nindir. Ben de **Rahmi**'ye mukabelesini yaptım. **Kâmil Paşa** kabinesi İttihatçılar'ı tevkif edeceği vakit **Rahmi** geldi, bana sordu, gittim öğrendim ve kaçmasını, isterse bende saklanmasını söyledim. Bir yere gitti, saklandı. Hapisten kurtuldu. Bu suretle ödeştik. Tuhaftır, politikada birbirinin hayatî düşmanı olanlar bazan böyle ahval ilcaatiyle birbirinin canını kurtarıyorlar.

RIZA NUR'U ASMA GAYRETLERİ

Cemiyet-i Hafiyede beni hapseder etmez **Doktor Nazım**, idam edilmem için dehşetli uğraşmış. **Doktor Bahattin Şakir** de beraber olmuş. Bu politikada âdeta hergün benim başımda ölüm dolaşırdı. Nedense en ziyade canımı çıkarmak isteyenler bu iki meslekdaşımdı. **Nazım**: "Canım, fırsat bu fırsattır. Bir daha ele geçmez. Şu vesile ile **Rıza Nur'dan** da kurtulalım. Yarın asalım bitsin" dermiş. En ziyade önüne duran **Menteşe** mebusu **Halil** imiş. **Halil**: "Canım, olmaz. Âlem ne der? Bu bir mebus-tur. Deliller bulalım da öyle asalım. Vakit verelim de deliller bulsunlar" dermiş. **Nazım**: "Vakit geçirmeye gelmez. İş gevşer. Kaynak tavında iken dövelim" der, ısrar edermiş. Ne ise **Halil** işi âtiye taalluk ede ede iş gevşedi. **Rahmi**'nin teşebbüsü ile İttihat merkez umumîsi beraatıma karar verip Divan-ı Harbe tebliğ etti. Divan-ı Harb beraatime hükmetti. **Necmeddin Molla**'nın çalış-

ması kaynanasını ameliyatla kurtardığımızdandır dedik. **Kâmil Paşa** kabinesi **Necmeddin Molla'yı** da hapsetmiş imiş. Kardeşi **Esat Molla** derhal bana geldi. **Kâmil Paşa'ya** gittim, **Molla'yı** ha pishaneden çıkardık.

Galiba bu iki meslekdaşın benimle zoru şu idi: Biz pek düş-mandık ama **Talât, Rahmi** gibi bazıları ile de bazan dostça konu-şurdum. Hatta bir defa **Nâzım**'la da **Necmeddin Molla'nın** evinde buluşmuş, konuşmuş; fakat şiddetli münakaşa etmiştik. **Talât** ile dostca görüşürdük. Birgün **Talât** bana: "Canım, vazgeç. Birleşe-lim!" dedi. Ben de: "Sizde kötü adamlar, kötü işler var, olamaz" dedim. "Yok!" dedi. "Var!" dedim. Nihayet "Kötü kim, söyle!" dedi. "İşte **Nazım, Bahattin Şakir**" dedim. **Talât** şöyle cevap ver-di: "Bahattin kötüdür. Kabul ederim; fakat **Nazım** iyidir. Ona söz söyletmem. Senin yanışın var." Ben şu cevabı verdim: "Peki! Ba-hattin'i fırkanızdan tard edin." Bana şöyle dedi: "Ya, Bahattin'i fırkadan tard edelim de başımıza yeni bir **Rıza Nur** daha mı çıka-ralım?!" **Talât** galiba bu muhaveremizden bu adamlara bahset-mişti. Bana karşı olan şahsî düşmanlıklarını başka türlü izah ede-mem.

Hapishane müdürü mülâzim **Salim** idi. Hakkında "**Cemi-yet-i Hafîye**" kitabında malûmat vardır. Pek deli ve zalim biri idi. Nihayet bu hizmetlerine mükâfât olarak **Doktor Nazım'a** bacanak olmuş, fabrikalar yapmış, zengin olmuş. Lozan'dan sonra bir defa sokakta rast geldim. Beni görünce önüne baktı. Ben başkası gibi değilim ki bundan intikam alayım. Pek isterdi.

Hapishaneden çıkınca sersem gibi idim. Sokakta bana tesa-düf eden birçok adamlar da beni görünce geçmiş olsun diyecek yerde derhal kaçarlardı. Bunların bir tanesi de **Tunalı Hilmi** idi. O pek aşağı bir adamdır. Bu adamdan pek iğrenmiştim. Halbu-ki **Şehzade Mecid Efendi Köprü'de** bana rastladı; ben müşkül mevkiye koymamak için görmemezliğe geldim. Derhal benim ol-duğum yaya kaldırımı tarafına gelip elimi sıkarak "Geçmiş olsun. Keder etme! Şerefınız büsbütün artmıştır. Böyle şeyler milletin büyük adamlarının başına gelir." dedi. Çok gönlümü aldı ve ken-disine muhabbetimi arttırdı.

VİYANA GÜNLERİ

Bu hapislik bana her cihetle pek pahalıya oturmuştu. Sıhhatim rahnedar olmuştu. **Bilhassa unutkan ve sersem olmuşum. Viyana'ya tebdil havaya gittim. Sol kulağımda evvelce nezle vardı. Hapishanede ikisi birden işitmez oldu. Ve şiddetli uğultulardan muzdariptim. Viyana'da tedavi olundum.** Biri tamamıyla geçti. Birinde pek az bir şey kaldı. Viyana pek güzel bir şehirdir. Etrafı ormanlıktır. Bu ortamlarda dolaştım, durdum. Kendime geldim. Viyana'nın müesseselerini, müzelerini, fakülte ve hastahanelerini, kütüphane ve mebanisini gezdim. Bunlara dair on kadar makale yazdım. Maatteessüf neşre edemedim. El'ân Sinop'taki kütüphanemdedir. Meşrutiyet'ten beri ilk defa olarak işte Viyana'da rovelversiz gezdim. Bunu hissediyorum. Üstümden bir yük, bir sıkıntı kalkmış gibi idi. Hayat emniyeti duyuyordum.

Beni Cemiyet-i Hafiye'den hapsettikleri vakit kalıraman-ı hürriyet Niyazi, asılmam için divan-ı harp nezdinde teşebbüs ve ısrarda bulunmuş. Beraat ettiğim vakit Makri köyünde birkaç kişinin yanında divan-ı harp azasından birini şiddetle tekdir edip "Rıza Nur'u behemehal asacakınız" demiştir. Demek kurtulmamız âdeta keramet nevinden olmuştur.

RIZA NUR FRANSA'DA

Şerif Paşa Viyana'da olduğumu haber almış, bir telgrafla pek göreceği geldiğinden bahsederek beni Paris'e çağırdı. Benim de Nice'ye gidip orada (**Cemiyet-i Hafiye**) adındaki eserimi yazmak niyetim vardı. Paris'ten geçerim deyip Paris'e geldim. **"Garde Lyon'un** yanında bir otele inip **Şerif'e** bir mektup yazdım. Sabah erken otele telefon etti. Onbirde gelip beni alacağını söyledi. Bekledim. On bir, on bir buçuk, on iki, yok. Fena kızdım. Bu ne terbiyesizlikti. Viyana'dan Paris'e davet et, randevu ver, bir saat beklet, gelme... Otelden çıktım. Büyük Bulvarlara geldim. Tam operanın yanında "Cafe de lape" nin önünden gidiyordum. On metre kadar ileriye bir otomobil yanaştı. Baktım, içinden **Doktor**

Nihat Reşat Çıktı. Elini uzattı, bir kadının elinden tutup çıkardı. İçeri baktım, **Şerif** çıkıyor. **Nihat** beni gördü. Ben hemen geri dönüp savuştum. Bu sefer hiddetim gazaba döndü. **Bize randevu veren adam kadın peşinde.** Zaten bu adamın pek gabi, pek cahil olduğunu bilirdim; fakat ahlâkî kısmını bilmezdim. Meğerse pek terbiyesizmiş de. Artık görüşmedim. Ancak gelmişken bazı malûmat toplamak lâzımdı. Çıkardığı **Meşrutiyet Gazetesi'nin** matbaasını biliyordum. Gazeteye o vakit **Mevlânazâde Rıfat** bakıyordu. Oraya gittim; **Rıfat'ı** buldum. **Rıfat** sevdiğim bir adam değildi; fakat aramız da bozuk değildi. Muhalifti; bu sebeple görüşürdük. "**Şerif sen hapiste iken ne yaptı, bak!**" dedi. Gitti bir Meşrutiyet Gazetesi getirdi. Baktım, dehşetinden saçlarım ayaklandı. Nasıl kurtulduğuma şaşım. Paris'te bulunduğuma bin şükür ettim. Şerif bu gazetede diyordu ki: "**Rıza Nur'u da yakalamışlar. Onu yakalamaktan ne çıkar? Daha cemiyette onun gibi ne kadar var?**" Bunu yazmak için insan çok ahlâksız, sade ahlâksız değil çok vicdansız, çok namussuz olmak lâzımdır. Halbuki cemiyetinde değilim de... Olsam da böyle söylenir mi? Herifler bir ufak delil arıyorlar. Bulsalar bizim kelle hemen gidecek. **Rıfat:** "Ben böyle şey olmaz dedim. Yazılmaması için çok uğraştım. Dinletemedim." dedi. Artık hükmettim ki bu adam aynı zamanda vicdansızdır. Demek kendine mevki, şeref vermek için bizi orada pırasa gibi doğratmak istemiş. Bu adamdan uzaklaşmak lâzımdır. Bunu ya ahmaklığından, ya sırf şeref hırsından yaptı. İkisi de kötü. Aptal dosttan, akıllı düşman yeğdir. Namussuzlardan ise uzak olmak akıllılıktır. Ancak muhaberemiz, herifte politikaya ait yazılmış mektuplarım vardı. Ben İstanbul'a gidince bunları da neşretmesi mümkündü. Beni yeniden hapse sokarlar. Aldı beni bir şüphe. Herşeyden evvel bu mektupları almalı. Ama nasıl almalı?... Haber aldım, haremi Nice'de imiş kendi de gidecekmiş. Haremi zeki, malâmatlı bir hanımdı. Hattâ evvelce lakırdı sırasında politika ile **Şerif** uğraşacağına, haremi uğraşa iyi olur derdim. Ben.Nice'ye gideceğim orada bir çare ararım dedim. Herhalde mektupları almadan İstanbul'a dönmemeye karar verdim. Şerif'ten fena korktum. Ne ise Nice'de haremi ile görüştüm. İttihatçılar'ın muhabe-

remizden haberdar olup mektupları elde etmeye çalışıklarından ve beni behemahal asmaya karar verdiklerinden, bunları almaksızın dönemiyeceğimden, kendisine ve kocasına olan büyük hürmetinden bahsettim. Kadın: "Mektuplar buradadır. Vereyim. Gönlün rahat olsun. Sen çok çektin" dedi. Ve mektupları verdi. Mal bulmuş mağribî gibi sevindim. Bu işin bu kadar kolay olacağını zannetmemiştim. Hemen evden savuştum. Mektupları yırtıp kenefe attım ve artık münasebeti kestim; fakat iş bununla bitmedi. **Bizim İstanbul'a dönüp neşrettiğimiz Cemiyet-i Hafiye'de işin mahiyeti, iç yüzünü olduğu gibi göstermiş, cemiyetin sıfırlığını, tesbit etmiştik. Şerif buna kızmış. Viyana'dan Paris'e geldiğinde Sabahattin: "Çok çektin. Kılıpayı idamdan kurtuldun. Bu suretle tebdil havaya muhtaç oldun. Avrupa'ya çıktın. Şimdi üste bir de masraf ediyorsun. Sen zengin değilsin. Bunlara Şerif sebep oldu. Vicdanca bu masrafı onun vermesi lâzımdır."** demiş, ben lüzum olmadığını söylemiştim. "Yok, yok, ben Şerif'e söyleyeceğim" demiş, ben de: "Söylemeyiniz. Çünkü o düşünür bir adam olsa kendisi, söylenmeden, teklif ederdi." demiştim. Sonra **Sabahattin, Şerif'e söylediğini ve fakat Şerif'in adam olmadığını bana** söyledi. Bunun da Cemiyet-i Hafiye kitabında mustasar bir cümle ile yazmıştım ve artık bu lakırdıyı da unutmuştum. Hudut harici kovulup da Paris'e geldiğim vakit **Mısırlı Prens Mustafa Kâmil** bana: "**Şerif Paşa** diyor ki; **Rıza Nur** Cemiyet-i Hafiye kitabında aleyhime yazmış. Çünkü benden para istedi de vermedim onun için" dedi. Bu sözü işitince tepem attı. Para istemek ne demek? Düşündüm, neden sonra aklıma geldi: **Sabahattin**, sözümü dinlemeyip söylemiş, budur. Hemen kendisine "Boş herif!" diye başlayarak bir mektup yazdım. Yapılacak son hakaret ne ise yaptım. Cevap verdi diyor ki: "Sen haddini bilmiyorsun. Burası Türkiye değil. Bu medeni memlekette adama başka şey yaparlar." Cevap verdim ve daha taşkın hakaretlerle dedim ki: "Ben nerede olduğumu senden iyi bilirim. Burada adama ne yaparlar!... Niye yapmadım?!.. İlk mektubumun fırsatını kaybetmiş gibi duruyorsun. Sana işte yeni bir fırsat veriyorum. Hadi göreyim seni, yap!" Ertesi günü Fransız mebuslarından birinden bir mektup aldım.

DÜELLO

Şerif Paşa'nın şahidi olduğunu, düello saat ve şartlarını konuşmak üzere şahitlerimi göndermemi bildiriyor. Derhal cevap yazdım. Dedim ki: "Hazırım. Yalnız Paris'e geleli henüz üç gün olduğundan kimseyi tanımıyorum. Şahit bulmak için birkaç gün müsaade ediniz. Ancak o bir askerdir; silâh intihabını bana bırak-sın. "Ben de şimdiden rovelver intihab ettim" ve sokağa fırladım. Şahid arıyordum. **Mozurus Paşa** orada idi. Ona rica ettim. Kendi kabul etmedi. Başkasını bul dedim. Vâdettiler. Türklerden aramaya çıktım. Derken bizim eve **Kâmil Paşa'nın** oğlu bahriyeli **Said Paşa**, **Kâmil Paşa'nın** kızının oğlu **Fuad İlyas** ve **Doktor Nihad Reşat** geldiler. Dediler ki: "Siz muhalefetin iki büyük rüknüsünüz. Burada düello yaparsanız fena bir tesiri olacak. Vazgeç." "Olmaz, dedim, ondan para istemişim diye propaganda yapıyormuş. Utanmıyor mu? Böyle yalancı herif; düello ile bunu temizlemelidir. Hem düelloyu o teklif etti." Çok yalvardılar. Beni yumuşattılar. Dediler ki: "Biz sana şahit olalım. İşi dostane bitirelim." Düşündüm. Bunlar şüphesiz onun tarafından gelmişler. Hele **Nihad Reşat** onun her türlü ve her nevi âletidir. Demek herif korkmuş. Zaten pek korkaktır. Bunları şahit yapmak nasıl olur? "Haysiyetimi gözeteceğinize namusunuz üzerine söz veriyor musunuz?" dedim. "Hay, hay!.." dediler; gittiler. Zabıtnameyi getirdiler. Güya aramızda polemik olmuş, hiddetle söz söylenilmiş, bu sebeple ben geri almışım. **Şerif** de geri almış. İş kapanmış. Bu bizim namuslu şahidler güya beni ve hakikati müdaafa etmişler. Polemik ve benim geri almam filân aslâ yoktu. Ne ise oldu. **Fuad**'ı namuslu zannedirdim. Ona güvenmiştim. Tavrı pek ciddi, azametli, namuslu durur idi. Bu sefer Paris'te gördük ki meğerse baş dolandırıcılar-dan imiş. Ecnebî hükümetlerine casusluk sanatı icra edermiş. Babası âsetin imiş, Çerkezlik dâvasındadır.

Şerif son yıllarda **Kürt istiklâli için çalışıyordu. Hoybon Cemiyeti'nin** Fransızca olarak **Kâhire'de bastırıldığı kitaplar-da Şerif'ten bahsedilmektedir. Şerif** gayet gabî, tahsili pek nakıs, Türkçe iki satır yazamaz. Fransızca'sı da öyle. Gayet ahlâksız,

vicdansız, namussuz biridir. Bu sefer elime Fransızca bir kitap geçti, **bunda bir Fransız, Şerif'in Paris'te oğlan kerhanelerinde kendisini yaptırdığı yazılıdır.** Hayret ettim. Bu adam fuhuş ve zevk-u safa yolunda bütün servetini mahvetmiştir. Şimdi sürünüyor.

Hapishaneden çıkarken zindancı **Mülâzim Salim**'in zavallı, masum politika mevkuflarını dövdüğü kanlı kızılılık değneği ile ham deriden yapılmış kırbacını jandarma **Mustafa**'ya odasından çaldırdım. Yatağımın yamuğu içine soktum. Evime getirdim. **Lütfi Fikri**'yi çağırttum. Anlattım ve değnekle kırbacı da verdim. **Lütfi Fikri** bir mebusun haksız olarak aylarca hapsedilmesi hususunda hükümetten bir istizah yaptı. Bu kırbaç ile değneği kürsüden gösterdi.

Lütfi Fikri bunlarla bu nutkunda büyük bir muvaffakiyet kazandı ve şöhreti arttı. Bu değnek ve kırbacı tekrar ondan alıp **Sinoplu Altunoğlu Nikolaki**'ye saklattım. Onda idi. Niyetim müzey koymaktı. Milletlerde böyle müzeler vardır. Bunlar tam müze-lik idiler; fakat Harbi Umûmî sonunda İstanbul'a avdetimde istedim. **Nikolaki** ölmüş, ailesi dağılmış, bizim şeyler de daha başka mektuplar vesaire ile beraber kaybolmuştu.

HÜRRİYET VE İTİLÂF FIRKASI

Artık Meclis'te iki fırka çarpışıyordu. Dışarıda Hürriyet ve İtilaf adını koyduğumuz fırka büyük bir muvaffakiyetle ilerliyordu. Maattecessüf bu firkada çabucak **Sadık, Mustafa Sabri**, alaylı **Mülâzim Şaban** ve **Gümülcinelî**'den mürekkep bir klik teşekkül etmiş, fenalık, edepsizlik başlamıştı. Meclis'te de ekseriyete yakın bir adede baliğ olduğumuz halde hükümeti devirmeye imkân göremiyordum. Devrilse ertesi günü İttihatçılar ihtilal yaparak hükümete gelecekler. Bizim firkadan da ümit yoktu. Birkaç adam klik yapmış, para ve dalavere peşindeler. Böyle bir fırka ile hükümete geçilse de ne yapılabilir. Artık Meclis'te, fırka ile, kanunla Meşrutiyet usulü ile İttihatçılar'ı devirmek mümkün olamayacağı kanaatini hasıl ettim. Buna ordu, komite, isyan ve ihtilal unsurları-

nı katmadan başka çare olamayacağına hükmettim. **Lütfi Fikri** ise tamamiyle kanuni vasıta ile muvaffak olacağına kani idi. Arada aramızda şiddetli münakaşa olurdu. Komite, ihtilal usullerinin şiddetle aleyhinde idi. Bunu bildikleri için İttihatçılar **Lütfi Fikri**'ye o kadar ehemmiyet vermezlerdi. Sade nutuklarından hırpalanıyorlardı. O da onlarca o kadar mühim değildi. Hem de onu korkutuyorlardı; o da korkardı. Tuhaftır, **Lütfi Fikri** nutuklarıyla cidden cesaret göstermiştir. Halbuki bizzat çok korkak bir adamdı. İttihatçılar'dan ödü kopardı. Şaka olarak **Lütfi**'ye derdim ki: "hem korkuyorsun, hem yapıyorsun. Bu nasıl şey? Hem kaç, hem kış at...". Gülerdi, gülerdim. Bu esnada İttihatçılar'ın kendisini de vuracaklarından pek korkuyordu. İki lâz muhafız getirdi. Bunlar arkasından gider, gelirlerdi. Aylarca evinden, yani Ayastafanos'tan Fındıklı'ya Meclis'e böyle gidip gelmiştir.

DEVİRİM HAYALLERİ

Bu bapta münakaşamızda **Lütfi**'ye şöyle derdim: "Yahu! Sen vaziyeti kavrayamıyorsun. Her şey kanunla olur diyorsun. Göremiyorsun. **Vaziyet şudur: Sen, ben yani muhalifler, bir köyden çıkmış, diğer köye giden beş-on kişiyiz. Yılda bir eşkiya çetesi önümüze durmuş. Tüfekleri çevirmişler. Soyunun diyorlar. Sen de kanun kitabını, Kur'ân-ı uzatıyor, yahu: bu kanun, bu Allah'ın kelâmı. Bunlar eşkiyalığı menediyorlar. Haydin, çekilin diyorsun. Kurşun bu kitapları mı deler, bu kitaplar tüfeğimi kırar... Vakıa kanun, tüfeği kırar; fakat bu yerde değil, jandarma muhafazasındaki Adliye dairesinde. İşte sen bu yeri tayin edemiyorsun. Ne vakit ki bu kitapların arkasında kuvvet vardır. Yani jandarma ve tüfeği vardır, o vakit bu kitaplar tüfeği kırabilir."** İllâ inat eder, bunu kabul etmezdi. Ben de onu artık yol arkadaşısı gibi telâkki etmemeğe başladım. Ben artık makale felân da pek az yazıyordum. Nutuk cihetine de ehemmiyet vermiyordum. Zihnim bütün ihtilâle saplandı. İhtilâl ile bu işi temizlemekten başka çare görmüyordum. İttihatçılar devleti, milleti mahvedecekler. Bir damla kanın aktığına razı değildim. Bu

da ihtilâl ile zıd bir şeydi. Ben, hekimlik ile büyümüş, insanların hayatını kurtarmaya alışmışım. Güç geliyordu. Nihayet: "Ne çare, zarurîdir. Bir milletin hatası için beş-on evlâdın kurban edilmesinden ne çıkar" dedim. İlk kurbanlar da şüphesiz bizler idik. Kelleyi koltuğa almayınca böyle bir işe girmek mümkün değildir. Evet muvaffak olmak var; fakat olmayınca ölüm muhakkak, muvaffak olursa bile ilk çarpışmada ölmek de haritada var. Düşün, düşün, kelleyi de koltuğa aldık. İnsan ne garip mahlûktur; canını da fedaya karar veriyor. Zaten gördüklerimizle söylerim ki; ölmeye karar vermeyen komitacılar muvaffak olamıyor, hem de sonra üste canını kaybediyor. İhtilâle muvaffak olmanın en büyük şartı, ölmeye kat'î karar vermektir. Kaçmayı düşünenler hem muvaffak olamıyor, canını üste veriyor.

Cemiyet-i Hafîye rahnesinin tedavisinden İstanbul'a döndüğüm günlerde idi. Meclis'te Balıkesir mebusu ve sarıklı olan **Abdülâziz Mecdî Efendi** beni gördü, bir şube odasına götürdü. İttihat fırkası hemen umumiyetle oraya toplanmıştı. **Mecdî** bana dedi ki: "Doktor! İşte bak biz birleştik. Bütün İttihat Fırkası, İttihatçı hükümetin aleyhinde. Artık mani kalmadı. Fırkamıza sen de gir. Her iş oldu." Hayret ettim. Vaziyete bak. Bir-iki yıl evvel ben Cemiyete hücum ettiğim vakit herkes: "Sen mukaddes Cemiyete lâf söylüyorsun" diye hücum ve telin etmişti. Bizim başladığımız şey o derece terakki etmiş ki, bu İttihat Fırkası da kâmilan onların aleyhinde... "Mükemmel!" dedim. Gökte aradığımız yerde bulunmuştu. Bu meşhur "Hizip vakası" dır. Dedim ki: "Alâ! Ben de girerim. Ancak henüz hiç bir şey olmamıştır" . "Ne demek? Görmüyor musun?" diye bağırdı. Dedim: "Hayır! Olmamış. Olsun da gireyim. Ancak şimdi size gayet mühim bir nasihatta bulunacağım. Onu tutun! Şimdi hükümeti buraya çağırın! İstizah yapıp adem-i itimat vererek düşürün! Gelmezse, vaktiyle **Kâmil Paşa**'ya yapıldığı gibi gıyabında adem-i itimat verin ve yine derhal yerine iyi bir kabine kurun. Sonra da **Talât** ve emsali beş-on kişiyi tevkif edin." "Ooo... dedi, bunlara hacet yok. **Talât**'ın suratı çamur gibi olmuş, yalvarıyor. Bir kere görsem..." Dedim: "Evet yalvarır, fakat bir-

iki gün vakit ve fırsat verirsiniz, sizin hepinizi parça parça eder, tozunuzu savurur. " Zavallı bir şeyden anlamıyordu. "Yok, iş olmuş, bitmiştir." dedi. Dediğinde durdu. Hem fırsata acıdım, hem zavallıların kendi başlarına acıdım. Görülüyordu ki, koca İttihat ve Terakki Fırkası'nın içinde bir tane incir çekirdeğini dolduracak kadar akli olan yoktu. Zavallı milletimiz... Yine tekrar edip: "Beni dinle! Dediğimi yapın!" dedim. Dinlemedi. Anlamıyordu... Bir çeyrek saat sonra **Talât**'ı koridorda gördüm. Hakikaten suratı çamur gibi ve gözleri ateş ve müphemiyet içinde idi. Vaziyet onların hesabına cidden vahimdi. Fırkaları ellerinden çıkmış idi. İş bitebilirdi. Bu işin elebaşları **Mecdi** ve **Bolu** mebusu **Habib** idi. **Habit** derhal dönüp **Talât**'ı haberdar etmişti. **Talât** işi düzeltti ve muhaliflerini perişan etti. **Mecdi** de bu meyanda olup Mısır'a hicret etti. İskenderiye'de unculuk ve ekmekçilik etmeye mecbur oldu.

MECLİS'İN SON GÜNLERİ

Artık Meclis'in son günleri gözüküyordu. Meclis son nefeslerini alıyordu. Hatırimda iken söyleyeyim. **Meşrutiyet'in ilk meclisi, Türkiye'nin teşrii tarihinde daima şerefini muhafaza edecektir.** Başlangıca rağmen hakikaten meclis idi. Hükümetle kahramanca savaşmıştır. **Ondan sonraki meclisler tamamıyla "evet efendimci" bir meclis olmuşlardı. Meşrutiyetimizde yüz karasındırlar. Mebuslar, hükümetin esiri, köleleri oldular. Yalnız tek fırka. Hükümet ne derse makina gibi eller kalkar. Tabii bunlar meclis değil, Türk'ün şerefli tarihine birer lekedirler. İkinci şerefli meclis, Ankara'da açılan İlk Büyük Millet Meclisi'dir. Adı gibi büyüktür. Bu adı ondan sonrakilere de verdiler.**

İttihatçılar bu ilk meclisi imha ile kurtulmak fikrine vardılar. Demek meclisin eceli geldi. Gününü bekliyordu.

SAKAL VERGİSİ

Meşrutiyetten beri her tarafta isyanlar oluyordu. **Havran'da**

Dürziler tarafından bir isyan yapıldı. Bir ordu gidip bastırdı. Yemen'de İmam Yahya isyan halinde idi. İzzet Paşa gidip, Yahya'ya bir takım imtiyazlar vererek yatıştırdı. Irak'ta da oldu. Şimdi de Arnavutluk kaynaşıyordu. Sui idareden Arnavutlar hep İttihatçılar'ın aleyhine dönmüşlerdi. Üsküp'te valinin hatası olarak Arnavutlar'dan "Sakal vergisi alınacak" diye bir propaganda olmuş, bir takım yerlerde dağa çıktılar. İttihatçılar, Dahiliye Nazırı Hacı Akif'i, teskin için Arnavutlukta dolaştırdılar. Bir şey yapamadıktan başka, canını dar kurtarıp döndü. Arnavutlar, pusu kurmuşlardı; talihi yardım edip kurtuldu. Baktılar olmuyor, Padişah'ı Edirne, Selânik ve Kosova'da seyahat ettirdiler. Bu da olmadı. Meclis'te de kaynaşma vardı. Padişah'ın avdetinde ahvale dair şikâyetle bulunmak için muhalifler on mebus intihap edip Padişah'a gönderdiler. Heyette ben de vardım. Padişah, bizi ayakta kabul etti. İsmail Hakkı Paşa söyledi. Padişah aldırmadı bile. Bize başka şeylerden bahsetti. Her şeyin iyi olduğunu, bilhassa Mahmut Şevket Paşa'nın büyük bir zat olduğunu söyledi. Mahmut Şevket'i pek methetti. Görülüyordu ki Padişah ondan korkuyordu. Ona söz rüşveti vermeğe gayret ediyordu. Hakikaten o esnalarda ortalığı kırıp geçiren bu adam idi. Padişahı korkutup avucunun içine aldığı, Padişah'ın ona sormadan bir şey yapamadığı söyleniyordu. Padişah'ın bu sözleri de bunları tasdik ediyordu.

KUMAR MASASINDA SAVAŞ İLÂNİ HABERİNİ CEBİNDE UNUTAN SADRAZAM

İtalyanlar, çoktan beri koloni peşinde idiler. Musavve onlara güç gelmişti. Avrupa Devletleri'nin muvafakati ile Trablusgarb'ı istilaya hazırlanmışlar. Ordu hazırlanmış. Bizim ateşemiliter Ali Fuad (Paşa)yı da manevraya buyurun diye davet etmişler, istila ordusunun kumandanı ile beraber resmini çıkarıp gazetelerde neşretmişlerdi. Bizim sefaret uyku uyumuş, hükümetin haberi yok. Bu fotoğraf çıkarmak büyük istihza idi. İş bu kadara dökülmüş te yine sefaretimiz habersiz. İtal-

yan ordusu, Trablus'a çıktı. Sadrazam, İbrahim Hakkı Paşa idi. İtalya'nın ilân-ı harbi, resmi kağıdı gelmiş, Sadrazam, gece kulüpte imiş, oyun oynuyormuş. Getirilen kağıdı okumamış, cebine sokmuş, yirmi dört saat da cebinde unutmuştur. Sonra bir de bakmış ki, ilân-ı harb...Bu adam çok vurdum duymazdı. Sadrazam idi, fakat gece sabaha kadar Beyoğlu'nda idi. Benim çapkınlık devrem henüz bitmemişti. Ben de Beyoğlu'nda idim. Ben otuz iki yaşında, o ise elli beş yaşlarında idi. Tepebaşı Bahçe-si'nde, sokakta, muhtelif yerlerde daima ona rastgelirdim ve derdim ki: **"Hayret... Bu adam Sadrâzam. Gündüzün dehşetli çalışır, gece de sabaha kadar uyumaz, kadın ve oyunla uğraşır. Nasıl yapar? Demir mi vücudu?"** Boğazına da çok düşküdü. Şiş-mandı. **Nihayet Berlin'de sefir iken çok yemekten ölmüştür.** Kendisi fena adam değildi. Oldukça da tettebbu etmiş. Malûmatlı idi. **Derlerdi ki, bu adamın tenasül uzvunu kesmeden ona iş vermek doğru değildir.** Hakikaten böyle idi. **Mahmut Şevket'i** sevmezdi. Bir gün Tünel'in üst başında rastgeldim. Bana: **"Mahmut Şevket, kuş beyinli bir heriftir. Böyle ahmak görmedim."** demiştir. Bu sözü doğru idi.

Olan oldu. Çare yok. Sade İbrahim Hakkı'yı sadrazamlıktan çıkardılar. Yerine Said Paşa'yı (Şapır Çelebi, Küçük Said) koydular. Bu çare mi idi sanki... Asker göndermek için vasıta yok. Deniz, İtalyan donanması ile tutulu. Zaten devlette de hâi yok. İtalyanlar Rodos'u vesair adalarımızı da işgal ettiler.

Ben, ataşemiliterlerimizin fotoğrafını çıkarmaları ve saire-den bahis bir makale neşrettim.

TRABLUS HARBİ

Enver, Fethi, Mustafa Kemal, Fransa, Cezayir ve Tunus tarihi ile Trablus'a geçtiler. Halk, müdafaaya çalışıyordu. Bun-ları nizama koydular. Cephane ve bir miktar zabıt de yollandı. **Fethi, İtalyanları birkaç defa bızdı. Fakat bunlar hiç idi. Trablus'u ve adaları verip sulh yaparak işin içinden çıkmak zarurî idi. Harb hali iktisadî zararlar getiriyordu. Hiç olmazsa bundan kur-**

tulmak lâzımdı. Hükümet bunu yapmak istedi. Yerden göğe kadar hakkı vardı. Buna itiraz etmek doğru değildi. Muhalifler bundan dolayı hükümeti takdir bile etmeliydiler. Vatanperverlik, mertlik bunu iktiza ederdi. Maatteessüf sırası iken söyleyelim ki; bizde muhalifler haksız yere de hükümete hücum etmek itiyadını daima göstermişlerdir. Bu, kendilerini düşürüyordu. Buna bilmez, haklı, haksız bir düziye hücum eder, kabak tadı verirler; fakat bu sefer böyle olmadı. Hükümet, kendisi bizi mecbur etti. **Said Paşa** Meclis'ten hafı bir celse istedi. Söz alıp vaziyeti anlattı. Fakat mertçe ve kendi şerefine yakışır bir surette "Sulh edeceğiz, zarurîdir" demedi. "Sulh isterseniz kararını verin" dedi. Bu, hükümetin karar ve icradan ârî olduğunu, mesuliyet kabul etmediğini gösteriyordu. Bu hal pek fenama gitti. İsyân damarlarımda kan kaynadı. **Sait Paşa**'ya itiraz ettim. Kürsüye çıkıp dedim ki: "Hükümetler icra unsurudur. Üzerlerine mesuliyet alırlar. Meclis, onların karar ve icralarını ya beğenir, ya beğenmez; beğenmezse çekilirler. Meşrutiyetin usulü, âdeti budur. Siz bunu üstünüze almıyor, Meclis'in sırtına devirmek istiyorsunuz. Mesuliyetten korkuyorsunuz. Hükümet adamı mesuliyetten korkar mı? Korkan, nasıl kabul edip de bu mevkiye oturur. Sizin vazifeniz karar ve icradır. Haydi, **Sait Paşa** önce sen fikir ve kararını söyle!" dedim. Bu zavallı ve hilekâr ihtiyar, müşkül mevkie girmişti. Cevap bulamadı. Buna cevap verecek yerde ağlamaya başlayıp işi başka kalıba döktü. "Bakınız, şu bir çocuktur. Benim devlet işinde ağarmış bir kucak sakalım var. Bana hakaret ediyor." dedi. Bu, bir sahne idi ki, yaptı. Aczine bakınız!... Birçok mebuslar etrafımı alıp: "Doktor! Şu ihtiyara dokunma!" dediler. Beni ikna edip susturdular. Halbuki sözlerimde bir hakaret de yoktu ki... Kendisinin ihtiyarlığına acındırmak yoluna tenezzül etti, ne âdi şey... Fakat herkese acındırdı.

SAİT PAŞA ÜZERİNE

Sait paşa, Küçük Sait adıyla maruftur. Abdülhamid zamanında birçok defa sadrazamlık etmiştir. Kâmil Paşa ile müthiş rakip idiler. Birbirini çekemezlerdi. O vakit sadaret merkebine

âdeta biri iner biri binerdi. Sait Paşa hemen bir metre kadar boyda, beli boynu öne bükülmüş, âdeta iki katlı ve pek yaşlı biri idi. Bize göre olan eski tarz tahsili iyi görmüş, zeki biri idi. Yetmiş yaşlarında Fransızca dahi öğrenmiştir. Bu adamın yegâne marifeti ve mümeyyiz vasfı hile yapmak ve üstüne asla mesuliyet almamak idi. Bütün memuriyetlerinde kendisini mesuliyetten kurtaracak vesikaları toplar, yoksa ihdas eder, saklarmış. Ayan reisliği ettiği vakit dinledim, gördüm, öğrendim. Bir mesele hakkında birkaç türlü rey beyan eder, şıklar, yollar gösterirdi; fakat her ne olursa olsun, karar vermez, bunu başkasına bırakırdı. Sanki karar vermeğe tövbe etmişti. Hayret! ... Bu devletin bu kadar vazifelerinde bulunmuş adam karar veremezdi. Zavallı millet böyle hilekâr, sade kendini düşünür, cebîn ve tereddüt içinde insanlar elinde yıllarca ne zararlara uğramıştır. Sonra bu adamlar asrî hiçbir şeyi de bilmezlerdi. Mesuliyet tahammüle kendinde kudret bulamayan adam devlet adamı olabilir mi, iş görebilir mi? Haklı bir iş kanaat getirdikten sonra adam mesuliyeti seve seve ve kahrâmanca deruhte eder. Vazife ve mesuliyet ikizdir. Birbirinden ayrılmaz ki.. Birini alan diğerini de zarurî alır. Bu zat aynı zamanda pek hasis idi. Yemez, içmez, servet biriktirirdi; fakat hırsızlık etmemiştir. Tuhaf bir yarıdılıştı. Şu menkıbesini zikrederler: "İstanbul'da âdettir. Sabahleyin sebzevatçılar sırtlarında küfe sokak sokak dolaşır, bağırarak sebze satarlar. Sait Paşa bir gün gecelik ile inmiş, kapısının önünde enginar alıyormuş. Bahçıvan, enginarın tanesini, Paşa'nın ısrarına rağmen on paradan aşağı inmemiş, Paşa'nın kendisince dokuz para etmesi lâzımmış. "Peki!" demiş on tane almış. Dokuza getirmek için bir tane de bahçıvan görmeden alıp hırkasının altına sokmuş.

Bir de Sait Paşa, 1295 Meşrutiyet Meclis'ini fesheden bu hususta Padişah'a âlet olan, ona memleketi cesuslar ile doldurmak dersini veren ve yapan bir zattır. 1908 Meşrutiyeti ilânı zamanında da Abdülhamid'e Meşrutiyet vermemesini tavsiye etmiştir. Bu, millete umumî fikirdi. Hattâ bu sebepten hürriyetperverler Sait Paşa'yı nefretle yâdederlerdi. Şurası gariptir ki, sonunda İttihatçılar böyle bir adamı dahi kendilerine sadrâzam yapmışlar-

dır.

Trablus'ta ancak üç-beş yüz Türk vardı. Yerli ahaliden de bir-iki bin. Hepsi bu kadar. İtalyanlar bununla başedemediler. Sırp, Rum ve Bulgarlar'ı kandırıp aleyhimize Balkan Harbi'ni yaptırıldılar. Bu felâket üzerine İtalyanlarla sulh mecburî oldu.

Ne ise, İsviçre'de Lozan'ın altında, deniz kenarında "Uşi" de İtalyanlarla sulh yapıldı. Devlet, Trablus ve adalardan da oldu. Üç asırdır, devletin daima bir uzvuna bitr yapıyordu. Meşrutiyet devresi de bu evolüsyonu süritle ikmal ediyordu. Nitekim İttihatçılar, Harb-i Umumîye girerek bunu tamamladılar. Bunlar, vakıa yüreğimize dert oluyordu; fakat ben içimden memnun oluyordum. Bitr'e uğrayan uzuvlar, kangren olmuş uzuvlardır. Bu tabii bir kanun halindedir. Böyle uzuvlar kesilip atılmazsa vücudu da mahvederler. Bunu, akıllı olsak biz yapacaktık. "Allah razı olsun, Avrupa operatörleri yapıyorlar" diyordum. Çünkü bu devletin buralara bakmak iktidarı katiyen yoktu. Kendi gövdesine bile bakamıyordu. Bakabileceği ümidi de yoktu. Bu ülkeler ahali si ecnebî milletler idi. Bunlar Türkiye'nin inkıraz unsurları idi. İdare, harb ve isyanlar ile gövdenin yani Türk'ün zamanını, ömrünü, kanını, malını yiyorlardı. Bunlar gider, yalnız Türkkalır. O vakit hastalıklarından şifayâp olur, yeni bir dirilik alır. Sonra fütûhat yapar; fakat bu sefer Şarkta, Türkler'in olduğu yerde diyordum.

Hakikaten yol böyledir. İşte bu sebepledir ki, Lozan'da mübadele-i ahaliyeye gayret edip Türkiye'nin böyle olmasına çalıştım. Bu müzakereler esnasındaki gayretim, şiddetim, ısrarım, hep bu sebeptendir. Ama bunun iktisadî zararları olacaktı. Bu esasî büyük menfaate karşı bir hiçti. Beş-on yılda tazmin edilir bir şeydi. Bunları Frenkler nasıl olsa alacaklardı. Nasıl ki aldılar. Hem biz onları koloni gibi işletip istifade edemezdik.

Artık İttihatçılar, Meclis'ten pek bîzar idiler. Mevkilerinin tehlikesini, akıbetlerini görüyorlardı. Meclis'te muhalefet ekseriyeti almıştı. Meclis'ten kurtulmaya karar verdiler. Başka çare yoktu. Talât, buna çare arıyordu. Çareyi Celâl Arif buldu. Kanun-i

Esasî'nin otuz beşinci maddesine göre Meclis ile hükümet arasında bir meselede ihtilâf olursa, yani Meclis'in ekseriyeti hükümete zıd fikirde olup da ısrar ederse, hükümet istifa edecek; ikinci kabine yine aynı meselede ihtilâfta kalırsa bu sefer hükümet Meclis'i feshediyor. İttihatçılar bu maddeyi tâdil edip fesh hakkını bu merasime hacet bırakmadan Padişah'ı vermek bahanesini ele aldılar. **Celâl Arif** önce muhalifti. Ahrar Fırkası'ndan idi. İttihatçılar'ın kuvvetini görünce derhal İttihatçı olmuştu. **Artuk Talât** bu maddeyi ele alıp bir müddet elinde dolaştı, işi pişirdi. **Sait Paşa** bir gün bu maddenin tâdilini Meclis'ten istedi. Derhal başımıza yıldırım indiğini görür gibi oldum. Bunu yapacaklar. Çare nedir?.. Düşündüm, taşındım. Mâni olmak çaresini buldum. Bu da Avrupa meclislerinde yapılan obstruction denilen şeydir. Kimseye söylemedim. Çünkü arkadaşlara söylesem İttihatçılar'ın kulağına gider, belki çare bulurlar. Anı yapmak istedim. Arkadaşlar bu maddenin tâdili karşısında apışıp kaldılar. Çare yok deyip meyûs oldular. Ben bu işi tetkike koyuldum. Obstruction için kitaplar buldum. Bir tanesini İkdâm matbaasında **Ahmet Cevdet Bey**'in kütüphanesinde buldum. Çok işime yaradı. Bir gün Meclis kütüphanesinde Grand Ansiklopedide bu kelimeyi açtım, **Mithat Şükrü** geldi. "Doktor yine mi tetkikat? Yine bize bir şey mi hazırlıyorsun?" dedi. Sanki tetkikatımdan haberdar gibi söyledi. Korktum. Hemen kitabı kapattım. "Hayır! Bir şey değil" dedim. Bu bir tesadüftü; fakat keramet gibi idi. Ancak o, kerametinin farkında değildi...

RIZA NUR ASKERLİKTE AYRILIYOR

Bu esnada düşündüm ki, ben askerim. Meclis fesholununca **Mahmut Şevket** beni derhal Yemen'e yollayacak. Orada mahvolacağımı. Yeni intihaba giremiyeceğim.. Askerlikten bir ayak evvel çıkmalı. O vakit ki askerî istifa kanununun müddeti on sene idi. Ben bu müddeti doldurmuşum. Harbiye Nezaretine istifanamemi verdim. **Mahmut Şevket**, çok müstebid idi. Kabul etmedi. "Kanun budur. Ne hakla muameleyi yaptırmazsınız" dedim. "Olmaz" dedi. **Sadrâzam İbrahim Hak-**

kı Paşa'ya gittim. "Hakkın var, kabul etmesi zarurîdir" dedi. Sadrâzam'a: "Meclis'te gürültü yaparım" dedim. "Yapma! Bana üç gün müsaade ver. Ben yaptırırım" dedi. Üç gün sonra gittim. Zavallı yüzü bozardı. Kekeleydi. Nihayet: "Yaptıramadım" dedi. Sadrâzam, müstebit Harbiye Nazırına, pek aşikâr, bir kanunî hakkı kabul ettirememiş, aczini utana utana itiraf etti. Derhal Meclis'e koştum. Kanundan bahsederek istifamı verdim. Meclis, muhalif ve İttifakçı, istifamın kanunî bir zaruret olduğuna karar verdi. Keyiflendim. Mesele bitmişti. Büyük bir müstakbel belâdan kurtulmuştum. Bir de pürtelâş **Mahmut Şevket** Meclis'e girdi. Ve kürsüye çıktı. Söz bile almaya lüzum görmeyip, istifamı kabul etmiyeceğini söyledi. Ben: 'O müzakere bitmiş, karar verilmiş. Bu babta söz söylenemez" dedim. Başkaları da böyle söyledi. O hiç dinlemedi, devam etti. Meğerse telefonla haber vermişler, yıldırım gibi koşmuş. Ne garezkâr adam imiş. Sözlerinde beni sevdiğinden, kıymetli bir doktor olduğumdan, Avrupa'da devlet parası ile tahsil ettiğimden, ordunun benim gibilerine ihtiyacından bahsetti. Hâlbuki maksadı büsbütün başka idi. Ben iyi tahmin etmişmişim. Sonra kürsüye çıkıp, Avrupa'da devlet parası ile tahsil etmediğimi, kanunî zaruret ve hakkı söyledim. Çıktı: "**Ben, bu kanunu tâdil ediyorum, müddeti yirmi yıla çıkarıyorum. Lâyiha hazır. Bu sebeple olamaz**" dedi. Buna herkes ve İttihatçı mebuslar da kendini tutamayıp güldüler. Zavallı pek gabî ve cahildi de. Nihayet istifamın kabulüne, bir daha ittifakla karar verdiler. Şaşılacak şey. Bu adam, Meclis'i de dinlemedi. Hiç olmazsa beni bununla değil tasfiyeye tâbi tutarak askerlikten istifa etmiş gibi yapıp askerlikten çıkardı. Ben pençesini yakamdan sıyırdım ya, ne suretle olursa olsun aldırmadım. O vakit **Hamid** zamanında süratle terfi edenlerin rütbelerini indiriyorlar, buna razı olmayanlara istifa etmiş nazari ile bakıyorlardı. Vaki ben de çabuk terfi etmiştim. Lâkin tesfiye etmesi bana asla bildirilmemiş, benim razı olup olmadığım malûm değildi. Hiç olmazsa inadını böyle yaptı. Avını pençesinden kaçırdı ya, sen ona bak. Ben bu tehlikeden kurtuldum.

MECLİS-İ MEBUSAN KOMEDİSİ

Otuz beşinci maddenin müzakeresi günü geldi. Celseden bir saat evvel, muhalif fırkayı "Haydin, ne yapacağımızı müzakere edelim" diye topladım. Müzakere edildi. Herkes şaşkınlıktan başka bir şey söylemedi. Çok söylendi, bir netice yok. Tâdile razı olmasak, bizi feshedecekler. Razı olsak, o vakit bir irade bizi katle kâfi gelecek. Çare yok. Sonunda ben dedim ki: "Arkadaşlar, ben çaresini buldum. Kurtulduk." Herkes istical ile: "Aman, nedir?" dediler. Şöyle izah ettim: "Avrupa'da meclislerde bir usûl vardır. Muhalifler, muvafak olamıyacağı vakit, müzakere salonundan çıkarlar. Bu suretle ekseriyet olmamasına muvaffak olurlarsa, müzakere olamaz. Aylarca böyle gider. Ve hükümet istediğinden vazgeçmeye mecbur olur. Biz ekseriyetteyiz. Reddederek hükümet istifa eder, yeni kabine gelir, Meclis'i fesheder. Böyle yapacağımıza Meclis'e girmeyelim. Reis, celseyi açamaz. Buna Obstrüksiyon derler. Meşrû bir silâhtır. Ben buna tıbbî bir istilâha bakarak insidâd-ı müzakere adını verdim. Ancak halis Türkçe bir "Terim" ister. "Tıkaç" manasıdır. Bunun adı tıkaç olsun. Bunu kimseye söylemeyiniz. İttihatçılar'a tepeden indirelim" dedim. Sevindiler. Gümülcineli hemen: "Hiç kimse girmesin, yalnız ben gireyim. İcap ederse lâkırdı söyleyeyim" dedim. Ben: "Canım, bunu bulan benim. Senin aklın ermez İşî tetkik ettim. Ben bulunayım" dedim. "Münasip" dediler; fakat Gümülcineli de girdi.

Müzakere için ziller çalındı. İttihatçılar girdiler. Bizden kimse yok. Meclis'in yarı sıraları bomboş. Buralarda yalnız ben ve Gümülcineli var. Ziller şiddetle çalınıyor, kimse yok. İttihatçılar, neden sonra anladılar; çekildiler. Tekrar geldiler. Yine ekseriyet yok. Ahmet Rıza: "Ekseriyet var!" dedi. Zavallı Ahmet Rıza, eski şereflerini böyle nice şerefsiz ve hattâ hiyanet ve alçaklık denmesi zarurî şeylerle mahvetmiş ve ediyordu. Bu, bir teşriî cinayetti. Ekseriyet yoktu. Ekseriyet yok diye bağırdık. Kulak veren olmadı. Bu ne istibdat idi. Meclis meclislikten çıkmış, keyfî olmuştu. Ahmet Rıza, mevki hırsı ile böyle nice denâetler yapmıştır. Hele bu

sade onun bütün varlığını imha ve kendisini melun yapmak için kâfidir.

Said Paşa söz aldı ve başladı. **Said Paşa** eski fenalıklarına ömrünün son bir mahsulü olarak yeni ve çirkin bir âbide dikeyordu. Otuz beşinci maddeyi tadil edeceğini söyledi. Biraz durup "Gelmediler, demek reddedildi" dedi. Buna da bağırarak. "Ayıptır, yahu! Kim var ki kim reddediyor?!" dedik. Reis **Ahmed Rıza** kulaklarına birer şişe tıpası tıkamişti. "Celseye hitam veriyorum" dedi. Bununla otuz beşinci maddenin ilk devresi güya ikmal olunmuştu. Göz göre göre böyle bir sahtekârlık belki de henüz dünyanın hiç bir yerinde yapılmamıştı. Bu mesele Türk teşrii tarihinde büyük bir leke, eşsiz ve apaçık bir edepsizlik ve dolandırıcılık olarak kalacaktır. **Said Paşa** ve İttihatçılar'ın tevessül ettikleri bu muamele teşrii değil, hakikatte müthiş cebir ve tegallüp, istibdat, bir ihtilâl ve darbe-i hükümetti. Darbe-i hükümet yapıyordu. Elbet hükümet eşkiya mevkiine geçmişti. Meclis'teki İttihat Fırkası da yatak olmuştu. **Ahmed Rıza** bu yatağın başı, yatak ailesinin babası idi. Tabii o da eskiyalarla birleşmiş, yani eşkiya olmuştu.

İşte tıkaç gibi mutlak bir kudreti haiz teşrii vasıta, doğan pençesinde serçe tüyleri gibi yolunup havaya saçılmıştı. Doğrusu bu kadarının yapılabileceğini hiç düşünmemiştim. Tedbirime güveniyor ve buluşumdan mağrur idim.

Baktım ki nafiye. Meclis'i bükecekler. Ne yapılsa bu iş olacak. Dedim: "Bari ikinci safhada iyice söyleyeyim. Hiç olmazsa bunları tarihe mal etmek için tesbit edelim. Bir çoğumuz hazırlanıp nutuklar söyliyelim. Bu meseleyi ve tâ ilkten sona kadar üç yıldır yapılmış bütün fenalıkları sayıp dökelim. Hiç olmazsa bu bir kârdır. Hem de derdimizi dökeriz, içimiz ferahlanır" dedim. Buna karar verdik. **Lütfi Fikri**, ben, daha birçokları nutuklar hazırladık. **Şimdiye kadar Türk meclisinde tıkaç yapılmamış ve bilinmez idi ilk ben tatbik ettim.** Hukukşinaslar bunun kıymetini ve bu işte yerinde yapılmış bir müessir tedbir olduğunu anladılar, kuvvetini gördüler. Benden Baro gazetesinde neşredilmek üzere bir makale istediler. Yazdım, verdim. Meclis fesh olununca bir kısmı

korkmuş, derc edememişler, mürettephanelerinde dizilmiş imiş de... Bir müddet sonra bu dizilmiş provayı Baro âzasından **Abdürrahman Adil** bana getirip iade etti ve işi anlatıp mazeret dile-di. Provalar hâlâ Sinop'ta kütüphanededir.

Kabine istifa etti. Güya otuz beşinci madde ahkâmına uyuyorlardı. Ne soytarlık, ne sahtekârlık idi. **Padişaha kabine teşkilini yine Said'e verdirdiler.** Biz de nutuklarımızı hazırladık. **Said** yine aynı dâva ile geldi. Celse zilleri öttü. Meclis'e gitmemekte fayda yoktu. Girdik. Şimdi içimizde ne varsa, ne yoksa dökecektik. **Hükümeti, İttihat fırkasını millete, âleme karşı rezil edeceğiz.** Bunun ağır mesuliyetini sırtlarına oturtacağız. Celse açıldı. Bizler adlarımızı yazdırıp söz aldık ve sıra ile söze başladık.

Benim nutkum üç saat kadar sürdü. Meclis'e bir vakâr gelmişti. İttihatçı ve muhalif bütün mebuslar nutukları dikkatle ve sükûnetle dinliyorlardı. Hiç itiraz yoktu. **Mahmut Şevket** tam kürsünün önünde dinliyordu. Söylerken bazen ona dikkat ediyordum. Bütün kulak kesilmişti. Arada şiddetli sözlerimi söylediğim vakit zıp-sıçrayıp zıp-oturuyordu. Bazan fena iş yapmış tavrı takınıyordu. Bu nutukta söylediklerimden şunlar hatırımda: "Siz otuz beşinci madde ahkâmını meşrû bir surette tatbik etmediniz. Kanun haricine çıktınız. Kanunu eşkiya gibi ayak altına aldınız. **Siz şaha kalkmış bir aygıra benziyorsunuz.** Bu gidişle kendinizi ve sırtınızdakini bir yere çarpmanız uçuşurmanız uçurmanız muhakkak ve tabii bir âkıbetinizdir. **Yapacağınız madde ile sade bizim değil kendi mezarınızı kazıyorsunuz:** Siz kendi menfaatinizi de bilmiyorsunuz. Bu iki tarafı keskin bir kılıçtır. Bu kılıçla bizi keseceksiniz, bu muhakak; fakat yarın aynı kılıçla sizi kesecekler. Burasını göremiyorsunuz. Hem bu yaptığınız Meşrutiyete darbedir. Başanızdaki adam, bu **Said Paşa** bu hususta sabıkalıdır. 93 Meşrutiyetin'i bu ilga etti. Bu İkinci Meşrutiyeti de ilga edecek. Siz bunu da görmüyorsunuz."

Said Paşa bağırdı: "Sen cahilsin. Daha bunun tarihini bilmiyorsun. O, 1295 dir." dedi. Ama Meşrutiyeti ilga etmedim demedi. Ben de: "Sen yaptın. Tarihini elbet benden iyi bilirsin.

Ben cahilim; kabul ettim; fakat sen tarihine değil zat-ı mesele-ye bak! Meşrutiyeti yine ilga ediyorsun. Buna cevap ver" dedim. Sustu.

Birkaç gün sonra Tevfik Fikret "Doksan beşe doğru" adlı meşhur şiiri neşretti. Bu şiir Abdülhamid aleyhine yazılan Sis şiiri gibi hattâ ondan güzel idi. İttihatçılar'ın fenalıklarına Türk milleti durdukça şahadet edecek olan bu vesika İttihatçılar'a pek ağır geldi. Matbuat da İttihatçılar'ı iyi hırpalıyordu.

Biz söyleyeceğimizi söyledik. Ağzına geleni söyleyerek ve içindekileri dökerek sadrına şifa gelmiş adamlar gibi rahat ettik. Vazifemizi yaptık. Elden gelenin hepsi yapıldı. Ötesi milete ait di-yordum. Neticede maddenin tadili aleyhine rey verdik. Bir kısmımız "Canım kendi idamımız fermanını kendimiz yazmayalım. Fikrimizden vazgeçelim" dediler. Ben: "Böyle yapsak yeni yapılacak madde ile yine derhal meclis fesh edilecek. İki gün ömrümüzü uzatmakta ne fayda var. İyisi, bari sözümüzden dönüp kendimizi küçük düşürmeyelim. Merdâne karşıyalım." dedim. Böyle yaptık. Yeniden intihap yapılmak üzere meclisin fesh olunduğu kararını okudular. Birinci Meclis işte böyle, suikast ile katledilerek vefat etti.

SANSÜR EDİLEN MECLİS ZABITLARI

Zabıtnameler neşrolundu. Bir de baktım ki benim nutuk diye basılan nutuk benim değildir. Ben nutkumu evvelce yazmıştım. Karşılaştırdım. Bambaşka. "Belki söylerken başka söylemişimdir" dedim. O gün Meclis hınca hınç dolu idi. İkdâm gazetesinin muhabiri kısmen tutmuş, neşretmiş idi. Onunla da karşılaştırdım. Hayır zabıtname büsbütün başka. Halbuki İkdâm'dakini zapteden bir kişidir. Hepsini yazamaz. Meclis'te ise zabıtları sekiz-on kâtip tutar, her biri bir cümle yazar. Her kâtime başlayacağı kelimeyi söylerken onları idare eden başkâtip değnekle dörter. Bu usul iyi değildir. Ben meclis ilk açıldığı vakit stenografi usulünün tatbiki için Ahmed Rıza'ya

çok söyledim. Mütihassısar da müracaat ettiler. Fakat bu adam nedense kabul etmedi. Hâlâ bu âdi usûl caridir. Zabıtnamede İkdâm'dakinden pek ziyade cümleler olması lâzımdı. Halbuki İkdâm'dakiler bile yoktu. Demek bizim nutuklara sansür yapılmıyormuş. Temel attı. Matbuatta bile sansür yokken Meclis zabıtnamelerine sansür koymak eşna bir şeydi. Bu satırları okuyan zabıtnameyi açsın benim nutka baksın! Satırlar gayet seyrek-tir. Matbaada harf tertibi nasıl olur bilerler derhal anlarlar ki bun-dan çok şey çıkarılmıştır. Demek evvelce aynen dizilmiş sonra sansür edilip satırlardan birçok kelime ve bazı satırlar çıkarılmış-tır. Meğer Ahmed Rıza son zamanlarda bizim sözleri sansür edermiş. Vakıa vaktiyle İngiliz parlamentosunda da mebusla-rın nutku sansür edilmişse de pek eskidir. Bu Ahmed Rıza çok kötü şeyler yapmıştır. Avrupa'da iken milletin umumî muhabbeti-ne mazhar olmuştu. Geldiği günden beri bu muhabbeti yiye yiye artık tüketmiş, sifıra indirmişti. İttihatçılar'a yaranmak için böyle kötü işleri yapıyordu. Nihayet Ayan olmuş, tuhaf, Harb-i Umumî-de muhalefete geçmiş, İttihatçılar'dan hakaret görmüş, tepinmiş, yani bizim gibi olmuş. Oh olsun. Demek İttihatçılar fena imiş. Ben bunu on yıl evvel söylemiştim. Zavallı galiba bir şeye on yıl geriye gidip de oradan bakıyormuş. Pek kasîrül-basar imiş, ya on yıl geri akıllı imiş. Sonra mütakerede Ahmed Rıza'yı, Ferit hükûmeti bir-iki gün hapsetmiş, otuz kadar insanın içinde bu hapisten dolayı dert yanıyor, haksızlıktan , âyan olduğu halde böyle bir işin reva görülmesinden şikâyet ediyordu. Bari benim yanımda söylemi-yeydi. Bunu dahi terk edecek inceliği yoktu. Ben de: "Allah söy-letti, sırasıdır" deyip: "Beyefendi! Üzülmeyiniz! İnsanın başına her şey geliyor. Nitekim siz İttihatçılar da beni mebus iken üç gün değil üç buçuk ay hapsettiniz. O vakit Mebusan Meclis'inin reisi idiniz. Üzülmeyiniz" dedim. Zavallının nutku tutuldu. Acıdım ama istedi.

Meclislerin kelâm hürriyeti bir emniyet sübapıdır. Dolgun-luklar, taşkınlıklar burada boşanır, sinirler, kafalar gevşer. Teşrii meclisler tarihini bilenler pek iyi bilirler ki ne vakit meclisler zor ile kapatılmış veya kelâm hürriyeti ref edilip mebuslar uşak ve kör

âlet haline konmuşsa arkasından ihtilâller, suikastler çıkmıştır. Bunu **Tâlat**'a te'kiden söylemiştim. Fakat öyle kızgın bir hale gelmişti ki, kulağına bir lakırdı sokmak mümkün değildi. Nitekim Meclis'in feshi, suikastler ve ihtilallere meydan vermiştir: Arnavutluk isyanı, halâskârlar işi, **Mahmut Şevket**'e suikast gibi şeyler oldu.(....) Misaller gösterdim. Ah anlamadılar. Meclis'i Karagöz perdesi haline koydular. Efkâr, dil mahreci ile boşanmayınca kafalarda dolar. Tazyik altındaki şeylerde patlama hassası olur bir gün bomba gibi patlar. Bunlara da suikastlar ve ihtilâller yapıldı. Tabiidir. Vakıa basturdılar; ilerde tekrar olmayacağını ve basturacakların kim temin eder?!.. Görülecek...

Artık benim fikrim çarenin ihtilâlde olduğunda tamamıyla temerküz etti. Hele intahabı bekliyelim dedim. Bu işe girmeyi bir türlü canım istemiyordu da. Bu sefer de intihab ümidi ile sabrettim. Yeni intihap hazırlıkları başladı.

SEÇİM KOMEDİSİ

İntihap için İttihatçılar büyük tedbir aldılar. Zayıf veya kandan ayrılmayan valileri, mutasarrıfları kaldırıp yerlerini emin ve şiddetli adamlarını koydular. Şüphe ettikleri memurları kaldırdılar. Meselâ Sinop'ta Orman Memuru olan kardeşim **Şükrü**'yü Trabzon taraflarına naklettiler. **Şükrü**, kendine malik olmayan bir adamdı. İntihapta hiç bir tesiri olamazdı. Zaten olsa bile yapmaya üşenir, bir tuhaf insandır. Nitekim bu son intihapta **Mustafa Kemal** de onu bir şey zannederek muvakkaten Sinop'tan kaldırmıştır. Her tarafa Cemiyet hesabına birçok propagandacılar, tehditçiler gönderdiler. Büyük masraflar yaptılar. İstanbul'da para ile tulumbacıları tuttular. Sandıkların başına koydular. Biri rey vermeye geldi mi, ellerinde basılmış hazır İttihatçılar'ın namzetleri listesini sundular. Kabul etmezse dövdüler. Teneke çalarak maskaraya aldılar. Her yerde muhaliflerin başlarını hapsettiler, dövdüler. Eskişehir ve Konya'nın muhalif eşrafı kâmilan hapse sokuldu.

Ben Sinop'a gittim. Eşraf, başta **Rasim Bey**, metîn idi. Sinop, Gerze ve Ayancık müttefik idik. Boyabat'a ehemmiyet ver-

miyorduk. Kazanmam sağlam idi. Vurulmak korkusu ile Sinop şehrinden kazalara gidemedim. Lüzum da yoktu. Adamlarımız dolaşıyordu. İttihatçılar, yerime Hakkı adında bir mülâzımı namzet koymuşlardı. Bu mülâzım **Mahmut Şevket**'in yaveri idi. Demek bu adam hâlâ benden garazını alamamış, beni yakından takip ediyordu. O esnada Sinop'a Doktor **Hikmet Süreyya** adında biri hastahane müdürü olarak gönderilmişti. Bu, evvelce Tıbbiye mektebi hayatımızda bahsettiğim "Esrarkeş Amiral Çervera" dır. Vali ile temasta ve intihaba karışmakta olduğunu gördük. Mektuplarını çaldırdım. İş anlaşıldı. Meğerse bizim esrarkeş, İttihatçı olmuş. O vakit göz hekimi **Esat Paşa**, koyu İttihatçı ve Sıhhiye Müdürü Umumîsi idi. Hikmet'i surette hekim, hakikatte beni intihap ettirmemek memuriyeti ile göndermiş imiş. **Esat** da Meşrutiyetten beri bana düşman ve beni takip ediyor. **Esat Paşa**, keza **Besim Ömer Paşa** Meşrutiyetten evvel benim en iyi dostum; beni takdir eden kimselerdi. Hadi, **Besim** ile söylemek istemediğim bir sebepten bozuşmuştuk; fakat **Esat** ile hiç sebep yoktu. İlk Meşrutiyet günü yaptığım nümayiş dolayısıyla kızmış, sonra ben muhalif olunca İttihatçılık gayretiyle de düşman olmuştu. Meşrutiyet'in iptidasında askerî ve mülkî Tıbbiye mektepleri birleştirildiği vakit en ziyade bu iki adam benim dersimi lâğvedip beni profesörlükten aşırıdılar. Şimdi **Esat** bunu da yapıyordu. **Besim**, Meşrutiyet'te Sıhhiye Müdürü Umumîsi olmuş, daima Arnavut doktorları tayin etmiş, gelene sorar, Arnavud'um dedi mi, başka şey sormaz, hemen tayin edermiş. Türk'üm derse münhal yok, dermiş. Bun Türk doktorlardan müttefikani işittim. **Esat** da mevkiini politikaya âlet ediyordu. **Hikmet**'in muhaberesi doğrudan doğruya İttihat merkez-i umumîsi ile idi. Çok zaman merkez-i umumîde **Eyüp Sabri** mühim bir unsurdu. **Hikmet**'e mektuplar onun imzası ile ve cemiyet-i merkezi umumî mührü ile geliyordu. **Eyüp Sabri**, mektubunda diyor ki: "**Hikmet!** Göreyim seni. Vazifen büyüktür. Seni sırf **Rıza Nur**'u intihap ettirmemek için yolladık. Buna muvaffak olursan, vatana en büyük hizmeti edeceksin.

Tuhaftır, benim intihap olunmamaklığım vatana büyük hizmet imiş. Zihniyete bak! ... Daima diyorum ki, insan garip mah-

lûktur. Hakikaten öyle iktidar mevkiine geçenler derhal acayip zihniyetler peyda ediyorlar Her şeyde kendilerini haklı zannediyorlar. Kusurlarına kedi gibi göz yumuyorlar. Onu işten saymıyorlar. Devleti, babalarından kalma bir çiftlik, milleti o çiftlikte hayvanat-ı ehliye zannediyorlar. İstedikleri gibi emrediyorlar, yiyorlar, dövüyorlar, kovuyorlar, sövüyorlar ve kesiyorlar. "Yahu! Bu olmaz" dedim mi, iş bitiyor. Seni hain-i vatan sayıyorlar ve artık sana her fenalığı yapıyorlar. Şunların haksızlıkları, rezaletleri güneş gibi meydanda, artık ayyuka çıkmış; biz, onları teşrih ettik diye "Hain-i vatan" diyorlar. Ayol, yazdıklarımızı biz yapmadık. Bizim işimiz onları teşhirden ibaret olmuştur. Teşhir, hadi diyelim ki, hainlik olsun; kabul. Fakat o işleri yapmak eşna'dır. Hain biz olunca, size ne ünvan bulmalı!... **Eyüp Sabri'yi sonra Anadolul'da millî hareket zamanında yakından gördüm, öğrendim. Ne basit, ne zekâsı aşağı, ne cahil adam?!... Bunlar bir de arkasından bu devleti on yıl idare ettiler. Zavallı millet!... Fakat bu adam namuslu bir insandı. Ama anlamıyor, bu suretle yanlış fikirler içinde, hatalı işlere batıyor. Cahildir, tabî onun elinden böyle iş çıkar.**

İstanbul'a dönünce bu mektupları İkdâm'da neşrettim. Sinop'ta intihap günü müntehib-i sanileri tehdit ettiler. Baktılar ki olmuyor. Belcdiyede bunları bir müfreze jandarma ile muhasara ettiler. Buna rağmen intihapta kazandım.

Boyabat'a, Kastamonu mebusu **Küçük İsmail Mahir'i** göndermişler. Maiyetinde bir sürü adamları da varmış. Bu adam aleyhimde "**Rıza Nur dinsiz, kâfir, Rus, Yunan ve İngiliz'e Türkiye'yi sattı**" deyip, böyle türlü propaganda yapmış; bakmış olmuyor, tehdit etmiş; müntehib-i sanileri, kasatura takılı jandarma ile askerî depoya hapsedmiş. Buna rağmen buradan da me'mulümüzden ziyade rey almışız. Sinop'ta rey sandığını açmışlar. Bakmışlar ki, kazanmışım. Reylerin bir kısmını yırtıp yerine **Hakkı** yazılı reyler koymuşlar. Bu sahtekârlığa tenezzül etmişlerdir. Bizim belediyede heyet-i teftişiyede adamımızı bırakmamışlar. **Rasim Bey'i** de Belediye Reisliği'nden, ne yapıp yapıp atmışlardı. Kazanamadık. Kazanamadık değil, kazandığımızı İttihatçı sahtekârlığı

ile kaybettik. İş bitti. İstanbul'a döndüm.

SOPALI SEÇİM

İşte benim en iyi bildiğim Sinop intihabı budur. Her yer böyle oldu. Gümölcine taraflarında **Rıza Tevfik**'i dövöüler. Buna herkes "**Sopalı İntihap**" adını verdiler. Türk teşriî hayatına bu pis leke de süröüldü. Vakıa Fransa'da da böyle intihap olmuştur; fakat çok eskidir. İstanbul'a dönünce intihaba dair muhtelif kitaplar getirttim. İntihap usöllerini, tarihini tetkik ettim. Bizim bu intihaba dair de bazı vesikalar topladım. Bir kitap yazmak istedim. Maksadım, bizde ve muhtelif milletlerdeki intihabı ilmî cihetten ve vukuat cihetinden zikretmek, ilmî esasta bir intihap kanunu hazırlamaktı. Vakit ve fırsat bulamadım; kaldı. Vesikalardan da bugün hiç bir şey kalmamış, kaybolmuştur.

Bu esnada **Esat Sıhhiyeye**, **Besim Ömer Hilâl-i Ahmer'e** çökmüştü. **Besim**'in kardeşleri, hısım akrabası Hilâl-i Ahmer'de memurdu. Hilâl-i Ahmer'i uzun zaman çiftlik gibi kullandılar. **Hattâ millet Hilâl-i Ahmer'e "Hilâl-i Ömer"** adını vermiş, böyle alay ediyorlardı. Celâl Muhtar da Hilâl-i Ahmer'de idi. Bu zat tam bir bezirgandı. Hilâl-i Ahmer'in parası ile ticaret yaptığı, kazanç olursa kendisine, zarar olursa Hilâl-i Ahmer'e verdiği herkesin dilinde idi. Sonra ben Sıhhiye Vekili iken Celâl Muhtar'ın Hilâl-i Ahmer'in sandığından külliyetli bir para aldığını Doktor Medenî bana haber verdi. Dahiliye Vekili Fethi Bey'di. Derhal ona söyledim. O da hemen kasayı kontrol ettirdi. Eksik bulunamadı. Meğerse şeytan gibi işi haber almış, müfettiş gelmeden bir saat evvel gelip parayı yerine koymuştur. Bunu sonra bana muhasebeci söyledi.

Esat, benden bu intihap işi ile intikam almıştı. Meclis feshe-dilmeden epeyce evvel, bütçe müzakeresi esnasında, o vakit Tıp Fakölteisi reisi olan **Cemil Paşa**, bana Tıbbiye için yirmi beş bin altın tahsisat istediğini, bütçe ile geldiğini, bunun verilmesine yardım etmemi rica etmişti. **Cemil Paşa** reis iken eski dostları **Esat** ve **Ömer** ona düşman olmuşlardı. Ne yapmak istese önüne duruyor-

lardı. Mesele sırf çekememezlik idi. Haydarpaşa'daki Tıbbiye, perişan bir halde idi. Koca binada ne iyi bir tenvir, ne teshîn, ne âlet, ne de hocaların odalarında oturacak bir sandalye vardı. Ben orada profesör iken kırık ve üstüne âdi tahta çivilenmiş sandalyelerde otururduk. Hâlâ öyle idi. **Cemil Paşa** bir mükemmel teşrih salonu vücuda getirmek, birçok âlet getirerek laboratuvarlar, binaya elektrik, merkezî teshîn yapmak, odaya kanapeler, halılar ve güzel masalar almak istiyordu. Fikri pek müsîbti.

Esat Paşa başa düşmüş, bunlara mâni olmaya çalışıyordu. Hem de yalnız tahsisata lüzum yoktur, demiyordu; işi esasından tutup, hasta gelmediğini sebep göstererek Tıbbiyenin Haydarpaşa'dan İstanbul'a naklini istiyordu. Bu bir hiyanetti, Tıbbiye'yi mahvedecekti. Muallim, vatanperver geçinen şu adamlardaki hırs ne idi. Şahsî hırsı ile koca bir fakülteyi yıkıyorlardı. İstanbul'da böyle bir güzel bina yoktu. Haydarpaşa Tıbbiye Mektebi diye yapılmıştı. Oraya hasta gelmemesi de yalandı. Ben, orada birkaç yıl hocalık ettim; biliyordum. Bunun muharriki kendi hususî muayenehanelerinin İstanbul'da olup, Haydarpaşa'ya derse gelip gitmelerinin zaman yemesi idi. Bu yol, onların para kazanma zamanlarını azaltıyordu. İnsanlar tuhaf mahlûklardır. Şahsî bir lokmalık menfaat için fakültenin bu güzide sayılan hocaları millî bir müesseseyi yıkıyorlardı... Tıbbiyenin Haydarpaşa'dan İstanbul'a nakli, bundan üç yıl evvel yine alevlendi. Bu sefer muayenehaneleri İstanbul'da olanlar istiyor, **Esat Paşa** istemiyordu. Çünkü **Esat Paşa**'nın muayenehanesi Kadıköy'dedir. Masraflar edip, risaleler bastırıp Millet Meclisi'nde de dağıttırdı. Hey dünya!... Eski şeriat değişti mi? Hayır!... Değişen sade **Esat**'ın hususî muayenehanesidir. **Esat** da bu sebeple eski fikrinin zıddına düşmüştür. Şu adam bununla vatanperverlikten bir habbe sahibi olmadığını ve sırf şahsını düşündüğünü pek güzel ispat etmiştir Sıfıra inmiştir.

Gelelim vakayı bıraktığımız yere. **Esat Paşa** Meclis'e gelmiş, Sivas mebusu **Doktor Ömer Şevki** ile **Doktor Dağavryan**'ı kandırmış, daha birkaç mebusu iğfal etmiş, müzakere başlamış, Tıp Fakültesi maddesi, yani 25 bin lira tahsisat müzakereye başlanmış, bunlar söylemişler reddettirmişler. Bereket versin o anda

ben Meclis'e girdim, karar tebliğ ediliyordu. Derhal kedi gibi kürsüye sıçradım. Söylemeye başladım. Herkes: "Karar verildi. O iş bitti. Artık söz söylenemez" dediler. Hakları vardı. Çok rica ettim. "Mesele mühimdir. Hayatîdir. Bırakın biraz da ben söyleyeyim" dedim. Rızı oldular. Anlattım. Oranın ahır halinde bulunduğunu, fakülte haline gelmesi için bu paranın verilmesi lüzumunu, sıhhat meselesinin mühim olduğunu, bir gün mebusların kendilerinin bile bundan istifade edeceklerini muhtelif suretlerle söyledim. Bu sefer memnuniyetle mezkûr tahsisatın verilmesine karar verdiler. Doğrusu pek keyiflendim. Bu Meclis'te bu kadar keyif ve gurur duyduğum belki de olmamıştı. Büyük hizmet ettiğime kâni idim. Yetiştiğim, dimağî ve midevî gıdalarım cihetiyle velinimetim olan bu fakülteye bir hizmet etmek isterdim; buna muvaffak olmuştum. Fakültede iyi hekim yetiştirmek için lâzım gelen âlet ve tesiat ve laboratuvarlar, bir ecnebiye gösterecek hal yoktu.

Bir locada Esat, karşısındaki locada Cemil vardı. Heyecanlı müzakereyi takip etmişlerdi. Önce Cemil meyus olmuştu. Şimdi ise Esat müthiş bir mağlûbiyete uğramıştı. Esat çok asabî ve huy-suzdur, hem de pek mağrur biridir. Lâkin pek cahildir. Buna bir nümune söyleyeyim: Kâh şiir yazar. Bu nedir? Bilir misiniz? Mısra mısra sıralanmış nesir. Ne vezin, ne dürüst kafiye, hiç bir şey yoktur. Hattâ gramer hatası ile dolu ve fikirce sıfır bir şeydir.

Bana büyük biri düşmanlık bağlamıştı. Bu intihapta **Hikmet**'i yollayarak bu acıyı aldı. Vakıa o vasıta olmasa da İttihatçılar o işi yapacaklardı. Aman o da, zâar, emeğim geçsin demiş olacak...

Her vakit tepen bir derdim yine tepti. Millete, halka hizmet edenler, öyle bazı şahısların menfaat ve emeline mâni oluyorlar, sonra bu yüzden, fakat başka şekil ve bahanelerle maskeler altında bunlardan düşmanlıklar görüyor. Ben böyle çok çektim.

İntihaptan elimizi, yüzümüzü yıkadık. Hürriyet ve İtilâf'ın umumî kongresi oluyordu. İntihap bitmiş, hâlâ bizim adamlarımızı bırakmıyorlardı. Bir şey yapmak lâzımdı. Sadık'a söyledik: "Ben yapamam" deyip âdeta ağladı. Ne ise; "Canım, bunlar tevkif müzekkeresiz hapsedilmiştir. Müddei umumîliğe bu babata bir

protesto yazalım. Sen yalnız imza et. Korkuyor, evden çıkamıyor, gidemiyorsa birimiz gider, yazarız" dendi. Bir şey yazıldı. **Sadık** imza etti. Gittiler: Mevkuflar derhal tahliye olundular. Kongre müzakeresi esnasında Eskişehir mevkufları İstanbul'da hapissheneden çıkıp Hürriyet ve İtilâf'ın Saraçhanebaşı'ndaki Merkezi Umumî binasına geldiler. Zavallıların perişan haline acıdım. Millet işi!... Ne müşkül iş!... İnsana hiç yoktan bin belâ hazır. Anamın ilk intihapta bana dediğini böyle birçok kere görüyordum.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası hakkında bir şey yazamayacağım. Çünkü onu "**Hürriyet ve İtilâfın Doğuşu, Ölümü, İcüyü**" ünvanı ile neşrettiğim eserde baştan aşağı yazdım. Bu fırka **Sadık - Sabri** kliğinin elinde çok fena rezaletler yaptığından fırkayı sonunda feshettik. Allah'a şükür ki böyle yaptık. Yoksa biz de rezil olacaktık. Bu fesh için ben önayak oldum. Kendi yaptığımı kendim yıkıyordum. Bana bu kusuru bulanlar var. Hakikaten siyasî hayatımda bu hal tekerrür etti. Ahrar'ı yıktım. Bunu yıktık, yine evvelce nice yıllardan beni içinde olduğum İttihad'ı yıkmağa çalışmışım. Fakat ben bunda yerden göğe kadar haklıyım. Çünkü fırka hüsnüniyetle yapılıyor, fakat biraz sonra millete muzır oluyor. Muzır şeyi derhal imha etmelidir. Fırkada birkaç pis, namussuz oluyor. İş berbat ediyor. Hürriyet ve İtilâf'ın sonradan yaptıkları beni tasdik eder. Feshettik de böyle oldu. Ya etmeseydik.. Kimbilir ne olurdu?.. Mahvedilmiş bir şey, güneş görmüş cansız yılan gibi hemen uyandı. Enkazından yapılan kötü klik (**Sadık, Mustafa Sabri, Gümülcineli**) Harb-i Umumî'de Mısırda, mütarekenin iptidasında İstanbul'da hemen meydana çıkıp bu devlete büyük fenalıklar etti. İttihat Cemiyeti'ni de yıkabilseydim bu devletin başına Harb-i Umumî ve korkunç neticeleri belki gelmezdi. Son defa Mustafa Kemal, benim için: "O, her fırkadan döner, âdetidir." demiş Doğrudur. Hattâ bana "fırıldak" demiş. Bu, pek haksızlık (....) Benim gibi kim sabit kalmış. Millet, Türk menfaati dedim. İptidadan bugüne kadar hâlâ onda sabitim. Evet, Lozan'ı imzadan sonra onun Halk Fırkası'ndan (...) döndüm. Dönmiyeyim de ne yapayım? Âlet mi olayım? (...) Dönmek benim kabahatim değil. Zaruî yol. Kabahat bu fırkaların bozulma-

sındadır. Diğerlerini, hayatları gösterdi. Öldüler, âlem anladı. Herkes söyledi, yazdı. **Mustafa Kemal**'inkini de bir gün söyleyip yazacaklar ve benim haklı olduğumu tasdik edecekler.(....)

Hürriyet ve İtilâf enkazının Mısır'da, Harb-i Umumî esnasındaki rezaletlerini Türk Tarihimizin Mısır bahsi sonlarında yazdık. Mütareke iptidasındakini, dışından gördüğümüz kadar ileri-de yazacağız.

MEBUSLUKTAN SONRAKİ GÜNLER

Mebusluk bitince Beyoğlu'nda Rus sefarethanesi yanındaki apartmanında hekimliğe kuvvet verdim. Her gün müşteri çoğalıyor, ekmeğimi çıkarıyorum. İttihatçılar da, kendilerine tamamıyla mutî, dalkavuk bir meclis getirmişler, muhalefet perişan edilmiş. Keyifli. Matbuatı da susturdular. Artık keyfe mâ yeşâ yürüyorlar. Aleyhlerine hiç bir ses yok. Halbuki keyifleri boşuna idi. Şimdi muhalefet hasır altına girmiş, oradan yürüyordu. Aşıkârlıktan gizli şekle girmişti. Bu tabîidir, böyle olur. Ben artık mutlaka ihtilâl yapılmak lâzımdır kanatinde durdum. Zaten herkes de bunu anlamıştı: Artık fikir buraya gelmişti.

Bir gün bana hiç hasta gelmedi; bir şey anlamadım. İkinci günü de gelmedi. "Bunda bir şey var." dedim. Çünkü her gün üç-beş hasta geliyordu. Hayrette idim. Üçüncü günü biri geldi; telâşlı idi. "Sana hasta geliyor mu?" dedi. "Birkaç gündür gelmiyor" dedim. "Neden biliyor musun?" dedi. "Hayır!" dedim. Hikâye etti: "Demin sana geldim. Baktım apartmanın sokak kapısında iki kişi durmuş, sana gelmek isteyen bir kadını isticvap ediyorlar. Ben sezdirmeksizin dinledim. Hasta imiş. Sonunda yasak deyip geri yolladılar. Ben, Tünel'e doğru yollandım. Benden şüphelendiler. Arkamdan geldiler. Tünel'e biner gibi yapıp savuştum; arka sokaktan sana haber vermeye geldim."

İş anlaşıldı. Hükümet, kapıma iki hafife koymuş, hem tarassut yapıyor, hem de ekmeğime mâni oluyor. Yahu! Bu ne hal! Bari ekmeğime mâni olmayınız. Katı yürekli, çok kötü düşman-

lar... Beni her şeyden mahrum ettiniz. Bari bir lokma ekmeğime dokunmayın. Bunu da sizden istemiyorum, kendim kazanıyorum.

Hakikaten bu âna kadar ekmek derdi ile meşgulüm. Evden bile çıkmıyordum; hasta bekliyordum. Zihnimde ihtilâl lüzumu vardı; fakat fiilen henüz teşebbüs etmemiştim. Bu adamlar kendi menfaatlerini de bilmiyorlar. Bırakın ekmek peşinde meşgul olayım. Başka şeye vakit bulamam.

HALÂSKÂR ZABÎTAN GRUBU

Bu vaka gözümü açtı; dedim: "Hekimlikten de hayır yok. Bu adamlar bizi her suretle imha edecekler. Vazifemiz zaten bitmemiştir. İşe başlamalı. Ya herru, ya merru!..." Düşünüyordum. Arnavutluk isyanı koptu; tamam. Derken bir gün Sabahattin'den haber geldi. Gittim. Birkaç zabıt isyân teşebbüsünde imiş, ona müracaat etmişler; "Ne dersin? Yapalım mı? Olur mu?" diye bana sordu. "Hay hay" dedim. İşe bilfiil giriştik. Bu zabıtlardan "**Halâskarlar Grubu**" diye bir grup teşkil ettik. Ben tarassut altında idim. Bundan kurtulmak pek lâzım ve ilk iş idi. Hile düşündüm ve buldum. **Talât**, Posta Nazırı idi; gittim. Ycinde buldum. Beni derhal aldı. "Hayrola doktor! Ne var?" dedi. Keyifli ve mağrur idi. "**Bak, bizimle çalışmadın, kendini bu hale koydun**" dedi. dedim: "Doğru. Akıl edemedim. Bin pişmanım ama, iş işten geçti. **Talât!** Bizim kolumuzu kanadımızı kırdın. Artık bir şey yapacak halimiz kalmadı. Ben şimdi açım. Hekimlik ediyorum. Fakat..." "Kazanamıyor musun?" diye sözümü kesti. "Yok, kazanıyordum; fakat sizin emniyet-i umumîye kapıma iki hafiye dikti. Hastaları içeri sokmuyarlar." dedim. "Ooo, öyle şey olur mu? Sen vesveseye kapılmışsın?" dedi. "Yok canım, ben vesveseli insan değilim. İnanmıyorsan ben iki adam alayım. Sen de iki adam ver. Onları şimdi orada yakalayayım." dedim. "Dur!" dedi; telefonu açtı. Emniyet-i Umumîye Müdürü'nü istedi. Emniyet-i Umumîye Müdürü, **Azmi** idi. Vakayı sordu. Ne cevap aldığımı tabii iştmiyordum. Bana: "İşte, aslı yok" dedi ama, hafif söyledi. O da bana dalâvere

yapıyor. Dedim ki: "Talât! Ben ekmeğimle uğraşıyorum. Başka vaktim yok. Sizin için bundan iyi şey olur mu? Benimle uğraşmayın, ben de sizinle uğraşmayayım." Talât memnun oldu ve dedi ki: "Namusun üzerine söz verir misin?" . "Canım bıktım, açım, veririm" dedim. Telefonu açtı, "Azmi Bey! Rıza Nur muhalifimizdir ama namuslu adamdır. Aleyhimize bir şey yapmayacağına bana şimdi namusu üzerine söz verdi. Mesele bitmiştir, memurları kapısından kaldırın" dedi. Teşekkür ettim. Mesele nin hakikati Talât'ın ağzı ile tasdik edildi. Hem de hile muvaffak oldu. Sonra dikkat ve tecrübe ettim. Tarassut kalkmıştı.

Hey Rıza Nur! Hani o mektepteki saf, pâk ahlâkın?! Namus senin için en mukaddes şeydi. Söz verdin mi ölür de dönmezdin. İnsanlar tuhafır diyorum ya, biz de ne hale girdik!... **Politika beni namussuz etmişti.** Hem de bu sözü gelişigüzel vermiş değildim. Hazırlamıştım. Hile idi. Vaktiyle cemiyetten hapisshanede iken beni çıkarmak için bir daha aleyhlerine çalışmıyacağına söz istemişler, asılmak tehlikesine rağmen vermemiştim. Ne yapalım, bu dereceye geldik. **Hilesiz politika yürümüyor. Hile etmeyen politikacı mutlaka mağlûb olur.**

Politika denilen meslek hakikaten namussuz bir meslektir. Erbabını eninde sonunda hiç olmazsa ufak mikyasta namussuz eder. Bu meslek bence serseri mesleğidir. Nizamlı hayat sahipleri buna giremez, girmemelidir. Politika yüzünden nice lerinin ne namussuzluklar yaptıklarını bir çok gördük. Bir kısımları ecnebi ve düşman devletlere bile hep bu yüzden, politika azgınlığı, intikamı ve hırsı ile hizmet etmişler, vatan haini olmuşlar. İttihatçılar'a muhalefet edeceğiz diye muhaliflerden yüzde doksanının bu uçuruma düştüğünü gördük. Hem de bu meslek nankördür. Namuslu insanlara ekmek vermez. Sende varsa üste vermelisin. Namussuz olursan çal-çırp, milyonlara sahip olabilirsin. Hâsılı bu sanatı hiç sevmedim. Sonra bırakıp hekimliğe avdet ettim; bu niyetimde hâlis idim. Vukuat beni yine bırakmadı. Harb-i Umûmî neticesi yeniden milleti kurtarmak için beni bu âleme attı. Sanki herkes bu milleti belâya sokacak, temizlenmesi bize mukadder olacak.

Halâskârlar işini emniyetle yaptık. Sinop'ta intihap esnasında Yakova'lı Rıza Bey menfa idi. Onunla İttihatçılar aleyhine besalaştık. Kaçıracağım, gidecek Arnavutlukta isyan yapacak. Bu esnada af olundu. İsyan başlamıştı. Gidip iltihak etti. İttihat kabinesini devirdik. Bunları "**Hürriyet ve İtilâf**" adındaki eserimde yazdım. Akşamları Tokatlıyan'da yemek yiyordum. Düşüklerinden bir akşam sonra Talât geldi. Yüzü çamur gibi idi. Beni görünce daha beter oldu. Elimi sallıyarak "**Rıza Nur**, görürsün. Bunu sen yaptın. Senden intikamını dehşetli alacağım" dedi. Ben de "Elinden geleni arkana koyma!" dedim. **Talât** demek başlarına geleni öğrenmişti. Benim onu aldattığımı da hatırlamış olacak! Küplere binmiş idi...

MASON LOCASINDA

Harcketi tam yapıp İttihatçı reislerini tevkif etmek zarûri idi. Dünyada hangi inkılâb olmuş da böyle yapılmamış. **Ahmed Muhtar** kabinesi teşekkül etmiş, **Nazım Paşa**, Harbiye Nazırı olmuştu. Ben halen İttihatçılar'ın elebaşılarını tevkif etmeğe ısrar ediyordum. Geceleri Beyoğlu'nda bir mason locasında yaptığımız içtimalarda arkadaşlar gidip bu hususta benim ısrar ettiğimi Harbiye Nazırı **Nazım Paşa**'ya söylediler. Müsaade istediler. **Nazım**: "Sakin! Böyle bir şey yapmayın! Yaparsanız sizi ben asker çekip ezerim. İş bitti, hacet kalmadı be..." demiş. Al, zavallı akılsızdan. İş oluncaya kadar **Nazım** ile beraberdik. Nazır olunca dönmüştü; fakat, hatta kendi şahsını bekleyen tehlikeyi göremiyordu. İki-üç ay sonra bu canlı cenaze dediğim kabinenin cenazesini **Nazım**, Bab-ı âli'de vurularak kendi kanı ile gasl edip bu gafletin mukabilini ödedi.

İttihatçılar'ın düşüşünün ertesi günü bizim **Necmettin Mola** beni buldu. "Aman beni Prens Sabahattin'e prezante et! Sakin kimse duymasın ama" dedi. Prens de Ortaköy'deki yalıdan dolayı bir avukata muhtaçtı. **Necmettin** bu işi deruhte etti. Muhalif kabin düşünce derhal bu işi reddetmiş, yine İttihatçı olmuştur.

Nazır Paşa'yı ben 31 Martta denemiş öğrenmiştim. On-

dan pek hayır beklediğim yoktu. Kâmil Paşa'nın da ne ahmak turşu olduğunu iş üstünde görmüştüm. **Gazi Muhtar** kabine reisi idi. **Gazi** değerli asker. Onun askeri kymetini, Rus Muharebesi'nde Kars tarafındaki hareketlerini medhediyorlardı. Takvime ait neşriyatını okumuştum. Bu hususta değerli bir âlim olduğu görünüyordu. Ona güveniyordum; fakat yakından tanımamıştım. Meğerse onun dimağı da turşulaşmış imiş. Ne çare ihtiyardı. **Sabahattin** önce "Bu bunaklar olmaz. Yerine biz geçmeliyiz" diyor, bana Dahiliye Nazırlığı'nı veriyordu. Buna ben şiddetle mâni olmuştum. O şiddetle ısrar etmişti. Ben: "Biz geçerse, herkes, bak, bunlar mevki hırsı için bu işi yapmışlardır, der. Ben bunu kabul edemem." deyip nihayet onu bu fikirden vazgeçirmiştım. Hem de başka sebep vardı: Millet, İttihatçılar'dan ümidini kesmiş, milleti **Kâmil** ve **Nazım** Paşalar kurtarabilir fikrinde idi. Millette o esnada bunlara büyük bir teveccüh vardı. Bu umumî bir fikirdi. Bunun karşısında bizim mevkie geçmemiz asla olamazdı. Hem de feshettiğimiz Hürriyet ve İtilâf klîği bize türlü şeyler yapmak için güzel bir vesile bulurdu. Bunlara dair "**Hürriyet ve İtilâfın İçyüzü**" adlı eserimde tafsilât vardır. Bu sahifeleri okurken, o eseri de okumalıdır.

Gazi Muhtar, İttihatçı Meclis-i Mebusan'ı feshetti. Bunu da tevkif yaparak yapmak istedik. Adamlarımız geldi. Hükümet buna da mâni oldu. Fesih, mahut otuz beşinci maddenin tâdili ile meydana gelen madde ile yapıldı. Tâdil esnasında söylediğim: "Siz İttihatçılar, bastığımız dalı kesiyorsunuz. Bu iki yüzlü kılıçtır, bugün bizi, yarın da sizi keser." demiştim. Oldu. Hem de az zamanda. İleride yine bu kılıçla bir daha kesilecekler.

Bir de baktık ki bunlar ölüdür, kabineye "**Canlı Cenaze**" adını koydum. İşler böyle; fakat bu turşular entrikada genç idiler. **Kâmil Paşa** ne yaptı yaptı, **Gazi**'nin altına manivelâ koyup kaydırды, yerine geçti. Bu sefer **Nazım Paşa**, **Kâmil Paşa**'yı atıp yerine geçmeye çalışmaya başladı. Bir gün bana bu saf adam (**Nazım**), kendisinin hem Sadrazam, hem Harbiye Nazırı olması lüzumunu, hem de **Gümülcineli**'yi Dahiliye Nazırı yapacağını söyledi. Hayret ettim. **Nazım Paşa** iyi adamdı. Zararsız, zeki idi. Lâkırdıları

mantukî idi. Hele pek hoşsohbet idi. Hırsını bilmezdim. Bunun üzerine tahkikât yaptım. Haber aldım ki, bu hususta gizlice **Gümülcineli** ile ittifak etmiş. Hayret!... Gümülcineli ile bir işe girmek, itle çuvala girmeye benzerdi. Bunu da anlayamıyordu. Bir taraftan da Dahiliye Nazırı **Reşit**, işinc bakacağına, bilhassa İttihatçılar bir şey yapmasın diye müteyakkız olacağına, tedbir alacağına, saraydan çıkmıyor, Sadrâzam olmak için entrika yapıyordu. Bu adamlar artık bizi hiç tanımıyorlardı. Kendilerini oraya kim getirdi, unutmak istiyorlardı. Bilâkis bundan dolayı bize surat ediyor, diş biliyorlardı. **Kâmil Paşa**, bana olan o eski riayeti kaldırmıştı. İhtilâl teşebbüsümüz esnasında İttihatçılar'ın hafiyesi, fakat bize kıymetli malûmatlar vermiş olan birini **Reşit** polislikten taredetti. Bu İttihatçılar'ın tertibi idi. **Reşid**'i iğfal etmişlerdi. Belki on defa kendisine gidip-geldim. Bu işi anlattım. Adamı yerine koyduramadım!... Anlıyamıyorlar. Dimağları müsait değil. Zavallı mükâfaat göreceğine, ekmeğinden atıldı.

Nihayet iş anlaşıldı: Bu kadar kellemizi koltuğumuza alışı-mız boşa gitmişti. İttihatçılar'ın tekrar hükümte gelecekleri mü-hakkaktı. Önüne geçmeye de imkân yoktu. Ölüme hazırlanmak-tan başka çare yoktu. Çünkü bunların ahmaklıklarını ödeyecek bizdik. O da canımızla.

Kâmil Paşa'nın cehlini öğrenmiştim. Susar, herkes onu kapalı kutu sanırdı. Ağzından lakırdı dirhem dirhem çıkardı. Kim-bilir içinde ne cevherler var. Ben içini görmüştüm; fakat bu sefer bir halini daha öğrendim. Halâskâr işinin tertip olunduğunu, Padi-şah'a, kendisinin Sadrâzam yapılması için bir tebliğ verileceğini söylediğim gün, o sesi çıkmayan, uyuşuk duran ihtiyar canlanmış, doğrulmuş, gözleri parlamış, "Benim adımı sarahaten zikrettiniz mi?" diye bana sormuş, benden "Evet" cevabını alınca birkaç defa "Hah, hah" diye zıp zıp sıçrayıp yerine oturmuştu. Adamda müt-hiş bir hırs-ı pirî olduğunu görüp hayretle bakmıştım. İnsanların ne garip hayvanlar olduğunu bu şekilde de gördüm idi.

Kabine mevkie geldiği vakit Amavut âsiler **Yakovalı Rıza**, Üsküp mebusu **Said Hoca** vesair reisler ile Üsküp'ü işgal etmiş bulunuyorlardı. Oradan Selânik'e inmek istiyorlardı. İkinci inti-

hap zamanında ben Sinop'ta **Rıza Bey** ile besalaştığım esnada **Yakovalı** isyan yapıp **Abdülhamid**'i Selânik'ten kurtarmak, tekrar tahta çıkarmak fikrinde olduğunu bana söylemişti. Ben böyle bir şeye razı olamayacağımı kati bir surette bildirmiştim. Günlerce söyledim ve nihayet ikna ettim. Bunu yapmamayı yalnız İttihatçılar'ı devirmek şartıyla yeminleşmiştik ve Arnavut usulü üzere besa yaptık idi. Ben ne bileyim, Arnavutlar'da besa olunca dönülmezmiş derler. **Yakovalı**, **Abdülhamid**'i pek severdi. **Hamid** onun velinimetiydi. Kendisi Yakova eşrafından ve pek nüfuslu idi. Ben, Arnavut isyanının muhtelif reisleri ile muhaberede idim. Üsküp'e geldikleri vakit artık telgrafla açık muhabereye başladık. Arnavutlar Selânik'e inmeğe teşebbüs ettikleri haberi gelince derhal anladım: "Bu, **Yakovalı**'nın işidir" dedim. Telâş ettim. Felâket olacak. Hükümet de telâş etti. Ben yine paçaları sıvadım. Muhabere, muhabere; **Yakovalı**'yı bu fikirden vazgeçirdik. Bu bapta **Said Hoca**'nın çok tesiri ve hizmeti oldu.

Hüseyin Cahit benim âsilerle muhaberemi haber almış, bir telgrafımı elde etmiş, bunu Tanin'de neşretti. Bu, sonra beni asmaları için mükemmel bir vesika idi. **Mustafa Kemal** de bundan iki yıl evvel nutkunu neşrettiği vakit benim aleyhime bunu kullanmıştır. Şükür ki aramış, taramış bula bula bunu bulmuş. Kusurum bu olsun! Çok yüzü ak insan imişim. Hem, ayol bunu saklamadım ki. Mütareke iptidasında İstanbul'da yani **yedi yıl evvel neşrettiğim ve Hürriyet ve İtilâf** adındaki eserimde Arnavutlar'ı isyana teşvik ettiğimi ben kendi elimle yazdım. Bu kusur değil, iftiharım sebebidir. Zalemeye karşı isyan haktır ve kahramanlıktır. Arnavutlar o vakit bu devletin tebaası idi. İstiklâl veya bir düşman namına isyan etmediler. Devleti, İttihatçılar'dan kurtarmak için isyan ettiler. Harb-i umumî neticesi haklarını ve hakkımı ispat eder. Hem ben **Yakovalı**'yı Selânik'e inmekten men etmek gibi büyük bir hizmet de yapmışımdır. Hizmet hizmet içinde. Millî hareket esnasında (...) en mühim işleri bana verirdi. Sanki benim Arnavutları isyan ettirdiğimi bilmiyormuş da **Mustafa Abdülhalik** adında her devrin dalkavuşu ve Arnavut biri söyleyince mi öğrenmiş imiş. (...) Mızrak çuvala sığmadı. Benim

o eserimi okumayan mı kaldı... Kendi de okumuş. Birkaç kere Ankara'da bahsini etti idi. (....) Devlete karşı güya isyanı zemmetmek istiyor. (....) Halâskârlar isyanında sen de dahildin. Selânik'te **Ga-lip Paşa** (Eksi Emniyet-i Umumîye Müdürü) ile beraber askeri bizim lehimize ayaklandırdınız. (.....) Sen **Enver**'i çekemez yerine geçmek için onu devirmek isterdin; bunun için de bir düzine orduyu ayaklandırmaya çalışırdın. İsyân kötü ise orduyu siyasete âlet edip ayaklandırmak bunun (...) nev'idir. Sen bunları, (...) birçok yapın. Meselâ, dahası var, Harb-i umumî esnasında **İzzet Vehip** Paşalar ile **Enver** aleyhine isyan teşebbüsüne girdin. (....) **Enver**'in Moskova'da bana **Mustafa Kemal**'in Harbi Umumî esnasında orduyu isyana teşvike çalıştığı hakkında söylediklerini de ilerde zikredeceğim.

Güya bu meseleyi nutkunda benim Türkçü geçindiğim halde Arnavutlar'ı Türkler aleyhine isyan ettirdiğim şekline sokmak istemiş! Yüzü astarına uymamış . Türkçü olan Arnavut isyan ettirmez mi? Arnavutlar o vakit bu devletin tebaası idi. Biz yalnız onları değil, o işte nice Türkleri de ayaklandırdık. Sen Halâskâr işine ittiba edip Selânik'te içtima yapığımız vakit kimbilir teşvik ettikleriniz zabitler arasında kaç tane Arnavut vardı. İnsan birisine bir şeyi isnad etmek için iptida o şeyin kendisinde olup olmadığını düşünmelidir. Var iken yapmak hayâdan nasibi yok demektir.

Bir de İttihatçılar, Balkan ittifakına Arnavutluk isyanının sebep olduğunu ileri sürüp bizi telin etmişlerdi; fakat bu ittifak sonradan öğrenildi ki bu isyandan çok evveldir. Keza Balkan Harbi de bu isyan esnasında olmadı. İsyân bitti neden sonradır ki harp patladı. Demek bu isyanın harbin bitmesi üzerine de tesiri olmamıştır.

(...) **Mustafa Kemal!** Bil ki bu bana leke değil, iftihar... Zaleme aleyhine ne ele geçerse ayaklandırmak sevaptır, vazifedir.

Kabinenin elinden ümitsiz meyus idim. Arada bizden kabinete teşkili hususunda **Sabahattin**'e mâni olduğuma pişmanlık getiriyordum. Buna mani olduğum müzakerede bulunan **Şevket** hâlâ bana bu hatamı söyler: "Turşular yerine siz geçecektiniz, bu kaba-

hat senindir" der. Ben mütereddidim; bilmem iyi olur muydu? Tecrübem yoktu. Kendimde iktidar göremiyordum. Hem de rabı-talı arkadaş da göremiyordum. Bana emin olsaydım belki kabul ederdim.

Daha ilk Meclis fesh edilmeden, Arnavutluk isyanından çok evvel Balkan devletlerinde bir kaynaşma vardı. Türkiye aleyhine ittifak etmekte oldukları, hatta ettikleri söyleniyordu. Galiba, iyi hatırımda kalmamış, bu bapta Meclis'te hükümetten bir sual de yapılmıştı. Hariciye Nazırı Asım Bey " Böyle bir şey olamaz. Ben Bulgaristan'da sefirlik ettim. Bulgar, Rum katiyen birleşemez. Bu havadisler asılsız şeylerdir" demişti. Bu iş için Rıfat Paşa da: "Fol yok, yumurta yok," demişti. Mesele de Meclis'çe kapanmıştı. Ama rivayetlerin arkası bitmiyordu.

Asım Bey epeyce malûmat sahibi biridir. Diplomatluk mesleğinde de çekirdekten yetişme ve çok zamandır Avrupa'dadır. Demek onda diplomat gözü yokmuş. Esasen Meclis'te söylediği söz de büyük bir dirayetsizlik idi. Öyle söylenmezdi. Fena yanılmıştı. Evet Bulgar-Rum bugün değil, tâ Bizans zamanından beri uyuşamaz; fakat politika öyle midir? Bakarsınız menfaat bir gün en düşmanları dost, yarın da en dostları düşman yapar. Bundan gafildi. İstihbaratı da hiç yokmuş. Asım Bey'i iyi tanırım. Safderûndur. Çok defa aykırı muhakeme yapar biridir.

Şimdi başımıza bir belâ daha çıktı. Şu Gümülcineli İsmail ne şerir şeydir. Biz Halâskâr işini yaparken Sadık'a, Gümülcineli ve emsaline söylemedik. Bunların alçaklıklarını biliyorduk. İş olunca Gümülcineli entrikasına başlamış. Halâskâr zabitlerin başlarını bulmuş onlara: "Yahu!.. Bu işi yapmak için bunlar Sabahattin'in yalısına bir Frenk'i getirmişler. Birkaç kişiye zabıt elbisesi giydirmişler. Hükümeti ele alacağız. Bize para verirsiniz size imtiyaz veririz demişler. Parayı almışlar. Size beş para vermediler" demiş. Bunlar kızıp bana geldiler. Yalan olduğunu ve ispatı ise Gümülcineli'nin getirilip benimle yüzleştirilmesi olduğunu söyledim. Gittiler. Gümülcineli gelmemiş ve kekelemiş, zabitler ona "Sen alçaksın" demişler.

BALKAN HARBI

Derken bu canlı cenaze hükümet zamanında **Balkan ittifakı** patlak verdi. İş meydana çıktı. Bu üç devlet **Makedonya muhtariyetini** istediler. Vaziyet vahimdi. Yunan donanması bizimkine fâikti. Denizleri tutacaktı; müşkilât artacaktı. Yunan'ın o vakit henüz büyük davası fiilen yoktu. Harbin neticesinden, yani Bulgarlar Selânik'i ve daha birçok yerleri alırlar diye korkuyorlardı. Bu yerlerin Bulgar eline geçmesi Yunan'ın istikbal emellerini söndürebilirdi. Hasılı Yunanistan harp istemiyordu. Ancak bu vesile ile Girit'i kurtarmak fikrinde idi.

Girit zaten çoktan beri fiilen Yunan'ın eline geçmişti. Ancak bize ahdi bağları vardı. Yunan bu bağları da kesip bitirmek istiyordu (Buşo) ve emsali Rum mebuslar bana: "**Eğer Yunanistan'a Girit'i terk ederseniz Yunanistan ittifakı terk edecek**" dediler. Bu adamlar malûm idi ki doğrudan doğruya Atina'ya mensup idiler. Sözleri Atina hükümetinin idi. "Sözünüz ciddi mi?" dedim Te'min ettiler. Zaten aldatılsak da ne kaybedeceğiz. Halbuki iş makul idi. Bence Girit'den hayır yoktu. Onu tutmak koynumuzda yılan taşımak; vermek bir belâ atmak idi. Derhal paçaları sıvadık. Ben, **Lütfi Fikri**, **Rıza Tevfik** gayrete geldik. Kabine erkânını dolaştık, iknaya çalıştık. Tuhafı şu ki hepsi birer birer kâni gibi görünüyorlar; fakat yapamıyorlardı. Bu adamlar bütün, hatta en basit teşebbüslerden âri idiler. Karar veremezlerdi. Mevhum bir mesuliyet umacasından titriyorlardı. Halbuki hepsi eski rical idi. Neler yaptıkları, ne halt ettikleri halde ömürlerinde mesuliyet nedir görmemişlerdi de. Bu halleri ham bir seciye neticesi olacak...Yunan'ı bu ittifaktan ayırmak büyük bir kâr idi. İttihatçılar Girit için birçok zaman dehşetli propaganda yapmışlar, milletin sinirlerini germişlerdi. Artık her ağız "Girit bizim canımız, Girit bizim kanımız" nakaratlı bir türkû söylerdi. Bu adamlar çok çocuk idiler. Bu cenaze kabine, zaar, kulakları bununla dolu olmaktan olacak, korktular; bu işi yapamadılar. Devlet recülü böyle mi olur? Yerinde almasını bilir, lüzumunda da vermesini bilir. İkisini de cevûrâre yapar. Milletin menfaâtı icabını görünce

her mesuliyeti boynuna alır, yapar. Böyle olamayanlar nasıl bu mevkileri kabul ediyorlar?!...Bundandır ki bu millet nice felâketler görmüştür. Recül, kendi şahsını yok eder, daim milleti gözünün önünde tutar. Şahsını düşünen şahsî menfaatlerini hesap eden recüller devleti yıkarlar.

Bu işin olmamasına pek meysus oldum. Fakat yine asla muharebe edilmemesi taraftarı idim. Makedonya için 1880 de yapılmış bir nizamname vardır ki, oraya muhtariyet verir. İkdâm'da bir makale yazıp bunu tatbik etmesini, aslâ harp etmemesini hükümete tavsiye ettim. Bu da kâr etmedi. Ben meysus oldum. Dedim ki: "Olmaz iş... Hekimliğime çekileyim . Bir daha politika işine karışmıyayım."

İHTİLAL PROVASI

Bir gün Yeni Gazete idarehanesinde idim. Bu idare Bab-ı âlî'nin Zадaret kapısı karşısında idi. Hükûmet içtima halinde idi. Bir de yukarıdan aşağıya doğru bir gürültü, bir kalabalıktır koptu. Bayrak; "Dar-ül Fünûn Talebesi." Başka da kalabalık var. Pence-reden seyrediyorum. Bütün sahnë ayna gibi önümde. Bu gençlerin gözleri dönmüş, içlerinde, etrafında, tanıdığım İttihatçı elebaşları da var. Birçok dönme de var, "Harp isteriz! " diye barbar bağırıyorlar. Gitgide Bab-ı âlî'ye içeri girdiler. Halleri bir ihtilâl manzarası veriyor. Böyle bir vakayı görmek nasip olduğundan dikkatle bakıyordum. Güzel müşahede. Bu esnada bir müfreze asker geldi. Bu kitle "yaşasın kahraman asker!" diye bağırıştılar, el çırpıp alkışladılar ve herbiri bir askere sarılıp öptüler. Bu askeri hükümet getirmişti; fakat ihtilâlciler askere yanaştılar. Askerin cümlesi bitti. Bu asker onların arasına birer, birer alınmış, kaybolmuştur. Fransızlar buna tratermiser (kardaşlaşmak) derler. İki taraf uyuşmuş demektir. Bunlar ya onlarla beraber olur, olmasa da artık bir kuvvet değildir. Onları türlü sözlerle başka fikre sahip ederler. Bu kabahat idi. Müfrezenin kumandanı kabahati işlemişti. Asker âsilere yanaştırılmaz. Bu bir mühim kâidedir. Bunu görünce dedim: "Hah, cenaze gitti..." Kalabalığın

artık bir kısmı mermer merdivenleri çıktılar; kapıdan içeri girdiler. **Kapıyı kapattılar.** İşin bir nümayiş değil, ihtilâl olduğu, kabineyi kesecekleri iyice anlaşıldı. Zaten o esnada bu Dâr-ül Fünunların gözlerinde ihtilâl lem'ası vardı ki bu lem'ayı tanı-
rım. O esnada yukarıdan aşağı süratli bir asker yürüyüşü işittim. Nedir diye bakıyoruz? Başa Binbaşı **Rosimbol Hüsni**, asker süngü takmış süratle geliyor. **İhtilâlciler** buna da evvelki gibi yaptılar. Yani alkışladılar. **Kardaşız** dediler, askerlere sarılmak istediler. Binbaşı sert bir sesle "**Yanaşmayın!**" ve döndü askeri-
ne "**Yanaşanı süngüleyin!**" dedi. Asker süngüleri çevirdi. Derhal kalabalık ortasından yarıldı. Bu yarıktan **Hüsni** başta askeri ile şimşek gibi geçti. Mermer merdivenlere vardı. Artık kalabalıkta ses bitmişti. Hem seyrekleşiyordu. Savuşanlar oluyor. **Hüsni Bey:** "**Kapıyı açın**" dedi. Açan yok. Demek içeri girenler kapıyı zaptetmişler, nerde ise kabine erkânını keseceklermiş... **Tüfenk** dipçikleri ve göğüs verdirerek açtı. İçeri daldı. Bir de baktım ki pencereden atlayanların atlayıp kaçanların bini bir paraya, dışardaki kalabalık da çil yavrusu gibi dağıldı. Vaka bitti.

Tahkikata giriştim. Bu bir ihtilâldi. İttihatçılar tertip, Dâr-ül-Fünun talebesini âlet etmişlerdi. **Harp** isteriz bahanesi ile **Bab-ı Ali**'yi basmışlar, hükümeti devirecekler imiş. Bu talebenin İttihatçılar'a âlet olması, milletin menfaati aleyhine yani harp lehine hareket etmesi, böyle muzır bir harbi istemesi Dâr-ül Fünunumuz için büyük bir leke olmuştur. Çocuklar harp istiyor! Yahu durun! Nice alimlerle beslenmiş, tecrübeler içinde 40-50 yaşa gelmişler bile bunu iyi kestiremiyor. İttihatçılar'ın da bu harbi istemesi fenalıkları listesinde ayrı, kara bir yazıdır. Hem de bunu mevkie geçmek için yapıyorlardı. Şahsî hırs Merkez taburu kumandanı **Hüsni** gelip vaziyeti kurtardı; fakat neye yarar? **Bu vaka** bizim cenazeyi dehşete saldı ve dediler ki: "**Ne yapalım, millet harp istiyor.**" Millet kimdir, onu da bilmiyorlardı. Üç-dört yüz kişinin toplanmasından korktular. Üç devlete harp ilân ettiler. **İnnallâhe maassabirîn...** Dedikleri işte budur. Bari siz yapmayın, İlân-ı harbi hiç olmazsa Balkan Devletleri yap-sın.

Hüsni pek değerli bir adammış. Vaka ile gösterdi. Vaziyeti kurtardı. Sonra bu zavallının adı battı... Evvelâ **Nazım Paşa** tarafından menkûb olmuştu. Ne oldu bilmem. İttihatçılar bir suretle harcamış olacaktı. Böyle büyük bir hizmetin mükâfatını da iptida canını kurtardığı **Nazım Paşa**'dan görmüştür. Şu kabine ne acûbe idi. Bu isyancıları bile toplayıp hiç olmazsa bir istintak bile etmemişti.

Harp başladı. Bir çorbadır gitti. Kimsenin kimseden haberi yok. Meselâ bizim Sinop efradı Üsküp'e tertip edilmiş. Oraya kadar gitmişler, "Siz buranın değilsiniz" diye geri yollamışlar. İstanbul'a gelmişler. Bin meşakkat çekmişlerdi. Hâlâ arkalarındaki sivil elbise ile idiler. Bana geldiler: "Bize bir yer gösterttirin. Bari bir tayın ekmek bulur karnımız doryar" diye yalvardılar. Müthiş rezaletti.

Balkan Devletleri diğer devletler vasıtası ile, bilhassa İngiltere vasıtası ile harp olmayacağına dair bize teminat vermişler.. mevcut askeri **Nazım Paşa**'ya terhis ettirmişlerdi. Bu büyük bir hata idi. **Nazım** ve kabine bu kadar saf idi. İstihbaratları da sıfır idi. **Kâmil Paşa** da İngiliz dostluğundan, iktidarından sevinsin!... A kör olasılar! Ne oluyorsunuz? Şu askeri biraz daha tutun. Asıl bu terhis işi alt-üst etti. Bir de sonradan bir rivayet çıktı: "**Nazım Paşa** yeni seferberlik yapmış. Mağlubiyetin sebebi budur" dediler. Bunu İttihatçılar çıkardılar. Ben bunu **Nazım Paşa**'dan sordum "Siz İttihatçılar zamanında yapılan seferberliği bozup yenisini mi yaptınız?" dedim. Kızdı "Onu hangi puşt demiş?" dedi ve ilâve etti: "**Mahmut Şevket Paşa** ne tertip etmiş ise aynen onu tatbik ettik. Ben deli miyim? Harp başlayacağı zaman seferberlik değiştirilir mi? Kim isterse gelsin tetkik etsin?" Bu söze diyecek yoktu, demek ortadaki söz yalandı.

Bence mağlûbiyetin sebepleri başkadır. Biri terhis diğeri kumandanların dirayetsizliğindedir. Daha mühimi orduda zabitlerin hatta neferlerin o esnada İttihatçı ve muhalif olarak birbirine zıt olması ve daha fecii **Talât** ve emsali İttihatçılar'ın ordu içine girip: "Askerler! Bir bunak **Kâmil Paşa** için kanınızı döküyorsunuz. Gâvur burada değil, İstanbul'dadır. Asıl gâvur **Kâmil Paşa**'dır. Si-

zi gâvura sattı. Gidin önce o gâvuru gebertin!" diye propaganda yapmalarıdır. Bu yalan değildir. Bu hususta müşahade ve delillerim vardır. Zikredeceğim. Maatteessüf milleti kurtarmak için Meşrutiyet yapan bu adamlar uzun saha-yı harpte böyle hainâne propagandalar yapmışlardır Siyasî hırs fena şey... Gözü bürüyor. **Muhalliflerden ecnebilere casusluk edenler olduğu gibi İttihatçılar da ötekinden daha şeni olan bu işi yapmışlardır.**

RIZA NUR TEKRAR ASKER

Beni ihtiyat zabiti doktor olarak silâh altına aldılar. Yeniden asker elbisesi giydim. Tıp fakültesi bina ve kliniklerini idarem altına verdiler. Teşkilât yaptım. Emrimde dört doktor vardı. Henüz yaralı yoktu. Hergün Bab-ı âlî'ye gidiyor, Nazım Paşa'dan haber alıyordum. Ordunun komutanı Abdullah Paşa idi. Nazım'ın söyleyişi şu idi: Bulgarlar hududu geçtiler. Edirne'yi muhasara edip ilerlediler. Lüleburgaz civarında meydan muharebesi veriliyor. Bizimkiler yelpaze tarzında bir tâbye. Bu eski Türkler'in kaz kanadı dedikleri tâbyedir. Yine ona göre işler iyi gidiyor. Sağ cenah kumandanı Mahmut Muhtar Paşa ilerliyor; Bulgar Ordusunun sol cenahını çeviriyor. Bulgarlarda ric'at alâmetleri görülüyor. Artık keyfimden kabıma sığmaz oldum Nazım Paşa da keyifli. Derken birden fena bir haber geldi. Bizim merkez bozulmuş. Derken umum ordu da bozuldu. Perişan bir ric'at yapılıyor. Çok ilerlemiş olan Mahmut Muhtar güçlkle kendisini İstranca dağlarına atabildi. Birçok top, mühimmat, eşya gitti. Dediler ki; merkezde neferlerden bir kaç; "Yahu! Ne duruyorsunuz! İş bitti. Herkes kaçan kaçana. Canınızı kurtarın!" demişler. Neferler kaçmış, onu görenler de kaçmış, sebepsiz panik olmuş. Bunu söyleyen neferler Bulgar imiş. Zannımca doğrudur. Ordumuzda Rumlili Bulgar, Rum, ilâ... Tab'amız neferler vardı. Hepsi Türk'e haindi. Çoğu aleyhimize yıllarca komitecilik etmişti. Bu bir dersiştir. İstibdat bunu bin kere tecrübe etmiş olacak ki müslümandan gayrisini askere almazdı. Demek hakkı vardı. İşte bir milletin

an'ane ve âdetleri, kanunları cetvel-kalem değıştirilemez. Buncandır ki, an'ane mukaddestir. Riayet edilir. Çünkü, o an'ane mühim tecrübelerle teessüs etmiştir. Sebebi, zamanla unutulur. İşte **Mustafa Kemal** de böyle nice mühim an'anelerimizi yıkarak büyük hatalar yapmıştır. **İttihatçılar** bilmelidir. "Meşrutiyet, böyle şey olmaz. Onlar da vatandaş. İyiye fenaya müşterektir. "Asker olacaklar" dediler. Bu da haklı ama, iş böyle idi. Kan vergisini hep Türk veriyor, millet, kırılıp bitiyordu. Ecnebi unsurlar da kırılсын, doğru ama işte böyle büyük bir felâkete sebep oldular. Bazılarıda bu paniğe sebep olanların İttihatçılar olduğunu söylediler. "Kaçın!" diye bağırışlar imiş!...

EDİRNE MUHASARASI

Edirne muhasarasında Şükrü Paşa aylarca kahramanca müdafaa etti. Sonunda o da düştü. Bizim asker perişan bir halde Çatalca hattına gelmişti. **Nazım Paşa** oraya gitti. **İzzet Paşa'yı** da aldılar. Çalışılar. Ne ise iyi bi müdafaa hatı vücuda getirdiler. Bulgarlar da vakit verdiler. Birden yürüselerdi iş bitmişti. Demek onlar da perişan ve yorgun idi ki, ilerleyemediler. Demek **Nazım Paşa'nın** evvelce söylediğı gibi vaziyet bizim lehimize idi.

Kumanuva'daki ordumuz da Sırlara mağlûp oldu. Arnavutluk içine ric'at etti. Dediler ki Arnavut taburları cepheyi terk edip gitmişler. Sırlar Arnavutları o esnada iğfal edip bu işi yaptırmışlar. Bu da doğrudur. **Yunanlılar Yanya'yı muhasara ettiler.** Orada **Vehip Paşa** ile kardeşi **Esat Paşa** cidden iyi müdafaa ettiler. Erkânı harpleri Ali Fuat yaralandı ve çok yararlılık gösterdi. Yanya'dan da Arnavut askerleri kaçmıştı. Türk askerler hastalık ve açlık içinde idi. Bu kahraman asker yine orayı uzun müddet müdafaa etti. Sonra Yanya da düştü. **İşkodra'da Hasan Rıza Paşa** büyük kahramanlık yaptı. Onun sayesinde **İşkodra muhasarası** uzun sürdü. **Hasan Rıza** pek kıymetli bir askerdı. Nihayet, vaktiyle **Abdülhamid'i** halle giden Arnavut **Esat Paşa, Hasan Rıza'yı** vurdurdu. Ölümü Türk için büyük zi-

yandır. **Esat** en adi alçaklardandı. Zaten türlü cinayetleri vardı. Sonra onu da Arnavutlar, Arnavut devleti zamanında geberttiler Ama neye yarar?! İşkodra da düştü. **Selânik'te kumandan olan Arnavut Tahsin Paşa hiç harpsiz ve şartsız Selânik'i Yunanlılar'a teslim etti. Bunun için Yunanlılar'dan para aldığını söylediler.** Şu silsile-i vukuat gösteriyor ki bu felâketlere sebep olanlar Arnavutlardır. İşte, işinde, büyük mevkilerde ecnebi unsur kullanmak ne demektir güzel isbat...

Yunan donanması denizi tutmuş bu taraflara imdat edilememiştir. Şimdi Çatalca'da çarpışılıyordu. **Bulgarlar Bizans zamanında İstanbul üzerine yürümüşlerdi. İstanbul'u zaptetmek onların tarihî hayallerindendir. Hayaldir; fakat bu sevdadan vazgeçmezler. Kral Ferdinand, Ayasofya'nın üzerine elli haç dikeceğini söylüyordu.**

ERMENİ KOMİTACISI HARİCİYE NAZIRI OLURSA

Bu kabinede kafasızlık iç içine idi. Ordudaki ecnebi unsur düşmanlar yetişmiyormuş gibi Ermeni Nuradonkyan'ı Hariciye Nâzırı yapmışlardı. Vakıa bu kafasızlık İttihatçılar'da da vardı. Bu adamı İttihatçılar âyan yapmışladı. Nuradonkyan şiddetli Ermeni istiklâlcisi idi. Nitekim Harbi Umumîden sonra Avrupa'da Ermeniler'in başına geçmiş, Ermeni istiklâli için açıktan çalışmıştır. Hattâ Lozan'a gelip sıkılmadan bizden de bunu istemiştir. Rivayet ettiler ki, bu esnada yani Nuradonkyan Hariciye Nazırı iken bu adam harp halinde olduğumuz düşmanlara haberler verir, bizimkileri de aldatırmış. Doğru olduğunda şüphe etmemeli. Türk nesillerine bir ders daha. Bu noktayı biri iyice tetkik edip yazsa çok iyi olur.

**Birden Çatalca'dan bana bin üçyüz yaralı geldi. Yirmi-dört saat uyku uyumadan çalıştım. Hatta yemek bile akluna gelmedi. Cemil Paşa'nın kliniğini doktor Süfyan'a vermiştim. Çünkü onun muavini ve röntgen mütehassısı idi. Sınıf arkadaşım-
dı. Ben, Kerim Sabatî'nin kliniğini aldım. Mektebin oda koridorlarını da yataklar serdik. Ameliyat ile meşguldüm. Harbi de unutamıyordum; fakat Bab-ı Ali'ye de gidip havadis almaya vakit bulamıyordum. Kâh top seslerini de işitiyorduk.**

**Bizim cephane bitmiş. Hükümet Almanya'dan Roman-ya tariki ile ekspresle ve müthiş masrafla cephane getiriyor-
du. Ne hal bu!... İttihatçılar demek lüzumu kadar cephane hazırla-
mamışlar imiş; bu kabine de lüzumu kadar cephane olup olma-
dığını düşünmeden harbe girmişti. Bir gün sıkı bir harp olmuş,
cephane bitmiş, yoldaki de yetişmemiş, öbür günkü harbe mühim-
mat yokmuş... Bab-ı Ali'de telâş... Biri geldi. Söyledi. Sirkeci'ye
gittim. Bab-ı Ali'ye çıkacağım. Sirkeci'de sevkiyat memurluğu
eden tanıdığım birinin yanına gittim. Anlattım. Bağır-
dı, "Yahu! dedi, Sirkeci'de iki tane mühimmat yüklü tren kaç gündür duru-
yor, emir versinler, gitsin." Koştum, haber verdim. İmdada yetişti.
Bu devre bu kadar çorba, bu adamlar bu kadar cansız ve sersem
idi.**

SAVAŞ SÜRÜYOR

**Bulgarlar Çatalca'da iyi zorlanıyorlardı; fakat söktüre-
miyorlardı. Bizim hattın iki cenahını donanmamız muhafaza edi-
yor, çok işe yarıyordu. Karadeniz'deki gemilerden biri Mecidiye
Kruvazörü, bunun da kaptanı Rauf Bey idi. Bulgar torpidosu bunu
torpillemiş, az kaldı batıyormuş, başı su içinde dar İstanbul'a gel-
di. Vaka gece olmuş, Rauf uyuyormuş, donla sıçramış. Bereket
versin gemi iki kat bölmeli imiş. Hemen ikinci bölmeyi kapatmış-
lar. Su her tarafı istilâ edememiş. Ancak birinci bölmedeki onbeş
asker bağıra bağıra boğulup ölmüşler. Bu vaka üzerine Bozcaada-
lı ve bahriye erkânı haplarından Halil Paşa'yı gördüm. Bu adam
çok zeki ve İngiltere'de tahsil etmişti. Bir müddet evvel de Bahri-
ye Nazırı idi. Vakayı anlattı ve ilâve etti: "Felâketin sebebi Ra-
uf'un, amiralin verdiği emri dinlemeyip nöbet yerinden ileri git-
mesidir. Böyle zabıt İngiliz donanmasında olsaydı derhal o gemi-
nin direğine asarlardı." Hakikaten Rauf inatçı, kendi bildiğine gi-
der, bazan pek korkak, akı ve malûmatı az biridir. Bu sebepten her
işde böyle muvaffakiyetsizliklerle doludur.**

**Bir aralık bizim donanma Adalar denizine çıktı. Yunan'ın
Averof adındaki zırhlısı ile çarpıştı. Averof yaralandı. Bir tarafa**

yattı. Amiral torpidolar kumandanı olan **Rauf**a, gidip torpil ile Averof'un işini tamamlaması emrini verir. Rauf gitmez. Sonra **Rauf**, harp bitmiş, işareti anlamadım demiştir. Halbuki emir helyosta ile verilmiştir ki anlamamak mümkün olmazmış. Eğer **Rauf** bu işi yapsa idi, adalar denizine hakim olacaktık. Bu da Balkan Harbi'nin neticesini tebdil ederdi. **Rauf** bundan dolayı da mesul edilmemiş, hatta divan-ı harbe bile çekilememiştir. Gitmemesinin sebebi tabii canından korkmasıdır. Çünkü bu iş tehlikelidir. Fakat korkak ve vazifeşinas oluşunu ispat etmiştir. Donanmamız dönüp boğaza girdi. Biraz sonra **Rauf**, bu sefer Hamidiye ile ve Amirale haber de vermeksizin delice boğazdan fırlayıp çıktı. Şirayı topa tuttu. Tabii bu iş bir atımlık barut idi. Sonu felâket veya hiç idi. Öyle oldu. Tabii geri dönemedi. Gidip bitaraf olan Süveyş kanalına yattı. Orada istirahat ve muhtemel tehlikelerden azad. Donanma bir ünite ile, bir takım zabıt ve efradı kaybetmiş oldu. Bu hareketi o zaman bizde ve Avrupa'da alkışladılar. Vakıa sathî bakınca böyle idi. Lâkin hakikatte pek fena bir şeydi. Hem bir kumandan amiralinden habersiz iş yapabilir mi? Askerliğin ruhuna mugayir. Bu da onun hakikatte şerefi değil idamını mucip bir kabahati idi. Esasen bu çıkıştan ne fayda vardı? Şira, hattâ Pire ve Atina'yı topa tut. Pekiyi, netice ne?! Hâsılı deli işi idi. Bunun sebebi evvelki iki büyük kabahatinden korkup kaçmasıdır. Çünkü o esnada hükümette İttihatçılar değil, **Kâmil Paşa** kabinesi var idi.

Ne ise Bulgarlar Çatalca'yı söktüremediler; yoruldular. Aralarında hastalık da çıkıp onları hırpaladı.

Artık sulha yanaşıldı. Girit'i vermeye razı olmayan bu canlı cenaze insanlar şimdi üste de İşkodra'dan Çatalca'ya kadar bütün Rumeli'yi veriyorlardı. İngilizler harp başlamadan evvel netice ne olursa olsun arazi statikosu bozulamayacağını ilân etmişlerdi. Biz mağlûp olunca "Bozulur, kılıç hakkıdır" dediler. Demek evvelce bizim onları mağlûp edeceğimizi zannedip o korku ile öyle demişler imiş...

Dar-ül Fünûn meselesi olmasaydı kabinenin harbe girmesi meşkûktü. Eminim, onu Dar-ül Fünûn talebesi ve onları

da İttihatçılar sevk ettiler. Ve bu bir fâcia oldu. Vadettiğim şu vakayı zikredeyim: Trabzon'lu ateşli bir genç vardı; muhalif idi. Harp patlayınca Trabzon'dan otuz kadar gönüllü toplayıp harbe girdi. Avdetinde şunu bana anlattı.: İttihatçılar her yerde harp etmemeleri hakkında askere propaganda yapıyorlardı. Birgün biz bir yerde çadır kurmuştuk. Bir yüzbaşı geldi. "Başınız kim?" dedi. "Ben" dedim. Beni bir tarafa çekti. Kâmil Paşa'nın orduyu Bulgarlar'a sattığını, savuşup memleketimize gitmemizi söyledi. Ben de bozuldum. Dedim ki: "Ah ben İttihatçıyım. Bu domuz muhaliflerin eline düştük." derhal keyiflendi, "Ben de İttihatçıyım" dedi. Ve bana itimatnamesini gösterdi. Kahve ikram ettim. O içerken arkadaşlardan beş kişiye talimat verdim. Bir vesile ile zabiti aldık. Çadırlardan uzağa götürdük. Orada Öldürdük. Bu yalan olmasa gerek. Çünkü neden böyle koskoca bir yalan uydurmaya ihtiyacı olsun. Ne lüzumu var?..Talât o vakit gönüllü nefer yazılıp orduya girmişti. Onun da askeri silâh terkinde teşvik eder propagandalar yaptığını söyleyenler çok olmuştur.

HASTAHANEDE BİR REZALET

Hastahannede işler hafifledi. Hastabakıcı olarak bir takım aileler gelmişti. Bunlardan biri (S). in karısı idi. **Bu kadın hastabakıcılık için gelmemiş, doktor, tıp talebesi, hatta neferler ile türlü rezalet yapıyormuş.** Haber verdiler. Kocasına vakayı söylemek de nazik, yalnız "Artık iş kalmadı. Yoluna" dedim. Ertesi günü, baktım yine geldi. Amasya mebusu **İsmail Hakkı Paşa'nın** kızları da vardı. Onlar pek namuslu bir surette hastalara bakıyorlardı. S. karısını alsın diye **İsmail Hakkı Paşa'ya** da söyledim. Yine almadı. Kızın anasına gittim. Dedim ki: "Kızınızı hastahane-den alsın diye (S.) birkaç defa söyledim almadı. Sonra kovarım. Bakın!" "Niye?" dedi. "Kızınız fena yoldadır. Neferlere varınca-ya kadar münasebette. Rezalet ayyuka çıktı. Bir arkadaşın karısı. Utanıyorum, hem de hastahannede böyle şey olmaz. Benim idarem altındadır. Bana dokunur." İhtiyar kadın ah etti ve boşandı.: "Oğ-

lum! Dediklerin doğrudur. Çok zaman var ki, bu kız baştan çıkmıştır. Ne yaptımsa önünü alamadım. Fakat bütün kabahat kocasındadır. Kızı bütün tanıdığı arkadaşlarına çıkardı. Onlardan da bir ikisi baştan çıkardılar. Hele o, S. o kadar kocasına söyledim anlatamadım. Ne yapayım" dedi ve ağladı. Kadına acıdım. Dediği doğru idi. Karısını bana da çıkardı. Kadın bana da yıldı. Benden yüz bulamadı idi. Benim prensibim evvelce söylediğin vaka üzerine isteyen kadına muvafakat etmekte; fakat bir arkadaş karısına karşı yapmak ağır geliyordu. Mamafih öteki gibi kırılmasına meydan vermeyip işi idareli tuttum. Çünkü neticede bir iftira hazırды. (S.) biraz okumuş ise de zayıftır. Hele tam ahmak bir adamdır. Bir (Sa.) vardı. Arkadaşımdı. Çok çapkın idi. İş gücü bu idi. Benden bu husustaki sırrını da saklamazdı. Sa. S. nin karısı ile münasebete girmiş, kendi evine de getirir, eğlenirmiş. Yine (Sa) ın anlattığına göre bir gece kadın kendi evine (Sa) e randevü vermiş. (Sa) gitmiş. Bakmış kapının önünde biri arada bir kibrit çakıyor. Uzakta durmuş. Kendinden biraz ötede bir adamın daha olduğunu hissetmiş, beklemiş. Yarım saat kadar kalmış. Nihayet içerde bir patırdı olmuş, biri kapıdan sorağa fırlamış ve kaçmış, diğerleri de kaçmışlar. Bir gün sonra idi ki (S.) de öğle yemeğine davetli idim. Yemeğe oturduk. Kaynanası, karısı, baldızı sofrada. (S.) saf ve böbürlenir bir tavırla dedi ki: "Doktor, dün gece başımıza ne geldi bilsen?" Şaşladım Acaba adamcağız zamparalık kazasını mı söyleyecek?... "Ne oldu?" dedim. Devam etti: "Bizim eve dün akşam hırsız girmesin mi? Bereket versin (Karısı) cesur, hırsız kaçırды. Ama kendi de bayılmış. İndik. Yetiştik" İşte bu da kadının kocasının versionu idi. Şu adamın ahmaklığına şaşıtm. Zampara hırsız olmuş. Halbuki kendileri evin üst katında, orta katta baldızı kocası ile yatıyor. Alt katta kimse yok. Bu adam düşünmüyordu ki gece yarısı karısının tâ alta katta ne işi vardı? Orada bayılan bir kadın hırsız yukarıdan haber alıp ne cesaretle kimseye haber vermeden inmiş... O duymuş da başkaları nasıl duymamış!... Mesele basitti; fakat S. de anlayacak kafa yoktu.

Bu rezalet ve bu adamın şu dolandırılışına pek kızdım. Az kaldı. Boşalıyordum. Hiddetle ve manâlı manâlı kadının yüzüne

baktım. Kadın anladı. Derhal önüne baktı ve bir daha da başını kaldırmadı. Kadının başka vukuatını da işitmeğe başladım. Hattâ umumhanelere ve şuna buna para ile de gidiyormuş. Zaten bir müddet sonra İstanbul'un bu yolda en maruf kadını olmuştu. Arkadaşlık vazifesi bunları (S.) ye söylemekti. Söyleyeyim dedim. Düşündüm, inanmıyacak, üste kadın da bana iftira edecek, ben kötü olacağım. Zamparası (Sa.) e gittim. Dedim: Yaptığın büyük vicdansızlıktır. Başka kadın mı yok? Bir arkadaş karısına olmaz." Zampara bin yemin etti. "Ben istemedim. Kadın bana asıldı." dedi. "Mazeret değil" dedim. (S.) e bunu ispat ile bildirmek bize vazife olduğunu söyledim. Çünkü ispatsız herif mutlaka bizi itham edecek. Binbir zorlukla zamparayı kandırdım. Kadını kocasına yakalatacağım. Lâkin zampara söz vermişken vâdini yapmıyordu. Sonra (S.) nin diğer üç-beş namuslu arkadaşı ile de görüştim. Beraber kendisine söylemeğe karar verdik idi.

İşte bu kadının böyle vukuatı vardı. Anasına ısrar ettim. Kadını yollamadılar. Kurtulduk. Ben tamamiyle kurtuldum zannettim. Meğerse karı bizi çamura batırmış, intikam almış imiş. Bunu bundan bir yıl evvel Paris'e gelen Rodoslu Şevket'ten işittim. Onunla S. ve bu kadından bahs açılmıştı. Söyledi. Meğerse kadın hastahaneden kovulmasının "Benim kendisine tecavüz edip razı olmamasından" ileri geldiğini kocasına söylemiş S. bana hiç belli etmedi: fakat İsmail Hakkı Paşa'ya şikâyet etmiş, o da Şevket'e söylemiş imiş. S. buna rağmen benimle daha bir yıl kadar pek dostane yaşadı. Başka bir sebepten, sonra darıldık. İsmail Hakkı Paşa da büyük sersemledendi. Meseleyi kendi kızlarından öğrenmeli idi. Veyahut daha doğrusu bir de bana sormalı idi. Öyle olsaydı kovacağıma bilakis bir gün kandırırım ümidi ile hastahane-ye devamlarına çalışmak mantıkî olan şeydi. Hem bu kadın erkek reddeden soyundan değildi ki...

Mütemadiyen bana sürünüyor. Vallahi bir arkadaş karısı olduğunu düşünerek utanmışımdır. Sonra hırsız vakasının tafsilâtını öğrendik. Meğerse kadın o gece dört zamparasına bir saat ara ile randevü vermiş; fakat ilk giren çıkmayıp birkaç saat kalmış, diğer zamparalar gelip kapı önünde numâkeşik beklemişler; Fransızca

ve bizde şimdi moda olan tabir ile kura yapmışlar. Nihayet kadın gürültü, kavga ve hırsız var diye bağırırım, tehdidiyle zamparayı dışarı atabilmiş. Çünkü diğer zampara kibrit yakar dururmuş. Ka-pıya vururmuş. Çok eğlenceli vaka. Emsalî görülmemiş şey... Kadın per haris imiş... Bir gecede dört zampara...

Şu kadının mazisi ve hali, bir kadının erkeklerle temasa gel-mesi yüzünden bir gün baştan çıktığına güzel bir misaldir. Bu hal, tabî bir haldir. İptidasını biliyorum. Erkek yüzüne bakamayan bir kadındı. İşte bugünkü alafranga hayat İstanbul'da böyle yüz-lerce binlerce kurbanlar yapmaktadır. Bu kadının bir de böyle olmasına diğer iki sebep olsa gerek. Birincisi kadın isterik. Doy-maz nevinden. İkincisi (S.) de erkcklik pek zayıf idi. Böyleleri ev-lenmemelidir.

İtihatçılar beni hudud harici taredettikten sonra diğer arka-daşlar (S.) e bir gün karısının ne müthiş fâhişe olduğunu anlatmış-lar, dinlememiş, "Yahu! Namusundur boşa!" demişler İnanma-mış. "Boşamazsan senin gibi biri ile konuşamayız" demişler. Yine olmamış. Sonra başkaları da söylemişler, ispat etmişler. Boşamış. Fakat iki gün sonra yine almış. Demek pezevenklik (S.) nin kendi-sinde varmış.

Anasına bak, kızını al derler. Çocuklar analarını görenek alırlar. Hayatta göreneğin, taklidin tesiri pek çoktur. (S.) nin kızı büyümüş, Şam'da (R.H.) ile yakalanmış. (S.) "Nikâhla al demiş." Almamış. Polise haber vermiş, (R.H.) hapsedilmiş. Nihayet ha-pisten kurtulmak için kızla evlenmiş.

Ben meyûs idim. Artık hekimliğe çekilmeğe karar vermiş idim; fakat İtihatçılar'ın geleceğine, bu sefer bizi doğrayacakları-na da yüzde yüz emin idim. Korkuyordum. Çare ne?.. Kaçmak ta istemiyordum. Gurbete hiç yüzüm yoktu... Gurbetten korkuyor-dum. Koyun gibi salhanece bekliyordum.

RIZA NUR MORG MÜDÜRÜ

Bu esnada hükümet gayrete gelmiş, İtihatçılar'ı hapsede-ceklerini. İtihatçılar derhal haber almışlar, her biri bir köşeye

girmiş. Selânik mebusu **Rahmi** bana hastahaneye geldi. Doğru mu diye sordu. Haberim yoktu. Gidip öğrendim. Doğru imiş. Söyledim. Saklandı. Ben **Rahmi**'ye bu iyiliği ettim ama **Rahmi** sonra Bab-ı Ali'yi basacakları vakit bana haber vermedi. **Doktor Bahattin Şakir** kaçmış fakülte'deki Morg Müdürlüğü münhal kalmıştı. Burayı istedim. Morg Müdürü tayin olundum ve işe başladım. Diyordum ki: "Başımıza bir felâket gelmezse bu memuriyette kalırım, hekimlik ederim. Başka bir şey istemem." Halâskar zabıtlarından **Yusuf Rasih** hepsine tahakküm etmiş, kendisini bu işin mürettibi ve başı gibi gösterip kabineye yutturmuş, polis müdürü tayin edilmiş idi. Bu adam erkan-ı harp miralay ve Gürcü idi. Jackson sarası denen bir saraya müptelâ bir adamdı. Hekimler saralılarının nasıl sersem olduğunu bilirler. Bu da öyle sersemdi: fakat azameti müthişti. Bu tevkif işini ağzına burnuna bulaştırmış. Hemen de hiç bir İttihatçı'yı ele geçirememişti.

Çoktan beri **Talât** ve **Enver**, **Nâzım Paşa**'yı ele almışlar, ah-bap olmuşlardı. Paşa, **Enver**'i yanına almış, terfi de ettirmişti. Bunlar âletleri olan Mısırlı Prens **Said Halim**'i de **Nazım Paşa**'ya musallat etmişlerdi. **Halim**, **Nâzım**'ı her gün Sörküldoryan'a yemeğe çağırıyordu. **Nâzım**'ın keyfi yolunda idi. Bu halinden muhalifler telâşa düşmüşlerdi Onu ikaz için arkadaşlar beni yolladılar. Harbiye Nezareti'ne gidip gördüm. Dedim ki: "Paşa bütün arkadaşlar telâş içinde. Beni size yolladılar." "Niye?" dedi. Cevap verdim: "Siz **Enver**'e çok hüsnü muamele ediyorsunuz. Sizi aldatıyor diyorlar." "Halt etmişler. **Enver**'e ben namus-u askerisi üzerine bir daha politika ile uğraşmayacağına dair söz verdirdim. O mesele bitti." dedi. "Peki! **Said Halim**'e...." dedim. "Ooo... bu benim eski dostum. Artık dostlarla da mı konuşmayayım?" dedi. "Peki! Paşa, **Talât**'a ne diyeceksiniz?" dedim. "Onu söyleyenler gelsinler de **Talât** bana nasıl dalkavukluk ediyor, görsünler. Hergün elimi öpüyor. Mesele yoktur." dedi. Şu zavallı adamın bu kadar yüksek safderunluğuna şaşım ve dedim ki: "Paşa, sen bunlara inanıyorsun ha! **Enver**'in sözü boştur. **Talât** bugün senin elini öper; fakat yarın da ayağıyla başına vurur." Pöf!.. Martaval!..." dedi. Bu söz onun nakaratı idi. **Nazım**'ı yıllardan beri tanırdım. Her konu-

şuşunda bu nakaratı unutmazdı. Yine söyledi. Şişman, güzel yüz-lü, hoşsohbet bir adamdı. Ufak bir kiraz çubukla sigara içerdi. O kadar çok sigara içerdi ki böylesini görmedim desem caizdir. Si-gara dibine kadar yanar, insan çubuk ta tutuştu zanneder. İzmari-tinde yeni sigara yakıp çubuğa takar. Çubuk daima ağzında idi. Sabahtan akşama kadar bir saniye düşmezdi. İşte bu çubuk duda-ğının bir köşesinde iken bu nakaratını bol bol söylerdi. Yine öyle idi. Biraz takaza yapmak istedim. "Paşa! Size ne diyorlar biliyor musunuz?" dedim. "Ne?" dedi ve dikkat etti. "Bağçeye girmiş di-yorlar." "Bok yemişler!" dedi. Bağçeye girmek, bağçeden ta-birleri onun icadi idi. Biri İttihat Cemiyetine girse bağçeye girmiş; İttihatçılar'a İttihatçı demez bağcıvan derdi. Hatta be-nim cemiyet-i hafiyye hapisliğinden çıkınca Meclis'te onlara hü-cum etmediğime kızmış, bana Köprü'de rastgelmiş, "Ne o... yoksa sen de mi bağçeye girdin?" demişti. Halbuki sıhhatim rahmedâr ol-muş, halim yoktu.

Ordu Çatalca'ya çekildiği vakit başıma gelen bir vakayı zik-retmekten kendimi alamıyorum. Hastahanede pek meşguldüm. İnsanlar tuhafur derim ya pek tuhaf harîs ve haksız mahlûklardır. Birkaç gün sonra Kerim Sebatî hastahaneye geldi. Hüsn-ü suretle karşıladım. Meğerse silâh altına alınıp ordunun cerrahî müşaviri tâyin edilmiş, Lüleburgaz'a gönderilmiş. Ordu Çatalca'ya çekilin-ce kendi kendine vazifesini terk edip Haydarpaşa'ya hastahaneye gelmiş imiş. Halbuki ne harp, ne de onun ordudaki vazifesi bitmiş değildi. Bana bunlardan bahsetti. Ve hastahaneyi kendisine terk etmemi söyledi. Dedim ki: "Beni buraya resmen tayin ettiler. Si-zin vazifeniz de orduda. Bana yarın emir getiriniz. Siz işe başla-yın. Ben derhal giderim" gitti. İki gün sonra bir daha geldi. Emir yok. Gitti. Bir müddet kayboldu. Bir müddet sonra birgün ben yok iken gelmiş, vizite yapmış. Tabîî herkes âletlerini, işlerini kendine göre tanzim eder. Ben de âlet dolabını bana göre kolay bir yere koydurmuş idim. Gece ekseriya âlet odasının karşısındaki odada yatıyordum. Evimi boş bırakmışım. Dolabın yerini değiştirmiş-tim. Hastahaneye geldim. Meseleyi öğrendim. Canım sıkıldı. Bu ayıp. Meslekdaş arasında terbiyesizlik, kabalıktır. Hem de Kerim

bu işte haksız idi. Tıp âleminde en ziyade çektiklerim operatörlerdendir. Rekabet hissi!... Aldırmadım. Birgün sonra yine gelmiş vizite yapmış. Bir hasta vardı; dizinin arkasından pâre yemiş. Gayet sıkı bir pansumanla bize gelmişti. Pansumanı da kopuyordu. Yara yeri bir çok şeryan, verid ve âsabın geçtiği bir yerdi. Bunlardan birinin kesilmiş olması muhtemeldi. Pansumanı kaldırmak tehlikeli idi. Kan boşanabilirdi. Pansumanın sıkı yapılmış olması da bunu gösteriyordu. Avrupa'daki gibi sevk edilen yaralıların ahvalini gösterir bir fiş de yaralının boynunda yoktu. Fakat kopmuş pansumanı değiştirmek zaruri idi. Kan gelmesi ihtimaline mebnî lâzım gelen âletleri hazırlattım. Yavaş yavaş pansumanı kaldırdım. Kan gelmedi. Memnun oldum. Demek bir şeryâ veya verid kesilmemişti. Yahut kesilmiş ise bile bir hematom tıkamış. Kapanmak üzeredir. Yeni pansuman yaptım. Böyle hastaların dizi bükülür. Cerrahide kaide yaralı kol ve ayak bükük bırakılmaz, doğrultulur. Çünkü yara bükük halde iyi olursa uzuv bükük kalır, yeni bir ameliyeye ihtiyaç hisseder. Ben ihtiyat edip doğrultmadım. "Doğrultursam belki kan gelir. Bir hafta daha kalsın da o yarası iyi olur. O vakit ayağı doğrulturum" dedimdi. **Kerim Sebati** bunu görür. Adam bende kusur da arıyormuş. "O... Bu cahilliktir. Pansuman düz ayağa konur" der. **Kerim** de gururla gider.

Kerim'in en büyük hasleti Fransızlar'ın brute dedikleridir. Sert geçimsiz, vahşi, kaba bir adam idi. Bu hasleti sade sosyal ve muaşeret hayatında değil, tıbbî vazifesinde, sanatına ait işler ve ameliyatta da tamamıyla vardı. Bu dize de olanca bürütlüğünü tatbik etmişti. O gitmiş, beş dakika sonra pansuman kana boyanmış, yatağa kan pıhtıları dolmuş, hasta "Aman" demiş. Alman Şuvester koşmuş, hekim yok. Şaşırmış, derken ben çıka-geldim. Şuvester "Aman..." dedi. anlattı. Bu Şuvester ben Gülhanede profesör **Witting**'in muavini iken ameliyethaneyi idare eden Şuvester idi. İyi tanışıyorduk. Zavallı **Kerim**'in bürütlüğünden şikâyet ediyordu. Derhal kannat-ı mağbeyine üzerinde şıryanı fahziye parmağımila tazyik yaptım. Durdu. Böylece hastayı ameliyathaneye naklettirdim. Soyunmaya, ellerini yıkamaya da vakit yok. Kan fışkırıyor. Tazyiki başkasına yaptırıp Hunter kanalında şıryanı raptettim.

Tazyiki kaldırtım. Kan durdu. Memnun oldum. Hastanın hem de vatan uğrunda yaralanmış birinin hayatı kurtuldu. Yaralı hem de pos bıyıklı, güzel, arslan gibi bir delikanlıydı. Dört gün sonra pansumanı kaldırdım. Yine kan boşandı. Bu sefer müselles iskarpanın zirvesinde bağladım. Yine durdu. Dört gün sonra yine pansumanı kalırdım yine kan boyandı. Bu sefer müselles iskarpanın kaidesinde ve şirvan-ı fahzii munzamin alından bağladım. Yine durdu. İki gün sonra yine pansumanı açtım. Yine kan boşandı. Şaşırdım. Bu olmaz bir işti. Adamcağızın şiryanlarında bir anomali olması lâzımdı. Bu sefer bağlayacak şey de yok. Orada şiryan-ı fahzînin mühim bir şubesi vardır. Şimdi onu veya onun üstünden şiryan-ı fahzîyi bağlasam ayak kangren olacak. Bitirden başka çare yoktu. Zavallının hayatını kurtarmak için sapasağlam ayağını hemen dibinden kesip attım. Diktim. Kan durdu ama koca bir ayağı бүрүтүн yüzünden kesmek bana pek ağır geldi. Zavallının talihine acıdım. Pek kansızdı. **Tevfik Receb'e** rica ettim. Kanını muayene etti ve dedi ki "Bu kadar fazla anemi henüz görmedim." Sınaî serum şırınga ettim ama üç-dört gün sonra zavallı adam farüd-demden öldü. Çünkü daha harp yerinde çok kan kaybettiği şüphesizdir. Sonra da kaybetti.

Bu **Kerim'in** hesabına büyük bir cehalet, hattâ cinayet idi. Zaten bana tecavüzünü zorla hazmediyordum. Bu vaka beni galeyana getirdi.

Ayağı teşrih marazı muallimi **Hamdi Bey'e** verdim. Anlatım. "Bunda bir sır var. Hayretteyim. Şunu teşrih edip şereyanlarını tetkik et." diye rica ettim. Rabt yerinde şiryanlara bakmış. "Rabıtlar kusursuz yapılmış" dedi. Ancak şiryanların seyrine dair çalışıp malûmat vermesi lâzımdı. Bu da zamana muhtaçtı. Bir müddet sonra hapse, oradan hudut haricine gittik. Bu muamma halolunamadı. Hâlâ merak ederim.

Bu vakadan bir-iki gün sonra yanında bir adamla **Kerim** geldi. Odama girdi oturdu. Suratı gergindi. Zaten suratsızdır ama şimdi бүsbүтүн başkalaşmıştı. Dedi ki: "Burası benim kliniğimdir. Âlet dolabının yerini değiştirmek senin hakkın mı? Buradan git. Ben işe başlayacağım." "Evvelce size söyledim. Emri getirdi-

niz mi?" dedim. "Ben emir memir bilmiyorum." dedi. Askerim. Hakikaten memur edildiğim yeri emirsiz nasıl terk ederim. Dedim: "Hastaya yaptığın marifetini gördün mü?" Cevap vermedi. Beni tehdide başladı. Nihayet "Döğërim" dedi. Tepem attı. Ayağa kalktım, kapının yanına gittim. Anahtar kapının iç tarafında üstünde idi. Çevirip kilitledim. Anahtarı cebime koydum. **Pantolonumun cebinde rovelverim vardı. Yokladım yerinde.** Dedim ki: "Sen böyle alışmışsın. Huysuz, kötü, haris bir adamsın. Mektepte arkadaşlarını döğërdin. Bunu Gülhanede de doktor binbaşı iken yaptın. Fakülte de yapıyorsun. Bak, ben onlar gibi değilim. Ölümünden kaç defa geçmiş, hapislere girmiş pervasız biriyim. Bu herkesçe malûm. Beni döğëmezsen, namussuz adamsın. Hadi kalk! Bir adım at, işini bitireyim..." Korktu, yerinden kalkmadı. Öteki adam da pek telâş etti. Önümde durdu. Yalvardı. Dedim: "Haydi, defol! Bir daha ben gidinceye kadar buraya ayak basma!" Hakikaten benim onun yerine yerleşmek aklıma bile gelmemişti. Köskös çıkıp gitti. Bir daha da gelmedi. Gözüm dönmüştü. İnsan hayvan gibidir diye daima söylüyorum ya... Herif bir laf söylese idi elimden kaza çıkacaktı. Hiç kabahatsiz, vazifeme devam yüzünden katil olmama ramak kalmıştı.

Ben artık Bab-ı Ali'ye de uğramıyorum, arkadaşları da gör­düğüm yok. Kendi işimizde, halimizde ve korku içinde âkıbete muntazırız. Akşam yemeğini Tokatlıyan'da yiyorum. Bazı bildik­lere tesadüf ediyorum. Bu esnada İttihatçılar'ın Bab-ı Ali'yi bas­mak üzere hazırlandıklarını haber aldım. Birkaç arkadaşı buldum, söyledim. Tabii telâş ettik. Dediler ki **Nazım Paşa'ya gidip ikaz edelim. Tedbir alsın.** "Siz hemen bu akşam gidiniz" dedim. Ben gitmedim. Benim artık Paşa'da hiç ümidim yoktu. Gittiler, geldiler. **Nazım Paşa demiş: "Pöf...Martavaldır."** Ötekiler "Etme paşa bu ciddidir." **Nazım: "Keşke puştlar yapsalar da bu iş için yeni ta­buru hazırladım; işlerini bitirirsem"** demiş.

Dedim ki: "Buna inanıp rahat olmayın. Ben bir de Kâmil Paşa'ya gideyim." Evine gittim. Eskiden beni her gidişimde bek­letmeden yanına alan, ben gitmesem haber yollayıp çağırın bu adam beni yarım saat bekletti. Benim de, tuhaftır, hiç sevmediğim

şey beklemektir. Bu sebeple hükümet dairelerinde eshab-ı masalî gibi iş görmeye aslâ gitmem, başkasını yollarım. Kızdım, gideceğim; fakat mesele mühim ve hayatımız mevzubahis. Bekledim. Gün görmüş pir-i fânî sofaya çıktı. Ben de sofada asabî volta vuruyordum. "Ne var?" dedi. Dedim: "Mühimdir" "Kimse olmasın anlatayım." "Peki!" dedi. Ayakta anlattım: "**Bab-ı Ali'yi basacaklar. Sizi kesecekler.**" Lakırdı bile söylemedi. Elimi kaldırıp işaretle "**Saçma. Benim işim var. İngiliz sefirine gidiyorum**" dedi. Yürüdü. Hakikaten arabası hazırlanmış, bekliyordu. Canım ağzıma geldi. Kolundan tuttum, durdurdum. Dedim ki: "Etme Paşa! İş ciddidir." "Boş boş!..." dedi. Dedim ki: "Sonra pişman olursunuz. Benim dediğim çıkar. Hani Meşrutiyet'in iptidasında da yine bu evde size düşeceğinizi söyledim. İnanmadınız ve düştünüzdü. Bu seferki şakaya gelmez. Kellemiz mevzuubahs. Etme!" Cevap bile vermedi. Yürüdü; gitti. Ben de ağız dolusu küfürle çıktım. Gidiyorum ve acı acı düşünüyordum. Bu ahmakları nerden başımıza getirdik?.. Kellemizi giderecekler. Çare?... O da yok!.. Böyle düşünce düşünce yaya olarak kestirme yollardan tâ Saraçhane başından köprüye geldim, geçtim. Karaköy'den gidiyorum. Bugünkü gibi hatırımda. **Sultan Reşad'ın Cevahirci başısı bir Rum vardı**, onun dükkanı önünde idim. Karşıdan Maliye memurlarından ve sonra Maarif ve Evkaf Nazırı olmuş olan **Raşid Bey** beni görmüş; seslenerek süratle yanıma geldi. "**Yahu! Uyku mu uyuyorsunuz. İttihatçılar Bab-ı Ali'yi basacak!**" dedi. **Raşit Bey'e** çok itimadım vardır. Çok zeki, malûmatlı; muhakemesi, mantığı yerinde; uzağı görür bir adamdı, O da söyledikten sonra şüphe yok demekti. Zaten Vefa'da bir hanede bir müddettir İttihatçılar'ın kodamanları, Bab-ı Ali'yi basmağa karar veriyorlardı. **Fethi** buna şiddetle mani olmağa çalışıyordu. Bu yayılmış bir havadisti. Hattâ Bab-ı Ali telgraf tellerini keseceklerini bile haber almıştım. Ne diyeyim? Kekeledim. **Nazım** ve **Kâmil Paşa**ların cevaplarını söylemek âlemi ümitsizliğe vermekte. İttihatçılar'ın kulağına giderse o da onlara cesaret olurdu. Nihayet "Ben de işittim ama öyle bir şey yokmuş" dedim "Ya, öyle ise iyi" dedi. Müteselli bir tavır alıp gitti.

Hale bak!... Ne yapalım?.. Çare yok. İnsan bazan böyle bile bile kuyuya düşer. Sonra haber alıyorum ki Kâmil Paşa'ya o esnada başkaları da söylemiştir. Hepsine bana dediği gibi demiş imiş...

BAB-I ALİ BASKINI

Arası üç gün geçti. Bir akşam üzeri İkdâm gazetesinde idim. Oraya şair Yahya Kemal geldi. "Bab-ı Ali'nin önünde bir kalabalık var" dedi. Hemen koştum. Sadaret Kapısının karşısındaki köşeye çıktım. Oraya kadar dolmuş bir sürü kalabalık. İçlerinde İttihatçılar var. Çoğu dönmeler Cemal Paşa'ya İkdâm'dan çıkar çıkmaz rast geldim. O kenarda duruyor. İşin göbeğine girmemiş. O beni, ben onu gördük ve dikkatli baktık. Kalabalık merdivenleri istilâ etti. İçeri dalyorlar. Tıpkı Dar-ül-Fünûn talebesi vakası gibi. Vükelâ içtimâ halinde. Sadaret Odası altında bir müfreze muhafız asker var. "Bu ne oldu?" diye bakıyorum; Nazım'ın beş taburum var sözünü de hatırlıyorum. İntizar ediyorum. Benim bir şey yapacak halim yok. Bir de baktım. Odanın altındaki asker çıktı; fakat hücum edip dağıtacak yerde arkada camiin hizalarında top halinde durdu. Zabıtları de önlerinde durdu. Öyle duruyorlar. Anladım ki, zabıt onları kullanmıyor. Yokuştan yukarı doğru Enver, fesi elinde Talât gelip içeri dalmışlardı.

Gördüm: İş işten geçti. Şimdi kaçıp can kurtalmalı. Hemen arka sokaklardan Beyoğlu'na geçtim. Bizim Altınoğlu Nikolâki'nin evine saklandım. Oradan bir ecnebi gemisine atlayacağım.

Neticeyi merak ediyorum. İki saat sonra oraya bir Rum geldi, vakayı anlattı; "Nazım Paşa isyanı bastırdı" dedi. Memnun oldum ama ya yanlış ise... Diğerleri de beni tatmin ettiler. Ben yine tereddüt içinde idim; fakat bir müddettir onyediyarlarında sarışın pek güzel bir Türk kızı ile münasebette idim. Bir meşhur avukatın kızı idi. Bilmem nasıl eder, ailesini iğfal edip bana gelir, bazen gece dahi kalırdı. O akşam da gelecekti. Bu içimi yiyordu. Yusuf Has Hacıb Kutadgu Bilig'inde diyor ki: "Nice kadınlar, nice şanlı er yiğitleri kara toprak altına sok-

muşlardır." Çok doğru. Böyle nice âdi ve nice tarihî vakalar vardır. Erkekler kadın yüzünden en büyük felaketlere uğramışlardır. Kadın erkeğin en müthiş belâsıdır. Bizi de çekti. "Giderim" dedim. Yani duramadım. Ben bendeki **Volente**'nin salâbetine daima mağrur idim. Gör, işte... Bu sefer bu kadın işinde kendimizi zapt edemedik. İhtiyatla gittim. Eve girdim. Baktım, kız beni bekliyor... Sevindim. Derken kapı çalındı. Henüz yarım saat olmamıştı. Üç-beş kişi. "Hadi polis müdürüne" dediler. İşin hakikati iyice anlaşıldı. Demek İttihatçılar mevkie geçmişler. Bir araba ile Bab-ı Ali'den doğru gidiyoruz. Baktım, Bab-ı Ali'de kimse yok. Sade mermerler yıkılıyor. Ha! Kanlar temizleniyor.

Kan akmış. Meğerse Bab-ı Ali'yi basarken bizim eve de beş on kişiden mürekkep bir müfreze yollamışlar imiş. Polis müdüriyetinde beni bir odaya soktular. Sabaha kadar, birer ikişer arkadaşlar geldi. Ali Kemal de geldi. Bizi oradan Bekir Ağa Bölüğüne tıktılar.

Sonradan öğreniyorum; Talât , Enver ve emsali içeriye dalmışlar, kabine korkmuş, sade Nazım Paşa kahramanlık etmiş, çıkıp önlerine durmuş, "Dağılın;" demiş. Enver'i görmüş "Ya...Enver! Böyle mi yapacaktın? Hani namusun üzerine söz verdindi" Yüzbaşı Mustafa Fevzi bir kurşun sıkmış, diğerleri de sıkmışlar. Nazım Paşa ve yaveri Kıbrıslı Tevfik yıkılıp ölmüşler. Derken Kâmil Paşa'nın yaveri olan Yüzbaşı Nafiz mukabele etmiş, Mustafa Fevzi'yi vurmuş, onu da vurmuşlar. Kabinenin içtima salonuna girmişler. Bu esnada Şeyhülislâm Cemaleddin kaçıp abdesthaneye saklanmış, Kâmil Paşa bunağı odasına kapanmış. Kâmil Paşa'yı bulmuşlar, "İstifanı yaz" demişler. "Canıma dokunmayın!" deyip yazmış. Enver istifanameyi alıp Padişaha gitmiş, yeni kabinenin iradesini almış, Eski kabine erkânının bir kısmını alıp İstanbul muhafızlığına hapsedmişler. Cemal, İstanbul muhafızı tayin edilmiş. Binası şimdiki Türk ocağıdır. Dahiliye Nâzırı Reşid korkusundan asabî bir hale uğramış, bu binada üç gün üç gece bir düziye kusmuş.

Vakadan bir müddet evvel **Nazım Paşa, Rosimbol Hüs-nü'**ye kızmış, onu merkez taburu kumandanlığından kaldırmıştı. Anlaşılıyordu ki bu **Enver'in, Talât'ın** entrikası idi. Ondan tabii korkuyorlardı. Dâr-ül Fünûn talebesi işini o bastırmıştı. Evvelâ onu kaldırttılar. **Hüs-nü** olsaydı bunu da bastırırdı. Yine sonra öğrendim. **Enver** ne yapıp yapıp **Nazım'ı** iğfal etmiş, Bab-ı alideki muhafız bölüğün zabitanı de kaldırtıp yerine kendi komitecilerinden birini tayin ettirmiş imiş. Benim gözümle gördüğüm vaka da zaten bunu izah eder. İşte **Nazım** ne gafil insan idi! ...Hey millet! Nelerle idare olundun!...Fakat gafletin cezasını kendi kanı ile ödedi. Ama biz de hapisteyiz. Ne olacağız?... Meçhul. Bu kadar emeklerimiz de beş dakikada gitti. Benim vaktiyle kendisine söylediğim şeyler oldu. Hatta sonradan işittiğime göre **Nazım** yıkılınca **Talât** ayağı ile kafasına vurmuş, bir kurşun da o sıkmış. Bilmem ne derece doğrudur!...

RIZA NUR HAPİSTE

Ben ümitsizdim. Artık bizi sağ bırakmazlar diyordum Bir-iki gün geçti. Benimle **Ali Kemal'i** alıp toprak altında bir dar bodruma atılar. Dediler ki: "**Canbolat'ın** intikamıdır." Meğerse bu cansız cenaze kabinesi kanun neferini öldüren **Canbolat'ı** hapsetmiş imiş; fakat **Canbolat** bir âdi cânî idi. Kabine İttihatçılar'ı hapsedeceği vakit bunu tevkif için bir kanun neferini yollamış. **Canbolat** da tabancasını çekip zavallıyı öldürmüştü. Bu bir emir kuldur. Doğru, yanlış vazifesini yapıyor. Biz birkaç defa hapse girdik. İçimizden hiç böyle şey yapan olmadı. Bu, bize benzer mi? Sonra **Canbolat'ı** yakalayıp buraya tıkmışlar. O da karısı **Nuriye'nin** tedbiri ile hapishaneden kaçıp Romanya'ya gitti. Ne işe, girdik. Dedim ki: "İşte, gidiyoruz. İlk bizim deme." Ertesi günü **Cemal** hapishaneye gelmiş. Beni çağırttı. Çok nazikâne kabul etti. Gurbet Darağacı adındaki eserimin mukaddimesinde daha tafsil ile yazdığım gibi "Kaleminden zehir ve kan damlıyor...Seni hudud haricine çıkaracağız. Vücudun bu devletin asayişine muzırdır. İlâ..." dedi. Ben kabul etmeyince, beni sokakta öldürülmekle

tehdit etti. Demek çare yoktu. Gidilecek. "**Ali Kemal**'e söyle; onu Brezilya'ya konsolos tayin ettik." dedi. "Bu iş beni karıştırmayın!" dedim. Israr etti. Gidip **Ali Kemal**'e söyledim. **Ali Kemal** Washington sefirliğini istedi. Gelip **Cemal**'e söyledim. "Olmaz" dedi. **Ali Kemal**'e gittim. anlattım. Bu sefer Avrupa'da bir konsolosluk istedi. **Cemal** bana: "O, Avrupa'da olamaz. Uzağa" dedi. Ben de Kıbrıslı **Şevket** için **Cemal**'e rica ettim. Bunu hapsedmişler. Anası bayılmış. Dedim. "Olmaz" dedi. "Canım, kadın dün bir oğlunu kaybetti. Bari bunu hapisten çıkarın!" deyip rica ettim. "Peki-yi! Senin için onu da çıkaracağım" dedi. Bu hudud harici gitme, yani hapisaneden çıkma bana gökten inmiş kudret helvası gibi geldi. Hiç ummuyordum. Bu sefer canımıza czan okuyacaklarına kâni idim.

Çıktık. **Cemal** kapalı araba ile gitmemi, yoksa sokakta öldürüleceğimi söyledi Ve: "Bizim cemiyetin sana büyük hıncı var" dedi. Öyle yaptık. Hemen evden elbise, çamaşır alıp vapura girdim. Eşyayı **Necmeddin Molla** ile kardeşi **Esat Molla** evlerine nakledip muhafaze edeceklerini söylediler.

Artık vatandan kovuluyorduk. Bu kadar yaşadığımız, hatıralar ile dolu hayatımızın geçtiği yerden gidiyorduk. Gittik. Köstence'ye çıktık.

Vatan haricine çıktık. Şimdi halâşkâr işinde gece Mason Locası'nda " "Hareketi mutlaka yapalım. Sonra bizi mahvederler." diye ter-ter tepindiğim arkadaşları görsem de "Nasıl!" desem. "Hareket yaparsanız sizi ben tepelerim diyen sadetil Nazım Paşa da toprağın üstünde olsa da, ona da: "Anladın mı" desem. Mı sır'a kaçan Kâmil Paşa bunağı da Köstence'de olsa da "Eşek!" desem... gönlüme biraz rahatlık gelecek. O akşam Loca'da bulunan arkadaşların da bir kısmı, sonra Mahmut Şevket vakasında asıldılar.

RIZA NUR KÖSTENCE'DE

Köstence'deyim. Enver, Bulgarları tard için Gelibolu'ya denizden asker sevketti. Bu adamın askerliği fena imiş. Yanlış bir hareket imiş. Boşuna birçok asker kırdırmış. Başka bir netice ol-

mamış. Zaten bunlar Bab-ı âli isyanını, Edirne'yi geri almak dâvası ile yapmışlardı. Bu suretle meşrû göstereceklerdi. Muhalifler vermiş, bunlar olsa vermezlermiş. Teşebbüs ettiler. Millete yincan döktürdüler. Kendi kanları değil ya...

Balkan Harbi'nde son devrede Bulgar ordusu Tekirdağ'ında ve daha yukarlarda bulunuyordu. Tarafımızdan Gelibolu Şibih Ceziresini müdafaa için bir ordu gönderilmişti. Bunun erkân-ı harbi **Ali Fethi ve Mustafa Kemal**'di. **Enver**'in tertibi üzere aynı zamanda bunlar da Bulgarlara hücum edecekler, Bulgar fırkalarını mahvedeceklerdi. Tertip yapıldı. Fakat **Enver**'in hücumunu beklemekten **Mustafa Kemal**, Bulgarlar'a hücum etti ve perişan oldu. (...) Artık Bulgarlar'ın Gelibolu Şibih Ceziresine girmesinden korkulup **Enver**'in kuvveti de oraya gönderildi. Bunun tahkiki için Miralay **Sadık Sabri** gönderilmiştir. Bu adam, oraya çıkar çıkmaz iskelede Kolağası **Ali İhsan**'ı (Paşa) görmüş. O, bu felâketin **Mustafa Kemal**'in olduğunu söylemiştir. Sebebi, **Enver**'in şeref kazanmaması, bu şerefi kendisinin almasıdır. **Sadık Sabri** gidip işi mezkûr fırkaların zabitlerinden tahkik etmiş, hepsi de işte söylemişlerdir. **Sadık Sabri** bunu **Mustafa Kemal**'e sormuş, cevap verememiş. Bunları bizzat **Sadık Sabri**'den öğrendim. Gazzeli **Cemal**, bu mesele hakkında bir resale neşretmiş, **Fethi** ona cevap vermiştir.

Balkan Devletleri bizden aldıkları ganimeti pay edemediler, birbirine vurdular. Yunanlılar, Bulgarlar'ı önlerine katıp şimalle doğru atılgar. Bu da gösteriyor ki, Bulgarlar, bizimle yaptıkları Lüleburgaz, Çatalca muharebeleri ve Edirne muhasarası ile iyice hırpalanmış, zaafa düşmüşlerdir. Demek Balkan Harbi'nin en ağır yükünü Bulgarlar taşımış imiş. Yoksa Bulgar ordusu, Yunan ordusuna çok üstün idi. Ne ise, bu bizim işimize yaradı. Hiç bir mukavemet görmeden bizimkiler Edirne'ye girdiler; Trakya'yı kurtardılar. Dâvaları oldu. Talihli adamlarmış. İttihatçılar'ın hükûmete gelmeleri isabet oldu, yoksa canlı cenaze hükûmet dursaydı, cesaret edip de bu fırsattan istifade edemezdi, Allah'a şükür, defoldular.

Köstence'de konsolos **Kadri Bey** idi. Ahbabımdı. İyi, lâtifeci bir adamdı. Beni hiç bir gün bırakmadı; evinde yemek yedirdi.

Utanır, kaçırdım. Arar, bulur; zorla götürürdü. Bir müddet sonra ölmüş. Sıhhiye Vekili iken haremi ve oğlu beni buldular. Sefaletlerinden şikâyet ettiler. Yunanistan'da emlakları de varmış. İşlerini teshil ettim. Hanıma da elli lira verdim. Oğluna da yer buldum; fakat çocuk biraz haylazmış. Benden bir düziye memuriyet ve para istedi. Halini öğrenince artık aldırmadım.

Köstence Türkleri de çok misafirperver. Bana ziyafetler verdiler. Buranın hindileri meşhur. Pek semiz ve lezzetli. Bize hindi dolmaları yedirdiler. Mecidiye şehrini gezdim. Ahalisi kâmilen Türk ve Tattardır. Bu Tattarlar Kırım, Rus istilâsı altına geçtiği zaman gelip çoğalmışlar...

Köstence iyi bir yer. İyi bir limanı, sahilde güzel bir gazinosu, yanında güzel bir plâjı var. Bir asır evveline kadar bütün Türk olan buralar ahalisi şimdi Romen. Köstence'de canım sıkılıyordu; İstanbul'a dönmek istiyordum. Mümkün değildi. Bükreşe gittim. Bükreş küçük evleri ile güzel bir şehir. Romanyalılar zevke pek düşkün, kadınlarında iffet mefhumu az. Zabitler ekseriyetle gelin gibi süslü, yüzlerine pudra ve allık bile süren çok. Yemekleri bizim yemeklere benziyor; fakat tereyağı yerine ekseriyetle zeytinyağı kullanıyorlar. Hattâ eti bile zeytinyağlı yapıyorlar. Kahveleri bizim kahve. Çok âdetleri bizim. Dillerinde pek çok Türkçe kelime var. Birçok Türk darb-ı meselleri söylüyorlar. Türklere mert, namuslu nazarı ise bakıyorlar. Ecdadımız bunlar üzerinde çok güzel tesir bırakmıştır. Kralın sarayını gezdim. Maksadım, bahçeye ve kapıların iki yanına konmuş olan bizim topları görmektir. Bu toplar Plezne muharebesinde Romanyalıların eline geçmiş toplardır. Vaktiyle Millet Meclisi'nin ilk açıldığı zamanda Bükreşte bunları görmüş, **Yeni Gazete**'de bir makale neşretmişim. O makalede, "Zavallı toplarımız esir. Bakarken, bana: "Bizi kurtarıyor musunuz diyor gibi geliyor. Böyle bir ümide düşmek mümkün mü?" demişim. Dünyada muhal denilen şeyler dahi bazan mümkün olur. Nitekim sonra Harb-i Umumî esnasında birgün Mısır'da Tepms gazetesini okuyordum. Ne göreyim!... Bizim ordu Bükreşe girmiş. Ve bu topları alıp İstanbul'a yollamış. O vakit **Yeni Gazete**'de neşrettiğim o makaleyi hatırladım. Sevindim.

O makale ile diğer bir makaleyi unutmam. Ötekisi de Paris'te

"Pere la Charse" mezarlığını gezerken aksi tarafa bakarken, başımın birden sanki gaipten bir el ile çevrildiğini ve gözüme bir mezarın üstünde "Alfred de Musse" yazısının görünmesi idi. Musse, benim en sevdiğim şairdir. Bu manevî cezbeye hâlâ şaşarım. Çünkü mezarının orada olduğunu da bilmiyordum. Hemen mezara gidip görmüş idim. Başında sarı yapraklı bir salkım söğüt, ayak ucunda hercaî menekşeler vardı. Musse, bir şiirinde, bu söğüdü çok sevdiğini, ölünce başucuna dikilmesini, ayakucuna da hercaî dikilmesini yazmıştır. Onu hatırladım. Mezarı iyice muayene ederken bu mısraların da yazılmış olduğunu gördüm. Fransızlara bravo, dedim. Bir millet büyüklerinin böyle kadrini bilir. Bu sayede o millette birçok büyükler yetişir.

CENEVRE'DE

Bükreş'ten Cenevre'ye gittik. Bir pansiyona yerleştik. Beni bir masaya verdiler. Dört kişilik. Önümde ihtiyar bir adam var. Ben geç gelirim, âdet üzere, onları selâmlıyorum, onlardan geç gelen bizi selâmlıyor. Sofradan kalkarken de böyle. Bu, Frenkle-
rin âdetidir. İhtiyar da beni selâmlıyordu. Bir müddet sonra ihtiyar benden selâm kesti. Ben selâm veririmse almadı. Ben de kestim; fakat kızdım. Sebep aradım. Bir şey yok. Hayret...Beş on gün sonra sebep anlaşıldı. Marûf Türk dostlarından ve Cenevre Dar-ül Fünûn'u muallimlerinden Mono ile Pittard'ın Türkler hakkında konferans verecekleri ilân edildi. O vakit bütün Avrupa Türkler aleyhine, (Ermenileri katliâm ettiler) diye, harekete gelmişti, kaynıyordu. Türklere her yerde hakeretle muamele ediyorlardı. İnsan Türk olduğunu söylemekten korkuyordu. Bunun da iki âmili vardı. Biri Avrupa devletlerinin Türkiye'yi parçalamak niyetiyle efkârı hazırlamaları, diğeri Ermeniler'in muntazam teşkilât ile geniş mikyasta propaganda yapmaları idi. Bu propagandalara göre sanki Ermeni kuzu, Türk kudurmuş bir kurt idi. Gece oraya gittik. bu iki adam, bizim tabirle, hasbeten lillâh konferans verdiler. Türk'ü ve Müslümanlığı müdafaa ettiler. O vakit bu, cesaretti, hem de âlicenaplık. Halbuki bizde propaganda nedir bilinmiyor, bu bapta en ufak teşkilât bile yoktu ve hâlâ

yoktur, uyuyoruz. Bu iş çok mühimdir. Böyle adamları bulup, para verip konferanslar, neşriyat yaptırmak hükümetin en büyük vazifelerinden biridir. İşte bu iki saatlik konferansta da propagandanın tesirini gördüm. Mono gayet güzel bir yol tuttu. "Ayol, Müslümanlık fena bir din değildir. Hep öyle zannediyorsunuz. Yanlış fikir. Bu din Protestantizme Reforme'nin aynıdır!" dedi ve mukayeseyi gösterdi. Hakkı var. Meselâ ikisinde de mâbette resim yoktur. Resme tapılır mı? Konferans hıncahınç dolu idi.

Ertesi gün yemeğe indim. Bizim ihtiyar oturuyor. Ben selâm vermedim, oturdum. Baktım, adam gülümser ve teveccühlü bir yüzle bana: "Nasılsınız?" dedi. Sert bir tavırla: "Mersi' deyip kes-tim. Adam devam etti: "Dün akşam konferansta idim. Ben Müslümanlığı, Türk'ü çok fena zannederdim. Meğerse pek yanlışmışım, yanlışmış. O islâh olmuş protestanlığın aynı imiş. Afedersiniz". Muamma anlaşıldı! Demek evvelâ herif bizi Hristiyan zannederek insanca muamele ediyormuş. Derken müslüman, Türk olduğumu öğrenmiş, selâmı, sabahı kesmiş. Şimdi anlamış; sözleri af dilemek kabilinden. Avrupa'da Türk ve Müslümanlık aleyhine müthiş bir düşmanlık vardır. Bunun sebepleri Haçlı muharebeleri, Hristiyanlık taassubu, Türkler'in Avrupa fütuhâtı, Hunlar'ın Avrupa'yı istilâsıdır. Papazlar klise ve mekteplerde asırlardan beri çocuklara bunu telkin etmişlerdir, hâlâ da ediyorlar. Paris'te Pateo'nun duvarında Atilla'nın Paris üzerine yürüdüğünü gösterir ve Atilla'yı perişan bir kıyafette, yalın ayak, atı dizginsiz olarak bir vahşî halinde tasvir eder bir resim yapmışladır. Yine bu sayede Genevieve adında bir kadını Paris'i Atilla'dan kurtardı diye Saint yapmışlardır. Paris'in Patronu olmuştur. Kadının bir şey kurtardığı yoktur. Atilla Paris'e girecek iken, sadece dönmüş Orlean'a gitmiştir. Avrupalılar bizim memleketleri alınca kabahat değildir; bizim vaktiyle Avrupa'yı zaptımızı alçaklık, barbarlık ile tasvir ederler.

İşte asırlardan beri gelen Türk ve Müslümanlık düşmanlığı her Avrupalı'nın zihnini meşbû bir hale koymuş, bu da onlara bize

karşı hakaretle karışık bir nefrete inkılâp etmiştir. Hele bu hal Fransızlar'da pek ziyadedir. Bu gün Fransa'da âlimlerden, münevverlerden hakikati anlamış çok insan vardır. **Bu inkılâbı bilhassa Piyer Loti ve Klod Farer yapmışlardır. Türkler bu iki adama minnettar ve medyundur. Bunların heykellerini dikmeliyiz. Bir de Harb-i Umûmide Çanakkale'de harp eden Fransız zabıt ve neferleri Fransız halkının bu husustaki epeyce fikirlerini değiştirmişlerdir.** Bunlar Türkler'in Almanlar gibi olmayıp centilmen, merhametli, merdane harp eder, hastahane ve yaralıları şefkatle muamele eder insanlar olduğunu söylemektedirler.

Buna rağmen halk kitlesi eski irsî zihniyete sahiptir. **Bakınız Türk'ü nasıl hakir görüyorlar, çingeneden aşağı sayıyorlar,** iki misal söyleyeyim: Paris'te bir Türk komşusu bir aile ile ah-bap olur. Bir gün bu ailenin çocuğu dadısı ile yapının önünde imiş. Türk evinden çıkmış, çocuk onu görünce "Türk" diye bağırmış. Dadısı çocuğa "Sus! Türk deme, gentil değildir" demiş. Bir yaz Fransa'nın cenubunda Alp Dağları eteğinde ve bahri muhit kenarında Biarritz'de (**Saint-Jan-De lûz**) denilen deniz banyosu şehrine gittik. Bir apartman arıyordum. Bir komisyoncu dükkânı bulduk. Sahibi kadın. Ben kapıda durdum. Karım içeri girdi. Sordu. Kadın "Siz ne millettensiniz?" dedi. Karım: "Ne yapacaksınız?" dedi. Kadın: "İspanyol, Cenubî Amerikalı, Alman, İtalyan, Rus, Leh, Romanyalı, Sırp, ilâ..." saydı. O saydıkça bizimki "Hayır!" dedi. Kadın artık millet bulamadı. "Sen söyle!" dedi. Karım "Türk!" dedi. Kadın ne cevap verse beğenirsiniz?! İşte cevabı: "En sonunda aklıma geldi ama darılırsınız diye söylemedim". İşte hakkımızdaki fikir nedir bunlardan güzelce anlaşılır. Bunlara Türk ve Müslüman hakkında malûmat sorsan bir şeyden haberleri yoktur. Yalnız nefret ve hakaret, papazların yaptıkları bir-iki tezyirden ibarettir. **Meselâ Papazlar müslümanların fakirlere sadaka vermediklerini yaymışlardır.** Lyon'da Mesien denilen yerdeki hastahane on yedi yaşlarında bir Fransız kızı vardı, bana bizde sadaka verilmemesinin sebebini sordu. Hatırladım, vaktiyle Roma'da Papa da **Sultan Cem'e** fakire sadaka vermek yasak değil mi?" diye sormuştu. Kıza nereden öğrendiğini sordum.

Mektepte hocalarının söylediğini söyledi. Ve bana mekteplerde okunan bir de kitap verdi. Hayret!.. Bu kitapta neler yok!... Meselâ Ayasofya Camii hakkında öyle yalanlar var ki... Onu biz Türkler bir defa yıkmışız bir defa yıkmışız. Halbuki bunlar Ayasofya'nın başına gelmedi değil, geldi; fakat yapanlar Haçlı Avrupalılardır. Yani bu kitabı yazanların kendileri. Hattâ bir defasında da içinde içtiler ve kadınlarla fuhuş yaptılar. Bunları papaz efendi bize maletmiştir. Ve bu kitabı elân Fransız mekteplerinde okuturlarmış...Nitekim Yunanistan'da da mekteplerde aleyhimize türlü tezvirler dolu kitaplar okutulur.

Bizim pansiyondaki ihtiyar papaz imiş. Artık bana riayet gösteriyor ama ben heriften bir defa soğudum. O vakit Avrupalıların bize ne gözle baktıklarını ilk öğreniyordum; pek ağır gelmişti. Bir de pansiyonlarda yabancılarla karşı karşıya ve türlü düşünce ve etiket altında yemek yemek, hele uzun uzadıya somurtarak yemek beklemek bana en ağır gelen şeylerdendir. Her ne vakit bir pansiyona girdimse yapamadım. Bu sebeplerle bir eşyalı oda buldum, pansiyondan çıktım. Yemeği lokantada yedim.

Profesörlerden fotoğraflarını aldım. Bir makale ile Şehbal'e gönderdim. Derc etti. Birer nüsha profesörlere verdim. Bu Türk namına bir şükran ve teşvik idi.

Düşündüm, vaktim boş geçmiş dedim. Cenevre'nin en meşhur hastahanesi olan Hosbital Cantonal'ıl cerrahî kısmına devama başladım. Bir taraftan da Fransızcamı ilerletmek için para ile bir kadın tuttum. Bir taraftan da Apiniste elbisesi aldım. Bu şehir güzeldir. Göl, ırmaklar, ağaçlar, bahçeler arasında hoş bir yerdir. Kışın şehrin önüne türlü renkte ördekler, kuşlar dolar. Burada av yasak olduğundan hayvanlar bunu bilir toplanırlar. İnsandan pek kaçmazlar. Sanki bir kuş sergisidir. Herkes bunlara ekmek atar. Eğlenceli bir şey olur. Yazın bir yanda kar gibi ak, diğer yanda kırmızı gagalı kuzguni siyah kuğular dolaşır; kâh kabarıp oynayırlar. Kuğu çok ahmak bir hayvandır. Kaz cinsindendir. Ama ondan ahmaktır. Ekmek atarsınız, onu bile birden görüp anlayamaz; yanındaki ekmeği başka hayvanlar kapar. Şehrin yanında büyük ve kü-

çtik Salasie Dağları vardır. Güzel yerlerdir. Dağa elbise ve fotinini giyip, elime ucu demirli bastonu olup bu dağlarda günlerce dolaşmışım. Hastahaneye aylarca devam ettim. Oranın operatörü **Girare** adında biri idi. Bilmediğim, yeni bir şey görüp bir istifade edemedim. Gülhane'nin ve Alman profesörlerin kıymetini bir kat daha anladım. Fransızca'dan da pek istifade edemedim. Bir defa buranın şivesi Paris şivesi gibi değil, ayrı kelimeler de var. Meselâ Paris'te dükkana Bontique, burada Arcade, Paris'te seksene Quatre vigl, burada Ocante diyorlar. Fransızca öyle bir dil ki Fransa'da bile birçok Patoist var. Paris'ten çıkınız mı bir düziye şive değişiyor. Meselâ Marsilya'da büsbütün kaba. Parisliler Marsilyalıların dili ile alay ederler. Bu, tıpkı bizim Kastomonu dili ile yaptığımız gibidir. Fransızca'yı mutlaka Paris'te öğrenmelidir. Halkında argodan hariç türlü kelime ve tabirler vardır ki Paris'e mahsustur. Telâffuz da böyle. Bunlar kitap ile öğrenilemez. Bizim İstanbul'da öğrendiğimiz Fransızcaya âdeta Fransız kelimeleri ile söylenen bir Türkçe denebilir. Yalnız aksanımız iyicedir. Hatîa bir çok taşralı Fransızlar'dan daha iyi Paris telâffuzunu yakalıyoruz. Türk'ün bu kabiliyeti var. Dili kolay dönüyor.

PARİS GÜNLERİ

İttihatçılar beni talebe yapmışlar. Maarif Nezaretinden bir talebe maaşı bağlamışlar. Bununla yaşıyordum. Tıbbiye'de profesördük, yine talebeliğe inmiştik. Zararı yok. Bir lokma ekmek veriyorlar ya. Fakat sıkılmaya başladım. İçime gariplik geldi. -Vatan hasreti arttıkça arttı. Bu hal nihayet melânkoli derecelerine vardı. Cenevre'ye sığamıyordum. Uyku da gitmişti. Görüyordum ki daüssıla denilen hastalık gelmişti. Derken haber aldım. **Doktor Nazım bu maaşı kestirmek için uğraşıp duruyormuş. Çok garazkâr ve intikamcı bir adammış; ne ise İstanbul muhafızı **Cemal Paşa** ile Maarif Nazırı **Şükrü Bey**, **Nâzım**'a mukavemet ediyorlarmış. **Nâzım** kendi menfaatlerini de bilmeyen bir adam. Çünkü maaş kesilince bu adam kızar, yine işe başlar, tecrübe ile sabit ki, elinden de geliyor, iyisi mi ağzına bir lokma ekmek tula-**

mış, sesini çıkarmıyor diye de düşünemiyordu. Hem benim her şeyimi elimden almışsınız; yerimden yurdundan da kovmuşsunuz. Şimdi bir lokma ekmeği kesmek nasıl olur, nasıl vicdan? Bir dost bir düziye bunları bana yazdı; Cemal ile Şükrü'ye yazmamı ve beni sevdiklerini söyledi. Yazdım. Bunlardan da cevap aldım. Beni hudut haricine çıkaracakları zaman Cemal'e; "Ben gidiyorum, Pekiyi!. Siz de artık iyi olun. Milleti iyi idare edin, hiç bir sesim çıkmaz, hatta öyle yaparsanız sizi takdir ederim. Bu son sözüm. Artık cemiyetinizde kötülük olmasın" demiştim. O da "Göreceksin. Ne iyi olacak" demişti. Ben Gurbet Dağarcığı adındaki eserimin mukaddimesinde neşrettim. Mektuplarımda yine bu tarzda şeyler yazıyordum. Nitekim Cemal hatıratında Ali Kemal'in bir mektubu ile benim bir mektubumun bir kısmını neşretmiştir ki orada da bu sözler görülüyor.

Cenevre'ye ilk geldiğim vakit Kemal Midhat'ı orada buldum. Arası biraz geçti, Dahiliye Nazırı Raşit de ailesiyle geldi. Derken Halâşkârlardan polis müdürü Yusuf Rasih düştü. Bu adam beş parasız da idi. Benden bir daha iade etmemek üzere para da aldı. Aç idi. Ne yapayım verdim Hem de bu adam Kâmil Paşa kabinesi zamanında polis müdürü olmuş, İttihatçılar'ın tevkifi işini ağzına burnuna bulaştırmış idi. Hem de artık gururlanmış, bizi tanımıyordu. Bir gün Garden des Angelies'de göle karşı oturmuştum. Bir bir bunlar da geldiler. Aynı kanepeye oturdular. Derken İbrahim Temo da, Cenevre'de imiş, tanımadığım biri ile düştü. Bab-ı Ali baskınından konuşuluyordu, dert yanılıyordu. Hepimiz de evlerinden koğulmuş, sokakta kalmışlar nevinden idik. Rüştü Bey kabahati Kâmil ve Nâzım paşalara buldu. Kızdım ve dedim ki: "Evet doğru, onlardan hayır yoktu. Siz onlardan ümidinizi kesince tedbir alabilir ve ihtilâli bastırırdınız. Asıl kabahat sizin." "Ben ne yapabiliyordim. Askerim mi vardı?" dedi. Dedim ki: "Evet! Jandarma ve polis elinizde idi. Bu işe bol bol yeterdi". Dedi ki: "Polis hep İttihatçı idi. Ben ne yapabiliyordim?". Dedim: "Değiştireydin. Bu iş için bol bol zamanın oldu. Halbuki aksine polisten bizim adamlarımızı attın. Bu ne ahmaklık idi?!... "Sana adamımız olan bir polisi attın da yerine koymanız için, hatta terfi ettirmeniz

için on defa söyledim. Kulak bile vermediniz, buna ne dersiniz?" Cevap yok. Bunun sebebi basit idi: **Rıza Nur**'un adamı olmasın. Bu adamların işi arkadaşça söylemekti. Tuhaftır mevkie gelenlerde bu zihniyet oluyor. Evvelâ arkadaşlar, yani rakipler bitsin. Bitmezse mevkii ellerinden alıverirler diye korkuyor. Ama bu **Nasreddin Hoca** gibi insanın bastığı dalı kesmektir. Bu işler şahısla değil, sosyete ile kâimdir. Tepelemek değil, daha arkadaş bulmak lâzımdır. Bunu bilmelidirler. Hükûmet kuvveti kâfi zannettiler. Ondan da istifadeyi bilemediler. Pek kabiliyetsiz adamlarmış. (...) Dedim ki: "İşin gücün Sadrazam olmak için entrika yapmak. Saraydan çıkmıyordun ki... Mevkiinizi emin sanıyordunuz. Desteksiz dururuz zannettiniz. Zayıf bir zekâ gösterdiniz. Bir gün geldi, bizim üç yılda nice emekle alıp size verdiğimiz mevkii üç dakikada üç kişiye verip işin içinden çıktınız. Madem ki polis hep İttihatçı idi neden değiştiremiyordunuz. Bab-ı Ali'ye yirmi kişi sivil muhafızı koyamaz mıydınız? Bu kadar âciz iseniz Dahiliye Nazırlığında ne işiniz var? Yahut koyamazsanız bana söyleseydiniz Sinop'tan yirmi kişi getirirdim. Bu iş olmaz, burada böyle dert dökmezdik".

Hakikaten Bab-ı Ali'de medhalde yirmi veya on silâhlı adam olsaydı darbe muvaffak olamazdı. Asıl işi yapan İttihatçı beş-on kişi olup diğerleri kuru kalabalık; dekor, figüran idi. **Enver**, **Talât**, **ilâ**... Yani bu birkaç kişi içeri dalınca üzerlerine bir yayılım ateş edilseydi bunlar yere serilir, kalabalık derhal dağılırdı. Nitekim Dar-ül Fünûn meselesinde gözümle gördümdü. Mukavemeti görünce silâha bile hacet kalmadan dağılmışlardı. Me-sele de kapanırdı. Hem de İttihatçılar reissiz kalıp tam giderlerdi. **Reşit** kıpkırmızı oldu. Cevap yok, kalktı gitti.

Artık Cenevre'de pek sıkılıyordum. Kendimi kimsesiz, kalmış bir adam zannediyordum. Gurbet çok güç şey. Derin bir keder. Bazı günler kederi unutmak için konuşmak ihtiyacını duyuyorum. Adam arıyorum, yok. Bu da pek güç şey. Melânkoli her gün artıyor; bende gaye, program, meşguliyet yok. Vakit geçmiyor; gün sanki yıldır. Mazimi düşünüyorum, hep bir hiç olmuş; istikbale bakıyorum, karanlık bir meçhuliyet.

BEŞİNCİ BÖLÜM

AİLE HAYATI

RIZA NUR EVLENİYOR!

Bu esnada Nice'ten **Mahir Said**'ten bir mektup aldım. "Ben de kaçmanın yolunu bulup buraya geldim" diyor. Sevindim, "Onda havadis vardır" dedim. Hemen bir mektupla malûmat istedim. "Yazamam. Malumat çok. İstiyorsan buraya gel!" dedi. Hesap ettim, para efendi müsaade etmiyor. "Gelemem, yaz!" dedim. İsrar etti. Gitmedim. Bir gün yine bir mektup: "İllâ gel! Burada seni sevenler var. Görmek istiyorlar. İşte **Şükrü Paşa** da davet ediyor" diyor. Hakikaten mektubun kenarında Serasker **Rıza Paşa**'nın oğlu **Şükrü Paşa** da "Biz seni sevenlerdeniz. Buraya mutlaka gel. Sana pansiyonda oda bile tuttum. Para boşuna gitmesin!" diyor. Hesap ettim. Bizim burada odanın maaşı işleyecek ama Nice'de oda parası yok. Demek yalnız yol masrafı var. Bu da chemmiyetsiz. Bütçeye rahne açmıyor. Gitmeye karar verdim. Bir ufak bavul alıp gittim. Hakikaten **Şükrü** bana Place Manenat'da Getee'ye karşı güzel bir pansiyonda oda tutmuş. Görüştük, odaya yerleştik. Ben malûmata aç idim. **Mahir Said**'e hemen sordum. Baktım bir şey yok. Âdeta kızdım. Ne ise on beş gün kadar kaldım. Orada canım sıkıldı. Bir yerde duramıyordum. Cenevre'ye dönmeye karar verip bavulu elime aldım. **Şükrü ve Mahir**'i veda için gördüm. Dediler "Vallahi olmaz. Yahu, oda bir ay için tutulmuş, parası verilmiştir. Boşa mı gitsin. Günah". İsrarlarına dayanamadım, kaldım. Ertesi günü **Mahir** geldi, dedi ki: "**Doktor seni evlendirelim**", "Deli mi oldun?" dedim. "Sahih" dedi. "**Canım ben evlenmemeye karar vermiş bir adamım. Hem beş param yok.**"

Evlenme para ister. Maişeti yoluna koymuş adam evlenebilir. Biz ise vatandan kovulmuş, havada insanlarız. Ne diyorsun?!" dedim. "Yok, ben seni evlendireceğim" dedi. "Kiminle?" dedim. "Şükrü Paşa'nın kızı ile" dedi. "Onun kızı var mı?" dedim. "Evvvelki gün June'de karşında oturan" dedi. O ana kadar Şükrü'nün kızı olduğunu da bilmiyordum. Bizi Nis'e çağırmanın ve avdetime mani olmanın sebebi anlaşıldı. Kızın yanında iri bir kadın da vardı; hatırladım. Onu sordum. "Şükrü Paşa'nın haremî" dedi. Diğer ihtiyar hanımı sordum. Saraskerin hanımı imiş. Ben Şükrü Paşa'nın haremîni kızının anası zannettim. Evlendikten sonra öğrendim ki Viyana'lı bir fahişe kadınmış; Şükrü'nün metresi imiş; nihayet nikâh etmiş. Bizim alacağımız kızın anası ise onu doğurmuş, lohusalıkta ölmüş imiş. Birden bana bu iş hoş geldi. Derhal yalnızlıktan kurtulacağımı, gariplik derdinin biteceği aklıma geldi. Eğer ben o esnada nostaljini olmasaydın asla evlenmezdim. Bu vaziyet beni derhal evlenmeye sevketti. Otuz dört yaşında idim Bu kadar yıllık evlenmemek kati kararı bir anda eriyip gitti. Kız da çirkin değil hele gözleri müstesna güzel. Dedim ki kalabalık bir aile. Bunların içinde gurbeti unuturum. Şimdi ben Mahir'in ağzını aradım. Dedim ki: "Sen evlendiriyorsun ama kız senin değil, bakılım Şükrü Paşa verir mi? Onlar zengin aile, biz ise bak ne vaziyete düştük?" Ben eskiden evlensem bile fikrimce zengin kız istemezdim. "Derdi çekilmez, kafa tutar" derdim. Şimdi o da aklıma gelmiyordu. Mahir: "Senin nene lâzım" dedi. Daha deştim. İtiraf etti. "Onlar söylemese ben nasıl sana teklif ederdim. Yalnız onlar bunu senin bilmeni istemiyorlar ve kıza senin sahip çıkmanı insiyatifi senin almanı istiyorlar." dedi. Elbet, tabî idi. Kız tarafı redde karşı müşkil vaziyete düşebilir ve ağır olur. Hakları var "Pekiyl!" dedik. Mahir gitti, geldi. Pansiyonun önünde Şükrü Paşa'ya rastladık, Allah'ın emri ile kızını istedim. "Pekiyl!" dedi. Bir müddet sonra ayrıldık. Pansiyona geldim. Şimdi beni derin bir düşünce aldı. Hissî ve âni hâl geçmiş, yerine akıl ve mantık gelmişti. Şöyle düşündüm:

Rıza! Sen çapkın adamsın. Evlenince kat'iyyen bundan vazgeçmelisin. Bununla aile olmaz. Pek fazla hür yaşadım.

Hürriyeti sever ve ona alışırsın. Evlenme bir esarettir. Hürriyetinden, rahatından bir kısmını feda edeceksin. Parmağa takılan nikâh halkası boyuna geçirilen altın lâledir. Buna razı mısın? Ya o, ya o... Alta koydum, üste koydum, çapkınlığa ebediyyen veda ettim. Hürriyetimi de feda ettim. Ancak vaziyetim fena, aile nasıl geçindiririm. Bu ağır geldi. Sade bununla geri dönmeğe karar vermem lâzımdı. Halbuki bir evlenmede daha düşünceğin nice şeyler vardı: Kız hakkında tahkikat, aile hakkında tahkikat, kızda verem, sinir, irsî venağî bir hastalık olmaması gibi birçok şeyler. Bunlar, meselâ bir delilik bir aileyi bedbaht ve perişan eden birşeydir. Bunları hekimlikte okudum, ne kadar iyi bilirdim. Hayatımda çok kimselere de bu nasihatları verirdim. Şimdi hiç bilemedim. Şükrü Paşa'yı buldum. Dedim ki: "Kızınız kaç yaşında?" "On sekiz" dedi. Dedim: "Yaş farkımız çok." "Hayır! Çok değil, erkek yaşlı olmalıdır." dedi. Bense bari evlenince hiç olmazsa tahsilli bir eş isterdim. Düşündüm, kendi kendime: "Bu mahzur değil. Ben okuturum. Daha iyi istediğim gibi bir tahsil ve terbiye veririm" dedim. Sonra dedim ki: "Bir nokta var ki çok mühim. Benim vaziyetim malûm. Sizin kızınız iyi görmüştür. Ben onu nasıl geçindirebilirim. Bu sebeple bu iş olmayacaktır Paşam. Mazeret makul ve büyüktür." Derhal dedi: "Biz onu bilmiyor muyuz... Bu meydanda bir şey. Bize para değil senin gibi namuslu, dirayetli, âtisi parlak bir damat gerek. Para bizde çok. Onlar senden, para da bizden, tamam". "Ama, dedim, karımı ben geçindirmeliyim." İlerde elbet" dedi.

Bir insan tamam olmak için mutlaka evlenmelidir. Bunu düşündüm, daüssıla da tepemize bindi. İş oldu, bitti.

Şeyhülislâmın oğlu Muhtar beni buldu. Dedi ki: "Ah-maklık etme! Otuz bin altın iste! Vermezlerse evlenme. Sonra felâkete düşersin. Sen bunları bilmiyorsun." dedim ki: "Muhtar, çocuksun. Para ile evlenilir mi isteyeyim." Çok uğraştı. Dinlemedi. Meğerse Muhtar'ın hakkı varmış bana dostmuş.

Derhal seraskerin evinde o esnada orada bulunan Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi, Bahriye Nâzırı sâbıkı Hasan Paşa mahdumu Rüştü Paşa, eski ricalden bir kısmının huzur ve şahadetleri ile nikâhımızı kıydı. Evlendik.

Tuhaf, bunların imzası ile yazılan nikâh kağıdını da **Şükrü Paşa** alıp sakladı.

Şimdi ben de hayretteyim. Üç gün içinde evlendik... Anam demişti: "Evlenirsin oğlum, hem de aklında yok iken, birden..." Bu kadın Peygamber miydi? Fakat daha başka şeyler de söylemişti. Bakalım onlar ne olacak?!...

Evlenme hatırımda yok iken, yani nikâhtan dört gün evvel Nice'te çapkınlık etmiştim. Bir hastalık almamak için daima cebimde taşıdığım süblime ile yıkamıştım. Bu sefer mahlulü kuvvetli yapmışım. Uçta ufak bir ıslaklık peydah oldu. Bir hastalık aldım zannederek fena korktum; çünkü evleniyorum. Mâsum bir kıza hastalık vermek, ne cinayet, ne cinayet!... Bir haftayı bekledim. Ve bu müddet içinde içim eridi. Ne ise tefrih zamanı geçti, akıntı olmadığı gibi ıslaklık da kayboldu. Bu çapkınlık hür hayata, eğlencelere son veda olmuş idi.

Seraskerin Mont-Boron denilen yerde denize bakar bir villası vardı. Orada bize bir oda verdiler. Karımla geziyoruz. Baktım, mâsum, saf bir çocuk. Ziya görmemiş bir fotoğraf camı gibi. Dünyada hiç bir şey bilmiyor. Ancak hâl ü hareketinde bir hafiflik var. Meselâ yürür iken birden uçup gidiyor; manası yok. Utangaç, sıkılgan; bir erkeğin yüzüne bakamıyor, başı daima önünde. Bunlar iyi alâmet. Bu kadarı tabii çocukluktur; zamanla ıslâh olur. Bende artık evlilik hayatına ait istikbal için saf, yüce arzular, projeler başladı.

Nikâh bitince âdet üzere Seraskerle hanımının elini öptüm. Düğün, ziyafet hiç bir şey yapmadık. Ben zaten böyle şeyleri sevmezdim. Onlar da sevmezlermiş!... **Serasker Paşa** bana bir saat ile kordon verdi. "Sana hediye olsun" dedi. Haremi bir bavul getirdi verdi "Hediye olsun" dedi. **Şükrü Paşa** da üzerinde pire kadar birkaç elmas olan bir kol düğmesi verdi. Bunlar âlâ; fakat tuhaf bir şey oldu, dimağımı bütün sarstı ve içimi irkiltti. Seraskerin hanımı odadan çıkmıştı. Serasker yerinden kalktı, yanıma doğru yürüdü. Ayağa kalktım. Kulağıma eğildi: "Bavulu Hanım verdi ama, benimdir. Ben verdim demektir." dedi, o da çıktı. Bu söz bütün saflığımı, hüsnüniyetimi alt-üst etti. Ne adî söz. Senin de olsa

sus be adam. Hem bu bavul otuz santimetre boyunda içinde birkaç ustura, fırça ve emsali olan bavuldu. Eski, üstü leke içinde idi. Pek âdi bir şeydi. Hikâye edeyim: İçindeki usturaları sonra kullandım. Kesmedi. İyi bilememişlerdir dedim, başka yere bilettim; yine kesmedi. Belki beş defa çarka tutturdum kesmedi. Attım. İşte bu hikâye sade bu bavulun ne olduğunu gösterir. O vakit ki para ile yenisi bir altın değil. Artık eskisine paha biç!... Böyle bir âdi hediye sanki mühim bir şeymiş de karısının vermesinden kıskanmış, kendi verdiğini söylüyor. Bu kıymetli şey, Seraskerin bu sözüne sebep olmuştu. Bu sözle doğrusu bana bu adamdan iğrenme geldi.

EVLİLİK DRAMI

Nikâhtan sonra gerdeğe girer iken bizde güveyin sırtına yumruk vurmak âdettir. Hiç hatırimda yok. Hem Nice'teyiz. Girer iken iki küreğimin ortasına öyle bir yumruk indi ki sanki otuz okkalık bir demir topuz olanca hızı ile inmiş idi. Burnumun direği sızladı. Döndüm, **Mahir**. Sinir bir suratla gülüyor. Hemen dedim ki: "Şunu ayağımın altına alayım da bir iyi döğeyim" ellerimi kaldırdım. O da anladı, çekildi. Benim de aklım başıma geldi, kendimi tuttum. Derler ki: "O adama yumurta yedirir ama adamın kafasında kırar da öyle yedirir." Evlendirmesi sanki yumurta öyle böyle yediriyordu.

Evlenmemin üçüncü günü idi. Sokağa gitmiştim. Eve geldim. Odamıza girdim. Karım yere oturmuş, kollarını başını karyolaya koymuş ağlıyor. Ben kapıyı açınca yatağın üzerinden bir şeyler toplayıp sakladı ve yüzünü yatağa kapattı. "Niye ağlıyorsun?" dedim. Tuhaf, üçüncü günü ağlıyordu. Söylemek istemedi. Zorladım ve: "O sakladığın ne?" dedim. Nihayet bir bilezik gösterip anlattı: "Büyük annem nikâh günü bana bu yüzüğü vermişti. Bu gün geri istedi. Vermek istemedim. Ver onu evlenirken **Hayat**'a (kızkardeşi) vereceğim dedi. Ona ağlıyorum." Elime alıp bileziğe baktım. Üzeri savatlı altın yıldızlı bir şeydi. O vakit ki para ile takribi elli kuruşluk idi. Çok müteessir oldum. Üç gün evvel Seraske-

rin, bayağılığı, bugün karısının daha müthiş bayağılığı ; "Allah... galiba bir çirkef çukuruna düştüm" dedim. Karımın kulağında, boynunda bir şey yoktu. Kendisi zahar utanıyordu da bana bir gün: "Anamdan kalma elmaslarını var. Büyük anamda saklı. Verecekler. Büyük anamın da fındık gibi pırlanta ve zümrütleri dolu" demişti. Hakikaten bu ihtiyar hanımın üzerinde dehşetli mücevherat vardı. Sonra gördüm, bir pırlanta küpesi o kadar büyüktü ki, kulağını çekmez sarkardı. Kulakları küpeden yarık idi. Derlerdi ki, kulağını bu küpeler yırttı. Ve sonra öğrendim, hanımda lâakal üç yüz bir altınlık mücevherat vardı. Böyle zengin bir hanım ile evlenen torununa elli kuruşluk bir bilezik veriyor, üç gün sonra da geri alıyor!.. Şu levhayı tavsif etmeyeyim... Yalnız şunu diyeyim: Barı alacaksın, şunu hiç vermeyeydin ya. Bunlara bana bu aile hakkında fena fikirler veriyor ve bu şeyler nefsimi hakaret geliyordu.

Birkaç gün sonra anasından kalan elmasları vermişler. Gösterdi: Eski şeyler. Kendileri böbürlenir bir tavırla iki yüz elli liralık (altın) dır. dediler. Bizim karı yine ağladı. Dedim: "Yine ne var?" Dedi: "En güzellerini almışlar. Bir tanesi de Zeki Bey (sonra Vahidettin'e yaver olan, ki o vakit Seraskerin yaveri) evlenirken onun karısına hediye verdilerdi.

Düşündüm: Felâket. Bu pek âdi bir aile. Anamın dediğinin biri daha çıkıyordu. Evlenir de bir belâsına düşersin, demişti ya. Dedim ki: "Bana ne? Bunlarla evlenmedim ya; karım iyi olsun. Bir gün yanlarından geçer, gideriz." Birkaç gün geçti. Yanlarında Hoca Hanım adında bir kadın vardı. Bu kadına Paşa, hüsnü muamele eder, büyük hanım ise sevmezdi. Meğerse Seraskerin metresi imiş. Hayret!.. Şişman, çopur suratlı, esmer, çirkin, kırk yaşlarında bir karı!.. mide!.. Karı hergün kaşlarını alır, suratına dehşetli pudra sürerdi. Kaşlarının al benan kenarları pudra gelince siyah tahtaya bir kat hafif badana sürülmüş manzarasını alırdı. Çiçek bozuğu çukurlarına pudra dolar, kara derili yüzü şiddetli rüzgârla kar yağdığı vakit çukurlarda kalıp başka yerlerde eseri kalmamış kara topraklar gibi bir şey olurdu.

EVLİLİK GÜNLERİ

Biz odamızda oturuyoruz. Hoca hanım geldi. Kapıya dikildi. Dilenci kovar bir ses ve tavırla: **"Büyük paşa, hanımefendi diyor ki; misafir gelecek, evde yer yok. Karısını alsın da gitsin."** Tavan, duvarlar döndü, eğildi. Sanki hepsi birden üstüme yıkılıverdi. Kapıdaki kadın da yürüyüp bunlara karıştı, dönüyor. Sanki gök parçalanmış, yer yarılmış, birbirine girmiş, kıyamet kopuyordu. Hepsi dönüp dönüp başıma geçti. Bir müddet kendimi bilemedim. Aklım başıma geldi. "Hadi! dedim; karıyı alıp sokağa çıktık. Evlendiğimizizin üçüncü günü idi ki böylece evden kovulduk. Ucuz yerlerde dolaştık. Pis bir otel bulduk. Odaya girdik. Şimdi karı ağlıyor, ben düşünüyorum: "Neye uğradık? Arkam zaten kaynıyordu; şimdi iki hörgüçlü bir deve gibi oldum. Biz kendi yükümüzü çekemiyorduk; şimdi bir de karı yükünü bu gurbette nasıl taşıyacağım?.." Çıldırılmamak bir şey değil. Hani **Şükrü Paşa'nın** sözü? "Para bizden!" Kulağımda çın çın çınladı. **Şükrü** ortada yok. Ben daussılaya müptelâ idim. Şimdi üstüme büsbütün gariplik çöktü. Artık bu ailenin müthiş âdiliğine katı surette hükmettim. Tereddüdüm kalmadı. İşte anamın sözünün ikinci kısmı da çıktı.

Bana öyle geldi ki bu adamların içi kokmuş, pislik dolu bir çöp tenekeleri varmış; mezbele arayıp duruyorlarmış. Beni buldular, üstüme boca ettiler, çöp tenekesini de verdiler boşaltılar. Kızları çöp!... Neden acaba? Beni bir meraklı aldı. Ben mezbele. Bunda merak etmiyordum. Öyle zannedebilirler ya. Bazan insan sıkışık olur da kenef arar, bulamayınca usulca temiz bir sokağa da işer, gider "Oldu..." dedik. Ne yapalım karımız iyi olsun... Bu tellisi...

Eskiden beri evlenirsem mutlaka balayına çıkarım derdim. Dedim bari bu suretle buradan defolalım. Balayı değil, zakkum, ya şeytan tersi ayı mı, Strychnine zehri ayı mı?!.. Kızlarını şunların başına at, savuş. Ne ister. Fakat ben bunu alçaklık sayıyorum.

Ben yine hiç bozmuyorum. Anlamamazlığı geliyor. Hep

gayet terbiye ile muamele edip daima ellerini öpüyorum. Bizim karının küçük amcası Ziya Bey Paris'ten bir altın saat ve kordonu düğün hediyesi göndermiş. Üçyüz franklık. Alâ şey!.. Babası kızına hiçbir şey vermedi ya.. Bizim karıya: "Git! Söyle de balayına gidelim!" dedim. Gitti, söyledi. Razi olmadılar. Şükrü'yü buldum. Zorladım. İzin verdiler. Benim doksan kadar altın liram vardı. Maarif Nezareti de ayda altı yüz frank veriyordu. Bu da altın olarak otuz lira eder ve o vakit iyi bir para idi. Serasker ve büyük hanım kızlarına yol harçlığı vermediler. Trene biniyoruz. Şükrü geldi. "Param yok. Size para lâzımdır. Veremiyorum!" dedi. Hiç olmazsa böyle söyledi. Cidden memnun oldum ve "Paşam, bende var ya, yeter... Müteessir olma! " dedim. Gittik, çok eşyamız yok. Benimkiler zaten Cenevre'de. Hanımın ise dört kat çamaşırı, üç elbisesi, iki mantosu, iki şapkası, iki kundurası var. Hepsi bir sandık içinde. Bütün çeyizi bu idi.

Cenevre'ye vardık. Bizim bekâr odasına indik. Gezilecek yerleri gezdiriyorum. Bir güğümlük var. Bizim hanım bir lokantaya girip yemek yiyemiyor. Erkeklerden utanıyor, giremiyor. Bak-tım, samimi bir surette böyle. Bir taraftan memnun oldum ama bu kadarı da fazla. Ne yaptım, ne dedimse olmuyor. Charcuterie'den şunu, bunu alıp odamızda yiyoruz. Bu da hem kâfi değil, hem midemizi bozuyor. Abur cubur demektir. Bilhassa Avrupalıların Charcuterie dedikleri şeyler sucuk, jambon ve ekseri domuz eti ile yapılmış şeyler. Bunların hazmı güç olduğu Avrupa'da doktorlarca da malûmdur, söylerler. Bizim pastırma, sucuk nevinden şeyler. Bir de bizim karı hiç lâkırdı dinlemiyor; pekiyi dinlemesin ama yaptığı şeyler mantıkî olsun. Halbuki mantıksız, saçma ve muvazenesizce şeyler... "Hoppala!.. Bakalım sonu ne olacak?!.. "demeğe başladım..

Bekâr odasında balayı olur mu? İyi bir otele inmek lâzımdı. Buna paramız yetişmez. Yine mümkündü; fakat hanım otele de giremiyor. İnallahe maassabirin.. Bütün eşyayı aldım. Odayı sahibine teslim ettim. Cenevre'den çıktık. Luzern gölü, Interlağan, Jangfrau (Genç kadın ki; tepesi karlı bir dağdır), Zürih. Sonra

Fransa'da Mont Blanc (Akdağ ki, tepesinde Cumudiye vardır), şu , bu, bütün İsviçre'yi gezdik. Montblanc'ta Cumûdiyelerin üzerinde yürüdük. Temmuz idi. Tepeye kadar terliyorduk. Tepeye karamayerli şimendiferle çıkmıştır. Sonra yaya olarak üzerine inince üşümeye başladık. Cumûdiye hiç görmemiştim. Yalnız İlm-i arzda okumuştum. Cumûdiye denen şey tepeler arasındaki çukurları buzlar doldurmuş, herbiri dağ kadar bir kütle. Bu buzların bazı yerlerinde müthiş çatlaklar var. İnsan ayağı kayar, düşerse çatlakların bazı yerinden sığar, altına girer. Altından su akıyor, görülüyor. Gitti gider; bir daha çıkarılamaz. Bazan böyle kaza olurmuş. Burada adamlar var; Guide klavuz diyorlar. İnsanı para ile Cumûdiyede gezdiriyorlar. Bizi de bir bir gezdirdi. Buz kütleleri buz değil, üstleri arızalı. Tepeleri, çukurları var. Bu adamlar ellerindeki kazma gibi şeyi buza vurup takıyor. Ona asılarak çıkıyorlar. Sonra bizi de elimizden tutup çıkarıyorlar. Böyle, böyle tepeye çıkıyoruz. Her halde tehlikeli bir gezinti. Bereket versin kolayını bulmuşlar. Orada mahsus yapılmış yün çoraplar satıyorlar. Bunları potinin üstüne çekiyorlar. Biz de öyle yaptık. Hiç kaymadık sonra oraya ait hatıralar satıyorlar. Bunlardan bir ucu çivili baston ile şapkaya takılan ora kuşları tüylerinden bir sorguç aldım. Hâlâ şapka kutumda durur. Benimle dünyayı dolaştı.

İsviçre dünyanın en güzel memleketlerindenidir. Bir çok dağlar, aralarında ırmaklar ve göller var. Bir çok yerlerden sular şarıl şarıl çağlayan halinde akar. Tabiatın bu güzel memleketine bakmışlar da... Türlü çam ormanları yetiştirmişler, her tarfa yollar yapmışlar. Güzel köyler vücuda getirmişler. Bir cennet dense yeridir. Yazın bu dağlar güzeldir. Kışın da buralarda ski vesâir kış spor eğlenceleri yaparlar. Zenginler dünyanın her tarafından gelir. Bilhassa Amerikalılar ve İngilizler gelirler. Bunlar çok zengin insanlardır. Bu memleketi milyonlar bırakırlar. Zaten bu ahalinin geçinmesi en ziyade bu seyyahlardandır.

Bu güzel yerden Paris'e gittik. Hanımın amcası **Ziya Bey** bizi evine misafir etti. İstemedim; zorladı. On beş gün kaldık. Bize doğrusu iyi baktılar. Baktım ki; iyi adam. Şerir değil, bilakis iyi yürekli. Hem de okumaya meraklı bir adam; hoşuma gitti. Fakat

zekâsı basit. Ne kadar okusa bir şey hâsıl edemez. Haremi bizimkinin elmaslarını muayene etti, "yüz elli lira eder" dedi. Benim elbiselerimi muayene etmiş, "Frak'ı smokini herşeyi var" demiş takdir etmiş!.. Bunun bir takdir olacağını bilmiyordum. Ben de bunlar çoktan beri vardı. Hâlâ da var; fakat giydiğim nadir. Bunları ömrümde bir defa yani Meşrutiyet ilânında yaptırdım hâlâ onlardır. Lozanda da konferans esnasında onları zamana göre biçimi modasına bir rotüş yaptırarak giydim. Hâlâ yeni gibi durur.

Ziya Bey, Mahmud Şevket'ten bahsetti. Alık alık bakınca "Haberin yok galiba. Mahmud Şevket'i vurdular" dedi. "El ceza min cinsül amel" dedim. Meğerse Kâzım, Bahriye Zabiti Şevki ve bizim Halâskârlar işinde kahramanlık eden Hakkı, Ziya ve emsali arkadaşlar bu işi yapmışlar. Talât'ı hepsini öldüreceklermiş; fakat içlerinden Trabzonlu hımhım biri kancıklık edip haber vermiş. Talât, Cemal saklanmışlar. Onları öldürmeğe giden adamlar bulamamışlar. Mahmut Şevket'in yolunu bekleyenler onu öldürmüşler. Talât haberdar olduğu halde Mahmud Şevket'e haber vermemiş imiş. Demek onun gittiğini istiyordu. Nitekim Talât sonra şöyle söylemiştir: "Bu herif başımıza belâ çıktıydı. Düşmanlarımız bu işi görüverdiler. Onlar yapmasa biz yapacaktık" demiştir. Keza Talât ile Enver'in de arası açılmış idi. Hattâ Enver Paris'e kaçan arkadaşlardan bazısına "Beraber çalışalım. Ben Talât'ı tepeleyeceğim" diye haber göndermiş idi. Aralarında bu ziddiyet Harbi Umumîde de devam etmiştir. Sonra Mahmut Şevket'i öldürenleri Beyoğlu'nda bir eve iltica etmeye mecbur etmişler. Polisle vuruşmuşlar. Birkaçı ölmüş, diğerlerini de Damat Salih Paşa ile beraber asmışlar imiş. Bu malûmatı öğrendim. Ben birkaç aydır ne İstanbul ne de Fransız gazetelerini dahi okuduğum yoktu. Dünyadan bihaberdim.

Oradan Nice'ye döndüm. Nice'de Bahriye'li Şevki'den bir mektup buldum. "Biz herşeyi hazırladık. Yakında vatana geleceksin" diyordu. Mesele bu imiş. Ben mektubunu okurken o toprak altında idi. Niyetim Paris'e dönmek. Bir apartman tutup oturmak. Artık kararım tamamıyla hekim kalmak. Paris tıp müessesasında çalışıp yeni keşifleri öğrenmek, birgün Türkiye'ye dönüp İstan-

bul'da kabine açarak çalışmak.

Nice'de bir otele indik. Biz evlenince Seraskerin İstanbul'da olan büyük oğlu **Süreyya** babasına bir mektup yazmış. Serasker mektubu bana gösterdi. Bu adam tuhaftı. Hergün bir oğlu aleyhinde bana bir şeyler söylüyordu. "Bak! Ne yazmış?" dedi. Okudum. Diyor ki: "Siz ne adamsınız be? Bana sormadan böyle iş yaptınız. **İffet'e** (Bizim karının adı) yazık değil mi? Elli beş yaşında bir adama verdiniz. Bu adam memleketten kovulmuş bir heriftir. Hem de düşünmedimiz mi bize şimdi **İttihatçılar** kızar, bizi mahv ederler." Al sana!.. Bu da ocaktan caba!.. Yaşımız falan boş şey ama asıl sebep benim yüzümden **İttihatçılar**'ın gadabına gelmeleri korkusu. Bu ailenin hepsi de son derece korkak, son derece menfaat düşkünü insanlardır.

Biz yok iken, **Süreyya**'nın harcmi, çocukları gelmiş. **Süreyya**'nın büyük oğlu **Atıf** on sekiz yaşlarında. Evvelce Sıracalı imiş. Şimdi verem olmuş. Tedavi edeceklermiş. Tedavi için Nice'in arkasında Torang adında bir dağ var, oraya gidiyorlar. Çocuğa tebdil hava yapacaklar. Bize de. Gelin, hekimsin, **Atıf'a** bakarsın." dediler. Şimdi, dün babasının hakaretine uğradığımız çocuğa hastabakıcılık edeceğiz. Bari Serasker bu teklifi yapmamalıydı. Mektubu bilmemezliğe geldim. Hem de evden koğulmuş biriyiz yahu!.. "Pekiyi!.." dedim. Ertesi günü eve gittik. Bir odada karımla beraberiz. Balıkağı suratlı mı, balpeteği yüzlü mü diyeyim gelin gibi Hoca Hanım geldi. "**İffet Hanım**, yengen (**Süreyya**'nın karısı) diyor ki; onlara hediye alacağım. Ne isterler?" Tepem attı. Ne âdi insanlar be!.. Çok sabrediyordum ama bazan da insan patlıyor. Cevap verdim: "Siz o hanıma gidin, söyleyin. Hediye beğenilmez ve söylenmez de... Alınır verilir. Bizim hediyeye ihtiyacımız yok. Sakın alıp vermesin. Bin altınlık da olsa alır kafasına atarım... Böyle bir hakarete uğramasın." dedim. Artık yeterdi canım... Ne ise hediye alınmadı. Ama bizi tedaviye götürdüler. Tabii, bedava hekim. Kendileri bir villaya yerleştiler; bizi bir otele attılar. Beyimize hizmete başladık. Hergün şırıngalarını yaptık. İlâçlarını, hayatını tanzim ettik. Bir müddet sonra döndük. Orada bir gün muayyene etmiştim. Baktım ki **Atıf**'ta scoliose var. Yani kambur. Ai-

leye sordum: "Hayır, öyle şeysi yoktur" dediler. Farkına varmamışlar. Dedim: "Korse ve jimnastik lâzımdır." Nice'de bir hekime gösterin. Dediklerim yapıldı.

Bir aralık Sabih'ten mektup aldım. Mahmud Şevket vakası dolayısıyla kaçmış imiş. Bu mektup bana vaktiyle Sabih'in söylediği bir zamparalık macerasını anlattı. Bu macera şimdi hısım olduğum aileden birinin Sabih ile münâşakasıdır. Fena kederlendim, ben unutmuştum.

Bu esnada Ziya Bey, Nice'ye geldi, yerleşti. Serasker küple-re binmişti. Nedir diyordum. Merakım çok sürmedi. Serasker beni bir odaya çekti, şunları söyledi: "Görüyorum ki, oğlum sen iyi adamsın. Benim derdim büyük. Süreyya İstanbul'da bankadaki paramdan sahte olarak benim imzama atıp altmış bin altınımı aldı. Yani çaldı. Ne yapacağım iyi bir oğlum yok. Şük-rü'ye para inanmak kediye peynir tulumu inanmak gibidir. Ziya'nın kansı berbat, kendi sersem. Süreyya'ya emniyetim vardı. C da bu işi yaptı. Kimseye söyleyemem, derdim büyüktür. Bunlar zaten üçü de evlâd değil. Meşrutiyet oldu. Yaverim Zeki'yi çocuk iken evimde oğlum gibi büyüttüm. Meşrutiyet olunca İttihatçılar ile beraber beni öldürmeye kalktı. İttihatçılar beni öldüreceklerdi. Vaniköyü'nde saklandım. Vapur iskeleye geldikçe halk bana yuha bağıırıyor, küfrediyordu. Hayatım, herşeyim tehlikede idi. İşte tam bu halde iken bu evlâd olacak edepsizler birden Vaniköyü'nde üstüme üşüştüler; paralarını bize taksim edip vereceksin dediler. Beni bunlar öldüreceklerdi. Neler söylemediler. Bayıldım, yere düştüm. Herşeyimi sana teslim edeyim. Hesaplarını sen gör!.."

Bu, belâlı bir iş. Sonra bu üç kardeş beni yerler. Ne yapacaklar? Hiç ama. Söylenirler. Ben böyle şeyi sevmem. "Yapamam. Çünkü hiç hesap bilmem" dedim. Zorladı pekiyi dedim. İki hafta kadar devam ettik. Gördüm ve kendi de dedi: "Nakit olarak bir milyon lira kadar param var." Emlâki de pek çok. Belki bir milyon da o. Kendi kendime: "Amma servet be... Bu çalınmadan olmaz" dedim. Serasker zekice idi. Sözüne şunu ilâve etti. "Çalmadım, oğlum, herkes öyle zanneder" dedi. Ve bir hesap

yaptı: "Panama kâğıtları aldım. Bir çoktur. Bunlar kırk elli misli fiyatlardı. Maya odur. Maaşım, Padişah'ın hergün para, konak olarak bir ihsanı, yemeğimizi bile o yolluyordu. Saraydaki siyasî vakaları haber alır, borsa oynardım. Bundan da çok kazandım." Bakum doğru. Yalnız borsada yaptığı Alivres de pouruair dedikleri şeydir ki kötüdür. Lâkin yine biraz çalma olsa gerek...

Artık beni çok seviyordu. Yemekleri evde yediriyordu. Yemek yer iken de ekseriya: "Gurbetteyiz, paramız yok, idareli davranmalıyız." derdi. Yemekte adama bu manâlı bir söz geliyor. Et az, herşey âz. Doyulmuyordu. Hele meyve kuş sütü gibi; yok. Yemek yer iken lokmamı tabaktan ağzıma götürmemeye bakıyor, bana lokmamı sayıyor gibi geliyordu. Kendisi pekçok ve tuhaf yemek yerdı. Bir oturuşta iki tavuk, iki tepsi börek vesaire yermiş. Pilâvın dibinde su gibi yağ vardı. Yer iken dudaklarından ve çenesinden aşağı birkaç minyatür çay akar gibi yağ akardı. Parmaklarıyla şapır şapır yer, arada çenesinin ucundaki ve yere damlamak üzere olan yağı parmağıyla silerdi. Börek ve dolmayı çok severdi. Onları da böyle müthiş yağlı yerdı. Ben ise yağ yiyemez, halinden tiksiniirdim.

Bana: "Çok masrafımız var. Aşçıyı bırakmıyalım. Oğlum, çarşıya biz gidelim" derdi. Beni alırdı. Âdeta saray gibi olan otomobiline binerdik. Marche'in önünde dururduk. Bu otomobil oraya yakışmaz, pot dururdu. Böyle otomobili olanlar hiç pazara gelir mi? ... File (torba) yi elime verirdi. O önde, ben arkasında. Benim de üstümde âlâ ceket atay, ayağımda parlak potinler var. Pırasa alır, lâhana alır, şunu alır, bunu alır. Torba dolar. Elimdeki dolu torba kıyafetimle tuhaf bir şey olur. Herkes ona, bana, otomobile, bir de elimdeki fileye tuhaf tuhaf bakardı. Bu da bir şey değil. File gittikçe ağırlaşıyor; altı, yedi, on kiloyu buluyor. Kolum ağrıyor, taşıyamıyorum. İçimden "Yahu!.. derdim. Şunlardan evlenmeye mükâfat olarak neler gördük, evden de koğulduk, bir müddet has-tabakıcı olduk, şimdi de paşamızın hem muhasibi, kâtipi, hem uşağıyız. Bunlar da boğaz tokluğuna... Hem de kâfi yemek yok. Ya rabbi! Neye çattuk! Bari bu ağır file ile beni çok dolaştırmasa...

Bir defa bile hiç olmazsa yalandan "Kolun ağrımadı ya" deyiverse ya bari... O da yok." Sabredemez hale geldim.

Derken, baktım. Ziya bize suratı astı. Ne oluyor... Sebebi babası. Beni kendisine emin yapması, hesaba bakmam. Mirası gi-diverecek diye ödü kopmuş olacak. Suratla olmayınca birgün söylendi de... Oh!.. İstediğim şeydi. Hemen Seraskere: "Oğullarınız güceniyor. Bir uygunsuzluk çıkmasın. Beni af buyurun. hesabınızı Ziya'ya teslim ediniz." dedim. "Halt etmiş, filân..." dedi durdu ama ben savuştum. Birkaç gün de uğramadım. Belânın birinden kurtuldum amma asıl uşaklıktan kurtulmalı. Ben İstanbul'da bekârlığımda bile evime kendim bir şey alıp götürmüyordum. Her ay başında İngiliz bakkalına sipariş veriyordum. O yolluyordu. Hizmetçim vardı, o yapardı. Evlendik bu yük de sırtıma yükletildi.

Kurtulmak için Nice'den kaçmak lâzımdı. Hem yazın da orası pek sıcak. Memalik-i hâra gibi. Sıcağa dayanamıyordum; torba elimde kan-tere batıyordum.

Birgün evdeyiz. Artık evde yatıyoruz. Benim daima rovel-verim yanımda. Gece de başucumda idi. İttihatçılar'ın alıştırdıkları bu itiyattan hâlâ vazgeçemiyordum. Karım tabancayı eline aldı. Çevirdi bana, "Vururum" diyor. Güya şaka yapıyor. Böyle şakadan ne kadar insanın öldüğünü bildiği yok. Söyledim. Olmadı. Elinden aldım. Bunu başka gün de yaptı. Yapıyor. Birgün "Vur!" dedim, göğsümü tuttum. Ödüm de koptu ama böyle bir cesaretle hareketle maksadım bunun beni korkutmadığını bu suretle ona eğlence verici bir şaka olmadığını göstermekti. Bu da tesir etmemiş... Yine yapıyor. Belâya çattık demek. Yahu, başka şaka kalmadı mı dünyada? Dedim ki: "Bir daha yaparsan seni döğërim" Meğer çok inat şeymiş. Yapma dedikçe daha ziyade yapıyor. Hani bir herif evlenince hiç sebepsiz bir kediyi ayaklarından tutup çekmiş, iki parça etmiş. Bunu karısını korkutmak için yapmış diye hikâye ederler. Dedim ki kediyi yırtmalı. Çare yok. Yine yaptı. Tabancayı elinden aldım Bir tokat aşkettim. Zurnayı yağladı. Yağlasın...

İnsan tuhaftır. Bekârlığımda karısını döğënleri pek ayıplar

ve bunu büyük vahşilik sayardım. "Ben evlensem döğmem" dedim. Gör şimdi işi! Ben de yaptım. Bazan oluyor ki, insan zıvanadan çıkıyor ne terbiyesi, ne zihniyeti, ne ahd ve yemini aklına geliyor. "Kabahat ölen de mi, öldüren de mi? Ölendendir" derler. Hakikaten öyle. Bu kötü işi yaptık ama o da bir daha tabancaya el sürmedi. Döğmeseydim belki de yine yapacaktı, bir gün de ateş alacaktı; biz de bedava gidecektik. Bir tokat ama belki de canımızı kurtardı. Dünyada hiç bir kötülüğü ve kötüyü sebeplerini iyice karıştırmadan ayıplamamalı.

Biz Nice'de bu herkesin eğlenmeğe geldikleri güzel şehirde harp esiri gibi angaryaya koşulmuştuk. Halbuki vaktiyle bekârlığında bir defa gelmiş, eğlenmiş, çiçek muharebesi seyretmiş ve bu harbi Şehbal'de bir makale halinde neşretmişim. Hem angarya, hem de bedava! Evlendiğimizden beri aylar geçti bir gün bana değil kızlarına bile vermek değil, harçlığın var mı diye sormamışlardı. Angaryam sade dediklerim ve uşaklık değildi, daha da vardı. Bu da Seraskerin sözlerini dinlemek ve terbiye diye boyuna baş sallamak. Hepsine ne ise ne; fakat uşaklık ile bunu, bu dalkavukluğu çekemiyordum. Beni bu esnada pek seviyordu, yanından ayırmıyordu. Keşke sevmeyeydi. Bir düziye anlatıyordu. İlimden, siyasetten, hayatından basediyor. Fakat hepsi birden bir incir çekirdeğini doldurmuyor. Başım sersemliyor. İçimi sıkıntı kaplıyor. Savuşayım desem bırakmıyor. Gördüm ki o koca vücut sade azım bir zeytinyağı küpü gibi. Fakat içi bomboş. Mübarek adam ömründe bir kitap da mı okumamış? Vallahi okumamış.

Boylu, kemikli, iri yakışıklı bir adamdı. Yüzü Türk yüzlü, sevimli idi. Karnı pek büyüktü. Seraskerliği zamanında hatırlarım. Önünde, arkasında, yanında süvari yaverler koca arabasına oturmuş, her yeri kaplamış, koca karnı dizlerinden taşıp aşağı doğru sarkmış bir halde idi. Karın, börekler ve dolmalar ile bu kadar büyümüştü; lâkin kafa bomboştur. Allah onun kafasını çok muntazam yaratmış; fakat şu adam içine bir şey koymamış ki... Kafasına acırdım.

Bu dev gibi adam hasta idi. Böbrekleri fena bozuktu. Arasıra dudakları, yüzü morarır, bayılırdı. İdrarını muayene ettim. Deh-

şetli albümin var. Bildiği yok. Bunların Üremic alâmetleri olduğu anlaşıldı. Et yememesini ve emsali tedbirler söyledim, ilâçlar verdim. Bir tanesini bile yapmadı. Haline acırdım. Birgün biraz çok söyledim ve ısrar ettim. İstihfaf eder bir tavır takınıp dedi ki: "Sen çocuksun. Sizin tıbbınız ne ki sanki!... Tıb yoktur. Ben üç yıl tıbbiye mektebinde dahiliye zabıtlığı ettim, dokuz kadavra gördüm, hepsini öğrendim. İşte tababet bundan ibarettir **Ömrümde ilâç içmedim. İftihar ederim. Sultan Abdülhamid de içmezdi. Onun gibi yalnız müşhil içtiğim oldu.**"

Lakırdılarından zaten kara cahil olduğunu öğrenmiştim. Bir satır yazı yazamazdı. Yazısı kargacık-burgacık idi. Fakat şimdi tüy dikti. Düşündüm. Bu adam bu millete yirmi yıl Harbiye Nâzırlığı etti. İçim cız etti. Bunların elinde zavallı millet, zavallı ordu ne olmuştur?.. Böyle bir his bir defa da sonra bana Moskova'da **Enver Paşa** ile görüşürken gelmiştir. İlerde söyleyeceğiz. Bir doktor ömrünü sade teşrihe hasrediyor da yine âciz. Bu ise teşrihanede kadavranın yüzünü görmüş ve bütün tıbbı bununla öğrenmiş!... Ne kafa!... Ya Rab, ne kafa!...

Ben bu adama sıhhati için ne iyi şeyler söylüyordum. O bana tıbbın saçmalığı nasihatını veriyordu, Bari şunları bana yani bir hekime söylemescydi. Hem de tıbbı nasıl öğrenmiş, tıbbiye mektebinde dahiliye zabiti imiş, dokuz kadavranın yüzünü görmüş. İşte bu kadar. Çok ve inanılmıyacak derecede bir câhil idi. Zavallı tıb onca ne kadar basitmiş. Tıbbtan, onu anlayamadığından da haberi yok. Tıbbın yüzlerce şubesi var. Herbiri binlerce adamın ömrünü yiyor. Kadavra ama derisini görmek ile iş bitmiyor. Onun altında neler var. Sade teşrihi öğrenmek yıllar istiyor. Bu ise tıbbın binlerce direğinden biri.

Uşaklığa kızıyor, bir de bu adamın saçmalarını dinlemekle geçen ömrüme acıyordum. Zaten fırsat varken Paris'de hekimliğe yeniden başlamak istiyordum. Bu da kaçmak için güzel vesile idi. Karıma Paris'in daha iyi olduğunu söyleyip "Oraya gitsen" dedim. Canıma minnetti. Tamam. **Paşa**'ya, hanımefendiye, **Şükrü**'ye: "Böyle boş vakit geçirmek, haylazcasına yaşamak olmaz. Ben Paris'e gidip up fakültesinde ve hastahanelerde çalışacağım" dedim.

Şaşaladılar. "Olmaz" ı basturdılar. Bunlar hem kel, hem foduldu. Olmaz demeğe ne hakkınız var? Onlar olmaz dedi. Ben de direndim. Kurtulmayı herhalde kurmuştum. Baktılar ki olmuyor, lafı kestiler.

Eşyayı topladık. Bütün mâmelekimizi aldık. Oh... dedim. **Şükrü** Avusturyalı karısı ile bizi teşyî etti. Bir paket çikolata hediye ettiler. Bu kadın ile onun hayatı da tetkik mevzuu bir şeydi. Meselâ birgün bir şeyler alacaklarmış, beraber sokaktayız. Bir mağazaya girdiler. Biz de beraber girdik. Kadın dolaştı geldi. **Şükrü**'ye **Paçi** derdi. "Paçi! Para ver..." dedi. O da kırın-mırın etti. Dev gibi kadındı; fakat çok güzeldi. Elini uzattı. **Şükrü**'nün iç cebinden cüzdanını aldı. İçindeki paraların hepsini çekti. Boş cüzdanı alâ melcinnâs **Paçi**'nin suratına attı, gitti. Dondum, kaldım. Karıları erkeklere böyle de muamele ederler mi imiş?... Bizimkinden ödüm koptu. **Paçi** vaktiyle bu kadına Viyana'da milyonlar yedirmiştir.

Paris'e geldik. Bertrand denilen kiralık hane bulan bir ticarethane buldum, onların vasıtasıyla de Magic City'nin yanında bir apartman bulduk. Üçüncü kat Merkezî, teshini, banyosu var. Üç oda, bir de oda kadar büyük medhal ve mutfak var. Kirası ayda ikiyüz frank. Alâ.

ZOR GÜNLER

Gittim, yatak, kanape, şu bu aldım. Yerleştirdik. Yemek yiyeceğiz yemek yok. Karım da ben de yemek yapmasını bilmiyoruz. Recchaud da henüz yerleşmemiş. Paris'te herkes yemeğini havagazı ile pişirir. Hem bizim kömürden ucuz, hem temizlik ve kolaylık. Ne iyi şey. Yumurta pişirmeğe karar verdik. Bizim karı medhalde bir sandalyenin üstüne çıkarak havagazı lambasına yetişip pişirdi, yedik. İkinci günü zeytinyağlı kuru fasulye pişireyim dedi. "Canım bu güç iş. Biliyor musun? Başka şey pişirelim" dedim. "Bilmiyorum ama yaparım" dedi. "Hem bilmem diyorsun, hem yaparım diyorsun. Bırak!" dedik. Bizim karı inat dedik ya.

Yapacağım dedi, yaptı. Hem inadı o günlerden bu güne kadar nispet-i hendese-i alel velâ-ı mütezayide üzere artmıştır. Hem de böyle mantıksız, saçma olarak. Makul olsa ne diyeyim. Pişiriyor. Baktım zeytinyağını doldurmuş, fasulye ile beraber kaynatıyor, ben de bilmiyorum. Bir şey diyemedim. Fakat düşündüm kızgın yağ bu kuru şeyi kavurur, daha sert eder. Bu pişmez. Dedim ki: "Böyle olmasa gerek" cevabı: "Bilmiyorsun, ne karışıyorsun?" Doğru, ama kendi de bilmiyor, karışmak değil bilfiil pişiriyor. Fakat haddin varsa yüzüne vur. Sana neler söyler "El-aman" diye bağkırmaktan başka çare kalmaz. İyisi mi sus. Zaten balayı seyahatinde mütemadiyen kavga etmiştik ve hâlâ ediyorduk. Kadında anormal haller görüyordum. Bir müddetten beri karıdan korkmaya başlamışım. Anamın dediklerinin diğer kısmı da çıkıyordu galiba... Çok sert. Bir şey söyleyince derhal edepsizleniyor. Hem ne mantık, ne insaf var. Sen de söyle kızılca kıyamet; bir fenalığı da var. Başladı mı susmazsan o günü o gece de sürüyor. İçin hop hop ediyor, anamdan emdiğim süt ağzımdan, burnumdan fitil fitil geliyor. Uyku da gidiyor. Heyecandan kalb hastalığına uğrayacağım. İyisi mi sus. Selâmeti susmakta buldum. Demek karı bizi bastırdı. Ne ise fasulyeyi "Pişti, güzel oldu." dedi, sofraya getirdi. Daha yemeden de "Değil mi, değil mi?" diye bir de bana tasdik ettirdi. Etmesen kıyamet kopar. Bir çatal ağzıma aldım. Müthiş... Bir çiğ manda derisi, yahut yağlanmış kuru kayış. "Bu pişmemiş, ben sana demedim mi?" dedim. Vay sen misin bunu diyen! Ne eşşekliğim, ne ayakkabıcı oğlu olduğum kaldı. "Ye!" dedi. Kendi de yiyordu. Bana da yedirdi. Küfür borası, sifos yemekten ise bu fasulyeyi yemek daha ucuzdu. Körolası bari hekim olmayaydım. Üstüne tuz biber de lâzımmış!... Yer iken bir de bana bu nefis yemeği medhettirdi. "Ne iyi olmuş!... İlk yemeğim olduğuna halde" diyordu. Tasdik etme de gör. Bir aralık dedim ki: "Şu karıyı ayağının altına al da bir eziver. Bizim mide gitti ve bunu medhediyoruz. Düşündüm yine karı döveceğiz... Olmaz olmaz..." Olmazlık da olmuyor. Gel de pirincin taşını ayıkla. Lakırdı ile imlaya getirmenin imkânı yok. Bunu çok tecrübe ettim.

Sade dayak kaldı. Ondan da utanıyorum. Döğdüğüm karıyı nasıl koynuma alırım diyorum. Dedim ki: "Bununla yaşanmaz. Bir ayak evvel boşa da kurtul. Böyle giderse daha kim bilir başıma neler getirir. Sonra hele bir çocuk olursa ölünceye kadar çekersin. Yine düşündüm. Bir kızı al, üç gün sonra boşa. Ayıp şey. Yani bir çıkmaza girmişiz. Yık yık... Yıllarca dağlarda hür koşan, avdan ava giden ve akli ile öğünen tilki gibi kapana kısılmıştık. Rıza Nur kendini akıllı zannederdi ama anası ondan çok akıllı imiş. Onun cehli de kendinin bu kadar ilimler görmesinden yüksekmiş."

Dedim ki: "Daha küçüktür, cahildir. Yola gelir." Bir cem ve tarh bile bilmiyordu. Kitaplar aldım. Ders vermek istedim. Türkçesi çok zayıf, gazete, kitap hattâ benim konuşmamı anlamıyor. Bunları öğreteyim dedim. Aah okumadı. Bir günceğiz dahi okutamadım. On yedi yıldır beraberiz, hâlâ bir sahife okutamadım. Bir aralık benim Türk Tarihinden şuna birkaç şey öğreteyim dedim. Kendi de istedi. Hâlâ ondan da bir tek sahife okumamıştır. Fransızca okuduğunu biraz anlıyordu. Bu da şimdiye kadar birçok roman okumuş imiş ondan. Kâfi derecede de konuşuyor. Piyano çalıyor. Yine piyano hocası istedi. Bir piyano kiraladık; bir kadın hoca tuttuk. Biraz çalıştı. Devam edemedi. Resim dersi istedi. Hoca tuttuk: On beş gün devam edemedi. Bak-tım piyanoya, resme fevkalâde istidadı var. Lâkin çalışmıyor. Devam denilen şeyi yapamıyor. Devam ettirmek imkânı yok. Onu terbiye etmek ümidi de gitti. Piyano, mandolin çalıyor. Hele piyanosu âlâ. Çalışsa pek ilerletecek.

Halbuki çok zeki; hem de el işlerine pek kabiliyetli bir kadındır. Çalgıların her nevini çalıyor, bir defa bir şarkı işitti mi eve gelip bir-iki prova ediyor sonra çalıyor. El işlerinin hepsi elinden geliyor. Nitekim yemeğe de bir Fransız aşçı tuttuk. Ondan öğrendi. Ve cidden güzel aşçı oldu. Yine bir hoca ile Singer makinesinde türlü el işleri, çiçekler yapmayı öğrendi. Hem bir gösterişte öğreniyor. İlim, malûmat kısmına gelince derhal dama deyip duruyor.

YÜRÜMEYEN EVLİLİK HAYATI

Bir hali de var. Zeki ama ikide bir öyle aykırı iş yapıyor ki; şaşıyorum. Hekim gözü ile iyice müşahade altında bulundurdum. Anladım ki dimağında birkaç merkez bilhassa muvazene merkezi bozuk. Her işinde muvazenesizlik var. Hattâ yüzünde bile bir adem-i tenazûr var. Pek az, fakat iyi dikkatle görüyor. Demek ailede cümle-i asabiyeye ait yani irsî bir tereddî var. Bunun islahı ise kabil değildir. İşte tam belâ. Hekim olup da, bunu herkese tavsiye edip de kendimin böyle bir kız alış ne ahmaklıktır? İşte acele olan işler böyle olur. Ben her işte ince eler, sık dokurken tuttum da en mühimmini birden düşünmeden yaptım... Cezamdır; kendi düşen ağlamaz derler ama ağlamamak mümkün değil...

Hele bir hali var: İnsana eza, zulm etmekten keyif duyuyor. Bu, büsbütün belâ. Ben yalnız karyola severim. O kabul etmedi. Rızı oldum ve güçlkle alıştım. Mesclâ gece bir karyolada yatıyoruz. Canım arka üstü yatmak istemiş. Emrediyor. "Dön, bana sarıl" Pekiyi, belâ çıkmasın da sarılayım. Sarılıyorum. Sol tarafıma dönmüş, sarılmışım; uyumuşuz. Gece bir aralık o tarafım ağrımış, sağa dönüyorum. Bundan tabii bir şey olmaz ki... Duyuyor. Kıyamet kopuyor. Haydi uyku içinde yatakta kavga. Diyorum ki: "Yahu! Sol tarafım ağrımış. Biraz sağa yahut arkası üstü yatayım da yine dönerim." Kızılca kıyamet anlamıyor be. Anlamaz olur mu? Fakat eziyet ederek keyif duyuyor. Nitekim ilerde göreceğiz: Hizmetçilere neler yapmıştır. Hattâ nice yıl sonra idi bir hizmetçi kadına zulümler yapmış, kadın onun yanında bana: "A... Bu hanım insana eza etmekten zevk alıyor" demiştir. Cahil kadının anlayışına ve ifade edişine hayran oldum. Çünkü bir şeyi herkes değilse de çok kişi anlayabilir; fakat herkes ifade edemez. Kadın bunu söyledi. Yanımıza geleli henüz bir hafta olmuşken savuştu, gitti. Nice yollar oldu biz hâlâ gidemedik... Çekiyoruz.

Anamın dediğinin hepsi çıktı. Yalnız, şükür ki "ölünceye kadar çekersen" demedi. Bu bir ümid, bakalım artık boşanıp ayrılmayı iyice zihnime koydum. Bu fikir beni bugüne kadar hiçbir

gün bırakmadı. Hâlâ da yapamadım. Belki yüz kere de teşebbüs ettim; fakat icra edemedim!... Bunun sebebi sevmek de değildi. İnsan bir kadını sevse bile bu gibi haler sevgi yerine nihayet nefret kor. Cendere içindeyim. Buna bu kadar yıl dayanılır mı? Anam ne kadar halkı imiş. Karı boşamak güç şeymiş...Âlemden utandım, yapamadım. Anam bunu da demişti.

Bir yere gidiyoruz. Hadi kurşun gibi gidiyor. Yetişmenin imkânı yok. Kaybolup gidiyor yahut akli başına gelip beni bekliyor, yanına varıyorum, geri kalıyorsun diye söylenmeye başlıyor. Âlemden utanıyorum, canım burnuma geliyor.

İşte Paris'e henüz yerleşmiş, yerleşmemiş bir halde idik ki Şerif Paşa ile düello hâdisesi oldu. Evvelce yazdım. Birkaç ay geçti. Seraskerden bir mektup: "Oğlum! Size her ay üçyüz frank göndereceğim. Fazla param olsaydı daha çok gönderirdim" diyor. Teşekkür ettik. Bu esnada Şükrü, Ziya analarını, babalarını kandırmışlar, bütün servetini kendi üzerlerine yaptırıp Süreyya'yı mirastan mahrum ettirmişler; ikisi birleşmiş, Süreyya ile kanlı bıçaklı düşman olmuşlar.

Eh, şimdi olsun Şükrü Paşa param yok diyecek halde değil. Kızına bir çeyiz vermedi. Hamal bile kızını evlendirirken kendine göre bir şey verir. Hem bunu seve seve yapar. Şükrü, Paris'e geldi. Bize misafir oldu. Ne elimden gelirse aldım, ikram ettim. "Yemek yemem" dedi. Hayret ettim. "Yalnız bana kızarmış tavuk, lop yumurta" dedi. Öyle yaptık. Meğerse bunun sebebi varmış. Bu adam beni mirasına konmak için kendisini zehirliyecek diye korkmuş imiş. Bunu yıllardan sonra an'anesiyle öğrenince izah edebildim. İşe bak!. Bir kere aklıma gelse bari... Hem ben şerir, cânî değilim be. Böyle vukuatım da yok. Hâlâ yok ve olamaz.. Meğerse bu adamın aklında bozukluk varmış. Kızındaki anormal haller de demek babasından imiş... Nitekim bir yıl sonra Viyana'da epeyce aklını bozup bir aralık tımarhanede yatmıştır. Hâlâ vesveseli, son derece evhamlı, sebat-sız, devamsız, sözünde durmaz, hiç doğru söylemez, alabildiğine cahil bir adamdır. Bunları hep sonra öğrendik. Demek delilere çıkmışız... Soyca deli..

Biz de misafir iken kızının kulağında anasından kalma ufak bir zümrüt küpe vardı. Şükrü dedi ki: "A bu ufak seninki büyüktür, Hayat'da kalmış. Bu Hayat'ındır. Ver de değiştirivereyim" aldı. Ben de değiştirecek zannettim. Hâlâ değiştirecek!... Kızına gelinlik bir çöp, hatta bir şişe kolonya bile vermedi; üstüne bu küpeyi de dolandırdı.

Şükrü gitti. Kızı (Hayat) ile İstanbul'daki karısı geldi. Bunları da misafir diye ağırladık. Tiyatrolara götürdük. Masraf hep bizden. Ayol, bunları buraya yolluyorsunuz, benim darphanem mi var, ellerine biraz harçlık verip yollasanıza... Hayır, birkaç ay kaldılar.

RIZA NUR BOŞANIYOR

Onlar gitti, büyük hanımla Ziya Bey geldi. Misafir ettik. Ziya bizi misafir etmişti; hakkı var. İ'zaz ettim. Hattâ az kaldılar. Onun bende hakkı vardır. Büyük hanım memnun olsun diye Paris'in en büyük bakkalı olan Felix Potin'e gider, tanesi iki franga armut, şeftali alırdım. Hanımefendi bu i'zazı unutmamış, çok zaman bizi medhetmiştir. Giderken de İffet'e bana masraf ettiniz diye ikiyüz frank bırakmış. Bu da ayıp şeydi ama yaptı. Hizmetçilikten yetişme bir kadın... Her şeyde böyle âdillik yapar. Para vereceksen gelmeden veya gittikten sonra kızına harçlık diye gönder. Böyle para vermek ne ayıp şey!... Ne ise bunlar bir şey değil. Asıl başka bir belâ var. Bir gün Ziya Bey dedi di: "Size çok kadirlik oldu. İffet'e bir çeyiz bile yapılamadı. Babam çok hasis olmuştur. Zorlaya zorlaya size üçyüz frank bağlatuk. Bu sefer yine ben para yollayamam diye bin söylendi. "Güyâ kaş yapıyordu. göz çıkardı. Bu hal çok gücüme gitti. Misafirler gittiler. Aybaşı oldu. Üçyüz franklık çek geldi, çeki yırtım. Bir zarfa koydum. Artuk boşanmıştım. Ne vakittir tencerede şu ailemin âdillik ateşiyle kaynayan su, bu ateşle taşı. Uzun bir mektup yazdım. Ve: "Sizden kim para istiyor. Kendiniz bir uşak aylığı yolluyorsunuz, ona da mırıldanıyorsunuz. Fakirim diyorsunuz işte paranızı geri gönderiyorum. Bir daha göndermeyiniz" dedim. Dananın kuyruğu koptu. Şükrü

acele Paris'e geldi. Bin rica ile yeniden bu parayı kabul ettirdi. Etti ama bir kere benim gözüm döndü; onlar da bana düşman vaziyetine geçtiler. Ben memnunum. Paris'de işlerimi bitirip bir gün kanyı da bırakıp savuşacağım. Plâni zaten kurmuşum. Harıl harıl tubba çalışmaya başladım.

Sabahattin, Mahmud Şevket vakasında İngiliz konsoloshanesinde saklanarak altı ay bir yere kılmıdığımamış. Bu suretle idamdan kurtulmuş, nihayet Paris'e gelmiş. Paris'te görüşüyoruz. Aramız iyi O bende birtakım meziyetler buluyor. Hele ekseriya ve herkesin yanında "Sende aklı selim o kadar fazla ki, hiç kimsede görmedim" diyor. Ben de beni anlayanlar var diye keyifleniyorum. **İsmail Hakkı Paşa, Mahmud Şevket vakasından ve Sabih'in jurnalı ile Sinop'da menfa.** Bizim evde misafir. Sinop Rus konsolosu vasıtasıyla mektuplaşıyoruz. Pek çok ezilmiş, hâpishanede çekmediği kalmamış. Bunları yazıyor, pek acıyorum. Bir gün bir mektubunda **Sabahattin'e** karzen para verdiğini, ailesi perişan olduğunu, **Sabahattin'e** söyleyip bu parayı göndertinemi sûzışli bir surette rica ediyor. **Sabahittin'i** gördüm, anlatım. Çaresine bakalım dedi. Haftalar geçti yok. Bir gün asıldım. Dedi ki: "Biraderden istesin bana ne? Ben ona zaten fazlasıyla verdim." Ben kızdım; o kızdı. Darıldık. Seneler geçti. İstanbul'da **Rodoslu Şevket** bu işi anlattı. Bu meseleleri iyi bilirdi. Bizim Amasya mebusu haksız imiş. Meğerse **Şevket'e** de böyle para oyunu yapmış imiş. Nitekim **İshak Sükûtî'nin** kabir parasını da yuttu. Biz ise onu namuslu bilirdik. Herkes de öyle zannedirdi.

Paris hastahanelerine devam ediyorum. Hiç siyasetle meşgul değilim. Bunlar birer şehir gibi hastahaneler. Bilhassa **Enfant Gesuso** hastahanesinde ortopedi derslerine gidiyorum. O vakit **Kirmisson** adında biri var. İhtiyar, Fransa'nın bu şubede en mühim profesörü ve adamı; fakat bir şey öğrenmiyorum, çünkü bir şey bilmiyor. Bir gün genu-varum ameliyesi yapıyordu. Adaleyi kesiyor, kalemi sokuyor, yine kemiği bulamıyor. Tabî bulamaz, adale gelir, yolu kapar. Yarım saat uğraştı. Mıncık, mıncık etti. Hemen kalkıp âletleri elinden alıp yapivereceğim geldi. Onu şöyle yaparlar. Bir bistürü darbesiyle kemiğe kadar inerler. Bıçağı ye-

rinde bırakırlar. Bıçağı kılavuz yaparak kalemi indirirler. Hem kalem onunki gibi ensiz olmaz. Velpeau kalemi denen geniş kalem lâzımdır. Kalem bu suretle kemiği bulur, bulunca bıçak çekilir, kalem vücudun boyuna nisbetle amudî vaziyete konur. Bir kaç tokmak darbesiyle kemik yarı yerine kadar kesilir. Bu kaday kâfidir. O da çekilir ve kemiğin diğer kısmı ayağın altına konan bir ağaç takoz üzerinde iki el ile şiddetle basılarak kırılır. Yara dikilir. Hepsi beş dakikada olur sonra alçı sarılır. Bununla bizim Gülhane'yi bir kat daha sevdim ve takdir ettim. Artık bu kliniğe devam etmedim. Fakültede, laboratuarlarda dersler alıyordum. Bunlar serbest derslerdir. Para iledir. Kimyevî tahlilât, bakteriyoloji ve emsalinden sertifikalar aldım. Baktım ki, Fransızlar'ın kullandıkları mikroskoplar Alman ve Avusturya malları, ilâçları yine ekseriyetle öyle. Saint Antoine Hastahanesi'nde röntgen dersi aldım. Ders bitince profesörden memleketime gideceğimi, bir âlet alacağımı söyleyip bana iyi bir âlet salık vermesini müsaade ettim. Düşündü, Paz dedi. Ben de bakalım bir azizlik yapayım dedim: "Efendim, bu âlet Alman'dır. Ben srnzis âleti almak fikrindeyim." dedim. Durdu. Dikkatli dikkatli yüzüme baktı ve "Efendi ne yapayım? Bu böyle. En iyi ve ucuz âlet Almandır. Bizim de var; fakat onun işini görmüyor. Hem de pahalı. İşte benim bu âlet de Almandır." Keza diğer hastahanelerde de görüyordum ki, hemen her şey Alman. Fransızlar hele teşrih-i marazîde pek cahil. Bu ilme yeni yeni başlamışlardı. Almanya'ya gidip öğreniyor ve orada öğrenmişler mümtaz oluyordu. Sonra hastahanelerinde Almanlardaki intizam ve bilhassa teşkilât yoktu. Bu sefer dahi bir Fransız hekimi bana Liyon'da: "Biz Alman metodunu almayınca olmayacak. Hiç olmazsa Alsas hastahanelerini model yapmalıyız" demiştir. Hele Fransız sörleri ile Alman şüvesterler arasında dağlar var.

Nice'de iken Serasker benden iyi bir avukat sormuştu. Kalfat yeri diye mühim bir yeri varmış. Galatadadır. Buna evkaf parmak takmış. İki yüzbin altın kıymetinde imiş. Necmettin Molla'ya tavsiye ettim. "O dolandırıcıdır. Bizi dolaba kor." dedi. "Yapmaz." dedim. Güçlkle razı oldu. Molla'ya yazdım. Bir mektupla

bana bin teşekkür etti. İşi verdiler Zaman geçti. Biz aile ile bozuştuk. Molla onların tarafını tutmuş, benim aleyhimde bulunuyormuş. Bana da öyle mektuplar yazdı. Darıldık. Bir dosttan da olduk. Hem de bir mektubunda "Onlara beni sen tavsiye etmedin bile" diyordu. Bunların işlerini görmüş. Yirmibin altınlarını ücret diye alıkoyup vermemiş, kavga etmişler. Seraskerin dediği olmuş. Sonra mütareke olup İstanbul'a dönünce öğrendim. Serasker de bu işi parasız gördürmek istemiş imiş.

Bir taraftan her şubede yeni çıkmış kitapları alıyordum. Bunları okuyordum. Bir taraftan da Paris'de Colmar denilen yerdeki teşrihhaneye devama başladım. Bu ad böyle hatırımda kalmış; bilmem yanlış mı? Orada çok istifade ettim. Yeni güzel bir teşrih kitabı buldum. Dört cilt. Onu açıyorum. Para ile kadavra satın alıyorum. Çalışıyorum. Adale, ev'iyce ve ahşâ bütün teşrihi yeniden elimle yaptım. Sonra teşrih-i topografî yaptım. Ondan sonra yine bir kitap ve kadavra ile böbrek, mide, bağırsak, mesane, karaciğer

ve dimağ üzerindeki ameliyatları yaptım. Doğrusu Paris'de en büyük istifadem budur.

İSTANBUL'A DÖNME UMUDU!

Memlekete dönüp hekim kalacağım. Artık polikita istemiyordum; fakat düşünüyorum ki, milletin şahıslarının sıhhatine hizmet devde kulak nev'indendir. Asıl bu milletin hastalığı, siyasi, harsî ve ilmîdir. Bunlara hizmet etmek asıl hizmettir. Hekimlik maişet, bunlar da amatör ve zevk-i sanatım olsun dedim. Balkan Harbi'ne kadar milletin meydana çıkması aleyhinde idim. Bunu gizli din taşır gibi taşırdım. Balkan Harbi neticesi bu korkumu izale etti. Hem de Rum, Arnavut, Bulgar, Ermeni ve emsalinin yaptıkları şeyler Türklüğümü galeyana getirdi. Bu millete Türklüğünü bildirmek, atalarının şanlı zaferlerini, menkıbelerinin öğreterek ona millî benliğini vermek, en mühim ve en evvel olan bir iştir kanaatini hasıl ettim. Bunun için de bir Türk Tarihi yazmalıydı, dedim. Bu yolda tetkikata başladım. Siyasî vazifemi de ikmal için "Hürriyet ve İtilâfın İçyüzü" nü yazdım Karın tiyatroyu seviyordu. Ben de opera ve opera komiği seviyordum. Geceleri ekseriya

bunlara gidiyorduk. Bunlardan o kadar zevk duyuyordum ki, ilâhi bir gayeyle dalıyordum. Bunların Türkçeye tercümesi lüzumunu anladım " Bu güzel şeyler tercüme edilse Türk'ün filânını çok terbiye eder. Bu güzel mûsiki parçalarından neden Türk de istifade etmesin" dedim. Yirmi kadar en meşhur opera ve gülgülü opera livretlerini topladım. İptida Samson ve Dalila'ya başladım. Korkuyordum da... Ya olmazsa... Paris'de aklı erer denecek bir iki Türkçe fikrimi açtım . Bana: "Sen deli misin? Bu güzel musikiler Türkçe kelimelerle olur mu?" dediler. Adeta korktum. Olmaz zannettim. Az kaldı vazgeçiyordum. Fakat düşündüm: "Fransızca ya Türkçe ne olursa olsun, kelime demek heceler demektir. Heceler de ses demektir. Ses ne olursa olsun musikiye gelir. Niye olmasın?!.. " dedim. Tercüme ettim, karıma partisiyonu ile Türkçe güfte olarak söyleterek çaldırdım. Evvelâ söyleyemedi ve çalamadı. Meyûs olmadım. Bir , bir daha çaldırdım. Alıştı. Baktım sonunda oldu. Bunların tercümelerine başladım.

Hasılı tıbbî, ilmî ve içtimaî bir program yapıp böyle hizmete hazırlanmak için hummalı bir surette çalıştım. Karım çalışmamdan hergün şikâyet ediyordu. "Benimle meşgul olmuyorsun" di-yordu. Al bir müşkülât daha!.. Evlenmeden bunu düşünür, evlenmek çalışmaya mani olur diye evlenmezdim. Halbuki bunu hatırlamadan bir gün evleniverdim. Şimdi bu da başıma geldi. Vâkıa hakkı yok değil; lâkin çalışma zamanı. Bu fırsat bir daha bulunur mu? Hem herkes çalışmalı. Karı koca her dakika burun buruna durulmaz ki... Ama ona anlatabilirsen gel de anlat. Hem de ne konuşayım birşey bilmiyor ki... Hayatta neccesite dedikleri bir şey olduğunu ve buna herkesin mecbur bulunduğunu bizim karı anlıyamıyor. Neyse, ne yapıyor, yapıyor yine çalışıyordum. Bir tarafta homurdanma, bir tarafta çalışma. Böyle gitti. O da bir şey okusa ya.. Yahut bir el işi yapsa ya...Hayır. Bazen heves eder, bir şey alır. Para verir; fakat bir gün, iki gün çalışır; bitti. Atar. Yarım kalır. Böyle yarı kalmış nice el işleri var. Para da üste gider. Hem de böyle şey aldığı vakit lüzumundan pek çok fazla alır. Kendisinde bir de doz idraki yok. Lüzumuna göre miktar tayininden âciz. Ya az ya çok alır. Ekseriya çok alır. Ve onda hesap nosyonu asla yok. Bu

haller babasında da aynen böyleydi. Demek bu zavallı kabahatsiz. Ona bunları babası irsen vermiştir.

Tuhaftır. Paris deriz ama orada da neler var. Bir defa bir hizmetçi aldık. Bu kadın Paris civarında bir köylü. Yemek odasını düzeltti. Bir de baktık ki, yer halısını yemek masasının üstüne hem de tersini yüzü yerine, masa örtüsünü de yere yaymıştır. Biz yalnız kendimizi beğenmeyiz. Frenk olunca hayran oluruz. Ne gafil milletiz.

İlk evlendiğimiz zaman çok kıskançtım. Namusuma bir leke gelir diye ödüm kopardı. Karımla öyle bir hal görmüyordum. Şüpheye mahal yoktu. O hususta çok dürüsttü. Ve bana eza ve cefa etmesine, hergün huysuzluk ve kavgaya rağmen bana pek merbuttu. Bu faziletleri vardı. Bir erkeğe çıkıp konuşmazdı bile. Fakat yine içimi kurt yerdı. Yalnız sokağa gitse gizlice arkasından giderdim. Bakardım ki, insanların yüzüne bile bakmıyor. İçime emniyet gelirdi; fakat birkaç gün sonra yine takip ederdim. Bir gün beraber gidiyoruz, şimendifere bineceğiz bir herif geldi. Karımın önüne durdu. Durmuyor, yüzüne bakıyor. Aklım çıktı. Hemen hanımı arkaya çektim. Ben herifin önüne durdum. Ve: "Bana bak!" dedim. Herif derhal çekildi, gitti. Birgün bir mağazada satıcı birşey söyledi. Bizim karı güldü. Olur ya gülebilir. Vay güldü diye kıyameti kopardım. Bu da benim kabahatim idi.

Çalışma, gürültü, kavga, ailesinin bayağılığını, daüssıla, âti endişesi, bir de yeni evlilik, fazla cinsî münasebet ve bununla hasıl olan spermatorree yani seylan-ı meni beni pek zayıflattı. Tedaviye başladım olmuyor. Hasılı bunlar beni mektepteki gibi yeniden nevrastenik yaptı. Karımın pek huysuz ve ateşten gömlek olduğuna artık iyice kanaat ettim. Ayrılmadın başka çare yoktur diyordum. Fakat bu kadar huysuz olan ve bana daima eza ve cefa eden karım beni çıldırasıya seviyordu. Dikkat ediyordum, asla yapmacık değildi. Cidden seviyor ve bana merbûttu. Bu ve bir de namuslu olması ekseriya beni kendisini terketmek fikrimden vazgeçiriyordu. Biraz sonra yine o fikre avdet ediyordum. Demek bocalama devrindeyim.

Paris'te tahsil işlerim bitti. Müzeleri, müesseseleri gezebil-

diğim kadar gezdim. Bir de korse ve ortopedi fabrikasında amele gibi çalıştım. Yalnız Paris'in şimalinde deniz kenarında Breg-Plage denilen yerde çocuklarda kemik veremleri tedavisi için meşhur bir müessese var. Bu da ortopedi sahası. Benim de asıl şubem. Şimdi burası lâzım. O vakit orayı Calot adında biri idare ediyor. Fransa'nın bu hususta en meşhur adamı. Kitabı da var. 500 Frank vererek dersine yazıldım. Bu derse gitmek bahanesi ile karımı Cenevre'ye babasına aldatıp yollayacağım. Dersi bitirip Londra'ya geçeceğim. İngiltere'yi görmedim. Orayı da görmüş olacağım. Oradan dünyanın beğendiğim köşesine kafesten uçan kuş gibi uçacağım. Çünkü huysuzluk ediyor, türlü şey söylüyor ama benden asla ayrılmak istemiyor. Yakamı bırakmıyor. Bu hali de kararımı zayıflatıyor, istediğimi yapamıyorum. Gıyabında kolay olacak.

Breg-Plage gibi Türkiye'nin böyle bir müesseseye büyük ihtiyacı vardır. Anadolu'nun cenup sahilinde münasip bir yerde yapılmalıdır. Belki Marmara'da İstanbul'a yakın bir yerde de olur. Bu kadar Paris'te oturduğum halde bu kadar yakın yere Londra'ya bir sefer gidemediğim halde hâlâ da bu satırları Paris'de yazıyorum. Gidemiyorum. Avrupa'nın hemen her yerini gördüğüm halde Londra'yı göremedim.

Hanımı yolladım. Ders günü yaklaşıyor, savuşacağım. Bir de bir sabah erken kapı açıldı. Uykudan sıçradım. Kapıyı açtım. Bizim hanım. Üç dört günde döndü. Beynimden vurulmuşa döndüm. Zahar takdir... bizim planı altüst ediyor. Babası ve aile "Bu heriften ayrıl!" demişler. Razi olmamış. Şükrü: Ayrılırsan bütün servetimi senin üstüne yaparım.!! demiş, razı olmamış. Bana ağır küfürler etmişler. Bunları bana anlattı. Servetiyle iknaa çalışmak elbet bayağı bir ikna. Hem de laftır, yapar mı? Keşke yapsaydı. Keşke bu da razı olsaydı. Düşündüm. Madem ki böyle iş kolaylaşmıştır. Beraber Cenevre'ye gideriz. Kızlarını veririm. İki lakırdı söylerim. İş biter dedim. Eşyayı acele sattım. Burada bizim bedesten makamından Hotel de Vante var. Müthiş bir yerdir. İçinde Türk hahırları da olan o kadar eşyayı 300 franga kapatıverdiler, ağızım açıkta kaldı. Ama benim paraya baktığım

yok. Berem-Plage'deki dersi de bıraktım: 500 frank da orada gitti. Bir taraftan da 1914 yılı 14 Temmuz Fransız Millî bayramı. Sokaklar hınca hınç. Paris halkı sokaklara dökülmüş; dans, içki, vur patlasın gidiyor. Kariyi aldım, hareketimi aileye yazdım. Doğru Cenevre'ye vardım. Onlara yakın ve göl kenarında National otele indim. Elimizi, yüzümüzü yıkıyoruz. Otelci geldi: "Seni iki kişi istiyor" dedi. İndim. İki sivil herif "Polisiz. Sizi polis müdürü istiyor, beraber gideceğiz" dediler. Al bundan da. Karı bize sarıldı, ağlıyor. "Ben senden ayrılmam. Ben de geleceğim." dedi. "Etme! Sen kal!" dedikse de olmadı. Beraber gittik. Bir odaya koydular. Yarım saat, bir saat kimse birşey demiyor. Söylendim ve dedim "Gideceğim." O vakit bir polis "Gidemezsin" dedi. "Beni tevkif mi ettiniz? Hangi tevkif müzekkeresi ile? Ben cânî ve hırsız değilim." diye bağırdım. "Tevkif etmedik" dedi. "Bir saattir bu nedir?" dedim. Cevap yok "Gideceğim" dedim. Önüme durdu. Diğer biri geldi. "Tabancan var mı?" dedi. Ne oluyor diye hayret ediyordum. Bu memlekette polis dahi birinin cebini arıyamaz. "Ne karışıyorsun?" dedim. Aramak istedi. Hayret!.. İşviçre'de de kanun harici işler oluyormuş ha!.. Biz orasını hatasız bir devlet, adalet ocağı bilirdik. Ne hımbılmışız... Aratmak istemedim. Sonra düşündüm. "Canım arasın da o da, ben de kurtulayım." dedim. Bıraktım, aradı. Bir şey yok. Gitti. Konuştular. Geldi mazeret dileyip serbestsiniz" dedi. Tepem atmıştı. Söylendim ve "Sizi dava edeceğim" dedim. Dedi ki: "Bizde kabahat yok. Kayınbaban hayatının tehlikede olduğunu ve senin onu öldüreceğini söyledi. Tevkifini istedi. Biz de böyle yaptık. Trenc bindi Viyana'ya hareket etti. Şimdi çıkabilirsiniz. Evet cânî değilsiniz; fakat ne bileyim belki elinizden bir kaza çıkar. İyisi mi kaza çıkmadan evvel-önünü almak lâzım dedi. Ha, iş anlaşıldı. Meğerse şu korkak ve evhamlı adam, yahut deli kendisini öldüreceğim diye korkup bu işi yaptırmış. Sonradan öğreniyorum. Kallanlar scraskere varıncaya kadar hepsi evde ellerine birer tabanca almışlar. Kapılara kilitlemişler. Bahçelerine de bir kaç polis koymuşlar. Sonra ben otelde epeyce kaldım. Kaldığım müddetçe bir polisi orada bekler gördüm.

Bu hakaret beni deli etti. Doğru gittim. Bir avukat buldum. Şükrü kaçmış, polis ile serasker aleyhine bir dâva açtım. Ne yapayım bu adamlar zorla iş çıkardılar... Gittim eşyalı bir apartman bulup taşındım. Karımın bana şu merbutiyeti benden ayrılıp kaçmak fikrini adamakıllı yumuşattı. Kendisine bir aralık: "Ayol doğru değil. Bunlar senin anan baban. Git! Şu iş de bitsin" dedim. Ağladı. "Ben senden ayrılmam. Anam babam, ama insan kocasıyla. Onlardan hem ben ne hayır gördüm. Benim anam ölmüş; ben öksüzüm. Yanlarında hizmetçi gibiydim." dedi. "Ya benden boşanırsan baban sana bütün servetini verecekmiş" dedim. "Ona ne sen inan ne de ben inanayım. Onun bir sürü orospusu var. Onlara veriyor" dedi. Ne diyeyem. Dosdoğru. Tuhafı şu ki, bu böyle; fakat huysuzluktan da vazgeçtiği aslâ yok. Onların yanında gülfidan adında bir Arap halayık vardı. Birgün onu sokakta kandırmış, bize kaçırdı. İyi ya kıza hoş baksana... Boyuna dövüyor, sövüyor. Gölde banyo hamamına gidiyor. Sabahtan akşama kadar sudan çıkmıyor. Her tarafı simsiyah. Nasıl da dayanıyor bilmem. "Yahu, hasta olursun" diyorum. Söz dinletmenin imkânı yok...

Ben Paris'de iken İngiltere kralı Paris'e geldi. Ona görüm-memiş bir şenlik yapıldı. Poincare Rusya'ya gitti idi. Meğerse Harbi Umumî çorabı örülüymüş. Biz devamızla meşgulüz. Cenevre'de iken birgün birden Almanya ile Fransa arasında harp patladı. Bizim muhakemeden hünüz bir celse olmuştu. Serasker de muhakemeye çağırılmış, gelmişti. Bu iş çirkindi; fakat onların bana yaptıkları daha çirkindi. İsviçre hükümeti Almanlar'ın veya Fransızlar'ın İsviçre toprağını çiğneyerek geçmesinden korktu ne kadar kuvveti varsa silâh altına aldı. Hududa gönderdi. Mahkemede de hâkim kalmadı. Bizim dava da asıldı kaldı.

Şu vaka bir bakıma da hayırlı olmuş. Ben harp patlayınca İngiltere'de bulunacaktım. Belki de vaziyetüm müşkil olacaktı. Şimdi bîtaraf bir memleketteyim.

Yanımda Fransız frankı vardı. Dehşetli düştü. Daha düşer diye korktum. Büyük bir zararla İsviçre frankı aldım. Sonra Mısır'a gider iken Fransız frangı almak icab etti. Frank biraz yükselmişti. Bir zarar daha ettim.

Bir takım Türkler Paris'de kısılmış kalmışlardı. Paris'de ana baba günü olmuş. Yolunu bulabilen, kaçabilen birer birer İsviçre'ye döküldüler. Ressam Asaf Muammer Paris'de idi. Muhafilferdendi. Görüştüğüm, sevdiğim adamdı. Parası yokmuş. Telgrafla benden para istedi. Yolladım, geldi. Paramı sonra İstanbul'a da geldik, vermedi. İsviçre'de diğer bir Türk, Cenûbi Amerikalı bir kadınla evliydi. İki tane çocuğu da vardı. Kadın zenginmiş, kendisi züğürt idi. Onlara da para gelmemiş. Birgün bana geldi. "Sütçü de bugün süt vermedi. İki çocuk aç kaldı. Karım hasta değnek gibi. Sütü yok. Bana 200 Frank ver!" dedi. Biz ne haldeyiz, bunlar ne istiyor. Fakat acıdım, dayanamadım. Verdim. Güya ilk parası geldiğinde verecekti. Birgün parası geldi. Ama vermedi. Hâlâ da verecek... Merhamet işte böyledir. Hayatımda kime para verdimse hemen hepsi gitmiştir. Hem de üste düşman olmuşlardır. İade eden namuslu azdır. Tecrübem kimseye acımamalı. Hele para vermemelidir. Paranın gittiği neyse birşey değil, nefsinin mahrum edersin; fakat üste düşman kazanmak ağır oluyor. Böyle diyorum da bu sefer bile bu kadar tecrübe ve yaştan sonra yine bir iki defa böyle dolandırıldım.

İsviçre'de "Ançi ile Paçi" adında bir roman yazdım. Bu eser, Seraker Rıza Paşa ailesinin hakiki romanıdır. Sonu yani Şükrü Paşa'nın paraları yiyip bana muhtaç olması fantezidir. Benim uydurmamdır. Diğer kısmı tamamıyla hakikattir. (1) İki nüsha yazdım, Sinop'da kütüphanede durur.

Almanlar Belçika'dan yıldırım gibi Paris üzerine ilerlemeye başladılar. Diyordum ki: "İki ayda bu iş biter. O vakit buradan İstanbul'a giderim. İttihatçılar'dan müsaade isterim. Elbet artuk verirler. Ben de siyasetle uğraşmam. "Bir de Marne üzerinden Alman ordusu ric'at etti. Bu havadisi okuyunca harbin uzayacağına ve sonunun ne vakit geleceğinin meçhul olduğuna hükmettim. Biraz sonra Türkiye'nin de Almanlar tarafında harbe gireceğine dair birtakım havadis serpintileri başladı. Buna pek inanmadım. Çünkü "Balkan Harbi'nden çıkmış perişan bir devletin harbe girmesi

(1) Buraya bugün ilâve ediyorum. Şükrü, Nice'de öldü. Bütün servetini yemiş. Eğer ölmeseydi hakikaten bana muhtaç olacaktı. İyi tahmin etmiş imişim.

delilikti. Hem de girip ne yapabilirler?" . Fakat biraz sonra "Türkiye'ye harbe girerse ihtimaline karşı operatöre ihtiyaç vardır. Türkiye'ye giderim" fikrine düştüm. Ceneve konsolosluğuna İstanbul'a gitmem için müracaat ettim. "Yazayım" dedi. Bekledik, cevap yok; müsaade de meçhûl. Ya harbe girerler ve bize de İstanbul'a müsaade vermezlerse burada ne yaparız? Eldeki, avuçtaki biter; açlıktan ölmek muhakkak. Dedim ki "Türkiye harbe girmeden müspet bir hareket lâzımdır. Ne yapmalı?" Mısır'ı en münasip ve emin bir yer buldum. Bizimkiler girse de girmese de orada hekimlik eder hayatımı kazanabilirim. Acele hareket lâzım. Kâfi param var; fakat ihtiyat biraz daha olsa iyi. Hanımın iki yüzüğü ile benim iki saat kordonumu monte de piete'ye koyup para aldım.

MISIR'A DOĞRU

Mısır'da hekimlikle para kazanıp Harb-i Umûmi esnasında bu rehinlerin borcunu verdimse de altın çıkması yasak olduğundan göndermediler. Lozan'a konferansa gidince aldım.

Gideceğiz. Hanıma son bir teklif daha yaptım ve şöyle dedim:

"Bak, İffet! Şimdi meçhûl bir akıbete gidiyoruz. Ne olacağımız malûm değildir. Dünya karışmış belki canımızı kaybedeceğiz. Belki türlü meşakkatler çekeceğiz. Belki aç kalacağız. Sana yazıktır. Hem de sen pek huysuz bir insansın. Sonra geçinemeyiz. El memleketlerinde ayrılırız. Kimsesiz diyarlarda kalırsın. İyi mi; şimdi ailen burada. Ebeveyninin yanına git! Baban sana servetini de verecekmiş. Mesut ol."

Ağladı. "Dünyada hiç bir şey istemem. Yalnız seni isterim. Ben sensiz yaşayamam. Senin başına ne gelirse benim de gelsin. Seninle güle güle ölürüm?" dedi. Doğrusu fedakârlıkta bana çok tesir etti. Derin derin düşündüm. "İyi ama bu, buna rağmen hayatı bize cehennem etmekten fariğ olmazsın. Huysuzsun, geçimsizsin. Sonra zulmünü çekemem. Ayrılırız. Sana da yazık olur. Git! İyi düşün!" dedim. "Evet, huysuzum. Doğru. Artık

yapmam. Ne dersen sözünü tutarım. Seni üzmem." dedi. "Deme! Elinde değildir. Yine yaparsın. Sonra sen perişan olursun. Sana acıyorum." dedim. "Yapmam" dedi, ağladı; "Beni bırakma!" dedi, ağladı.

Acıklı bir levha idi... **Henüz 19 yaşında, ana yüzü görmemiş. Babası evlât duygusundan bütün insanî duygulardan âri. Onda evlât duygusu hayvanlardaki kadar bile yok.** Bu yaşa kadar babasından bir defa bile bir şefkat eseri görmemiş. Büyükanne ve baba da âdi... Bana sanılmış... Kocasını seviyor ayrılmıyor... Bu halde ve henüz bir yıllık zevcesini atıvermek de bir erkek için ağır... Çok kalbsiz olmalı...

Artık hiç dayanamadım. Boşamak fikrinden de büsbütün vazgeçtim. Bir yıldır ne düşündük, ne için geldik. Neye sulh olup yattık?.. İnsan ne âciz bir mahlûktur!... Bir günlük sonunu bile bilemez. "Peki!" dedim. "Bir şartla ben de razıyım. Bir lokma kazanırsam yarısını sen yersin, yarısını ben yerim. Bulamazsak açlıktan beraber ölürüz. Hadi!.." Biletleri aldık. Şimendifere bindik İtalya'ya geçtik. Cenova'ya indik. Güzel bir şehirdir. Hele mezarlığı bir sanayi-i nefîse sergisi gibi heykeller ve emsali ile süslüdür. Oradan vapura atlayıp, İskenderiye'ye indik. Oradan da şimendiferle **Kahire'ye vardık.** Bir otele indik. Hemen Heliopolis'de bir apartman tuttum. Eşya aldık. Yerleştik.

Heliopolis, Kahire'den elektrik tramvayı ile bir çeyrek mesafede. Kum deryası ortasında güzel bir Avrupa şehri gibi medenî bir şehir. Kâgır ve büyük binalar. Sade mimarî tarzı yani Mısır-Türk mimarîsi. Bu da buraya orijinal bir güzellik vermiş. Evlerin suyu, her şeyi var. Geniş, katranlı caddeleri, büyük otel ve tiyatrosu da var.

Arası bir ay kadar geçti bizimkiler de harbe girmesin mi? Al belânın büyüğünü. Doğrusu evvelce zikrettiğim sebeplerden yüzde doksan beş nispetinde Türkiye harbe girmez fikrinde idim. Ya şimdi İngilizler bizi haps veya hudut haricinde tard ederlerse... Para da bir-iki ayda bitecek. Muayenehane açıp hekimliğe başlamak zaruri. Açarsam o da masraf isteyecek. Ya bizi hapis veya tard ederlerse o da gidecek. Beklemekten başka çare yok. **Bir müddet**

bekledim. Birtakım Türkleri İttihatçı diye hapsettiler. Bize dokunmadılar. Emniyet hasıl ettim. Gittim. Şâri-i Abdülâziz'de Atabet-ül Hadra cihetindeki ucunda evkafa ait beş odalı bir evi tutup muayenehane yaptım. Buraya da masraf oldu. Kazanç da yok. İlk ay sadece on iki riyal kazandım. Bizim bugünkü para ile ancak on beş lira eder. Hiç. Bir hale geldi ki paralar suyunu çekti, yirmi gün eve et alamadım. Karım birgün pek kederli bir halde "Ne kadardır et yemedik" dedi. İçim parçalandı. Baktım bir kuruşum var. Gittim, et alacağım. Kasaba söylemeye utandım. Sonra yüzümü kızdırıp bir kuruşluk et ver dedim. Eti eve getirdim, verdim. Hemen Heliopolis'i bırakıp muayenehaneye taşındım. Apartmanın yarısı muayenehane, yarısı ev oldu. Hem masraf azaldı, hem de kazanmaya başladım. Türklerden eczacı Atıf'la tanıştım. Çok iyi insandır. Saf, temiz, zeki ve nükte anlıyor. Hele hoşsohbet. Kardeşi Vedat da eczacı. O da iyi çocuk. Yalnız Vedat'ın o vakit bazı kadınlarla lâubali hali vardı. Ben ise evlendiğimden beri pek namusluyum. Bu halimden onu o kadar sevmezdim. Elbet gençlik işi idi. Şimdi ağırbaş olmuştur. Gençliğinde kendi yaptıklarını hep unutmuşum da onu ayıplıyordum. Onlar yine bir Türk eczacı olan Sabri ile beni tanıştırdılar. Sabri de Salîbede eczanesinde akşamları muayene yapmamı teklif etti. Memnuniyetle kabul ettim. İkindiye kadar evde, akşam orada hastaya bakmaya başladım. Baktım ki Sabri çok iyi bir gençtir. Cahil, fakat çok zeki, nükteden derhal anlıyor ve güzel nükte yapıyor. Sonra iyi kalbli ve namuslu adam. Türklüğünü, vatanını seviyor. Çok sevdim. Dünyada sevdiğim, emniyet ettiğim adamlar pek azdır. Vedat, Sabri, Atıf işte bu az olan sevdiklerimdendir. Sabri Şam Tıbbiyesinden çıkmıştır. Esasen Trablusşam Türklerindendir. Orada halis Türk köyleri vardır.

MISIR GÜNLERİ

Mısır hayatımızın, orada gördüklerimizin çoğunu Türk Tarihi'nin Mısır kısmında yazdık. Burada yazmadıklarımızı yazıyoruz:

Mısır hükümetine diplomamızı gösterip tababet icrasına müsaade aldık. Bu müsaadeyi daima en büyük maişet vasıtası olarak saklar ve yanımda taşırım. Bu sefer Paris'e gelirken de getirdim.

Muayenchane eşyasını ve lâzım âletleri ucuz çıkardım. Sandalyeleri kendimiz boyadık. Muayene odasının eşyasını beyaz leke yaptık. Eski eşya aldık. Yüzlerini hanım yaptı. Boyalarını da beraber yaptık. İlk aylar kazanamıyordum, masraf çıkmıyordu. **Her ay bir elmas rehine koyuyordum. Sonra kazanmaya başladım. Faizlerini verdim. Yedik, içtik. Lozan'dan avdetten sonra İstanbul'da ikibin beşyüz lira görderip bu elmasları kurtardım. İstanbul'a gönderdiler. Hanım'a teslim ettim. Bu sıkıntılı zamanımda idi. İngilizler bana elli altın lira maaşla hastahane de hekimlik teklif ettiler. Kabul etmedim. Muhtacım, fakat bana ağır geldi.**

Hanımın bir huyu vardır: Elmas takmayı sevmez. Bir elması iki gün takar, bıkar. Kuyumcuya götürür bozdurur, başka şekle koydurur. Onu da iki gün takar, yine bozdurur. Masrafı da pek çoktur. Öñüne gelene para, elbise verir. Sonra da hasisliği tutar yemeği kısar, sonra yine cömertliği başlar. Bu hali hâlâ böyledir. Hiç bir halinde zaten sebatı yoktur. Gelgeçtir. Bu onun en mümeyyiz huyudur. Çok kapris sahibidir. Bu huylar babasında da aynen vardır. Bu bozdurmelerde tabî çok zarar ettik. Bir kısmını satıp başka aldı. Tabî bu da zarar. Bereket versin çoğu rehinde idi de bu muameleden kurtuldu.

Artık işim iyi idi. Yaşıyoruz. Hattâ aciz kalmış bazı vatandaşlara da ufak tefek yardım edebiliyorum. **Ayda kazanç yirmi-beş Mısır lirasından aşağı düşmüyor. Bugünkü bizim para ile ikiyüz altmış lira kadar eder. Yüz Mısır lirasına kadar da çıktığım ay oluyor. Mısır'da Türk hekimine, Türk malına, Türk'e itibar vardır.** Ahali harp dolayısıyla Türklerle temas etmeğe İngilizler'den korktukları halde yine kazanıyordum. Demek harp vaziyeti olmasa daha çok kazanacaktım.

Hanım yine huysuz. Ne olacak bilmem? Huy canın altındadır; can çıkmayınca çıkmaz derler. Görüyorum ki, çok doğrudur.

Artık terbiye ve ıslâh ümidlerim de yok. Cenevre'den hareketimizde verdiği sözleri hep unuttu. Bu zaten malûmum idi ama dikkatime dokunmuştu. Zeki, her işi gayet çabuk ve mükemmel öğrenen bu kabiliyete acıyorum; fakat çaresiz.

Hanım hergün sinemaya gidiyor. Şaşılacak şey. Bu kadar iptilâ görmedim. Yalnız çıkmıyor, hizmetçi kızla gidiyor. Buna rağmen yine şüphe ediyorum. İş bırakıp takip ediyorum. Sinemada ne yapıyor diye arkasına oturuyorum. Aslâ şüphe edecek ufak bir şey görmüyorum. Bir aralık gözleri görmez oldu. Dedim sinemaya ara ver. Veremiyor, bu kadın aklına eseni yapmazsa hasta oluyor. İllâ yapmalı. Bin zorla iki-üç gün ara verdi, gözü iyi oldu. Yine gitti. Bu sefer bir hafta sonra gözünde nezif oldu. Bütün hadîka kanla doldu. Kör oldum diye ödü koptu. "İşte, al sinema! Sen yine söz dinleme!" dedim. Körlüğün geçeceğini temin ettim. Tabakayı kuzhiyeyi oynatmak için Eterobin, sonra Ezerin damlattım. İltisâksız iyi oldu. Yine eskisi gibi gördü. Bundan ders alsana, hayır... İyi olunca yine sinemaya gitti. Yolunda, önünde müthiş uçurum olsa ve bunu iki kere iki dört eder gibi bilse madem ki aklına esmiştir o yolda devam eder. Hayret!...

Heliopolis'de iken yiyecek bulamadığımız esnada maymun isterim diye tutturmuş, dilinden kurtulmak için bir çift maymun almıştım. Biri dişi, biri erkek. Tuhaf, bilmezdim. Maymunun erkeği günden güne zayıfladı ve halsiz düştü. Artık yerinden kımlıdayamıyordu. Ne oluyor diye gizlice dikkat ettim. Nihayet gördüm ki dişi erkeğin zekerini mütemadiyen emiyor. Erkeğin altına baktım akıntıya, irine benzer şeyler var. İş anlaşıldı. Maymunun dişisi de erkeğini eritip yiyor... Hayvan öldü. Öteki de bir gün kafesten fırsat bulup kaçtı. Kurtulduk...

MAYMUN MERAKI

Şimdi Kahire'de hanım yine maymun istiyor. Ne dedimse olmadı. Olmaz desem günlerce kavgaya etmeli, uykusuz kalmalı. Nihayet yine alır. İyisi mi bunlarsız alsın. Sustum, kurtuldum. Aldı. Herşeyde sebatsız olan bu kadın bazen istediğinde müthiş sabit

kadem. Maymunu zincirle balkona bağıladı. Maymunun pisliği pek fena kokuyor. Sıcak memlekette de... Çekilmez bir koku. Çektik. Fakat eğlenceli hayvan. Nereye baksanız o da oraya bakıyor. Siz bir şey yapın, o da yapıyor. Maymun gibi taklitçi derler ya. Pek doğru. Maymun taklitçi bir hayvandır. Çocuklara pek düşman. Yanımızda beş yaşlarında Nâime adında bir Mısır'lı kız var.

Hanım çocuk için çıldırıyor. Çocuğu olsun diye türlü ilâç yapıyor. Olmuyor. Benim zürriyetim yok zannederek başımın etini yiyor. Nihayet mikroskopla bizim meniye gösterdim. Anlatım. Hayvancıkları görünce sustu. Kabahat kendisinde. Çünkü çocukluğunda peritonit ve zimenc uğramış, karnına su dolmuş, demek fibrinler çöküp taazzuv etmiş. İltisâklar yapmış, nefirlerinin deliklerini kapamış. Çocuğu olmaz. Çocuk olsun diye hâlâ uğraşır, rahminc birkaç defa bana ameliyat da yaptırdı. Olmuyor. Bu sebeple evlâdlık almak hevesine düştü. **Bana piçhaneden bir kız aldırdı.** Bakmasını bilmiyor. Ben hekimim, söylüyorum, beni de dinlemiyor. Bu kadın da dinlememek asıldır. Hem de ne dersem aksini yapar. Tuhafı zekâma ilmime de kânidir. Güya beni çok seviyor. Öyle de görüyorum. **Fakat insan sevdiğinin dediğini yapar, onu üzmemekten korkar. Bu aksini yapar, beni üzmemekten de keyif duyar. Şaşılacak şey!.. Sevdiği bu çocuğu beş on gün sonra ağladığı vakit dögmeye başladı. Hem de adamakıllı döğüyor. Bir kaç gün sonra sekiz aylık zavallı masûm hanımı yanına yaklaşır gördüğü vakit yüzünde korku alametleri göstermeğe başladı. Ağlardı. Yüreğim parçalanırdı. "Dögme! vicdanın, insafın yok mu?" desem daha fazla döğerdi. Ne diyeyim. Bende günah yok. Çocuğun kaderi bu imiş dedim ama daima yüreğim parçalandı. O kadar... Yani ben de onunla çektim. Derdime katılan bir dert de bu çocuk oldu. Nihayet bakımsızlıktan, dayaktan öldü. Kurtuldu.**

Naime adındaki çocuk da evlâtlık idi. Bu kız gider maymuna uzaktan bir şey yapar, ya bir şey söyler. Maymun derhal dişlerini gösterir, üstüne sıçrar. Zincirlidir yetişemez. Bir iki atlayıp yetişmeyince başını öbür tarafa çevirip bakmıyor gibi yapar. Halbuki yaklaşsın diye bunu yapıyor. Çok hilekâr mahlûk. May-

munun hilekârlığı malûm ve meşhurdur. Yaklaştığını tahmin edince birden atlar. Ekseri pençesini kızın eline değdirir. Elleri çizik içindedir. Halbuki maymun hanımdan müthiş korkuyor; çünkü bir-iki müthiş döğdü. Benden de korkar; ben de döğdüm. Yanına vardık mı elimizin üstüne elini boynunu kor. Sevdikçe "Hı, hı" diye sürûrunu gösterir bir ses çıkarır. Nâime kızdırırken Nâime'yi azarlar ve kıza vurur gibi yaparsak keyfinden zıp zıp sıçrar ve boynuna sürûr sesini çıkarır. Zeki hayvandır. Korkutmak isterseniz dudaklarınızı açıp dişlerinizi gösteriniz. Ödû kopardı.

Hanım maymunun eline ayna verirdi. Alır bakar, kendini görünce türlü hareketler yapar ve söylenir, nihayet aynanın arkasına bakar bir şey göremeyince aynayı bırakır. Gülerdik. Patlıcan ve domatesi pek seviyor. Bunları yemesi de ustalıklı. Yer, kabuğunu hiç zedelemeden üstünde bir habbe etinden bırakmadan ince bir zar halinde bırakır, atar. Derdim ki: İnsanların çoğundan daha nazik. Yediğini avurtlarına dolduruyor. Avurtları şişip ağzına geliyor, çiğneyip yutuyor, bitince yine vurup yiyor.

Kahire'nin hayvanat bahçesi güzeldir. Bu şehrin bir takım güzel bahçeleri var. O bahçenin maymun kısmı pek zengindir. Oraya gezmeye giderdik. Bunların seyri pek eğlencelidir. Bir gün baktım bir maymun yavrusunu sırtında taşıyor, öyle direklerle çıkıyor. Yahut yavru anasının karnını dört eliyle kucaklayıp tutuyor. Ana öyle geziyor. Ana bir aralık sandığın üstüne çıktı. Aşağıda kalan yavru da çıkmak istedi, çıkamadı. Ana tıpkı insan gibi elini uzattı. Yavru da bir elini verdi. Tutup yukarı aldı. Bir aralık bunlara bakan uşak darı gibi ince bir yem serpti. Hepsî üşüştiler. Şimşek sürati gibi bir çabuklukla elleri ile toplayıp ağızlarına atıyorlar ki şayan-ı hayret. Hepsinin iki avurtları gittikçe şişiyordu. Baktım bir tanesi ve hepsinin irisi yem toplamıyor. Yavaş, yavaş bizim tulumbacı kabadayı yürüyüşü gibi bir yürüyüşle dolaşıyor. Şaşıtm. Derken sebep anlaşıldı. Bu iri maymun yere eğilip danı toplamakta olan maymunlara göz gezdirdi, bir maymunun kulağından tutup kaldırdı. Maymun ciyak ciyak bağırdı ve fakat put gibi durdu. Büyük maymun elini bunun ağzına sokup avurdundaki yemlerini aldı, kendi ağzına attı. Bu sefer diğer eliyle diğer kulağını tutup ev-

dı, kendi ağzına attı. Bu sefer diğer eliyle diğer kulağını tutup ev-velce tuttuğu kulağını bıraktı ve bu eli ağzına sokup öteki avur-undaki yemi de alıp kendi ağzına attı. Maymunu bıraktı. Zavallı maymun yeniden toplamağa başladı. İşte maymunlarda da tahakküm, istibdat, zulüm... Kuvvetin tegallübü... Şu iri maymun padişah gibi... İnsanların bu maymunlardan ne farkı var?!.. İri maymun yedi ve gezdi. Yemeği bitince yine bir bakındı. Demek avurdu iyi dolmuş bir maymun arıyordu. Bir başkasını yakalayıp onu da eşkiyavâri soydu. Bu zavallının da sayının bütün mahsulü gitti.

Bizim maymuna hanım dar ağızlı şişeye bir fıstık koyup veriyordu. Onu almak için şişeyi alt-üst etmesi, sallaması, parmağını sokması eğlenceli bir şeydi. Birgün bir fıstığı yirmi kadar kâğıda sarıp verdi. Tuhaf... Maymun sakal-ı şerif bohçalarını açar gibi bunları birer birer ve muntazaman açıp ata fıstığa vasil oldu ve yedi.

İNGİLİZLER MİSİR'DA İTTİHATÇILAR'I TUTUKLUYOR

İngilizler Türklerden İttihatçı olanları tevkife başladılar. Karşımızda göz hekimi bir Türk vardı. Onu da hapsedtiler. Zavallı aklını bozdu. Bizim hanım onun hanımı ile pek ahabtı. Bu suretle hallerine dair bir çok malûmat aldım. Kadın kocasından şikâyet eder, herşeyini söylermiş. Zaten bu hemen bütün kadınların âdetidir. Kocalarını sevseler de yine birbirlerine zemmederler. Bizimki de beni onlara zemmetmiştir, şüphem yoktur. Bu aile hakkında başkalarından da malûmat aldım. Baktım ki müstesna bir süjedir. Bu ahvali bir opera komik halinde tertip etmekten bir türlü kendimi alamadım. Bulunmaz bir mevzu. Artist duygusu olan böyledir. Yazıları sonra kendilerine en büyük belâları getireceğini gün gibi görseler yine artistlerin ellerinde değildir, vazgeçemezler. Nitekim şair ve muharriplerin çoğu her millette, yazıları ile türlü belâlara uğramışlardır. Nitekim ben de Türkiye'den yazdım. Bu adam bana bir-iki hasta yolluyor, yüzünden beş on para kazanıyordum.

Yazdığımı haber alınca düşman oldu, aleyhime propaganda yaptı. Fırsat düştükçe hastalanımı geri çevirdi. Öyle olacağını elbette biliyordum, ama vazgeçmek elimde değildi... Birinci için Hekim **Mâil Efendi** (Alafranga mı, Alaturka mı?) adlı güldürtü -opera- yı yazdım. Böyle bir fırsata malik olduğuma çok sevindim. Bizim hanım bu hanımla bozuştı. Zaten kimle görüşse ilk, fevkalâde dost, az sonra kanlı bıçaklı düşman olur. Bunun istisnası yoktur. Herif de eser yazdığımı haber aldı. O da benim aleyhime bir şeyler yazmış. Yığın ile sahifeler. Ama herif artist değildir. Ve yazı yazamaz. Hem biz de onunki gibi iyi bir mevzu yok ki... Bana biri verdi. Okumadım bile herife bizim bir garazımız yok. Biz nefis ve sanat eseri bir vakayı tesbit ettik. Bu aile vatansız ve milliyetlerine hâin bir ailedir.

Yanımda bir eczane var. **Türk Adı Nasuhi**. Arada uğruyorum baktım ki, bu defa enteresan bir sanat şahsiyeti. Mal bulmuş mağribiye döndüm. Aylarca ve hergün devam edip halini müşahade ettim. Vakalarını hikâye ettirmek yollarını buldum. O farkında değil, şecaat arz ederken merd-i kıptî sirkatin söyler derler. Öylece böbürlene böbürlene türlü vakalarını hikâye etti. Çıkıyor, not ediyorum. Onun dükkânının üstünde doktor Şerafüddin Mağmumi oturuyordu. Birgün ona bu eczacının fevkalâde bir mahlûk olduğunu söyledim. "Oo.. dedi, öyledir. Fakat bilmez misin evinde daha neler vardır." Ona da bildiklerini hikâye ettirdim. Şayan-ı hayret şeyler... Bu adam **Abdülhamid** zamanında ispiertosuz kınakına icadı, şatafatla ilân edilmişti. Hocalar, Padişah memnundu. Mucide nişanlar verilmişti. İspirto müslümanlıkta haram ya. Sonra tıbbiye mektebi kimya hocası ispiertosuz kınakına hülâsası olmaz deyip tahlil etmiş, ispiрто bulmuş. Meğerse sahtekârlık imiş. Bunu da yapan bu eczacı imiş. Sürülmekten korkup Mısır'a kaçmış imiş. Mısır'a gelince ise yine "Ben ispiertosuz kınakına yaptım. Halife-i müslimîn Mısır müslümanları istifade etsin, günaha girmesin diye beni yolladı." suretinde işe başlamış. Zengin olmuş imiş. Bu adamı da bir opera-komik halinde yazdım. Güzel bir eser oldu. Adı "El eczaciyün-Nâsîh" dır. Birisi bunu Mısır havaları ve dansları ile

bestelese çok eğlenceli ve ibretli bir piyes olur.

Ben Paris'teki programıma da devam ediyorum. Altı opera ve opera-komiği tercüme edip bitirdim. Türk tarihine dair tetkikatı ilerlettim. Bilhassa Mısır kısmını bitirdim. Yerinde tetkik çok iyi oluyor. Ermeni tarihini yazdım. Türk şiirine dair tetkikata başladım. Gece gündüz çalışıyordum. En aşağı on iki saat, on sekiz hattâ yirmi saat çalıştığım da çok oluyor. Vücut dayanıyor. Muayenecinde çalışıyorum; hasta geldikçe bakıyorum. Gidince çalışıyorum. Eczaneye gidiyorum. Orada da eserin bir kısmını da **Sabri'nin** para masasında yazmışımdır. Bu kadar çalışmamın sebebi de var. O da karım. Hergün çalışmamdan şikâyet ediyor. Bu bir müşkilât. Bazan gelip kitabımın üstüne kapanıyor, mâni oluyor da. Karımla konuşmak, beş dakika sohbet etmek mümkün değil. Kara cahil sözleri bana zevk vermiyor. İşte eş derecede malûmatlı biri ile evlenmemenin neticesi. Ama böyle kadını da nerede bulmalı. Biz de bilhassa. Hadi bundan vazgeçtim. Konuşacağım. Fakat bizim karı kadınlığa mahsus oyalayıcı sözleri de bilmiyor. Demek bir şey yok; fakat üstüne de belâsı var. İki dakika konuştun mu, derhal takaza, derhal zıt sözler, derhal kavga. Allah dilini sanki bir hançer yaratmıştır. Derhal kalbe saplıyor. İyisi mi kaçmalı. Boş durunca da bu derdi düşünüp inlemeli. Okuyunca insan unutuyor. Dedim: "Tam çareyi buldum." Kendimi büsbütün tetkikata ve telifata verdim. Bu suretle itiraf ederim ki, böyle bir cehennem hayatı içinde salim bir fikir olması güçtür; eser yazmak mühim meseledir. Hattâ sonraları bacanağım bana arada "şasıyorum bu hayat içinde bu eserleri nasıl meydana getiriyorsun" demiştir. Doğrudur. Fakat ben çalışırken oluyor. Cehennem cennete tahavvül ediyordu. Elbiseme, çamaşırama, temizliğe bakmazdım. Çok çamaşırım düğmesiz ve sökülük idi ve eskirdi. Benim buna aldırışım yoktu.

Nâime'yi hergündöğüyor. Bunda kabahat, usluluk meselesi yoktur. Canı ister, döğër, Bir akşam üzeri eczanede hastaya bakıyorum. Telefon.. Baktım hanım evden telefon ediyor. Sesi kordudan titriyor. "Aman, koş!" diyor. "Hasta mı var?" dedim. "**Nâime** ölüyor" dedi. Hastayı bıraktık, koştuk. Ne bakayım **Nâime**

yerde, kan içinde çenesinin altı bir parmak boyunda açılmış. Hemmen diktim. Sonra niye olduğunu sordum. İtiraf etti. Bu beş yaşındaki çocuğu döğmüş, sonra bir kolundan tutup savurmuş, savurmuş bırakıvermiş. Kız çenesi üstü yere düşmüş, yer taş. Deri çene kemiği ile taş arasında kesilip ayrılmış... Derhal damarları bağladım. Yarayı diktim.

Yanımızda hizmetçi dayanmıyor. Hepsini döğüyor. Beş-on günde kaçıyorlar. On beş yaşında bir Mısırlı kız aldık. Ertesi günü hadi dayak başladı. Bir de üstüne kızı aç bırakıyor. Bir de yeni icad: Abdesthaneye hapsedmek. Bir gün, iki gün kız gece gündüz abdesthanede kapalı, hem aç. Söyle faydası yok. Zorla çıkar; yine sokar ve bu sefer benimle didişir. Ne ağzım, ne yüzüm kalır. Ben mânî olsam da gidince daha beter döğüyor. Bir gün eczanedeyim. Kız abdesthanede kilitli hapis. Hanım evden gitmiş. Kızın canına tak demiş. Abdesthanenin yüksekte bir ufak penceresi var. Zorla oraya çıkmış, pencereden geçmiş, dışarı sarkmış. Aşağısı on metre yüksekliğinde bir harabe yer. Kızın anlattığına göre korkmuş, atlayamamış, tekrar içeri girmek istemiş, onu da yapamamış, yorulmuş, eli tutmamış, düşmüş, ayağı kırılmış. Onu eczacı Nuhu görmüş. Çünkü orası virane. Hem bizim evin, hem onun eczahanesinin arkası. Eser yazdığımдан haberi var, bana düşman olmuş idi. Derhal yanımızdaki karakola gidip "Rıza Nur hizmetçisini pencereden atı" demiş. Kızı polisler karakola almışlar. Bereket versin doktor Şerafüddin de görmüş. Onun muayenehanesi bu eczanenin üstünde. Allah razı olsun doktor derhal bana telefon etti. Kendisi de karakola gitmiş, "Tedabir-i ibtidaiyye yapayım, hastayı muayenehaneye nakledelim. " demiş. Ben yetiştim. Kız da sedye ile geliyormuş. Bizim muayenehaneye aldım. Masaya yatırdım. Ayak kırık. Alçı sargı yaptım. Kızı okşayıp gönlünü aldım. Hanım da geldi. Marifetini gördü. Ağlamaya, fer-yada başladı. Kıza acıdı. Eee... O turşu ne idi, bu perhiz ne?... Hemmen kızın babasını buldurdum. Bir hammaldı. İyi bir adamdı. Eline yarım lira sıkıştırdım. Kızına tenbih etti: "Ben bu evde durmak istemiyordum. Babam razı değildi. Pencereden kaçmak istedim. Düştüm" diyeceğini öğrettik. Ertesi günü müd-

deiumumi muavini geldi. Babasını alıkoymuştum. Böyle dediler. Hapisten kurtulduk. Vatancüdâyız. Harb-i Umumî. Maişet kaygusu ve cidalî, ilmî çalışmalar, karının huysuzlukları, bir de üstüne böyle belâlar... Çekilir şey değildi. Hem de ne çirkin iş... Alem-den utanıyorum...

Ben kıskançtım ama hanım benden kıskançtı. Eve ufak bir kedi almıştı. Kar gibi ak idi. Adını pamuk koymuştu. Kediyi se-verdi. Sevme üç gün geçmedi, kediyi de döğmeye başladı. Ama nasıl döğme, yerden yere çarpıyor. Hayvancık delik arıyor. Hanımı gördü mü hemen kaçıyor. Bazan yakalıyor, seviyor. Sevmesi de tuhaftır. Eli kurşun gibidir. Hafif hafif okşamasını bilmez. Hayvan sevilmiyor, hakikatte döğülüyor; sindikçe siniyor. **Yine her sevmenin sonu da dayaktır. Beni dahi sevmesi öyledir.** Mutlaka bir yerimi acıtır. Ya eliyle, eliyle olmazsa diliyle Sorardım: "Bu nasıl sevmedir? Görülmemiş şey!.. " Cevabı: "**Debbağ sevdiği deriyi yerden yere vurur.**" "Aman, ne deri olayım ne se-vileyim" derim. Meselâ öpecek. Herkes gelir öper. Hayır bu çağırır. Yanına gitmeli. Pekiyi! Madem ki öpeceksin sen başını uzat. Hayır eliyle boynunuzu tutar, pehlivan güreşi gibi birden ve şiddetle çeker. Kendisine getirir, öper. Çeneden kafadan tutar; kafanızı protal bir surette muhtelif vaziyetlere kor. Boynumdaki mafsal ekseriya küt küt eder. Sanki dal kağıyor... Allah bilir hemen daima boynumda bir mafsal yerinden çıkacak diye korkmuşumdur. Çıkar da... Çıkması da müthiştir.. Anı ölüm. Bu sevilme değil ki işkence. Bir şeye başladı mı çabuk bitmez. Öpüyor değil, şap şap... Sonu gelmez İnsan bıkar, usanır hattâ iğrenir.

Kedi selâmeti benim muayene odasında buluyor. Zeki bir kedi idi; bunu keşfetmişti. Bir kaç defa dayak yerken hanımın elinden almıştım. Haline acırdım. Çünkü bir defa dayak yiyor, sonra da benim halimde mazlum yani hemhal ve dert ortağı. Sonra da sevimli. Bu sebeplerle seviyorum. "Pamuk!" derim, ses verir. ""Gel!" derim, diğer bir makamda ses verir. Sanki konuşurdu. Sesinde mazlumlara mahsus bir ahenk vardı. Birkaç defa karıya "Döğme!" dedim. Hem daha çok döğdü, hem de bana "Kediyi se-viyorsun galiba, onunla yat!" dedi. Kızıp söylenmemek daha

ucuz. Kedi gelir, yüzünü gözünü bana sürer. Ben kedi ile konuşmayı bırakıp okumaya dalınca o sandalyada arkama gider orada yatar. Saatler geçer, kımıldamaz. Elbet acıkıyor ama gitmiyor. Zarar dayak yemekten ise yemek yemekten vazgeçiyor. Bir gün pek rikkatime dokundu; kediye bir şiir yazdım. İlk beyitini önce bir kâğıda yazmışım, kâğıdı da masanın üstünde unutmuşum. Hanım geldi beyiti gördü. Aklımda da. Şu idi:

Pamuk! A, zavallı kedi!

Kim sana bize gel dedi?

Kızılca kıyamet koptu. "Sen kediyi mi himaye ediyorsun. Öldürceğim işte... İlâ." dedi. Bereket versin şiirin diğer kısımlarını kitap yaprakları arasına saklamıştım. Onu da görseydi felâketti. Hanım gitti. Derhal şiiri çıkarıp bu beyti de, hepsini de yırttım. Pencereden attım. Çünkü ben yok iken çekmeceleri anahtar uydu-
rup açar, uyduramazsa kırar, herşeyimi karıştırırdı. Bu pek merak ettiği şeydi. Ben böyle şeyleri büyük kitapların yaprakları arasına kordum. Kitap karıştıramaz. Ondandır bir korkusu vardır. Nitekim gelen bütün mektuplarımı da iptıda o açar, sonra bana verir. Bırakmayıp da başıma belâ mı alayım? Ses çıkarmam. **On yedi yıldır bu hâlâ böyleler.**

Nihayet kedi birgün savuştu gitti, kurtuldu. Ben de seviyordum ama gittiğine keder edeceğime kurtulduğuna sevindim. Çünkü insanın önünde bir zulüm yapılır. Yardım elinde olmazsa ızdırabı müthiş oluyor. Halbuki ben hayvan sevmem desem doğrudur. Bu kediyi severdim. Galiba sebebi hemhâl oluşumuz idi.

Bir belâ da kadın hastalardı. Hanım iptıda kadın hasta kabul etmememi teklif etti. Bin belâ ile bunun olamayacağını, aç kalacağımı söyleyip iknâ edebildim. Bu sefer "Kadın gelince ben de beraber bulunayım" dedi. "Canım, hastanın sırrı olur, istemez. Böyle şey görülmemiş, işitilmemiş, ilâ..." dedik. Ne ise o da geçti. Bu sefer benden gizli muayene odasının kapısına burgu ile beş-altı delik delmiş. Bu deliklerden odanın her tarafını görmek mümkün. Kadın geldi mi, haberin yok, deliklerden scyredermiş. Belki de erkekleri de. Birgün gördüm. Ne desem olmaz, ne yapayım? Çare yok. Birgün bir kadın hasta gelmiş, içerdeyim. Uşak haber verdi.

Kalktım. "Otur!" dedi. Oturdum. Oturmasam kıyamet kopar, hastadan utanırım. Kendi gitti geldi. "Olmaz, bu kadını geri gönder. Bu hastaya bakmayacaksın." dedi. "Niye? dedim. "Güzel." dedi. İllallah... Bir çeyrek uğraştım. İknaya çalıştım, olmadı. Sertleneceğim. Baktım gürültüye başladı. Hasta işitecek, büsbütün rezil olacağız. "Peki!" deyip kurtuldum. Gitti, uşağa söyledi. Hastayı, hekim yoktur bugün gelmeyecek dedirterek yolladı.

Yalnız hasta değil, eve bildik, hatta akraba bir kadın gelse, ona bir lâkırdı söylesem, hele terbiye icabı nazikçe bir söz söylesem kıyametler kopar idi. Ne yapayım, onun yüzünden kadından kaçarım. Zaruri olursa somurtur otururum. Yüzüne bile bir kere bakmayıp yere bakarım. Tabii herkes de bana «Ne soğuk herif» der. Desin ben razıyım. Bizim karı başımın etini yemesin de...

Hele kızkardeşi umacısı idi. Sonra İstanbul'a döndüğümüz vakitlerde idi, yanılıyım da ona birgün bir sözle hitap edeyim... Onlar da bize daima misafir gelirler. Geldiler mi hemen odama çekilirdim. Sade ve zaruri olarak yemekte beraber olurduk.

MÜTHİŞ BİR EĞLENCE!

Yine Mısır'da bir gün hastalarla meşgulüm. İçerde hiç işitilmemiş, bir gürültü oluyor. Kulak verdim. Şiddetli darbeler ile notasız bir mandolin sesi, maymun, kaz, kedi, boş tenekte, tavşan sesleri ve bir kakhaha birbirine karışık acı bir şey. Koştum. Ne göreyim?.. Bizim hanım maymunun kuyruğuna kediyi, ona kazı, kaza tavşanı, tavşana çöp tenekesini bağlamış. Kendi alçak bir iskemleye oturmuş. İkide bir çalgıya bir darbe vuruyor. Bu hayvanlar ve cemad silsilesi ürküp harekete geliyor, birbirine karışıyor. Maymun korkusundan pencereye çıkmış bağıyor, kedi ona asılıp sarkmış, tüyleri kabarmış tıs tıs ediyor. Kaz tortop olmuş yuvarlanmış, kanatlarını çırpıyor gak gak, ilâ... bağıyor, tavşan kulaklarını sırtına yatırmış sinmiş. Anlaşıldı hanım eğleniyor. Müthiş bir eğlence sahnesi. Hayret... Bir şey demedim. Çıktım. Ne diyeyim? Diyeyim de belâyı bulayım mı? Belki beni de bunlara bağlar!.. Dersiniz ki: "Canım nasıl

bağlar?" Mis gibi bağlar. Bakın nasıl? "Ben bağlanmam" derim. O vakit yaygarayı basar, bin küfür eder, komşular, hastalar duyacak diye utanır, korkarım. Bağlasın da sussun ve kurtulayım derim, bağlar. Bu kadın vallahi zır delidir. Bu yaptığı hiç işitilmemiş bir icattır. Zulümle eğlenmek bunun baş keyfi...

Maymun hınzır bir şeydi. Kapıda oturup hastaları içeri alan uşak birgün nasılsa yanına yanaşmış. Derhal sıçrayıp bileğinin ön kısmını ısırarak, ayırarak vermiş. Herif bağırarak. Koştum. Bayılıp yere yıkılmış. Kan boşanmış hemen diktim. Yarası iyi olunca durmadı gitti. Yara sanki keskin bir bıçakla kesilmiş idi. Bu maymunun alt ve üstlerdeki köpek dişleri pek uzun, sivri ve kuvvetli idi. Derhal ısırdı. İşirilerek korkudan ve tabiatıyla şiddetle çekiliyor bu esnada orası bu dişlerle bıçakla gibi kesiliyordu.

İlerde söyleyeceğim gibi çok hasta olmuştum. Sıcak ta beni bitiriyordu. Kahire sanki kuru bir etüve'dir. İnsan tedrici bir güneş vurmasına uğruyor, kanı kuruyor. Benzi soluyor. Mısır'a gelen hiç olmazsa ilk yazlarda dışarı çıkmamalıdır. Harp ve züğürtlük dolayısıyla bir yere tebdilhecaya gitmek mümkün değildi. Hayatımdan ümidimi kestim. Bizim karı ise şiştikçe şişti. Boyu ancak yüzelli santimetre olduğu halde sıkleti yüz kiloyu geçti. Yusuvarlak küp gibi oldu. Ben ise bir deri bir kemik kaldım. Bir şey yemiyordum. Midem ağrıyor, bu halde iken bir gün beni zorla götürdü. Gelin elbisesi giydi. Beraber fotoğraf çıkarttık. Bu fotoğraf durur. Hâli gösterir. Yüzüm, derdimi ifade etmektedir. Ne ise dehbiyede oturalım dedim. Nil içinde bir dehbiye tuttuk. Dehbiye gemidir. Serince oluyor. Maymun da beraber. Diğer bir uşağımız var. Sandal ile dehbiyeye yanaşır. Maymun üstüne atlar, yanğından ısırır. Bıçak gibi keser Herif kayığın içine yıkılır. Kanlar boşanır. Hemen herifi yukarı aldık. Âlet de yok. Bereket versin dikiş iğne ve ipliği varmış. Baktım kemik gözüküyor. Deriyi ve adale-i mağbeniyyeyi parçalamış. Halbuki bu adale pek kuvvetlidir. Ameliyatlardan bilirim. Tekallüsü esnasında adeta değme bıçak kesmez. Hepsini diktik.

Dedim ki: "Bana belâ yetmiyor da bir de bu maymun başımda. Ya burada olmasaydım herif hekim yetişinceye kadar mutlaka

ölecekti. Elime bastonu aldım, maymuna vurdum, vurdum. Ölü gibi serildi. Maksadım öldürmektir. Sonra da tekrar canlanmasını diye baş aşağı ve boynuna kadar suya batmak üzere sarlattım. Hanuna da müthiş bağırdım Ne ise hiddetinin şiddetini ve tehlikeyi görünce hanım ses çıkarmadı. Hâlim yok. Hastayım, canımla uğraşıyorum. Odaya girip yattım. Ben girince maymunu sudan çıkarmış. Biraz sonra da maymün canlanmış. Kurtulamadık. Dehbiyeden pek istifade edemedim. Bir ay sonra eve döndük. Bu sefer maymunun, kuyruğunu kesmemi istedi. "Etme!" dedik. Olmadı. "Ne yapacaksın" dedim. Kuyruksuz nasıl olacağını görecekmış. Yapmadım. Bir müddet sonra hayvana elbise giydirmiş. Hayvan çıkartmak için uğraşmış ve çıkarmış. Sonra elbiseyi sıkı yapmış. Sıkı elbise hayvanın bir-iki yerinde yara peyda etmiş, o yaralar cerahatlenmiş, kuyruğuna da sirayet etmiş. İlaç yutturmak mümkün değil. Azıyor, kokuyor. Nihayet dedim ki bu kuyruğu kesmeli. Hah, istediği oldu. Kloroform verdim, uyudu. Kuyruğu kestim, diktim: Şimdi uyanıyor sanki bir sarhoş... Neler yapıyor?!... Bu hal kloroformdan uyanırken insanlarda da olur. Uyanı. Yerine bağladık. İyice uyandı. Bakıyoruz. Birden başını sağa sola çevirdi, yine yok. Görmedi. Başı bir sağa bir sola süratle dönüyor. Göremeyince bu sefer kuyruğu sağ eliyle aradı, olmadı sol eliyle aradı. Bu da bir müddet sürdü. Sonra kalktı, kıcını çevirip bakıyor: yok. Zavallı hayvan bir-iki gün hatırladıkça böyle kuyruğunu aradı. Sonda unuttu. Hanımın hakkı varmış. Seyri tuhaf, gülümlü oldu.

Zeki hayvan, Kânûnusânide ora için soğuk denen bir serinlik olur. Kokusundan balkonda pencereden dışarda yatırıyoruz. Balkona bir çul koyduk. Akşam uyuyacağı vakit çulun altına giriyor, upkı insanlar yorganı sırtlarını örtmek için elleri ile düzelttikleri, birleştirdikleri gibi eliyle çulun kenarlarını altına alıyor.

Bu maymun birgün boşanıp kaçtı. Kurtulduk. Hanımsa ağladı durdu. Para ila arattı. Elhamdülillah bulamadılar. Bir belâ eksik oldu. Yoksa İstanbul'a götürecekti.

Hanım çok yiyor. Hem de aburcuburu seviyor. Midesi daima bozuluyor. Kâh kokulu ishal oluyor. "Müşhil al, perhiz et" di-

yorum. Yapmıyor, İshal onbeş-yirmi gün sürüyor. Sonra peklik başlıyor. Diyorum ki: "Sen sonunda müthiş bir bağırsak hastalığına uğrayacaksın. Çekersin, pişman olursun. Fakat iş işten geçmiş olur. İlâç al, perhiz et" Hayır, dinlemez. Hele ben söyleyince dinlememek asıldır. Zaten lüzum, ihtiyaç, zaruret denilen şeyi bilmiyor. Usul, âdet de bilmiyor. Ferman tanımıyor. İntizam yok. Akla yelken ettiğini yapıyor. Hem de mutlaka aykırı şeyi akla yelken ediyor. Evde onu oraya, bunu oraya atar. **Bir soyunur: Elbise burada, yürür potinleri buraya çıkarır, yürür, çorabı oraya çıkarır, ilâ...** Oda sergi halini alır. Sonra da hiç bir şeyi yerine koymaz. Sonra arar, bulamaz tabii. Bu sefer hizmetçiye emreder. Bulamayınca döğe döğe öldürür. Hem de üstüne: **"Hiç bir şeyi yerine koymuyorsunuz. Döküntünüzü ben mi toplayacağım"** diye bağırır!... Artık, gayet intizam seven benim halimi düşün. Ne ise kitaba karşı onda bir korku hastalığı var. Onlara el sürmüyor. Benim de başka şeyle alâkam yok. Hepsinden el çekmişim. Esasen karıştırmaz, kıyamet kopar. Zaten benim de kitaptan vaktim yok.

Hazmı güç şeyleri yer; bari vaktiyle yese. O da yoktur. Mütemadiyen yer, aklına geldikçe yer. Ben de hekimim. Saatlerinde yemeli. Buna bu kadını, bin ibram ettim, hâlâ alıştıramadım. Sabahleyin kalkar, kâh birşey yemez, kâh da mükemmel öğle yemeği yer. Öğle yemeğini kâh onda, kâh on birde, kâh on ikide, kâh birde, ikide, üçde yer. Yemekten kalkar. Yarım saat sonra bir şey meselâ bir tatlı veya et canı ister, yine yer. Bir fena huyu da mutlaka ben de beraber yemeliyim. Nice yalvarmışımdır; "Beni bırak ben saatlerimde yiyeyim" demişimdir. Olmamıştır. Bu yemek yemek değil. Dayak yemek. **On yedi yıldır yemek diye dayak yiyorum.** Daha fenası var. Bir yemeği sevdim, ondan yiyeceğim, diğeri sevmeydim yemeyeceğim. Olur ya... Sevdiğimden yedirmez, sevmeydiğimi yedirir. "Etune, yahu!" de, olmaz. Kavgaya kopar. Kopmadansa öyle yemek evlâ. Benim de korktuğum kavgaya. Fena yılmışım... Bir huyu da bana çok yedirmektir. Dikkat eder, ben artık yemeyecek ve doymuş tavrı gösterdim mi derhal tabağımı doldurur. Yiyemiyorum be... Olmaz. Onu da yemek lâzımdır. Söz

işitmekten, küfür yemekten, hiddet ve halecen içinde ölmektense zehir olsa vallahi bile bile yiyecek bir tatla yerim.

Bir defa altı gün abdeste çıkmamış. Kamında S. İliakum hizasında bir ağrı oldu. Hukne, müshil fayda etmedi. Kıvranıyor. Bir morfin şiringası yaptım teskin etmedi. Uzun ve eğri bir l  stik boru sokup büyük ve ya lı lavman yaptım. Kamına buz koydum. Bu ağrıyı geçirdi. Akşama doğru abdest de etti. Kurtuldu. Dedim ki: "Görüyorsun ya... hastalık başlıyor" Kulağına girmede bile. Yine eski hal. Tuhaf insandır. Hiç ders almaz. En büyük belâlar ve felâketler bile ona ders vermez. Belki tesiri bir gündür. Geçti mi o da derhal unuttur. Bunları söylüyorum. Çünkü sonra Ankara'da müthiş hastalanacak. Bu hastalığı böyle kendi eliyle Mısır'da hazırlamıştır.

Bir fena huyu da yüksek kadınlarla görüşmeyi sevmez. G  r  şt     hep ayak takımıdır. Onlarla e lenir. Sebebi basit: Kendi cahil. Bir de böyleleri kendisine muhtaç. Bundan dolayı ne derse yaparlar. Hizmet iden de büyük insan almaz. Onların dayağa gelmediğini, derhal kaçtığını çok tecrübe etmiştir. Küçük yaşta ve kimsesiz kızları köylerden alır.    -beşini birden ve lüzumsuz yere toplar. Zavallılar dayağı yer otururlar. Ne karşı gelebilirler, ne de ka acakları yer vardır.

KAVGALI GÜNLER

Bir hali de beni hiç kimsenin davetine yollamaz. Hele gideyim... Kıyametleri koparır. Ben de kimseyi bize yemeğe  a ıramıyorum. "Yahu! Bu, hayatta zar  f bir şeydir. Etme!" diyorum. Hayır! Birgün kızdım, zorladım. Cebbarlık ettim. Yemek yaptırdım. Misafir geldi. İçerden herife işittirecek surette "Pis herifleri topluyor. Ben herkesin hizmetçisi miyim? İllâ yemek pişireceğim, il  ..." diyor. Herifin yanında kıpkırmızı oldum. Adam tabi  anladı; çabuk gitti. Karı ile m  kemm  l bir kavga.  zerine yürüdüm. Sen misin yürüyen. **Bana bir tokat vurdu. Gözüm döndü; hayvanlaştım. Bir iyice d    d  m. Ama tam... Tokat, tekme, il  ..** Yine de hırsımı alamadım. Elbet senelerle birikmiş. Kaldırıp yere

çaldım. Birçok yerinde bereler oldu. Hey gidi Rıza Nur... Karı dögmeyi ne müthiş bir ayıp bilirdin... Al işte! Kendin mükemmelini yaptın. Meğerse insanın aklını zıvanasından çıkarıyorlarmış... Üç gün süt dökmüş kedi gibi idi; mum gibi oldu. Dedim: "Keşke daha evvel döğeydim de yola geleydi." Meğerse üç gün imiş. Üç gün geçti, o da yine tamamıyla eski aynı şey oldu. Vay anasını... Tatlı söz kâr etmez, bilâkis tatlı söz söyleyince, sevince daha şımarıyor. Nasihat kâr etmiyor değil kulağına bile girmiyor. Maddî ve felâketli vakalar ders vermiyor. Dayak da faydasız. Eh, pekiyi, başka ne yapmalı?... Ne çare var?!...

Bir müddet geçti. Yine bir belâ çıktı. Sebebini hatırlayamıyorum. Müthiş bir kavga ettik. Yine döğdüm ve fena döğdüm. Artık benim de sabır ve karanım elimden gitmiş. Yabani hayvana dönmüştüm... Ben de artık Kahire'nin sıcağından, gurbetten, müthiş çalışmadan, hanımın dert ve belâsından zayıflamış ve sinirli bir insan olmuştum. Hartâ öfkemi alamamışım da burnunu da hart diye köpek gibi ısırılmışım. Kanadı. "Herif! Seninle yaşamam!" dedi, gitti. Sonra geldi. Ben de kapıyı açmadım. Kendi kendime "Artık ne olacaksa olsun bitsin" dedim. "Aç sonra pişman olursun. Bir daha gelmem" dedi. Yine açmadım. Gitti. Seza Hanım adında bir Türk kadın tanıyordu. Onun evinin yanında ev tutmuş, geldi eşyasını aldı.

Vaktiyle seraskerin yaveri olan Zeki Bey'i çağırdım. Dedim ki: "Vakâ böyledir. Artık bitmiştir. Sen bunun büyük babasının evinde büyüdün. Velinimetindirler. Bu yalnız bir genç kadın. Yazık olur. Muhafaza et! Hemen babasına yaz. Buradan alsınlar." Gitti. Bu kadın doğru ve namusludur; fakat zaman kötü. Ya bir felâkete uğrarsa bu nokta içimi yemeğe başladı.

Anam ne demişse çıkmıştı. Bir belâlısına düşersin demiş, olmuştu. Boşayamazsın demişti, o da olacak galiba. Zeki benim dediğimi yapacağına onu iknâ etmiş, beni de yola getirdi. Bizim hanım büyüktün de atıyor. "O gelip beni almalı" demiş. Namus belâsı gittik, barıştık eve getirdik. Boşayamadık da. Onyediyıldır her an zihnimizi bırakmayan boşamak fikrini o gün de yine yapamadık. Hâla da yapamıyoruz. Neden bu? Kendisi ve-

ya bu aile beni yüksek mevkilere mi koyuyor veya koyar? Yok. Beni paraya mı garkediyorlar? -Bir pul gördüğümüz yok. Göremiyeceğimiz de emsali ile malûm. Evde bir rahat mı var?- Yok. Bilakis ev bana cehennem. Her akşam eve giderken, vallahi, ayaklarım geri geri gidiyor. Ah, daha akşam olmasaydı diyorum. Karı beni seviyor mu? -Öyle halleri var ki, seviyor; öyle halleri de var ki, sevmiyor. Karışık muamma... Bazen öyle halini görüyorum ki, hasta olsam üstüme titriyor, ağlıyor. Ama aynı zamanda yine bana zulüm yapıyor. Benim namusumdan, iyiliğimden, iktidarımdan medh ediyor; bu dalkavukluk değil, ciddî. Çünkü yalan yapamaz, belli eder; fakat böyle sevme yerin dibine batsın. Ben onu seviyor muyum? Benim onu sevdiğim de yok. Yalnız koca vazifesi var. Onu atamıyorum. Ne kadar para isterse sarfediyor, her ne belâ gelse derhal siper oluyorum. Bunların hepsinden müthişi namus korkusu. Bundan bir türlü sıyrılamıyorum. Sıyrılsam boşamak derhal olup bitecek. İşte âleme bir daha rezil olduk. Ben ise bu gibi şeylerden ne utanır, ne çekinirdim...

Bu esnada pek hastayım. Süt dahi içsem hazmedemiyorum. Ev işlerine ustadır. İsterse çalışır, yemek pişirir, ben serasker torunuyum demez. Hem de gayet çabuk yapar. İki kişinin iki saatte göreceği işi bir saatte yapıp bitirir. Bana hergün et pişirdi, bunu makinaneden geçirirdi. Bir ay böyle baktı.

Miralay Zeki Sinop'lu ve Çerkesdir. İttihatçılar'dan kaçarak Mısır'a gelmiş. Orada tanıştık. Pek ahmak bir adam. Ama bu derecesini görmedim. Hem de kara cahil. İngilizler bir takım Türkleri hafiye yazdılar, maaş verdiler. Buna da verdiler. Almadı. Bilakis kahvelerde İngilizler aleyhine alenen söyleniyor. İngilizler de bunu hapse taktılar. Müthiş luti, kumarbaz ve bin derece sarhoş. Dünyada bu üç şeyden başka işi yok. Beş parası da yok. İş de tutmuyor. Boş gezenin boş kalfası. Şundan bundan para istikraz edip yiyor. Parayı da alınca derhal kumara gidiyor, para da gidiyor. Hapishaneden bir düziye bana: "Beni kurtar!" diye yazıyor. Ben doğrusu aldırımıyorum. Bir Çerkes hoca var, arada hapishaye gidip onu görüyor. Birgün muayenehaneye çocukları ile geldi. Zeki'nin ricasını bana ve hanıma

söylediler, yalvardılar. Bizim hanım cidden büyük zalimdir; fakat kâh da o kadar merhametli bir kalbi vardır ki, belki eşi yoktur. Yani herşeyde böyle ezdadı câmidir. Hem de Fransızlar'ın İmpulsif dedikleridir. İlk tesirden birden ve fevkalâde müteessir olur. Bana son derece yalvardı. "Peki-yi!" dedim. Ama ne yapayım! Düşündüm. **General Dides** bizim Makedonya ve sonra İstanbul'da tanıdığımız. Ve bu işlerin başında. Gittim, rica ettim. Dedi: "Zeki, fena bir adamdır. Aleyhimizde çok söylendi; fakat sen istiyorsun, peki-yi şimdi yapayım. Yalnız bir şartla. Bir daha aleyhimize bir şey söylemiyeceğini taahhüt edeceksiniz." "Peki-yi!" dedim. Telefonu aldı hapishane müdürüne **Zeki**'yi derhal tahliye etmesini söyledi. Teşekkür ettim. Eve geldim. Hanıma söyledim. Arkasından da **Zeki** geldi. "O, geçmiş olsun" dedim. Teşekkür ederim diyeceğine homurdanarak "Bak! dedi, ben senin teşebbüsünle çıkmadım". Sendeledim. O... Üstüne bir de azar mı yiyoruz!... Kızdım. Ayıp ama istedi. "Ne ile çıktın?" dedim. Ben buna cevap bulamıyacak, ilzam olunacak zannettim. Dedi ki: "Daima istida veriyordum. Onunla." "Peki-yi, şimdiye kadar kaç istida verdin; öyle ise benden niye imdat diledin, niye **Sefer Hoca**'yı yolladın?" Buna cevap yok. Oturuyordu. Ben suratımı öteye çevirdim. Biraz durdu, gitti.

ALTINCI BÖLÜM OSMANLI'NIN SON GÜNLERİ

ATIF'IN BAŞINA GELENLER

İşte bir daha... İnsanlar ne âdi şeylerdi. Bu iyiliğe nefsi aldirmadan ne cevap verdi. Ben malımı, evvelce gıyaben işitmiş, biliyordum; kurtaracağım da yoktu fakat karının zoru ile yaptık. Onun yerine ben Sabri'yi, Atıf'ı ve Vedat'ı kurtarmak istiyordum. Bir daha müracaata yüzüm tutmadı. Halbuki bunlar iyi insanlardı. Yazık oldu. Sabri'ye yalnız şu iyiliği yapabildim. O hapishanede kaldığı müddetçe eczahanesini idare ettim, hattâ eczacı gibi ilâç yaptığım günler oldu. Malını muhafaza ettim. Kendisine harçlık gönderdim. Üstüne de Durugeri'ye olan bir kaçıyüz lira borcunu verdim. Çıktığı vakitte eline biriktirdiğim, miktarını iyi hatırlamıyorum, bir-iki yüz lira teslim ettim. Atıf hapsolunca kimsesiz kalan kızkardeşini İtilâfçılar bir fahişe kadm vasıtasıyla İngiliz zabitlerine vermek, kızı bitirmek istiyorlardı. Derhal ve bu sefer yine İstanbul'dan tanıdığım Grayüs'e gidip kızı iki saat içinde oradan hükümet vasıtasıyla aldım. Katolik papazı kadınlar pansiyonuna koydum. Parasını da İngilizler'e verdirdim. Kız orada barındı, namusunu kurtardı. Ders ve Fıransızca gördü. İngilizler iyi insanlardır. İyilik de böyle biçarelere yapılmalıdır.

RIZA NUR DİVANI HARPTE

....Gümülcineli, Miralay Sadık, Evranoszâde Sami gibi

bir takım İtilafçılar İstanbul'dan kaçıp Mısır'da toplanmışlardı. Birgün bu İtilâfçılar jurnal vere vere beni de Divan-ı Harbe dâvet ettiler. Dâvaları ben İttihatçı imişim; büyük bir para ile isyan çıkarmak için Mısır'a gönderilmiş imişim. Divan-ı Harpten dâvet gelince ev başıma yıkıldı. Dedim: "Bana bir şey değil, bu kadına ne yapacağız? Yalnız bu ne olur? Eyvah!..." Ne çare gideceğiz. Saatimi çıkardım, onu da kendisine verdim. "İşte bitinceye kadar bunları yersin" deyip gittim. Bunu bilmem nereden öğrenmişler. Ben Lozan'da iken Mısır gazeteleri Mısır'da ikametim ve hayatım hakkında bir takım makaleler yazmışlar. Bu saat meselesini de kaydetmişler. Divan-ı harbe vardık. İsticap ettiler. Bir şey yok. Nihayet harp bitinceye kadar İngilizler aleyhine bir şey yapmayacağıma dair namusum üzerine söz istediler. Verdim. Sonra reis bana dedi ki: "Almanlar'ın mı, İngilizlerin mi galip geldiğini istersin?" dedi. Bilâ tereddüt "Almanların galebesini isterim. Çünkü Türkiye onlarla talihini birleştirmiştir. Ben Türk'üm. Bundan dolayı beni tecziye ederseniz işte elinizdeyim" dedim. Reis: "Bir arzu cezayı mucip olmaz. Siz Türksünüz, bu da tabiidir. Görülüyor ki, siz namuslu bir adamsınız" dedi. Bana viski ikram etti. "Serbestsiniz" Dedim ki: "Ben size bir şey söylemek isterim. Müsaade eder misiniz." "Hay hay dedi. "Burada bir takım fena Türkler var. Bunlar herkesi jurnal ediyorlar. Bunların bu tabiatıdır. Beni de jurnal ediyorlar. Bunlara inanıp bir takım zavallı aileleri perişan etmeyin. Beni de bunlar jurnal ediyor. Yazdıkları hep yalandır." dedim. "Nereden biliyorsunuz?" dedi. "Gittikleri her yerde öğünmek için söylüyorlar." dedim. "Evet, doğru, lâkin biz onlara ehemmiyet vermiyoruz. Versek şimdiye kadar sizi idam etmemiz lâzımdır. Meselâ bir saat evvel bir kadın geldi. Enver Paşa'nın Zikarek'de olduğunu söyledi" "Olur şey değildir. O halde boşuna para sarfediyor, bunları besliyorsunuz" dedim. "Zararı yok, doksan dokuz yalan söylerler. Bazan bir tane de doğru çıkar. O da bize yeter" dedi. Baktım doğru. O evvelce suratı asık divanı harp reisi kalktı. Beni merdivenlerden indirdi. Bahçeyi geçirdi. Bahçenin kapısında son derece eğilerek elimi sıkıp beni yolla-

dı... Namusa hürmet eder adamlar.

Divanı harpte Gunlingum adında bir mülâzım vardı. Birgün sokakta rastladım. Beni bira içmeye dâvet etti. Konuşurken siz İngilizler dedim. Fena kızdı. Korktum Nihayet "Ben İngiliz değilim, İskoç'um" dedi. O vakte kadar bunu bilmezdim. İskoçlar İngilizler'i hiç sevmezlermiş. İngiliz dersin hakaret sayarlarmış.

Nurettin Mustafa Bey'le ahbab olduk. Bu zat Ohri'lidir. Manastırda idadi mektebini bitirmiş, Kahire'ye akrabasından bir zatın yanına gelmiş. Bu zat evkafta büyük bir memurmuş. Nurettin'e bir zengin kadın bulup evlendirmiş. Kahire'de Derbülcemâ-miz sokağında büyük ve selâmlıklı bir konak, büyük bir çiftlik. Selâmlığı kütüphane haline koymuş, kitap yığmış, çalışmış ve çalışıyor. Baktım iyi yürekli, zeki, nükte yapar bir zat. Hoşuma gitti. Bilhassa Türkçe, Arapça ve Acemce vasi malûmatlı. "İyi bulduk" dedim. Sonra çok cömert adam. İttihatçı ve İtilafçı bakmaz; bütün Türkler evinde. Onlara para isterler verir, yemek yedirir. Hüseyin Siret Bey de bir müddettir orada. O da otuz lira istemiş. O esnada parası yokmuş. Siret benden istedi. Dedim veremem. Nurettin Bey kefil olacak dedi. O halde pekiyi soralım dedim. Gittim sordum: Evet kefilim dedi. Bu kadar parası olmamak mümkün değildi. Vermek istemiyordu galiba. Parayı verdim Siret gitti. Nurettin ödedi. Bir aralık ben parasız kaldım. Nurettin'den on beş lira ödünç aldım. On beş günde tediye ettim. Bu zat hiç durmuyor çalışıyor. Sıhhatine de baktığı yok. Aynı benim halimde. Boynunda da gûşe var. Nasihat ediyorum. Oturmaktan vakit bulup yapamıyor. Gûşe dalıcı nevinden göğsünün içine iniyor. Birgün birden öldürür. Nitekim bir yıl evvel birgün içinde ölmüştür. Gûşenin büyük damarlara ve kalbe tesirinden olsa gerektir. Bu zatın kütüphanesi pek kıymetlidir. Yirmi beşbin cilt kitap. Asıl mühimi çoğunun Türkçe, Arapça, Acemce olmasıdır. Türkçede, Arapçada, Acemcede şairdi. Arapça şiir neşretiliyor, gazeteler alkışlıyorlardı. Bu üç dili çok iyi biliyordu. Bir kamûs yazıyordu. Ben orada iken kırk cilt olduğunu söylüyordu. Her cilt büyük bir şey. Bir cildini gördüm. Her kelimeye kitaplardan bir takım misaller de top-

lamış. Eski ve yeni Türkçe kelimeler, Türkçede kullanılmış ve kullanılan bütün Arapça, Acemce, İtalyanca, Fransızca ve Rumca kelimeler mevcuddu. Durmuyor, bu lügatla meşgul oluyordu. Arada Türkçe şiirler de yazıyordu. Benim operalar tercümemden heveslendi, kendi de yapmak istedi. Aydayı verdim. Fransızca âdeta bir kelime bilmiyordu. Yeni ve müsbet ilimlerde de cahildi. Türkçe tercümesini yapıp beraber verdim. Biraz tercüme etti. Bilmem bitirdi mi? Bir kusuru vardı yazıp yazıp yığıyor. Hiçbir şeyi neşretmiyordu. Sade Arapça ve Türkçe gazetelerde beş-on makale neşretmiştir. Kendisine çok söylendim, ısrar ettim. Sonra İstanbul'dan da birkaç defa yazdım. "Kâmusunu bastır. Yazık olur" dedim. Evi müsait, zengin, "Şuraya bir matbaa yap. Yanında bastır" dedim. Olmadı. "Ya sonra basılmış harften bir kelime bulursam" diyordu. Ben de "bunları sonra zeyl olarak bir cilt yaparsın" dedimse de olmadı. Çok zorlandım fayda vermedi. Korktum ölüş, kitap mahv olurdu. Korktuğum oldu. Zavallı bir yıl evvel ölmüş. **Kitap ne oldu. Bilmem. Bu kâmus kıymetlidir. Bu adamın bütün ömrünü yemiştir. Türklere, Türk Hükümetine bu kâmu-su buldurup bastırmak borçtur.** Ben orada iken on iki yaşlarında bir oğlu vardı. Bu çocuktan aramalı. Zavallı işittiğime göre karısının servetini batırmış, çiftlik elinden gitmiş. Paris Elsine-i Terakkiye mektebi Türkçe muallimi "Deni" Mısır kralının kütüphanesine memurdu. Her yıl Mısır'a gidiyordu. Ondan işittim. Kütüphanesini krala on bin Mısır lirasına satmayı teklif etmiş imiş. Ne oldu bilmiyorum. Keşke bu kütüphaneyi biz alsaydık. Bu felâketine sebep sırf cömertliğidir. Meselâ **Rüstem Bey** adında bir Arnavut ve bizim hukuktan mezun biri evinde yiyip içiyordu. Çok dostu idi. Ona bir çiftlik tutmuş; **Nureddin Bey** altı bin liraya kefil olmuş. Kazanamamış, **Nureddin Bey** paraları vermiş. Kendisi halis Türk idi. Bunları yazdım. Çünkü bu zat mühim, fakat lüzumu kadar tanınmamış bir sima idi. İşte şu muhtasar ve esaslı tercüme-i halini Türk milleti için tesbit etmek vazife idi. Kâmus eğer kaybolursa pek yararım.

ÇANAKKALE SAVAŞI

Türkiye harbe girdi; biz Mısır'da kısıldık kaldık. İngiliz ve Fransız donanması Boğaz'a hücum etti. Hergün Amiralın raporu neşrediliyor. Bunlarda deniyor ki, ilk gün Seddülbahir ve ilâ... İstihkâmları döğdüm. Yandı, bitti. İkinci gün yine böyle muvaffakiyetler "eh, dedim, İstanbul'a giriyorlar. Türkiye bitti" Sonra İstanbul'a girdik raporu yok. Hattâ ses kesildi. Anlaşıldı. Girememişler. Sevindim. Sonra İstanbul'da öğreniyorum bizimkiler topları bütün yukarda dağlar, tepeler, arkasına almışlar. Eski istihkâmlara, top şeklinde ağaçlar koymuşlarmış. Amiral bunları döğger ve yandı diye memnun olurmuş. Öyle zannedip zırhlıları ile bir umûmi hücum halinde girmiş, birtakım gemileri kaybedip geri dönmüş imiş. Boğazlardan çekildikten sonra bu zat bir rapor neşretti. Onda: "Öyle döğdüm ki Türk askeri değil, yerde solucan bile kalmaması lâzımdı. Yürüdüm. Her yerden ateş yedim. Hayret..." tarzında bunları ifade etmektedir. Sonra Fransızlar Anadolu tarafından hücum ettiler. Geri püskürtüldüler. Bu hücum başlamadan evvel bana bir Fransız geldi. Bu orduya yüksek bir memur olarak memurmuş. Sabahattin'den bir mektup getirdi. Sabahattin ile aramız şeker renk idi ama yazmış. Sabahattin diyor ki: "Türkiye nasıl olsa bitmiştir. Fransız ordusu hücum edecek.İstanbul'a girecek. Bu zat ile sözleşiniz. Beraber gidiniz. Bize bir vazife düşüyor. Halk mukavemet edip kırılmasın. Bizler halkı iknâ edip mukavemet ettirmeyelim." Bu açık bir hiyanetti. Bu millet yurdunu müdafaadan menettirilir mi? Ölecekse varsın vatan yolunda ölsün. Vatan müdafaası yapmayıp ta kırılmayacak olanlar sağ kalıp da sanki ne yapacaklar... **Vatan gittikten sonra hayat ne imiş!... Kendisine şöyle cevap yazdım: "Ben aruk politikadan çekildim. Böyle bir işe kaşmam. Ekmeğimi kazanmakla meşgulüm. Daha fazla yazamadım. Düşman memleketindeyim. Benim için felâket olurdu. Adama verdim. Düşündüm: **Demek ki, Sabahattin Fransızlar'a âlet olmuş. Harp zamanında bu bir hiyanettir. Artık bu adamdan soğudum. Sonra İstanbul'a döndüğüm vakit harp esnasında Sabahattin'in İsviç-****

re'de oturup Fransızlar lehine çalıştığını, onlardan para aldığını Kemâl Midhat'ın, Reşit Paşa, oğlu Semih ve daha bir takımlarının da beraber olduğunu işittim. Bu mektup bu şayiayı teyid eder mahiyettedir.

Harbi takip ediyoruz. Almanlar, bizimkiler galip bir halde. Buna seviniyoruz. Sevinenler Şerâfüddin Mağmumi, Nurettin, Mustafa Sabri, Vedat ve Atıf. Bunlarla konuşuyorum. Memnunuz. Bizim ordular Bükreş'e gidiyor. Avusturya'yı istilâ eden Ruslar'a karşı Türk orduları Rusya'ya gönderiliyorlar. Ordumuz Rusları durduruyor. Göğsümüz kabarıyor. Alman donanması İngiliz donanması ile çarpışıyor. Netice söylenmedi; demek Almanlar galip. Almanlar Paris üzerine son taarruzlarını yapıyor.

ŞERİF HÜSEYİN OLAYI

İngilizler bizi Gazze'de bozdular. Irak'ta bozdular. Şerif Hüseyin, oğlu Faysal ile beraber isyan etmiş, istiklâlini ilân etmişti. Bunlar çölden ordumuzun arkasına dolaşıp Bi'russebi'deki sol cenahımızı bozmuş, Gazze cephesindeki mağlubiyetimize sebep olmuşlardı. Suriye ordusunun kumandanı Mustafa Kemâl... Bütün silâh ve cephaneyi bırakmış, İngilizler bizden altmış beşbin esir almışlar. Suriye ahâlisi ile geçirdikleri asker ve memur Türkleri kesmişler, katliâm etmişler, Türk kadınlarının ırzına geçmişlerdir. Bu esirler, Kahire'ye getirilmiş, orada da çok telefât vermişlerdi.

Nuri adında bizim Harbiyeden çıkmış bir Arap Mısır'da dolaşıyordu. İngilizler Trablus'ta Cafer adında bir zabitimizi esir edip Mısır'a getirmişler. Bu da Arap imiş. Bunlar Arap istiklâli peşindeler. Şerif Hüseyin'e gitmişler. Faysal Cemal Paşa'yı Suriye'de aldatıp Medine'deki silahlarımızdan birçoğunu ve para da almak için gelmiş. Basri Paşa "Bunlar isyan edecek" deyip vermemiş.. Cemal, Fahri Paşa'yı Medine'ye tayin etmiş. O da vermiş. Faysal bunları alıp güya Arabân'dan asker yaparak Kanâl taarruzuna iştirak edecekmiş. Şerif Hüseyin ise Mekke'de tedarikâtta imiş. Bütün halk ve zabitlerimiz bunu biliyormuş. Vehip

Paşa kumandan imiş. Ve **Şerif**'i yakalamak emriyle gelmiş imiş. Bir şey yapamayıp gitmiş. Yerine kumandan olan **Galip Paşa**'ya (Eski Emniyet-i Umumiye Müdürü) herkes bu isyanı söylemiş. İnanmamış. Nihayet birgün **Şerif** bunları basmış. Esir etmiş, istiklâl ilân etti. Bu adamlara bunları kimse sormadı. Mesûlleri mutlaka birgün mahkemeye vermek lâzımdır. İbret olsun... **Bu Nuri ve Cafer bugün Irak Hükûmetinin en mühim recülleridir. Azimzade Hakkı da Kahire'de bu işler ile meşguldü. Fransızların adamıydı. Onlardan maaş alırdı.**

Birgün ansızın Bulgarlar'ın Selânik cephesinden çekildikleri, Avusturya ordularının muhtelif unsurlardan mürekkep bir kısmının İtalya tarafına geçtiğini işitiyoruz. Arkasından Almanlar mütareke istiyorlar. Umûmi sökölme hali... Eyvah, demek bittik. **Şerafüddin** bana geldi. Telâş içinde. Dedi: "Mağlup olduk" bu tıpkı pek güçlü, kuvveti sağlam birinin birden şekte-i dimağıyye ile yıkılması gibi oldu.

MONDROS MÜTAREKESİ

Mondros'ta İngiliz Amirali ile mütareke yapıldı. Fransız Selânik ordusu kumandanı karadan İstanbul üzerine yürüyor. İngilizler daha evvel girmeye çalışıyorlar. Fransızlar da acele ediyor. İttihatçılar bavullarını alıp kaçmışlar. Talât, Enver, İlâh... Vatanı bu hale getirip hem de daha büyük hıyanet olarak bu halde bırakıp canları sanki vatan ve milletten kıymetli imiş gibi savuşmuşlar. İzzet Paşa kabinede. Rauf'u (bahriyeli) mütarekeyi imzalamak için Mondros'a yollamışlar. Bu adam her bulunduğu işte bir zekâ göstermemiş, daima berbat etmiştir. Balkan Harbi'ndeki işini yazdık. Harbi Umumîde İran seferinde bulunmuş, orada da kabiliyetsizlikler göstermiş. Nitekim sonra başvekillikte de işleri yüzüne gözüne bulaştırdı. Mondros'da Fransız-İngiliz arasındaki bu rekabetten istifade edip daha iyice bir mütarekename yapmak mümkündü. En muzır bir mütarekenameyi imzaladı. Ve hatta bunu hükümete haber verip ondan cevap gelmeden yapmıştır.

Donanma girdi. Fransız ordusu da girdi. Yahudi, Rum ve Ermeniler Fransız generaline Roma'nın muzaffer kumandanları gibi istikbal yapmışlar..

Mondros Mütarekename'sini Arapça gazeteler neşretti. Eczanede idim. Okudum. Yedinci madde dikkatimi celbetti. Aklım perişan oldu. Sabri'ye ve oradakilere dedim ki: "Bu maddeyi görüyor musunuz? İşte bununla Türkiye'nin her tarafını istilâ edecekler. Bu maddeyi koymaları Türkiye'yi mahvetmek fikrinde olduklarını gösterir." Maddede İtilâf Devletleri lüzum görürlerse

Türkiye'nin herhangi bir kısmını işgâl-i askeri altına alabilirler deniyordu. Lüzum görmek, hattâ isterlerse vesile bulmak yani her tarafta Rum, Ermeni ve emsaline bir isyan taslağı yaptırmak pek kolaydır. Hemen **Şerafüddin**'e gittim. Maddeyi gösterip söyledim. Dedi: " Doğru, müthiş. Türkiye bitti. Bari **Rauf** bu maddeyi olsun çıkartabilseydi."

Almanlarla da mütareke oldu.

Mısır'da çok yazı yazdım. Arapça öğrendim. Konuşabildiğim gibi tercüme de yapıyordum. Orada kârım bunlardı. Emsile, Avamil, İzhar, Maksud, Kâfiye, İsaguci, İlâh.. Mektepte okuduk da Arapça'yı anlayamıyordum. Burada bunlarsız sade tuttuğum bir hoca ile günde bir saat gazete veya kitap okuyarak 3-4 ayda buna vasil oldum. İşte lisan öğrenmek usulü.

Ben 5-6 aydır pek hastaydım. İğneipliğe döndüm. Her gece yarısı, saat birde mideme şiddetli bir ağrı geliyor. Uyanıyorum. Ağrı her gece dakikasını şaşmıyor. Tuhaf şey!.. İptida beş damla Teinture d'opium ile geçiyordu. Gittikçe geçmedi. Arttırdık. Nihayet 40 damlaya çıktık. Sonunda bununla da durmadı. **Liköre başladım. Yarım santigram morfin. Ağrı geçiyor; derken geçmedi. Bir santigram. Nihayet iki santigrama çıktık. Morfinman olacağım diye de korkmaya başladım.** Perhiz yapıyordum. Eti kestim. Olmadı. Perhizin türlüünü yaptım, olmadı. Sade süt, peynir yedim, yine olmadı. Günden güne düştüm. Sebebini anlıyamıyordum. Doktorlara soruyorum. Bir şey tavsiye ediyorlar, yapıyorum, ama olmuyor.

Baktım ki ölüyorum. Artık ayakta duracak halim kalmamış. Bir deri, bir kemiğim. Yine bu halde mütamadiyen ilmi tetkikatla meşgulüm. Okuyorum, yazıyorum. Bunlardan kendimi alamıyorum. Fena dalmışım. Diyorum ki: **"Bu boş vakit bana lâzımdı. Türk Tarihi'ni ve diğerlerini yazamazdım. İttihatçılar beni hudut haricine atarak iyi ettiler."** Nitekim bu sefer de yıllarla Paris'te kalmasam yazdığım eserleri ve bu hatıratı yazamazdım. Hatta hastalığımı düşünmeye vakit bulamıyorum. Bir an geldi ki aklım başıma geldi. "Böyle gidersem mezar muhakkak. Hastalığın ile meşgul ol!" dedim. Tetkikatı, herşeyi bıraktım. Tıbbî ki-

taplarda mide hastalıklarını tetkik ettim, nihayet Şerafüddin'de bulduğum mide hastalıkları üzerine bir monografıta **Reichmanın hastalığını okudum**. Uzun tafsîlât var. Araz tamamıyla bende ki âraz, "Hah, hastalığı buldum" dedim. Vakia evvelce mide karhası gibi hastalıklardandı da şüphelenmiş idim. Ve şiddetli ağrı vardı. Fakat bunlardan diğer ârazı yoktu. Reichman'ın hastalığındaki ârazın hepsi bende var. Sebep, baktım ki ifrat surette ve uzun süren dimağı bir çalışma. O da bende fazlasıyla var. Bunlar malûm olunca tedavi aşıkardı. Okuyup yazmayı bırakmalı. **Bu zaten bir müellif hastalığıdır. Yıllarla günde 16, 18 saat, en aşağı 12 saat çalışmak.** Cuma, bayram bilmemek. Tabii sonu budur, fakat çalıştığım şeylere o kadar alışmış, o kadar bağlanmışım ki, bir türlü bırakmıyorum. "Ha şunu da yazayım, bitsin, haftaya bırakırım" diyorum. Bir gece yine ağrı beni uyandırdı. Müthiş. Dedim ki: "Morfinoman olacağım. Onu bırakmak da müşkül bir şey. Yapmayayım." Morfinman zavallıların çoğunun böyle ağrı ile o belâyâ girdikleri hekimlerce malûm. Sabrettim, ısrar ettim. On dakika kadar inad ettim. Karnımı bir uzun hançer oyup duruyor. Ha sabır, ha sabır bir ara canıma yetti. Morfini de unutmuşum. "Kendimi öldüreyim de kurtulayım." dedim. Pencereye doğru koştum. Kendimi aşağı atıyorum. Aklıma geldi: «Kendini ne atıyorsun. Sonra morfinman olacağım, öleceğim diye insan kendini öldürür mü? Bir morfin yap bitsin» dedim. Hemen yaptım. Ağrı durdu. Ağrı ne kadar az sürerse o kadar çabuk geçiyor, eser bırakmıyor. Bu sefer çok sürdü. Üç gün karnımın içi, yanlarım ağır bir taş, bere varmış gibi oldu. Bu nokta mühimdir. Böyle hastaalar sonra ağrı olduğunu söylerlerse hekimler onun bu hal olduğunu bilsinler. Boşuna yeniden ağrı diye şırınga yapmasınlar. Hasta ağrısı oldumu acele şırınga yaptırın. Ağrı az bir müddet sonra geçer ve tamamıyla gidip hiç bir eser bırakmaz.

Bu hastalıktan morfinin tesirini de yalnız kitaplardaki tavsif ile değil bilfiil öğrendik. Vaktiyle tıbbiyede bin talebe içinde 5-10 esrarkeş vardı. Esrarı bütün ile karıştırıp içerlerdi. Esrarın tesirini öğrenmek için bir defa bunlardan alıp içmiştim; fakat

birşey olmamıştı. Morfini güzel öğrendik. İnsan uyuyamıyor. Morfin zannedildiği gibi uyutmaz, uyuşturuyor. Ağrı kayboluyor. Yerine insanın vücudunun her tarafında tatlı bir duygu oluyor. Bunun tadını tarif etmek mümkün değildir. Belki cennette en mesud hayatın insana verebileceği keyf, neşe ve sağlık duygusudur. Tatlı bir hayaller var. Etrafta ufak bir patırdı olsa duyuyor; fakat şiddetli geliyor. Afyon patlatma budur. Eskiden afyon tiryakileri olurdu. Bunların yanına gidip ansızın bir teneke ve emsali ile gürültü yaparak azizlik edilirdi. Bu geçiyor. Sonu fena, ağız kupkuru. Kafa ağır ve ağrıyor. Vücudun her tarafında batmalar. müthiş ve müz'ic bir kaşınma.

Nihayet dedim ki: "Kitap diye bir gün kendimi pencereden atıp gideceğiz galiba. Bu eşşekliktir. Kitabı bırakayım. İyi olayım. Yine okurum."

Artık okuyup yazmağa veda. Hemen ev ve muayenehane eşyasını sattım. İstanbul'a gitmek için uğraştım durdum. İzin vermediler. Sandık ve bavulları alıp doğru İskenderiye'ye indik. Zaten Mütareke oldu. Vatan perişan. İttihatçılar milleti, devleti mahvettiler. Bizim on yıl evvel korkup defalarca gazetelerde yazdığımız âkıbet oldu. "Memlekete gitmeli. Belki bir hizmet ederiz. İstenderiye'de şu hastalığı geçiririz, belki gitmenin kolayını buluruz." dedim. Trene bindik. İlk denizi görünce güler, ağlar bir hâl oldum. Beş yıldır deniz yüzü görmemiştım. Serin bir rüzgâr esmeğe başladı. Bağınma melhem gibi geliyordu. Şu halimi görmeli idi. İskenderiye'de Angoşi'de Sarı Sultan Selim'de deniz kenarında bir ev tuttum. Bir yatak, karyola, bir-iki tencere alıp yerleştik. Bende artık ne kitap, ne yazı. Hattâ gazete bile okumuyorum. Kimse ile konuşmuyorum. Sabah erken erken fırlıyorum. Deniz üstüne iskele gibi yapılmış bir geniş kahve var. Oraya gidiyorum. Tenha yerine oturuyorum. Öğleye kadar denizi, ufku seyderiyorum. Aklım yine kitaplara gidiyor, zorluyorum unutuyorum. Yine geldikçe unutmaya cehd ediyorum. Böyle, böyle ona da muvaffak oldum. Dimağım mutlak bir istirahatatta. Öğlen eve gidip biraz süt içiyorum. Yine geliyorum. Bazen bir olta ile balık tutuyorum. Akşam dönüşü uyuyorum. Ağrı kesildi. Beşinci günü bir

tecrübe edeyim, et yiyeyim, dedim; yine ağrı yok. Öbürsü günü alclâde yedim, yine ağrı yok. Kurtulduk. İskenderiye'ye geldiğimden beri ağrı da yok, morfin de yok. Morfini bırakamayanlar niye bırakamıyor bilmem? Bense altı aydır yapıyorum; fakat günde iki santigramdan da yukarı çıkmamıştım. O da ağrı zamanında. Lâkin şu da var: Böyle bir iki hafta yapanlar alışır, ağrı yok iken de yapar, miktar fazlaşır, morfinman olur. Hem de ben morfinin baş ağrısı, ağız kurutmak, hele kaşındırmak hassalarından bîzar idim. Ne o vakit, ne de sonra canım istemedi. Bu bir defa volonte meselesidir. Kendilerinde bu hassa zayıf olanlar mukavemet edemez, sonra da bırakmaz. Benimse bu hassamın demir gibi olması iyi iftihar ettiğim şeydir. Bir de morfinmanlık mutlaka dimağî ve irsî bir hastalık neticesidir. Dimağ böyle irsî bir tereddiye hazır olmalıdır ki morfinman olunsun.

ANADOLU'NUN İŞGALI

Şimdi iyiyim. Kurtuldum. Seviniyorum. Kitapları da unuttum; fakat vatan ve millet aratan bir dert oldu. Artık gazete okuyorum. Perişanlık sükün halinde. Hergün bir felâket haberi geliyor. Yunanlılar, Anadolu'nun yarısını istiyorlar. Ermeniler de yarı şark kısmını, Türk'e bir şey kalmıyor. İtilâf Devletleri hergün Anadolu'dan bir yer işgal ediyorlar. Tâ Sivas'lara kadar giriyorlar. Fransızlar Adana'yı işgal etmişler. Mısır'daki Ermeniler hattâ Sudan'dakiler her şeylerini satıp satıp geliyor. Harıl harıl Adana'ya taşıyorlar. Orada Ermeni Devleti kuracaklar. Fransızlar bunlardan taburlar ve jandarma yapmışlar Suriye'de Fransız kıtalarında bize karşı harp etmişler, Türk esir ettikçe kesmişlerdir. Bu Ermeniler Türkler'e türlü zulüm yapıyor, can, mal ırz gidiyor. Bu Adana'da, dünyanın her tarafından toplanmışlar, yüzyirmi bin nüfus yapmışlar. Günün birinde Yunanlılar'ın da İzmir'i işgal ettikleri haberi geldi. Eyvah, gidiyor... Mütarekenamenin işte yedinci maddesi. Mısır'da ne kadar İtilâfçı varsa onları İngilizler ilk hamle-

de alıp İstanbul'a götürdüler. Bunlar burada hafiyeleri idi. Ferit Paşa, bunlar, yeniden Hürriyet ve İtilâf fırkasını canlatmışlardır; hükümet ellerinde. Bu işgallerde İtilâf Devletlerine yardım ediyorlar. Vakıa ellerinden bir şey gelmez, hem de devletin imzaladığı mütarekename mucibince ses çıkaramazlar; fakat bari yardım etmeseler. Bunda mecburiyet yok. Bu bir vatan hıyaneti. Türlü rezaletler yapıyorlar, serpinti havadisleri Mısır'a geliyor.

İyi olduk; fakat ne yapacağız. Böyle bir yurda nasıl gideceğim? Hem de hükümeti ellerinde tutan adamlar yani İtilâfçılar düşmanım. Beni Mısır'da bile imhaya çalıştılar. Divan-ı Harbe kadar sevkettirdiler. Beni bir kaşık suda bulsalar boğacaklar. Burada da maişet vasıtasını tasfiye ettik. Vatani da canın çok özlüyor. Tam sekiz yıl olmuş; görmemiştim. Yer, yurt, ana, baba. Hele sevgili anam. Ne oldu? Hiç haber yok.

Mısır'da beş yıldır kapana kapanmış gibiyiz. Hem hiç bir yerle muhabere yok. Sade bir defa şu haberi aldık: Reşit Saffet bizim hanımın hemşiresi ile evlenmiş. Kızın anası Felemenk konsolosu vasıtasıyla bunu bize bildirdi. Sıhhatinizden haber istiyor. Ben o vakte kadar Reşit Saffet'i dönme zannederdim. Yüzü mütereddi ve Yahudi yüzüdür; gayri mütenazırdır. Cavit'in kalem-ü mahsus müdürü ve has adamı idi. Zevceme: "Kardeşini dönmeye vermişler" dedim. Bu aileye öyle kızgın idim ki, cevap vermedim. Felemenk konsolosu telefon etti; uğraştı vermedim. Birgün de Mısır zenginlerinden biri geldi. "Nice'den geliyorum. Seni çok aradım. Nihayet buldum. Serasker ve Şükrü Paşa sizi soruyorlar. Kerimelerinden nice yıldır haber almadıklarından pek endişedeler" dedi. Adamcağız beni sevinecek diye gülüyor, büyük bir iyilik ve müstesna bir marifet yapar gibi bir tavır gösteriyor. Dedim ki: "Ben onları tanımıyorum." Adam şaştı. "Adınız Rıza Nur değil mi?" dedi. "Evet" dedim. "Damadı değil misiniz?" "Hayır!" dedim. Daha ziyade şaştı. "Kızı nerededir?" dedi, "Bilmem!" dedim. Tekrar, tekrar adımı sordu. Şaştı kaldı. Bir türlü izah edemediği yüzünden anlaşıyordu. Nihayet gitti. İşte beş yıldır bize gelen haber bundan ibaretti. Ben de pek inat şeymişim

be... Hâlâ beş yıl geçmiş de, benim öfkem geçmemişti. İtilâfçıların Mısır'daki rezaletlerini, hafiyeliklerini, düşmanlara hizmetlerini Türk tarihinin Mısır kısmında yazdık.

Ne olursa olsun İstanbul'a kapağı atacağım. Askerî sansür müthiş. Nakliye vesaiti de yalnız askerî. Çare aramaya başladım. Bir türlü olmuyor. Aylar geçiyor, vaad alıyoruz, netice yok.

Yine deniz kenarında günlerimi geçiriyorum. Bir gün İttihatçılar'ın hiyanetini, İtilâfçılar'ın denaetini, Padişah'ın halini düşünerek bunlara hitaben bir şiir şazdım. Hiç olmazsa böyle intikam aldım. Bu şiir "İttihatçılar'a, İtilâfçılar'a, Hânedan'a, Millet'e" ünvanlarına haiz dört kısımdır.

İskenderiye'de Abdülaziz Mecdi ve Rodoslu Şevket vardı. Arada Mecdi'nin uncu dükkanına gidip konuşuyorduk. Tahsili nakıs, fakat zekice bir adamdır. Yahudi dönmesidir. Rodos'da idadî mektebinde iken Abdülhamid aleyhindeki teşkilâta dahil olup İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "Namık Kemal" adındaki Rodos Şubesine girmiş. Oraya sürülen Amasya mebusu İsmail Hakkı Paşa'yı bir sandığa koyup vapura götürüp Mısır'a kaçırmış. Bu, o vakit bir işgüzarlıktır. Tabii Mısır'da kalmış. Meşrutiyet'te İstanbul'a geldi. Bizimle çalışırdı. Tanırdım. Hiç bir namussuzluğunu görmedim. Ancak bir kusuru var. Çok kibirli. Sanki İblis'in oğludur. Kendi de itiraf ediyor. İçi dışı başka başka bir insandır. Her işi yapmacıktır. Bu sebepten kaybeder. Bir kıymeti varsa bin kıymet göstermeğe çalışır. Tabii sırtıdır. Onu farketmez.

Birgün Şevket'le beraberiz. Bir Vadi-i Nil gazetesi alıp okuduk. Bir başmakale var. Muhabiri İstanbul'dan göndermiş. Bunda İzmir civarında, Erzurum taraflarında Türkler'in kıyam yaptıkları, istilâya karşı durmağa çalıştıkları yazılı idi. Öyle sevindim ki, hıçkırarak ağlamağa başladım. Sevincinden ağladı derler. Bunu bilmezdim. Bu sefer nefsimde öğrendim. Bu kadar günde, bu ümidin ölüp bittiği zamanda bir ümid güneşi doğmuştu. Şevket beni teskine çalıştı, bir kahveye götürdü. Orada da ağladım. Aklim başıma geldiği vakit etrafımdakilerden utandım. Ağlamamak istedim. Bu bana ne kadar tesir etmiş ki, yine bir türlü

kendimi alamadım, ağladım. Galiba bu halim yarım saat sürdü.

Artık vatana can atıyorum. Gideyim, bir hizmet edeyim. Yine ahval, bizim hekimlik kati kararımızı yıktı. İşte inkılâb devreleri adamları böyle olur. Daldan dala. Hiç bir şeyde duramazlar. Vukuat dalgaları onları o kayadan o kayaya atar. Halbuki ben mesleğime kayıp devam etmeği ne kadar severdim. Yine siyasete giriyorum. Yine gitmek için öteye-beriye başvuruyorum; mümkün değil. Mütarekeden beri üç-dört ay da oldu. Bir gün sokakta gidiyorum, dalgınım; biri adımı söyledi. Baktım **Cafer Fahri**. Bu zat Mısır Türkler'indendi. Vaktiyle İstanbul'a gelmiş. Rejiyi fesh ettirip kendisi bir mâli grup namına almak istiyordu. Risaleler neşreliyordu. Bana da bunlardan vermiş. Reji aleyhine propaganda yapmıştı. Bu suretle tanışmış idik. "Sen burada mısın?" dedi. "Evet" dedim. "Ne yapıyorsun" sualine karşı "İstanbul'a gideceğim; müsaade alamıyorum" dedim. "Ondan kolay ne var? Ben sana şimdi yapayım" dedi. İşittiğimi gökte ararken yerde bulmuş-tum. Meğerse İskenderiye Vali Vekili imiş. **Şevket**'i buldum. Bana da, ona da ailelerimizle beraber iki günde pasaportlar aldı. Hemen vapura bindik. Mecdî Efendi de ailesiyle izin almış; o da vapura götürdü. Vapur kalkacak. İdare İngiliz zabitlerinin elinde. Pasaportları yokladılar. Meğerse bir yanlışlık olmuş. Benimle **Şevket**'e bir, ailelere ayrı bir pasaport imiş. Zabit **Şevket**'i beni tuttu bir tarafa çekti. "Siz gideceksiniz, hanım kalacak" dedi. Aman, dedim, bu zevcemdir dedim. Ne dedimse olmadı. Nihayet "Pekiye ben de gitmiyeyim" dedim. "Yok, dedi, sen gideceksin. Bırakmayız." Al, şimdi, pirincin taşını ayıkla, **Şevket**'i de bırakmıyor. O da telâşa. İngiliz zabitlerine laf anlatmak kâbil değil. Yanlışlık âşikâr. O da anlamıştır ama dön-müyor. Bir bakıma hareketi doğrudur. Emir ne ise onu aynen yap-malı. Bizde zaten böyle olmadığındandır ki, işler cıvıyor.

Şimdi fena düşünüyorum. Baktım bir hile yapmaktan başka çare yok. İçimden "Sen bize İngilizliğini gösterdin. Ben de sana Türkçe mukabele edeyim" dedim. Zabite "Pekiye!" dedim. Bırakı-yürüdü. **Şevket**'e "Sen savuşabilir misin?" dedim. "Evet" dedi. Süngülü nöbetçiler arasından savuştu, gitti. Hanımın yanında bir

de sekiz yaşlarında hizmetçi kız var. Mecdî'nin ailesi kalabalık. Gittim. "Bizimkileri sizinkiler arasında sakla!" dedim. Korktu. Mırın-kırın etti, hakkı da var. Ben bakmadım. Hanımı kızla beraber onların kamarasına soktuım. Geldim, duruyorum. Vapur kalkacak. Zabit "Zevcen çıktı mı?" dedi. "Evet" dedim. Benden bir bilet parası yirmi dört İngiliz istediler; verdim. Bir bakıma iyi de oldu. Yoksa kırk sekiz, belki de hizmetçi ile beraber yetmiş iki İngiliz verecektim, yıkım olacaktı; fakat bu hileyi irtikâp etmekten, halecan geçirmeden ise vermek müreccedî. Lâhik ahval olur ki işte insan zorla hilekâr olur. Ben hanımı İskenderiye'de bırakıp nasıl giderim. Yalnız başına nerede kalacak? Beni dışarı bıraksa-lar ben de çıkacaktım. O da yok. O halde hile.

RIZA NUR'UN AİLE HAYATINDAN ESTANTENELER

Not: Hatıratın Kronolojik sıra bakımından daha ileriki bölümlerinde yer alan, kendi aile hayatını anlatan kısımlarını öne alarak aynı sıra ile Hatıratın ön kısmında sunmayı uygun gördük. Her ne kadar bu müdahale, hatıratın orijinalliğini bir ölçüde bozuyorsa da konu bütünlüğü açısından herhalde daha uygun olur diye düşündük. Yine bu bölümde aktarılan olaylar tarih olarak farklı zamanlarda meydana gelmiş, ancak Rıza Nur Hatıratında, yeri geldikçe anlatmıştır. Biz bu farklı dönemlere ait olayları birarada vererek bölümü kapatmak istiyoruz.

ACI HAYAT

Dedim ki, artık veleddalîn, âmin... Bir şey yapılamaz. Çare yoktur. Ankara'da oturmak da boştur. Yine İstanbul'a yerleşeyim. Şu Türk Tarihi'ni çabuk tab ettürüp, Türkiye'den çekilip gideyim. Bu fikir peşindeyim. İstanbul'a nakledeceğiz.

O esnada bir gün zevcemin karnı ağrıdı. Ağrıdan ölüyor. Sıcak havlu tatbiki falan bir fayda vermiyor. Bir morfin şırıngası yapmaya mecbur oldum. Ağrı durdu. Bu kadın boğazına aslâ sabredemez, yemek vakti bilmez. Öğlen yemeğini kâh on birde, kâh ikide yer. Kâh üçte yediği de olur. Akşam yemeği de böyle. Vaktisiz. Kötüsü, beni de beraber yemeğe zorlar. Bin bela ile elinden kurtulurum. Yemek aralarında da elma, armut, pasta, şeker, ne bulursa tıktırır. Mısır'da da böyle idi. Eni boyunun yarısı kadar olmuştu. Boyu da kısa, fıçı gibiydi. Bu sebeple kâhinkıbaz olur,

günlerce sürer, k h da ishale tutulur, günlerce sürer. Tuhafı, ishaldeyken yine aynıyle yer de yer, il   bilmez, hele m     asl  almaz. Nasihat ediyorum: "Birgün bunun cezasını ağır surette çekersin. Etme! Hayatını nizama koy!" derdim. Hayır asla dinlemezdi. Zaten onun bir zihniyeti vardır, beni dinlememek. Ne dersem, mutlaka aksini yapardı. Bu prensibidir. Hem de iki de bir, iyi hekim, akıllı âlim olduğumu, dediklerimin daima çıktığını söylerdi. Buna kanaatı vardı. Buna rağmen benim s z m n aksine gitmek, onun için zevkti. Mısır'da da beş günlük bir inkıbazla, böyle bir karın ağrısına uğramış, morfin şırıngası yapmıştım. Faydası olmuştu. Karnına buz koyarak ve bağırsağı boru sokarak ihtifan yapıp önünü almıştım.

Bizim Ankara'daki mahalle yerli ahalinin aristokrasisi mahallesi. Bunlar, bizimki ile dost. Bunlarda bir âdet var: Sabahları  ay ziyafeti yapıyorlar. Avrupa'da ikinci üstü olan çay bunlarda sabahleyin. Sabahleyin kalkar kalkmaz, d vetli hanımlar geliyor.  ay, pastırma, sucuk, kuru meyve, ilh... Ne kadar abur cubur varsa ortaya konuluyor. Yiyorlar. Bir defa gitti, ishale tutuldu. M     almasını bir düziye söyledim. Dinlemedi. Bilakis beş altı gün sonra yine böyle bir d vete gitti. Bir gün sonra sancılandı. Morfin yapıtık, ağrı geçti. Ankara'da buz yok. Ve lüzum da kalmadı. Fakat bu sefer ağrı geçtikten sonra da morfin şırıngası istedi. Türlü huysuzluklar yaptı. Kavga ettik, olmadı. Beni canımdan bıktırdı. Dedi ki: "Tek uğursuzdur, çift olsun." Evin içinde birgün bir gecedir devam eden alt üstten kurtulmak için ve bir de m neviyatını tatmin i in bir şırınga yaptım. **Bizim hanım dindardır.** Bundan çok memnunum. Yanında dinsizlikten hiç bahsetmem. Bilakis dindarlığı tavsiye ve teşvik ederim. Ancak pek supessteieuredir. Bu kadar hurafata inan ve tatbik eden az gördüm. Lâkin ertesini günü de " ift uğursuzdur, hatırladım tek olsun, bir daha yap" dedi. Bu sefer telâş ettim. Dedim "Bu kadın, morfini seviyor. Morfinman olacak" Akrabalarından Cemal Paşa'nın kızı Hadiye monfonoman imiş. Galiba ona imrendi" dedim. Şiddetle muhalefet ettim. Yine evde kıyamet koptu. Bağıryor,  ağıryor, evdeki eşyayı alt üst ediyor. Gece de bana uyku uyutmadı. Zaten bu ka-

dınla ben baş edemiyorum. Ne türlü sistem tuttumsa mümkün olmadı. Bir kavgaya, huysuzluga başlıyor, ev cehennem oluyor. Ağlamalar, bağırımlar. ilh... Müthiş. Nihayet bitsin diye dediğini yapıyorum, bitiyor. İşte daima beni bununla yeniyor. Fakat buna yenilmemek mümkün değildir. Bir hafta dediğini yapmazsam evde bir hafta belâ devam ediyor. Uyku da uyutmaz. Hadi bir morfin daha yapım, sustu. Arası birkaç gün geçti. "Yine ağırıyor" dedi. Bakım yuvarlanıyor. İnanmak istemedim. Temaruz, dedim, fakat ızdırabı öyle ki sahih olduğunda tereddüd edilemez. Sahi mi yalancı mı diye çok düşündüm. Tayini mümkün değil. Ağrı bir maddî muayene ile tayin edilebilir değil ki... Ağrıdan muzdarip olanın ızdırabını teskin etmemek de vicdansızlık. Hem de bir hekimlik vazifesidir. Yapuk, artık hergün ağrı var, yapıyorum. Adnan'ı, diğer en iyi hekimlerden bir kaçını getirdim. Adnan, "böbrekte taşur" dedi.. Bence değil. Esası kalın bağırsaktadır. Sebebi de çocukluğunda çektiği periton verbi, pisboğazlığından daimî olan ishal ve inkıbazdandır.

Kadının hali tamamiyle fenalaştı. Evi, hizmetçileri, yüzüstü bırakıp İstanbul'a götürdüm. **Tokatlıyan oteli'ne** indik.

Bu esnalarda avukat **Ömer Faruk Kadıköy'de** Mühürdar caddesinde bir ev almış, yanında da bir ev varmış. Bizim hanım da nice vakittir "**Bana ev al**" diye başımın etni yiyordu. Vaniköy'deki evine kanaat etmiyordu. Bu evi bu esnada alıp, üstüne yapım. Ve baştan aşağı tamir ve muşambalar ve emsali de koyarak büyük bir masraf yaptım.

Hanımın rontgenle fotoğraflarını aldırıldım. Hiçbir yerde taş yok. Bitermotle cihaz-ı hazmi radyografisinde S. İlliague de spazm olduğu görüldü. Gittikçe hastalanıyor. Otelde olmuyor. İtalyan Hastahânesi iyi bir hastahânedir. Oraya yatırdım. Hastahane müdürü **Senini** ve diğer İtalyan doktorlar da taşur, ameliyat, lâzım dediler. İki defa sekiz on doktordan mürekkep konsülte yaptım. Netice yok. Fakat, bence hastalık periculate.

Hastahânedede ağrılar şiddetlendi. Morfini günde on iki santigrata kadar çıkardılar. Artık yemek de yemiyor. Bir raddeye geldi ki, bir yudum su da içse kusuyor. İdrarında bol asiton zuhur etti.

Senini ameliyatta ısrar ediyor ve "Görüyorsunuz ki, ölüyor" diyor.

Bu esnada halim perişan. Hem onunla, hem matbaada Türkiye Tarihi ile meşgulüm. Hergün hastahâneye gitmezsem kıyameti koparıyor. Bazan gece de orada yatıyorum. Yanına iki hizmetçi koydum. Bu halinde hizmetçilere zulmediyor, dövüyor... Hattâ biri dedi ki **"Ay, bu hanım insana zulmetmekten keyif duyuyor"** Tam bulmuştu. Cahil kadının bunu nasıl anlayıp ifade ettiğine şaşım. Çok insan gördüğü halde bir şey anlamaz, yahut çoğu görür, hepsi anladığını ifade edemez. Bu etti, bunu dedi ve savuştu. Gitti.

VIYANA GÜNLERİ

Ne ise, baktım ki, ölüyor... Çare yok, Viyana hekimlerine çok itimadım vardır. Hakikaten dünyanın en iyi hekimleri orda ve Almanya'dadır. Viyana'ya götürmeğe kalktım. Amcası Süreyya **"bırak, ölecek, bari burda ölsün"** dedi. Dedim ki: **"Mademki ölecek, yolda ölsün. Fakat bunda bir ümit var. Ölmeden oraya yetiştiririm. Belki çare bulunur."** Öyle yaptım. Viyana'ya vardık. Meşhur doktor Ordner geldi. Muayene etti. Bana dedi ki: "Sen de hekimsin. Senin teşhisin nedir?" Dedim: "Perikolid zannediyorum." Dedi: "Doğru, işte biliyorsun. Fakat niye iyi etmedin?" Dedim: "İlaç bulamadık" Dedi: "İlacı basit, ben iyi edeceğim. "Papaverin ile Eumydrin yazdı. Dedim: "Papaverin verdik idi." Dedi " Ne kadar?" Söyledim. "Az miktarda vermişsiniz" dedi. Hasılı bu yeni ilacı saf suretinde vererek, üç günde ağrıları kesti. Morfini de ilk hamlede kesmiştik. İşte hekim... Böyle olur.

Viyana'yı dolaştım. Bu şehri çok severim. Güzel sokakları, kalabalık, hareket, faaliyet dolu, halkı nazık, musikisi meşhur bir şehirdi. Konser şehri adını taşırdı. Paris'te en büyük kahvehanelere bile şapka ile girer, şapka ile otururlar. Burda hiç kimse şapka ile girmezdi. Ne bakayım?! Viyana sönmüş... Ne o kalabalık, ne o faaliyet, hiç biri yok. Viyana'yı Avusturya'nın haşmetli devrinde görmüştüm. Şimdi zavallı memleket sekiz milyonluk bir

halka, avuç içi kadar bir toprağa munhasır kalmıştır. Türkiye'den toprakça da, insanca da az. Muharebe ne fena şeydir. Bu memleketi bütün mânasıyla yıkmış. Hele mağlûbilet... Vakıa Avusturya Türkiye'ye çok büyük belâlar açtı. Fakat buna rağmen, bu güzelliği yıkanlara, bu medeniyeti söndürenlere lânet ettim. Ne diyelim, devletler, insanlar böyle, birbirini yerler...

Türkolog profesörler ve hekimler ile temastayım. Diyorlar ki, "Artık devlet ilmî müessese ve laboratuvarları idare edecek para veremiyor. Herşey tedennide" Eskiden Viyana'ya gelen hastalar şimdi Roda'ya gidiyorlarmış. Apaçık görünüyor ki, sönen bir medeniyet. Yazık, yazık...

Ben Viyana'da iken, Adnan ve Halide de orda idiler.

Viyana'nın kadınları güzellikçe pek meşhurdurlar. "Dünyanın en güzel kadını Viyana kadınıdır." derlerdi. Uzun boyu, balık eti, süt beyaz ve pürüzsüz bir deri, bir bahar gibi veya elma gibi al al yanaklar. Güzel mavi göz, sarı saçlar... Böyle güzellerdi. Bakım, böyle kadın yok. Cılız, benzi soluk kadınlar. O kırmızı yanaklar mahvolmuş. Sebebin Viyanalılar'a sordum "Evet" dediler. "Harp ve mütareke devri, zaruret ve sefaleti, hepimizin kanını kuruttu. Sonra güzel kadınlar fakirler ile oturmadı. Avrupa'nın başka yerlerine dağıldılar."

Güzel kadının sade Viyana'da değil, Rusya'da da olduğunu, oradaki seyahatimde görmüştüm. Bunlar Lehliler'in Gürcü ve emsali ile tesalübünden doğan kadınlardır. Zannımca Viyana kadınlarından güzel. Bolşevikler ile bu da inkıraz bulmakta idi. Ben inkıraz zamanını görmüştüm. Rus'un kendisi güzel olmuyor. Moğol suratlıdır.

Viyana'ya götürürken Sirkeci'de şimendifere kadar bile yürüyemeyip, iki koltuğundan tutarak şimendifere atabildiğimiz hasta, şimdi canlandı, toplandı, fakat morfin istiyor. "Aman" dedim. "Alıştım, duramıyorum" diyor. Ben ve hekimler, şiddetle men ettik. Tabii bulamaz, yapamaz. Bu kadın müthiştir. Birgün hastahaneden çıkar, gider, iki kutu morfin bulur alır, gelir. Ben de hekim de şaşıktık, kaldık. Hekim kızdı ve dedi ki "Nousotes une femme perdue." Hakikaten dediği doğru idi. İyi gören, ve uzağı

gören bir adamdı. Ne ise yine bıraktırdık.

Ben Viyana'da müzelerde Türkoloji'den istifade ettim. "Gelmişken Berlin'e de gideyim. Oradaki tetkikatı yapayım." dedim. Zevceme dedim ki: "Sen Nis'e babanın yanına git. Mevsim kış. Orası iyidir. Nekahatını geçirir. İstifade edersin. Ben de Berlin'e gideyim. Dönüşte Nis'den geçer, seni alırım. O gitti. Benim sol pazuma, şiddetli bir romatizma ağrısı geldi. Ömrümde bu çektiğim en şiddetli ağrı idi. Kolum az sallansa ölüyordum. On beş gün sürdü. Geçince ben de Berlin'e gittim.

Nis'te babası onu bir hekime göstermiş. Hekim, "Ben onu iyi ederim" demiş. Şiddetli müshiller ile tedaviye başlamış. Halbuki onun tamamıyla zıddı müshildir. Derken ağrılar yine tutmuş. Hekim morfin yapmış. Yine morfinomani. Hastalık yokken bu adam yine onu hasta etti. Ameliyat teklif etmiş. **Bu Fransız hekimler böyledir. Herkese ameliyat teklif ederler. Sebebi de sırf para kazanmaktır. Babası razı olmuş. Bereket versin kendisi "Kocam razı olmayınca yaptırmam" demiş.** Bana telgraf çekmesine mâni olmak istemişler. Fakat, bizimki cebbar ve beceriklidir. Kalıp telgrafhaneye gitmiş, bana telgraf çekti. "Sakin yaptıрма" diye telgrafla cevap verdim. Bu sefer babası trene atmış, Viyana'ya yollamış.

BERLİN

Berlin'e vardım. Aren oteline indim idi. Berlin'i ilk defa görüyordum. Çok muazzam, sokakları doğru ve geniş, gerek bu cihetle, gerek temizlik cihetiyle Paris'e bin kere üstün. Müzeleri ve saireyi gezdim. Alim Fonokok ve Folle Rayetle görüştüm. Etnoğrafî Müzesi turfan asar-ı atikasıyla dolu. **Lokok orda bulduğu bir Türk Buda mabedini duvarlarını kesip getirmiş.** Müzede yeniden kurmuş. Bu duvarlarda boyalı türlü insan, vesaire resimleri. **Çiçekler ve Uygur yazısı var.** Yüzlerce sandık Uygur yazısıyla paşömenler var. Bana profesör Zaren'in hânesinde bir akşam ziyafeti verdiler. Ziyafette onbeş kadar Alman âlimi de dâvetliydi. O vakit Hariciye Nâzırı Sterezama idi. Berlin'de olduğumu haber al-

mış, bizim sefarete haber gönderip benimle görüşmek istemiş. Ben siyasetten çekildim deyip, kabul etmedim. Söylemişler, tekrar ısrar etmiş. Sefaretten bir kâtiple gittim. Bir saat konuştuk. Bana "Vakıa siyasetle meşgul olmadığınızı söylemişsiniz. Ama siz beynelmilel ve kendi dahilî siyasetinizde mühim rol oynadınız. Bu sebeple sizinle behemahal tanışmak istedim" dedi. Kendisine yine Türkiye'ye ihtiyaçları olacağını, bu sebeple, Türkiye'ye ilim ve teknik cihetiyle yardım edip, onu yükseltmelerini söyledim.

YAĞMA HASAN'IN BÖREĞİ VE YUNUS NADİ

Hikâye ettiler: Benden evvel Eden Palas Otel'i'ne, Mazhar Müfid, Çolak İbrahim ve Konya mebusu Vefik gelmişler. Yavuz'un tamirini bir şirkete vermek istemişler. Şirketten bir rüşvet almak için de kararlaştırmışlar. Fakat, otelde rüşvetin aralarında taksimi için, kavga ve döğüş etmişler, rezalet olmuş.

Birgün Berlin'in en büyük oteline çay içmeğe gittik. Orada kalpaklı biri dolaşıyordu. Yanımdakiler "bunu tanır mısınız?" dediler. Tanımıyorum. "Sabur!" dediler ve anlattılar. Bizim halılardan Almanlar yüzde beşyüz gümrük alıyorlarmış. Yunus Nadi Ankara'daki Alman sefirinden yüz elli bin İngiliz liralık halıyı Almanya'ya gümrüksüz getirmek için müsaade istemiş. O da Almanya'ya yazmış ve demiş ki: "Bu adama bu müsaadeyi veriniz. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın çok yakın adamıdır. Bu sâyede bir gün Almanya için bir menfaat temini mümkün olur." Alman Hükûmeti müsaadeyi vermiş. Yunus Nadi böyle işlerde adamı olan Sabur'a bu müsaade varakasını verip buraya yollamış. Sabur, bu müsaadeyi Berlin'de Yahudilere mühim bir paraya satmış. Bu işte tuhaf bir şey de olmuş. Alman sefirinin bu tahriratı gaflet eseri olarak, Alman Hariciye Nezaretinin Ticaret mecmuasında neşrolunmuş... Ne çirkin işler!.. Ve yağma Hasan'ın böreği... Bu Yunus Nadi böyle müthiş vurgunlar vurdu. Milyonlarca liralık kazandı. Rusya'ya da böyle çok şeyler yolladı.

Berlin'de işimi bitirdim. Viyana'ya geldim. Bizim karıyı hastahânedce yine iyi etmişler. Morfini de atmışlar. Bu hastahâne Sanatorium l6 Sü denen büyük bir hastahanedir. Pek iyidir. Hiçbir Fransız Hastahanesi bunun gibi olamaz. Hastalara Viyana'yı ve hastahaneyi tavsiye ederim. Yine ağrısız, morfinsiz aldım. İstanbul'a geldik. Kadıköy'de evdeki kiracının vakti tamam olmuştu. Çıkardım. İki bin lira da sarf ederek ve amele gibi çalışarak evi tamir ettik. Ve dayadık, döşedik. Banyo da yaptırdık. Güzel ve rahat bir ev oldu.

Viyana'dan ilk geldiğimizde hemşiresi bizi evlerine misafir etti. Hanım orda yine morfine başladı. Onlarla beraber uğraştık. Yine bıraktırdık. **Kadıköy'de birkaç ay sonra yine başladı. Bu sefer günde otuz santigrama kadar çıktı.** Bakıyorum, hali müt-hiş. "Bu kadını bundan kurtarmak galiba mümkün olmayacak" diyorum. Ben artık, akşamları Kadıköy'de oturup Türk Tarihi ile meşgul oluyorum. Hemen hergün matbaa-i amiredeyim. Ayda bir Ankara'ya gidiyorum, üç-beş gün kalıp İstanbul'a dönüyorum. Meclis müzakerauna da asla karışmıyorum. Sade bir görünüp dönüyorum. Hem de havadis topluyorum. Ben yokken neler olmuş öğreniyorum. Yazları Sinop'a gidiyorum. Orda da kütüphaneyi yoluna koymakla meşgulüm. Yirmi-otuz amele çalıştırıyorum. Bir taraftan da kütüphaneye irâd olarak verdiğim çiftliği imar ile meşgulüm. İşte artık Türkiye'yi terkedinceye kadar hayatım bundan ibarettir. İstanbul'da kimse ile de görüşmüyorum. Zaten çalış-mama mâni yapamam. Yoksa tarih kalır. Türkiye'den gitmek dai-ma zihnimde. Tarihimin tabını gitmeden bitirmek istiyorum. Ke-za gitmeden Kütüphane ve çiftlik işlerinin de yoluna girmesi eme-lim.

MORFİN

Bir gailem hanımı morfinden vaz geçirmek. Bu iş çok gücü-me gidiyor. Haremimin morfinoman olması pek arıma dokunu-yor. Utanıyorum. Türlü çarelere başvuruyorum. Evvelâ tatlılıkla, nasihatla bunun müthiş bir zehir olduğunu, öleceğini söyledik, ol-

madı. İşi sertliğe döktüm. Ne yaptıysa tahammül ettim. Uyumadım, katlandım. Bir taraftan bir düziye telif ile uğraşmak, sonra da karının huysuzlukları, gürültüsü, hele uykusuzluk, bir taraftan **Mustafa Kemal'in** memleketi koyduğu vaziyeti düşünme ve keder. Hepsi birden güç oluyor. Morfinleri sakladım. Ne ise günde on santigrama kadar indirdim, fakat daha aşağı indirmek mümkün olmadı. Ben yokken morfini alıyor, benim kilitli yerlerime anahtarlar uyduruyor. Olmazsa çekmeceyi kırıyor, bavulu kesiyor, alıyor. Bulamazsa mahalledeki eczahanelerden nâmıma alıyor, taklid reçete yazıyor. Bütün eczahanelere vermemelerini tembih ettim. Morfini ben kendim de yollardan alıyorum. Almasam kendi dolaşacak, herkes duyacak, rezil olacağım. Bir de morfinomanlar nedir bilirim. Bazı ânlar olur ki, morfini bulmak için beş bin liralık bir elmasını, bir gram morfine verir. Sade bu da değil, namusunu da verir. Bunları düşündükçe yüreğim ağzıma geliyor. Ne yapayım hali gittikçe değişti. Eskiden yalan söylerdi ama, söylerken dili dolaşırdı. Şimdi su gibi söylüyor. Pis de oldu. Yıkanmıyor. Yüzünü, elini bile yıkamıyor. Kimse ile konuşmak istemiyor. Adamdan kaçıyor. Yataktan hiç çıkmıyor. Morfini yapıp, yatakta uyuşuk bir halde gözü kapalı duruyor. Gündüzleri uyuyor, geceleri uyanık. Sofraya inmiyor, yemeği yatakta yiyor. Morfinden müthiş inkıbaz var. Günlerce duruyor. Sonra haftalar ile uğraşiyor. Abdesthâneye aslâ gitmiyor. Orada oturağa ediyor. Ev, aile alt üst olmuştur. Ne hizmetçilere bakıyor, ne yemeğe, ne çamaşıra... Gece canı sıkılıp, beni de uyutmuyor. Hele uykusuzluğa tahammül edemiyor.

Her işi hile ve sahtekârlık oldu. Morfinomanlar gürültüye tahammül edemezler. Hisleri artar. Bir şey tık etse, ona kulağında davul çalıyor gibi geliyor, bar bar bağıyor. Artık evde ne ben, ne hizmetçiler, doğru dürüst yürüyemiyoruz, ayağımızın ucuyla... Suratı, cadı, div suratı gibi, soluk ve sarkık. Gözleri söndü. Hattâ deli gözü manzarası aldı.

Sahte ampuller yaptırdım. Bir kısmında tedricen azalan pantopon var. Bir kısmı akide ile boyanmış su. Bunları verdim.

Nihayet sade su yapıyorum. Yüzü gözü, def'i tabiisi düzeldi. Nihayet bir gün "Sen on beş gündür su yapıyorsun." "Tebrik ederim bitti" dedim. Nerden söyledim, nerden bileyim? Bu böyle ilân gitmez ya... Bir kıyamettir koptu. O kadar asabî bir tehyyüç oldu ki, tam yirmi gece ve gün uyumadı. Yine morfine başladı.

Bu tarzı bir müddet sonra yine tatbik ettim. Fakat, artık bana emniyeti yoktu. Morfin veya pontopon acıdır, sahtesi ya su lezzetinde ya tatlı. Artık her ampulu, evvelâ kırıp, tadına bakıyor. Bu çare de iflâs etti. Sonra Strychnim ilâve ederek acılatım. Bu sefer anlamadı. Fakat tesir etmediğini hissetti. Kabul etmedi. Bu da olmadı. Morfinomanların morfin tesiri maddî değil, sırf psişik ve hissîdir derler. Ama, bu maddî tesiri de hissediyordu.

"Bir odaya hapsedip, bağlayıp cebren bıraktırayım" dedim. Tecrübe etmek istedim. Avazı çıktığı kadar bağırdı. "Kendimi pencereden atarım" dedi. Âleme rezil olacağız. Kimse bilmeyecek "Rıza Nur karısını döğmüş hapsedmiş, bağlamış" Eğer kendisini atarsa "Döğüp pencereden atmış" diyecekler. Cânî de olacağız. Ben de utanıp sebebini söyleyemeyeceğim. Hattâ herkesten evvel akrabası bağıracak. "Bu koca mı ne vahşi herif?" diyecekler. İyiliğiyle alâkadar olmazlar, fakat bunda tam ak-raba kesilirler. Hem de ya kendini pencereden atıverirse... Çünkü normal değil. Yarı delidir. Hasılı bunu da yapamadım. Nihayet bıktım da morfinleri yine eline verdim. Yine günde otuz santig-rama kadar çıktı. Bir kaç ay içinde daha ziyade delilik âlâmetleri başladı. Evvelâ hafızası hiç kalmamıştı. Herşeyi unutuyordu. Gayet asabî olmuştu. Hizmetçileri hergün üç-beş defa dövüyordu. Hem ne dövüş! .. Zaten zalim huyludur. Döğmekten keyif duyar. Morfinden evvel de böyle idi ya. Şimdi daha şiddetli bir de döğmeğe başladı mı lâakal bir saat sürer, yorulur dinlenir, yine döver. Mısır'da Naime çekmişti. Bir tokatla kulağın zarını patlatmıştı. Hâlâ kız ağır یشtir. Şimdi de Sinop'lu Fatıma çekiyor. Bunun da kulağının zarını bir tokatla patlattı. Şimdi bu da sağırcadır. Kafasını, gözünü, hergün sarıyor. Hattâ çe-kiçle kafasına vurduğu var. Zaten kızınca hayvan gibi bir şey

oluyor. Düşünme filân kalmıyor, eline ne geçerse onunla vuruyor. Kızın kafa kemiği kırılıp ölecek, başıma iş çıkacak diye yüreğim ağzıma geliyor. Yürek hop hopundan bittim. Kurtarmak istesem bana da saldırıyor. Hiç faydası yok. Kıza daha ziyade fenalık oluyor. Çünkü daha ziyade dövüyor. Daima evde duramıyorum... Kız henüz on yaşlarında çekiçle vurarak kızın ön dişini de kırdı. Bu darbeye dudağı da patlamış, kanlar akmış. Bana kötü de söylüyor. "Himaye ediyorsun. Galiba koynuna alacaksın" diyor. Kızı kapıya, bir ayağını da kaldırıp bağlıyor, bir ayak üstünde saatlerce bırakıyor. Kız ölü bir cisim gibi sarkıyor. Ağlamamak da fena. O vakit daha ziyade döğüyor. Maşayı kızdırıp cız cız kollarını, vücudunu yakıyor. Maşa bulamazsa, sigara ile yakıyor. Şimdi sigarayı da müthiş içiyor. Tiryaki erkeklerden beter. Bir gün de içi pislik dolu oturağı, kızın kafasına geçirmiş... Bunlar zaten eski huyları. Ama sıklaştırdı.

Bu Fatıma da çok tuhaftır. Böyle vurdumduymaz görmedim. Tembel. Hiçbir iş yapmaz Birgün eve geldim. Kapıyı birçok çaldım. Kimse yok. Halbuki ev boş kalmaz. Hanım sokağa gitse hizmetçinin birini alır, birini evde bırakır. Dedim: "Mutlaka hırsız girip, bunları kesti." Bir çilingir çağırıp kapıyı açtırdım. Tabancamı elime aldım. Aşağıdan yukarıya kadar böyle dolaşım. Kimse yok. Nihayet bir odada Fatıma'yı oturuyor buldum. Beni görünce şaşaladı, hemen tabancanın dibi ile kafasına bir vurayım dedim. Aklım başıma geldi. Azarlayıp öfkemi aldım. Bu kız böyle idi. Ama bu kadar namuslu ve sadık bir kız da görmemişimdir. Hazine bırak el sürmez. Hattâ hanım "Ben gelinceye kadar, buradan hiç çıkmayıp bunları bekleyeceksin" derse, abdest-hâneye bile gitmez bekler.

Sigara işi de tuhaftır. Ben içmezdim. Bir aralık Mısır'da içmeğe başladım, beni men'etti. Sonra muayene odasında gizli içiyordum. Yakaladı. Taassup ediyor, yakalayınca da kızılca kıyamet kopuyor. Nihayet abdesthâne içerdim, yine yakaladı. Mektep çocuğundan beter olmuşum. Düşündüm: "Pis lâf işitmekten böyle rezil olmaktan ise bırakayım." dedim. Bıraktım. Fakat şimdi İstanbul'da kendi içiyor, bana da zorla içiriyor. Benim canım iste-

miyor. Bu kadar çalışma üstüne canımın derdi, bir de tütün sıhhatimi berbat edecek diyorum. Sebebini sordum. "Ağzım kokar, senin de koksun. O vakit benden nefret etmezsin" dedi. Buralara kadar da düşünüyor. Esasen zeki bir insandır. Fakat muvazenesiz, egoist ve zalim. İçirdi, fakat fırsat buldukça bırakıyordum. O vakitten bu vakte kadar, ben sigarayı bırakmışımdır. O da bana yirmi defa içirmiştir. **Bu satırları yazdığım**dan iki ay evvel (Teşrinisânî 1929) nezle oldum, bıraktım, İki ay içmedim. İki ay uğraştı. Yine içirdi. On gündür yine içiyorum. Vakıa bende tütünü bırakmak için kolaylık var: Tütünü çok ve içime çekerek içerim ama, istediğim gün birden bırakırım. Bu bir şey değil. Hür değilim bu kötü... Gücüme gidiyor...

Gittikçe daha delilenmeğe başladı. Ahlâkı da bozuldu. Üç hizmetçi kız var. On dört, on bir, altı yaşlarında. Bunları benden gizli çıırçıplak soyuyor, dansettiriyor. Sonra döğüyor, ağlarken de zorla dansettirip türkü söyletiyor. Tabii ağlayarak türkü söylemek, dans etmek tuhaf oluyor. Ağlarken türkü söyletmek az zalimin aklına gelir... Sütüne bunu bana haber verdi. Benim karıya bunu söylemeksizin bir vesile ile tehdid ettim. Ve geceleri benim odamdan dışarı çıkarmadım. Bu iyi ama, şimdi bana uyku yoktur. Ne yapayım, bir rezalet olmasın diye ben uykusuzluğa katlandım.

Derken ağrıları da yine gelmeğe başladı. Kıvranıyor. Bunlar morfinin ağrıları. Bir de abdest edemiyor. Gazı çıkmıyor, bağırsakları geriliyor, tabii ağrı yapıyor. Bizim karı ve ben de beraber büyük bir felâketteyiz... Bir abdestte çıkmasında. O da, ev halkı da, hep dokuz doğuruyoruz. Bu iş bir iki saat sürüyor.

Onu allak bullak ediyor. Çoğunu da edepsizliğinden yapıyor. Kara belâ içindeyim. Ömrümün en zahmetli zamanı.

Son zamanlarda artık tam deli hali geldi. Avrupa'da götürüp bir tımarhâneye hapsettirerek morfini bıraktırmaktan başka çare kalmamıştı. Zaten Türkiye'yi terk edeceğim. Fransada bu işi yaparım dedim, öyle yaptım.(...)

PARİS GÜNLERİ

NOT: Bu bölüm öne alınmıştır.

TEKRAR PARİS

Pasaportu aldım. Ertesi gün polise kaydettirdim. Haremimin rahatsızlığından dolayı, tedâvisi için Paris'e götüreceğimi ve izin verilmesini bir telgrafla Millet Meclisi Reisi'ne bildirdim. Akşam da vapura bindim. Aksi... Vapur da miadında kalkmadı. Birgün daha kaldı. Benim hesabım ise, vapura binerken telgrafı veriyorum. Telgraf gidip, onlar haber alıp, beni gitmekten men edeceklerse men'e teşebbüs edinceye kadar biz Çanakkale Boğazı'nı aşmış olacağız. Olmadı. O bir günü müthiş bir heyecan içinde geçirdim. Bir cehennem hayatı oldu. Bu adamlar beni göndermez, vapurdan alırlar zannındaydım. Bereket versin işi bir müddettir güzel idare ettim. Ankara'da iken haremimin şiddetli hastalıktan bahis telgraflarını Meclis Reisine göstermiştim. Zannımca bunlar yardım etti.

Ne ise vapur kalktı. Halâ heyecandayız. Hele haremim o esnada morfinden deli. "Aman bizi vapurdan alırlar" diyor, ~~hırı~~yor. Beni de daha ziyade korkutuyor. Çanakkale Boğazı'ndan geçiyoruz. Bir daha Türk topraklarına hasretle bakıyorum. Her bakışından onlara bir aziz vedâ, uçuşup gidiyordu. Yüreğim onlara gidip kalmak istiyordu. O topraksa bana mağrur güzeller gibi vakurhâne ve lâkaydâne bakıyorlardı... "A, topraklar, A, kıymetli taş, kum, su, ot ve ağaç! Beni biliyorsunuz, içimdeki duyguyu heyecanı anlıyorsunuz! Ben zavallı yine sizin için gurbete gidiyorum. Neler çekeceğim?!..." Diyordum. O böyle nelere lâkaydâne bakmıştır!.. O, Truva muharebelerini gördü. Bu sularla o muhasırların ve mahsurların gemileri yüzdü, sarhoş kızıp Boğaz'ın sularını böldü. Süleyman Paşa'nın salı kırk alp albayrakla onun üstünden geçti. O, hiçbirine aldırmadı. Hattâ on yıl evvel denizden, havadan, karadan alpler tarafından ateş ve demirle dövüldü de bundan bile habersiz duruyor. Bizim gibi fanî ve duyan iki tel yayıf

asaba mâlik değil ki.

Boğazdan çıktık. Sanki ejderhanın boğazından çıktık. Oh. Birer ferah nefes aldık. Artık hürriyet havası soluyoruz. Can kaygusu gitti. Müthiş bir fırtına ile haremim bu fırtınadan çok ızdırıp çekerek, batacağız diye korkarak **Marsilya'ya geldik. Şükrü paşa'ya** hareketimiz hakkında telgraf vermiştim. Önce de kızının Fransa'da tedavisinden başka çare kalmadığını orada bir hastane hazırlaması için mektup yazmıştım. **Şükrü** Nis'te oturuyor. Marsilya'ya gelmiş, Rıhtımda buluştuk. Mion'da bir hastahane bulmuş. Beraber Lion'a gittik. Hanımı hastahaneye koyduk. Ben de bir pansiyona yerleştim. **Şükrü** de Nis'e döndü.

İşte Mebusluk sıfatıyla gördüğüm, işittiğim vaka ve havadisler devresi de bitti. Bu esnada, yâni Cumhuriyetten beri Türkiye'nin iyilik ve kötülüğünden mesul değilim. Dahlim yok. Bilfiil bir işte bulunmadığım gibi işlerin içyüzünü de bizzat görmedim. Fakat işlerin içyüzleri ağıza intişar eder. Hepsi değilse bile çoğu işitilir...

Artık mebus değilim. Mebusum amma terk edip çekildim. Hattâ Vatan'da da değilim, gurbetteyim. Bundan böyle yazacağım şeyler gazetelerde gördüğüm ve Paris'e gelen bazı kulağı delik kimselerden işittiğim malûmatır. Benim bundan böyle kaybedeceklerimden başka daha kim bilir neler olmuştur? Kulağımıza kadar gelen vakaların kim bilir daha ne çirkin içyüzleri vardır!... Hem de Lion'da ve Paris'te bir yıl kadar ne bizim gazeteleri ve ne de Fransız gazetelerini okumadım. Pek yorgundum. Hem de gazetelerden ve dünyadan iğrenmiş bir haldeyim. Türkiye'den havadis işitmek bile canım istemiyor. Halbuki bunu ömrümde hiç ihmal edememişim. Sade Türk Tarihi ve Türk şiiiri ile meşgulüm. Vaktimi istirahat etmeye bunlara çalışmağa ve haremimin tedavisine hasrettim.

Bu halim geçti. Bizim gazetelerden Milliyete abone oldum. Bu gazete Mustafa Kemal'in malı olup bunun Tercüman-ı efkarıdır. Bugüne kadar gördüğüm Türk Gazetesi sade budur.

Haremim Lion civarında Mezieu denilen yerde hastaha-

nede. Hemen her gün gidiyorum. Uğraştılar. Türlü belâ, beş santigrama kadar morfini azalttılar. Bir türlü aşağı inemiyorlar. Haremim yalnız duramıyor. Yanına Sinop'tan getirdiğim bir Türk hizmetçi kızı bırakmıştım. Yine beni de hastahaneye istedi. Çok zorladı. Ne yapayım tek iyi olsun. Ben de hastahaneye naklettim. Hasta gibi erkekler tarafında bir odaya yatım. Doktorlar Tourjon kardeşlerdir. Bana ve haremime çok iyi baktılar. Çok nazik adamlar.

Bir gece haremimin yanındaki odadaki hasta kız soluk soluğa bana geldi. Aramız üç yüz metrelik bir bahçe ile ayrı idi. "Haremmin seni istiyor. Çabuk gidelim!" dedi. Sebebini sordum. Söylemiyor. Derhal yarı giyindim. Koştuk bir de odasına girdim. Yataкта ve kendisini bilmiyor. El ayak buz gibi. Soruyorum cevap verecek halde değil. Bütün vücudunda müthiş râşeler var. Nihayet kız söyledi: İntihar etmek için fazla miktar morfin yutmuş. Derhal Ubere'yi çağırdım. Doktorun evi yakın. Onu da çağırtım. O gelinceye kadar Kafein şıngısı yaptım. Doktor da geldi. Kurtardık. İtiraf etti. Ve daha kendisinde İstanbul'dan benden saklı getirdiği toz morfin varmış. Onları elinden aldım. Birkaç gün geçince ampullerin camlarını yutmuş. İllâ intihar etmek istiyor. Korktum, acıdım. Çare düşündüm. Haps etmeyince bırakmayacak. Bu intiharları morfin azaldığı için yapıyor. Babasını çağırdım. Gelmek istemedi. Zorladım geldi. Beraber doktora söyledik. Fransa'da bir kadın kocasının veya babasının rızası olmayınca böyle hapsedilemiyor. Ne ise doktor bunu aldatarak alır. Pencerceleri tepeden demirli hususi deli odaları, oraya kor. Pek hırçın bir kadındı. Hepsine küfürler eder. Tabii aldırılmazlar. Birgün sonra anahtarı Sör'ün üzerinden çalar. Kapıyı açıp bana doğru kaçır. Yalın ayak. Bahçede yakalarlar. Bahçıvanlar falan zorla eski yerine götürürler. Üzerindeki astragen kürk parça parça olur. Bu sefer deli gömleği giydirdiler. Elini ayağını zincirle bağlarlar ve yatağa tesbit ederler. Bu sefer yine sörün üzerinden anahtarı çalar. Sör gidince kilitlerini açar ve yataktan kalkar. Kaçmağa yol alıyor, fakat mümkün değil. Bu haller bana çok dokundu. "Nedir bu işler?!" dedim. Ağladım. Doktor dedi ki: "Böyle olmaz. Sen dayanamıyorsun. Burada

durman münasip değil. Paris'e git!" Öyle yaptım. Beş gün bu hapishanede kalmış. Morfini hem de tütünü hiç vermemişler. İş bitmiş. Ondan sonra eski odasına koymuşlar. Korkmuş da, artuk hırcınlık da edememiş, uslu durmuş.

Ben Paris'te bir ay kadar kaldım. Pek yorgun ve perişan idim. Biraz istirahat ettim. Nefesler (Bektaşî şiirler) hakkındaki tedkikatımı, Türk Tarihine aid Türk nefis sanatları bahsi kalmıştı, onları ikmal ettim. Lion'a döndüm. Şimdi refikam beni zorluyor. "Artuk gidelim. İyiyim." diyor. Doktorsa "Biraz daha kalın" diyor. "Refikam benim odama geldi. Bu suretle bir müddet daha hastahanede bırakabildim. Nihayet hastahaneden gitmek için o kadar yalvarıp ağlıyordu ki alıp Paris'e götürdüm. Lafonten sokağında bir apartman tutup yerleştik.

Lion'daki bu hastahane mühim bir müessesedir. Geniş arazide ve birçok pavyonları var. Hastahane sebzevat, süt, tavuk ilh... İhtiyacını da bir çiftlik gibi kendi orada yetiştiriyor. Vaktiyle bu iki kardeşin babası buraya gelmiş, üç odalı bir klinik yapmış. Bu ufak şey kırk iki yıl içinde bu muazzam hali bulmuş. İşte Frenkle rin serveti budur. Baba yapar oğul bozmaz. Bilâkis terakki ettirir. Nesilden nesile gider. Koca bir müessese veya fabrika meydana gelir. Nitekim Paris'in meşhur ve günde binlerce amale çalıştıran Citroen otomobil fabrikası da iptida sade ufak bir demirci dükkânı olarak başlamıştır.

Fransızın da Alman ve Avusturya doktorları gibi âdetleri vardır. Hekimlerden ya hiç para almazlar veya az alırlar. Bana ucuz yaptılar.

Bu hastahanelerin idaresi Sörlerin elindedir. Bunlar boğaz tokluğuna çalışırlar. Manastırlarda kadınlar içtimai bazı sebeplerle böyle kapanmak mecburiyetindedirler. Hem onlar yer buluyor, hem ömürlerini insanî işlere hasrediyor, bu suretle hastalar istifade ediyor. Fransa'nın hemen her hastahanesinde bu Sörler vardı. Ancak bunlar iyi teşkilâta malik değil. Hasta bakıcılığı hemen de hiç bilmiyorlar. Nitekim Alman Şuvesterlerini iyi bilen bir hekim halâ çok geridirler. Diğer her nevi hastahaneleri de öyle. Hele hükûmet hastahaneleri pek aşağı. Fransız doktorları da bunu ka-

bul ediyorlar. Hattâ doktor Harjon bir gün bana: "Fransızlar hastahanelerini yoluna koymak için Alman, hiç olmazsa Asas hastahaneleri teşkilatını model almamız lâzımdır" demişti.

Biz de de dünyadan bıkmış veya başka bir sebeple kapanması zaruri olmuş erkek ve kadınlar için Frenklerin manastırları gibi tekkeler olsa ve onlar iyice öğretilip böyle hayırlı, insanî işlerde kullanılsa ne iyi olurdu.

Bu söyler müthiş mutaassıp. Banyoya bile diğer kadın vücudlarını görmüş diye gömlek ile giriyorlarmış. Saçları dibinden kesiktir. Dindarlar sınıfına girerken merasimle saçını kesiyorlar. İsa ile yani Allah ile evleniyorlar. Derhal bizim hizmetçi kızı Hristiyan yapmak için uğraşırlar. Yatakların her birinin başında bir put vardır. Bunlar Almanlarda görülmez. Zaten onlarınki lâiktir. Putla yatakta yatmak sinirime dokunuyordu.

Haremim hastalardan işitip bana anlattığına göre bu hastahaneye bazı evlâtlar baba veya annelerini, bazı kocalar karılarını, bazı karılar da kocalarını deli diye koyup hapsettiriyor, parasını yiyorlarmış. Burda böyle birkaç kadın varmış. Uzun yıllardan beri oradalarmış. Doktor bu adamların şerik-i töhmeti imiş. Para ile bunu yaparmış. Böyle şeyler işitirdim. Burda da işittik. Hattâ birini güya öldürmüşlermiş. Bu kadarı yalan olsa gerektir. Fransız hükûmeti güzel bir usul yapmış. Böyle deli hastahanelerini arada sırada müddeiumumiler dolaşüyor, böyle hastalar varsa arıyorlarmış. Demek öyle vakalar olduğu doğru. Yine hastaların haremime verdiği malûmata göre bunlar da bir şey yapmıyormuş. Çünkü doktorlar bunlara rüşvet veriyorlarmış. Ne derece doğrudur bilmem. Çünkü bazı hastalarda tasallüm fikri denen hastalık vardır. Tevehhümlü daima böyle zulümler gördüğünü söylerler.

Lion'da her yıl Martta büyük ve beynelmîlî bir sergi oluyor. Bunu gezmek fırsatı oldu. Sergi değil, müthiş bir şehir. İyi bir gezmeye on günde ancak biter. Ne makineler, ne eşya... Hele ziraî makineler yağın halinde. Keza Lion civarında yeni bir ziraat mektebi açmışlar. Orayı gezdim. Burası eski bir şato imiş. Heriyo mektep haline koymuş. Ahırlarını, laboratuvarlarını, meyveliklerini ve sebzeliklerini gördüm. Mühim bir mekteptir.

Bu esnada artık canımdan bıkmıştım. **Şükrü**'ye "Eğer **İffet** bir daha morfin yapar huysuzluklarında devam ederse boşarım" dedim. Kayınpeder ne dese beğenirsiniz: "Anlıyorum ki senin hayatın cehennem olmuştur. Bu kız zaten böyledir. Üçgün bize Nis'e gelir ortalığı alt-üst eder, herkesi birbirine durdurur. Sen de benim **Kevser**'le olduğum gibi olmuşsun? Boşa! Seninle ahabplığımız **İffet**'le değil ya, daha evvel. Biz yine tütün ticaretine devam ederiz. "Hayret ettim. Daha neler söyledi ki, bir babanın ağzına yakışmaz. Ne olsa yine kızı, söylenemez. Buraya kaydetmeyeceğim. Bu esnada tütün ticaretine pek düşmüş idi. Türlü Projeler yapıyor. Şirket teşkil etmek istiyor. Bu adamda hazır ve bol para var. Yine kazanmak hırısında. Be adam! Elindekini hüsn-ü idare etmesini bil, yetişir. Bu onun deliliğidir. Herkes onu böyle soyar. Dönmeler, Yahudiler nice defa alâkazanç dediler, paralar gitti. Buna öyle lâzım. **Reşit Saffet** de öyle yapmış. Bense öyle yapmamıştım, fakat benim elimden gelmiyor.

Bu esnada bir şey oldu ki yüreğime derin bir yara açmıştır. İmkânı yok unutamıyacağım. **Şükrü** behemahal tütün şirketi yapmak istiyor. Fransız Ayân âzasından Serano adında birini bulmuş. Tütünleri bu adam Amerika'da satacakmış. Müzakere için beni «Kanton» şehrine dâvet etti. Gittim, görüştük. Kanton Nis'e iki adım. Beni orada bir otele bıraktı, Nis'e evine götürmedi. Hiç olmazsa insan bir defa yarım ağız «Gelmiş iken biraz bize uğrayalım» deyip, otomobili ile gelmişti, götürürdü. Nedense beni evine götüremiyor. Bana müthiş bir hakaretti. Halbuki kendisi İstanbul'a benim evime gelip aylarca misafir kalıyordu. Kendisine ikram ediyorduk. Hergün en iyi balıklardan balıkhaneden aldırıyordum. **Şükrü** bir tuhaf iş de yapmıştı. İstanbul'dan giderken bir defa kızına elli lira vermiş, «masraf ettiniz al!» demiş bu da müthiş bayağılık. Misafir para verir mi? Pek ayıp şey. Şu ayıbı işliyorsun, bari bu para senin masrafına bedel değil ki... Çok bayağı âdi adamdı.

Artık Paris'teyiz. Ben derhal kütüphânelerde çalışmaya koyuldum. Benim Türk Şiirinin Tarihi ve Türk Şiir Birliği adındaki eserlerim yarım kalmıştı. Tâ Kahire'den beri duruyorlar. Onları

ikmal için üç-dört yıllık bir boş zamana, hem de Paris gibi kitabı bol bir yere ihtiyacım vardı. Tam münasip. Hem de Haturatımı yazacağım. Onu da bu eserlerden sonra yazacağım.

Harıl harıl çalışmağa başladım. Arada sefir **Fethi** ile de görüşüyorum. Daha ilk gününde avdet etmeyeceğimi ona söyledim. «İsabet edersin, çirkef içine gitme!» dedi.

Birisi üç nüsha Journal gazetesi verdi. Bunu İstanbul'dan işitmiş idim. Fakat bulamamıştım. Okudum. Bu muharrir Ankara'ya gitmiş, on-onbeş gün kalmış, bu kadar az zamanda Türkiye'deki vaziyeti bu kadar tam öğrenmiş, hayrete şâyandır. Bir de tasvir etmiş diyor ki: «Bu hükümet değil, eşkiya çetesi. Böyle Cumhuriyet olamaz. Bunlar sahtekârlıklardan utanmıyorlar. Maşûm ve mazlumlara asıyorlar, halkı soyuyorlar. Müthiş bir tirân. Ankara, eşkiya melcei, yatağıdır. Bir-iki çete, reisleri ve avanesi ile buraya sığınmış. İlh...» Bu üç makale devlet, millet için ne leke... Fakat ne diyelim doğru... Bu adamlar bu milleti böyle âleme de rezil ediyorlar...

Bizim hanımda hemen hergün ağrı var. Bilmem doğru bilmem morfin almak için temaruz. Sıcak havlular ile gideriyoruz. Kendisi morfin de diyemiyor. Birgün şiddetli ağrımış. Ağrı içinde sokaktan gelmiş. Ben de dişlerimde müthiş ağrı var, yüzüm-gözüm şişmiş, kıvraniyorum. Canımdan bıkmışım. (Morfin!) dedi. Çıldırđım. Üzerine hücum ettim, öfkemden ellerini ısırılmışım... Kendi ağrımı mı, onun ağrısını mı çekmeli, bu iki şey arasında morfin gibi dünyada en düşman olduğum şeyi istiyor. Benim ağrıma bakan yok. Benim ağrı ve hastalıklar güme gidiyor. Bu morfin beni çıldırtacak. Ne ise yine ağrısı durdu, benimki durmuyor. Bütün gece çektim. Sabahleyin dişçiye gittim. On dört dişimi beş-altı günde çekti. Evvelce Mısır'da dişlerime ağrı gelmiş, on günde dokuz diş çıkarmıştım. Yine öyle oldu. Ağzımda da artık ancak yedi-sekiz diş kaldı. Takma diş yaptırđım.

Bir akşam yine ağrısı tuttu. Ben halâ temaruz olmasında şüphe ediyorum. Banyo yapmak istedi. Evde banyo yok. Bir otele götürdüm. Banyo yaptı. Yine durmadı. Yerlerde yuvarlandı. Yüreğim dayanmıyor, nerde ise morfin bulup yapacağım. Dişimi sı-

kıyorum. Yüzü kıpkırmızı olmuştu. Birden kül gibi oldu bayıldı. Korktum. Acele bir doktor çağırttım. Doktor gelmeden kendisine geldi. Ağrı da yok. Ne ise otel, doktor bu bir gece bize altı yüz franga mal oldu.

Hanım da tuhaf! Ordny'nin ilâçları iyi geliyor. Evvelce onlardan yaptırıyordum. Bir defa kullanmamış, yitmiştir. Perhiz de aslâ yapmıyor. Ağrı zamanında kendi kendime şöyle dedim: «Şu ağrı bir defa bana gelse ömrümde bir daha muzır şey yemem» Bunu kendisine söylerim. Kulak bile vermez. Bu kadına hem acıyorum, hem kızıyorum. Çekemiyecek hale geldim. İnsanın zevcesi adamın tesellisidir. Bu baş belâsı. Hem her suretle.

Baktım olmuyor, Paris'in Anteuil tarafında Viktor Hügo Bulvarında Villâ Burga adında iyi bir hastahaneye koydum. Bizi doktor diye fiatı günde yüz franga indirdiler. Orada bir hafta kadar kaldı. Morfin istemiş, vermemişler. Birgün hastahane müdürü telgrafla beni istedi. Diyor ki: "Hastanızı burada tutamayız. Derhal gel al!" Gittim. Müdür dedi ki: "Bu müthiş bir insandır. Bağırıp çağırıyor, olmaz şeyler yapıyor. Her türlü Excentucite'leri yapmaya müstaidir. Alınız." Gittim, başka bir hastahane buldum. Bir de hastahane otomobili getirttim. Müdür, müdire doktorlar hep beraber bizim karının yanına girdik. Beni görür görmez Loxhd diye bağırdı. Bana türlü fena küfürler etti. Hem de Fransızca ediyor. Bari şunları Türkçe et de şu adamlar anlamasın... Hem de diline de kolay gelir. Hayır! Domuzdur... Beni müthiş rezil etti. Utandım. Yer yarılrsa girsem dedim. "Beni burdan çıkar!" diyor. Bin uğraşarak başka hastahaneyeye götürmeme razı oldu. Meğerse bu hastahane neden çıkarmam için düzen yapıyormuş. Hesabı gördüm. Otomobile girdik. "Hayır! Eve gideceğiz" dedi. İmkânı yok. Eve gittik ve giderken de hastahane doktorundan morfin alınış evde yaptı. İşte yine morfince başladı. Bitince benden morfin istedi. Ben bin yemin ettim. "Paris'te morfin bulamam vesselâm" ... Kendisi bir doktora gitti. Aldı. Durur mu? Becerir... Ne ise haftada bir kutu pantolan idi. Günde iki-üç santigramdan ziyade yapamıyor. Çünkü fazla bulamıyor. Alâ Fransa'da morfin pek şiddetli yasak. Ne iyi ediyorlar. Biri morfin satarsa derhal hapse sokuyorlar. Bu sebeple mor-

fin Paris'te radyum gibi pahalı. Şunu biz de de böyle yapsalar... Bu işler beni öldürüyor. Bin türlü düşünüyorum. Arımdan yerin dibi-ne geçiyorum.

Biraz sonra morfin az geldi. Başka da bulamadı. İstanbul'a gitmeğe kalktı. "Ben morfinle seninle yaşamam. İstanbul'a da gidemem" dedim. Benden boşanıp ayrılmaya razı oldu. Sonra bunu da yapamadı. Nihayet İstanbul'a gidip birçok morfin alıp dönmeğe karar verdi. Fikrinden döndürmek mümkün olmadı. Ne ise bu vesile ile Sinop'a gidip kütüphaneye ait birkaç işi düzeltti. Şük-rü'nün azli lâzımdı. Paristen yapmak güç idi. Onu yaptı.

Kardeşim olacak Şükrü çiftliği yiyordu. Varidat göstermediği gibi üstesinde de para çekmek istiyordu. Bana yalandan masraflar gösteriyordu. Meselâ evin iki aylık kirasını almış, yüz altmış lira ediyor. Akan bir yeri vardı. O para ile onu yaptırdım deyip işin içinden çıktı. Sonra haber aldık ki evde oturan Besim Bey bir kısım kitapların ıslanmasından acıyıp orayı Şükrü'ye verdiği aylıktan kesmemiş imiş. Allah razı olsun. Hem de Şükrü bir yıldır orasının aktığını, kitapların ıslandığını görmüyormuş da, açıp tamir bile etmemiş imiş. Sonra da yüz altmış lirayı bu bahane ile yuttu. Namıma benim haberim olmaksızın başkalarından para da alıyormuş. Çiftliğe de bakmıyor, sade kendisine bir sürü koyun ve sığır almış, onları oraya aldırılmış besliyormuş. Tütün işinden de çok çalmıştı. Zevcem Şükrü'yü vekillikten azletti.

Hiç kimseye Allah böyle alçak kardeş vermesin. Reddettim ya, fakat hıncımı halâ yenemiyorum. Ve ölümüne dek sürecek. Çünkü babam beni ve diğer kardeşimi okutmuş, artık çalışmıyor, bu Şükrü'yü okutamıyordu. Ben buna ağabeylik değil, babalık ettim. Mutasırrıfa rica edip Kastamonu Leyle İdadisine gönderttim. Harçlık yolladım. Şükrü'yü canım gibi seviyorum. Şunu yetiştireyim diyordum. Orayı bitirince İstanbul'a aldım. Mektepte iken bir-iki yıl pansiyonda besledim. Bu esnalarda yüzbaşıyım. Kendim fasulye piyazı ve ciğer kebabı yiyip Şükrü'ye babaca para veriyorum. Ordan Halkalı Ziraat Mektebi'ne koydum, yine harçlığını veriyorum. Hele son sınıfta verem oldu. Bana ağır hasta olduğunu telgrafla bildirdiler. Kânunusâni idi. Diz boyunda kar vardı.

Hemen Ayastafanos'a gittim. Oradan da Halkalı'ya uzun bir mesafe var. Arabalar gitmiyor. İki altın vererek tehlikeyi göze alarak Halkalı'ya gittim. Şükrü'yü aldım. Götürüp Fransız Hastahanesi'ne yatırdım. Günde bir altın veriyordum. Bu benim için mühim bir para idi. Uzun müddet orda, sonra Hamidiye Etfal Hastahanesi'nde tedâvi ettirdim. İyileşti. Tebdil havaya gönderdim.

İşte bu kardeş idi ki, bana bunları yapıyordu. İncir çekirdeği kadar vicdanı olsa «Ağabeyim gurbette. Benim ağabeyim, babam ve velinimetimdir. Şu çiftliğe himmet edeyim de ona para yetiştireyim» derdi. Bir-iki defa da azlolunmuş, onu memuriyetine koydurmuş ve hakkı zannederek nihayet Sinop'a Orman Başmüdürlüğüne de terfi ettirmiştim.

Bu adamla ben ne çocuklukta, ne de sonra beraber yaşamamıştım. Mektepte idim. Sonra o da, ben de uzak yerlerde memuriyette idik. Yalnız millî hareket zamanında Moskova'dan avdetimde «Babam Ali Usta'nın oğluna iki yüz lira borç etmiş. Ben de cenazesine yüz elli lira sarfettim» deyip benden bu parayı istemiş, ben de vermiş, fakat bu bana fena gelmişti. Babasının cenaze masrafını da benden istesin! Garip şey... İnsan utanır. Hem de başkasına sordum cenazeye ancak yirmi lira sarfetmiş. Mezar taşı da yaptırmamış. Onu da ben yaptırdım. Hem de parası yok değil. Oraya göre iyi maaşı var. Zeytinlikten filân satın alıp duruyor. Derken daha fenası çıktı. Zavallı babam ölüm döşeğindeyken üzerine çullanmış. Bütün malını kendi hareminin üstüne yaptırmış. Diğer biz üç kardeşi mirastan mahrum etmiş. Hem de zavallıya hastalığında baksalardı yine zararı yoktu. Biçâre idrarını tutamazmış, bacak sırlıklam durmaktan çürümüş. Bana gösterdiler. Babama acıdım. Bir de kurnazlık etmiş, demek avukata sormuş, kendi üstüne yaptırsa o vakit ki kanuna göre maraz-ı mevt der geri alınır. Hareminin üstüne ferağ ettirmiş ki iadesi mümkün değil. Babasına ölüm döşeğinde takrir verdiren adam namussuz bir adamdır. Ama ben bunu çocukluğuna vererek affettim. Çünkü daima bana oğlum gibi gelirdi. Babam son zamanda bunamışça idi. Böylelerde hasislik başlar. O da öyle olmuştu. Beş yüz altın ile birkaç bin lira kağıt parası varmış. Şükrü onları da saklayıp ketmetmiş. İhkakı hak et-

mişler, bunların ahlâksızlık olduğunu söyleyip nasihat ettim dinlemedi. Bir tokat attım. Ve «şimdi haremine diğer kardeşlerinin haklarını iade edeceksin yoksa seni perişan ederim, memuriyetten de azlettirim» dedim. Korktu iade etti. Ancak yetmiş lira altın gösterdi. Ben hissemi kendisinden almadım. Yine affettim. Tütün ticareti yaptım. İş bu deniye teslim ettim. Elinden yirmi beş bin lira geçti. Bundan da birçok para çaldı. Tütün denkleminin içine taş doldurdu. Bu parayı çalmak için Ermeni işçi ile birleşti..

Çok alçak bir mahlûk imiş. Böyle bir kardeşim olduğundan utanıyorum. Ben dünyada en büyük fenalığı bundan gördüm. Benim «Hiç düşmanım yok dermiş. «Biri de «Canım kardeşinde mi yok» demiş derler. Çok doğru imiş. Allah beni bu namussuzdan bunların intikamını aldırmasın öldürse yanarım. Sonra ben Paris'te iken bizim çiftliği **Rıza Namık** basıp zahire ve saman aşırıldı. Yeni vekilim dâvâ açtı. Bu **Şükrü** bu sefer de mahkemeye gidip aleyhime yalancı şahitlik etti. Herifi kurtardı. Hayret!. Nimetim yüzüne-gözüne dursun derler, fakat lâf tutsaydı her gün binbir kere bu sözü söyleyecektim.. O da bin bir kere olacaktı... Bu garip devremde candan bir adama ne kadar ihtiyacım vardı. O da yokmuş, anlaşıldı. Bu bana büyük bir acı oldu. Ye'se düştüm.

Hanım ne ise morfin vesilesiyle beni **Şükrü**'den kurtardı. İstanbul'dan otuz gram morfin almış, birçok ampul pattofon da alıp ampulleri kırarak bir koca şişeye doldurmuş, şurup gibi getirdi. Korkmuyor da... Paris'e onlarla geldi.

Bu sefer daha fazla yapıyor. Yine fenalaştı. Nihayet bunlar bitti. Yine azaltmağa mecbur oldu. Bu sefer kendisi de vehameti iyice anlamış. Bırakmağa çalıştı, kendi kendine bıraktı. Öleceğim diye ağlıyordu, fakat yine duramıyor yapıyordu. Acıklı bir hal. Pek müteessir oluyorum. Ne ise hiç zorsuz kendi kendine bıraktı. Fakat bir ay sonra yine başladı. Yine ağladı, yine bıraktı. Ben de sonunda daima muhakkak bir ölüm olduğunu söylüyor korku veriyordum. Ama biraz sonra yine başladı. Morfinmanlar böyle oluyor. Bir defa başlamasın. Bırakırlarsa da yine başlıyorlar...

Kendini tekrar hastahaneye koydum. Paris'in bu işlerde mütehasıs en büyük profesörüne götürdüm. Radyografi yaptılar.

Güya bağırsakta tazyik varmış. Ameliyat dediler. Âdetleri budur, fakat iptidâ morfin bitsin dediler. Kendi tavsiye ettiği Monmremcy de bir hususi hastahaneyeye koyduk. Pek pahalı da. Ben de gittim, geldim. Burda sekiz santigrama kadar azaltılar. Durmam dedi ve öyle şirretlikler yaptı ki çıkarmağa mecbur oldum.

Bu münasebetle Paris'in hususi hastahanelerinden bahsedeyim:

Paris'te bilhassa civarında Meaiscone De Sante adında hadsiz ve hesapsız hastahaneler var. Bir doktor veya şirket halinden bir heyet bir binayı hastahane haline koyuyor, para ile hasta yatırıyorlar. Bunlardan bir kaçını bizzat gördüm. Her birinde iyi bir hekimlik ve intizam yok. Düşen hastaları da fena soyuyorlar. Hasta tuzağa kuyruğundan yakalanmış fare gibi oluyor. Bunlar sade bir para tuzağıdır. Hele cenebileri cascavlak ediyorlar. Viyana dururken bunlara gelenlerin akıllarına şaşarım. Nitekim tıp tahsili için de Viyana, Almanya ve Amerika dururken Fransa'da tahsil ahmaklıktan başka bir şey değildir. Yalnız şu var: Bu söz üzerine kendimizi Fransızlar'dan üstün zannetmeyelim. Onlarla daha aramızda asır vardı.

Haremimin bulunduğu hastahane pek pahalı hem de hastahane değil bir kerhane. Bizi oraya gönderen profesör oraya hissedar imiş, hastaları oraya gönderirmiş. Müdür bir Rus doktor. Zamparamı, zampara. Bizim karının sözüne göre bizim karıya da satmış. O da suratına bir tokat vurmuş ve tükürmüş. İşte bu da başımıza geldi. Ah, morfin! Ne yapayım, bilmem. Utanıyorum, yerlerin dibine geçiyorum. Çarem yok. Oradan derhal almak mecburiyeti hâsıl oldu. Bunları ordan çıkmak için bizim karı uydurdu desem değil. Ben de ayrıca öğrendim. Orası bir kerhane halinde.

Karıyı ordan da aldım. Sonra başka bir hastahaneyeye kendi gitti. Fakat bir geceden ziyade durmayıp kaçtı. Derken intihara kalkıştı. Ne ise o da geçti. Derken bir doktor buldu. Bu alçak doktor ona bol morfin veriyor, bol para kazanıyor. Bizimki de bol morfin yapıyor. Bilmem bu doktor bunu sade para için mi veriyor. Yoksa arada namus alış-verişi de mi var? Bunu da düşünüyorum. İçimi kurt yiyor. Ben şaşırdım. Artık âciz kaldım, «Allah'ın dediği

olur» dindarlar gibi tevekküle girdim, işi kendi haline bıraktım. Başka çare yok. Şimdi çok yapıyor, deli gibidir Gözlerinde delilik eserleri var. Zaten insanın dimağında bir bozukluk olmayınca morfinoman olunamaz. Böylelerdir ki morfinoman oluyorlar. Bu dimağî bir hastalıktır. Babası bir defa delirmiş. Demek ailesinde irsi bir şey var. Artık ahlâkı da kötü. Hiç doğru lâkırdı söylemiyor. Hep yalan, şimdi yalanı su gibi söylüyor. Her işi sahtekârlık, hile. Lüzumsuz yere bile sahtekârlık yapıyor. Morfinomanlar böyle olur.

Aramız da gittikçe açıldı. Eski aile samimiyeti kalmadı. Ben de soğudum. Bundan bir yıl evvel nesi var nesi yok benden istedi, verdim. Bana böyle olmaz: «Sen ayrı ye ben ayrı yiyeyim. Herkes kendi masrafını kendi yapsın» dedi. Demek ki karı-kocalık kalmamıştı. Benim kendisine aldığım tek taş pırlanta yüzüğü yirmidokuz bin faranga, büyük annesinin verdiği bir zümrütü altmışdörtbin franga, Vanıköy'ündeki evini de ikibin ikiyüz liraya sattı. Bu paraların bir kısmını çar çur etti. Karışmıyorum. Meselâ gitti birden on kat elbise aldı. Zaten çok müsriftir. Bakalım sonu ne olacak. Benden habersiz İstanbullu Yahudiler'i buldu. Parasının bir kısmı ile onlara tahvilât aldırdı. Bunları benden gizli bankaya koydu. Rezalet oldu. Beni hergün rezil ediyor. Her konuştuğuna da beni zemmediyor. Benden de bin bahane ve kavga ile hergün para çekiyor. Gurbette başıma bu hal de geldi. Demek birgün aç kalsam bizim karı da bize bir lokma ekmek vermeyecek.

Tuhaf kadın! .. Her tramvayda gördüğü kadınla ahbab olur, eve çağırır. Bunlar ondan para kaparlar. Böyle biriyle morfini bırakmak için bir su şehrine gitti. Karı bin frangı alıp kaçmış, «Morfinomansın, polise haber vereceğim» demiş. Korkmuş. Hadi telgrafla beni çağırıldı. Gittik, işi temizledik. Böyle hergün bir belâ var. Temizlemesi de bana... Cabadan. Kaza-belâ sandığıyım. Bunlar bana pahalıya mal oluyor. Bu da hiç yoktan ikibin beşyüz franga oturdu. Kendi ise paralarını saklıyor. Babasından gelen aylığını da şimdi kendi namına getiriyor. Evvelce benim namıma gelir yine kendi alırdı.

İki yıl evvelinden beri bunda bir mâni var: İlle berber ola-

cak. Ne desem olmadı. Bin zorla sade biraz tehir ettim. Fakat nihayet yanımızdaki iki hizmetçi Türk kıızıyla berber mektebine gitti. Diploma aldılar. Bu da bana birkaç bin franga mal oldu. Şimdi illâ berber dükkânı açacak. Ne dedimse olmuyor. Buna da bir sene kadar mâni olabildim. Berberlik ne, biz kim? Aç değiliz... Yarabbi nedir bu başıma gelenler!... Nihayet üç ay evvel açtı. Birinden bir dükkân kiralamış. Peştemallık vermiş. Bunu tam yirmi bin frank soymuşlar. Bana söylemiyor. Ben de karışmıyorum. Doğrusu bıktım, alâkadar değilim. Karışsam da dinletemiyorum ki... İyisi mi görüp üzülmeiyim bari, karışıyorum, kavga çıkıyor. Ne ağzım, ne yüzüm kalıyor. Hiddetten, heyecandan ölüyorum... Ameleler tutmuş, onlar da soymuş. Bir Ermeni berber kadınıyla mektepte ahbap olmuş imiş, o da soymuş. Âdetidir. Daha dün ahbap olduğuna, elbiseler, hediyeler verir. Sonra da bundan ödünç para isterler. Alıp geçip giderler. Ameleler ile dava da olmuş. Belâya girince yine Hadi Rıza Nur! dedi. Mahkemeye gittim. Beşyüz franga mahkûm olduk. Parayı da bana vermedi. Hani hesaplarımızı ayırmıştık?! Hane masrafımdan suistimal ve israfı, cep harçlığı olarak israfı bitmiyordu da şimdi bana bir de yaptığı berber dükkânının masraflarını ödetiyordu. Hattâ dükkânın kirasını bana verdiriyordu. Ne çattık? Bu kadın benim kara belâm. Ne talihsiz adammışım...

Bu kadın hastadır. Hali yok, aklı yok. Sonra bir cem hesabı bile bilmez. Şimdiye kadar öğretmek için bin söylemişimdir, yanaşmamıştır. Berberliği nasıl yapacak?!... Hem de rahata, tembelliğe alışmış.. Zaten huyu böyle. Bir ay gitti, geldi. Sonra yataktan kalkamıyor. Sabahları gitmedi. Şimdi öğlenden sonra da her vakit gidemiyor. Biraz sonra hiç gidemiycek. Hattâ dükkânı satmak teşebbüsünde. Buraya yüz bin frank kadar döktü. Lüzumsuz, satılmaz mallar da aldı. Koydu. İşten haberi yok ki... Şimdi hepsi berhava. Söz söyle dinlemez. Bunların olacağını evvelden hep söylemiştim. Ne yapayım, bilmiyorum... Bıktım, ne olursa olsun. Milyon varsa gitsin razıyım... Sade benimle kavga etmesin de başım rahat olsun diyorum. Bakalım sonu ne olacak?.

Şu dükkânı açtırmamak için ne uğraştım. Göbeğim çatladı.

Ne kavgalar ettim. Birgün dedim ki: «Bu dükkân senin felâketin olacak. Evvelâ bu kızlar baştan çıkacak. Mahvolacak. Sen de baştan çıkacaksın. Ve seninle ben yaşayamayacağım, ayrılacağım...» Ne yaptım, ne dedimse olmadı.

Yine hizmetçileri haksız yere döğmekte berdevam. Geri aldı, hiç olmazsa onu döğüyor. Başka türlü edemez... Hizmetçilerin her biri bir defa kaçtılar. Gidip aldım, getirdim. Komşulara rezil oldum. Zavallı kızlara da acıyorum, fakat elimde bir şey yok. Her döğüşte ötelerinde berilerinde yaralar yapıyor. Fransız komşular bunları eczaneye götürüp tedâvi ettiriyorlar. Hesap pusulasını da bana yolluyorlar.

Paris'te Türk, Fransız kaç aile ile görüştük ise hepsiyle kavgaya etti. Kanlı bıçaklı olduk. Bu sebeple kimse ile görüşmüyorum...

Paris'te iki kütüphane Türk eserleri hakkında mühimdir! Bibliotec Nasyonal ve Sağ Şark dilleri mektebi kütüphanesi. Bu mektepte bizim eserler, şairlerimizin çoğunun divanı vardır. Bu eserler hemen umumiyetle matbu eserlerdir. Hele Bulak tablarnı hemen kâmilten toplamışlar. Bu mektepten bana evimde okumak üzere kitap veriyorlardı. Şiir bilik kitabım için çok istifade ettim.

Arık Türk Şiirinin Tarihi ve Türk Şiiri Biliği adındaki eserlerimi ikmal ile meşgulüm. Gece gündüz çalışıyorum. Yemek yiyorum. Hadi kitabın başına oturuyorum. Bu suretle günde onbeş-on altı saat çalışıyorum. Bir taraftan İstanbul'dan da kitaplar getiriyorum. Evvelâ Biblotek Nasyonel'in matbu kitaplar kısmına başladım. Gündüz şunlarla, gece lisan mektebinden aldığım ve İstanbul'dan getirttiğim kitaplarla uğraşıyorum. Bu esnada Halil Mükrimin'de Bibyotek Nosyonal'da Selçuk Tarihi üzerine çalışıyor. Çok çalışkan, ciddî, ahlaklı bir genç. Çok sevdim. İyi bir eser vücuda getirecektir. O, beni, sociyete asiotic denilen ve bir asırdan ziyade bir müdettir devam eden Fransa'nın ilmî müessesesine takdim etti, âza oldum. Burası müsteşriklere mahsustur. Orada birkaç komünikasyon konferansı yaptım. Âzası Fransa'nın meşhur müsteşriklere. **Jurnal Asitik** adında bir mecmuası da var-

dır. Son zamanda şunu bunu âzadan birinin talebi de birinin şahadeti ile âza kayd ediyorlar ki, fena bir yoldur. Hatalarını şimdi kendileri de anladılar.

Mektebin kütüphanesindeki Türk şiir ve arazû olan bütün kitapları gördüm, Sosyete asyatik'in kütüphanesinden de istifade ettim. Bibliyotek Nasyonal'in matbu kitaplar kısmını da bitirdim. Manuskri kısmına devam ettim. Orada memur meşhur âlim Bloşer ile ahbap oldum. Bana kitap hususunda çok yardım etti. Nazik adamdır. Yoksa kitap Almak güç şey. Hele bir takım kıymetli yazma eserler var ki, kilit altındadır. Herkese göstermezler, bana verdi. Tetkik ettim. Meselâ Ali Şir Nevai'nin külliyatı cidden inci gibi yazı, müstesna tezhip ve minyatür ile süslü. Bu kütüphanedeki Türkçe yazma kitapların hemen hepsini tetkik ettim. Gördüm ki, bir hazine vardır. Çok kıymetli şeyler buldum. Bir-iki eser neşredebilirsem, büyük hizmet olur. İyi ki, Paris'e kendimi nefyetmişim. Çok memnunum.

Bunlar da bitti. Şimdi altı aydır, hayat ve hâtıratımı yazıyorum, bu da bitiyor. Artık elimdeki şeylerden bazı bahîsleri Fransızca olarak neşredeceğim. Bunlar birer risale olacak. Nitekim bir tanesini neşrettim: Oğuznâme.

Bir de Türk'ün Şi'ren destanını yazmak hevesindeyim. Bu da Oğuz Kağan adlı olacaktır. Beş on yıl daha yaşarsam, vücuda gelir. İyi olup olmayacağını da bilmiyorum. Bakalım bir tecrübe edeceğim. Artık hayatımda tetkikat yapacak değilim. Sade elimde yığılmış olan tetkikatı neşretmek lâzımdır. Gayem bu. Bunları ölmeden yapmalı. Belki sonra bu müsveddeler kıymet bilmez ellere düşer, mahvolur. Mahvolursa bu uzun emeklerime yanarım. Hele Mustafa Kemal ve İsmet'ten evvel ölürsem, Hâtıratımı behemal elde edip mahvetmeye gayret edeceklerdir. Buna muvaffak olurlarsa tarih için yazık olur. Bu sebeple bütün bunları Avrupa'da emin bir yerde saklayacağım. Bunların tabı on beş yirmi bin lira istiyor. Bakalım, Rue de Galantes'de merkezî kısmında olan bir evde bu mesaiyi yaptım.

Bu mesaî çok uzun oldu. Hâlâ Teşrinisâni 1932 devam ediyor. Fakat on güne kadar bitecek. Hem de pek güç iş. Zaman oldu

ki, işi bırakır, birkaç gün bahçelerde yalnız dolaşırdım. Bunsuz devam mümkün değildi. Üç-dört gün böyle gezinmeden sonra aklım başıma geliyordu, tekrar çalışabiliyorum. Yemeklerden sonra çalışmanın haftada bir gün istirahat vermemenin ne kadar muzır olduğunu biliyorum. Fakat insan bir daldı mı kendini alamıyor. Öyle ki, yemek yiyorum, yine zihnim onlarda. Yemeği acele bitirip, kitabın başına oturuyorum. Çok defa uyku uyuyorum, fakat yarım uyku. Dimağım uykuda da çalışıyor. Bu dimağı ve binefsihi faaliyet bazan uykumu da kaçınıyor. Böyle tefekkürâtan bir hale geliyorum ki, dimağım tutuşmuş, yanıyor gibi, öleceğim. Düşünmeği bırakayım diyorum, imkânı yok. Ancak bir gün, iki gün okumayıp ve düşünmeğe gayret ettiğim vakit, dimağım rahatlıyor. Yahut bir demor alıyorum. Çünkü tenebbuhat-ı dimağıye müthiş. İyi ki, hekimim. Hekim olmasam, belki bu mesai bitmez olurdu. Midem hergün bozuk. Hazımıyet müthiş, hazmedemiyorum. Karnım gazdan dolu gibi. Bîteviye aşağıdan gaz çıkıyor. Müthiş bir peklik var, baş edemiyorum. Oturup kıınıldamamaktan, beslenmeye konmuş kaz gibi şişmanlık geliyor. Bu da fena. Midemden çok sıkıntım var.

Bunlara rağmen yine müthiş çalışıyorum. Yine zorla beni yemeğe kaldırıyorlar, kitabı bırakamıyorum. Kaldırmasalar yemeği unutacağım. Akşama kadar aç kalacağım. Tırnaklarım, cadı tırnağı gibi uzuyor, içi de simsiyah kir. Hergün keseyim diyorum, fakat bir türlü vakit bulamıyor, yarın diyorum. Bu suretle bir iki ay kalıp adetâ Çinli tırnağı gibi oluyor. Sakalım da öyle. Papaz gibiyim. Evde banyo var. Fakat lüzumu kadar banyo da alamıyorum. Çünkü vakit alıyor. Hasılı pis bir adam oldum. Halime ben de iğreniyorum. Fakat çare yok. Derler ki, başımı kaşıyacak vaktim yok. Öyleyim. Bunu boş lâkırdı zannedirdim. Şimdi hakikatı anlıyorum. Hakikaten elimi başıma kaşımak için götürmeğe vakit bulamıyorum. Başım kaşınmadan yanıyor. Fakat başıma elimi götürmemiyorum. Ellerim kalemle kitapla meşgul. Ve bunları bırakamıyorum. Hiç kimseyi kabul etmiyorum. Çünkü vakit alıyor. Benimse vaktim dar. Beş dakika beş yıl gibi kıymetli. Bazan rûfekadan biri geliyor, kitabı bırakıp konuşmağa mecbur oluyorum. O

adam kimbilir neler söylüyor, benim haberim yok. Benim aklım, fikrim, hep kitaplarda. Orada ona hayır veya evet diyorum ama, uyuyor mu uymuyor mu bilmiyorum. düşündüğüm bile yok. Eğer ne söyledim diyorsa, cevap veremeyip utanacağım. Münasebetsiz evet ve hayırlar oluyor. Bu sebeple bunlar bana elbet, sersem olmuş derler.

Bir de böyle çalışmadan insana bir ağırlık da geliyor. İnsan, itidâl demli, pek ağırbaşlı, pek ciddî oluyor. Hele pek sabırlı oluyor. Bazan bizim karı neler yapıyor da söylüyor da, sabrediyorum, kızmıyorum. Hem insan herkesi mâzur görüyor. Bir de insan korkak oluyor. Bir şey pat etse irkiliyor. Her âdi işi bile ince eleyip, sık dokuyor. Sonra çok cefakâr oluyor. Bu çalışma zahmeti dayanırlı şey değil. Bu sebeple her nevi meşakkate cyvallah diyor. Sonra insan kuzu gibi uslu, mutî oluyor. İşte ilme çalışmak, uzun bir çalışma insanda böyle hasletler yapıyor. Bir yıl evvel gece çalışmazdım. Sıhhatim pek bozulmuştu. Gözlerim pek fena idi. Artık gözlerim gözlüksüz yazı okuyamıyor. Bu fena şey. Fakat ne yapalım, oldu. Yıllardan beni gözde gözlük, günde on-on altı saat ve hergün, bir düziye okumak gözlerimi gözlüğe o kadar alıştırdı ki, gözlüksüz okuyamaz oldum. Heckimlere söyledim, baktılar. Gözümlün baidelbesar diyopetrisi tâ mektepte iken birbuçuk idi. Yine öyle. O artmamış, fakat iris ve adaleleri yorulmuştur. Demek gözlerimde, dimağım da, vücudum da pek dinlenmeğe muhtaç.

Bereket versin Paris'in güzel bahçelerine. Takriben iki ayda bir, okuduğumu anlamaz bir hale geliyordum. Sersem gibi oluyordum. Yürürken ayaklarım nuzul incekmiş gibi sendeliyordu. O vakit hemen bu bahçelere fırlıyordum. Üç gün-beş gün böyle gezinmek, hiç oturmamak, konuşmamak, bir şey düşünmemek beni normal yapıyor, yine çalışmak kuvveti veriyordu. Kışları da yine bu bahçe gezintisine devam ediyordum.

Bir de burda denize hasretim. Su diye Sen nehri kenarında geziyor, bakıyordum. Bunun iki kenarında eski kitaplar satanlar da var. Onlara da bakıyorum, iyi oluyor. Ben bu bahçelere limanım diyorum. Gemiler fırtınadan kaçır gibi, çalışma tahribatından buralara kaçıyorum. Fakat deniz ihtiyacım fazla. Çünkü Sen'in su-

yu kirli bir şey. Suya bakmak zevk vermiyor.

Hanım ile bu üç yıl içinde üç-dört büyük kavga yaptık. Kavga olunca lâkırtıdan kurtulmak için sokağa kaçıyorum. Arkamdan gece ise, gecelik ile bile sokağa fırlıyor, kurtulmanın çaresi yok. Nihayet öyle hale geldik ki, kaçıyorum, aramıyor. Alâ. Ama demek eski rabıtası kalmamış üç-beş saat dolaşıp eve geliyorum. Bundan üç ay evvel bir kavga yaptık. Boşanacağız. Ben eşyalarımı sandıklara koydum. Gideceğim. Ne ise yine barıştık. Demek köle gibi olduk artık. Karım bana daima fena söylüyor, Tulumbacı gibi de küfürbaz oldu. Dehşetli küfür ediyor. Ben onun kadar küfür bilmem. Şimdi eskisi gibi değil. Her vakit boşanmaktan bahsediyor. Şimdi ben de küfrediyorum. Halbuki, ağzımdan hiç küfür çıkmazdı. İnsan arkadaşından azar derler, öyle... Zaruretler insana çok şey yapar. Şimdi ben de boşanalım diyorum. Boşanamıyoruz da. Ailemden utanıyorum. Utanılmaz bir vaziyet değildi. Ne yapacağız bilmem...

Bizim hanım tâ eskiden beri benim çalışmalarımın bîzâr. İllâ beni yazıp okumaktan men etmek ister. Bense vazgeçmem. Bundan kavga çıkar. Tetkikatın güçlüğü sıhhatimi tahribi yanında, bir de bu güçlük var. Biraz da hakkı var. «Benimle meşgul olmuyorsun» diyor. Zaten bu, her zevcenin dâvasıdır. Bizim ki ise hepsinden çok haklı. Ancak, sebepsiz konuşmak mümkün olmuyor ki. Edebiyat bilmez, tarih bilmez, ilh... Bilmez bilmez... Karacâhil ne konuşayım? Siyasiyatı da sevmez. Hadi yine dereden tepeden saçmalar konuşalım. Hayatta anladım ki, bu da lâzım. Bir istirahat, vakit geçirmek demektir. Ancak fena bir huyu var. Konuşmağa başlar başlamaz, işi şikâyet ve kavgaya döküyor. Dili adetâ bir çuvaldızdır. Hiç bir kadın hali ve inceliği de yok ki, tatlı havaî sözlerle, insana kendini dinletsin. Hele beni aslâ dinlememek, onun mukaddes dini, sevmediğim şeyleri yapmakta itina ile takip ettiği bir sistemi, ve prensibidir. Ben de bütün bunları görmemek, kurtulmak için kendimi tamamıyla kitaba verdim. Bu sebeple benim bu kadar çok eser yazmama karımın da tesiri olmuştur. Tabii bunları fikir rahatı ile yazsaydım elbette daha iyi olurdu. Halimizi bilen biri birgün bana. «Şaşıyorum, bu belâ içinde sen

nasıl oluyor da kitap yazabiliyorsun?» demişti. Bereket versin dalıncaya kadardır. Kitaba bir daldım mı, dünyada olduğumu bile bilmem, yanımda top patlasa duymam. Bir iyiliğim de, çabuk dalarım. O vakit dert, üzüntü yok... Kitapla her derdi unutuporum.

Bu çalışma esnasında bazan istirahat zamanınıda düşünüyordum. Ycıs ve ümitsizlik geliyordu. «Bunları ne vakit bitireceğim? Ya bitiremezsem. Çok zahmetli iş. Artık dayanamıyorum» diyor, hâzin bir kedere dalıyorum. Bu eserleri yazdım ama, neler çektiğimi ben bilirim. Uzun yıllarla bir sandalyede böyle otur, oku yaz. Ne konuşma, ne eğlenme var.. Kolay değil. Herkes Paris'te eğlenir. Bana ise Paris sade bir oda, bir zindan...

Ömrün kısalığını düşünüp yanardım. **Fahrizâzi**, yemeğin vakit aldığına kızarmış, **Namık Kemal** «Ah, okuyup, yazmak, ikisi birden olabilseydi. Yazmağı çok seviyorum, fakat okumak vakit alıyor» dermiş. Ben de yemek ve uykunun vaktimi aldığına pek kızıyorum. Hele istirahat mecbur olduğum günlere, zorla elimden alınmış altın dolu hazineler gibi yanıyorum.

Bu ilmî çalışma esnasında beş-on da şiir yazdım. Böyle çalışırken, aklıma geliveriyor, yazıyorum. Halbuki okuduğum şeyle hiç münasebeti, evvelce de hatırımda yok. Hem de aklımda olmayan şey. Meselâ:

Vatanı perişan görüp
Ben karalar giyer oldum.
Zulmün yüzüne tükürüp
Yerden, yurttan gider oldum.

diye başlayan şiiri **Nesimî**'nin Divanında kaç âruz vezni kullandığımı hesap ve tesbit ederken birden bu işi bırakıp yazdım. Ve ancak zannımca on beş dakika sürmüştür. Kendimi bilerek yazmadım. Şiir yazdığımı, yazdıklarımın ne olduğunu ben de yazdıktan sonra okuyup öğrendim. Gayrî şuurî olmuştur.

Bizim mebusluk devam ederken tahsisatımı yolladılar. Buna çok memnunum. Meclis'in müddeti bitti. Beni mebus yapmadılar. Hattâ kardeşim olan **Şükrü**'yü intihap esnasında Sinop'tan kaldırdılar. Bunu boşuna yapmışlardı. Hükûmet dayakla intihap yapacak. Halk ne yapsın?!. Hem **Şükrü**'nün ne hükmü olacak? İtti-

hatçılar da böyle onu kaldırdılar. Ne ise beni intihap ettirmediler. Beni mebus yaptırmamış. **Mustafa Kemal Akif**'i Rize'den mebus yaptı. Bu adam, Sinoplular'ı Anadolu hareketine karşı isyân ettiriyordu. Belediye Reisliği'nde irtikâpları var. İşe bak ki, buna istiklâl madalyası da verdiler. Ve mebus da yaptılar. Aferin! Tam Kemal'e lâıyk mebus ve tarz... Sonra bu **Akif**'in bu halleri Meclis'e de isbat edilmiş, mebusluktan kovulacaktı. İş gazetelere de düşmüş... Bunun da önüne geçtiler, halâ mebusdur. Bir aferin daha!... (.....)

YİNE AYNI DERT!

NOT: Bu bölüm öne alınmıştır.

(.....)

Aynı gün akşam:

Bizim hanım bu akşam ağlayarak geldi. Artık bin pişman. Hep yalvarıyor ve telâş içinde.

Ben- Ne oldu?

O- Ah, büyük felâket.

Ben- Nedir?

Anlattı, dükkâna mâhut şoför gelmiş, tabancasını göstermiş, «Bana elli bin frank vereceksin. Yoksa seni öldürürüm» demiş.

«Aldın mı?» dedim. O ağlıyor...

Dedim «Hani iyi adamdı?»

«Ben ne bileyim.»

Ben- E, bilmezsin ya... Sana ben evvelden neler söylemedim?!..

Bu kadın son zamanda morfinden o hale geldi ki iyi kötü nedir tefrik ve temyiz edemiyor. Meğerse morfin bu hassayı da silermiş. Nitekim hafızası da tamamiyle bitmiştir. Dikkat ediyorum, hattâ beş dakika evvel söylediğini unutuyor. Bu morfin ne müthiş zehirmiştir!..

Şu kadın kendini bilmemezlik yüzünden başıma neler getirdi.. «Şu dükkânı açma! Kimse ile ahabca konuşma!» dedim.

Hem bin kere dedim. Olmadı. Geçen yıl da apartmandaki bir kadınla ahbab oldu. «Olma! Nenin nesidir, ne malûm?» dedim. Fayda vermedi. Nihayet karı parasını çarptı, üste de para istedi. Bir şantaj tuzağına girdik. Ne ise bin frank kadar bir zararla kurtulduk. Bizim karıda vakalardan ders almak kabiliyeti de yok. Of, rezil oldum... Bu çekilir dert değil... Bir gün savuşup kaçsam da kurtulsam... Bunun en kestirme ve ciddi yolu budur. Bunu da yapamıyorum. Haline acıyorum.. Bensiz her şeyi elinden gideceği gibi kendi de paralarının aşırılması muameleleri esnasında öldürülecek, ya sefalet içinde morfinle ölecek. Zaten hergün bir yeri şişiyor. Boynunda sıracı yerleri peydah oldu. Vücudu sümük gibi bir şey olmuştur. Ölüme hazır.

Bu hallerinde babası da bakmaz. Nitekim bu sefer ayrıldığı-mızı haber aldı da kızını aramadı bile. Böyle bir vicdansız, namus-suz baba görülmemiştir.

Ne yapayım bilmem!...

Söz dinlese, dediğim gibi hareket etse, bu işler olmazdı. Veya bundan böyle olmaz. Elbet bu vartayı da atlattırız. Artık benim sözümünden aslâ dışarı çıkmayacağına bin yemin ediyor ve görülü-yor ki samimi de. Söylüyor ama gelir geçer, inanılmaz. Huyu bu. Can çıkmayınca huy çıkmaz. Bütün böyle, tamamiyle aksi olur. Hasılı ben pek talihsiz adammışım. Hiç olmazsa şu morfini bırak-tırabilsem.

Yine «Bakalım» demekten başka çare yok.

18 Şubat:

Sinop'tan bir kaç kişiden, İstanbul'dan ordaki işlerime, çift-liğe bakan resmî vekilim olan **Hasan Tahsin**'den mektuplar al-dım. Çiftlik işi pek intizamsız. Hiçbiri işe bakmıyor, ortakçılar birbirini yiyor. İş görmüyorlar. **Hasan Tahsin** de hırslı, iyi ayak-kabı değil. Kendisinde param var. Hâlâ yollamıyor. (...)

HİZMETÇİ KIZ DERDİ!

NOT: Bu bölüm öne alınmıştır.

(.....) 20 Mart

Yanımızdaki hizmetçi **Naime**, bugün eve gelmedi. Akşam

oldu yok. Gece oldu yok. Bir müddettir kaçacağım diye bizi tehdid ediyordu. «Ya beni Sinop'a hemen yollayın, evlendirin yahut kaçarım» diyordu. Kaçmış demek. Soruşturduk. Haber yok. Öteki hizmetçi **Nermin**'e soruyoruz «Haberim yok» diyor. Bizim apartmanda **Kallenbe** adında bir Fransız terzi kadın var. Bir yıl evvel **Naime**'yi ayartmıştı. Ona soruyoruz. «Bilmiyorum» diyor. Yeni taşınacağımız apartmanda bir elektrikçi oğlan çalıştı. Bizim karı onunla kaçtuğuna hükmetti.

Üç gün, üç gece meydana çıkmadı. Kendisinin boğazına, kulağına takmış olduğumuz, üç-dört bin franklık kıymetindeki mücevheratı, bundan başka bizimkileri de almış, apartmandaki sandıkları da karmakarışık etmiş, gitmiş. Onlardan da eşya almış.

Ne yapayım... Ben bu kızları hiç istemiyordum. Bunlar bir iş bilmiyorlar. Sonra da tembel, çalışmıyorlar. Hele beş-altı aydır öyle oldular ki nerde ise beni de döğecekler. Bir iş söylüyorum, yapmıyorlar. Yere düşmüş bir kâğıt parçasının üstünden on defa geçiyorlar, kaldırmıyorlar. Şöyle, homurdanıyorlar. Mutfığa oturup bana iştittir surette «Bu herifin artık okuya, yaza beyni sulandı. Eşek herif» diyorlar. Bizim karının bize bakuğı yok. Bunlar da bakmıyor. Elbisem ancak ve bin kere söylemem üzerine iki-üç ayda bir defa ütülenir. Çamaşırlarım sökülük içerisinde. Düğmeleri düşmüştür. Söyle para etmez. Senelerden beri bu haldeyim. Pijamamın düğmeleri birer birer dökülmüş, diken yok. Nihayet bir tane kalmamış. Sabır sabır, her vakit sabır da güç şey... Her babayığidin kârı mı? ... Nihayet söylesem homurdanacaklar. İyisi mi kendim dikeyim dedim. İğne-iplik aradım bulamadım. **Naime**'yi çağırmak değil, ben ayağına gidip iplik istedim. Hiddetle «Yok! dedi. «Canım olurmu, elbet evde iplik vardır» dedim. Bu sefer «Vere mem hanım danılır» dedi. E... Artık gel de sabret... Kiraz çöpü gibi bir boynu var. Yakaladım, büksem kırılacak. «Şimdi seni şöyle bir kaldırıp yere çalayım mı?» dedim ve bıraktım. Hemen titreyiverdi. Bu kızların işleri, edepsizlikleri, benim onlardan çektiklerim, aile hayatım sefalet, rezalet, pintilik, uşaklık, kaynar müthiş bir karan kazanıdır. İnsan ahirette, cehennemde bu kadar

çeker mi bilmem? Herkes bilmez. Zevcesi, evi, iki hizmetçisi var der. Ah bu zevcem olacak karı. Bütün bunlar onun başının altından...

Ben hizmetçi kullanmasını bilirim. Nitekim bekârlığımda hizmetçiler benden memnun idi. Hizmetçi tatlı olmak, iyi iş görmek için ya evin efendisi tarafından veya evde yetişkin oğul ve emsali delikanlı olmalı. Onlar tarafından hizmetçinin gönlü yapılmalıdır. Böyle olmazsa vay haledir. Ben evlendiğimden beri bunu yapmıyorum. Bilhassa Naime adlı nankör yanıma dört yaşında geldi. Anası kör, fakir bir kadın, kocası yok. Kızı besleyemiyormuş. Bize getirip yalvararak verdi. Bit içinde, gözleri trahomdan çapakla dolu idi. Bu kızı tedavi ettük, besledik, bu hale geldi. Şimdi de bize bunların şükranını müthiş surette yaptı. Nermin'in fahişelik vakası sekiz-on oldu. Refikam hastahane de iken onu da yanına koymuştum. Orada bir erkek hastanın banyosundan çıkardılar. Paris'te sokakta, mahallede ne kadar erkek varsa herbirine işaretler eder, hepsi ile dost. Baş etmek mümkün değil. Kaç defa tatlı nasihatler ettim, olmadı. Bir iki de döğdüm, yine olmadı.

Karıma her gün bunları Türkiye'ye yollayalım diye bar bar bağıyorum. Ona da söz geçiremiyorum. Zaten bize hizmetleri de yok. Üst-başları, yemeleri bize ayda bin franga mal oluyor. Sine-maya, gezmeye gitsek onları da götürüyoruz. Bu da para. Doğrusu bizimkisi ahmaklıktır. Ama bizim kariya söz geçirmek imkânsızdır. Bu maskaraları bir mektebe de yolladı. Aylarca gittiler. Mektep, yol, model parası, iki bin frank kadar da o etti. Vallahi bir şey de öğrenmediler. Akılları başka şeyde.

Vakia bizim karının huysuzluğundan, sık sık döğmesinden biraz da bizden kaçmağa hakları var ama, bu yaptıkları işlere hakları yoktu.

Benim ödüm kopup duruyordu. Bir gün bir çapkın bunları ayartacak. İki Türk nufusu zayi olacak. Bu olmadan şunları Türkiye'ye atabilsem diyordum. Çünkü Paris'in çapkınları kızı kaçıır, ancak yirmi gün eğlenir boynunda ve kulağındakini yer, sonra so-kağa bırakıp geçer gider. Ne yapacaklar? Burada hizmetçilik bile edemezler. Çünkü o terbiyede bile değiller. Zaten Fransa'da ecne-

bilerin hizmetçilik etmeleri de yasak. Birisine bir lokma ekmek vermek âdeti de Paris'te yoktur. İşte fena hastalıklar almış olacaktı.

Üç gece gelmeyince polise hırsızlık etti diye gidip söyleyeceğimi evde söyledim. **Nermin** müthiş telâş etti. Bunlar cahil, ahmak, hayat nedir bilmez ve henüz çocuk. Anladım ki Naime ile müttefikti. Demek bu, kalenin içinde kalmış, işleri tetkike memur casus, öteki kaçmış. Aptallar plân da yapmışlar. Polise gittim. Polise dört yaşından beri yanımda olduğunu ve mücevherat çalıp satıldığını söyledim. Şimdi buluruz, fakat hapsolur dedi. Acıdım. Dört yaşındaki hali ve âtisi gözümün önüne geldi. Vazgeçtiğimi, yalnız nerde olduğunun bulunmasını söyledim. Eve geldim. **Nermin** derhal kaçmış. Arası biraz geçti. Türkiye konsolosundan bir mektup geldi. «Sizin hizmetçiler buraya geldiler. Mücevheratı da bana teslim ettiler» diyor. Anlaşıldı. **Nermin** işi haber vermiş, korkmuşlar. Yanlarına gittikleri Fransız karıları da yatak addedileceklerinden korkup, bunları mücevheratı konsolosa teslim etmelerini tavsiye etmişler. Derhal konsoloshanenin adresini bulmuşlar. Yoksa onlar nerden bulacaklardı.

Şu kızlar yiyecek ekmekleri olmayan insanlardır. Ne idiler ve ne akıbete gidiyorlardı da haberleri yoktu. Naime gayet mağrur bir kız. Kendisini Mısır'ın Kleopatra'sı zannediyor. Çirkin mi de çirkin. Kertenkeleden başka bir şey değil. Ve zenciye yakın bir habesidir. Sinemaya götürdüğünüz **vakit**, on franklık bir yer alırsak, onlara, dört veya beş franklık alırdık. Son aylarda «Bize de sizin gibi yer alacaksınız» dediler. Bize geldikleri vakit, ayaklarında çorap yoktu, hattâ donları yoktu. Paris'te sekiz-on franklık çorapları beğenmiyor, hanımınki gibi yirmi-otuz franklık çoraplar istiyorlar. Saçlarını kıvırttırıyorlar.

Bir de son zamanlarda bize düşman ve hain olmuşlardı. Yemekleri döküyor, mahsus elektrikleri açık bırakıyor, geri verilip paraları alınması lâzım gelen şişeleri çöp tenekesine atıyorlar. Dükkândan elli-altmış franklık lavantaları götürüp ötekine-berikine hediye veriyorlardı.

İş son zamanda öyle azdırdılar ki **Nermin**, hanıma «Beyefendi beni yapmak istiyor» da demiş. O da «Sana ne türlü söyledi» demiş. Bereket versin sersem şeyler ona bir şey uyduramamış. «Ben anlıyorum, zihninden öyle geçiyor» demiş. Büyük belâ. Birgün sokakta karnını şişirecek onu da benim üstüme atacak. Bunlar oldukça «Nasil etsem de şunları bir ayak evvel İstanbul'a atsam» diyordum.

Bir taraftan da bana gelip «Hanım orospu» diyorlardı. Aruk utanma, filân kaldırmışlardı. Sus olmaz, azarla olmaz, çıldıracağım. «Nereden biliyorsunuz?» diyorum. «O... hepsini biliyoruz» diyorlar. «Peki bana o adamı ve gittiği yeri gösterin yakalayayım» diyorum. Oraya gelince «bilmiyoruz» diyorlar. Bunların ben birgün doğru lâkırdı söylediklerini görmemiştim. Hele yalancılıkları müthiştir. Ama böyle namusa kadar tecavüzleri, tahammülü kabil olmayan şeydi. Neye düştüm? Nerelere kadar indim? Ah, ateş içindeyim...

Konsolosa gittim. Hakikati anlattım. Meğerse kızlar Madam Kaller'de imişler. O zayıf olan **Naime**'yi verem diye almaktan vazgeçmiş, **Nermin**'i bir beşikte çocuğu olan kadına alacaklarmış. Bu iki kadın ve iki kız konsolosa geldiler. Ben de orda idim.

Naime açtı ağzını, yumdu gözünü. Hanım aleyhinde neler söylemedi. Hattâ: «İşte bu yüzük de dostunun ona verdiği yüzüktür. Orospu da» dedi. Konsoloshane başıma yıkıldı. Dünyada hayatımda bu kadar ağır lâkırdı henüz işitmemiştim. Bunu besleyip ölmekten, hiç olmazsa körlükten kurtardığım bir hizmetçi söyledi. Beni konsolosa ve âleme rezil etti. Zaten bunlar birkaç aydır, mahallede dükkân, ev, kapı-kapı dolaşıp hanımı zemmediyorlardı. Herkesi de tanıyorlar... Biz ise, kapılarımız yanyana olan komşuları tanımıyoruz. Ne yapayım? Keseyim mi? Yapamam ki... Öldüm, öldüm... **Naime** göğsüne kat kat vurup «Beni açlıktan bu hale getirdiler» diyor. Vakıa **Naime**'ye bakan aç bırakılmış diyebilir. Çöp gibi, doğru fakat cinsi olarak böyle olur. Lâkin **Nermin** de onunla beraber açmış. Halbuki **Nermin**'in kacı Karaman koyunu kuyruğu gibi. Suratından kan fışkırıyor. dedim ki: «Pek iyi, sen

böyle. Ya **Nermin**? Bu vücudu toprak yiyerek mi yaptı?» Sustular. Konsolos da «Arkanızdaki kürklü mantolar hizmetçilerin giymeyeceği şey» dedi. Hakikaten öyledir. Beşyüz franga almıştım. İstanbul'da değme aileler giyemez. Ne yalan, ne nankörlük.. Fransız karıları da bunların lehinde söylediler. Ve bunlara merhamet beslediklerini bildirdiler. Bedava merhamet olunca lâfla yaparlar. Fakat santime geldi mi, o yok olur. Nihayet konsolostan Nermin'i hizmetçi olarak da istediler. Bedava çalıştıracak. İş bitince de sokağa atacak. Konsolos: «Veremem. Ancak **Rıza Nur** Bey'e teslim ederim» dedi. Bunu işitince derhal defolup gittiler. Kızları bırakıverdiler. Konsolos: «Hadi efendinizin elini öpün de size yine hüsnümüamele etsin» dedi. Gelip **Naime** elimi, **Nermin** eteğimi öptü. Biraz evvel karıma orospu diyen ve beni pezevenk yapan bu alçaklar, şimdi böyle yaptılar.

Dünyada en korktuğum bu sözlerdi. Başıma geldi... Rezil oldum. Hayatımda bana en büyük yara bu oldu.

Hemen pasaportlarını yaptırdım. Kızları da aldım. Otomobilde «Sahiden hanım orospu mu, yüzük dostunun mu?» dedim. «Hayır!» dediler. Ne kâfirler, ne yezidler!... Evvelki sözleri de bu sözleri de doğru değil. Başımda dönen şu büyük rezaleti bir türlü sahih olarak anlayamıyorum, çıldıracağım. Zan üzerine de katî bir hareket yapmak olmaz.

Eve götürdüm. İyi veya kötü, lâkırdı dahi söylemedim. Sade «Hanımın da elini öpün, sizi af etsin!» dedim. Öptüler. Sonra hanıma da söyledim. Tek bir lâkırdı söyletmedim. Bilâkis kendilerine «Ne olmuşsa olmuş. Sizi o kadınlar yanıltmış» dedim. «Evet» dediler. «Eşyalarımızı hazırlayın, sizi yollayayım, **Naime**'yi evlendireyim bu iş bitsin» dedim. Sevinçle eşyalarını topladılar. Neler almadılar. Bizi âdeta çırlıçıplak bırakıyorlardı. Sandıkların da en iyilerini seçtiler, eşyalarını koydular. Onlar bizi yola getirdiklerini zannediyorlardı. Bense onları dolaba koymuştum. Hanıma «Sen götür» dedim. «Pekâlâ» dedi. Onun da pasaportunu yaptırdım, biletlerini aldım. Trene attım. Onu da beraber defetmek fikrindeyim. Marsilya'dan vapura bindiler, şimdi vapurda gidiyorlar.

Naime'yi Sinop'ta Kütüphanede bir apartmana meccanen

oturttuğum bir ailenin oğluna verecektim. Bir yıl evvel muhabere de etmiştim. Alacaklardı. Bir aile vücuda gelsin diyordum. Bu kızın bu işleri yapması, bir ayak evvel gidip evlenmek içindi. Fakat ahmak bunu kötülükle, bana hakaretle, zorla yapmak istedi. Böyle şey olur mu? Hizmet görmez, hiyanet ve hakaret eder. Evvelce ben iki kız gelin ettim. Düğünlerine masraf ettim. Eşya ve mücevherat verdim. Birisine hâlâ arasına da para veririm. Çocukları var. Bunları bunlar da biliyorlar. **Naime**'den hiç memnun değildim. Yalancı, hain, adı bir kız olduğunu biliyordum. Fakat başımdan def için evlendirecektim. Onlar vapura bindi. Ben de Sinop'a o aileye derhal mektup yazdım. «Sakin **Naime**'yi almayın» dedim.

Oraya gidince, hanım onları soyacağını, bize nasıl gelmişlerse öyle giydirip sokağa bırakacağını söylüyordu. Yapar. O vakit bu kızlar hizmetçiliğe girer. Çeşmeden kova ile yalınayak su taşırlar. Orada hizmetçilerin hali budur. İpek çorabı, Paris'i bulsunlar.

İşte hizmetçi mi, evlâdlık işi de budur. Hayat bana nice vakalar ile şunu telkin etmiş, şu dersi vermiştir: İnsaf, merhamet bilme! Başkalarına iyilik etmek, başkalarının menfaatini kendi menfaatine tercih etmek hatadır. Hodbin ol! Dünyada sade kendi menfaatine bak! «*Hakikaten hayatta en iyi, en doğru düstur budur. Beşerî yüksek hassasiyet, merhamet, vicdan herkese iyilik gibi yüksek duygulara ne yazıktır. İnsana bunlar yakışır, fakat hayat maatteessüf aksinedir. İşte bugünkü Avrupa'nın zihniyeti ve hayatı budur. Yani hülâsası: Hodbinlik, maddî menfaat. Frenkler için başka şey yoktur. Maatteessüf biz de böyle olmak yolunu tuttuk. Ben bu hakikatı çoktan anladım. Ama yapamadım. Yapmak istedim ama elimden gelmedi. Avrupalılar'da bunlarla beraber bir de başkasını mantara bastırıp menfaat çekmek de vardır. Vicdan denilen şey onlarca manasız bir lâfızdır. Bu kadarı pek kötü ise de ben diğer kısmı da yapamadım. Hayat yapılmasını istiyor.*

Bunları yazmaktan maksadım şudur ki: Türk nesillerine maatteessüf, hodbin ve menfaatperest olmalarını tavsiye ederim. Çünkü o vakit hiç zarar etmez başıma gelenler başlarına gelmez.

24 Mart:

Milliyet gazetesi hâlâ gelmedi. Hizmetçiler gitti kan gitti. Altı gündür yalnızım. Evi ben süpürüyorum. Sokağa gidip yiyeceği ben alıyorum. Gelip pişiriyorum. Yiyorum. Sonra bulaşığı yıkıyorum. Sanki başımda benim belâ eksik değildir, bir kedi de bıraktılar. Hiç hayvan sevmem. Pistir. Kedi pisliğinde eşiniyor. Sofra üstüne, yatağıma çıkıyor, tabaklara basıyor, kızıyorum. Sokağa atacağım. Hayvana acıyorum. Nazlı da. Değme yemek yemez, süt içer. Sabahları kendime süt alamıyorum. Vakit yok, daradar dükkâna gidiyorum. Ona süt almalı. İllâllah... Kaç gündür banyo alacağım. Vakit yok alamadım. Şimdi alacağım. Ayağımdaki kundurayı dört aydır giyiyorum. Alındığından beri boya görmedi. Bizim mahallenin lâğımlarını da açtılar. Her taraf çamur içinde. Boya için kaç kere söyledim, aldırın olmadıydı. Yirmi yıldan beri kalma seyahat için bir boya takımı çantası vardı. Sandıktan çıkardım. Onunla kundurayı boyadım. Ellerim siyah oldu. Fakat zarar yok banyo alacağım.

Bu kızların rezaleti, konsoloshaneye gitmeleri, türlü ağır şeyler söylemeleri, namusuma dokunmuş ve çok üzülmüştüm. Üç gece uyku uyuyamamıştım. Deli gibi idim. Yüreğimden yaralandım. Ben artık bu kadın ile yaşayamam ya.... Bakalım. Bu bizim kan müthiş şeydir. Başıma bir de berber dükkânı çıkardıydı. Şimdi o da üstüme kaldı. Gitmesem herşeyi çalarlar. Sabahleyin aluda kalkıyorum. Gidip sekizde dükkânı açıyorum. Orada uğraşıp yoruluyorum. Bizim kanı gayet dağınık ve intizamsızdır. İşleri, eşyayı intizama koyuncaya kadar canım çıktı. Keza dükkân pislik içinde idi. Hizmetçi gibi onları temizledim. Âletleri sildim. Günde beş-altı defa yerleri süpürüp saçları kaldırıyorum. Öğlende dükkânı kilitleyip eve geliyor, yemek yapıp yiyor, daradar dükkâna koşuyorum. Yediğim yemek, enti-püften şeyler. Vakit yok ki iyi şeyler yapayım. Sekizbuçuğa kadar yine dükkânda uğraşmak ve hizmetçilik. Bu Fransız kadın ve erkek berberler de pek âdi, namussuz ve belâ şeyler. İdareleri güç. Birbirleri aleyhinde hep. Dedikodu yaparlar ve çalışmak istemezler. Zaten Paris'te üç tane, aşağı, âdi ve namussuz sanat var. Biri berber, biri kahve garsonu,

biri de şofördür.

Evde hemen o günkü hesapları yapıyorum. Yemek hazırlamak, yemek, saat on-onbiri buluyor. Yatıyorum yine altıda kalkıyorum. Hâlâ bir uyku uyuyamadım. Halim harap. Öleceğim. Bu yaşta bu da başıma geldi. Berber olduk. Ama hem ev işi, hem dükkân işi, hem dükkân hesap kâtipliği hepsi birden olmuyor. Bugün pazartesi, dükkân kapalı. Paris'te berberler pazartesi kaparlar. Güya rahat edeceğim. Ve gündüz uyuyacaktım. Hanım dükkânın önüne süprüntü atmış, ceza yazmışlar. Kâğıt geldi. Ona gittim, elli beş frank verdim. Üç saat da yedi. Dükkânın tentesi işlemiyor. Camekânları yağmurdan ıslanıyor. Bir de tamiri için çilingir ile uğraştım. Havlular kirli. Yıkamak lâzım. Hangi çamaşırcıya başvurdumsa olmadı. Bari hanım şunu yoluna koysaydı. Haftada üçyüz havlu kirleniyor. Bu en mühim iş. Bugün de onunla uğraştım. Ne ise bir tane buldum. Bulamasam bu gece çamaşırın kendim yıkamaktan başka çarem yoktu. Hasılı türlü türlü iş ve dert. Ne yapacağım bilmem. Bir dürüst uyku uyuyup yemek yiyebilsem, bu çalışmamın zararı yok. Lokantaya gitmeğe de vakit yok. Civarımızda var, fakat hepsi de amele lokantası. Bunlarda yesem muhakkak midem bozulur. O vakit üste bir de hastalık.

Canımdan bıktım. Bu kadın beni bitirdi. Akılca, sıhhatça, namusça, paraca, her şeyce bitirdi. Her işi hesapsız. Söylenen lâkırdıyı dinlemez.

Bizde ekseriya sünnetçiler berberden olur. Eskiden beri böyledir. Galiba bu iki hizmet arasında münasebet var. Kendi kendime gülüyorum. Hekimdim. Sünnet ile çok uğraştım. Operatördüm. Cerrah da berberden olur derken sonunda berber oldum!..

Bizim ilmî tetkikat, kitap ve yazı da aruk bize veda dedi. Vakit yok... Kuvvet ve hal de yok ya... (...)

MİRAS DERDİ

Not: Bu bölüm öne alınmıştır.

(....) 11 Nisan:

Nis'e zevcemın ıbramıyla miras için tekrar gitmiştim. Bu-

gün döndüm. Bu da bana ayrı masraf oldu.. Babası zevcemi mirastan mahrum eder bir vasiyetname bırakmış. Kayınpederim, babasından kalan serveti dokuz yıl içinde yemiş. Bu servet yüz yirmi-beş milyon bugünkü frank eder. Kadına verdiği ve İstanbul'da kalan emval ve emlâk hepsi birden yedi milyon frank tutuyor. Ne müthiş yemiştir.. Demek yılda on milyon frank yemiştir. İşte bu millî servet böyle ecnebi fahişelere dökülmüştür. Bizim karı asıl bu havadisleri duyunca zıvanadan çıkacaktır. Neyse Fransız kanunu mirastan mahrum edilene bir hak çıkarıyor. Bizde de mahrumiyet bazı şartta tabi, o da yok. Demek iki taraftan da hisse alacak.

Milliyet gazeteleri on gündür yığılmış. 29 Mart tarihli de bütçeyi tevzin için yeniden dairelerden % 20 tenkihat yapılacağı yazılı. Alın işte.. Doldurun, doldurun. Şimdi boyuna kesin.. Mütemadiyen tenkih ve yine demek bütçe muvazenesi temin edilemiyor. Demek ki memlekette iktisadi buhran pek derin ve vahimdir.. Evvelce herkesten, herkesin ekmeğinden kestiklerinin adına buhran vergisi diyorlardı. Şimdikine muvazene vergisi adını koymuşlar. Güya vergileri azaltacaklardı. Bilakis yeni yeni böyle vergiler ihdas ediyorlar. Vah, yazık.. Devleti idare eden şu cahiller, sefişler işi bu raddeye getirdiler..

22 Nisan:

Zevcemden mektub aldım. Babasının mirası için İstanbul'dan Ankara'ya gitmiş. İsmet Paşa'nın haremini görmüş, kocasının bu işte yardımını istemiş. İsmet vadedmiş ve zevcemi on gün hanelerinde misafir etmişler. İstanbul'a döner dönmez yazdığı mektubta derhal İstanbul'a gelmemi yazıyor ve ısrar ediyor. Diyor ki "Miras işi sen olmayınca olmazmış" İsmet Paşa benim için fena bir şey yok demiş. İstanbul'a dönmeliymişim. Çok söyleyeceklerim var, yazamam. Herhalde süratle İstanbul'a gelmelisin diyor. Anlaşıyor ki, İsmet zevcemi bu hususta ikna etmiş. Zaten nedense bu adamlar benim Türkiye'ye dönmemi pek istiyorlar. Buraya geldiğimden beri yani yedi yıldır hemen her sene birini gönderir, beni avdete iknaya çalışırlar. Hep de söyledikleri aynı nakarat: Benim için fena birşey yokmuş. Canım ben ne katilim, ne

hırsızım, ne de Cumhuriyet'ten beri siyasi teşkilata girdim, ne de komplolara karıştım. Sanki onun için birşey yok ne demek oluyor. Böyle bir söze mahal yok. Bunlar acaba ben onlardan, canımı alırlar diye korkup da memlekete gitmiyorum mu zannediyorlar. Bu doğru amma asıl mühim sebep başka. Adı insanlar.. Büyük sebep ve mâni onların sui idareleri, türlü rezalet, hırsızlık, katil ve cina-yet, vatana ve millete yaptıkları fenalıklardır. Onlarla çalışsam, kirlenirim, hadi çalışmayayım. Fenalıklara dayanamayıp verem olurum. Hem beni zorla bulaştırırlar. Böyle insanların yanına nasıl gideyim? Aynı zamanda canımdan, namusumdan da korkarım. Hangi mahkeme, hangi hak beni kurtarabilir? Aptallar ben böyle sözlerle, zevceme yapılan riayetlerle aldanır takımından mıyım?

En kızdığım şey şu kadının Ankara'ya gidişidir. Bana haber verip izin almaya bile lüzum görmüyor. Çıldıracağım. Şu kariyı kesmeli. Bunun altından çok pislik çıkacaktır.

25 Nisan:

Türkiye kendisinin Cemiyet-i Akvam'a kabulünü talep etmiş. Eskiden Avrupalılar istediler, bizimkiler kafa tuttular. Bir kibr-i gurur.. "Girmeyiz" dediler. Şimdi ne küçüklük, kendileri istiyor. Ne ahmaklıktı? Bu cemiyete girmekte bir zarar yoktur ki.. Belki fayda melhuzdu. Bence şimdi girmek istemelerinin sebebi aşikâr. Her yerde (Avrupa, Amerika) para aradılar, bulamadılar. Şimdi para istikraz bulabilmek için Cemiyet-i Akvam'ı vasıta edecekler.

Aynı zamanda İsmet Rusya'ya seyahat ediyor. Bu perhiz ne, bu turşu ne... Rusya Türkiye'nin bu cemiyete girmesini istemiyor. **Mustafa Kemal** onların sözünden çıkamıyordu. Galiba onlara hoş görünmek, yine beraber olduklarını göstermek için bu seyahati yapıyor. Yahut da Avrupa'ya böyle göstermeyi Rusya istemiştir, yapıyorlar. Yani bence ciddi bir şey yok. Afi kesiyorlar. Ruslar da büyük mise en scène, büyük dekor yapıyor, İsmet'i debdebelerle karşılıyorlar. Türkiye'nin bu günlerde zoru paradır. Bizim ağalar fena sıkışmış, mali buhran mevkilerini düşürür diye tit-

riyorlar. Böyle bir seyahat para için olabilirdi. Fakat Rusya'dan birşey alamazlar. Kel, merhemi olsa kendi başına sürer.

6 Mayıs 1932:

Dün, bugün yine refikamdan mektuplar. İlla İstanbul'a gitmeliyim. Neler demiyor. Benim merhametimi, vicdanımı, muhabbetimi zevc hissimi herşeyi tahrike çalışıyor. Bunlardan da tehditlere giriyor. Dünkü mektubunda süt ninesi ile beraber Ankara'da Adliye Vekili **Yusuf Kemal**'e gittiğini, **Yusuf Kemal**'in beni çok sevdiğini söylüyor. Ve diyor ki: "**Yusuf Kemal Bey** benim arkadaşım ne için gelmiyor diye ağladı. Ben de, süt ninem de ağladık. Kendimi tutamadım, hanımefendi dedi, daha yazacak çok şeyler vardır ama yazmıyorum. Senin bu kadar inat edeceğini kimseler ümit etmemişlerdir. Canlarına tak demiş, sen anlarsın şekerim.. Şimdi çok fena halde sıkışmışlardır. Sen ne ister isen olacaktır. Ben bu kadar yazıyorum, sen anla, şekerim..". **Yusuf Kemal** beni sever, o namuslu adamdır. Evvelce bazı kusurlarını yazdım. Kimde kusur yok. Keşke **Yusuf Kemal** gibi Türkiye'de on namuslu adam olsaydı, devlet ellerinde bulunsaydı, Türkler rahat ederlerdi. Canlarına tak dediği de doğrudur. Fakat benim sözü mü dinleyecekleri yalanın büyüğüdür.

Bugün gelen mektubunda zevcem aynen diyor: "Ankara'ya gittiğimde **İsmet Paşalar**'a gittim. Hanımefendi birkaç gün kalda seni burada olan bir baloya götüreyim, dedi. Ben de kaldım. Sonra balo himaye-i etfal balosu idi. Orada **Gazi**'yi gördüm, bana son derece iltifat etti. Kuzum **Rıza Nur Bey**, ne için gelmiyor, dedi. Ben de, siz benden daha iyi bilirsiniz, dedim. O bizim arkadaşımızdır. Daima kendisine hürmet ederim, dedi. Yanındaki hanıma dönerek; **İzzet** hergün **Rıza Nur Bey**'in tarihini okumuyor muyuz? dedi. O da evet efendim, dedi. Kendisine hiçbir şey yoktur. **İsmet Paşa** bütün mevcudiyetiyle kefil olsun. Artık gelsin, dedi. Ben de emrediniz de gelsin, dedim. Hayır ben ona emredemem. Ona her vakit hürmetim var, diye üç yüz kişi içinde söyledi. Orada kalmasında benim kabahatim yoktur. Ben ise benim kocamın da hiçbir kabahati yoktur, dedim. **Rıza Nur Bey**'i gördüğünüz zaman, ben-

den selam söyleyiniz, deyip yanımdan gitti. **İsmet Paşa**'yla da, bir gece yemek yiyorduk. Bana sordu, Kuzum **Rıza Nur Bey** niçin gelmiyor, diye. Ben de bilmiyorum, orada çalışıyor. Bayraklara (Benim hilal ve bayrak eserimi söylemek istemiş) dedim. O zaten bana söylemişti. Lozan Konferansı bittiği zaman artık politika ile uğraşmayacağım diye. Öyleyse ne için bize darılıyor, dedi. Ben de, Paşam size darılmıyor, dedim. Biz onu vekil, mebus yaptığımız hergün biri iner biri çıkar. Bundan kızıp ta Paris'e gitmeye ne lüzum vardı. Bana söyleseydi, artık politika ile uğraşmayacağım diye, fakat oradan memnun ise otursun ve bize darılmasın. Biz kendisini her vakit severiz. Ve hiç kimsenin maaşını harice göndermediğimiz halde seninkini (Bizim tekaüt maaşı) bir saat zarfında yapmışlardır. Bunu da bana **Faruk Bey** söyledi.

Benim bu laflara karnım tok. Şimdi **Mustafa Kemal**'in veya **İsmet**'in bu lafını mı yutayım, yoksa işine, hareketine mi bakalım. Bana hürmet edermiş. Ooh.. Ne kuyruklu yalan. O yükte ağır, pahada hafif nutkunda bu hürmetin aksi, bana buğzu görülmektedir. Hergün benim tarihimi okuyormuş, o doğru, onu **Latife Hanım**'dan da, **Recep Zühtü**'nün ağzından da işiten birinden de işitmişim. Bu sefer bir takım cahil dalkavuklarla beraber "Tarih" adı altında neşrettiği şeye de bizim kitaptan epeyce çalmış, onları çok defa da mübalağalara boğmuş, bazan aksini çevirmiş. Yaptığı inkılabları da hep bizim kitaptan aldı. Benim için bir şey yokmuş. **İsmet Paşa** bütün mevcudiyetiyle kefil olsunmuş.. Bir haftadır hastayım. Karının ardı arası kesilmeyen, İstanbul'a davet mektupları ve beni tehditleri ve türlü azab içinde o kadar kederliyim ki, halim yok. Öyle iken **Mustafa Kemal**'in bu sözüne birden kahkaha ile güldüm. Meyhaneci bozacıyı şahit gösteriyor. Hangisinin sözüne inanmalıyım!.. Şimdiye kadar ne bu, ne öteki ne resmi, ne hususi sözlerinde âdeta bir defa bile doğru söylemediler ki..

Hey gidi... Onların akılları başka idi. Benim gibi namusluları, elinden iş gelenleri, hizmet etmiş olanları, tepelemek, ezmek, bitirmek, sırf kendi akıl ve keyifleriyle bir takım dalkavuk, hırsız ve emsalini etraflarına alıp, vuryansın gitmek, sözde devlet idare etmektir. Devletde kendilerine rakip, şeref ortağı olmasın fikrinde

idiler. Kendilerine itiraz eden olmasın istiyorlardı. Böyle sekiz yıldır devlet idare ettiler, tam üstüne ettiler. Şimdi kıvranıyorlar.

Pek merak ediyorum. Bu adamlar benim niye Türkiye'ye dönmemi istiyorlar? Senelerden beri bu gayretleri mevcut. Bunu gayet hakiki ve vazih olarak öğrenemiyorum. Bu sefer beni zevcem vasıtasıyla oraya götürmek istediler. Bilmiyorlar ki, beni fikrimden çevirecek yoktur.

Fransa Cumhurreisi Doumer'i şimdi vurmuşlar. Herkes akşam gazetelerini kapışıp duruyor.

15 Mayıs:

Temps, Figaro, Paris-Soir gazeteleri İsmet'in Moskova seyahatinden bahsetmişler, Türklerin Bolşevik olacağını söylemişler. Mahmud Siirt'in başmakalesi. Bu âdi herif makalelerini Neron'dan ve İsmet'ten aldığı direktifle yazar. Diyor ki, "Biz Rusya'nın rejimini değil, metodlarını alacağız."(...)

YEDİNCİ BÖLÜM İSTANBUL'A DOĞRU

Ne ise İstanbul'a doğru yollandık. Vapurda bizim esir askerlerden de vardı. Halleri perişan. Bunlara yirmi beş İngiliz lirası dağıttım. Midilli önlerinde hava daha değişti. Âdeti ciğerlerime daha tatlı, alıştığım bir hava geliyor. Boğazdan girdik. Daha dün kıyametler kopmuş olan bu yerlerde ona dair hiçbir eser yok. Zaten Milâttan evvelinden, Truva muhasaralarından, İran Şehinşahı'nın bu koca denizi döğdürdüğünden beri burası neler gördü de onları da görmemiş gibi duruyordu. Dünya böyledir. Hasretini çektiğimiz vatani seyrede seyrede Salacak önüne geldik. Demirledik. Şimdi çıkmak belâsı var! Yine heyecan. Bizi Salacak'a çıkaracaklar. Merdiven başında kasaturası tüfeğinde takılı İngiliz neferi bekliyor. Zabit'e yukarıdan bakıyor. **Küçük kardeşim Ahmet geldi.** İlk iş anamı sordum. Cevap vermedi. Fenalaşım. "Söylesene" dedim. Söylemiyor. "Öldü mü?" dedim. Söylemiyor. Bonyuna soruyorum. Cevap yok Zahar inanmak istemediğimden soruyorum. Yoksa bu cevapsızlık pek vazih idi. Sonunda küpeşteye kapanıp ağladım. İlk acı haber... Bakalım daha ne dertler var?!... Biz gurbetten vatana yüzümüz gülmek için gelmedik zaten... Ne ise insan ağlamaktan da usanıyor. Gözde yaş denilen şey de kuruyor. Her şeyin sonu var. Sustuk. Nasıl çıkacağız? Baktım sayarak çıkarıyorlar. **Mecdi Efendi'yi buldum; o da telâşta, çocuğun birisini hanımın birinin kucığına verdim.** Bizimki de hizmetçi kızı çarşafının içine mümkün mertebe sakladı ve kadınların ortasına karıştı. Nefer biriki sayıyor. Elimi cebime daldırdım. Türk kağıdı; fakat beş kuruşluk imiş. O çıktı. Bir lira kadar vermek istiyordum. Ne bilecek dedim. Neferin eline sıkıştır-

dım. Avucuna saklayıp cebine daldırdı. Hepsi dokuz olacaktı. Çocuk kucakta, hizmetçi çarşaf arasında sayılamadı. Dokuz geldi. Sandala indiler. Biz erkekler de indik. Aşağıdan baktım. Zabit hep merdivenin başına bakıyor. Bize bakmış ama anlamadı. Vapurdan açıldık. Bin şükür karaya indik. İstanbul'un kum ve çakılını yüzüme, gözüme sürdüm. Her biri bana bir pırlanta, zümrüt, yakut,. inci... Zaten memleteke gidersem taşını toprağını öpeceğimi adanmış idim.

İŞGAL ALTINDA İSTANBUL

Şimdi ne yapacağız? Biradere söyledim. Bizi evine almadı. "Yerim yok" dedi. Büyük bir evi olmayacağı şüphesiz; herhalde iki odası vardır ya. Bir bile olsa insan bir iki gün için alır. Kardeş!... Eşyalarla Beyoğlu'na geçtim. Tokatlıyan'a indim. "Yer yok!" dediler. Personelden eskiden tanıdığım adamlar var. Ben eskiden buranın âdeta demirbaş müşterilerinden idim. İtibar görürdüm. Şimdi herifler asık bir suratla bana bakıyor, tanımamazlığa geliyorlar. Ne dedimse olmadı. Sonunda "eh, yer yok dedik ya!" dedi. Zannımca yer vardı. Meğerse Ermeniler'in ve Rumlar'ın tufresi kabarmış. Türk'ü artık adamdan saymıyorlarmış... Ah, ne hale düşmüşüz. Hangi otele gittimse yer yok. Nihayet Pera Palas'ın yanında bir kötü otelde yer bulduk. Fahiş para istedi. Zararı yok. Oraya girdik. Yemek yiyeceğiz. Nerede? Bizim hanım lokantaya giremez. Hem memleket de tamamıyla değişmiş, vaziyeti bilmiyorum. Sokakta ecnebi askerleri dolaşıp duruyor. Mısır'da işittik ki Rum, Ermeni azmış. Ya bir tecavüze uğrarsak... Yemekten vazgeçtik. Ekmek, peynir gibi şeyler almağa çıktım. Vay Beyoğlu! Büsbütün başkalaşmış. Bana bir yabancılık ve korku geldi. Ortada fesli kimse yok; bir ben. Meğerse Türkler bu tarafa geçemezmiş. Rumlar fesleri atıp ayakları ile çiğnerlermiş. Rumlar şapka giymişler. Bunlar, Fransız ve İngiliz askerleri fesli Türk görürlerse hakaret ediyor, lâf atıyor, fesini alıp yere atıyorlarmış. Şimdi bizim memlekette Mısır'dakinden pek fazla bir gariplik duydum. İçim

yandı. Ben Mısır'da İngiliz askerine tahammül edemiyordum. Şimdi öz vatanda... Eridim, öldüm. Biraz yiyecek alıp otele canımı dar attım. Sabah oldu erken gittim; eş-dost aradım. Yerlerinde yeller esiyor... Herkes değişmiş. Dostlardan bir kısmı ölmüş, bir kısmı yerini bırakmış. Bizim **Raif**'i buldum. Erenköyü'nde oturuyormuş. "Aman, bana orada bir ev bul!" dedim. "Pekiyl! Fakat zaman ister" dedi. "Aman mümkün mertebe çabuk" dedim. Akşam otele döndüm. Bizim karı sıkılmış. Bana sarıldı. "Beni buraya hapis gibi tıkdın" dedi. Evet doğru ama başka-ne yapayım. Ben de keyfimden dolaşmıyorum ya. Bunu düşünmüyor. Huysuz olmasa beni teselli eder. Ben gündüzün zorumdan kan terledim. Şöyle dedik, böyle dedik, yaltaklandık, susturduk. Anladım ki Beyoğlu'nda bir saat bile durmak bize mümkün değil. Sebebi buradaki vaziyet, bir de bizim karının katî ifadesi: "Bir gün daha burada durmam" . Düşündüm. Ne yapayım. **İsmail Hakkı Paşa** Üsküdar'da oturuyormuş, ev buluncaya kadar oraya sığınayım. Ona gidiyorum. Sokaklar İngiliz, Fransız, ilâ... askerlerle dolu. Gözüme çuvaldız gibi batıyorlardı. Mısır'dan İstanbul'a gelirken bunu düşünememiştim. İttihatçılar beni hudut haricine attıkları vakit, tramvay şirketinde memur arkadaşlardan **Sabih** de kaçmış idi. Avrupadan **İsmail Hakkı Paşa** aleyhine İttihatçılar'a gayet fena ve yalan jurnal yollamış. Kendi af olup İstanbul'a dönmüş. Paşa'yı da hapsedmişler. Bu sebeple **Sabih**'e darıldım. Hâlâ dargınım. **İsmail Hakkı Paşa** aylarca ve çok eza ve cefa çekmiş, oradan Sinop'a sürmüşler. Sinop'tan Rus konsolosu vasıtasıyla bana mektup yazıp başına gelenleri başından sonuna kadar anlatmıştı. Yine aynı vasıta ile hemen babama, anama mektup yazmıştım. "Paşa'yı eve alın, gayet iyi bakın!" demiştim. Almışlar, evin üst katını kâmilan ona vermişler. Anam yemeğini pişirmiş. Çok sürgünler varmış, bunlar kendisini ziyarete çok gelirlermiş. **Temiz kadın** bunların kunduraları ile yukarılara kadar çıkmalarına da ses çıkarmamış ki; onun için bu mümkün değildi. Yani sonra bana Paşa'nın söylediğine göre fevkalâde rahat etmiş. Dedim: "Bizim de ona iyiliğimiz var. Bize herhalde birkaç gün misafir eder". Paşa'yı buldum. söyledim. Yüzüne

baktım. Hiç memnun olmadı. Aldırmadım bile. Çünkü başka çare yok. Emrivaki gibi gösterdim ve "Refikam yolda eşya ile geliyor" dedim. Ne desin. Gittim. Bizimkileri, eşyayı alıp geldim. Aşağıda dar bir oda verdiler. Üçümüz ve eşyamız odaya üst üste yığıldık. Halbuki ev dışardan görünüşe göre üç kat ve büyük bir şey. Zararı yok. Beyoğlu'ndan kurtulalım da, o elim manzarayı görmiyeyim de... Üsküdar yine eskisi gibi. Yine bizim. Ecnebi asker nadir görülüyor. Hemen ev aramaya koştum. Yok. Misafir olduğumuz hane sahiplerinin suratı da müthiş. Ne yapayım? Henüz iki gün kalmıştık. **Paşa bana "Evden git!" dedi. Adam bizi adamakıllı kovdu.** Hiç utanmadı. **Raife** gittim. Bizi al dedim. Oraya taşındık. Zavallı maişetçe perişan halde. Ne ise yiyecek için ona para verdim. Memnunum. Evi Erenköy'ünde. Derken ona yakın birinin iki oda ve mutfaklı selâmlığını buldum. Hemen kiraladım. **İsmail Hakkı'nın** karısı karıma bir kere hoş geldiniz bile dememişti. Çok insaniyetsiz ve âdi insanlarmış...

Kiraladığımız eve taşındık. Taşındık ama ev tam-takır. Hurdut harici sürülürken bizim eşyayı **Necmeddin Molla** evinde saklamıştı. Bir kısmını da kardeşi **Esat Molla** Kızıltoprak'taki evine götürmüştü. Hemen Kızıltoprak'a koştum. Bir karyolam, şilteleri, çarşaf lar, iki büyük halı orada imiş. Haremi **Sadiye Hanım** bunları gösterdi. Gösterdikçe keyiflendim. Bu hanımdan Allah razı olsun. Aldıkları şeyleri iyi muhafaza etmiş. Tertemiz halıyı yere sermiş. İsabet etmiş. Sermese güve yerd i. Bir araba ile bunları naklett im. Akşama yerde halılar, karyola, yatak oldu. Keza birkaç perde oldu; fakat oturacak bir sandalya, mutfak takımı yok. Bu işler esnasında bazen canım ağzıma gelirdi. Ne hayat; ne belâlar! Neler çekiyoruz!... Bunlar hep başıma vatan, millet, doğruluk ile geldi... Öf! İllallah!...

Raif'den bir-iki tencere emanet aldık. **Necmeddin Molla'nın** evine gittim. **Necmeddin Molla** da Avrupa'ya kaçmış. Kızı **Bedriye Hanım** evde. Bana bir surat, bir hakaretâmiz cevap. Al, bundan da. Kendi kendime: "Yahu! Buna ne yaptık?..." dedim. "Eşyayı istiyorum" "Taş evde" dedi. Gittim. Bir şey yok. Halbuki şampanya kadehine kadar her şey vardı be. Hep-

şî uçmuş. Bahçede kanepe ve sandalye kırıkları gördüm. Baktım aralarında bizimkilerin enkazından da var; tanıdım. Anlaşıldı. Kullanmış, kullanmışlar; kırıldıkça atılmışlar. Vakti **Necmeddin Molla** benim eşyama muhtaç değil ama olmuş. **Bedriye Hanım'a** dedim: "Belki bilmiyorsunuz. Evdedir". "Yok", sonra "Ara!" dedi. Evin üç katını dolaştım; sağlam kalmış bir masa, bir şezlong, birkaç koltuk buldum. Dedim. "İşte!" Yüklendi aşağıya indirdim, terledim ve bunaldım. Ağası Ahmet Ağa orada imiş; sordum. "Belki Ali Paşa'da olsa gerek" dedi. Hilâl-i Ahmer Reisi Sakızlı **Ali Paşa**, Molla'nın hısmıdır. Yanındaki evde oturuyormuş. Oraya gittim. Orada da bizim eşyadan bir-iki asma lâmba, abajurlu ve sütun halinde lâmba ve emsali şeyler buldum. Söküp aldım. Kimse bir şey diyemedi. Eşkiya ev soyar gibi yerlerinden çıkarıyordum. Büfeler, yemek masası, yatak odasının meşe dolap, gece masası ve emsali yok. Tahkikat yaptım. Meğerse **Molla** Büyüka'da **Marko Paşa'nın** evini almıştı. Onları oraya götürmüş. Sonra evi eşyasıyla beraber **Karasu'yu** satmış. Bizim eşya da beraber gitmiş. Alâ... Bir-iki soba ve emsali de bacanağı evine almış. O da gitti. Birkaç eşyayı da vapura gelip bu dar günümde beni evine kabul etmeyen kardeşim **Ahmed** alıp satmış, parasını yemiş. Kitaplarım sandıklar ile duruyor; memnun oldum. Fakat kilitleri kırık. İçinde kitap eksik. Meğerse onları da **Ahmed** almış. Kardeşimiz alır, meselâ bir liralık kitabı iki kuruşu satar yermiş. Demek yağma **Hasan'ın** böreği. Hey gidi... Dünyada ne kardeş, ne de dost varmış!... Düşündüm. Bu eşyayı nasıl peyda ettimdi?.. Yavaş yavaş, iğne ucu ile kuyu kazar gibi. Şimdi hepsi heba olmuş. Bu da ne için? Millet için!.. Yahu! Onun için hapis, sürgün, ölüm tehlikesi, idam, hakaret, memuriyetten kovulma, maişetten men, vatandan kovulma, hepsi. Üstüne hane eşyamız da gitti. Yegâne servetim idi. Hem şimdi acele lâzım. Uşak **Ahmed Ağa'nın** odasına girdim. Bir de baktım ki bizim meşe yazıhane **Ahmed Ağa'da**. Üzerinde o kadar yazılar yazdığım zavallı masam.. Bir tarafı kırılmış, hem de uşak odasında... Mutfak takımından, sofrta takımından hiçbir şey yok... Ele geçirdiklerimiz hem az, hem de kullana kullana köhne, bitmiş bir halde...

Ne ise ele geçirebildiklerimizi gönderdik. Yeni birkaç şey de aldık evi tekrar düzdük. Şimdiye kadar İstanbul'da bir ev yaptık, yıktık; Paris'de yaptık, yok pahasına sattık. Kahire'de bir, İskenderiye'de bir ev yaptık, bozduk. Şimdi İstanbul'da yeniden. Bu birkaç defa.. Bir ev düzmek bizim gibi hazır mirasa konmamışlar, namusla para kazananlar için ne güç şeydir?.. Bir değil, sekiz yılda beş ev düzdük ve hepsi berhava oldu. Ankara'da, Sinop'da, şimdi de Paris'de bir ev yaptım. Bakalım daha kaç tane yapacağız!...

Molla'ya pek kızdım. Adresini öğrenip bu hali ve kızının tavrını yazdım. Aynı zamanda kendisinden ikibin İngiliz lirası ödünç istedim. **Molla** cevap yazdı. "Benim yazıhane eşyası taş evdedir. Kızıma yazdım, istediğini al. Sana ikibin Türk lirası da eşyaya mukabil borcum olsun; fakat şimdi param yok. Sonra veririm" diyor.

Bende tufre fazladır. Eşyam böyle olmuş, ona ve kızına kızdım ya eşyasını tenezzül edip almadım. Zaman geçti. Biz İstanbul'dan Ankara'ya gittik. Ankara'dan İstanbul'a geldik. **Molla** benimle barışmak için haber gönderdi. Barışmadım, nihayet barıştık. Sonra kızı fazla hasta oldu. Yine ben imdadına yetiştim. Boşuna ameliyat yapacaklardı. Mani oldum, iyi oldu. Sanki böyle şey olmamış gibi nazikâne muamele ettim. O da bu sefer nazikti, fakat benim içimi sor...

Artık yerleştim. Şimdi nasıl bir hizmet edebilirdim, onu düşünüyorum. Vaziyeti tetkike başladım. **Hergün İstanbul'a iniyorum. Türü cemiyetler var. Câmi ve emsali bir fırka yapmışlar, adı Millî Ahrar. Göz hekimi Esat Paşa bir fırka yapmış, adı Millî Kongre İzmir Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti. Ferit ve İsmail Hakkı Paşalar Sulh ve Selâmet adında bir fırka yapmışlar. Hürriyet ve İtilâfçılar yeniden türemiş ve üremişler. İngiliz Muhipler Cemiyeti adında bir cemiyet teşekkül etmiş. Bu cemiyet İngiliz âleti. Refik Halit, Posta Müdür-i Umûmisi olmuş. Gazetelere, heryere, bu cemiyetlerin bir kısmına başvuruyorum. Vaziyeti öğrendim: Herşey İngilizler'in pençesi altında. Hürriyet ve İtilâf onların âleti. Refik Halit de öyle. Bu çocuğu pek severdim; soğumaya başladım. Ali Kemal Sabah gazetesinin başında. Her**

fırka beni kendisine almak teklifinde bulundu. Hiç birine gir-medim. Millî Ahrar fırkasını millî düşünür buldum. Esat Pa-şa'nın teşkilâtı daha millî idi. Ve çok neşriyat yapıyor, büyük bir millî gayret gösteriyordu. Meselâ Trakya nüfusu ve haritasını neşredip Türk hakkını isbat ediyordu. Bunları Türkçe ve Fransızca yapıyordu. Hoşuma gitti. Onlara yardıma başladım. Bilhassa İzmir Müdafaa-yı Hukuku'na devam ettim ve onlarla çalıştım. Türkocağını İngilizler mahv haline koymuşlar. Hiç meydana bile çıkamıyorlar. Eşyalarına varıncaya kadar müsadere etmişler. İttihatçılar kaçmış, kalan ikinci derece unsurlar sinmiş, Falih Rıfkı, Necmeddin Sadık, Yakup Kadri, Hamdullah Suphi gibi İttihatçılar'ın en meddahları ve nimet dâdeleri bile İtti-hatçılar aleyhine ateş püskürerek yazı yazmışlar ve yazıyor-lar. Dünya bu. Düşmez bir tek dostun bile yoktur. Halk da, herkes aleyhlerinde. İttihatçılar'ın işi bitmiş.

KURTULUŞ SANCISI

Hürriyet ve İtilâf'ı vaktiyle boğazlayıp öldürmüştük. Klik takımı Mısır'da bunu diriltmek istediler. Olmadı; fakat şimdi burada hortlamış. Memlekete fena zararı oluyor. Ta-mamıyla İngilizler'e aletlik ediyorlar. Pek muzır bir haldeler. Bunları imha etmek lâzım. Yine Hürriyet ve İtilâfın başında Gü-mülcineli, Sadık, Mustafa Sabri melunları. Konyalı Zeynelâbi-din de çok nüfuslu.

Sinop'a bir seyahat yaptım. Köylerde, şehirlerde kadın ço-cuk dolu; erkek az. O da ihtiyar ve çocuk. Bu derhal göze çarpıyor. Fakirlik müthiş. Anadolu'da halk bitmiş, perişan. Harbi Umûmî erkekleri kırmış, geçirmiş. Trabzon ve Erzurum kay-nıyor. Bu taraf ahali si oraların Ermeniler'e verileceğinden müthiş bir telâş içinde. Kongreler yapmışlar, yapıyorlar; im-dat ümidi ile temasa giriyorlar. Rusya'da Bolşeviklik evci-balâsında. İzmir tarafında Demirci Efe dağa çıkmış, fırsat bul-dukça Yunan mufrezelerini vuruyor. Balıkesir, Uşak, bütün bura-lar ahali si birçok Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri yapmışlar; as-

ker, para topluyorlar. Yunan'a karşı müdafaa tertibatı alıyorlar. **Adana** ahalisi, **Ermeniler'den** canları yanmış, bilhassa **İskenderun** civarı kahraman Türkler'in yardımıyla Fransızlar'a isyan ettiler. Dağlara çekildiler. Müdafaa hazırlanıyorlar. **Ayıntab** taraflarında **Fransız** ile çarpışılıyor. **İstanbul'da** **İngilizler** Türkler'e fena muamele ediyorlar. Bu hususta kullandıkları adamlar **Rum, Ermeni ve Yahudi**. Zavallı **Türkler** sokakta tahkîr, hapsedilmek üzere götürülmek ve herşeyi görüyorlar. Gece yarıları **Türk evleri** basılıyor. **Kapıyı** açmazlarsa baltayla kırıp giriyor, soyuyor, döküyor, götürüp hapsediyorlar. **Mısır'daki Harbi Umumi'de** kullandıkları alçak **Türkler'i**, hep **İstanbul'a** getirmişler. Onlar faaliyette. **Daha da yüzlerce alçak Türk bulmuşlar. Kullanıyorlar. Fransızlar, İtalyanlar fena bir şey yapmıyor. Bilâkis Fransızlar el altından Türkler'e yardım ediyorlar.**

Ortada vatan endişesinde birtakım münevverler var. Evvelce söylediğim birkaç cemiyeti teşkil eden bunlar iki takım olmuşlar. **Bir kısmı herşeyden ümidi kesmiş bari Amerika mandası altına girelim de kurtulalım diyorlar. İsmet (Paşa) da bu fikirde. Galiba Halide Edip Hanım'da İsmet'in bunu ispat eden bir mektubu da var. Mustafa Kemal manda isteyenlere ve bu meyanda Halide ile Adnan'a da nutkunda pek kızıyor ama İsmet'e birşey demiyor. Halbuki işi biliyor da. Bir kısmı mandayı kabul etmeyip istiklâl istiyor. Ali Kemal ve emsâli ise "İngilizler ne derse yapalım. Ancak böyle istiklâl alabiliriz. Yoksa isyanla filân olmaz" diyorlar. Bu sebeple Damat Ferit Paşa ile beraber İzmir, Adana kıyıamları, Erzurum hareketlerini bizzat bastırmaya çalışıyorlar. Bu fikir elbet doğru değildi. Siyasette merhamet olur mu? Bu iş aslanın avını pençesine almasına benzer. Av yalvaracak ve kalbini yiyeceğim göğsünü tut diyen aslana kımıldamadan göğsünü tutacak. Aslan da onu bırakacak?!.. Devletlerin istiklâlları sade kuvvetlerine tabidir. Bunu Ali Kemâl bilmiyordu. Bilmiyor idiyse pek ahmak idi. Veya samîmi değil, böyle bir vesile gösteriyordu. O halde Ali Kemâl ve İtilâfçılar kâmilten ve âşîkar vatan haini idiler. İtilâfçılar'ın içinde bir akli başında adam da yok. Derme çatma şeyler. Yine Sadık aptalı, Harbi Umûmi'de İngiliz, Fransız,**

Yunan olmak üzere üç yerden birden maaş alıp vatani aleyhi-ne çalışan Gümölcineli, dünyadan bihaber Zeynel Abidin, Softa Mustafa Sabri emsâli yobazlar baştalar.

Birçok gazete de çıkıyor. meselâ **Rauf Ahmet** tarafından bir gazete çıkarılıyor. O mandacıların başı.

Vaziyet böyle. Öğrendik. Şimdi harekete geçiyorum. Bunun da ilk hamlesi neşriyat. **İkdam**'da makaleler yazmaya başladım. İttihatçılar bitmiş ama yine memlekette canlı unsur bunlar. Evet çok kabahatli ve mesuller; fakat öyle bir zamandayız ki, her vatan ferdi birleşmelidir. Memleket gidiyor. Yüce ve ilâhi bir gayret ve ittifak lâzım. İttihatçılar'ın lehinde yazmaya, bunların ve herkesin birbiriyle birleşmesini tavsiyeye başladım. **Ekvam** namında bir gazete çıkardım. Yine aynı mevzu. Programım: Yüce ve mukaddes ittifak ve gayret. Baktım **Çerkesler'de kaynaşma başlamış. Türk aleyhindeler ve istiklâl istiyorlar.** Çerkesler'in menşecine, hayatına ve bize ne surette geldiklerine, evimize misafir olduklarına dair yazdım. Dâvalarının çürüklüğünü, haksızlığını ispat ettim. Birgün "**Fetgeri**" adında bir Çerkes gazete idarchanesine gelip beni ölüm ile tehdit etti. Herife iyi bir küfredip "Hadi yap!" dedim ve kovdum. Gitti ve bitti. Galiba, adına bakılırsa bu adam halis Çerkes de değildi. Bu ad **Fatih Giray**'dan bozulma olsa gerektir. **Kırım Ruslar'ın eline geçince birçok Kırım Türk ve Tatarlar'ı Çerkesler'in içine kaçırmışlardı.** Bu da böyle bir aileden olsa gerek. Böylelerine ben Rusya'da tesadüf ettim. Çerkesleşmişler ama bu hicret ve asıllarını hâlâ biliyorlar.

Asıl iş İtilâfçılar'a bir mühim darbe indirmek. Bu da Paris'te yazdığım eserle tamamıyla olur. **Akşam** gazetesinde İngiliz **Rıfat** vardı. Ona **Hürriyet ve İtilâf'ın** iç yüzünü yazdığımı ve neşretmesini söyledim. "Sakin başka gazeteye verme!" dedi. Çünkü gazetelerini çok satturacak bir şey. Akşam gazetesi sahipleri "Makale makale neşredeceğiz, her makaleye beş lira verceğiz" dediler. O vakit bu eseri neşretmek pek belâli ve felâketli bir işti. İtilâf hortlağının, İstanbul'u işgal eden devletlerin pençesi altındayız. Zararı yok. Bazı sade diller İtilâfçılar'a kapılıyor. Milleti ikaz lâzım. O da bu eserle olacak. Akşam'da bu eseri neşrettim. **Yüz lira kadar pa-**

ra aldım. Sonra ben Ankara'da iken Ali Kemal bu eseri İttihatçılar'dan yirmi beş bin lira alarak yazdığını yazmıştır. Eser nice zaman evvel Paris'te yazılmış, hepsi bana yüz lira bir de kitap halinde basılmak gibi bir kâr getirmiştir.

Bu neşriyat bu melun teşekküle öldürücü bir darbe oldu. Bahusus bunun, bu fırkayı yapan bir adam olan benim ağzımdan çıkması, **Sadık** ve emsâlinin yaptıklarının ve mahiyetlerinin izahı bunların işlerini bitirdi. Herkes kendilerini bıraktılar. Yine beş-on kişiye münhasır kaldılar. Eser her tarafta okundu, büyük bir tesir yaptı. Sonra bana söylediklerine göre eseri Erzurum'da **Kâzım Karabekir**: "Umulmadık bir darbe. İtilâfçılar'ın bel kemiğini kırmıştır" demiş. Sahiden böyle oldu. Neticeyi gördüğüm vakit pek büyük bir keyif duydum.

MALTA SÜRGÜNÜ

Şimdi bu klik şiddetle aleyhime kalktı. Yine Mısır'daki gibi aynı nakarat: **Rıza Nur İttihatçıdır**; fakat bu sefer delilleri de var. Çünkü İttihatçılar'ın lehlerine herkesin ve onların birleşip bir vücut yapmasına dair yazılar yazdım. **Hadi İngilizler'e jurnal. İtilâfçılar, tevkif için bir İttihatçı listesi tertip etmişler. Benim adımlı da listeye koymuşlar. Liste Refik Halid'de imiş haber aldım. Refik'i buldum. Sordum. İtirafetti. Listeyi görmek istedim göstermedi. "Eh ne yapalım? Olacağın önüne durulmaz" dedim.**

İttihatçılar'ın Talât, Enver gibileri kaçmış, diğer ileri gelenlerinden elli kadar İttihatçı'yı İngilizler Malta'ya götürmüş, hapsetmişler. Bu sefer ikinci derecedeki İttihatçılar'ı da mütareke ile yeniden teşkil ettikleri Teceddüd Fırkası da mahvolmuştu.

Dünya ne dünyadır?!... İttihatçılar'dan benim kadar çeken, zarar gören olmadı. Onlar bana vatan haini dediler. Hapishanelere soktular. Zaman oldu, fena hareketlerinin cezasını gördüler; mahvoldular. Herkes aleyhlerinde millet kendilerinden nefret ediyor ve bu nefret umûmî ve haklı. Bu vaziyette şimdi **Rıza Nur**

ediyor ve bu nefret umûmî ve haklı. Bu vaziyette şimdi Rıza Nur onları müdafaa ediyor. Kuvvetli iken onlarla vuruşmuş, kendi mağlup ve perişan olmuş; zayıf oldukları bu zamanda onların müdafii. Ne yapalım? Mesele şahsî değil ki, vatanî. Evvelki de, şimdiki de vatanî. Eski başımızın belâlarının müdafaası, başımıza belâ getirecek ama vatan menfaati böyle istiyor. **Herşey unutulmalı. Herkes birleşmeli. Yoksa akıbet vahimdir. Bir bunda ümit var.**

Neyse hükûmet de Tevfik Paşa, Ali Rıza Paşa, Salih Paşa ve emsâli gibi İûlâf Fırkası ile münasebeti olmayan namuslu elle-re geçti. Bu da millet hesabına bir kârdı. Bana da birşey olmadı.

İttihatçılar ilk Meşrutiyet Meclisi'nin sonunda 35. maddeyi nasıl tadil ederken onlara: "**Bu iki yüzlü kılıçtır. Bugün bizi, yarın sizi keser**" demiştim. Dediğim şimdi ikinci defa oldu. Halâs-kârlar meselesinde hükûmete gelen Gazi Muhtar kabinesi İttihatçılar'ın baştan aşağı istisnasız kendi malları ve kuklaları olan Meclis-i Mebusan'ı bu madde ile beş dakikada kürsüde iradeyi okuyarak kesmiş, öldürmüştü. Bu sefer de Dahiliye Nazırı Mustafa Arif Bey kürsüde fesih iradesini okuyup İttihatçı meclisini beş dakikada kesip doğramış idiler. Onlar aylarca çalışarak örsde döğüp yaptıkları ve gayet iyi su verdikleri kılıklarıyla bizi bir defa doğradılar, kendileri iki defa doğrandılar...

Harbi Umûmî'den beri gelen Meclis-i Mebusan artık yoktu. Ali Rıza Paşa kabinesi yeniden intihabat yapmaya teşebbüs etti.

ÜLKE YAĞMA HASAN'IN BÖREĞİ

Tevfik Paşa kabinesinden oldu. Birgün sabaha karşı karanlıkta mahut Zeki'den bir telgraf aldım. "Telgrafı alır almaz Harbiye Nezaretine gelin! Harbiye Nazırı sizi görmek istiyor" diyor. Zeki şimdi İstanbul Merkez Kumandanı. Harbiye Nazırı da Süleyman Şefik Paşa "Nedir?" diye merak ettim ve şafakla yola çık-

tım. Zeki'yi buldum. Süleyman Şefik'in odasına girdik. Zeki gitti. Harbiye Nezaretinde mükellef salonlar varmış. Bilmezdim. Süleyman Şefik dedi ki: "Herkes servet yapıyor. Biz böyle duruyoruz. Vakıa size küçük ama İstanbul Polis Müdürlüğü'nü kabul ediniz. Varidatlı bir memuriyettir. Ortaklaşa servetimizi yapalım". Birden alıklaştım. İrtikâp ve hırsızlık teklifinin bu kadar da açık ve damdan düşercesine yapılabildiğini hiç zannetmezdim. Herif mukaddimeye bile lüzum görmemişti. Fena halde offonre oldum. Sert bir tavırla "Ben bu işin ehli değilim. Yanlış kapı çaldınız" dedim. Kalkıp oradan çıktım. Baka kaldı....

YUNANİSTAN'I PROTESTO MİTİNGİ

İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne yardım ediyorum. Sık sık gidiyorum. Bunlara hizmeti hepsinden faydalı buluyorum. Bunlar Yunan işgali üzerine İzmir'den kaçan gençlerdir. **Demirci Efe** ve diğer teşkilât ile münasebetteler. **İzmir işgalini protesto için miting yapmak istiyorlar. Hükûmet izin vermiyor. Korkuyor. Tabii İngilizler de muhalif. Hükûmete gittim. Uğraştım. Sultanahmet Camii'nin içinde yapılmasına müsaade verebildiler. Cemiyete Hamdullah Suphî'de ara sıra geliyordu. Ben, o, camide birer nutuk verdik. Cami hınca hınç dolmuştu. Mitingin protesto kararı yazıldı. Gazetelerde ilân edildi.**

Bir müddet sonra bir daha yaptık. Bu sefer Sultanahmet meydanında yapılmasına müsaade alabildik. Bana bu müsaa-deyi Salih Paşa vermiştir. Bu meydan (Ayasofya Meydanı'nda) hınca hınç dolu idi. Nakîye Hanım, ben, Hamdullah nutuk söyledik. Bu miting çok tehlikeli idi. Kimse farkında değildi; benim içim oynuyordu. Birtakım canların gitmesine, fena akıbetlere sebep olabilirdi. Aynı zamanda millette hayat olduğunu göstermek, millete gayret vermek İtilâf devletleri üzerinde lehimize bir tesir yapmak gibi menfaatleri de vardı. Bunun için yapıyorduk.

Ben İngiliz politikasını tetkik etmiş bir adamım. Hint, bil-hassa Mısır'da buraların tarihlerinin tetkiki sayesinde nasıl hare-

ket ederler biliyorum. Hele Mısır'da vakaların birkaçında bulundum da. Böyle miting olursa âlâ, olmazsa İngilizler kendileri el altından yaptırırlar. Sonra kalabalığın arasına silâhlı birkaç adam korlar. Bunlar bir aralık silâh patlatırlar. Ahaliden de silâh atan olur İngiliz askeri gelir; isyan bastırıyorum diye halkı kırar. Mısır'da mütareke iptidasında son vakada böyle Ermeniler'i silâhlandırıp bir facia ihdas etmişlerdi. Ya burada da yaparlarsa. Herkes korkar, dağılır diye bunu kimseye de söyleyemedim. Nutkumda İzmir'i Türkiye'nin hiçbir yerini vermeyeceğimizi, bunları almak için bu milletin bütün efradını öldürüp naaşları üzerinden geçmek lâzım geldiğini, istiklâlimiz behemehal malik olacağımızı söyledim. Gazeteler bu nutukları yazdılar.

Gazeteler İngiliz hizmetinde bulunan Ermeni memurlar tarafından sansür ediliyordu. Sansür bu aralık biraz gevşemişti. Bu yazılar neşredildi. Şükür bir arıza da çıkmadı.

TÜRK OCAĞI

Bir gün Câmî'nin ve arkadaşlarının fırkasındayım. Oraya Hamdullah Suphi ile Yusuf Akçura geldi. Cami'ye "Sizinle mühim bir iş için hususi görüşmek istiyoruz" dediler. Demek benim yanımda istemiyorlar. "Ben çıkayım" dedim. Cami ve arkadaşları "Rıza Nur yabancı değil. Buyurun" dediler. Hamdullah dedi ki: "İntihab yapılacak. Türkocağı ile fırkanız beraber çalışalım. Ocaktan bizim ikimizin mebus olmasına çalışın. Biz de sizin namzetler için çalışalım". Görüştüler. Tabii ben bir şey demedim. Sonunda benim de fikrimi sordular Ben bu iki adama şu nasihati verdim: "Teklifinizi işittiğim vakit bende büyük bir ızdırıp hâsıl oldu. Siz Türk ocağını siyasete bulaştırmak istiyorsunuz. Sırf kendi şahıslarınız mebus olsun diye bu ocağı siyasetten uzak tutunuz! Ocak siyasete yani İttihatçılar'ın âleti olmak dolayısıyla bugün ne hale girdi bir bakın!... Onun mukaddes bir vazifesi var: O da harsî ve ilmîdir. O bu vazifede kalsın."

Bu ocağı tıbbiye talebesi teşkil etmiştir. O vakit tıbbiyeler Hamdullah'a ocağa girmeyi teklif ettiler. Benim anam Çerkes diyerek girmedii. Sonra baktı ki, orada ekmek var, girdi. Haydi Ocağı İttihatçılar'a âlet etti. Bu sebepten olacak büyük bir darbe yedi. Bugün mahvolmuş bir haldedir. Şimdi yine siyasete âlet ediyor. Bitmedi mi? Hem de zavallı cemiyetin ne canı kaldı?!...

Hiç cevap yok. Fakat Hamdullah da Akçura da somurttu- lar. Bu adamlar benimle konuşurlar falan ama hâlâ seve- mezler. Fırsat buldukça aleyhimdedirler. Yazık şimdi de Ocağı **Mustafa Kemal'e** âlet etmişlerdir. Birgün Ocak bunun darbesini de yiye- cektir. Bundan korkarım. Bu adamlar müthiş şey!.. Bu Ocağı ba- balarından mîras mâlikâneleri gibi sırf şahsî menfaatleri için kul- lanıp durmaktadırlar. Yazık bu milletin gençleri de, münevverleri de bu denaete ses çıkarıp mani olamıyorlar...

Ne ise bu teklif suya düştü. Ama şu adamların Ocağı sırf kendi şahsî menfaatlerine nasıl âlet ettiklerini gözümle gördüm.

1919

Hükümet her tarafa intihap emirleri verdi. İntihaba hazırla- nılıyor. **Mustafa Kemal** de bir müddet evvel Anadolu'ya gitmiş. Erzurum'un son kongresine yetişmiş, ne yapıp yapmış, âzanın muhalefetine rağmen kongreye, reis olup Sivas'a dönmüş. Oradan vâilileri elde etmeğe, intihabı kendi isteğine göre yapmağa çalışı- yor.

Harbi Umumî vakaları herkesin ağzında. Müthiş hikâye- ler. Çanakale'de çok askerimiz kırılmış. Bunlar ekseriyetle münevver gençler imiş. Harp münevverleri kırmış. Enver bü- yük nüfuzla Harbiye Nazırlığı etmiş, bol paralar sarfetmiş ve irtikâp yapmış. Levazım Reisi Topal İsmail Hakkı milyonlar çalmış, türlü harp zenginleri türemiş. Bunlardan Bayramza- de Avusturya'lı bir karının sigarasını bin liralık banknot ya- karak onunla yakarmış. Enver Sarıkamış cephesine gidip ku- mandan ve erkân-ı harbiyenin itirazına rağmen kumandayı

kendi alıp askeri hücum ettirmiş. Yüzbin kişi Soğanlı Dağ'ında karda donup ölmüş, kendisi tek başına kaçmış. Bu asker en güzide asker imiş. Başka millette olsa bu Enver'i asarlardı. Kimse sormamış bile. Mustafa Kemal Şark cephesinde, sonra Gazze cephesinde mağlup olmuş. Fakat Anafarta'da İngilizleri mağlûp etmiş. Vehip Paşa, Şark Cephesinde müthiş irtikâbat yapmış. Halk açlıktan ve sarî hastalıklardan milyonlarca kırılmış. İşin fena olacağını anlayanlar olmuş. Meselâ Miralay Yakub Cemil, Enver'i vurup sulh-ü münferit yapmak istemiş. Enver onu idam etmiş. Hakikaten bu sulh-ü münferit işi pek mühimdir. İngilizler de istiyorlarmış ve hükûmetimize türlü vasıtalarla birçok münacaat etmişler. Enver kabul etmemiş. Hakikaten Mısır'da da General Dides vasıtasıyla, beni İzmir'e vali Rahmi'ye bu teklifi yapmak üzere göndereceklerini bana teklif ettilerdi. Kabul etmedimdi.

İNTİHAB!

İntihap için ben de Sinop'a gidiyorum. Miralay Zeki bana geldi. "Beni de mebus yaptır" dedi. Adamda iyi surat var doğrusu. Mısır'da hapishaneden çıkardık. Çıkar çıkmaz ne dediğini de unutmuş galiba!... Bu da bir şey değil. Adamda mebus olacak ne malûmat, ne zekâ, ne de iyi bir mazi var. Dedim: "Ben yapmam" . Dedi: "Yaparsın" . "Elimden gelmez" dedim, dayandım. Dedi: "Benim Sinop'tan aldığım haberler var. Ahali seni yapacak. İkincimebus da sen kimi istersen o olacaktır." "Yanlış vardır. Böyle şey olmaz. Ben karışmam. Kimi isterlerse onu yapsınlar" dedim. "Giderken bana da haber ver. Beraber gideceğiz" dedi. Al belâyı! ... "Pekiyi, gel!" dedim. Ama niyetim haber vermeden gitmek. Bir müddet sonra hazırlandım. Vapura bindim. İki saat sonra baktım ki Zeki de geldi. Meğerse Sinop'a vapur kalkacağı günler vapura bekçi kormuş. Beni görünce gidip haber vermişler. Mülevves bir yük sırtımıza bindi. Sinop'a vardık.

Halk beni her gittikçe kayıkları bayraklar, gece ise fencerler ile donatır. Bir kısmı kayıklarla vapura gelir. Bir çoğu rıhtıma yı-

ğılır, silâh ve fişek atarak karşılardı. Gerze'de de böyle yaparlardı. **Hattâ 31 Mart Vakası felâketinden, Cemiyeti Hafîye felâketinden sonra da yine korkmayıp böyle karşılaşmışlardı.** Ben de henüz hapisneden çıkmama rağmen onlara hükûmetin haksızlıklarına dair konferanslar vermiştim. Hükûmet bu hususta valiye emirler verirdi. Fakat mutasarrıf bu konferanslarıma mani olmazdı. İttihatçılar aleyhine âdeta ağzıma geleni söyledim. Bu sefer de daha büyük bir istikbal ile karşıladılar. Kamburum **Zeki** de sırtımdan ayrılmıyor.

Doğru ananın mezarına gittim. Uzun uzun ağladım. İnsan ağlamağa başlarken sanki hiç durmayacak, ölünceye kadar bir iştiha ile başlar, ağlar ama sonra geçiyor. Geçti. Döndüm. Eşrafla görüşüm. İntihap tertibatını aldık. Ayancık'a, Boyabat'a, Gerze'ye lâzım gelenlere mektuplar yazdık.

Rasim Bey Çerkesler'i sevmezdi. Nasılsa ikna etmişler. **Rasim** bana: "Yanına Zeki'yi arkadaş vereceğiz" dedi. **Zeki**'yi ömründe görmemişti. **Zeki** Sinop'tan çocukluğunda çıkmış, bir daha Sinop'a gitmemiş. Miralay diye birşey zannediyor. Anlatım. Ve "Doğru bir iş değildir" dedim. Düşündü, "Bir defa söz verdim" dedi. **Rasim Bey**'i çok severdim. Hukukumuz eski. Zavallı İttihatçılar'dan çok çekti. Mert adam. Hem de nüfuzlu. Hem de dedi ki: "Mütarekeden beri Sinop dağları Çerkes eşkiyası ile doldu. **Zeki**'yi yapmazsak bu eşkiya aleyhimize çalışır, Türk köylüler bunlardan ür ür titiriyor, muvaffak olamayız." İşte bu zarurî bir sebeptir. Kabulden başka çare yoktur. "Peki" dedim.

Beş-altı babayığit Türk, beş-altı Çerkes aldım. Zeki, ben, hepimiz silâhlандık. Atlara bindik. İntihap seyahatine çıktık. Bu seyahati on-on beş makale halinde İstanbul'a avdetimde Akşam gazetesinde neşrettim. Kupürleri Sinop'ta kütüphanemdedir. İçinde harsî ve türlü orijinal malûmat da vardır. Bunlardan yalnız bir makaleyi neşretmedim. Bu da İntihapta (....) yaptığı yolsuzluklardır. "Şu adam millî kıyamanın başına geçti. Bunun kötülüğünü yazmak millî kıyama zarardır" dedim, neşretmedim. Yoksa çok meraklı ve dikkate şayan bir makale idi. Bu da Sinop'da duruyor.

Her tarafı dolaştık. Gittiğim yerlerde de hastalar üşüştiler. Baktım. Ameliyat yaptım. Nütuklar verdim. İlk Boyabat'da nutuk verdim. Arkamdan **Zeki** de söylemek istedi. "Söyleme!" desem çekemiyor zannedecek aptal adam. Dedim: "Cevherini göster-sin!". Gösterdi. Halk o nutuk söylerken o esnada aleyhine söylediler. Bağırarak hakaret ettiler. Kendi de kaş yapayım derken göz çıkardığını anladı. Bir daha ağzını açmamasını, hattâ âdi konuşmalarda bile söze karışmamasını söyledim. Kemal-i itaatla kabul etti. Ve dedi ki: "Benim işim değil. Anladım. Sade ben sana jandarmayım. Onun için mebus oluyorum. Sen ne yaparsan ben arkandan geleceğim". İyi. Sinop'dan sonra ahali de buna bana itaat etmesini söylediler ve yemin ettirdiler. Ayancık'a vardık. Ben nutuk söyledim. O söylemedi; fakat müntchib-i sanîlerle konuşmuş. Oranın en ileri gelen cşrafından **Şükrüzade Mithat Bey**'in evinde misafiriz. **Mithat** beni bir odaya çekti ve: "Sana hepimiz reyimizi vereceğiz; fakat bu herif (**Zeki**) hazâ ahmak. Böyle mebus olur mu? Bizze vebaldir. Buna rey veremeyiz" dedi. Anan yahşi, baban yahşi diye nice uğraşmadan sonra "Sen verme; fakat verenlere mani olma" dedim. "Güzel hatırın için karışmam. Kimseye mani olmam; fakat ben vermem. Sen de buna razı ol!" dedi. Razı oldum. Sinop'a dönüyoruz. Yanımızda Çerkez **Ömer Efendizade İzzet Bey** de var. Bilbedon (Kocayemiş) ormanı içinden geçiyoruz. Meyveler olmuş, ben at üstünde hem gidiyorum, hem toplayıp yiyorum. Yanımdakiler "Bu adamı tutar, çok yeme!" diyorlar. Çok seviyorum ve dinlemeyip yiyorum. Bir şey oldu. Bir aralık **İzzet** atını sürdü, yanıma geldi, dedi ki: "Biz bu **Zeki**'yi bir şey zannediyorduk. Büyük bir ahmakmış bē. Bunu nasıl mebus yapacağız; vallahi günah-tır". İyi anlamış; fakat ne diyeyim, oldu bir kere.

Sinop'a geldik. Ayancık bütün reylerini bana, **Yusuf Kemal** ile beraber vermiş, **Zeki**'nin bir tane eksik. Demek **Mithat**'ın rey-i. **Mithat** bu sözü ve hareketiyle bende kendisini büyük bir muhabbet peyda etti. Takdir ettim. Ve millet bütün böyle olsa kurtulur dedim. Boyabat **Yusuf Kemal**'e, bana yarından ziyade rey vermiş, **Zeki**'nin yalnız üç tane. Diğerlerini üçer, dörder bir çok adamlara dağıtmış. Gerze tam olarak reylerini ikimize ve **Yusuf Kemal**'e vermiş.

MUSTAFA KEMAL RIZA NUR'U İSTEMİYOR!

İntihap hazırlıkları esnasında büyük bir müşkilât çıktı. **Mustafa Kemal** beni ve **Zeki**'yi istemiyor. Yerimize Malta'dan olan **Fethi** ile bir başkasını koymuş. Kastamonu vali vekili **Kör Ferit**, **Osman Bey** adında biri de Kastamonu'da kumandan. İkisi de **Mustafa Kemal**'in adamı. Sinop Mutasarrıfı bizimle beraber. Sinop o vakit Kastamonu vilâyetinin bir sancağı. **Kör Ferit** mutasarrıf müthiş sıkıştırıyor, tehdit ediyor. Mutasarrıf korkuyor; fakat işlerden gizlice bizi haberdar ediyor. Ne leh ve ne aleyhe karışmıyor. Alâ. Bize kâfi.

Sinop'ta Kastamonu'lu bir binbaşı şube reisi var. Bu adam **Osman Bey**'in adamı. Şiddetle aleyhime çalışıyor. Ben İstanbul'da iken intihap meselesi henüz ortada yok iken Anadolu'ya geçmeye niyet etmiştim; fakat korkuyordum. Çünkü **Ali Kemal** ve emsali Anadolu kıyamının İttihatçı kıyâmı olduğunu yazıyorlardı ve bunu mesned yapıp üzerinde işliyorlardı. Herkes gibi ben de buna inanıyordum. Diyorum ki: "Ya İttihatçılar bana bir şey yaparlarsa, ya yine bunları mevkie getirmeye çalışmış olursak. Ahmaklık, cinayet". Yine buna rağmen nihayet Sivas'a **Mustafa Kemal**'e müracaat etmiş, bir cevap alamamıştım. Demek **Mustafa Kemal** beni Anadolu'ya istemiyor. Şimdi intihapta da görülüyor. İstanbul'da **Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa** idi. Bu adam okumuş, terbiyeli biridir. Ona şikâyet ettim. O da mutasarrıfa yazmış. "İntihabı serbest bırakınız. Müdahale etmeyiniz" demiş. Samsun'da **Deli Hamid** mutasarrıf idi. **Mustafa Kemal** ile temasta ve arası iyi idi. Ona da şikâyet ettim. O da **Mustafa Kemal**'e yazmış. Bunlar para etmiyordu. **Kör Ferit** ile **Osman** ellerinden geleni yapıyorlardı. Sinop'da dağ-taş eşkiya idi. Şube reisi bakmış ki intihapta zerre kadar istediğini yapturamıyor, eşkiyayı af vadi ile toplamış, İntihap günü Büyük Cami önünden eve doğru gidiyorum. Kale kapısı tarafından bir dehşetli at nalları şakırtısı geliyor. Dört nalla geliyorlar. Yanımdan doğru hükûmete gidiyorlar. Bakım Şube reisi önde, arkasında seksen kadar insan. Eve vardım. Eşraftan ve çok sevdiğim **Dizdarzade Hakkı Efendi** acele

bize geldi. Telâş içinde. Dedi ki: "Şube reisi eşkiyayı toplamış. Şehri bastı. İntihabı istediği gibi yaptıracakmış. Bağırarak söylüyormuş. Yoksa kan gövdeyi götürecektir" diyor. Dedim: "Hakkı Efendi korkma! Bu eşkiyayı siz tanımaz mısınız?" "Ben on beş yirmisini tanırım" dedi. "Peki diğer eşraf da başkalarını tanımazlar mı?" dedim. "Tanırlar, dedi. "Öyle ise galebe bizindir. Biz yerliyiz. Eşkiya bizi daha ziyade dinler. Hemen her biriniz gidip eşkiyadan bildiklerinizi bulun hali anlatın. Kandırın. Onlar da diğerlerini kandırır. İş biter" . Gitti. Ben de **Rasim Bey'e** gittim. Konuştuk. Öyle yapıldı. Eşkiya bir saatte bizim oldu. Şube reisini terk ettiler. Adamın ağzı açıkta kaldı. Eh, kendi kabahati. Dirayetli değlimiş... İşyanlar, baskınlar, harpler ve emsali manevî hamle ile olur. Kafaları doldurur, kışkırtır, kurarsın. Öyle saldırırsın. Eğer bunu bırakır da hamle geçerse veya muarızınla görüşürse kuvvet elinden çıkar. Zavallı bunu bilmiyormuş. Sinop'da reylerini kâmilan bize verdi. Mebus olduk. Arası birkaç gün geçti. Sivas'tan **Mustafa Kemal** bir telgrafla beni Sivas'a davet ediyor. Bükemediğin eli öp dedikleri budur. Artık gidermiyim ya. Cevap bile vermedim. Gitmekte belki hayat tehlikesi bile var. İstanbul'a gittik.

Meclis açıldı, **Kara Vasıf, Rauf, Cami, Yusuf Kemal, Adnan, Celâl Arif** de mebus. **Kara Vasıf'ın Karakol** adında bir cemiyet ve teşkilâtı var. Anadolu'ya adam kaçırıyorlar. **Rauf**'la ikisi Anadolu'nun mümessili olarak tanınıyor. Meclis açılacağı vakit bir hadise çıktı. Küşattan az evvel **Mustafa Kemal** Ordu Kumandanı **Ali Fuad**'ın himayesi ile Ankara'ya gelmiş, kendisini Ankara'dan mebus yaptırmıştı. **Mustafa Kemal** "Meclis İstanbul'da değil Anadolu'da açılmalı" dedi. Bir taraftan bunda hakkı vardı. İstanbul hükümeti buna muarız oldu. Hiç bir mebus ve millet de bunu istemedi. **Rauf** ve **Kara Vasıf** da İstanbul taraftan idiler. **Mustafa Kemal** (O hacimce müstesna nutkunda diyor ki: "Ben âkıbeti görmüştüm. İstanbul'da Meclis'i İngilizler'in basacakları şüphesizdi. Bu sebeple Meclis'i Anadolu'da istedim." Fakat bu sözünü tamamiyle cerh eden bir vaka var. Onun zoru bu değil, uzağı gördüğünden hiç değil, sırf şahsı için imiş, Meclis'i pen-

çesine almak istiyormuş. Çünkü buna muvaffak olamayınca "Beni reis intihap edeceksiniz" dedi ve artık bunu tutturdu. Böylesi de enderdir. Kendisine kendi mevki istiyor. Ben ömrümde kendim için bir şey istememişimdir. Bilakis verince istiğna gösterirdim. Derken İstanbul'a gelmeğe kalktı. İzmit'e kadar da geldi. Hep telâş ettik. **Doktor Adnan** ve biri daha (**Galiba Rauf**'tu) gidip buna vaziyeti ve âkıbetin fenalığını anlattılar. O zorlandı. Bunlar zorladılar. "Gelme! Sonra reis de yapılmazsın. Sana daha fena olur" dediler. İstanbul'a gelmekten zarurî vazgeçti. **Mustafa Kemal** nutkunda burasını geçivermiş.

Reis olmak için **Celâl Arif** uğraşüyor, propağanda yapıyordu. Bana da rica etti. "Olmaz" cevabını verdim. İntihap esnasında aleyhine alenen söyledim. Olamadı. **Reşat Hikmet** kazandı. **Celâl Arif** o esnada muvakkat reislik yapıyordu. Kürsüde İntihap neticesi malûm olunca kızardı, morardı, bozardı. İnme incek zannettim. Ne hırs yahu!... İnerken o yüz elli okkalık vücut öyle bastı ki potininin birinin ökçesi çat diye koptu. Eğildi. Şaşırmıştı. Ökçesini de alıp beraber indi. Tuhaf insanlar, gözleri sade mevki-de, reislikte. Hem de kendileri ister, uğraşırlar. Ben olsam utanı-rım, söyleyemem de böyledir. Hem daha fazladır. Kendi ister ve olmak için türlü ve adi entrikalar yapar. Bütün mevkilere böyle geçmiştir ki yerlerinde aynen hikâye edeceğiz. **Reşat Hikmet** namuslu ve muktedir idi; fakat zavallıda Karacığır Sertanı varmış. Çok geçmedi öldü. İkinci reis olan **Celâl Arif** geçti. **Celâl** muktedir değildir; zekâsı da pek basittir. Ahlâkı da döneke, pek hodbin ve gururludur. O yerin ehli değildir.

Meclis'te **Rauf** ve **Kara Vasıf** "**Felâh-ı Vatan**" grubu adın da bir fırka teşkil ettiler. Buna lüzum yoktu. Bu anda böyle tefrika olur mu? Hepsi bir fırka vesselam. Bana girmek teklifinde bulundular. İtiraz ettim ve "Hacet mi var? Sizinle beraberim. Ne isterseniz söyleyiniz. Derhal yapayım" dedim. Baktım bizim **Zeki** girmiş. **Zeki**'ye dedim ki: "Hani bensiz hiç bir şey yapmayacaktın. Bana sormadın bile!... " "Ben reyimde hürüm. Sen ne karışıyorsun" dedi. Alâ! İntihap esnasındaki sözlerini unutmuş. Zaten ondan bu beklenirdi. Mısır'da misali var. "Eh... Hani jandarma nefe-

rimdin?" cevap yok. Çünkü intihap esnasında "Ben senin jandarma neferinim" diyordu. Durdum ve: "Bu ne iştir biliyor musun? Bilmeden girdin. Sonra zararlı olursan..." deyip çıkıldım. Artık yüzüne bile bakmadım. Sonra biz Ankara'ya gittik. O İtilâfçılar'ın yine İstanbul Merkez kumandanı, sonra da **Vahdettin**'e yaver olmuş. Bu turşu ne o perhiz ne idi!...

Çalışıyoruz; fakat Meclisi'n bir kâr getireceği yok. Ben **Rauf**larla beraberdim. Birgün **Rauf** bana "**Demirci Efe**'yi kürsüde methet!" dedi. Mükemmel methettim. Birgün **Burunsuz Tefvik** (**Tefvik Hamdi**) geldi. O **Kiraz Hamdi** (**Hamdi Paşa**) ile pek temasta idi. Ben **Kiraz Hamdi**'yi tanımam. "Paşa selâm söyledi. Kabine teşkil edecekler. Seni de kabineye alacaklar, ne dersin?" dedi. "İstemem" dedim. İknaya çalıştı. Kandıramadı. Sonra haber aldım. **Rauf** beni, **Câmi**'yi ve **Yusuf Kemal**'i mevcut kabineye sokmak için Padişah'a müracaat etmiş, **Vahdettin** de reddetmiş. Padişah çok eskiden beri **Sadık** ve **Gümülcineliler**'in tarafı idi. Tabii benim aleyhimde bulunurdu.

MİSAK-I MİLLÎ

Bir encümen teşekkül etti. **Misak-i Milli**'yi yapı. Encümen-de **Rauf**, **Abdülâziz Mecdi**, **Yusuf Kemal**, ben ve daha hatırlamadığım on kadar arkadaş vardık. **Rauf** ve **Mecdi** Suriye'yi de millî hududa dahil etmek istediler. Ben şiddetle itiraz ettim. "Bunlar Türk değil, bırakın! Bize belâ olmaktan başka şeyleri yok" dedim. Onlar hâlâ müslümanlık zihniyetinde idiler. Uğraşa uğraşa vazgeçirttim. **Misak-ı Milli**'den ben bizim Türk Tarihi'nde biraz bahsettimdi. **Mustafa Kemal** nutkunda: "Biri bunu İstanbul'da yapıldı diyor. Sebebi de o encümende bulunarak bu şereften kendisine bir hisse çıkartmak içindir. Onu ben yaptım" diyor. Zaten o nutka bakınca en ufak bir iş bile yapan bir fert yoktur ki... Hepsini kendi yapmış. Biz bütün vukuatı bir kitabımızda yazıyoruz, hakikatler ayna gibi görülecek. **Sivas Kongresi** beyanname ve zabıtnamelerinde **Misak-ı Milli**'nin bazı esasları vardı ama bunlar orada **Misak-ı Milli** adıyla telâffuz edilme-

mişti. Zaten bu esaslar İstanbul matbuatında da muhtelif makalelerde yazılmış cümleler ve hakikatlerdi. **Misak-ı Millî** adını düşünen ve onu yapan **İstanbul Meclisi**'dir Bu meclis bu esaslardan aldı, ilâve etti, tanzim etti. **Mustafa Kemal** de bu meseleyi nutkunda zikretmiştir. (S:224) O halde **Mustafa Kemal** kendisi nasıl yapmış!...

YİNE AİLE MESELESİ

Aylar geçti, bizim karıyı baba tarafı akrabası aramıyordu bile. Yalnız ana tarafı akrabası arasına bize geliyorlardı. Ben mebus olduktan sonra idi ki, kız kardeşi ve üvey anası geldiler. Babası da İstanbul'da imiş. Beni barıştırmaya uğraştılar. Haremimi de ikna etmişler, o da benimle uğraşüyor. Benden katî red. Günler, haftalar geçti. Bizim hanımın teyzesi Beşiktaş'ta Yeni Mahalle'de oturuyormuş, kocası veremden pek hasta bir binbaşı. Birgün zevcem Fındıklı'ya Meclis'e gelip "Aman hasta pek rica ediyor. Gel bakı-ver!" dedi. "Peki-yi" dedim, gittik. Hastaya baktım. Sonra bir odaya girdik. Bizim karının hemşiresi **Hayat** da orada: "Bak iki adım, illâ enişte bize gidelim" diyor. "İşim var, aceledir. Gidemem" dedim. İki kızkardeş dizime kapandılar: "Babam evde değil" dediler. Baktım olmuyor, gittik. Eve girdik. **Şükrü Paşa** karşıma çıktı. Emrivaki. Barıştık. Fakat acaba içim bir habbe barıştı mı? Bunlar bana tesir etti mi? Aslâ. Sade "Adab-ı muaşeret, terbiye iktizası" denilen insanların bir sahtekârlığı vardır. Umumî âdet üzere biz de gülüyoruz gösterdik.

İSTANBUL'UN RESMEN İŞGALİ

Bir gün öğlene doğru istasyona indim. Meclis'e gideceğim. Şimendifer yok. Ne oluyoruz? Kimse de bilmiyor. Merak içindeyim. Haber almak da mümkün değil. İneyim dedim, araba da yok. İngiliz askerleri yolları kesmişler. Araba geçirmiyorlar. Demek mühim bir iş var, ama nedir? Akşama doğru öğrendik. İngilizler beyanname neşrettiler: "**İstanbul'u resmen işgal-i askeri**

altına aldık" diyorlar. Ertesi günü acele Meclis'e gittim. Vukuatı öğrendik: İngiliz donanması her tarafta sahillere yaklaşıp topları çevirmiş, müsellâh müfrezeler sokakları tutmuş. Meclis'i basıp **Rauf** ve **Kara Vasıf**'ı almışlar. Tevkif etmiştir.

O günü orada bulunan arkadaşlar hikâye etti. Ezcümle Gümüşhane mebusu **Zeki** anlattı. **Zeki** bizzat bir ev bulmuş, hazırlanmışlar. **Rauf** ile **Kara Vasıf**'ı kaçırmak istemişler. İmkân da pek güzel varmış. Tecrübe de yapmışlar. Tamam. **Rauf** kaçmak istememiş. Teslim olmuş. Dikkate şayan bir şeydir. Tabii sebebini **Rauf** kendi bilir. Bana göre bu iki adam Mustafa Kemal ile daimi bir ihtilâfta idiler. Galiba **Mustafa Kemal** bunların adı söyleniyor, başa geçiyorlar diye bunları çekemiyordu. Hele sonra Ankara'da **Mustafa Kemal**'in birkaç defalar ağzından işittim. Karakol teşkilâtını hiç çekememiş, bir düziye bu teşkilâtın ve **Kara Vasıf**'ın aleyhinde söylüyordu. Söylediklerine bakıyordum; ele alacak, sebep diyecek bir şey yoktu. Halbuki Karakol teşkilâtı çok hizmet etmişti. Bu teşkilât **Kara Vasıf**'ındı. Galiba bu iki adam **Mustafa Kemal**'den bıktılar, ümitsizliğe düştüler," **İngilizler'in eline düşüp Malta'ya gitmek evlâdır.**" dediler. Fakat erkeklığe, vatan hizmetinde bulunanlara yakışmaz. Çalışmaktan bıkmak doğru değildir. Bu bir terk-i vazifedir. Tabii, bu **Mustafa Kemal**'in ekmeğine yağ sürdü.

Bu darbe üzerine Nazırlardan **Hazim Bey**, Adliye Nazırı **Celâl** ve diğer bir zat Meclis'e geldiler. Pek perişan ve kederli halde idiler. Fırka odasında bütün mebuslar beraber oturduk. Anlattılar. **Hazim Bey** çocuk gibi ağladı. Diğerleri de hemen o halde idiler. Bu zatların bu hamiyetlerini gözümle gördüm. Maatteessüf diğerinin adını unutmuşum. Galiba bir aralık Şehreminliği de eden **Ziya Bey** idi. Çok müteessir olduk. Eridik. İşde herşey mahvolmuş manzarası vardı.

Bu vaka benim dimağımı alt üst etti. Böyle bir darbeyi yiyen Meclis artık Meclis değildir. Haysiyeti yoktur. İş göremez. Ortadan kalkmalıdır. Hem de düşündüm. Yarın, öbürgün bu Meclis'e süngü altında bir şey de imzalatmak ihtimali var. Bu Meclisi kapatmalı; büsbütün kapatmak da iyi değil, bir daha intihap yapmak

da güç olabilir. Bu halde muvakkat kapatmalı ve mebusları dağıtmalı. Zarurî **Mustafa Kemal**'in yönetimi altına gidilecek. Ne yapalım. Vatan herşeye müreccah. Şimdi yapılacak şey şudur: Arkadaşlara müttefikan bir muvakkat sed kararı verdirmeli. Aynı zamanda İngilizler'in bu darbesini de teşrii bir meclise, hürriyete karşı bir cinayet göstererek bütün dünya meclislerine protesto ve tazallüm-ü hal göndermeli. İşe başladım. Hemen kimse buna yanaşmıyordu. İşledim. İki gün çalıştım. Hummalı bir gayretle ve durmaksızın uğraştım. Çoğunu ikna ettim. Üçüncü günü muhalif sade iki kişi kaldı: Biri Trabzon mebusu **Ali Şükrü**, diğeri **Tunalı Hilmi**, **Hilmi**'yi de kim mebus yapmış bilmem. Bunun kadar âdi, değersiz, ahlâkı zayıf bir adam azdır. Cahil, dalkavuk, sarhoş. Sade biraz nesir ve şiir de yazar. Bunlar da kıymetsiz şeylerdir. İkiisi tutturdular. "İllâ olmaz, Meclis kapatılamaz." Esbabını, feci bir âkıbeti izah ediyorum. Hayır, anlamıyorlar. Nihayet Fındıklı'da fırka odasına bütün mebusları topladım. Yeşil çuhalı at nalı bir büyük masa var. Burası eskiden **İttihat ve Terakki** odası idi. Yalnız **Celâl Arif** korkup savuşmuş, Ankara'ya kaçırılmış o eksik. Muhsin-i Fânî **Hüseyn Kâzım** ve **Mecdi** reis vekili. Onlar işleri idare ediyorlar. Padişah'a, Sadrazam'a gidip geliyorlar. Şimdi ben söylüyorum. Gale yana gelmişim. Yeşil masanın üstüne fırladım. Artık oradan söylüyorum. Bu iki kişi halâ şiddetle muhalefet ediyorlar. Düşündüm sözle olacak şey değil. **Hilmi**'yi biliyorum, korkak, bir herif. Onu tepelemek lâzım. Hem bu hareketim **Ali Şükrü**'ye de tesir eder, onu da yumuşatması mümkün. **Hilmi**'ye hitap ettim, rica ettim. Hayır da hayır. Şiddetli bir makamla küfre başlayıp üstüne atladım ve dedim ki: "Be herif, bu kadar insan razı. Sen mi kaldın? Seni gebertirim." Titredi. "Peki, pekiyi! Kabul ettim" dedi. Şimdi **Ali Şükrü** kaldı. O böyle değil, asabî, cebbar, anûd. Böyle bir muamele onu büsbütün azdırır. Sanki kızan ben değilim. Derhal yumuşak, tatlı dilli bir adam oldum. **Ali Şükrü**'ye yalvardım. Sarıldım, yüzünü öptüm, yanağını sevdim. "Hadi sen de kabul et!" dedim. O da bu sefer hiç tereddüt etmeyip kabul etti. Eh, ittifak hasıl oldu. Bu iki kişisiz de iş olurdu ama bütün Avrupa'ya protesto cdeceğiz, ittifakla olması iyi. O gün kaç saatir göbeğim çatladı, anamdan emdiğim süt burnumdan geldi. Sebebi en ziyade

bu iki kişidir.

**Hemen protestonameyi yazdım. Reislere söyledim. İçti-
ma açtılar. Kürsüye çıktım; protestonameyi okudum. Bun-
dan hülâsaten "Meclis'e vurulan darbe haksız ve pek fecidir.
Süngü altında hürriyet olmaz. Bu sebeple Meclis'i muvakkat
ve bilâ müddet tatil ediyoruz ve bu darbeyi bütün Dünya mec-
lislerinde protesto ve bu vesikamızı tarihe tevdi ediyoruz."** di-
yordum. Reis reye koydu. İttifakla kabul edildi. Fransızca yazılıp
her tarafa gönderildi. Zabıtnamelerde aynen mevcuttur. Ben bu-
nunla pek büyük bir hizmet gördüğüm fikrindeyim. **Çünkü sonra
Türkiye'ye Sevr Muahedesi sunuldu. Damat Ferit yeniden
hükûmeti eline aldı. Meclis kalsaydı ona zorla tasdik ettirip işi
bitirebilirdi. Bununla doğrusu daima iftihar etmekteyim. Bu
fikir de, bu iş de, gayret de sırf benimdir.**

**Artık celse yok; fakat hususi suretle Meclis'e toplanıp
dertleşiyoruz. Şimdi herkesin Anadolu'ya kaçması için pro-
paganda yapıyorum. Sebebi İstanbul'da ekseriyet kalmasını.
Bir kısım yavaş yavaş kaçmağa başladı. Ne olursa olsun ben
de gideceğim. Fikrimi İsmail Hakkı Paşa'ya söyledim. Şiddet-
le muhalefet etti; fakat zerre kadar ehemmiyet vermedim.**

Bu esnada hükûmet telâşta. Düşecek; yerine **Ferit Paşa** ge-
lecek. İstanbul ile Anadolu arası kesik. Birbirinden haberleri yok.
Ali **Rıza Paşa** kabinesi cidden hamiyetli kabine. Kaç defa gözüm-
le gördüm. **Mustafa Kemal**, nutkunda bunların şiddetle aleyhinde
ama baştan aşağı haksız. Bunlar istiyorlar ki, Anadolu ile beraber
çalışsınlar. Birbirlerine haber, talimat gelsin, gitsin. Bu husus için
Ankara'ya mebuslardan bir heyet göndermek istediler. Bunu me-
buslar da istiyorlar. Ancak mümkün değil. Evvelâ Padişah'ı, İngi-
lizler'i kandırmak, bunun için de aldatmak lâzım. Kabine erkânı
Padişah'ı ve İngilizler'i Anadolu'yu itaata iknâ için bir heyet
göndermek lüzumuna iknâ etmişler. Meclis'te mebusların hususi
bir içtimanda beni, **Yusuf Kemal**'le, iki de hoca olarak **Konya
Mebusu Vehbi** ile **Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi** efendiler
intihap ettiler. Benim de canıma m innet. Bu sayede Ankara'ya va-
rırım.

MİLLET GİDİYOR

Yusuf Kemal ile âyan dairesinde Ayan Reisi Tefvik Paşa'ya gittik. Ankara'ya gideceğimizi söyleyip fikrini sorduk. Bu mübarek ihtiyar söze ve biraz sonra da ağlamaya başladı. Hem ağlıyor, hem söylüyordu. "Gidin evlâtlar! Gidin! Devlet, millet gidiyor. Başka çare kalmadı. Bir ümit varsa Anadolu isyanındadır. Gidin, orada çalışın!" dedi. Tefvik Paşa'yı ilk defa görüyordum. Bende kendisine büyük bir hürmet ve muhabbet uyandırdı.... (.....) o on okkalık (.....) bu muhterem ihtiyarı da batırıyor. Çok haksız. Biraz insaf ve hayâ lâzımdır. Şimdi ortalığı tepeleyip boş buldu. Herkese dil uzatıyor. Cevap vermek imkânı yok ki... Bu kadar olmaz. İmkân olsun da görsün...

Arkadaşlar beni intihap edince ben derin derin düşündüm. Bu memuriyet ve sefer müşkil ve tehlike dolu bir iş. Hizmet etmek de var. Canı kaybetmek de var. Evde de karı var. Bu hepsinden belâ. Düşündüm gideceğiz; ya İngilizler bizi hapsederlerse, ya her taraf çete içinde bunlar üzerimize atış ederlerse. Hadi bunlar olmadı. Ya (rakibler) bizi tepelerse. Çünkü çok haris bir adam (lar). Kabiliyetli ve namuslu bir insanı çekemiyor, rakîp sayıyor" diyorlar. Mevkî için ise herşeyi yapıyormuş. Hele aramızda mebus intihabı meselesi de var. Hadi bu da olmadı. Ya bizi görüşmeden gerisin geriye iade ederse... O vakit ne yaptınız diyecekler? Birşey yok. Haber almak istiyecekler. Söyletmek için bize işkence ederlerse. Hasılı fena. Mebuslara bunları saydım. "Hizmet!" dediler. Dedim: "İşte bu tehlikeler içinde kabul ediyorum, gideceğim".

Bakalım vazife ne? Hükûmet ne istiyor?. Dördümüz kalktık, Bab-ı Âliye gittik. **Ali Rıza Paşa** ile **Salih Paşa** bizi aldılar.. Oturduk. Harbiye Nazırı **Fevzi Paşa** (Müşir Fevzi) da orada. **Fevzi**, naınazda gibi ellerini göbeğine kavuşturmuş hiç bir şey söylemiyor, ümitsiz bir tavır ile dinliyordu. Zaten sonra Ankara'da beraber çalıştık. O hep böyledir. **Lakırdıyı hep Salih Paşa** söyledi. Bu zat sakın, namuslu bir adamdı. Şöyle bir mükâleme oldu:

Biz- Vazifemiz nedir? Ne hizmet görebiliriz?

Salih- (Koltuğuna arkaya doğru âdeti bir cansız madde yı-

ğılmış gibi idi. Düşündü, düşündü. Nice zaman sonra dedi.): Valahi, biz de bilmiyoruz..

Hayret içinde kaldık.

Biz- O halde?...

Salih- Vatan için bildiğiniz gibi yapın. Yalnız mühim bir nokta var. Kabinemiz sallanıyor. **Ferid Paşa** gelecek. Gelirse herşey mahvolmuş, bitmiştir. Onu mevkiye getirmemek lâzımdır. Bizim mevkide kalmamız bu işe manidir. Sonunda nasıl olsa düşeceğiz; bu şüphesiz. Lâkin biz ne kadar daha kalırsak memleket için o kadar faydalıdır. Bir günümüz büyük bir kıymeti haizdir. Sizin gitmeniz bizim kalmamızı bir müddet daha devam ettirecek. Bu suretle Padişah'ı, İngilizler'i bir müddet daha oyalarsınız. Gördüğümüz akıbet biraz daha gecikir. O esnada belki umulmadık bir hayır yetişebilir. Kimbilir...

Düşündüm. Çok mâkul. Bu esnada iyi bir tedbirdir. Başka tedbir yok. Ne çare...

Salih- Hem de bu böyle olmaz. Biz ve Ankara elbirliğiyle çalışmalıyız. Birbirimizle uğraşmanın sırası mı? Gidin, bizim haberlerimizi onlara verin, onlar da bize haber versinler. Söz birliği, el birliği yapıp beraber çalışalım. Siz bunu onlara anlatınız...

Paşa'nın bu sözleri de doğru. Hiç diyecek yok. İştiriyoruz ki **Mustafa Kemal** bunlarla çalışmayı kabul etmedikten başka aleyhlerine uğraşıyor. Bu, elbet doğru değildi. **Ferid Paşa** ile anıların; fakat bunlarla... Yanlış. Bu adamlar ellerinden geldiği kadar vatanperver. Bunda asla şüphe yok. Gözlerimizle görüyoruz.

Biz- Pekiyi.

Salih- Hemen hareket ediniz. Biz İngilizler'i kandırdık. Sizi kendi ellerinde olan yerde şimendiferin gidebildiği yere kadar götürcekler.

Konuşma bitti. "Size yol masrafı lâzımdır" dediler. Hatırmıda kaldığına göre her birimize yüzer lira verdiler.

Gideceğiz. Şimdi bir mühim mesele de evde karı. Benim bu seyahatıma razı olmayacak. Henüz kendisine bir şey açmamışım. Onu kandırmak da bir iş. Eve geldim. Söyleyeceğim. Geveliyorum, bir türlü söyleyemiyorum. Hanımdan çok yılmışım. Nihayet

söyledim. Kızılca kıyamet koptu. Şöyle dedim, böyle dedim. Üç günde döneceğiz dedim. Olmuyor. Bereket versin bizim hanım gelgeç ise de bazen çok vatanperver olur. Bu noktayı ele aldım. Razi oldu; fakat "Üç gün, bak! " dedi. "Evet" dedim. Bana ufak bir bavul verdi. İçine bir kat çamaşır, birkaç mendil ve çorap, tuvalet takımı koydu. "İşte çok çamaşır da koymuyorum" dedi. "Hay, hay!" dedim. Bir de battaniye ve bavulu elime alıp sokağa fırladım. Erenköyü'nde şimendifere bindim. Köprüye çıktım. Beyoğlu'na varıp babasını buldum. "Ben Ankara'ya gidiyorum. Belki dönerim, belki dönemem. Hazır burdasınız. Kızınız size teslim" dedim. Yüz Lira çıkardı. "Paran yoktur belki, al!" dedi. "Var isterseniz bir müddet sonra parasız kalırsa kızınıza verirsiniz" dedim. Almadım.

HEYET-İNÂSİHA KONUSU

Haydarpaşa'ya geldim. Arkadaşlar hazır. İngilizler bize pis, içi süprüntü dolu bir eşya vagonu verdiler. Bu adamlar çok aykırı insanlardır, katlandık. Yere bir halı serdik. Hareket ettik. Halbuki trende birinci, ikinci mevki vagonlar da var ve bomboş. Ne ise sonra bunlara naklettiler. İzmit'e geldik. Mutasarrıf Suat bizi misafir etti. Ertesi günü İstanbul gazeteleri geldi. Bizim hareketimizi yazıyor ve bize "Heyet-i Nâsiha" adını veriyorlar. Tuhaf!.. Nasihat heyeti imişiz!... Bizim habirimiz yok. Demek kabine Anadolu'ya nasihat etmeye gönderiyor süsü vererek bizi yollamış. Biz orada Mustafa Kemal'i iknâ edeceğiz. Bunun için uğraşmak lâzım, bu da vakit ister. Böyle gün geçirecek. Fena plân değil. Hakları var. Ama bu adamlar bizi laboratuvar hayvanı gibi kullanmışlar... Çünkü Mustafa Kemal bu cümleden küplere binecek. O nasihat almak küçüklüğünü kabul eder mi?!... Bize fena şeyler yapacak. Onu düşünmüyorlar. İtiraf ederim ki, bunda da hakları var. Vatan için dört kişi de felâkete uğrasın ne ehemmiyeti var. Bütün kalbimle söylüyorum, asla gücenmedim ve yine gücenmiyorum.

İşte bir misal: İşler nedir, gazete havadisleri nedir? İşlerin içyüzleri ile dışyüzleri âdeta yüzde doksan beş birbirine uymaz. Sonra işler üzerine ne spekülasyonlar yapılır... Bu sebeple gazete havadislerine çok defa inanmamalıdır. Herkes keyfine fantezisine, kendi maksadına, menfatine, aldatacağına ve aldatılacağına göre yazar.

Yine trene bindik gidiyoruz. Vagonlara İngiliz askerleri doldu. Çoğu Hintli asker. Bir aralık zabıtları geldi: "Burarda trenin çeteler tarafından ateşe tutulması ihtimali vardır. Bir saat sonra istasyon haricinde tren duracak. Şimdiden bavullarınızı ellerinize alınız. Tren durur durmaz birden şimendiferden yere atlayınız ve yere yatınız" dedi. İşte... Hayat tehlikesi başladı. İstanbul'da yanlış tahmin etmemişim. Biraz sonra tren durdu. Dördümüz birden atladık. Tren çekildi. Ateş yok. Şükür... Elimizde bavullar yürüdük. Kan-ter içinde Sakarya Irmağı'nın kenarına geldik. Kısa demir şimendöfer köprüsü var. İngilizler dinamit atmışlar. Hayretle seyrettim. Koca demiri ortasından keskin bıçakla peynir keser gibi kesmiş. Köprü'nün bir kısmı eğilip suya girmiş. İngilizler bunun bizimkilerin geçmesine mani olmak için yapmışlar. Hudut burası imiş. Bir yıl sonra bizim mühendisler, aletsizliklerine rağmen, bu ağır kısmı sudan kaldırıp tamir etmişlerdir ki, doğrusu büyük bir muvaffakiyettir. Karşı yakaya geçeceğiz. Kendi evine kavuşmakta olanlardaki gibi bizde bir sevinç var. Birkaç köylüye tesadüf ettik. Bizi bir yere götürdüler. Şimdiye kadar hiç görmediğim şeydi. Bir kıyıdan diğerine kalın bir tel germişler. Altı düz genişçe bir kayık var. Onu bir demir halka ile bu tele raptetmişler. Kayığa bindik. Değnekler ile itip kenardan ayrıldılar. Dikkatle bakıyorum. Bu nasıl karşı yakaya gider diyorum. Oldukça seri bir ceryan var. Ceryan kayığı sürüklemek istedi. Halka gerildi. Kayık ceryana tabi olarak gidemeyince öbür kenara doğru yollandı. Kenara geldik. Şaşıtm. Çıktık. Biraz daha yürüdük. İstasyona geldik. Oradan iki direzen aldık. Eşyaları koyduk. Biz de bindik. Nöbetle kollarımızla çeviriyoruz. Direzen yürüyor. Bir de jandarma aldık. Adapazarı'ndan geçtik. İlerliyoruz. Önümüzden bir adam göründü. Hat

boyunca geliyor. Yaklaştı. Eşsiz derecede perişan elbiseli . Baş-
şı açık ağlıyor. Yanımızdan geçti.Birşey söylemiyor, sade ağlı-
yor. İçimizden biri "Ne ağlıyorsunuz?" diye sordu. "Ağlama-
yayım da ne yapayım. Şurada önüme eşkiya çıktı, fesimi aldılar."
dedi. "Eh, sen necisin?" dediler. "Ne olacak, dilenci." dedi.
Hayret... Şimdi herkeste bir laf... Jandarma tüfengine fişengi sür-
dü. Dedim: "Ne yapacaksın?" "Eşkiyaya atacağım" dedi. Bağır-
dım: "Çıkar şu fişengi!... Herifler pusuda. Sen karanlığa kubur sı-
kacaksın. Biz nişantaşı gibi meydandayız, bizi birer birer devire-
cekler. Olmaz." Arkadaşlara da: "Dönelim" dedim. Bu esnada beş
dakika daha ilerlemiştik. Kimi dönelim, kimi " Adam eşkiya bize
ne yapacak? Gidelim" dediler. "Yahu! dilenciği soyan eşkiya bizi
bulursa gökten kendisine kudret helvası yağmış gibi olur. Ne di-
yorsunuz be" dedim. Zorlandım. Neyse döndük. Yirmi dakika ge-
ride olan köye geldik. Düşünüyorum, vatan ne hale gelmiş?!... İlk
adımda eşkiya. Sonra sefaletle bakın! Dilenciği soyuyor, yağlı
fesini alıyorlar. Demek zaruret müthiş. Vaziyet feci...

HAREM

Döndüğümüz köy Çerkes köyü. Çerkesler Padişah ta-
raflısı. Çünkü menfaatleri öyle. Sarayda hep Çerkes kızı.
Bunlar Padişah'ın, şehzadelerin odalığı. Kadın efendiler de
(Padişahın resmî karısı) bu odalıklardan oluyor. Bu kadınlar
hısım, akrabalarını bey, paşa, kumandan, vali, mutasarrıf ya-
pıyorlar. Çerkesler'i zenginletiyorlar. Çerkesler'de babaları
kızlarını para ile satmak âdet. Yalnız Saraya değil, zengin
Türk ahaliye de satıyorlar. On liradan elli liraya kadar. Bu
âdet bunlarda eski ve umûmi. Türkistan Hanlıkları ve İran
Şahlıkları zamanına bakarsanız o vakit de bunlar onların sa-
raylarında var. Bugün bile Tahran Sarayın'da, Kahire Sarayın'da,
Fas Sarayında bile Çerkes odalıklar var.

Bunlara Padişah taraflısı görünerek aldatmak ve bu akabeyi
geçmek lâzımdır.. Evlerin önünde bağırarak. "Köyün delikanlıları
nerede?" dedik. Birer ikişer çıktılar. Yirmi kadar oldular. "Bizi

Padişah yolladı. Şurada eşkiyaya rastgeldik. Size misafiriz. Siz yiğitsiniz. Bumunuzun dibinde eşkiya olsun. Olur mu? Bizi hadi getirin!" dedim. Şüphesiz ki köyün yanındaki eşkiya bunlardandır. Bilmemezliğe gelmek lâzım. Gittiler. Bir tüfenkle geldiler. Önmüzden ilerlediler. Bir ses yok. İki saat kadar gittik dediler ki: "Tehlikeli mıntıkayı geçtiniz. Artık eşkiya yoktur." Teşekkür ettik, döndüler. Demek ki eşkiya onları görünce bize birşey yapmadı. İlerledik. Geyve'ye doğru varıyoruz. Oralar sarp dağlar, kayalar içinde. Bir aralık sesler işitildi. Bir zabıt ile neferler geldiler. Zabıt av bekler ve avını yakalamış gibi bir vaziyette. Hali nazarı dikkatimi celbetti. Hemen bizi durdurup atladı. Geldi direzene oturdu. Bir iki nefer de oturdu. "**Kumandan Mahmud Bey** Geyve'de sizi bekliyor" dedi. Şüphelelendim. İyi âlâmet değil. Yahut da istikbal, fakat zayıf ihtimal... Bakalım... İstasyona vardık. Orada Kaymakam **Mahmud Bey** askeri, çeteler, herşey var. Bizi aldı. Bir ahşap eve yerleştirdi. Burası otel imiş...

Mahmud Bey bizimle ahvale dair görüştü. Ne biliyorsak saf, saf söyledik. Arada hayret eseri gösteriyor; farkında değiliz. **Mahmud Bey** bize karşı hiç bir terbiyesizlik yapmadı. Bir-iki konuşuktan sonra ise büsbütün nazik oldu. Nihayet **Mustafa Kemal**'in bir telgrafını bize sundu. **Mustafa Kemal** bize hulâsadan diyor ki: "Siz İngiliz âleti, hain-i vatansınız. İstanbul'daki âdî hükûmetin adamısınız". Müthiş tahkir ve tehditler. İşte düşündüklerim oluyor. Şimdi geri dönmek de mümkün değil. Ok yaydan çıktı. Telgrafla cevap verdik: "Böyle şey yoktur" dedik. Cevap veriyor: "Heyet-i nâsihatsınız. Vatanperverler, dağ, daş dolaşarak yaya buraya kaçıyorlarken siz İngilizler'in treni ile müreffehen geldiniz. Buna cevap verin bakalım?" İşte gazetenin neşriyatının muzır neticesi; fakat esasen **Mustafa Kemal** İstanbul ile teşrik-i mesai istemiyor. Herşeyi kendine münhasır kılmak hırslında. Arkadaşlar hep korktuk. **Mahmud**'a kim bilir **Mustafa Kemal** ne emretti? Bundan haberi-miz yok; fakat **Mahmud** işi anlamış, bizim hüsnü niyetimizi görmüş, bizimle beraber oldu. Ne yapacağız? Hiç. Herkes somurttu durdu. **Yusuf Kemal**'in yüzü kıpkırmızı. Yerinde duramıyor,

mızlanıyor. Dedim ki: "Korkacak bir şey yok. Korkudan kâr da yok. Ben şimdi ona bir cevap yazayım. Dördümüz imzalayıp **Mahmud**'a verelim, telgraflar çöksin". Yazdım. Şiddetli bir makam tutturdum. Ahvâli yazdım. Yalnız vatani düşündüğümü-zü, vatana hizmet etmek için bu meşakkat ve tehlikelere atıldığımı, heyet-i nâsiha olmadığımızı, böyle İngiliz casusluğuna tenezzülden çok yüksek olduğumuzu şiddetli bir ifade ile yazdım. Arkadaşlar "Herifî büsbütün kızdırırız" dediler, tâdil etmek istediler. Muhalefet ettim. Nihayet iki cümleyi çıkardılar. Telgraf gitti. **Mahmud** kendisinin de yazacağını söyledi. **Yusuf Kemal** dosyacıdır. Mütemediyen vesika saklar. Sebebi de ilerde kendisine mesuliyet gelirse ibrazı içindir. Bütün muhabercileri o aldı, sakladı.

Bu belâ içindeyiz. **Abdullah Azmi** de hastalandı. Kırk derece ateşi var, ağzından kan da geldi. Muayene ettim. Verem başlangıcı var. Meğerse evvelce verem imiş. Demek yol zahmetine dayanamadı, tepti. Onunla da uğraşıyorum. Bunlar yirmi dört saat içinde oldu. Yorulmuşuz, bu dert ile otelden çıkmadık; fakat bu esnada merdiven başında dâima bir zabıtın oturduğunu, arasıra da aşağıdan nefes çağırıldığını gördüm. Şüphelendim. Arkadaşlara dedim ki: "Yahu, biz mevkufuz". Herkes başını kaldırdı ve gözlerini keskin nazarlarla bana dikti ve "Yok canım, böyle şey olur mu?!" dediler. İnanmak istemediler. Ben şüphelendim amabende tamamiyle kâni değilim. **Mahmud** işi pek ustalıklı yapmış, vazihan sezilmiyor. Dedim: "Anlamak ister misiniz?" Nasıl?" dediler. "Bir tecrübe yapalım da anlayalım. Hiç biriniz daha sokağa çıkmadınız değil mi?" dedim. "Hayır!" dediler. "Öyle ise biriniz şimdi çıkınız" dedim. **Vehbi Efendi** gitti. Merdivenlerden iniyor, biz de bakıyoruz. Zabıt önüne durdu. "Çıkamazsınız" dedi. İş anlaşıldı. Şimdi dördümüz bir odada toplandık. Bir müddet salhaneye kapatılmış koyunlar gibi başımızı önümüze eğip durduk. Sonra artık dertleşiyoruz: **Vehbi Efendi** orijinal bir adam, halis bir Türküdür. Şekilde de öyledir. Sözleri de kendine mahsustur. Tam Türkçe ve hususi bir stil sahibidir. Güzel meseller, avamî iyi hikmetler, tuhaf sözler de söyler. Onun sözlerine bayılırım. İlk Meşrutiyet

Meclis'inde de mebusu ve İttihatçıydı. Buna rağmen onun sözlerini severdim. Tatlı tatlı dinlerdim. Şimdi yine, hoş hoş söylüyor. Ben de arada muziplik ediyordum. O vakit tahrik olunuyor, daha iyi söylüyor. Nihayet **Mustafa Kemal**'den cevap geldi. Bu sefer yumuşak ve bizi dâvet ediyor. Derhal mevkufiyet bitti çıktık, bir gezinti yaptık.

Şimdi ferahız. **Yusuf Kemal** dedi ki: "Heyete bir reis lâzım. Beni reis yapın!" Bu adam da riyaset delisidir. Dedim: "Canım, ne haldeyiz, sen ne ile uğraşıyorsun? Reise filân hâcet yoktur." Bu suretle ağzı kapandı.

Mahmud Bey bir yıl sonra Bolu isyanında Çerkesler'in pususuna düşüp öldü. İyi adama benziyordu. Kendisi de Çerkes idi; Çerkesler öldürdüler. Millî Kıyama Çerkesler'in çoğu muhalefet etti ama Millî Kıyamda çalışan Çerkesler de çoktur. Padişah taraf-tarlığını Çerkes deyip umumuna teşmil ediyorlar ama hakkı söylemek lâzımdır.

İşittik, **Halide Hanım, Doktor Adnan, Celâl Arif, Kırşehirli Rıza** ve emsali de kaçıp karadan bin meşakkatle Geyve civarına gelip geçmişler. Ankara'ya gidiyorlar. **Mustafa Kemal**'in telgrafında bize dediği demek bunlarmış.

Ankara'ya çok kişi geçti. Bir kısmı hizmet için; bir kısmı sırf İttihatçı olup yakalanıp Malta'ya gitmemek içindir. Bu son kısmının bir nümunesi Yunus Nadi'dir. Çok zaman Anadolu'ya geçmeyenlere vatan haini demek moda oldu. Bu pek yanlış. Meselâ **Ebuzziya Tefikzade Velid** gibi Anadolu'ya geçmeyen gazeteciler ve yine onun gibi Anadolu'ya silâh ve mühimmat göndermek için cemiyet teşkil edip İstanbul'da çalışanlar var ki, bunlar vatanperverlikte Anadolu'ya geçenlerden hiç aşağı değildir. Hattâ tehlike cihetiyle onlardan daha yakın tehlike altındadırlar. Gazetelerinde yazıyor, silâh gönderiyorlardı. Bilseydim, bu vatanperverlerin hepsinin adlarını buraya yazardım. Böyle vatanperverlerin adlarını tesbit ve tarihe maletmek lâzımdır Çünkü hizmetleri, fedakârlıkları pek büyüktü. **Keza Anadolu'ya geçenlerin hepsi de vatanperver değildir.**

BİR AJAN: NORS

Bir aralık baktım. **Geyve'de Nors gözüme ilişti.** Onu burada görmek bana büyük bir hayret verdi. **Bu adamın Mısır'da Harb-i Umumi'de yaptığı büyük vatan hıyanetlerini biliyordum.** Bir aralık İngilizler onu Kıbrıs'a götürmüşler, oradan Anadolu'ya çete getirmeye, casusluk teşkilatı yapmaya çalışmıştı. "Oo... dedim, şüphesiz İngilizler gönderiyor". Mısır'da maşlı İngiliz hafiyesi idi. **Bu adam evvelce erkân-ı harp Kolağası idi. İttihatçılar'a muarız düşmüş, bize katılmıştı.** Fakat pek de meydana çıktığı bir iş gördüğü yoktu. Harb-i Umumi'de Mısır'a gelmişti. Orada erkânı harp binbaşı, muallim, şair diye bir kart bastırılmış imiş. Birgün "Tanır mısın?" diye bu kartı bana gösterdiler. Güldüm. Muallim ve ilâ... Meslekler karta yazılır, âdettir ama şair diye yazıldığını hiç görmemişim. **Hem de Nors şair değildi.** **Bu adam orta boylu, ince Arap gibi siyah derili, pek biçimsiz suratlı âdeti kertenkele gibi biri idi.** Mısır'da benimle görüşmeğe eczaneye gelmiş, hakaret etmişim. Bu görüşme tuhaf oldu: eczahaneye girdim. Baktım; **Nors.** Hiç selâm vermeden eczahane'nin arkasına geçtim. **Eczacı Vedat** yanıma gelip; "Sizinle görüşmeğe geldi" dedi. Yüksek sesle: "Bu casus, alçak burada ne arıyor?" dedim. Vedat utandı. "Aman, nasılsa gelmiş, hoş geldin de-yiver" dedi. "Ben bir alçağa böyle diyemem" dedim. Biraz sonra gitti ve giderken "Doktor beni tanıyamadı" demiş. Utanmazlıkta usta şeymiş!... Ben ona işittirerek casus demişim...

Şimdi buradâ da karşılaştık. Beni görünce önüne baktı. Derhal **Mahmud Bey'i** çağırttım. Artık bize ısınmış, ahabtık. **Nors'u baştan aşağı anlattım; İngiliz hafiyesi olduğunu söyledim.** Bana şöyle dedi: "Aman iyi söyledin. Şimdi bir çete var, gidecek. Onlara veririm ve yolda öldürün derim, öldürürler" dedi. Hakikaten bir saat sonra, otelin kapısında otuyordum; süvari ve otuz kişilik kadar bir çete geçiyor. Arkada lagar ve kemerli bir atın üstünde de Nors gidiyor. Dedim "Ölüme gidiyor". Ben insan kanı dökmekten pek korkarım. Titreirim. Hattâ Halâskâr Kıyamını yapacağımız vakit kimseyi öl-

dürmeyip sade tevkif etmelerini ancak silâhla mukabele görürlerse zaruri öldürmelerini sıkı sıkı arkadaşlara tenbih etmiştim. Ne yalan söyleyeyim, Nors'un böyle geçişine sevindim ve "Bu milletin intikamıdır. Yaptığı hıyanetleri kanı ile öde-meğe kendi ayağı ile gelmiş" dedim.

Bu adamla en ufak şahsî bir işimizde, bir defa bile görüştü-ğümüz de yok. Garazım sırf Harb-i Umûmî'de Mısır'da yaptığı hi-yanet, İngilizler tarafından adalara gönderilip oradan memlekette isyan çıkarmağa çalışmasıdır. Yine bunun için idi ki ona Mısır'da hakaret etmiştim. İngilizler işleri için adam kullanabilirler. Bu meşrûdur. Fakat böyle bir hizmeti yapan yani vatanına hıyanet eden pek kötüdür, hırsızlık yalancılık, pezevenglik kötüdür, fakat casusluk bunların hepsinden kötüdür.

Ben onu unuttum, aylar geçti. Öldü zannediyordum. Meğerse ölmemiş. Ben Maarif vekili iken Bursa'da Sanayi Mektebi Müdürü diye haber almayayım mı?... Nasıl kurtulmuş bilmem!... Cahildi; fakat iblis gibi zeki idi. Manevra çevirip kurtulmuş olacak. Bu kadar ahlâksız adam az olur. Mısır'da çocuk peşinde çirkin vakalarını da işitmiştim. Alâ birini bulmuşlar! Mektebe müdür yapmışlar!... Bu, kediye peynir tulumu inanmak kabilinden idi. Kim yapmış, bilmem?... Bilmem kandırır.. Bu mektepler vilâyetlere tabidir. Maarife ait olsa derhal azledecektim. Kim bilir Bursa'dan İngilizler'e kaç jurnal göndermiştir. Bu adam bir de adına Manavoğlu takmış, o olduğunu anlayamamıştim. Türkçü geçinmeye, bu bapta ma-kaleler yazmaya başlamış idi. Usta şeydi. Halbuki Arap imiş... Nitekim sonunda Ürdün hükûmetinde Şerif Abdullah'a Har-biye Nazırı olup Nors Paşa adını aldı ve iki yıl evvel veremden geberdi. Yeryüzü şerrinden, mülevves vücudundan kurtuldu. Bursa'dan sonraki hıyanetini sırası geldikçe yazacağım.

MUSTAFA KEMAL'LE İLK KARŞILAŞMA

Geyve'den şimendifere bindik, Ankara'ya vardık. **Mustafa Kemal** ile görüştük. Anlattık. İstanbul ile teşrik-i mesâfye hiç ya-

naşmıyor. Canım bunda ne zarar var? Bilakis fayda melhuz. Hayır...

Arası birkaç gün geçti. Celâl, Arif, Adnan, ilâ... Geldiler. **Mustafa Kemal** de istikbale çıktı... Biz de gittik...

Mustafa Kemal ile aramda vukuat iki oldu. Bu adama ben birşey yapmıyorum hattâ beraber çalışmak istiyorum. O bana düşman vaziyeti alıyor. Tevkif, hele bize İngiliz casusu demesi pek gücümüze gitti. Şiddetli arzumuza rağmen bu adamla çalışmayacağımıza kanaat getirmiştik. İstanbul'a avdet etmek istiyorduk. Hele **Yusuf Kemal** pek içermişti. Bir an durmayıp dönmek istiyordu. Âdeta hasta olacak. **Yusuf Kemal** ile İstanbul'da ahidleşmiştik: "Ne yaparsak beraber yapalım. Birbirimizden ayrılmayalım. İptida görüşelim. Kim kimi ikna ederse öyle hareket edelim" demiştik. İkimiz de aynı fikirdeyiz. Yüreğimde vatan hizmeti ile kırık izzet-i nefis arasında günlerce müthiş bir savaş oldu. Sonunda avdete karar verdim. **Yusuf Kemal** de yine aynı fikirde. **Gittik avdet edeceğimizi Mustafa Kemal'e tebliğ ettik. Ben hastalandım. Mustafa Kemal yattığım yere kadar geldi. Artık yumuşak. Gönlü mü almak istiyor: "Gitmeyin, vatana lâzımsınız" diyor. Bu tebliğimiz üzerine derhal bütün Anadolu'ya bir tamim telgraflı çekip benimle Yusuf Kemal'in kendisine iltihak ettiğini yazmış. Biz işi yaptıktan sonra haber verdi. Sinop ahâlisi bundan telâş edip Mustafa Kemal'in hayatıma kıyacağından korkmuşlar. Sonra Sinop'a gidince söylediler. Bu suretle öğrendim. Derhal bir telgrafla sıhhatimi ordular. Cevap verdim, "Vatan için çalışın! Merak etmeyin!" dedim.**

Mustafa Kemal'in tamimi millete çok iyi tesir etmiş. Herkes İttihatçılar'ın düşmanı idi. Ali Kemal Ankara'dakileri İttihatçı diye yazıyordu. Bundan korkarak millet Anadolu hareketine iştiraktan çekiniyordu. Benim Ankara'da olduğunu öğrenince ferahlamışlar. Birçok kişi ve eski İttihatçı muhalifleri de Ankara'ya iştirak etmişlerdir. Bunu sonra Ankara'ya gelen bunlardan işittim. Ali Kemal'in en büyük cinayeti millî hareketi İttihatçı hareketi göstermesidir. Böyle milleti aldatmış, vatanperver ahâlinin bir çoğunu uzun zaman bu harekete iştiraktan men etmiş ve

hattâ İttihatçı düşmanı bir çok insanların millî dâva aleyhine bilfiil hareket etmelerine sebep olmuştur. Ali Kemal hıyaneti için tam can alacak noktayı bulmuş idi. Hep bu bayrakla çalışmıştır.

Bizim bu iltihakımız haberi İstanbul'a gitmiş. Tabii hükümet müşkil mevkie düşmüş, bir-iki gün sonra Fevzi'nin yaveri Sahih, arkasından da Fevzi kendi geldi. Belki onları da hükümet aynı bizi gönderdiği maksatla göndermişti. Bilmiyorum.

ANKARA

Çamaşırım yok. Frenk gömleği aradım. Bütün Ankara'da böyle şey bilmiyorlar. Dedim: "Bir iyi terzi söyleyin, yaptırayım". Dediler: "Yoktur ama bilki filân terzi epeyce ustadır yapabilir". Gittim. "Yapamam" dedi. Gömleğimi çıkardım. "Hele şuna bak! Birşey uydurursun" dedim. "Fena olursa bir şey demeyeceksin değil mi?" dedi. "Peki" dedim. Adi bir kumaş da bulduk. Üç tane yaptı; fakat çarpuk çarpuktu. İşte Ankara'nın hali böyleydi. Haneler topraktan. Bir mühim kısmı da Harbi Umûmi'de yanmış, virane ve mezbele halinde bir şehir. Hele evler âdetâ toprak yığını gibi bir şey, renk de o. Çünkü kerpiçle yapılmış. Sebze yok. Eskişehir'den gelecek de yiyeceğiz. O da ateş pahasına. Koyun yerine keçi eti yiyorlar. Biz ise alışık değiliz. Bir hıyar oluyor, o da mutlaka acı.

Avdet edemiyoruz. **Mustafa Kemal** telgrafla emrivâki de yaptı. Bu telgrafın millî dâvaya çok faydası olmuştu. İstanbul'da Ferit, Ali Kemal, İtilâfçılar, Padişah, Anadolu hareketine İttihatçı hareketi diyorlardı. Bütün Anadolu'da halk bilhassa İttihatçılar'ın muhalifi namuslu insanlar bundan korkup alarğa duruyorlardı. Benim iltihakım bu işin İttihatçı işi olmadığını göstermek için en bariz delil idi. Bu telgraftan sonra bunlar da iş-tirake başladılar. Sonra Meclis toplanınca mebuslardan bir takımı bunu bana söylemişlerdir. Bunlardan biri de "Sen olmasan ben korkuyordum. Gelmeyecektim" demiştir.

Mustafa Kemal bize bu hakareti yaptı. Şimdi de bırakmı-

yor. Bizden kendi namına istifade etmek istiyor, Gidemiyoruz. Bazan yumuşuyoruz; fakat hakareti hatırlayınca yine kaldırıyoruz.

Bizi ve gelen diğer mebusları vesaireyi Dar-ül Muallimin mektebine yerleştirdiler. Burası bir kışla halini aldı. İyi aşçı dükânı yok. Sebze yok. Bir-iki hıyarı otuz kuruşa, bir okka fasulyayı bir liraya verdikleri oldu. Bunlar Eskişehir'den geliyor. Dermeçatma yemekle vakit geçiriyoruz. Vali vekili **Yahya Galip** Defterdar imiş. **Vali Ferit Paşa taraftarı ve Ref'i Cevat'ın babası imiş.** Onu Kırşehir mebusu **Rıza** yakalayıp dağa kaldırınca **Mustafa Kemal, Galip**'i vali vekili yapmış imiş...

Sokaklar bomboş, kimse yok. Ankara hakikaten ıssız bir viranc. Bizim de işimiz yok. Arasıra **Mustafa Kemal** benimle **Yusuf Kemal**'i Ziraat Mektebi'ne çağırıyor. Kendi orada yatıyor. Bu mektep Ankara civarında bir tepededir. Orada hükümet teşkili lüzumunu, nasıl teşkil edilmesini bizimle müzakere ediyor.

HEYET-İ TEMSİLİYE

Ankara'da bir "Heyet-i Temsiliye" diye bir şey var. **Mustafa Kemal, Kör Ferit, Hakkı Behiç** ve daha birkaç kişi bu heyetten. İşleri bu heyet görüyor.

İstanbul'da Meclis kapanınca **Mustafa Kemal** her tarafa emirler vermiş. Her şehirden âdeta sokaktan toplarcasına beşer kişiyi mebus diye yollamışlar. Onlar da yavaş yavaş geliyor. Bunlar ekseriyetle her şehrin yerli ahalisinden. Birkaç da döküntü ve değersiz adam var. O vakit herkes Ankara'dakilerin nasıl olsa birgün yakalanıp asılacaklarına kâni idiler. Bazı şehirler sevmedikleri birini varsın gebersin diye mebus olarak yolluyorlardı. Sonra Anadolu'yu dolaşırken bunu bana çok yerde anlattılar. Meselâ Bursa'dan bu fikirle Operatör Emin'i yollamışlar. Bu mebusların bir kısmı da korkup gelmemiş. Zorla yollamışlar. Meselâ Sinop'tan Arnavut Rıza, köye kaçıp saklanmış olduğu halde, jandarma ile bulup yollamışlar.

Tüccar Erzurum'lu Nafiz'in Karacoğlan Caddesi'nde bir

dükkânı var. Bu cadde şhrin en mühim caddesi. Kâh oraya, kâh da Erzincanlı **Hüseyin Hüsnü'nün** İstanbul Eczanesi adındaki eczanesine gidiyoruz. Bunlar şiddetle **Mustafa Kemal**'in aleyhindedeler.

Nafiz'in dükkânında saatlerce oturuyorum. Sokaktan geçen insan tek-tük; hayrete şayan derecede az. İnsan işsiz olunca sinek avlarmış, hattâ deli gibi posteki bile sayar ya. Birgün bir çeyrek saat sokaktan geçenleri saydım. Üç insan ile yirmi beş eşek geçti. Dedim: "Burada eşek daha çok." Gülüştük. Hem de tuhaf bir şey. Bir köylü beş-on eşiği geçiriyor. Eşekler ekseri yaya kaldırımında. Köylü ise caddede yürüyor. Bu da bütün dünya şehirlerinin tersine. Eşekler çuval, yahut odun yüklü. Odunlar bildiğimiz gibi değil. Hep ağaç kökü... Merak ettim, sordum. Ankara ve çevarında orman yok. Köylüler yakın bir yerde toprak altında kökler keşfetmişler, toprağı kazıp onları söküp getiriyorlarmış. Bu gösterir ki Ankara'da eskiden orman varmış. Kesilip mahvedilmiş. Şimdi dağ, ova çırpıplak. Eski ormanın toprak üstünde kalan kısımları çürümüş. Neden sonra nasılsa kökleri bulmuşlar.

Kirlendim. Hamama gittim. Pis bir yer. İğrendim; fakat ne çare. Bit filân geçmesin diye elbise ve çamaşırlarımı hamamın bohçasına koymayıp çivilere astım. Yıkandım, çıktım, giyindim. Mindere de oturmuyordum. O esnada mendilimi çıkarmıştım. Emin yer diye tütün masasının üstüne koydum. Mendili elime aldığı vakit üstünde bit buldum. İkinci sefer belki temizdir diye Şengül Hamamı adındaki diğer hamama gittim. Ondanda uyuz aldım. Artık Ankara'da bulunduğum Beş-altı yıl içinde aslâ hamama gitmedim. Evde yıkandım. Nezle oluyorum, onu da yapamadım. Haneleri ısıtmak mümkün değil. Her tarafı delik. Teshîn mangalla. Yazın ıslak havlu ile siliniyordum. Haneler öyle eften-püften ki halı serersen rüzgar onu kaldırıyor, davul gibi oluyor.

Bizim kışla hayatı ayrıca kayda lâyıktır. Bizim odada yirmi beş kişi yatıyoruz. Trabzon mebusu **Ali Şükrü** de kaçıp gelmiş, yataklarımız yanyana. **Yusuf Kemal** yanımda. Biraz ötede **Yunus Nadi** ile İzmit Mebusu **Süreyya** (Abazadır) yanyana. Karşıda **Tunalı Hilmi**. Geceleri Yunus Nadi ve Süreyya içiyorlar ve bir

düziye kumar oynuyorlar. Bazen Asetin **Bekir Sami**'de geliyor, bazen **Yusuf Kemal** de karışıyor. Kare yapıp sabahlara kadar poker oynuyorlar. **Tunalı Hilmi** esasen sarhoş geliyor, koltuğunda da bir şişe. Sabaha kadar yine içiyor. Uyuduğu yok. Ekseri gece rakısı bitiyor. Rakın var mı diye şunu-bunu da uyandırıyor. Günde galiba bir okkadan fazla içiyor. Biz uyuyoruz. Bende okuyup-yazma da yok. Zaten öyle bir memleket ki; kitap yok. **Ali Şükrü** orta boylu, güzel yüzlü, miyop olup gözlüklü, namuslu bir adam. Hayatı muntazam. Vaktinde yatıyor, vaktinde uyanıyor. Aslâ rakı içmiyor; rakının şiddetle aleyhinde. Hattâ sigara ve kahve de içmiyor. Bahriye Zabiti imiş ve İngilterede de bulunmuş; fakat pek fazla bir taassub halinde dindarlığı var. Çok da asabî bir adam.

Bir gece yarısında bir gürültü bir kıyamettir koptu. Dayak patırtısından yataktan sıçradım. Gözlerimi açtım. Ne göreyim. **Ali Şükrü**, **Hilmi**'yi almış eline, eşek sudan gelinceye kadar döğüyor. **Hilmi** öyle sarhoş ki; mukavemet değil belki hissi rakıdan iptâl olmuş, yediği dayakları bile duymuyor. Acıdım, araya girip âdi herifi kurtardım. Şimdi **Şükrü** yatağına oturmuş, hâlâ öfkesini alamamış. "Yahu!. Ne oldu?" dedim. "Ne olacak!... Eşek gibi içmiş; bu yetmemiş de beni uykudan uyandırdı. Ne o dedim. Rakın var mı? dedi. Eh... Aruk, illallah... Edepsizi iyice döğdüm. Sen yetişmeseydin geberecekti." dedi. Herkes te uyanmış dinliyordu. Hakkı vardı. Her gece herkesi uyandırırısın ama bir gün de işte böylesine tesadüf edersin. Eşek diyesin bari rakı isteyecksen, rakı içen adamdan iste...

Akşamları yataklara girdik mi birkaç saat laf, türlü alaylar devam ediyordu. Yeniden mektep hayatına girmiştik. Eğlenceli idi.

Erkân-ı harp Miralay **Kâzım** da İstanbul'dan geldi. Nefer elbiseliydi. Kafkasya'ya **Enver**'in amcası **Halil** ve kardeşi **Nuri**'nin yanına gidiyor. Kendisi **Enver**'in eniştesi. Baktım pek terbiyeli, sessiz, uslu, zeki bir adam. Herkes de askerî iktidarını medhetti. Muhabbet bağladım. Gitti. Kafkasya'ya geçmeyip **Şark Cephesi**'ne **Kâzım Karabekir**'in erkân-ı harbiye reisi oldu ki, Er-

menilerle harpde hizmet etmiştir.

Kırşehir Mebusu **Rıza** da İstanbul'dan kaçıp gelmişti. Ahbabız. Bu adamı seviyorum. Uzun boylu, kemikli, çatık kaşlı. Türkmen simalı. Babayiğit. Yalnız okuyup yazıyor; fakat yüksek zekâsı, hâlâ Türk'de aslî bir haslet halinde olan aklı selîmi var. Lakırdıları hoşuma gidiyor. **Mustafa Kemal**'in pek aleyhinde.

Evet şahsî birtakım kusurlar içinde: Gece gündüz içiyor, bol ve açık fuhşiyat yapıyor. Hırçın, kimse ile geçinemiyor. **Rıza** gibi herkes de zaten bundan şikâyetle. **Rıza Bey** Kırşehir'in eşrafından, çiftlikleri var. Ailesi çok. İsterse beş yüz atlı yapar. Nitekim sonra Yunanlılara karşı gönüllü gitti; bin atlı topladı. Bizden evvel **Mustafa Kemal** Sivas'dan Ankara'ya geleceği vakit **Mustafa Kemal**'i kumandan **Ali Fuad** himaye etmiş; fakat vali olan **Refi' Cevat**'ın babası **Muhittin Paşa**, **İngilizler**'in adamı olduğundan onu kaldırmak lâzım gelmiş. **Rıza**'ya söylemişler. Beş-on atlı ile gelmiş. Vali şehirden gezmeye çıkarmış. Çankırı kapısının yanlarında pusu kurmuş, valiyi yakalayıp götürmüş. Bunun üzerine **Mustafa Kemal** gelebilmiş. Bu adam bu kadar hizmet etmiş ama..... Yine onun şidetle aleyhinde. Ağzını açıp neler söylüyor. **Zavallıya iftira da edip İngiliz casusu diyor**. Münasebeti yok. Ben **Rıza**'nın yüreğinin içini öğrendim. Bilakis pek vatanperver. O da bunları işitiyor, **Mustafa Kemal**'in aleyhinde söyleniyor.

İş açık bu adamdan kendisini de bir gün yakalayıp dağa götürür diye korkuyor; mesele bundan ibaret. Onu lekeleyip imha etmek istiyor. Cesaret edip yapamıyor da... Çünkü henüz kuvveti yok, **kamarilla** da teşekkül edememiş... Bu arzusunu o vakit yapamadı ama beş-altı yıl sonra yaptı. **Zavallıyı hiç bir sebeptsiz darağacında sallandırırverdi**. Hâlâ kendisini basmak korkusu altında idi demek....

Yahya Galip mutaassıp görünüyor. Hem **Şeyh** imiş... Bizim namaz kılmadığımıza, bazımızın kumar oynamasına, rakı içmesine kızarmış. Birgün bir emir bütün koğuşlara tenbih ediliyor. **Rakı, kumar yasak. Herkes beş vakit namazını kılacak! Emir de vali vekili Yahya Galip'in. Alay ettim...** "Mektep mü-

dürü! Sert adammış be!" dedim. Canım da sıkıldı. Onbeş yaşında mektep çocuğu muyuz!... Kumar, rakı fena. Hakkı var. Namaz! bu adam bizi zorla cennete mi sokacak!... Garip şey.... Ötökinin men'inin de bir yolu var. Ham adam, ham kafa vesselâm. Ertesi gün oldu. Bir müezzin tayin etmiş. Müezzin geldi. Adamcağız bizim kapının eşiğinde durdu. Yüzünü odanın içine, içeri çevirdi. Sesi ne kadar çıkıyorsa bağırarak ezan okumağa başladı. Bu onun talimatı olacak. Gözüm kızdı, yerimden fırladım. Müezzini dışarı fırlattım. "Ezan okuyorum" dedi. "Ezan böyle okunmaz. Minarede da cami itti haz edilen münasip yerde okunur. Böyle ezan okuyana böyle yapılır" dedim. Ne ise bu suretle bu işten kurtulduk. Müezzin bir daha gelmedi. **Baksana nice kart beynamazları bu adam müslüman edecek!... Yahya bana düşman oldu.** Ben de onunla alaya başladım; adını **Hâkan** koydum. Hâlâ ondan bahs olunurken herkes **Hâkan** derler. Dedim: "**Biz padişahsız yere geldik zannediyoruz. Meğerse burada daha müstebit, daha cebbar bir padişah varmış. Bu adam başımıza Hâkan dır.**"

Mustafa Kemal bizi Ankara'da bırakmaya uğraşiyor. **Adnan**'ı musallat etti. **Adnan** bana söylüyor: "Kalın! Lâzımsınız. Hizmet gerek, ilâ..." diyor. Cevabım "Hayır!" ve "**İngiliz casusluğuyla itham bizi tamamıyla kırmıştır. Bu izzet-i nefislikle hizmet etmek imkânımız yoktur.**" dan ibaret. **Yusuf Kemal**'e gidiyor, o daha şiddetli. Birkaç defalar uğraştı. Olmadı. Nihayet dedi ki "**Mustafa Kemal** tarziye veriyor. İşte bizi bırakmak için böyle rica etmesi esasen bir tarziyedir". Bu söz bana mülâyim geldi. Doğrudur; ama görülüyor ki bu adamla geçinmek güç iş.

Nihayet ben düşünce düşünce herşeye rağmen kalmak fikrine vardım. Birgün **Yusuf Kemal**'i aldım. Şehirden çıktık. Çankırı kapısını ve şimdiki (Hakimiyet-i milliye) gazetesi binasına yakın bir tepecik, onun üstünde de eski bir şeyin bakiyesi kalın bir duvar parçası var. Galiba Ankara'nın eski en dış kalesinden kalmış yegane bir eser. Oraya oturduk. Kalmak istediğimi, bu işin iyi bir netice vereceğini, milleti kurtarabileceğimizi, kurtaramazsak bile böyle bir mukavemetten başka çare olmadığını, bunu tecrübe etmek lü-

zumunu, ne de olsa vatana hizmet etmek zaruret ve vazifesini söyledim. Kalmağa karar verdik.

Birgün Eczacı **Hüsnü** bizi bağına dâvet etti. Yedik, içtik. Kuvvet iddiası ile **Yusuf Kemal** ile kavga ettik. Arkaüstü yatırdım. Üstüne kapandım. Kalkamıyor. Ağzı ile burnumu ısırdı. Revolverim vardı. **Zihni** (Sonra Sinop mutasarrıfı) cebimden revolverimi aldı. Bir şey yaparım diye korkmuşlar. **Yusuf Kemal** ile darıldık.

Birkaç gün sonra Miralay **Refet (Refet Paşa)** geldi. Benimle bir odada görüştü. Kalmamız için rica etti. Ben kalmak fikrinde olduğumu, fakat **Yusuf Kemal** ile ahdimiz vardı, herşeyi beraber yapacağımızı, o kalırsa kalacağımızı söyledim. Ona haber gönderdik. Geldi. "Hayır"ı bastırdı. Ben de şaşım. Halbuki kalmağa karar vermiştik. **Refet'e** "ben sözümü söyledim. İşte sen, işte **Yusuf Kemal**" deyip odadan çıktım. Nihayet o da "Peki" demiş. Zaten kararı vermiştik. Sonra bunu Refet'in tehdidi üzerine kaldığımızı söyleyerek aleyhimize propaganda yapmıştır. Ne biçim adam!... Adam lâzım. Bizi bırakmamağa çalışıyorsun, yalvardım. Hattâ öyle de de yani tehditle de olsa sesi kes. Hayır! Hem yalvarır, hem yapar. Huyu budur. Her işte onda bunu gördük. Herkese böyle yapmıştır.

Yanında **Heyet-i Temsiliye** adını taşıyan beş-altı kişi var ama içinde münevver veya mazisi hizmetle geçmiş adam diyecek bir kimse yok. **Mustafa Kemal'in** yanında **Recep** adında bir yüzbaşı ile **Hayati** adında bir mülâzim hususî kâtibi. **Refik** adında bir askerî doktor da tabib-i hususîsi.

ATATÜRK/RIZA NUR KAVGASI

Buraya kadar Millî Kıyam'a İstanbul'dan ve kenarından iştirak ettim. İlk kıyamda hiç bir hissem yoktur. O vakit zaten Mısır'da idim. Kıyamı orada iştince yüreğim çırpınmış, sevinçten ağlamıştım. Kıyamı halk, mesela **Demirci Efe Balıkesir, Akhisar, Manisa, Erzurum, Adana gibi yerlerde eşraftan bir veya birkaçı, bir mutasarrıf, Kel Ali gibi bir takım zabitler**

yaptılar. Bunda **Mustafa Kemal**'in de hiç bir hissesi ve şerefi yoktur. O sonra taazzuv eden, vücuda gelen bu kıyamın tepesine geçip reis olmuştur.

Bundan sonra ise tamamıyla içindeyim. Mevkilerim her şeyi bilmeye müsait. Çok şeyde bizzat dahlim var.

Şimdi Millî Kıyam serlevhasıyla bir bahis açıyorum. Buna iptidasından yeniden başlıyorum. Geçen yıl **Mustafa Kemal** Meclis'te altı gün süren bir nutuk söylemiş, kendi (halkettiği) mebusları altı gün dinletmiş, **devlete masrafla bunlardan elli bin nüsha basmışlar.** Uzun bir şey. Getirttim, okudum. Bütün harekâtı baştan sona kadar yazmış. Fakat gördüm ki, birçok yerler yanlış, **birçok mühim vukuatı ise hiç zikretmeksizin geçmiş.** **Kazım Paşa'nın** her satırda görülüyor ki bütün işleri yalnız kendisinin gördüğünü, kerametler yaptığını, harikalar yarattığını anlatıyor. İşine gelen vesikaları koymuş; gelmeyenleri koymamış. Madem ki vesika koyuyorsun hepsini koysana. Her vaka için yüzlerce vesika var. Koyduğu vesikalarda bile....

Zavalı sade dildir. Eski padişahlar ve onların meddahları vekayi'name muharrirleri devrinde miyiz? O zaman bile, bir **Naima** çıkmış, nice acı hakikatleri yazıvermiştir. Dün olan, yüzler ve binlerce şahidi bulunan bu vukuat hemen bu gün tağyir edilebilir mi? Hangi asırdayız? Biz zaten bunları yazmak istiyorduk. Bu nutku görünce tarihe, ilme, insaniyete Türk'e hizmet lüzumunun şiddeti içinde bulunmak dolayısıyla bizim için hakikatın millete ve cihana tevdiinin tekasül edilemeyecek bir vazife olduğunu tamamen anladık.

Binaenaleyh hem yazıyorum. Hem bu nutku da önüme koydum. lıkları tashih ediyorum.

B i r i n c i C i l d i n S o n u

2. KİTAP

RIZA NUR - İNÖNÜ KAVGASI

LOZAN ve ÖTESİ

BELGELERLE YAKIN TARİH DİZİSİ

DR. RIZA NUR

HAYAT VE HATIRATIM

I

RIZA NUR KENDİNİ ANLATIYOR

HAYAT VE HATIRATIM

II

RIZA NUR İNÖNÜ KAVGASI

LOZAN ve ÖTESİ

HAYAT VE HATIRATIM

III

RIZA NUR ATATÜRK KAVGASI

HAYAT VE HATIRATIM

1

RIZA

NUR

KENDİNİ

ANLATIYOR

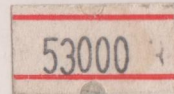
Bu kitap, Rıza Nur'un tartışılan Dört ciltlik hatıratından derlenmiş, tüm hatıratı içinde kendisi ile ilgili olarak anlattıklarından oluşan ilk cildir. İkinci cilde Rıza Nur İnönü kavgasını, üçüncü cilde ise, Rıza Nur Atatürk kavgasını vereceğiz.

Rıza Nur'un parlak bir kişiliği vardır. O, bir zamanlar kahramandı. Hızlı bir ittihatçı, hızlı bir Türkçü, bir bilim adamı, sanatçı, tarihçi... Birçok özellikleri olan biri. Kemalist inkılabların doğmasında ve yerleştirilmesinde öncü rolü oynamış biri. Hatıratında bütün bunları, ayrıntılı bir şekilde anlatır.

Rıza Nur, kronik bir muhaliftir aynı zamanda. Mustafa Kemal'e karşı da, İnönü'ye karşı da radikal bir muhalefet örneği vermektedir hatıratında. Kurdukları düzenin acımasızlığı karşısında, yine de sesini yükseltmekten çekinerek, tüm hesaplaşmasını hatıratına yansıtmaktadır. Hicrânını kalbine gömmüştür. Belki bir gün, yeni insanlar, yeni iktidarlar, bir devrin muhasebesini isteyebilirler. Rıza Nur, bir dönemi sorgulamak için bir savcı gibi araştırır her olayı ve sonunda Hatırat çıkar ortaya.

Hatıratın keşfi, Kemalistler'i korkutmuştur; ürkütmüştür. İddialar bir ütopyayı sona erdirecek çaptadır. O zaman Rıza Nur'a saldırırlar. Hiç kimse Rıza Nur'un kendini eleştirdiği kadar, O'nu eleştiremez. Ve öyle olmuştur. Rıza Nur, samimiyetini, iddialarının doğruluğunu göstermek, sözlerinin etkisini azaltmaya yönelik kendine karşı kampanyaları geçersiz kılmak için, kendi aleyhinde olan şeyleri de bir bir anlatır. Hatıratı, Osmanlı'nın son günlerini, Cumhuriyetin kuruluş dönemini, İttihatçıların Avrupa günlerini, aile ilişkilerini belgelemek açısından da büyük önem taşımaktadır.

Biz bu iddiaların iddiacısı değiliz. Biz, gerçeği arıyoruz. Tarihin üzerindeki şalı kaldırıyoruz sadece. Tarih kendi hükmünü bu ortamda, kamunun vicdanında tavin edecektir.

ISBN 975-350-019-X (Tk. No)

ISBN 975-350-020-3 (1. Cilt)

mTe 526 50 10

işaret